

ENVIRONMENTAL STRUGGLES THROUGH THE PRISM OF MASS MOBILIZATION

EDITORIAL

- 4 **Andrej Kurnik:** The Struggles that Will Change Everything

THOUGHT

- 10 **Ariel Salleh:** Ecofeminism
- 26 **Izidor Ostan Ožbolt:** The Role of Nature in Marx's Theory
- 43 **Jerneja Brumen:** "Green New Deal *versus* Degrowth": Placing the Discussion in its Historical and Epistemological Context
- 77 **Jasminka Dedić:** A Contribution to the Spread of Heretical Ideas in Contemporary Environmental Movements
- 98 **Jaša Veselinovič:** Green (New) Deals and Political Strategy: From Democratic Socialism to Greenwashing
- 124 **Denis Maraž and Nastja Vidmar:** Fragments of Environmental Discourse – Who or What is *Now*?
- 135 **Tim Krhlanko:** Spinoza and Ecology
- 148 **Nastja Vidmar:** Psychopolitics – Environmental Crisis and Voice Reappropriation
- 159 **Špela Kastelic:** A Reflection on the Climate Migration Concept
- 179 **Timotej Pavlin:** Climate Change and Migrations during the Roman State's Peak and Decline
- 193 **Jan Douwe Van Der Ploeg:** Peasants and Social Transformations

WATER

- 216 **Sonja Bezjak and Darja Zaviršek:** The Women Protected the River during the Day and the Men Protected It during the Night: Environmental Justice in the Area of Hydropower
- 241 **Monika Weiss:** The Weakening Environmental Struggle in Slovenia – a Sketch of Two Cases
- 262 **Arne Zupančič:** "And so Life Brought Me to the Rivers, Even Though I Always Wanted to Just Be a Farmer." An Interview with Andreja Slameršek
- 275 **Arne Zupančič:** "Struggling for a Water Source that Serves as Drinking Water, a River, a Concept, and an Idea is Not Activism. It Is My Basic Right." An Interview with Rok Rozman
- 290 **Domen Turšič:** On Aquifers, Watercourses and Their Systemic Position in International Law

WORK

- 308 **Izidor Ostan Ožbolt:** **Climate Justice:** What Does It Mean and How to Achieve It?
- 334 **We, the Environmentalists, Fully Support the Strike of Arriva Bus Workers. Here's Why**
- 337 **A Letter to the Union of Professional Firefighters of Slovenia and an Invitation to the *Together for Climate Justice* Protest**
- 340 **Quarantine Discussions**
- 347 **Ecology in Times of War**
- 354 **Vedran Štimac:** A Struggle for South-American Dreams [in Croatian]
- 361 **A Transdisciplinary Study of Bioremediation Practices Used in Solving the Issue of Contaminated Areas in Slovenia**
- 365 **Andrej Fideršek:** Zero Waste Žalec – Self-Organizing a Local Community in the Context of Climate Crisis
- 374 **Andrej Klemenc:** Opening Pandora's Box: An Attempt at Writing a History of Slovenian Environmental Movements
- 389 **Degrowth: New Roots of the Economy. Rethinking Our Post-Corona Future**

ARTICLE

- 398 **Uroš Kranjc:** The Tragedy and Farce of Social Bodies in the Ideological Perspective of Information Technology

OKOLJSKI BOJI SKOZI PRIZMO MNOŽIČNE MOBILIZACIJE

UVODNIK

- 4 **Andrej Kurnik:** Boji, ki bodo spremenili vse

MISEL

- 10 **Ariel Salleh:** Ekofeminizem
26 **Izidor Ostan Ožbolt:** Mesto narave v Marxovi teoriji
43 **Jerneja Brumen:** »Novi zeleni dogovor proti odrasti«: zgodovinska in epistemološka umestitev razprave
77 **Jasminka Dedić:** Prispevek k širjenju heretičnih idej v sodobnih okoljskih gibanjih
98 **Jaša Veselinovič:** Zeleni (novi) dogovori in politična strategija: od demokratičnega socializma do green-washinga
124 **Denis Maraž in Nastja Vidmar:** Fragmenti okoljskega diskurza ali kdo ali kaj je sedaj?
135 **Tim Krhlanko:** Spinoza in ekologija
148 **Nastja Vidmar:** Psihopolitika: okoljska kriza in reappropriacija glasu
159 **Špela Kastelic:** Razmislek o konceptu podnebnih migracij
179 **Timotej Pavlin:** Podnebne spremembe v času vrhunca in zatona rimske države ter selitve ljudstev
193 **Jan Douwe Van Der Ploeg:** Kmetje in družbena transformacija

VODA

- 216 **Sonja Bezjak in Darja Zaviršek:** Ženske so reko varovale podnevi, moški ponoči: okoljska pravičnost na področju hidroenergije
241 **Monika Weiss:** Šibitev okoljskega boja v Sloveniji – oris dveh primerov
262 **Arne Zupančič:** »In tako me je življenje neslo na reke, čeprav sem si vedno želela biti le kmetica.« Intervju z Andrejo Slameršek
275 **Arne Zupančič:** »Če se borim za vodo, ki je sočasno lahko pitna voda, reka, pojem, ideja, to ni aktivizem, ampak moja osnovna pravica.« Intervju z Rokom Rozmanom
290 **Domen Turšič:** O vodonosnikih, vodotokih in sistemski umeščenosti v mednarodno pravo

DELO

- 308 **Izidor Ostan Ožbolt:** Kaj pomeni podnebna pravičnost in kako jo doseči?
334 **Zakaj kot okoljevarstveniki v celoti podpiramo stavko avtobusarjev skupine Arriva?**
337 **Pismo Sindikatu poklicnega gasilstva Slovenije in povabilo na protest Skupaj za podnebno pravičnost**
340 **Pogovori iz karantene**
347 **Ekologija v času vojne**
354 **Vedran Štimac:** Borba za južnoameričke snove [v hrvaščini]
361 **Transdisciplinarna preiskava bioremediacijskih praks pri reševanju problema kontaminiranih območij v Sloveniji**
365 **Andrej Fideršek:** Zero Waste Žalec – samoorganizacija lokalne skupnosti v kontekstu podnebne krize
374 **Andrej Klemenc:** Odpiralci Pandorine skrinjice ali poskus pisanja zgodovine okoljskih gibanj v Sloveniji
389 **Odrast: Nove korenine za gospodarstvo. Ponovno osmisliti prihodnost po koronakrizi**

ČLANEK

- 398 **Uroš Kranjc:** Tragedija in farsa družbenih teles v ideološki perspektivi informacijske tehnologije

Boji, ki bodo spremenili vse

Novo številko *Časopisa za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo* smo zasnovali v kontekstu izjemne planetarne mobilizacije mladih za podnebno pravičnost. Šolske stavke, ki jih je navdihnila Greta Thunberg, so zavedanje o resnosti podnebne krize prenesle iz ozkih okoljevarstvenih in znanstvenih krogov ter iz globalnega pregrevanja naredile prvovrstno globalno politično temo. Gibanje se je dobro zakoreninilo tudi v Sloveniji, kjer je veter mobilizacije mladih za podnebno pravičnost končno razpihal postano politično ozračje, ki ga je proizvedla agresivna desničarska reakcija na globalne emancipatorne boje, ki so se pojavili po izbruhu finančne krize leta 2008 ter se manifestirali v arabskih pomladih in globalnem gibanju okupacij trgov v letih 2012 in 2013 ter v poletju migracij leta 2015. Eno od izhodiščnih vprašanj, ki smo si jih zastavili ob snovanju tematske številke, se je dotikalo potenciala novih ekoloških gibanj, da sprožijo procese politične rekonstrukcije globalnih družbenih gibanj ter uglašijo tradicije emancipatornih in osvobodilnih gibanj z mobilizacijo proti uničenju same zmožnosti Zemlje, da podpira življenje. V planetarni mobilizaciji za odločno ukrepanje proti podnebnim spremembam smo tako videli obet nastanka nove paradigme sobivanja ter ekonomskega, družbenega in političnega organiziranja.

Ko so v poštni naslov uredništva začeli prihajati članki, ki jih lahko beremo v tej številki, se je zgodila korona. Pandemija Covid-19 je nastajanje številke zavlekla, vendar jo prej omenjamo zato, ker je še izostrila kontekst ali planetarni pogoj in dileme, ki so z njim povezane. Veliko zaprtje je po eni strani nazorno pokazalo zločinskost velikih neenakosti, tako globalnih kot znotraj nacionalnih držav in v regionalnih integracijah. Revne je pandemija tako zdravstveno kot socialno nesorazmerno prizadela. Po drugi strani pomeni pandemija hudo diskreditacijo neoliberalizma ter afirmacijo javne oblasti in javnih storitev, zaradi česar so se celo številne reakcionarne politične sile

vsaj začasno odvrnile od doktrine prostega trga in poudarile zavezanost močni (avtoritarni) državi. Najbolj intrigantna lekcija pandemije pa je preprosto spoznanje, da je nujna regeneracija Zemlje možna le, če se zaustavi globalna ekonomska aktivnost; lahko bi dejali, da se počutje planeta izboljša, ko se poslabša počutje industrializiranih človeških družb. Čas pandemije je pokazal neverjetno regenerativno sposobnost Zemlje, katere predpogoj je zaustavitev ekonomije, ki temelji na črpanju fosilnih goriv. In ne nazadnje je nazorno pokazal, da so posledice uničevanja habitatov drugih živih bitij takoj globalne ter da ima uničevanje lokalnih ekosistemov negativne in uničujoče posledice za vse ljudi in družbe po svetu. Destruktivne motnje, ki jih nesoravni produkcijski način povzroča na ravni lokalnih ekosistemov, se hitro prevedejo v destruktivna nesorazmerja v zemeljskem sistemu. To spoznanje nas sicer spremlja že od nastanka možnosti nuklearnega samouničenja človeštva, z globalnim pregrevanjem pa postane nesporno, a vendar je do sedaj manjkalo izkustveno doživetje te temeljne zakonitosti življenja na Zemlji v obdobju antropocena. Ključna lekcija pandemije je torej popolna vzajemnost lokalnega in globalnega, ki ji mora slediti rekonceptualizacija političnega. V Sloveniji je pandemija Covid-19 žal sovpadla z nastopom skrajno desne vlade. Ta je še posebej škodljiva zato, ker vzpodbuja politiko izbire manjšega zla in otežuje iskanje alternativnega modela javne oblasti, ki bi ustrezal eksistencialnim izzivom današnjega časa. Trenutno sicer poteka inspirativna mobilizacija in tedenski protesti proti skrajno desni vladi, toda zdi se, da polarizacija, ki jo generira politična metodologija janšizma, onemogoča, da bi temeljne lekcije pandemije vpisali v nov politični projekt. Zaradi agresivnega napada na nekatere institucije liberalnega konstitucionalizma so tako protestniki in protestnice potisnjeni v branjenje ustavnega in institucionalnega *statusa quo*, pri čemer jim zmanjkuje sape za afirmativno delovanje v smeri alternativne zastavitve političnega.

Rekonceptualizacija političnega mora izhajati iz razumevanja novega planetarnega pogoja, ki ga bistveno opredeljuje pojavitev tako imenovanih hiper objektov, ki so rezultat pretežno škodljivega umeščanja modernega človeka v mozaik ekosistemov in življenjskih prostorov ter daleč presegajo trajanje individualnega in kolektivnega človeškega življenja in bodo bržčas preživeli obstoj same človeške vrste. Globalno segrevanje, jedrski odpadki in vse pogostejši izbruhi virusnih epidemij so takšni hiper objekti. Nujna rekonceptualizacija

političnega tako zahteva redefinicijo časa ter vpeljava transgeneracijske in transvrstne senzibilnosti, ki je v kapitalističnem produkcijskem načinu, temelječem na zadovoljevanju kratkoročnih interesov posesivnih individuumov, popolnoma izgubljena. Delovati sedaj in brez gotovosti, da bodo rezultati delovanja otipljivi v času življenja trenutnih generacij, zagnati materialne prakse, ki bodo upočasnile in sčasoma obrnile procese krčenja in siromašenja sveta, proizvajati in vzdrževati človeške habitate v skladu in soglasju s habitati drugih bitij, vse to je epohalni izziv za modernega človeka. Morda je temeljni paradoks antropocena ta, da po eni strani zmanjkuje časa, v smislu, da bi morali delovati že včeraj, po drugi strani pa ni nobenih bližnjic, zgolj potrpežljivo snovanje novih gonilnikov produkcije in reprodukcije družbenega življenja, ki lahko sprožijo regeneracijo ekosistemov in zemeljskega sistema. Zato je treba razgraditi kapitalistično temporalnost in predstavo, da obstajajo instant rešitve za globalno pregrevanje v obliki tehnoloških rešitev in zagona »zelene« akumulacije. Predstava, da lahko spoznamo naravne zakonitosti in povratno interveniramo v naravo s pomočjo tehnologij, je izvor problema in tako ne more biti njegova rešitev. Ekološka kriza je namreč posledica kartezijske predstave, da je realnost inertna masa in ne vzajemnost množstva intenc, ki niso izključno človeške. Je posledica izrinjanja relacijske ontologije, ki je značilna za tako imenovane primitivne kulture, pa tudi za vednosti, ki nastajajo v uporabi proti kapitalistični modernizaciji, v korist esencialistične ontologije.

Nastanek hiper objektov vodi v katastrofične diskurze. Projekcije klimatske znanosti so neusmiljene. Če ne izvedemo nujnih ukrepov za drastično zmanjšanje emisij toplogrednih plinov, bo življenje na planetu v nekaj desetletjih tako rekoč nevzdržno, prihajajoče generacije pa čaka nezamisljivo trpljenje. Takšne diskurze nujnosti in neizogibnosti je težko prevesti v obstoječi politični besednjak, v katerem je politično delovanje domena svobode in ne nujnosti. Zato je po svoje razumljiva kritika katastrofičnih diskurzov, ki spremljajo rapidno degradacijo ekosistemov in zemeljskega sistema, češ da pri našajo totalitarno vizijo družbe. A vendar obstaja bogata politično filozofska tradicija, morda je njen najvidnejši predstavnik Spinoza, ki ne zoperstavlja nujnosti in svobode. Nujnost lahko tako razumemo kot kolektivno proizvedeni človeški pogoj, danes bi raje dejali planetarni pogoj, svobodo pa kot zmožnost etičnega razločevanja in tvorjenja vzajemno dobre dejnih odnosov, radostnih srečanj, ki

vzajemno povečujejo moči delovanja mnogoterih človeških in nečloveških akterjev, ki poseljujejo svet. V permakulturi pravijo, da človeštvo ni nujno rakavo tkivo na svetu in zato ni edina možna etična drža zmanjšati človeški odtis v naravi. Človeška vrsta lahko z etičnimi izbirami bogati in množi bogastvo življenja, njegove oblike in mozaike življenjskih prostorov. Dualizem kultura in družba je poznan v zahodni tradiciji, ki pa kljub svoji agresivni težnji po univerzalizaciji ni uspela in ne uspeva izbrisati tradicij, ki ne poznajo tovrstnega dualizma in ki razumejo pomen in dobrodejnost človeškega sokreiranja ekosistemov. Tako pridemo do redefinicije razumevanja kolektivnega subjekta. V kritičnih tradicijah so človeške kolektivitete tiste, ki spreminjajo obstoječe stanje stvari. V času antropocena, ko se soočamo z zemeljskim sistemom, katerega zmožnost samournavanja je zaradi človeških enostranskih posegov usodno zmanjšana, je treba redefinirati pojem zgodovinskega subjekta. Ta ni več stvar zgolj človeških kolektivitet, ampak skupkov človeških in nečloveških akterjev, ki tvorijo pregnantne in diverzificirajoče mozaike habitatov in ekosistemov. Nov zgodovinski subjekt se nam tako ne bo kazal zgolj kot prisilno prilagajanje zaradi novih in novih katastrof (kot je primer zaprtja v času korone), ampak kot kozmopolitska politična praksa, kot komponiranje mnogoterih oblik življenja med vrstami, med mnogoterimi intencionalnostmi, ki poseljujejo svet.

Ko smo soočeni s planetarnim pogojem, ki ga označuje zavedanje o vplivu človeških izbir na zmožnost produkcije in reprodukcije življenja na Zemlji, se seveda sprašujemo, kaj storiti. Globalna mobilizacija za takojšnje ukrepe proti globalnemu segrevanju je naredila velikanski skok v gradnji planetarne civilne družbe. Žal se zdi, da tako nastajajoči civilni družbi manjka tandem v obliki globalnega sistema vladovanja. Današnja geopolitična situacija, za katero je značilen obstoj globalnih in regionalnih imperialističnih sil, ki potiskajo v smeri dezintegracije že obstoječih globalnih sistemov vladovanja, ni naklonjena koordinirani radikalni transformaciji produkcijskega načina. Velike ekonomske in politične igralice, ki se vsaj deklarativno zavzemajo za prehod v ogljično nevtralno družbo, po drugi strani vodijo obeti zelene akumulacije in zelene kapitalistične modernizacije. Pristop od zgoraj navzdol tako zagotovo ni možen in ni dovolj radikalen. Odgovor, ki ga zahteva obdobje ekoloških katastrof, je radikalno drugačna umeščenost v svet oziroma kolektivna reappropriacija pogojev produkcije in reprodukcije človeških habitatov z na-

menom njihove uskladitve z habitati drugih bitij in entitet. Zato je treba rekonceptualizirati pojem javne oblasti v smeri njene relokacije in horizontalne razpršitve ter v smeri priznanja subjektivitete nečloveškim kolektivitetam. Vprašanje ekologije je vprašanje moči. Njena centralizacija in koncentracija vodita v destabilizacijo ekosistemov in zemeljskega sistema, njena razpršenost in lokalizacija pa omogočata dobrodejno usklajevanje pluralnih življenjskih prostorov in ekosistemov ter s tem ravnovesje zemeljskega sistema. Pandemija novega koronavirusa je jasno pokazala krhkost globalizirane ekonomije in potrebo po njeni relokaciji. Avtoritaren in nacionalističen odgovor nosilcev gospodarske, družbene in politične moči kaže, da relokacije ne smemo zamenjati z renacionalizacijo. Če želimo zaustaviti degradacijo sveta in prispevati k njegovi regeneraciji, moramo družbeni in politični sistem uskladiti z zemeljskim sistemom. Moderna ideja politike temelji na zaprti dialektiki med posameznikom in družbo, med civilno družbo in državo, pri čemer so posamezniki in civilna družba predstavniki družbene ali državne celote. Zemeljski sistem je po drugi strani odprt in brez končnega smotra, njegova zmožnost samoregulacije in podpiranja življenjskih procesov pa se povečuje z diferenciacijo, z množenjem heterogenih in vzajemnih oblik življenja. Najustreznejši odgovor na ekološko krizo se potemtakem zdi razvijanje lokalnih modelov samovladanja, in to kljub temu, da se čas izteka – ali prav zato.

MISEL

Ekofeminizem¹

Abstract

Ecofeminism

The author introduces us to the main ideas and theses of ecofeminism and compares it to other directions in social ecology. She emphasizes the differences in valuating recognized, productivist labor on one side, and non-recognized, meta-industrial labor of women, peasants, indigenous peoples and similar groups on the other side. The author shows that current paradigms create eco-systemic and embodied debt and calls for redirection into a regenerative and reproductive economy, which is also the focus of ecofeminist thought. The text is a translation of the author's contribution to the *Routledge Handbook of Ecological Economics* (Routledge, 2017).

Keywords: ecofeminism, reproduction, embodied debt, meta-industrial labour, value, commodification, policy, eco-system, metabolism

Ariel Salleh is one of the most prominent authors in the field of political ecology of our time. Her work is based on embodied materialism and focuses on the crucial importance of reproductive and regenerative labour for world systems. She lectured at numerous universities around the world. In 2018, she gave a speech at the international summer school of political ecology in Ljubljana. She is also a member of the international editorial board of OIKOS ČKZ. Web page: <http://www.arielsalleh.info/>.

Povzetek

Avtorica v prevodnem prispevku predstavi osrednja izhodišča in predpostavke ekofeminizma ter ga postavlja v razmerje do drugih usmeritev v socialni ekologiji. Poudarek je predvsem na razliki v vrednotenju pripoznanega, produktivističnega dela na eni ter nepripoznanega, metaindustrijskega dela žensk, kmetov, staroselk in podobnih skupin na drugi strani. Avtorica pokaže, kakšen ekosistemski in utelešeni dolg ustvarjata ti paradigmi, in poziva k usmeritvi v regenerativno, reproduktivno ekonomijo, ki je tudi v središču ekofeministične misli.

Ključne besede: ekofeminizem, reprodukcija, utelešeni dolg, metaindustrijsko delo, vrednost, poblagovljenje, upravljanje, ekosistem, metabolizem

Ariel Salleh je ena pomembnejših sodobnih avtoric s področja politične ekologije. V svojem delu, ki temelji na utelešenem materializmu, poudarja predvsem osrednji pomen reproduktivnega in regenerativnega dela za svetovne sisteme. Predavala je na številnih univerzah po vsem svetu, Ljubljano je kot gostja mednarodne poletne šole politične ekologije obiskala leta 2018. Prav tako je članica mednarodnega uredniškega odbora pri ediciji OIKOS IČKZ. Spletna stran: <http://www.arielsalleh.info/>.

¹ Besedilo je bilo izvorno objavljeno leta 2017 v zborniku *Routledge Handbook of Ecological Economics: Nature and Society*, na straneh 48–56. Avtorici ter uredniku zbornika Clivu L. Spashu se tovariško zahvaljujemo za dovoljenje za prevod in objavo.

Uvod

Ekološki feminizem je včasih razumljen kot veja socialne ekologije. To velja, kolikor ekofeminizem obravnava interakcijo družbenih in naravnih procesov. Vendar bi bilo napačno trditi, da ekofeminizem izhaja iz socialne ekologije, globoke ekologije ali ekomarksizma (Douai, 2017). Ekološki feminizem je *sui generis*; njegova prva premisa je, da so odnosi med družbo in naravo v prevladujoči globalni ekonomiji v temelju uspoljeni tako v materialnem kot ideološkem smislu. V tem pogledu naredi ekofeminizem metodološki kvantni skok onstran ustaljenih političnih okvirjev. Razlikuje se tudi od liberalnih in socialističnih feminizmov, saj se ti nekritično osredinjajo na doseganje enakosti. Ekofeministke se ne zavzemajo za enak kos neužitne torte. Njihova pozornost je v prvi vrsti usmerjena na pozitivne in negativne implikacije uspoljene razlike, šele nato pa se posvetijo enakosti, konceptu, ki zgolj krepi evrocentrične maskulinistične vrednote kot univerzalno normo. Spoštovanje načela različnosti kot kulturne avtonomije povezuje ekofeminizem in postkolonialne razmisleke. Če so bili okvirji, znotraj katerih so delovali liberalni in socialistični feminizmi, antropocentrični, je ekofeminizem usmerjen k *oikosu* in medsebojni povezanosti vsega življenja na Zemlji.

Zgodovinsko in geopolitično gledano je bil moški nadzor nad žensko plodnostjo ekonomski imperativ; ekofeminizem reflektira izkušnje žensk pri vsakodnevnem skrbstvenem delu. Na splošno ljudje, kadar delo vključuje reprodukcijo življenjskih procesov, najsi gre za metabolizem narave kot take ali človeških teles kot dela narave, zlahka spoznavajo ujemanje trajnostnosti in pravičnosti. Oskrba je proces poenostavitve živih metaboličnih transferjev z uporabo kompleksnih veščin in previdnostne etike. Tistim, ki so izpostavljeni temu empiričnemu dejstvu, je jasno, da so družbene in ekološke krize povezane s tekmujočimi uspoljenimi odnosi, vgrajenimi v politično ekonomijo mednarodnih institucij, ki jih krepi. Patriarhalna dominacija ima desetisočletno zgodovino – in kapitalistična modernizacija naredi malo, da bi to popravila.

Pretekle raziskave in metode

Ideološki dualizem

Ekofeminizem je kot politično gibanje in kritični diskurz vzniknil pred približno štirimi desetletji, vendar je zdaj literatura na to temo tako obširna,

da bomo predstavili le majhen izbor. Čeprav si ekofeministične ideje delijo ženske po vsem svetu, so v njihovih formulacijah regionalne razlike. Na primer v Nemčiji je Maria Mies leta 1986 podala materialistično analizo in anticipirala vznik konstrukta imperialnega načina življenja, ki je danes značilen za socialno-ekološko ekonomiko (Brand in Wissen, 2017). Po drugi strani so se ekofeministke v ZDA bolj opirale na orodja, značilna za kulturološko analizo. Kot je opazila Susan Griffin (1987), je bilo enačenje enega spola z javnim delovanjem in državljanstvom, drugega pa z naravo, za ženske poniževalno. Konvencionalno se patriarhalna hierarhija drugačenja začne pri ženskah ter pronica k otrokom, živalim, rastlinam, zraku, vodi, kamnom in staroselcem, je torej praksa objektiviziranja naštetih v vir in sredstvo. Na spolu utemeljena dominacija, ki jo je močno podpirala evrocentrična maskulina zavest, je služila kot paradigma političnega zatiranja. Zato je ekofeminizem hkrati feministična in ekološka politika. Ewa Charkiewicz (2009) je začrtala genealogijo pravno-politične podreditve žensk od klasične Grčije do ekonomistov čikaške šole. Silvia Federici (2019) je ugotovila, da so bila v času merkantilizma različna regenerativna dela žensk in temnopoltih sužnjev nepogrešljiva za akumulacijo kapitala, v delih Afrike pa še vedno živi lov na čarovnice, ki je sredstvo prisilnega ograjevanja območij, na katerih ženske tradicionalno pridelujejo hrano.

V zgodovini evropskih kolonialnih osvajanj so vladajoče elite zamenljivo uporabljale seksualne in rasistične metafore: tako ženske kot staroselci so bili opisani kot bližji naravi in nečisti; za eksotičnega orientalskega moškega so rekli, da je ženstven. Naturalizirani dualizem ideologije spola je skozi stoletja opravičeval družbeno marginalnost in t. i. manjvredne druge izkoriščal kot ekonomski vir, s čimer je močno škodil vsemu življenju na Zemlji. Ekofeministke so to naturalizacijo razkrile kot surovo racionalnost, katere namen sta dominacija in eksploatacija, s tem pa dekonstruirale različne patriarhalne fundamentalizme od islama do neoliberalizma. Carolyn Merchant (1980) je nastavila ogledalo maskulinističnemu značaju evropske razsvetljenske znanosti in mehanicistične medicine. Vadana Shiva (1989) je v študijah indijskih preskrbnih modelov lokalno trajnostno preskrbo staroselcev primerjala z opustošenjem, ki ga je povzročila kmetijska tehnologija v imenu zelene revolucije.

Danes ženske različnih etnij brez plačila ustvarjajo pogoje za pridelavo okoli dveh tretjin globalnega bruto domačega proizvoda (BDP). Hkrati predstavljajo tri četrtine revnih celotnega svetovnega prebivalstva in posedujejo zgolj en odstotek svetovne lastnine. Tabela 1 pokaže, da ta strukturiranost

po spolu deluje skozi dve vzporedni paradigmi: individualizirana monetizirana ekonomija (IME) in nedenarna ekonomija odnosov (NEO).² Druga materialno vzdržuje prvo, a je obravnavana kot sfera naravne, ne pa ekonomske dejavnosti. Enako kategorialno napako lahko opazimo pri Marxovem ekonomskem mišljenju in v sodobnih ekosocialističnih modelih (Douai, 2017). Medtem ko liberalne in socialistične feministke to diskrepanco razumejo kvantitativno, kot poraz načela enakosti, so ekofeministke pozorne tako na distributivno pravičnost kot na kvalitativni potencial za prihodnje široko družbeno prevrednotenje in prevzem vrednot, ki jih uteleša NEO. Omenjeni logiki produktivistične IME, ki nasprotuje regenerativnim in reproduktivnim miselnim stilom NEO, sta poudarek nadaljnje razprave.

Tabela 1: Dihotomija IME in NEO

Visoko vrednotena IME	Nizko vrednotena NEO
<i>homo economicus</i>	delo žensk
tržna vrednost	preživetje
osebno bogastvo	kolektivna recipročnost
delo, intelekt	telo, čustva
veščine, vnovčljivo znanje	občutki, modrost
za delo zmožni posamezniki	bolni, pomoči potrebni, stari, mladi
virji za izkoriščanje	ekosistemi, divjina
neomejena potrošnja	zadostnost

Vir: prilagojeno po Mellor, 2009: 253.

Odnosi reprodukcije

Za pojasnitev družbenih odnosov v prevladujoči produktivistični ekonomiji je ključno razumevanje načinov, na katere je (intimno utelešena) maskulinistična psihologija drugačenja in dualizma sublimirana, premeščena, udejanjena in institucionalizirana. Dejstvo, da so odnosi med družbo in naravo zgodovinsko uspoljeni, zahteva kritični razmislek o disciplinarni terminologiji. Ekomarksistični teoretik Burkett (2006) ima prav, ko pravi, da preveč ekonomistov trg obravnava kot črno skrinjico, ne uspe pa jim razložiti temeljnih produkcijskih odnosov, ki naravi pripisujejo menjalno vrednost. Kljub temu pa marksistična črna skrinjica obravnava načine, na katere so temeljna produkcijska razmerja odvisna od delovnega presežka, ki ga

² V angleškem izvirniku: *individualistic monetised economy (ME)* in *non-monetised relational economy (WE)* (op. ur.).

ustvarja izkoriščanje po spolu v skrbstveni, domači sferi. Kot protiutež kritiki produkcijskih odnosov ekofeministke poudarjajo žive organske reprodukcijske odnose ter zahtevajo temeljit in utelešeni materializem (Salleh, 1997).

Materialni proces, s pomočjo katerega človeška telesa prejmejo materijo (oziroma energijo) iz narave, jo prebavijo in naravi nekaj vrnejo, je znan kot metabolizem – med človeštvom in naravo. Foster (2000), ki sledi Marxu, trdi, da je vzrok globalne okoljske krize metabolična razpoka, ki sta jo v tej termodinamični vzajemnosti povzročila kapitalistična industrializacija in vzpon mest. Večina marksističnih razlag se ne približuje integralni socialni ekologiji. Njihovo zanimanje je omejeno na mezdnega industrijskega delavca, ki za delodajalca proizvaja presežno vrednost, za kar pa ne prejme mezde, ki bi zadovoljivo odražala čas, ki ga je vložil v izdelavo blaga; kolikor ta usmeritev vsebuje dualizem med človeštvom in naravo, poudarja zgolj družbeni dolg, ki ga ima en razred do drugega. V nasprotju s tem ekofeministični, utelešeni in materialistični pogled temelji na predpostavki, da obstaja tudi termodinamična ekstrakcija iz telesa delavca. Delovna teorija vrednosti zmanjšuje pomen te reproduktivne razsežnosti, pomanjkljivo pa obravnava tudi ekstrakcijo vrednosti iz narave.

Utelešeni materialistični ekofeminizem trdi, da morajo marksisti in drugi ekonomisti poleg uporabnih vrednosti prepoznati tudi metabolično vrednostno formo (Salleh, 2010; Odih, 2014). Presežna, kapitalistična menjalna vrednost je implicitno odvisna od uporabne vrednosti, ki nastaja v reproduktivnem, domačem sektorju, ki je praviloma spolno zaznamovan. Na globalnem severu je prav delo skrbstvenih delavk tisto, ki utelešene naravne metabolične cikle tudi varuje. Podobno delo kmetov ali nabiralk na globalnem jugu kaže, kako se ujemajo človekove potrebe in biološka rast (Via Campesina, 2007). Ti delavci, ki so si sicer kulturno zelo različni, imajo skupen nabor raznolikih ekonomskih veščin, v katerih se odraža sobivanje družbe in narave, ki je hkrati materialna, epistemološka in etična. Nemonetarizirane regenerativne dejavnosti tega, do zdaj neimenovanega metaindustrijskega razreda, v katerega spadajo skrbniki, kmetje in staroselke, so nujne za delovanje vsakodnevnega življenja in globalne ekonomije (Salleh, 1997). Edinstvenost njihovega delovanja pa je zmožnost zagotavljanja zadostne oskrbe brez entropije družbenega, utelešenega ali ekološkega dolga.

Utelešeni dolg

Ta analiza reprodukcijskih odnosov pokaže, zakaj sta tako biološki spol kot kulturno ospoljenje človeških teles strukturno relevantna za ekono-

mijo – in to kljub temu, da pri gospodinjskih opravilih sodeluje vedno več moških ter kljub vse izrazitejši emancipaciji LGBT oseb. Velika večina žensk v globalnem sistemu akumulacije je skozi spolno nasilje, fizično nadlegovanje in psihološke zlorabe prisiljena v poslušnost. Z materialnega vidika je podaljšek izčrpavanja in utelešenega dolga odsotnost nadomestila za oportunitetne stroške, ki jih imajo ženske, ko reproducirajo kapitalistično delovno silo. Na primer, Spitzner (2009) v poročilu o okoljski raziskavi, ki je bila opravljena za Evropski parlament, opozori, da imajo večino avtomobilov v lasti moški, ki pa jih uporabljajo zgolj za dnevni prevoz na delo in nazaj domov; na drugi strani ženske, ki opravljajo več neplačanih opravil, vezanih na nego, varovanje in vzgojo otrok, ter morajo vse te obveznosti usklajevati, za premikanje od enega kraja do drugega uporabljajo javni prevoz. Neto učinek tega je, da sicer ženske bolj varujejo ekosistem, vendar se to zgodi s prisilo ter hkrati pripomore k njihovi izžetosti in pomanjkanju časa. Utelešeni dolg prevzema različne oblike. V telo se vpisuje vedno, ko prebivalka Brazilije nese vodo navkreber v favelo, česar pogosto ne ustavi niti t. i. razvoj. Medtem ko mehanizacija ribištva v Kerali prinaša dobiček vaškim moškim, ženskam onemogoči dostop do običajnih najdišč hrane.

Potrošniška gospodarstva veliko bolj tvegajo revščino kot lokalno avtonomna prothrošnja.³ Poleg tega v ustaljene odnose med spoloma močno posegajo vpisi v zemljiške knjige, s katerimi naj bi se skupnosti modernizirale, bančna posojila in strukturne prilagoditve. Celo v Avstraliji, ki se trenutno⁴ sooča z neoliberalnimi varčevalnimi ukrepi, statistika kaže, da sta vsak teden dve ženski umorjeni zaradi alkoholizma in nasilja v družini. Med drugimi viri utelešenega dolga so nekatere tehnologije, katerih stranski učinki vplivajo na zdravje, na primer elektromagnetna radiacija v ozračju ali pesticid glifosat v vodi. Upravljanje posledic tega produktivističnega modela prelaganja stroškov (Kapp, 1978) je rutinsko prepuščeno neplačanim skrbstvenim delavkam. Spomnimo se na osamitev in stres, ki so mu bile podvržene staroselske babice z Marshallovih otokov med negovanjem otrok, ki so zaradi testiranja jedrskega orožja ZDA na skupnostni zemlji oboleli za rakom. Slepota za spolno zaznamovanost je pri kapitalističnih patriarhalnih oblikovalcih politik brezmejnja. To kaže tudi primer zaščitenih območij, ki so jih ustanovili na Kostariki po Okvirni konvenciji Združenih narodov o klimatskih spremembah (*United Nations Framework Convention on Climate Change*

³ Prothrošnja (*prosumption*) je termin, s katerim označujemo, da je proizvajalec hkrati tudi potrošnik. Ekofeministke ga uporabljajo, ko govorijo o spektru različnih praks, od nekapitalističnih preživetvenih ekonomij na globalnem jugu do samoorganiziranih in ekološko samozadostnih dejavnosti na globalnem severu.

⁴ Tj. leta 2017, ki je leto izida zbornika, v katerem je bil objavljen pričujoči avtorčin prispevek (op. ur.).

– UNFCCC): z območij so preselili tam živeče družine, kar je ženske porinilo v urbano prostitucijo kot edini vir ekonomskega preživetja (Isla, 2015).

Medtem ko tako ekološko-ekonomski kot marksistični pojem izkoriščanja obravnavata neenako porazdelitev finančnih in energetskega virov, ekofeministični koncept utelešenega dolga poudarja neposredno fiziološko prilastitev človekove energije in dobrobiti. Nekateri ekološki ekonomisti bi lahko ugovarjali, češ da gre za moralistično branje, ki bolj pritiče fiziki ali ekonomiji (Hornborg, 2017). Odgovor ekofeministk je, da takšna sodba ne upošteva kritične refleksije prikritih maskulinih in evrocentričnih interesov, ki uokvirjajo konceptualni razvoj disciplin, kot sta fizika in ekonomija, vsebuje pa jo ekofeministična analiza.

Metaindustrijsko delo

Ekofeministke v zvezi z neenako razporeditvijo človeškega utelešenega dolga žensko gospodinjstvo opredelijo kot prispevek k ekonomiji z vnosom biološkega časa. Liberalne ekonomistke poudarjajo, da so ženske v danih okoliščinah osebno prikrajšane in marginalizirane, ker njihove reproduktivne delovne naloge potekajo počasneje kot kapitalistični čas. Tako je zato, ker se krožna logika regenerativnega skrbstvenega dela nanaša na ohranjanje, ne prekinjanje toka naravnih ciklov. Ekofeministke prav to opredeljujejo kot epistemološki temelj za odmik od imanentno ekonomskih zadev k bolj vseobsegajoči politični kritiki. Četudi se zdi, da so učinki reproduktivnega metaindustrijskega dela, dela, ki regenerira življenje, dela, ki ne deluje po produktivistični logiki, najsi je vezano na tradicionalno samooskrbno kmetovanje ali postmoderne permakulturne komune, majhni, se skozi takšno delo v resnici realizira najvišji cilj uravnoteženja ekonomske oskrbe in ekološke trajnosti.

Delavci reproduktivnega sektorja v zanje vsakdanjih dolgotrajnih pogajanjih za materialno preživetje že udeležujejo to, kar ekonomisti abstrahirajo kot kompleksno vrednotenje z multiplimi kriteriji in intergeneracijskim modeliranjem. Posebno matere v svojem delu tveganje nadomeščajo s previdnostjo, ravnotežje med viri in potrebami iščejo z iskanjem sinergij, razvoj pa redefiniirajo tako, da vključuje skrb za zdravje in trajnostnost. Ta utelešeni materializem je skladen z epistemologijo, ki temelji na interakcijah med družbo in naravo, vendar njen metaindustrijski status ostaja subliminalen – neprepoznan – tako v teoriji kot v javnih politikah. Namesto tega vlade in multilateralne agencije uvajajo izjeme in različne odklone vključujejo v prevladujoč model, ne da bi se jim bilo treba pri tem soočiti s specifičnimi potrebami dela, ki je biološko in družbeno reproduktivno. Marilyn Waring

(1987) v izčrpnih analizi neplačanega gospodinjanskega dela poda podrobno kritiko odnosov med spoloma, ki pod vprašaj postavlja postavke, ki se običajno upoštevajo pri ekonomskih izračunih. Njena analiza stroškov in koristi, vezanih na materino mleko, je velik izziv kapitalistični patriarhalni ekonomiki, ki temelji na kategoričnem zanikanju povezave med človeštvom in naravo.

Ocena stanja na izpostavljenih področjih analize

Poblagovljenje

Pozornost, ki jo namenjamo odnosom reprodukcije, izziva konvencionalne pristope k vrednotenju. Spolnostna perspektiva pokaže, da je razprava o vrednosti zaznamovana z nereflimiranim neskladjem med abstraktno, simbolično, monetizirano menjalno vrednostjo, ki zanemarija okoljske učinke, in prizemljenim termodinamičnim procesom dajanja pomena metabolični vrednosti (Salleh, 2010). Prva, tj. menjalna vrednost narekuje procese mednarodnega odločanja, vendar je abstrakcija vsega v denarne tokove v nasprotju z ekosistemskimi tokovi (Devictor, 2017); ekofeministke zato zavračajo poblagovljenje narave, njeno spremembo v predmet prodaje in špekulacij. Globalni establišment vlad, podjetij in agencij Združenih narodov, po novem ozaveščen o očiščevalnih močeh, ki jih imajo dejavnosti sonca, vode, rastlin in mikroorganizmov iz zemlje, živim organskim procesom pripisuje tržno vrednost, kar imenuje »plačilo za ekosistemske storitve« (PES) (Gómez-Baggethun, 2017). Trend poblagovljenja je eskaliral po vrhu Združenih narodov o okolju (*Earth Summit*) leta 1992, obljuba korporacij o zelenem biogospodarstvu pa je bila leta 2012 v središču agende Rio+20. Prav tako so bila monetiziranim tržnim rešitvam, kot je trgovanje z izpusti ogljikovega dioksida, prilagojena pogajanja na UNFCCC.

S tem povezana kapitalistična inovacija je Mehanizem za čisti razvoj (*Clean Development Mechanism*), ki ga največji svetovni onesnaževalci izkoriščajo kot vzvod za prepričevanje zadolženih držav, naj svoje gozdove žrtvujejo za ponore ogljika (Spash, 2010). Ekvadorske aktivistke so v nasprotovanju temu ideologijo fizikov, ki Zemljo razglašajo za uravnovešeni sistem, obrnile v zgodovinsko diagnozo, ki opozarja na neravnovesja družbenega sistema. Opozarjajo na petsto let trajajoče prisvajanje mineralov, lesa in semen, ki je globalni sever zadolžilo v razmerju do globalnega juga – in ne obratno. Če v fiktivno denarno vrednost vštejemo ekstraktivizem in s tem

metabolične degradacije krajín, je ekološki dolg nekdanjim kolonijam veliko večji od njihovih neplačanih posojil Svetovni banki (Bravo in Donoso, 2003). Farmaceutski patenti, ki temeljijo na znanju avtohtonih ljudstev o genetiki, so še en vidik ekološkega dolga geopolitičnemu obrobju. Onkraj tega izčrpana narava potem, ko jo kapital izropa in finančno ovrednoti, vstopi v digitalna omrežja finančnih špekulacij in tveganega kapitala.

Tehnike upravljanja

Razpon političnih tem, ki jih pokrivajo ekofeministični misleci in aktivistke, je velik: neoliberalni kapitalizem, militarizem, korporativna znanost, odtujitev delavcev, tehnologije reprodukcije, seksualni turizem, spolno nadlegovanje otrok, neokolonializem, rudarjenje, jedrsko orožje, prisvajanje vode in zemlje, krčenje gozdov, osvoboditev živali, genetski inženiring, podnebne spremembe, mitologije napredka. Rast je imanentna invazivni linearni logiki kapitalistične akumulacije; toda lažno povečevanje potreb s pomočjo oglaševanja ali optimistični ekološko-modernistični poudarek na učinkovitosti proizvodnje te dinamike ne uspe nasloviti. Raziskava SERI (2006) navaja, da je razlika v stopnji potrošnje med globalnim severom in jugom 10 proti 1. Torej ni dvoma, da bi politična usmeritev v ekološko zadostnost zahtevala občutno zmanjšanje izrabe virov v industriji oziroma odrast, kot so se izrazili D'Alisa in sodelavci (2019; Hausknost, 2017). Vendar pri tem nastane sociološki problem, saj bo tudi znanost, ki predlaga zmernejše trajnostne rešitve, ogrozila tovarniške delavke in vse zaposlene, katerih preživetje temelji na produktivizmu. In tako kot se politiki identificirajo z retoriko mednarodnega trga, se tudi akademiki identificirajo z odtujenimi metodologijami instrumentalnega uma. Orodja tega menedžerizma, ki pronica od zgoraj navzdol, so matematične formule, ki temeljijo na modelih vnosa in iznosa (*input-output models*), analizah pretoka materiala, kompleksnih sistemih, verjetnostnih porazdelitvah, teoriji odločanja, ekoloških storitvah, zelenem računovodstvu, milenijskih ekosistemskih ocenah, spremljanju tveganja in zmanjševanju negotovosti. Ob tem v nekaterih predelih še vedno vztrajajo maltuzijanski argumenti o rasti prebivalstva, ki služijo kot nadomestek za neosnovane spolne ali rasne predsodke.

Če tovrstnih materialno utelešenih, libidinalno nabitih uspoljenih stališč ne podvržemo analizi, filozofinje, politični teoretiki in ekonomistke zaidejo v esencialistično razmišljanje. Razprava o razlikah v regionalni potrošnji in njeno prevajanje v indikator ekološkega odtisa (Wackernagel in Rees, 1996) se zdita preprosta. A če v tej razpravi upoštevamo dimenzijo spola, vidimo, da je ekološki odtis žensk bistveno nižji kot ekološki odtis moških.

V kontekstu globalnega segrevanja so vzroki, učinki, rešitve in upravljanje podnebne krize uspoljeni – pa vendar vlade, multilateralne agencije in okoljevarstveniki prevladujočega toka ženskam pripisujejo enako stopnjo odgovornosti zanjo. Prav nasprotno, podobno kot večina revnega sveta nemalo žensk živi brez elektrike, ima omejen dostop do storitev in nima sredstev za energetske potratne avtomobile in razvedrila. Celo na globalnem severu ženske večinoma trošijo za dobrine, ki so nujne za zadovoljevanje osnovnih potreb in minljive.

Računovodenje narave, ki ga zagovarjajo Hawken in sodelavci (1999), je primer ekonomike, ki se ne meni za materialno utelešene družbene odnose, ki jo sploh omogočajo. Podobno Costanza (2007) predpostavlja, da lahko vladam zaupamo, da bodo delovale neodvisno od korporativnega sektorja – in v tem duhu predlaga, da bi z viri kot s skupnim upravljali politično vodeni odbori. V to upravljano skupno naj bi sodili atmosfera, voda, zračni valovi, družbena omrežja in kulture, kar imenuje osnovna sredstva. Ta poblagovljena, tehnokratska vizija je v navzkrižju z emancipatornim pomenom skupnjevanja (*commoning*) (Akbulut, 2017), ki ga prakticirajo avtonomna ljudstva globalnega juga, kjer so zemlja, zrak, ogenj, voda, rastlinstvo in živalstvo še vedno del skupnega upravljanja (Esteve in Prakash, 1998; De Angelis, 2003). Šola, ki v naravi vidi kapital, ne prepozna, da vrednotenje po linearnih kazalnikih pomeni epistemološko redukcijo biološke raznolikosti in tako izvaja nasilje nad krhkimi mrežnimi razmerji med materijo in energijo, ki so značilna za naravo. Nasprotno pa ekonomske prakse meta-industrijskih delavcev, kot so negovalci, kmetje in staroselke, temeljijo na praktičnosti, previdnosti in empirično preverjenih dejstvih, izpopolnjene pa so bile z upoštevanjem odzivov nanje.

Smernice za prihodnost

Maskulinistični odgovor na globalno okoljsko krizo, ki prevladuje v javnosti, vsebuje visokotehnološke inovacije, ki naj bi imele manjši okoljski odtis in bile ekonomsko učinkovite. Vendar produktivistična optimizacija pretoka materiala in energije v tej računici redko upošteva stroške vseh relevantnih procesov, kot so rudarjenje, taljenje, prevoz in odstranjevanje odpadkov, kaj šele da bi v enačbo vključila stroške utelešenega in ekosistemskega dolga. Natančen vpogled v vse te dejavnike pokaže, da so pričakovanja ekoloških modernistov glede trajnostnosti neuresničljiva (York in Rosa, 2003). Ekofeministke zato pozivajo k profesionalnemu pristopu pri izboljšanju in graditvi zmogljivosti, tako na globalnem severu kot na globalnem jugu. Družbena nasprotja, ki jih prinaša globalizacija, so komentirali tudi številni

ekološki ekonomisti; Norgaard (1994) tako meni, da modernost razpada, ekonomijo pa so s socialno ekologijo v splošnejšem pomenu povezovali tudi Max-Neef in sodelavci (1991), Latouche (1993), Joan Martínez-Alier in Ramachandra Guha (1997) ter Gowdy (1998). Marksistični ekonomisti, kot je Altvater (1998), so bili pomembni za historizacijo te razmeroma nereflektirane discipline.

Ali torej lahko človeštvo zadovolji svoje materialne in kulturne potrebe, ne da bi pri tem povzročilo ekološko opustošenje in proizvedlo v človeku utelešeni dolg? V obstoječih kapitalističnih patriarhalnih produkcijskih odnosih je odgovor zagotovo nikalen, saj sta poblagovljenje in kvantifikacija živega habitata sama po sebi destruktivna. Ekofeministke, za katere je kapitalistični sistem odraz tekmovalne maskulinnosti, zavračajo znanstveni redukcionizem, ki išče rešitve problemov v napredni tehnologiji; namesto tega dajejo prednost sinergičnim in prefigurativnim rešitvam ter poskušajo s poudarjanjem odnosov reprodukcije pomagati pri vzpostavitvi drugačne ekonomije. Z vseobsegajočo kritiko se postavijo nasproti kritiki, ki opozarja zgolj na notranje napake obstoječega sistema. V nasprotju z uveljavljenim akademskim načinom mišljenja utelešeni materialistični pogled s poudarkom na sicer spregledanem prispevku metaindustrijskega dela presega dualizem med ekonomijo in ekologijo. Tabela 2 prikazuje razmerja med I) ekološko ekonomijo, II) produktivistično ekonomijo in III) subliminalno reproduktivno ali metaindustrijsko ekonomijo, ki posreduje med njima.

Ta triangulacija, ki izpostavlja razmerja v resničnem življenju, razgalja lažni ideološki dualizem med ekonomijama, kjer je vrednotena le IME, NEO pa ostaja neovrednotena. Posledica slepote za metaindustrijski delavski razred je eksternalizacija: entropija prelaganja stroškov in dolgov na negovalke, kmete, staroselke, skratka, zapravljanje življenjske metabolične vrednosti. Ali bo nova generacija učbenikov pripomogla k vidnosti te edinstvene subliminalne paradigme?

Tabela 2: Subliminalna ekonomija

	Faza regeneracije	Faza produkcije	Faza reprodukcije
Akterji	zemlja, voda, flora, favna	podjetniki, mezdno delo	metaindustrijsko in gospodinjsko delo, kmetje, staroselci
Cilji	termodinamična kontinuiteta	akumulacija, moč, strukturne reforme	dobrobit, zado- stnost, kulturna av- tonomija

Logika	odnosnostna, poudarek na kroženju energije, biološki kompleksnosti	redukcioniistična, linearna, poudarek na vrednostnih papirjih	odnosnostna, poudarek na kroženju energije, biološki kompleksnosti
Vrednost	metabolična	menjalna	uporabna, metabolična
Strošek	/	Trikratna entropija: izkoriščanje presežnega dela izčrpavanje gospodinjanskega dela in dela kmetov degradacija naravnega metabolizma	/

Vir: prilagojeno po Salleh, 2010: 210–212.

Sklepne opombe

Ekofeministke zavračajo linearno logiko potrošništva in energijsko potratnega prostega trga; prednost dajejo ciklični ekonomiji, lokalno dejavni pri permanentni regeneraciji metabolizma, ki ga ustvarjata človeštvo in narava. A če sta preprostost in ekološka samozadostnost druga narava metaindustrijske preskrbe, ju le stežka najdemo v diskurzu gospodarja; pa vendar konferenca ISEE (*International Society for Ecological Economics*) iz leta 2007 v New Delhiju kaže, da morda le obstaja precedens za globoko strukturno kritiko. Kot o dogodku poroča Anna Chiesura (2007), je John Robert McNeill pozval kolege, naj črpajo iz zgodovine, da bo njihovo razmišljanje bolj prizemljeno in osredinjeno na konkretno; Arild Vatn je govoril o družbenopolitični ugnezenosti ekonomije in o potrebi po bolj vključujočih institucijah; Kanha Chopra je predlagala, naj se poudarek iz tehnološke učinkovitosti premesti na povsem novo razvojno paradigmo; Helmut Haberl je zahteval radikalno kvalitativno spremembo; Katriona McGlade pa je pozvala stroko, naj se osredini na vsakdanja življenja ljudi. Žal pa noben plenarni govorec na konferenci ni pripoznal, da so njihovi disciplinarni konstrukti, metode in obravnavani problemi v temelju spolno zaznamovani.

Argumenti ekofeministk temeljijo na materialističnih postavkah, ne na identitarni politiki. Po eni strani govorijo o družbeno konstruiranih institucijah, diskurzih, normah in praksah, po drugi strani pa njihova epistemologija temelji na izkušnjah metaindustrijskega dela. Posamezniki, ki imajo koristi

od obstoječega družbeno-ekološkega *statusa quo*, pogosto nočejo sprejeti verodostojnosti te nove razredne analize, četudi so politično ozaveščeni moški, zagovorniki sprememb in kritiki ideologij, ki so tudi spolnostno opis-menjeni in sposobni osebne refleksije, v preteklosti stališča ekofeministk podprli tudi v revijah, kot sta *Environmental Ethics* in *Capitalism Nature Socialism*.

V preteklosti je večina žensk na svetu opravljala delo negovalk; bile so delovna sila, ki zavzema ontološko točko, na kateri prevladuje vzajemnost med človeštvom in naravo. Enako velja za moške in ženske, ki so nominalno zunaj kapitala, kot so mali kmetje in prebivalke gozdnatih pokrajin postkolonialnih regij. Drugače kot tovarniške delavke ali uradniki, te kulturno raznolike skupine spremljajo naravne pretoke ter vzdržujejo ravnovesje med materijo in energijo. Celotna termodinamična mašinerija globalnega kapitala sloni na materialnih transakcijah, ki jih mediira delovna sila tega tihega metaindustrijskega razreda. Kadar so njena prizadevanja, ki jih zaznamujeta tudi spol in rasa, prezrta, se utelešeni dolg povečuje. Nasprotno pa edinstvena racionalnost metaindustrijske delovne sile omogoča ekonomsko preskrbo brez entropije socialnega, utelešenega ali ekološkega dolga.

Še več, ti akterji z dejanji, ki afirmirajo življenje ter omogočajo vzajemen, kompleksen razvoj, modelirajo alternative kapitalizmu. Raziskovalke, politične vodje in aktivisti, vključno s socialnimi ekologi, se morajo za uvid v to, kako se dopolnjujeta trajnostnost in pravičnost, učiti od žensk, kmetov in staroselk. To ni argument za to, da bi regenerativno delo postalo mezdno, ali za monetizacijo in spremembo metaboličnih funkcij narave v storitev. Takšno poblagovljenje daje neupravičeno priznanje spodletelemu mednarodnemu sistemu. Če ima življenje na Zemlji prihodnost, je ta neločljivo povezana z obvezo bogatih držav za odrast in črtanje dolgov ter s preusmeritvijo od porabe sredstev za vojaške namene k družbeni reprodukciji življenja. Ekofeministke se skupaj z učenjaki postrazvoja zavzemajo za bioregionalno avtonomijo, pravico vseh do zemlje ter ljudsko suverenost nad zemljo, hrano, vodo in energijo. Medsebojno povezani pojmi utelešenega dolga, metaindustrijskega dela in regenerativne ekozadostnosti bodo strateške kategorije na prehodu iz modernističnih patriarhalnih iluzij nadzora.

Literatura

Akbulut, Bengi (2017): Commons. V *Routledge Handbook of Ecological Economics. Nature and Society*, C. L. Spash (ur.), 395–403. London in New York: Taylor in Francis.

- Altvater, Elmar (1998): Global Order and Nature. V *Political Ecology: Global and Local*, R. Keil in dr. (ur.), 19–44. London: Routledge.
- Bravo, Elizabeth in Aurora Donoso (2003): *Ecological Debt. Accion Ecológica*. Ecuador.
- Brand, Ulrich in Markus Wissen (2017): The Imperial Mode of Living. V *Routledge Handbook of Ecological Economics. Nature and Society*, C. L. Spash (ur.), 152–161. London in New York: Taylor in Francis.
- Burkett, Paul (2006): *Marxism and Ecological Economics*. Leiden: Brill.
- Charkiewicz, Ewa (2009): Who is the “He”, of He Who Decides in Economic Discourse? V *Eco-Sufficiency & Global Justice: Women Write Political Ecology*, A. Salleh (ur.), 66–86. London: Pluto Press.
- Chiesura, Anna (2007): Ecological Economics for What? *International Society of Ecological Economics Newsletter*, januar: 9 – 11.
- Costanza, Robert (2007): Review of Peter Barnes’ Capitalism 3.0. *Nature* 446: 613–614.
- D’Alisa, Giacomo, Federico Demaria in Giorgos Kallis (ur.) (2019): *Odrast: Besednjak za novo dobo*. Ljubljana: Studia Humanitatis.
- De Angelis, Massimo (2003): Neoliberal Governance, Reproduction and Accumulation. *The Commoner* 7: 1–26.
- Devictor, Vincent (2017): The Biophysical Realities of Ecosystems. V *Routledge Handbook of Ecological Economics. Nature and Society*, C. L. Spash (ur.), 119–128. London in New York: Taylor in Francis.
- Douai, Ali (2017): Ecological Marxism and Ecological Economics: From Misunderstanding to Meaningful Dialogue. V *Routledge Handbook of Ecological Economics. Nature and Society*, C. L. Spash (ur.), 57–66. London in New York: Taylor in Francis.
- Esteva, Gustavo in Madhu Suri Prakash (1998): *Grassroots Postmodernism*. London: Zed Books.
- Federici, Silvia (2019): *Kaliban in čarovnica: Ženske, telo in prvotna akumulacija*. Ljubljana: Sophia.
- Foster, John Bellamy (2000): *Marx’s Ecology: Materialism and Nature*. New York: Monthly Review.
- Gómez-Baggethun, Erik (2017): Ecosystem Services. V *Routledge Handbook of Ecological Economics. Nature and Society*, C. L. Spash (ur.), 445–453. London in New York: Taylor in Francis.
- Gowdy, John (ur.) (1998): *Limited Wants, Unlimited Needs*. Washington, DC: Island Press.
- Griffin, Susan (1978): *Woman and Nature: The Roaring Inside Her*. New York: Harper.

- Hausknost, Daniel (2017): Degrowth and Democracy. V *Routledge Handbook of Ecological Economics. Nature and Society*, C. L. Spash (ur.), 457–466. London in New York: Taylor in Francis.
- Hawken, Paul, Hunter Lovins in Amory Lovins (1999): *Natural Capitalism: Creating the Next Industrial Revolution*. London: Little Brown.
- Hornborg, Alf (2017): Political Ecology and Unequal Exchange. V *Routledge Handbook of Ecological Economics. Nature and Society*, C. L. Spash (ur.), 39–47. London in New York: Taylor in Francis.
- Isla, Ana (2015): *The Greening of Costa Rica*. Toronto: University of Toronto Press.
- Kapp, K. William (1978): *The Social Costs of Business Enterprise*. Nottingham: Spokesman.
- Latouche, Serge (1993): *In the Wake of the Affluent Society*. London: Zed Books.
- Martínez-Alier, Joan in Ramachandra Guha (1997): *Varieties of Environmentalism*. London: Earthscan.
- Max-Neef, Manfred, Antonio Elizalde in Martín Hopenhayn (1991): *Human Scale Development*. New York: Apex.
- Mellor, Mary (2009): Ecofeminist Political Economy and the Politics of Money. V *EcoSufficiency & Global Justice: Women Write Political Ecology*, A. Salleh (ur.), 251–267. London: Pluto Press.
- Merchant, Carolyn (1980): *The Death of Nature: Women, Ecology, and the Scientific Revolution*. New York: Harper.
- Mies, Maria (1986): *Patriarchy and Accumulation on a World Scale*. London: Zed Books.
- Norgaard, Richard B. (1994): *Development Betrayed*. New York: Routledge.
- Odih, Pamela (2014): *Watersheds in Marxist Ecofeminism*. Cambridge: Cambridge Scholars Publishing.
- Salleh, Ariel (1997): *Ecofeminism as Politics: Nature, Marx, and the Postmodern*. London: Zed Books.
- Salleh, Ariel (2010): From Metabolic Rift to “Metabolic Value”: Reflections on Environmental Sociology and the Alternative Globalization Movement. *Organization & Environment* 23(2): 205–219.
- SERI (2006): *Environment and Innovation*. Report by the Sustainable Europe Research Institute, UN University, and Finland Futures Research Centre, Vienna.
- Shiva, Vandana (1989): *Staying Alive: Women, Ecology, and Development*. London: Zed Books.
- Spash, Clive L. (2010): The Brave New World of Carbon Trading, *New Political Economy* 15(2): 169–195.

- Spitzner, Meike (2009): How Global Warming is Gendered: A View from the EU. V *EcoSufficiency & Global Justice: Women Write Political Ecology*, A. Salleh (ur.), 218–229. London: Pluto Press.
- Via Campesina (2007): Small Scale Sustainable Farmers are Cooling Down the Earth. *La Via Campesina, International Peasant's Movement*, 9. november. Dostopno na: <https://viacampesina.org/en/small-scale-sustainable-farmers-are-cooling-down-the-earth/> (20. maj 2020).
- Wackernagel, Mathis in William Rees (1996): *Our Ecological Footprint: Reducing Human Impact on the Earth*. Gabriola Island, BC: New Society.
- Waring, Marilyn(1987): *Counting for Nothing*. Sydney: Allen & Unwin.
- York, Richard in Eugene A. Rosa (2003): Key Challenges to Ecological Modernization Theory: Institutional Efficacy, Case Study Evidence, Units of Analysis, and the pace of Eco-Efficiency. *Organization & Environment* 16(2): 273–288.

Mesto narave v Marxovi teoriji

Abstract

The Role of Nature in Marx's Theory

The article goes against conventional wisdom by presenting Karl Marx as a lucid environmental thinker. In the first part, primitive accumulation is defined as a violent process through which human beings were separated from the natural conditions of their existence and production. Consequently, these natural conditions are no longer perceived by people as their own inorganic body. Connected to this is the emergence of an irreparable metabolic rift between society and nature stemming from the contradictions between capitalist and natural laws. In the second part, the author explains Marx's notion of nature being a free gift to capital – nature only directly affects the production of use value and not the production of value. Nevertheless, nature has many important indirect effects on value – nature performs functions that are free of charge for capital, it serves as a material substrate of value, stimulates additional absorption of surplus labour, increases labour productivity without increasing the value of manufactured goods, etc. In the third part, the author focuses on the key role of money in the abstraction from natural and social dimensions of use value and the subsequent absolute substitutability and purchasability of nature. Related to this are the capital processes of the fragmentation and homogenization of nature and labour, or more broadly, their real and formal subsumption under capital. In the last the article underlines the basic contradiction between capital's urgent need for infinite growth and the finiteness of the planet. This contradiction is unfolding in the current environmental breakdown. As a footnote, the author also touches upon various insights into humanity's future coexistence with nature.

Keywords: Karl Marx, nature, metabolic rift between society and nature, free gifts of nature to capital, real and formal subsumption of nature and labour under capital

Izidor Ostan Ožbolt holds a Bachelor's degree in sociology and philosophy, and is currently a master's student of economics at the School of Economics and Business, University of Ljubljana (izidorostanozbolt@gmail.com).

Povzetek

V članku – v nasprotju s pogostim prepričanjem – Karla Marxa predstavimo kot lucidnega okoljskega misleca. V prvem delu prvotno akumulacijo opredelimo kot proces nasilne ločitve večine populacije od naravnih pogojev lastne eksistence in proizvodnje. Slednjih tako posamezniki ne dojemajo več kot lastno neorgansko telo. S tem povezan je tudi nastanek nepopravljive razpoke znotraj metabolizma

med družbo in naravo, ki je rezultat protislovja med kapitalističnimi in naravnimi zakoni. V drugem delu razložimo Marxovo oznako narave kot brezplačnega darila kapitalu – narava neposredno vpliva le na proizvodnjo uporabne vrednosti, ne pa na proizvodnjo vrednosti. Na slednjo ima kljub temu mnogoter in velik posredni vpliv – narava opravlja funkcije, za katere kapitalu ni treba plačati nič, je materialni substrat vrednosti, služi za dodatno absorpcijo presežnega dela, povečuje produktivnost dela, ne da bi povečala vrednost proizvedenega tržnega blaga in podobno. V tretjem delu se posvetimo ključni vlogi denarja pri abstrakciji od naravnih in družbenih dimenzij uporabne vrednosti ter posledični absolutni zamenljivosti in kupljivosti narave. S tem so povezani kapitalski procesi fragmentacije in homogenizacije narave in dela oziroma, širše, njuna realna in formalna subsumpcija pod kapital. V zadnjem delu *opišemo osnovno nasprotje med kapitalsko zahtevo po neskončni rasti in končnostjo planeta ter iz tega izhajajoč in potekajoč okoljski zlom*. Kot opombo omenimo še uvide v prihodnje upravljanje in sobivanje človeka z naravo.

Ključne besede: Karl Marx, narava, razpoka znotraj metabolizma med družbo in naravo, narava kot brezplačno darilo kapitalu, realna in formalna subsumpcija narave in dela pod kapital

Izidor Ostan Ožbolt je diplomirani sociolog in filozof, študent magistrskega študija ekonomije na Ekonomski fakulteti Univerze v Ljubljani (izidorostanozbolt@gmail.com).

Uvod

Okoljske tematike redko povezujemo z mislijo Karla Marxa. Ta naj bi podcenil vlogo narave v sferi produkcije, se ne posvetil dovolj prepletu družbe in narave ter pomanjkljivo obravnaval okoljske probleme tedanjega časa. Zaradi takšnih in podobnih prepričanj nekateri okoljski teoretiki in aktivisti Marxa ne prepoznavajo kot relevantnega misleca za razumevanje današnjega okoljskega zloma, zaradi česar se ne posvečajo branju njegovih del. K temu prispevajo tudi nekateri teoretiki marksizma, ki še danes – čeprav v mnogo manjši meri kot v preteklosti – okoljske tematike dojemajo kot sekundarne in inferiorne v primerjavi s klasičnimi delavskimi vsebinami. V luči povedanega želimo z obravnavo primarnih Marxovih tekstov in sekundarne literature ugotoviti, kaj nam lahko Marxova teorija pove o razmerju med družbo in naravo, vlogi okolja v sferi produkcije, mestu narave znotraj delovne teorije vrednosti ter o kapitalističnih procesih, ki se izvajajo nad naravo in delom. Naš namen je tudi raziskati razloge, ki določajo in vplivajo na trenutni okoljski zlom, ter organizacijske in praktične implikacije takšnih ugotovitev. Z vsem tem želimo spodbuditi intenzivnejše raziskovanje ter prepletanje marksistične in okoljske teorije in prakse pri nas.

Kapitalistični razvoj ter odnos med družbo in naravo

Primitivna akumulacija

Predpogoj pojava blagovne ekonomije kot prevladujočega produkcijskega načina je vzpostavitev produkcijskega odnosa med kapitalom in svobodnim delavcem. Delavec mora postati dvojno svoboden: ne sme biti niti del produkcijskih sredstev, kot na primer suženj ali tlačan, niti ne sme posedovati produkcijskih sredstev, kot na primer kmet posestnik. Takó svoboden delavec postane mezdni delavec, razmerje med kupcem in prodajalcem delovne sile pa osnovno družbeno razmerje.

Za generalizirano blagovno proizvodnjo morajo biti torej delavci ob pravno-formalni svobodi ločeni tudi od možnosti neposrednega zagotavljanja lastne reprodukcije. Namesto neposredne pridobitve določene uporabne vrednosti neodvisno od tržnih sil si jo morajo zagotoviti z nakupom tržnega blaga z mezdo, pridobljeno znotraj kapitalističnega produkcijskega razmerja. To, kar je prej delavec pridobil v odnosu z naravo neposredno in »brezplačno«, si sedaj priskrbi s prodajo svoje delovne sile. To je radikalno drugače kot v predkapitalističnih družbah, kjer je imel posameznik do naravnih pogojev dela in reprodukcije neposreden dostop. Dojemal jih je kot nekaj, kar »mu pripada kot objektivno, naravno dano neorgansko telo svoje subjektivnosti« (Marx, 1973: 473). Povedano je veljalo tudi v sužnjelastništvu in fevdalizmu, četudi je bil tam specifični preplet narave in delavca prepuščen odločitvi oziroma mediiran prek sužnjelastnika ali fevdalca. Ta sta izkoriščani razred obravnavala kot naravni pogoj svoje reprodukcije in delavca (podobno kot živino) razumela kot pritiklino zemlje.

Marx med ključne pogoje, ki lahko delavcu zagotavljajo neposredno ohranjanje eksistence neodvisno od tržnih razmer, šteje tudi naravne pogoje. Podlaga kapitalističnega produkcijskega načina je tako prvotna akumulacija, zemljiška razlastitev množic, s katero so kmete nasilno odtrgali od njihovih subsistenčnih sredstev in jih vrgli na trg delovne sile kot dvojno svobodne mezdne delavce.

[O]bnašanje dela do kapitala ali do objektivnih pogojev dela kot kapitala [torej] predpostavlja zgodovinski proces, ki razkraja različne forme, v katerih je delavec lastnik ali v katerih lastnik dela. Torej predvsem 1) *Razkrajanje* obnašanja do zemlje – zemljišča in prsti – kot naravnega

pogoja produkcije –, ki jo posameznik dojema kot svoje lastno neorgansko bitje [oz. telo] (Marx, 1973: 497, poudarek v izvirniku).

Nasilni odvzem zemlje je tako

očisti[!] [...] zemljo njenih odvečnih ust, otroke zemlje iztrga[!] od prsi, na katerih so zrasli, in tako spremeni[!] delo na zemlji, ki se je po naravi prikazoval[o] kot neposredni subsistenčni vir, v posredovani subsistenčni vir, ki je povsem odvisen od družbenih odnosov (Marx, 1973: 276).

Narava je tako postala zgolj objekt od in za človeštvo, objekt za golo uporabo in izrabo ter je izgubila svoje preostale pomene.

S procesom prvotne akumulacije je tako velik del družbe izgubil neposreden dostop in odnos z naravo ter prekinil z dojemanjem naravnih pogojev produkcije in reprodukcije kot naravno danega neorganskega telesa svoje subjektivnosti. Naravni pogoji kot življenjska in produkcijska sredstva so se delavcu tako začeli kazati kot odtujeni od njega samega oziroma kot stvari, postavljene na stran kapitala. Sočasno pa si je nekaj posameznikov prisvojilo ogromne površine zemlje ter s tem mezdne delavce in naravne pogoje podredilo kapitalu. Tako so lahko kapitalisti začeli iskati uporabno vrednost delovne sile¹ kot edino absolutno potrebno uporabno vrednost.²

1 Pri Marxu ima blago dvojni značaj, je uporabna vrednost in vrednost. Blago je kot utelešenje konkretnega dela uporabna vrednost. Ta ni nič drugega kot določena koristnost blaga – koristnost dežnika je, da nas varuje pred dežjem. Kot utelešenje abstraktnega, občečloveškega dela pa ima blago vrednost. Ta je prisotna šele v sferi menjave, ko je blago izmenjano na trgu in postavljeno drugo proti drugemu. Takrat se izvršita proces abstrakcije od uporabnih vrednosti in izenačitev blaga kot vrednosti. Za razliko od uporabne vrednosti tu niso več prisotne kvalitativne, temveč zgolj kvantitativne razlike med blagom. Vrednost lahko torej spoznamo s pomočjo menjalne vrednosti kot pojavne oblike vrednosti šele v sferi menjave. Njene velikosti pa ne določa delovni čas, ki ga individualno porabi posamezni producent, temveč družbeno potrebni delovni čas, tj. tisti delovni čas, ki »ga zahteva proizvodnja kakršnekoli uporabne vrednosti ob danih družbeno-normalnih produkcijskih pogojih in ob družbeno povprečni stopnji spretnosti in intenzivnosti del« (Marx, 2012: 32).

2 Še slabše kot mezdni delavci jo odnesejo tisti, ki so označeni in razumljeni kot del narave. Razkol ne poteka po jasni črti človek/družba : narava, temveč človeka preseka po sredi. K naravi spada tudi del človeštva, ki ga kapital v nuji po čim večji akumulaciji kapitala z najrazličnejšimi praksami označi, degradira in reducira na nečloveka, na gola produkcijska sredstva, na del narave oziroma kot pravita Patel in Moore (2017: 24): »Vzpon kapitalizma nam je ob ideji, da je družba relativno neodvisna od mreže življenja, dal tudi idejo, da večina žensk, staroselcev, sužnjevi in koloniziranih ljudi ne spada v celoti med ljudi in tako niso polnopravni člani družbe. To so ljudje, ki niso – oziroma so komaj – ljudje. So del narave; s tem ko so obravnavani kot družbeni izobčenci, so pocenjeni. Razklanje narave od družbe, divjih od civiliziranih je ustvarilo pogoje za vzpostavitev drugih poceni stvari.« Tako so na primer v 16. stoletju Kastiljci staroselce iz Andov pojmovali kot naturales (prav tam: 51). Takšni procesi »naturalizacije« potekajo tudi

Razpoka znotraj metabolizma med družbo in naravo

Marx izraz metabolizem uporablja v ekološkem pomenu, in sicer kot dialektičen, soodvisen in dinamičen odnos med družbo in naravo (Foster, 2000: 141–178). V tem odnosu gre za izmenjavo in regulacijo energije in snovi med družbo in naravo. Takšen metabolizem je mediiran prek človeškega dela. Človek z delom kot procesom med njim in naravo spreminja svet, samega sebe (lastno notranjo naravo) in svoj odnos do sveta (distinktivne človeško-naravne odnose); hkrati je povratno spremenjen s strani narave. Takšen družbeno-ekološki metabolizem je reguliran tako s strani naravnih, fizikalnih zakonov, ki vladajo v naravi, kot s strani družbenih, zgodovinsko specifičnih zakonov ter človeškega dela in njegovega razvoja v zgodovinsko specifičnih družbenih razmerah. Zаметke takšne zastavitve koncepta metabolizma lahko delno najdemo že v Marxovem zgodnejšem obdobju. Tako na primer v *Kritiki nacionalne ekonomije* (1979: 307–8) pravi: »Človek živi od narave, to pomeni: narava je njegovo telo, s katerim mora ostati v trajnem procesu, da ne bi umrl.«

Če pridejo družbeni zakoni v navzkrižje z naravnimi zakoni in naravnimi pogoji, ki tvorijo osnovo za človeško eksistenco, se pojavi »razpoka« znotraj metabolizma med družbo in naravo (Marx, 2010: 799). Pride do odtujitve posameznika od naravnih pogojev njegove eksistence ter do netrajnostnega, težko reverzibilnega in kaskadnega poslabšanja osnovnih okoljskih pogojev za preživetje človeške družbe. Razpoko poskušajo največkrat prekriti ter zakasniti njene najhujše posledice predvsem z geografsko razširitvijo aktivnosti (na primer kolonializem) in s tehnološkimi rešitvami. Opisano se dogaja v kapitalističnem produkcijskem sistemu tako na splošni, sistemski ravni kot na posameznih ravneh (na primer razpoka znotraj dušikovega, fosfornega ali ogljičnega cikla). Čeprav vsako delo v kateremkoli družbenem sistemu pomeni prisvojitve narave, je kapitalistični produkcijski sistem – kot bomo podrobneje spoznali v nadaljevanju – z lastninskimi odnosi, podrejanjem človeka in narave čim večji presežni vrednosti, razumevanjem narave kot brezplačnega darila kapitalu, potrebo po neskončni rasti, homo-

danes, najvidneje na konfliktnih območjih in na področju z njimi povezane begunske tematike ter z razlašanjem neevropskih ljudstev in nadaljevanjem procesa primitivne akumulacije na periferiji globalnega kapitalističnega sistema. Tako lahko boj razlaščenih kmetov in kmetič po svetu, njihove zahteve po skupnostni zemlji in trajnostnejši pridelavi ter geslo zemljo kmetom! razumemo kot širši strukturni in ne zgolj ozko ekonomski klic. V tem klicu lahko torej na eni strani prepoznamo zahteve po sistemski razrešitvi razpoke znotraj metabolizma med družbo in naravo (glej naslednje podpoglavje), ponovni zagotovitvi neposrednega dostopa (in odnosa) do narave ter ponovni »pridobitvi« naravno-danega neorganskega telesa lastne subjektivnosti. Na drugi strani pa pomenijo kolektivno skrb za naravo, njeno uporabo za zadovoljevanje družbenih potreb (in ne profita) ter zmožnost spreminjanja in produciranja nas samih v vsestranska človeška bitja (Marxov koncept revolucionarne prakse (Lebowitz, 2014: 35–53)).

genizacijo in fragmentacijo narave ter nasilno ločitvijo človeka od naravnih pogojev preživetja imanentno protiokoljski. Ob tem kapitalistični sistem nadzora in regulacije pomeni nenadzor in neregulacijo ter je tako v protislovju z naravnimi sistemi regulacije in nadzora. Družbeni zakoni kapitalizma so torej v nasprotju z zakoni narave, kar je v metabolnem odnosu med družbo in naravo pripeljalo do »nepopravljive razpoke« (prav tam). Priča smo odtujitvi posameznikov od naravnih pogojev njihove eksistence ter netrajnostnemu, težko reverzibilnemu in kaskadnemu uničenju za eksistenco ključnih naravnih pogojev – soočeni smo s splošno okoljsko krizo globalnih razsežnosti. Pojavitev razpoke znotraj metabolnega odnosa, izmenjave ter regulacije med družbo in naravo Marx opiše na primeru kmetijstva oziroma cikla izmenjave rastlinskih in živalskih hranil (predvsem Marx, 2010: 768–801 in 2012: 409–411).

Narava in delovna teorija vrednosti v kapitalizmu

Narava kot brezplačno darilo kapitalu

V kapitalizmu je vrednost odvisna od družbeno potrebnega delovnega časa, zato ima kapital sistemsko pogojeno željo po čim večji brezplačni prislitvi takšnih pogojev produkcije, ki bi prispevali k produkciji uporabnih vrednosti, ne da bi prispevali k vrednosti proizvedenega blaga. To pomeni, da za vzpostavitev takšnih pogojev ni bilo potrebno mezdno delo ter da posledično njihova prisvojitve ni prispevala k povečanju vrednosti. Kot na primeru zemlje razloži Marx: »Zemlja ... je aktivni agens produkcije v proizvodnji uporabne vrednosti, materialnega produkta, na primer pšenice. Toda nič nima opraviti s proizvodnjo vrednosti pšenice« (Marx, 2010: 803). Kapitala ne zanimajo katerikoli brezplačno izkoristljivi pogoji, temveč zgolj tisti, ki lahko prispevajo k čim cenejši reprodukciji izkoristljive delovne sile, čim večjemu presežnemu delu v razmerju do celotnega živega dela in čim večji absorpciji dela, še posebej presežnega dela, ali pa so materialni substrat vrednosti. Med takšne pogoje spadajo produktivne sile, ki izhajajo iz sodelovanja med ljudmi, delitve dela, tehnologij, človeških delovnih zmognosti, delavčevega družinskega življenja in naravnih pogojev. Slednje, ki nas v pričujočem članku zanimajo, lahko razdelimo na naravno bogastvo življenjskih sredstev (ustrezno podnebje, rodovitna prst, ribji stalež itn.) in

naravno bogastvo delovnih sredstev (premog, biomasa, plovne reke itn.) (Marx, 2012: 418). Kot pravi Marx v Kapitalu III (2010: 732–33):

Naravni elementi, ki vstopajo v produkcijski proces in ki nič ne stanejo ne glede na odigrano vlogo v proizvodnji, ne vstopajo [v produkcijski proces] kot komponenta kapitala, temveč kot brezplačno darilo narave kapitalu, to je kot brezplačno darilo naravne produktivne sile delu, ki [...] se kaže kot produktivnost kapitala kot vsa ostala produktivnost pod kapitalističnim produkcijskim sistemom.

Takšen pogled popači razumevanje narave ter prispeva k netrajnosti, potratni in destruktivni rabi naravnih pogojev. Dojemanje narave kot brezplačnega darila kapitalu in okoljska destruktivnost sta torej imanentna kapitalističnemu produkcijskemu načinu.

Pomen in funkcije naravnih pogojev za kapital³

Naravni pogoji torej ne prispevajo k neposredni produkciji vrednosti, a imajo kljub temu za kapital nenadomestljive funkcije in pomene (Burkett, 1999: 33–47; 69–78).

Prvič, na najsplošnejši ravni naravni pogoji (od zraka, prsti in pitne vode do svetlobe in toplote) omogočajo preživetje človeškim bitjem na način, za katerega kapitalu ni treba posredno ali neposredno plačati prav nič. Obstoj kisika in njegova stabilna koncentracija v atmosferi prek procesa fotosinteze sta za kapital brezplačna. Tako lahko ta povečuje delež presežne vrednosti, saj mu ni treba niti neposredno niti posredno (prek višjih davkov, mezd itn.) zagotavljati teh pogojev. Naravni pogoji torej posedujejo za človeško eksistenco nujne lastnosti, ne da bi nastali kakršnikoli stroški kapitala. Na to življenjsko pomembno funkcijo naravnih pogojev opozori že Marx, ko pravi, da je »[r]eč lahko uporabna vrednost, ne da bi bila vrednost. Tako je, kadar njena korist za človeka ni posredovana z delom. Tako je z zrakom, deviško zemljo, naravnimi travniki, divje rastočim lesom itn.« (Marx, 2012: 34).

Drugič, vrednost se mora nujno objektivirati v profitabilno tržno blago, ki pa ima vrednost in uporabno vrednost. Pri produkciji uporabne vrednosti takšnega tržnega blaga po pravilu sodelujeta tako narava kot človeško delo. Narava je materialni substrat vrednosti oziroma po Marxu: »Vrednost je

3 Z v tem podglavju povedanim ne želimo zmanjšati ali relativizirati teže izkoriščevalskega odnosa med kapitalom in delom ter uporabne vrednosti delovne sile kot edinega vira presežne vrednosti, temveč zgolj osvetliti ter dati oziroma povrniti pomen naravnim pogojem znotraj kapitalističnega produkcijskega procesa.

ravnodušna do tega, katera uporabna vrednost jo nosi, mora pa jo nositi uporabna vrednost« (Marx, 2012: 157). Brez naravnih pogojev torej do objektivizacije vrednosti ne bi moglo priti in proces prisvajanja presežne vrednosti bi se ustavil.

Tretjič, naravni pogoji omejujejo in določajo produktivnost dela, saj so vse uporabne vrednosti nujno proizvedene s strani narave in človeškega dela. V *Kapitalu* Marx to razloži tako (2012: 418): »Če odmislimo bolj ali manj razvito podobo družbene produkcije, ostaja produktivnost dela vezana na naravne pogoje. Vse to je mogoče zvesti na naravo samega človeka, na primer na raso, ter na naravo.«

Četrtič, naravni pogoji pomenijo osnovno možnost presežnega dela, saj so s svojimi kvalitativnimi in kvantitativnimi lastnostmi sploh sposobni vzpostaviti razmere za produkcijo presežnih produktov. Kot pravi Marx (2010: 628): »Naravni pogoji morajo biti takšni, da del njihovega [delavčevega] razpoložljivega delovnega časa zadostuje za njihovo reprodukcijo in preživetje kot producentov, da proizvodnja njihovih potrebnih sredstev subsistence ne potroši njihove celotne delovne sile. Rodovitnost narave tu vzpostavlja mejo, začetno točko, osnovo.« Če uporabimo najočitnejši primer: pri kmetijski dejavnosti so naravni pogoji (rodovitnost prsti, klimatske razmere, geomorfologija itn.) skupaj s kmečkimi delavci tisti, ki zagotovijo dovolj presežnega produkta za nadaljnjo delitev dela in preživetje tudi nekmečkih delavcev. Ti pa lahko nato zaradi poceni življenjskih sredstev, proizvedenih s strani kmečkih delavcev in naravnih pogojev, proizvajajo druge presežne produkte.

Petič, od količine in kvalitete naravnih pogojev je med drugim odvisno, koliko mezdnih delavcev lahko kapital vrednotvorno uporabi. Ti mu pri produkciji vrednosti ne pomagajo prav nič, če ni ustreznih naravnih pogojev (od primerne toplote, svetlobe in zraka pa do naravnih medijev in virov), ki omogočijo profitabilen potek delovnega procesa, oziroma po Marxu (2010: 247): »Količina delavcev, s katerimi lahko kapital razpolaga, ne temelji na njihovi vrednosti, temveč na količini surovih in pomožnih materialov, strojev in elementov konstantnega kapitala ter potrebščin za življenje.«

Šestič, naravni pogoji služijo za dodatno absorpcijo dela ter s tem posledično dodatno absorpcijo presežnega dela in kapitala. Ob primernem prisvajanju takšnih naravnih pogojev (od svetlobe, toplote in meteoroloških pogojev do naravnih virov, rodovitne prsti in kvalitetnih gozdov) lahko kapital preseže lastne omejitve in omejitve proizvedenih produkcijskih sredstev ter s tem poveča absorpcijo dela, še pomembneje, absorpcijo presežnega dela. S takšno ustrežno izrabo naravnih pogojev lahko kapital »pridobi ekspanzivno silo, ki mu omogoča, da elemente svoje akumulacije

razširi prek meje, ki mu jo na videz postavlja njegova lastna velikost, namreč vrednost in množina že produciranih produkcijskih sredstev, v katerih biva« (Marx, 2012: 499).

Sedmič, naravni pogoji (od novih medijev, na primer vodne pare, do kvalitetnejših ali novih naravnih virov) lahko povečajo produktivnost dela, ne da bi povečali vrednost proizvedenega tržnega blaga. Še več, ker ob uporabi ustreznih naravnih pogojev proizvedemo več tržnega blaga na enoto delovnega časa, se vrednost blaga zniža in tako se zniža potreben delovni čas za reprodukcijo delavca oziroma poveča presežni delovni čas, ki pripada kapitalistu. Kot razloži Marx (v Burkett, 1999: 76):

Dokler [...] naravni pogoji nič ne stanejo, vstopijo v delovni proces brez vstopa v valorizacijski proces. Naravni pogoji naredijo delavca bolj produktivnega, ne da bi povečevali vrednost produkta ali dodali k vrednosti blaga. Raje znižajo vrednost posameznega blaga, saj povečajo kvantiteto proizvedenega blaga v istem delovnem času, torej znižajo vrednost vsakega dela te kvantitete. Če to blago vstopi v reprodukcijo delovnih zmožnosti, se vrednost delovne zmožnosti zniža ali skrajša delovni čas, potreben za reprodukcijo mezde, in [tako se] poveča presežno delo. Glede na to so sile narave apropiirane s strani kapitala ne zaradi njihovega povečanja vrednosti blaga, temveč zaradi njihovega znižanja.

Kapital, vrednost in narava

Imanentna protikoljskost kapitalističnega bogastva

V kapitalizmu je vrednost »aktivni faktor« produkcije uporabne vrednosti. Zasebno bogastvo, enačeno z vrednostjo (t. i. specifična kapitalistična produkcija), dominira nad družbenim bogastvom, enačenim z uporabnimi vrednostmi (t. i. produkcija na splošno). Zasebno bogastvo se kaže kot bogastvo nasploh. To izhaja iz dejstva, da v kapitalizmu »bogastvo privzame formo ‚zbirke blaga‘«, »posamezno blago [pa postane] ‚elementarna forma‘ bogastva« (Heinrich, 2013: 32). Kljub temu uporabne vrednosti ne glede na družbeno formo reprezentacije konstituirajo substanco celotnega družbenega bogastva ter so nujno proizvedene s strani narave in človeškega dela.

»Delo [...] ni edini vir uporabnih vrednosti, ki jih producira, ni edini vir snovnega bogastva. Delo je njegov oče, kakor pravi William Petty, zemlja pa je njegova mati« (Marx, 2012: 134).⁴ Zato enačenje bogastva z »zbirko blaga«, utemeljeno na družbeno realni abstrakciji, tj. družbeno potrebnem delovnem času, privede do popačenega, protiokolskega pogleda ter indiferentnosti, celo averzije do okoljskih in družbenih reči in pogojev, ki ne pripeljejo do povečanja vrednosti.

Zasledovanje zasebnega bogastva in vrednosti pomeni tudi to, da bodo družbeno bogastvo in uporabne vrednosti v kapitalizmu proizvedene zgolj kot nujna, stranska posledica proizvodnje zasebnega bogastva in akumulacije kapitala. Tako so lahko človeške potrebe, tudi potrebe po ohranjeni naravi in visoki biodiverziteti, v kapitalizmu zadovoljene zgolj po »naključju«, kot nujnosti pri zasledovanju čim večje presežne vrednosti.

Denar ter abstrakcija od naravnih in družbenih dimenzij uporabne vrednosti tržnega blaga

Vrednost, temelječa na abstraktnem, homogeniziranem družbeno potrebnem delovnem času, abstrahira od oziroma izbriše kvalitativno različne in heterogene okoljske in družbene dimenzije uporabnih vrednosti. Ta abstrakcija od okoljskih in družbenih dimenzij uporabnih vrednosti pomeni »antagonistično nasprotje« (Burkett, 1999: 83), saj se izvrši kljub temu, da je vrednost navzlic abstrakciji in utemeljenosti na družbeno potrebnem delovnem času še zmeraj objektivizirana v določeni uporabni vrednosti, utemeljeni na uporabi konkretnih človeških in naravnih virov. Za »razrešitev« tega nasprotja poskrbi denar. Ta je materialna manifestacija vrednosti in blago, ki ima zgolj en namen – biti splošno sredstvo izražanja menjalne vrednosti vsega drugega blaga (Heinrich, 2013: 31–77). Denar tako abstrahira od oziroma izbriše katerekoli raznolike, distinktivne ter partikularne okoljske in družbene dimenzije uporabne vrednosti tržnega blaga. Ločuje to, kar je prej bilo skupek nezamenljivih, neprenosljivih, kvalitativno drugačnih in posebnih stvari. Denar je »vzel vsemu svetu, človeškemu svetu in naravi, njegovo prvotno vrednost« (Marx, 1979: 185). Iz tega izbriša raznolikosti naravnih in družbenih dimenzij uporabne vrednosti tržnega blaga izhaja dejstvo, da je sistem, reguliran s strani denarja oziroma vrednosti,

⁴ Takšen pogled je v celoti konsistenten z Marxovo materialistično filozofijo, ki ima začetke pri Demokritu, Epikuru in Lukreciju: »Samoumevno je, da, kakor pravi Lukrecij, 'nil posse creari de nihilo'. Iz nič ne nastane nič« (2012: 178). Ob tem v Kritiki gotskega programa kritizira pisce programa in vse tiste socialiste nasploh, ki so v delu videli edini vir bogastva in mu pripisovali nadnaravno ustvarjalno moč.

slep za heterogenost naravnih pogojev in virov ter s tem v nasprotju z raznolikim in mnogoterim naravnim svetom.

Razkosanje in homogenizacija narave in dela

Kapital potrebuje naravo za objektivizacijo uporabne vrednosti delovne sile. A je ne potrebuje niti v obliki povezanosti producentov in njihovih naravnih pogojev eksistence niti v obliki organsko prepletenih, nedeljivih, raznovrstnih in mozaično razporejenih ekosistemov, temveč ločeno, razdeljeno, razkosano, dostopno, preprosto izkoristljivo in prostorsko skoncentrirano. Razkosana in homogenizirana narava je na eni strani najprimernejša za produktivno objektivizacijo uporabne vrednosti delovne sile, na drugi strani pa omogoča preprost nadzor nad delovno silo, ki dela na takšni zaplati narave (eksemplaričen primer so plantaže). Proces fragmentacije in homogenizacije je na eni strani imanenten kapitalu in kapitalističnemu razvoju, saj je takšna narava najprimernejša za objektivizacijo vrednosti, na drugi strani pa je ta proces neskončen, saj je tržno blago kvalitativno enako, vrednost pa proizvedena s strani kvalitativno enakega človeškega dela, tj. abstraktnega dela, za katerega se zdi, da lahko narašča v nedogled. Zadnji stadij takšnega pogleda je vedno bolj priljubljena uporaba koncepta naravnega kapitala, ki naj bi prek komodifikacije in finančne cenitve cenovno še neovrednotene narave le-to varoval in ji pripisoval »pravo« ceno:

Denarne oznake se prilepijo na partikularne stvari in predpostavijo zamenljive entitete, v odnosu do katerih so lahko vzpostavljene ali sklenjene zasebne lastniške pravice. To pomeni, da si predstavljamo entitete, kot da bi lahko bile vzete iz kateregakoli ekosistema, katerega del so. Dovolimo si na primer vrednotiti ribo neodvisno od vode, v kateri plava. Po tej logiki lahko denarno vrednost celotnega ekosistema izračunamo zgolj s seštevanjem njegovih delov, ki so vzpostavljeni v atomističnem odnosu do celote. [...] Zasledovanje denarnih valorizacij nas zaveže popolni kartezijansko-newtonovsko-lockovski in v določeni meri »antikološki« ontologiji konstitucije naravnega sveta (Harvey, 1993: 6).

Proces fragmentacije in homogenizacije narave pa ne poteka v nekakšnem vakuumu, temveč sočasno, prepleteno in sovisno z degradacijo, poenostavitvijo in mehanizacijo dela v času kapitalističnega razvoja. S tem

ko »delo postaja« bolj homogeno, podobno postaja tudi velik del narave, ki je podvržen podobnemu procesu degradacije« (Foster, 1994: 111). Proces homogenizacije in fragmentacije narave ter proces homogenizacije in fragmentacije dela sta torej zgolj različna vidika istega gibanja kapitala.

Moč kapitala ter subsumpcija narave in dela pod kapital

Kapital ima zaradi nasilne ločitve producentov od nujnih pogojev proizvodnje, tudi naravnih, moč določanja oblik in form, v katerih se delovna sila in narava produktivno združujeta tako znotraj ene produkcijske enote kot v širšem produkcijskem ciklu. Ta združitev poteka zgolj na podlagi čim večje akumulacije kapitala ob absolutni indiferentnosti do kakršnekoli namere po racionalni koevoluciji človeškega bitja in narave, ohranjanja naravnih bogastev, vidikov policentričnega in skladnega razvoja različnih geografskih območij ali spoštovanja naravnih nosilnih kapacitet določenih področij. S to možnostjo določanja oblik združevanja in razdruževanja pridobi kapital absolutno moč in nadzor nad naravnimi pogoji in delavci. Združevanje naravnih pogojev in delavcev torej ni »svobodno« in neposredno, temveč razdeljeno, nadzorovano in določeno s strani kapitala.

Ob nadaljnjem razvoju kapitalizma ta moč kapitala še narašča. Če je bil v preteklosti kapital »primoran« naravne pogoje in delo združevati v določenih regionalnih enotah, je sedaj s povečano mobilnostjo povsem svoboden, da se od teh regionalnih naravnih pogojev loči ter proizvedena produkcijska sredstva, delovno silo in naravne pogoje brez težav združi na povsem drugem koncu sveta. Še več, nadaljnji razvoj kapitalističnega produkcijskega sistema ne pomeni zgolj združevanja dela, proizvedenih produkcijskih sredstev in narave na drugem koncu sveta, temveč tudi razdruževanje in povsem novo združevanje teh sil v množici na novo razvijajočih se panog. Tako vsaki kapitalski odločitvi po novem združevanju sledita razdruževanje obstoječih vezi in novo združevanje – in tako v nedogled.

Kapital tako s procesom povečevanja moči in nadzora nad naravnimi pogoji in delom ter procesom homogenizacije in fragmentacije narave in dela omenjene sile podreja neposrednemu produkcijskemu procesu, jih ukaluplja, prilagaja in spreminja v gibalno družbenega dela. S tem povečuje realno in formalno subsumpcijo narave in dela pod seboj.⁵

⁵ Marx razlikuje formalno in realno subsumpcijo produkcije kapitalu. Zgodovinsko je najprej potekala formalna subsumpcija, ko je kapitalist postal lastnik manufakture, delavnice oziroma produkcijskega obrata in s tem tudi lastnik vsega proizvedenega blaga. Njegov nadzor in upravljanje sta bila le formalna, lastniška oziroma zunanja. Ni (še) vplival na sam produkcijski proces, ki je potekal v teh obratih. Naslednja faza pa je realna subsumpcija produkcije pod kapital. Ta za razliko od zgornje pomeni spremembe, prilagoditve in transformacije produkcijskih procesov in tehnologij v samem obratu, in sicer tako, da čim bolj ustrezajo

Denar kot univerzalni ekvivalent ter kupljivost nekupljivega

Denar v kapitalizmu nastopa kot univerzalni ekvivalent in univerzalna sila nakupovanja, zato lahko načeloma vsako stvar – ne glede na njeno okoljsko, družbeno ali kulturno vrednost – monetariziramo in kvantificiramo. »[V]se lahko kupimo, vse lahko spremenimo v denar [...] Ničesar ni višjega ali svetejšega, dokler si lahko karkoli prisvojimo z denarjem« (Marx, 1973: 838–9). Takšna zmožnost pripelje do degradacije in razvrednotenja narave: čeprav so lahko bile nekatere naravne reči še pred kratkim na podlagi svoje intrinzične vrednosti, nenadomestljivosti, izjemnosti ali visoke biodiverzitet nedostopne, postanejo z dominacijo denarja običajna, kupljiva, menljiva in odvrgljiva reč s točno določeno monetarno ceno. Vse pogostejša uporaba in legitimnost koncepta naravnega kapitala v strokovnih, političnih, ekonomskih in drugih krogih je zgolj zadnji korak daljšega procesa monetarizacije narave.

Neskončna akumulacija kapitala ter neskladje z omejenostjo in končnostjo naravnih virov in ponorov

Kapital – denar, ki išče več denarja – je pri svojem iskanju brezmejen. Njegov cilj je neskončna akumulacija kapitala, njegovo vodilo pa »*Après moi le déluge!*« (Marx, 2012: 221). »Če se kapital poveča od 100 na 1.000, je sedaj 1.000 točka začetka, s katere mora priti do [novega] povečanja; desetkratno povečanje, povečanje za 1.000 %, ne šteje nič« (Marx, 1973: 335). Takšna usmeritev je v absolutnem nasprotju s končnimi in omejenimi naravnimi viri in ponori. Neomejena rast na omejenem planetu je preprosto biofizično nemogoča. Zasledovanje takšnega ekspanzionističnega cilja pelje svet in s tem človeštvo v pogubo.

Iz tega cilja izhaja tudi sistemsko pogojena nuja po premagovanju, izigravanju ali uničenju kakršnihkoli omejitev, ki bi bile kapitalu postavljene na pot (okoljska zakonodaja, izraba določenega naravnega vira, nestrinjanje lokalnega prebivalstva s posegi v naravo itn.), in razumevanju vsake meje kot zgolj še ene pregrade, ki jo je treba premagati oziroma, kot zapiše Marx (1973: 334):

Kolikor kapital reprezentira občo formo bogastva – denar –, je brezmejni in brezumni gon po preseganju svoje pregrade. Vsaka meja je

kapitalu. S tem kapital realno in notranje prežema in transformira razmerja, procese in tehnologije v produkcijskem obratu.

in mora biti za kapital pregrada. Sicer bi prenehal biti kapital – denar [...]. Brž ko bi določene meje ne razumel več kot pregrade, temveč bi se v njej kot meji počutil dobro, bi sam padel od menjalne vrednosti na uporabno vrednost, od obče forme bogastva na njegovo določeno substancialno obstajanje. Kapital kot tak ustvarja določeno presežno vrednost, ker neskončne presežne vrednosti ne more producirati nankrat; toda kapital je nenehno gibanje, da bi ustvaril zmerom več presežne vrednosti. Kvantitativna meja presežne vrednosti se mu kaže le kot naravna pregrada, kot nujnost, ki jo skuša nenehno premagovati in prekoračevati.

S svojo ekspanzionistično logiko je kapital do sedaj presegel že štiri od devetih globalnih nosilnih kapacitet planeta (Steffen idr., 2015), uničenje za človekovo preživetje osnovnih naravnih pogojev pa se zgolj pospešuje.⁶ Ker postaja planet Zemlja za kapital počasi premajhen, zemljino orbito in vesolje spreminja v vedno večje smetišče (European Space Agency, ND), v zadnjem času pa za svoje preživetje in nadaljnjo akumulacijo poskuša realizirati idejo angleškega kapitalista Cecila Rhodesa s konca 19. stoletja (Stead, 1902: 190): »Anektiral bi planete, če bi lahko.«⁷

6 Znanstveniki so pred časom v luči eksistenčne odvisnosti človeške družbe od narave in vedno večjih pritiskov na naravni svet predstavili devet planetarnih mej nosilnosti planeta (Rockström in drugi, 2009; Steffen in drugi, 2015). Če želimo trenutne biofizične razmere na našem planetu ohraniti in se vsaj približno gibati znotraj za človeški razvoj primerne geološke dobe holocen, moramo ostati znotraj teh planetarnih meja nosilnosti planeta. Če pa se tem mejam preveč približamo ali jih presežemo, tvegamo nastanek nepopravljivih, nenadnih in kaskadnih sprememb v okolju. Te spremembe bi nepredstavljivo otežile in ogrozile življenje ljudi na planetu, kot ga poznamo danes. Takšnih mej je devet: podnebne spremembe, biosferna integriteta oziroma biodiverziteteta, tanjšanje stratosferskega ozona, zakislevanje oceanov, biokemični tokovi (fosforni in dušikov cikel), raba tal, raba vode, nalaganje aerosolov v ozračju in nove entitete. Čeprav so meje postavljene vsaka zase, niso neodvisne druga od druge. Med seboj so prepletene in sovisne; preseganje ene ojačuje pritiske na druge – na primer preseganje dušikove in fosforne planetarne meje vpliva na zmanjšano zmožnost absorpcije ogljikovega dioksida vodnih in obalnih ekosistemov, kar povečuje pritiske na planetarno mejo podnebnih sprememb. Trenutno smo presegli že štiri od devetih planetarnih meja (biokemični tokovi, biosferna integriteta, podnebne spremembe in raba tal), pritiski pa se še povečujejo.

7 Ta imanentna okoljska destruktivnost kapitala s preseganjem planetarnih meja postavlja preživetje človeštva pod vprašaj. V zadnjih desetletjih smo s svojim delovanjem na zemlji pustili tako globoke sledi, da se te kvalitativno razlikujejo od geološke strukture našega planeta pred tem. Zaradi tega in razsežnosti globalnega vpliva naših dejanj nasploh so geologi pred časom predlagali novo geološko dobo – antropocen, dobo človeka (Carrington, 2016) (na podlagi že povedanega v tem članku lahko brez zadržkov trdimo, da bi bilo poimenovanje kapitalocen, doba kapitala, primernejše in natančnejše). Človeška zgodovina in geološki čas se torej vedno bolj prepletata. V Marxovem času se ti zgodovini nista zdeli povezani. Ta (navidezna) neprepletenost je med drugim vplivala na določitev modernih evropskih konceptov (svoboda, napredek, dobrobit itn.) in svoboščin, pogosto temelječih na visoki porabi

Sklep⁸

V pričujočem članku smo spoznali, da je bil Karl Marx v nasprotju s pogostim prepričanjem luciden okoljski mislec. Teoretiziral je odnos med družbo in naravo, vlogo narave v produkcijskem procesu in delovni teoriji vrednosti ter posledice kapitalističnega razvoja za okolje. Prvotna akumulacija je povzročila nasilno ločitev večine populacije od naravnih pogojev življenja in proizvodnje ter prekinila z njihovim razumevanjem kot neorganskim te-

energije (Chakrabarty, 2009). Kritika Marxa ali drugih mislecev tistega časa zaradi spregleda te prepletenosti po naše ne bi bila utemeljena, saj – kot ugotavlja Marx v Prispevku h kritiki politične ekonomije: predgovor – si »postavlja človeštvo vedno le take naloge, ki jih lahko reši«. Naloga se »poraja šele tedaj, ko že obstoje materialni pogoji za njeno rešitev ali pa so vsaj v procesu nastajanja« (Marx, 1979: 106). V skladu s tem lahko rečemo, da v preteklosti ni bilo materialnih pogojev za mišljenje podnebnih sprememb, šestega množičnega izumiranja vrst in globalne ekološke katastrofe (kljub temu nam, kot smo videli v članku, Marx ponuja izjemno pomembne uvide v sistemske vzroke teh pojavov), danes pa je ukvarjanje s temi tematikami ena ključnih nalog naprednih sil v družbi. S tem bo moralo priti tudi do redefinicij modernih konceptov in svoboščin. Kot pa nas učijo misleci odrasti (Kallis, 2017), ekonomije ravnovesnega stanja (Dietz in O'Neill, 2013), ekonomije ameriškega krofa (Raworth, 2017) in drugi, ni treba, da je ta proces boleč. Ravno obratno, lahko pripelje do bolj raznovrstno bogate, pravične, izpopolnjujoče in sonaravne družbe.

8 Preden sklenemo, se zdi smiselno storiti še eno digresijo – na kratko (podrobno obravnavanje te tematike je onkraj omejitev tega članka) obravnavati še pogosto okoljsko kritiko Marxa, namreč njegov domnevni prometejski, razsvetljenski in produktivistični pogled na zgodovino (glej na primer McLanghlin, 1990). Ne moremo zanikati Marxovega pogleda na kapitalizem in kapitalistični razvoj produktivnih sil kot na potrebni predstopnji komunizma. Kljub temu pa ne moremo trditi, da je Marxovo razumevanje progresivnega razvoja produktivnih kapitalističnih sil utemeljeno na naraščajoči nadvladi človeštva in materialnega bogastva nad naravo. Ob že omenjeni vlogi narave pri produkciji vrednosti in bogastva ter metabolizmu med družbo in naravo bi to Marxa pripeljalo najmanj v nasprotje s samim seboj. Naprednost kapitalizma je tako v ustvarjanju pogojev za redundantnost obstoja izkoriščevalskih razrednih razmerij ter odstranjevanju predkapitalističnih omejitev za naravni in družbeni razvoj človeških bitij. Dodatno, zaradi obstoja razrednih razmerij razvoj človeka kot naravnega in družbenega bitja ter odnos človek : narava v razrednih družbah potekata v nasprotujočih si, pogosto škodljivih in skrajno omejenih oblikah. Razmere se v kapitalistični (razredni) družbi še zaostrijo, saj ta pripelje do skrajne ločitve producentov med seboj in od naravnih pogojev proizvodnje. Tako komunizem nikakor ni zgolj organsko nadaljevanje kapitalizma, temveč dolg boj delavk in delavcev za družbo, v kateri med drugim »združeni producenti racionalno upravljajo družbeni metabolizem z naravo, ga postavljajo pod svoj kolektivni nadzor ... ga izvršujejo z najmanj potrebne energije ter v razmerah, najbolj vrednih in primernih za lastno človeško naravo« (Marx, 2010: 808). S tem vzpostavljajo družbo, v kateri se bo med drugim »zasebno lastništvo zemlje s strani posameznikov zdelo skoraj tako absurdno kot zasebno lastništvo enega posameznika nad drugim. Niti celotna skupnost, nacija ali celo sočasno živeče družbe niso lastnice sveta. So zgolj posestniki, koristniki in ga morajo kot boni patres familias prihodnjim generacijam zapustiti v boljšem stanju, kot so ga prejeli« (Marx, 2010: 763). Iz teh in še nekaterih Marxovih vpogledov Foster, Clark in York (2010: 441) po analogiji s Chávezovim »osnovnim trikotnikom socializma« zasnujejo »osnovni trikotnik ekologije«: 1) družbena uporaba, ne lastništvo nad naravo; 2) racionalna regulacija metabolizma med družbo in naravo s strani združenih producentov ter 3) zadovoljevanje skupnostnih potreb sedanjih in prihodnjih generacij (in življenja samega). Takšni in podobni Marxovi uvidi in nastavki postavljajo vsaj pod vprašaj njegov domnevni inferiorni pogled na naravo v komunizmu ter so radikalen in sonaraven pogled v prihodnje uravnavanje in sobivanje človeka z naravo.

lesom človeške subjektivnosti. Pojavila se je nepopravljiva razpoka znotraj metabolizma med družbo in naravo. Ob tem kapital homogenizira in fragmentira naravo in delo, si ju formalno in realno podreja ter bije sočasen boj proti naravi in delu. Ta se med drugim kaže prek kapitalne potrebe po neskončni akumulaciji in maksimizaciji dobičkov, kar nas vodi v okoljski zlom. Še več, kot smo zgolj nakazali na koncu zadnje opombe, Marx ponuja tudi sonaravne in progresivne uvide v prihodnje uravnavanje in sobivanje človeka z naravo. Z vsemi omenjenimi in podobnimi vpogledi nam Marxova okoljska misel ponuja pomembno orodje za razumevanje in spreminjanje trenutnega stanja stvari. Zato bi bilo smiselno v prihodnje več časa nameniti raziskovanju in bogatenju Marxove in širše marksistične okoljske misli ter graditi in povezovati delavske in okoljske boje proti skupnemu sovražniku.

Literatura

- Burkett, Paul (1999): *Marx and Nature: A Red and Green Perspective*. New York: St. Martin's Press.
- Carrington, Damian (2016): The Anthropocene Epoch: Scientists Declare Dawn of Human-Influenced Age. *The Guardian*, 29. avgust. Dostopno na: <https://www.theguardian.com/environment/2016/aug/29/declare-anthropocene-epoch-experts-urge-geological-congress-human-impact-earth> (10. maj 2020).
- European Space Agency (n. d.): *Space Debris*. Dostopno na: https://www.esa.int/Our_Activities/Operations/Space_Debris (23. januar 2020).
- Chakrabarty, Dipesh (2009): The Climate of History: Four Theses. *Critical Inquiry* 35(2): 197–222.
- Dietz, Rob in Dan O'Neill (2013): *Enough is Enough: Building a Sustainable Economy in a World of Finite Resources*. San Francisco: Berrett-Koehler Publishers, Inc.
- Foster, John Bellamy (1994): *The Vulnerable Planet: A Short Economic History of the Environment*. New York: Monthly Review Press.
- Foster, John Bellamy (2000): *Marx's Ecology: Materialism and Nature*. New York: Monthly Review Press.
- Foster, John Bellamy, Bret Clark in Richard York (2010): *The Ecological Rift: Capitalism's War on the Earth*. New York: Monthly Review Press.
- Harvey, David (1993): The Nature of Environment: The Dialectics of Social and Environmental Change. V *Socialist Register 1993: Real Problems, False Solutions*, Ralph Miliband in Leo Panitch (ur.), 1–51. London: The Merlin Press.

- Heinrich, Michael (2013): *Kritika politične ekonomije: Uvod*. Ljubljana: Sophia
- Kallis, Giorgos (2017): *In Defense of Degrowth: Opinions and Manifestos*. Bruselj: Uneven Earth Press.
- Lebowitz, Michael A. (2014): *Socialistična alternativa: resnični človekov razvoj*. Ljubljana: Sophia
- Marx, Karl (1973): *Grundrisse: Introduction to the Critique of Political Economy*. New York: Vintage.
- Marx, Karl (2012): *Kapital: Kritika politične ekonomije*, zvezek 1, knjiga 1: produkcijski proces kapitala. Ljubljana: Naprej!
- Marx, Karl (2010): Capital III. V *Marx & Engels Collected Works, Vol. 37*, J. Cohen in dr. (ur.), XI–982. London: Lawrence & Wishart.
- Marx, Karl (1979): Prispevek k židovskemu vprašanju II. V *Izbrana dela v petih zvezkih*, I. zvezek, B. Zihel (ur.), 149–188. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Marx, Karl (1979): Kritika nacionalne ekonomije (Pariški rokopisi 1844). V *Izbrana dela v petih zvezkih*, I. zvezek, B. Zihel (ur.), 245–398. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Marx, Karl (1979): Prispevek h kritiki politične ekonomije: predgovor. V *Izbrana dela v petih zvezkih*, IV. zvezek, B. Zihel (ur.), 101–109. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- McLaughlin, Andrew (1990): Ecology, Capitalism and Socialism. *Socialism and Democracy* 10: 69–102.
- Raj, Pate in Jason W. Moore (2017): *A History of the World in Seven Cheap Things*. Oakland: University of California Press.
- Raworth, Kate (2017): *Doughnut Economics: Seven Ways to Think Like a 21st-Century Economist*. London: Random House Business Books
- Rockstrom, Johan in drugi (2009): Planetary Boundaries: Exploring the Safe Operating Space for Humanity. *Ecology and Society* 14(2): 32. Dostopno na: <http://www.ecologyandsociety.org/vol14/iss2/art32/> (20. maj 2020).
- Stead, William T. (1902): *The Last Will and Testament of Cecil John Rhodes*. London: „Review of Reviews“ Office.
- Steffen, Will in drugi (2015): Planetary Boundaries: Guiding Human Development on a Changing Planet. *Science* 347(6223): 736–746.

»Novi zeleni dogovor *proti odrasti*«: zgodovinska in epistemološka umestitev razprave¹

Abstract

“Green New Deal *versus* Degrowth”: Placing the Discussion in its Historical and Epistemological Context

In the article, the author places the “Green New Deal *versus* Degrowth” discussion in its broader historical and epistemological context. The article takes Robert Pollin’s 2018 discussion *De-growth VS A Green New Deal* as its starting point, and presents it alongside a series of (direct) responses from “degrowthers” that followed mainly in 2019. In showcasing the discussion, the author first focuses on the issue of “green growth” and, on a related note, on the (im)possibility of the absolute decoupling of GDP growth from material throughput and carbon emissions, which is an issue that has become the focal point of the “Green New Deal *versus* Degrowth” debate. The author proceeds to link the current discussions to the differences between (neoclassical) environmental economics, ecological economics and bioeconomics, with the aim of showing the essential paradigmatic distinction between the green new deal and degrowth. Against this background, the author concludes by highlighting a selection of epistemological questions that remain unthematized in Pollin’s discussion. These questions are highly important for understanding the differences between the green new deal and degrowth. The article includes an appendix that outlines environmental management and its impact on environmental thinking in economics, which the author problematizes from the point of view of the critical management paradigm.

Keywords: green new deal, degrowth, green growth, absolute decoupling, environmental economics, ecological economics, bioeconomics, environmental management, history of economics

¹ Zahvaljujem se urednici in urednikoma tematske številke Izi Thaler, Arnetu Zupančiču in Andreju Kurniku ter odgovorni urednici ČKZ Danijeli Tamše za možnost sodelovanja v razpravi »O okoljskih bojih, ki bodo spremenili vse«, ki je 12. decembra 2019 potekala na Fakulteti za družbene vede. Vsi sodelujoči so me namreč pomembno spodbudili k pisanju. Danijeli Tamše se še posebej zahvaljujem za vse popravke in pripombe, ki so izboljšale prvotno besedilo. Ne nazadnje se zahvaljujem Boštjanu Nedohu, ker je bil pripravljen prebrati vse verzije besedila in podati kritične komentarje.

Jerneja Brumen holds a Master's degree in political science. Currently, she is completing the Interdisciplinary Doctoral Programme in Environmental Protection at the University of Ljubljana. In her PhD thesis, she examines the relevance of Hannah Arendt's political theory in the field of environmental thought (jerneja.brumen@gmail.com).

Povzetek

Avtorica se v članku ukvarja z zgodovinsko in epistemološko umestitvijo razprave »novi zeleni dogovor *proti* odrasti«. Za izhodišče vzame razpravo Roberta Pollina *De-growth VS A Green New Deal*, ki je bila objavljena leta 2018, in jo predstavi skupaj z nizom (neposrednih) odgovorov »odrastnikov«, ki so sledili predvsem leta 2019. Pri predstavitvi razprave se najprej osredotoči na vprašanje »zeleni rasti« oziroma na (ne)možnost absolutne razdvojitve rasti BDP od snovnega pretoka in ogljikovih emisij, o kateri se je razprava »novi zeleni dogovor *proti* odrasti« najbolj zgostila. Nato aktualno razpravo poveže z razlikami med (neoklasično) okoljsko ekonomiko, ekološko ekonomiko in bioekonomiko, ki izhajajo iz zgodovine ekonomske vede, da prikaže bistveno paradigmatško razlikovanje med novim zelenim dogovorom in odrastjo. Na podlagi slednjega na koncu članka nakaže nekaj epistemoloških vprašanj, ki so v Pollinovi razpravi ostala netematizirana ter so pomembna za razumevanje razlik med novim zelenim dogovorom in odrastjo. Članek vsebuje dodatek, v katerem sta skicirana okoljski management in njegov vpliv na okoljsko mišljenje v ekonomski vedi, kar avtorica v skladu s paradigmo kritičnega managementa problematizira.

Ključne besede: novi zeleni dogovor, odrast, zelena rast, absolutna razdvojitve, okoljska ekonomika, ekološka ekonomika, bioekonomika, okoljski management, zgodovina ekonomske vede.

Jerneja Brumen je magistrica politologije. Trenutno zaključuje interdisciplinarni doktorski študijski program Varstvo okolja na Univerzi v Ljubljani. V doktorski disertaciji proučuje aktualnost politične teorije Hannah Arendt na področju okoljske misli (jerneja.brumen@gmail.com).

Uvod

V zadnjem letu je javni prostor močno zaznamovala ideja o t. i. *novem zelenem dogovoru*. Besedna zveza *green new deal* (GND) neposredno namiguje na F. D. Rooseveltov *new deal* (1933–1939), verjetno največjo državno gospodarsko intervencijo v zgodovini ZDA, ki je bila uvedena kot odgovor na veliko depresijo (1929–1939). Veliko ljudi zasluge za popularnost ideje o novem zelenem dogovoru (zmotno) pripisuje članici Predstavniškega doma ZDA A. Ocasio-Cortez, ki je v začetku februarja 2019 skupaj z demokratskim senatorjem Edwardom Markeyjem predstavila resolucijo *H.Res.109 – Recognizing the Duty of the Federal Government to Create a Green New Deal*.²

² V povzetku resolucije piše, da bi GND imel naslednje cilje: »doseči neto nič emisij toplogrednih plinov; vzpostavitev milijonov delovnih mest z visokimi plačami in zagotavljanje ekonomske varnosti za vse; vlaganja v infrastrukturo in industrijo; zagotavljanje: čistega zraka,

Ideja o GND je namreč v ameriški politiki prisotna vsaj od leta 2010. Soustavitelj Zelene stranke v ZDA (Green Party US) Howie Hawkins se je zanj zavzemal že med svojo kampanjo za guvernerja New Yorka leta 2010 (Schroeder, 2019). Zelena stranka je nato njegovo idejo vzela za svojo, tako da jo je v kampanjah v letih 2012 in 2016 zagovarjala predsedniška kandidatka zelenih Jill Stein (Stein, 2012). Zato ni presenetljivo, da se je konec februarja 2019 pojavil članek *Demokrati so Zeleni stranki ukradli najboljšo idejo* (Atkin, 2019).

Toda GND je ideja, ki ima vsaj desetletje daljšo brado. Od leta 2007 naprej se v Združenem kraljestvu srečuje skupina *The Green New Deal Group*, ki je poleti 2008 (pod okriljem možganskega trusta *New Economics Foundation*) izdala svoje prvo poročilo o novem zelenem dogovoru (glej GNDG, 2008). Leta 2008 je ideja o njem pričela »krožiti« tudi znotraj Programa Združenih narodov za okolje (UNEP) kot »zdravilo« za krizo 2008 (glej Eccleston, 2008), leta 2009 pa so ga predstavili v okviru pričetka delovanja iniciative zelene ekonomije na srečanju G20 (glej UNEP, 2009a; 2009b). Prav tako je jeseni 2009 *The Green European Foundation* (v sodelovanju z *Wuppertal Institute*) izdala poročilo *A Green New Deal for Europe* (glej GEF, 2009), ki je zgolj prvo v seriji njenih poročil s to tematiko. Ne nazadnje je bil na ravni Evropske unije pred kratkim sprejet *The European Green Deal* (»evropski zeleni dogovor«), ki ga je pripravila nova zasedba Evropske komisije, s predsednico Ursulo von der Leyen na čelu (glej Evropska komisija, 2019).³

vode, zdrave hrane, dostopa do narave in trajnostnega okolja za vse, podnebne odpornosti/prilagodljivosti [*resiliency*] skupnosti; spodbujanje pravičnosti in enakosti. Resolucija poziva k uresničitvi teh ciljev z desetletnimi nacionalnimi mobilizacijskimi prizadevanji. Navaja tudi aktivnosti in projekte, ki bi pripeljali do končnega cilja: gradnja pametnih elektroenergetskih omrežij; nadgraditi vse obstoječe zgradbe in zgraditi nove zgradbe za doseganje največje energetske in vodne učinkovitosti; zmanjševanje onesnaževanja in emisij toplogrednih plinov iz prometnega in kmetijskega sektorja; čiščenje obstoječih nevarnih odpadkov in zapuščenih mest; zagotavljanje, da so podjetniki brez neloyalne konkurence; zagotavljanje visokošolskega izobraževanja, kakovostne zdravstvene oskrbe ter cenovno dostopnih, varnih in ustreznih stanovanj za vse« (Ocasio-Cortez, 2019). Predlog je v razširjeni obliki v svoj program vključil tudi eden od kandidatov za demokratskega predsedniškega kandidata Bernie Sanders, ki velja za »skrajno« levo politično izbiro na kontinuumu ameriške institucionalne politike. Če odmislimo Trumpa, ki zaenkrat še vedno zanika podnebne spremembe, se tudi v Republikanski stranki pojavljajo različni predlogi in načrti, kako se spopasti s podnebnimi spremembami. GND je kmalu (marca 2020) sledila resolucija *Green real deal*, ki jo je predstavil republikanec Matt Gaetz (Gaetz, 2019; Colman, 2019). Prav tako so pred kratkim nekateri republikanci predstavili posebno zakonodajno platformo, katere namen je spopasti se s podnebnimi spremembami. Glasovi proti zaničanju podnebnih sprememb so namreč tudi znotraj Republikanske stranke vse močnejši (glej Siegel, 2020; Aljazeera, 2020; Holden, 2020). Ne nazadnje je treba poudariti, da tudi v Demokratski stranki še zdaleč niso enotni glede predloga, ki sta ga podala A. Ocasio-Cortez in Markey. Nancy Pelosi je na primer resolucijo GND najprej oklicala za »*the green dream*« (Caygle idr., 2019). Novinar Adam Shaw pa je prav ta »lapsus« vzel kot indikator za napoved, da bodo predlogu nasprotovali številni etablirani demokrati (glej Shaw, 2019).

3 Evropski zeleni dogovor je po mnenju nekaterih izjemno »mlačen odziv« glede na resnost »podnebne krize« (Mastini, Kallis in Hickel, 2019). Zato so številni intelektualci in ekonomisti

Po mojem mnenju gre del zaslug za vedno večjo popularnost ideje GND pripisati tudi mednarodnemu gibanju *School Strike for Climate* in njegovim »petkom za prihodnost«, na čelu z Greto Thunberg, ki je konec avgusta 2018 začela vsak petek zavestno izostajati od pouka, da bi s tem »opozorila politične voditelje, da morajo pričeti (resno) ukrepati v zvezi s (prihajajočimi) podnebnimi spremembami«. To množično gibanje ima po mojem mnenju vsaj posredne zasluge za popularnost ideje GND, saj (je) močno senzibilizira(lo) javnost o »nujnosti takojšnjega ukrepanja glede nevarnosti podnebnih sprememb«. V času (globalnega) šolskega štrajka 15. marca 2019 je po svetu potekalo »2200 štrajkov v 125 državah«. V Globalnem tednu za prihodnost (*Global Week for Future* oziroma *Global Climate Strike*), ki je potekal med 20. in 27. septembrom 2019, »se je po svetu zvrstilo 4500 štrajkov v 150 državah« (Wikipedia, 2020).

Onkraj upravičenosti razprave o tem, ali so otroci (v zgornjem primeru) »zlorabljeni« za »druge namene« – na primer za namene ali interese, ki neposredno koristijo industriji obnovljivih virov energije, za povečano uporabo katerih si gibanje prizadeva –, bi rada omenila le, da se kaj takšnega (glede na zgodovinske izkušnje) ne bi zgodilo prvič (glej Enzensberger, 1985). Cory Morningstar, ki je lani izdala knjigo *The Manufacturing of Greta Thunberg*, gre še dlje in pravi, da si ta aktivizem

prizadeva zgraditi novo industrijo, v kateri se nevladne organizacije, mediji in korporativne sile dogovarjajo, da bi ljudje sami podprli industrije, ki bi jih sicer morali izbrisati s tega planeta. Najmočnejši kapitalisti na tem planetu se skrivajo za tem gibanjem [*School Strike for Climate*], ki ga vodijo mladi, in pomagajo ustvarjati soglasje za »četrto industrijsko revolucijo« v poskusu zadušiti upor proti industrijski civilizaciji (glej Morningstar, 2019).

ter redki evropski poslanci na predsednico Evropske komisije naslovili javno pismo, v katerem so opozorili, da je dogovor prepočasen in premalo obsežen, zato so ga preimenovali v »surov dogovor« (glej Pettifor idr., 2019). Med drugimi so se pod javno pismo podpisali: Ann Pettifor, James K. Galbraith, Bill McKibben, Fabio de Masi, Guy Standing, Yanis Varoufakis, Giorgos Kallis, Jason Hickel, Tim Jackson in Raj Patel. Marca 2020 je možganski trust *InfluenceMap* v posebnem poročilu razkril, da so si lobisti ExxonMobila prizadevali za šibkejši evropski zeleni dogovor (glej *InfluenceMap*, 2020). Pettifor in Varoufakis sta med drugim del koalicije *The Green New Deal for Europe (GNDE)*, katere ustanovitelj je DiEM25, član pa (med drugimi) možganski trust *New Economics Foundation*. Njihov pogled na GND je bistveno bolj temeljit od tega, ki ga je sprejela Evropska komisija. Koalicija GNDE je na temo GND izdala že dve poročili s *policy* predlogi, kako GND (»pravično tranzicijo«) dejansko izvesti (glej GNDE 2019a; 2019b). Za oceno Evropskega zelenega dogovora (glej Evropska komisija, 2019) izpod peresa slovenskih ekonomistov glej prispevke Jožeta P. Damijana, Bogomirja Kovača in Mitje Gasparija (Damijan, 2019; 2020; Kovač, 2019; Gaspari, 2020).

Za nameček je četrto poglavje omenjene knjige naslovljeno *The Green New Deal is the Trojan Horse for the Financialization of Nature* [Novi zeleni dogovor je trojanski konj za financializacijo narave] (Morningstar, 2019: 115–144).

Zelena ekonomska rast, podnebno nevtralna ekonomija in prihodnost izobilja, ki jo prinaša, je le nekaj gesel, pod katerimi se dogaja velika mobilizacija tehnološko naprednih sil kapitala. [...] Te sile so pozelenele od pohlepa. Realno jedro njihovega programa je zeleni neokolonializem. [...] Greta je del te njihove mobilizacije. Je medijski efekt, ki so ga te sile sproducirale za lastne potrebe (glej Mastnak, 2019).

Ali z besedami Toma Križnarja:

Vprašajte korporacije, nevladne organizacije in politike, ki propagirajo The Green New Deal, kakšen je njihov odnos do staroselcev. Po odgovorih utegneta spoznati, kdo v resnici so in kaj je njihov resnični namen. Kar skrivajo za svojim kupovanjem ekoloških aktivistov, ni nič manj kot kraja – do konca želijo pokrasti vso še svobodno »divjino« in iztreti še zadnje staroselce. Nato pa obvladati tudi vse nas, da bomo plačevali dodatne davke na našo naivnost, v končni rešitvi vprašanja prenaseljenosti pa iztreti tudi naše vnuke (Križnar, 2019: 16).

O čem torej sploh nameravam razpravljati v članku? Vsa poročila in dokumenti o GND, ki sem jih doslej omenila, nedvomno dokazujejo, da je GND postal izjemno *kontroverzen pojem*. V ideološkem smislu ga je težko locirati, če se želimo do njega politično opredeliti s pomočjo *moderne* razumevanja politike (tj. v skladu z dihotomijo med levico in desnico),⁴ saj, kot bom nakazala kmalu, ta delitev odpove in je očitno *passé* oziroma ne ustreza več svojemu času. Slavoj Žižek je pred desetletjem opozoril, da je »ekologija, način kako pristopamo k ekološki problematiki, verjetno ključno ideološko področje današnjega časa«, pri čemer ideologijo v tem primeru razume v Marxovem in Engelsovem smislu razumevanja »ideologije kot sprevrnjene, napačne zavesti« (Žižek, 2009: 156) oziroma zavesti, »v kateri ljudje in njihova razmerja stoje na glavi kot v *cameri obscuri*«, kot sta to opredelila Marx in Engels v *Nemški ideologiji*. Seveda »ima to ‚sprevrčanje‘ [Verkehrung] vzrok v neposrednem življenjskem procesu ljudi, torej v njihovem produktivno-socialnem življenju« (Debenjak, 1970: 956).⁵

4 Razlikovanje med levico in desnico od francoske revolucije dalje služi za delitev političnega prostora na dva dela (Bobbio, 1995: 34).

5 Ko gre za ekologijo, Žižek torej ne uporabi ideologije, kot (so) jo uporabljajo(li) v »tradiciji

Zato je GND kot ideološki pojem v pravkar izpostavljenem smislu pojmovanja ideologije šele treba »dekonstruirati«. V nastali kontroverzi – tj. ko veliko politično (zelo) vplivnih grupacij v GND vidi »odrešitev« pred »grozečo podnebno katastrofo«, redke pa ta program kritizirajo s stališča novih paradigem (na primer odrast) – se je namreč popolnoma izgubila »genealogija« pojma GND. Prav zaradi možnosti »izgube« historiat GND lahko pride do tega, da, če parafraziram Cory Morningstar, ta program kot »novo Biblijo« podpirajo tisti, ki bi se proti njemu morali boriti oziroma bi v njem morali videti vsaj problem, ki ga je treba resno analizirati.⁶ Zato se bom v nadaljevanju osredotočila prav na ta historiat oziroma »genealogijo« pojma GND. To bom storila na specifičen način, in sicer tako, da bom zgodovinsko in epistemološko umestila razpravo »green new deal versus odrast«, katere izhodišče je članek Roberta Pollina, ki je bil objavljen v 112. številki *New Left Review*.⁷

Razprava »novi zeleni dogovor proti odrasti«

Pollin v omenjenem članku povzema in primerja dva dramatično divergentna pristopa k reševanju »podnebne krize«, ki sta se razvila na levi.⁸ Prvega, ki ga tudi sam zagovarja in ga v članku podrobneje predstavi, imenuje »egalitarna zelena rast« ali »green new deal«; poimenovanje drugega – tj. »odrast« (*degrowth*) – povzema po poimenovanju zagovornikov tega pristopa.⁹ Pollinovo stališče je, da so podnebne spremembe ključni

delavskega gibanja«, in sicer v pomenu »mobilizirajoče teorije« ali tudi v smislu »nagovarjajočih stališč«, ki je »Marxu in Engelsu tuja – čeprav sta svojo teorijo razumela kot mišljenje, ki hkrati nagovarja in mobilizira posameznike in socialne grupe za akcijo spreminjanja sveta« (Debenjak, 1970: 955). Debenjak v prispevku opredeli še druge značilnosti ideologije pri Marxu in Engelsu.

6 Pri tem ne zaostaja niti politična stranka Levica, ki je na zadnjih volitvah v Evropski parlament GND predstavljala kot eno ključnih točk svojega programa.

7 Gre za številko julij-avgust 2018. Članek *De-growth VS A Green New Deal* najdemo v sklopu *Debating Green Strategy*, ki je v zadnjem času redna sekcija revije *New Left Review*.

8 Pollin sicer poda politično oceno, da sta oba pristopa (tako GND kot odrast) del leve, a to po mojem mnenju pove več o njegovem razumevanju leve kot o njenem dejanskem programu. Prav tako so znana mnenja drugih levih ekonomistov. Francoski politični ekonomist Serge Latouche denimo meni, »da je odrast edini politični projekt, ki je sposoben obnoviti levo« (Latouche, 2012: 75). Hkrati je prepričan, da mora leva svoj imaginarij dekolonizirati od ekonomizma (Latouche, 2009a). Latouche je seveda odkrit zagovornik odrasti (glej Latouche, 2009b), medtem ko je Pollin odkrit zagovornik zelene rasti in zelene ekonomije (glej Pollin, 2015). *Dekolonizacija imaginarija* je eden ključnih pojmov v »programskem jedru« odrasti. Za razumevanje tega pojma glej dela Serga Latoucha (Latouche, 2009a; 2019).

9 »Odrast je bila namerno vržena v razpravo kot 'besedna bomba', ki naj bi repolitizirala okoljizem [*environmentalism*] ter končala z depolitizirajočim soglasjem o trajnostnem razvoju« (Ariès v Kallis, Demaria in D'Alisa, 2019: 40). »Trajnostni razvoj namreč depolitizira pristna politična nasprotja o prihodnosti, v kakršni si želimo živeti« (Kallis, Demaria in D'Alisa,

problem in da postavljajo ultimativno vprašanje »kaj storiti«, sicer je življenje na Zemlji, kot ga poznamo danes, ogroženo. Njegov glavni očitak zagovornikom odrasti je, da glede na obseg in širino področij, ki jih zastopajo, zelo malo prostora namenjajo razvijanju »podnebno-stabilizacijskega načrta«. Ob tem nesramno navrže, da jim je sam Herman Daly očital, »da še vedno čaka, da bodo [odrastniki] od slogana prešli k razvoju nečesa konkretnjšega« (glej Daly in Kunkel, 2018: 102–103). Daly je sicer utemeljitelj ekološke ekonomike, ki ima znotraj odrasti status enega od osmih pristopov k proučevanju odrasti (glej D'Alisa, Demaria in Kallis, 2019: 51–88).

V kratkem odstavku Pollin nato poda svoje videnje kritike rasti, ki je znotraj odrasti jedrna tema, in poudari, da se ne strinja z odrastniki, ko pravijo, da »je rast moderna religija«. Skratka, kritiki *kritike rasti* nameni en sam odstavek. Zatem se v glavnem osredini na predstavitev svojega podnebno-stabilizacijskega načrta, ki ga utemelji na ideji absolutne razdvojitve (ang. *absolute decoupling*),¹⁰ povečanju energetske učinkovitosti in masovnih investicijah v »čisto energijo«, kar bo ustvarilo »zeleno rast«, »zeleno delovna mesta« in »pravično tranzicijo«. Glavna ideja njegovega načrta je zamenjava fosilne industrije z industrijo, ki bo temeljila na famozni »čisti energiji« (kamor spada tudi jedrska energija) oziroma na obnovljivih virih energije. Doda še: »Po mojem mnenju je obravnavanje teh vprašanj, v smislu njihovih posebnosti, pri obravnavanju podnebnih sprememb konstruktivnejše kot osredotočanje na predstavljanje splošnih značilnosti gospodarske rasti, pozitivnih ali negativnih« (Pollin, 2018: 8), kar je po njegovem mnenju ključna slabost odrastnikov (tj. zagovornikov pristopa odrasti). Tu bom pustila ob strani, da je prav Pollinov pristop »šolski primer« podnebnega reduccionizma (glej Hulme, 2011), ki ga je povsod na pretek (tudi v znanosti), primanjkuje pa pristopov, ki so zmožni misliti »širšo sliko«.

2019: 40). Cilj uporabe negacije za pozitiven projekt je »prav dekolonizacija imaginarija, v katerem prevladuje enosmerna prihodnost, sestavljena izključno iz rasti. Cilj izraza 'odrast' je prav prekinitev samodejne povezave med rastjo in nečim boljšim. [...] Odrast je namerno subverziven izraz« (Kallis, Demaria in D'Alisa, 2019: 35).

10 Teorija zelene rasti temelji na predpostavki, da je absolutna razdvojitve rasti BDP od snovnega pretoka in ogljikovih emisij mogoča ter da je na stopnji, ki je zadostna, da prepreči nevarne podnebne spremembe in druge dimenzije ekološkega zloma (Hickel in Kallis, 2019: 1). Na predpostavki absolutne razdvojitve temelji tudi ideja »zeleno ekonomije« (glej Pearce, 1992). Ideja o zeleni rasti je bila latentno prisotna že v retoriki trajnostnega razvoja od Brundtlandine komisije in prve konference v Riu naprej, prav tako pa je njeno izoblikovanje potekalo v diskurzu ekološke modernizacije (Hickel in Kallis, 2019: 1). S konferenco Rio+20 in dokumenti, ki so bili sprejeti na njej, pa je postala povsem transparentna. Zelena rast je po letu 2012 (po konferenci Rio+20) postala prevladujoč odziv na vedno pogostejša zelo resna opozorila o (prihajajočih) podnebnih spremembah in ekološki katastrofi. Na mednarodni ravni obstajajo trije glavni institucionalni zagovorniki teorije zelene rasti: OECD, UNEP in Svetovna banka (Hickel in Kallis, 2019: 2).

Pollinov članek je sprožil številne odzive, vključno s številnimi odgovori odrastnikov.¹¹ Kljub temu, da je razprava zelo aktualna,¹² je treba poudariti, da – zgodovinsko gledano – ni nekaj povsem novega, saj se je kritika rasti pojavila že sredi 20. stoletja.¹³ Ker »odrast v prvi vrsti pomeni kritiko rasti« in ker »poziva k dekolonizaciji javne razprave od idioma ekonomizma ter k odpravi ekonomske rasti kot družbenega cilja« (Kallis, Demaria in D'Alisa, 2019: 34), je torej ne moremo izvzeti iz miselne tradicije kritike rasti.¹⁴

V drugi polovici 20. stoletja je namreč kar nekaj eminentnih ekonomistov objavilo kritična razmišljanja o »brezglavem« zasledovanju imperativa rasti. Ezra J. Mishan (glej Mishan, 1967; 1970), Nicholas Georgescu-Roegen (glej Georgescu-Roegen, 1971; 1975) in Herman E. Daly (glej Daly, 1977) so zgolj trije, katerih dela se uvrščajo v tradicijo kritičnega prevpraševanja imperativa gospodarske rasti.¹⁵ Našteti avtorji so si sicer (zelo) različni, vsem pa sta skupna kritika rasti in dejstvo, da so vsi imeli ekonomsko izobrazbo. Toda čeprav jim je slednje skupno, se bom kasneje (v drugem delu članka) raje osredotočila na njihove razlike – pri tem mislim predvsem na razlike med drugim in tretjim omenjenim avtorjem –, saj so po mojem mnenju ključne za razumevanje razprave »green new deal versus odrast«.

Pollinovemu članku je (med številnimi drugimi) sledil članek J. Hickela in G. Kallisa (2019), v katerem avtorja na podlagi empiričnih podatkov jasno

11 V *New Left Review* je neposreden odziv na Pollinov članek sledil v številki januar-februar 2019 (številka 115). Prispevek sta napisala Mark Burton in Peter Somerville, naslovila pa sta ga *Degrowth: A Defence*. Idejo GND pa je poleg drugih (na primer Hickel, 2018; Bellamy Foster, 2019) kritično pokomentiral tudi Giorgos Kallis, eden najbolj znanih in ključnih (akademskih) predstavnikov gibanja odrasti (Kallis, 2019).

12 Gibanje odrast na vsaki dve leti organizira večjo mednarodno konferenco. Letos jeseni bi morala potekati v Manchestru, a so jo zaradi pandemije COVID-19 prestavili v leto 2021. Na posodobljeni spletni strani konference je vidno, da debata o GND ostaja ena izmed krovnih štirinajstih tem, pri čemer je iz opisa teme jasno razvidno, da k prijavi ponovno vabijo prispevke, ki kritično obravnavajo GND (tj. t. i. »win-win« politike, zeleno rast, BDP kot edini javnopolitični cilj, razdvojitvev oziroma možnost dematerializacije itd.).

13 V tem kontekstu je najbolj znana razprava o poročilu Rimskega kluba (*Meje rasti*), ki je bilo objavljeno leta 1972. Slovenski prevod, ki je po mnenju nekaterih nezanesljiv, smo dobili leta 1974 (glej Meadows idr., 1974). Objava tega poročila je razburkala akademsko sceno in sledili so številni (predvsem negativni) odzivi (tako posameznikov kot raziskovalnih skupin). Ekonomisti so se tako rekoč poenoteni postavili proti poročilu, tako na vsebinski kot metodološki ravni (Bardi, 2011: 11). Razpravo med ekonomisti o poročilu Rimskega kluba najdemo na primer v knjigi *The Economic Growth Controversy* (glej Weintraub idr., 1973).

14 Hkrati je pomembno poudariti, da »odrast ni samo kritika rasti, ampak tudi kritika kolonizacijskega razširjanja vrednot, logike in jezika trga na nova družbena in ekološka področja. Zahteva razblagovljenje družbenih razmerij in človekovega razmerja z naravo ter izpodbija 'novi okoljski pragmatizem', ki rešitev za zaščito okolja vidi v tržnih instrumentih« (Gómez-Baggethun, 2019: 148).

15 Tabelarni pregled različnih miselnih tradicij (in ključnih avtorjev) kritike rasti podaja na primer Herman Daly (glej Daly, 1991a: 177–178).

dokazujeta, da absolutna razdvojitvev in s tem »zelena rast« nista možni brez negativnih posledic za okolje – v smislu izčrpanja virov in povečevanja emisij. Pravita (Hickel in Kallis, 2019: 7):

Empirični podatki kažejo, da absolutna razdvojitvev BDP od rabe virov: a) je lahko kratkoročno mogoča v nekaterih bogatih državah z močno politiko zmanjševanja, vendar le ob predpostavki, da bo teoretično povečanje učinkovitosti v resnici nemogoče doseči; b) ni izvedljiva v svetovnem merilu, tudi v pogojih politike najboljših scenarijev; in c) jo je fizično nemogoče ohraniti/zagotoviti na daljši rok. Glede na te podatke lahko sklepamo, da teorija zelene rasti – v smislu rabe virov – nima empirične podpore. Hkrati ne pozna nobenih verodostojnih empiričnih modelov, ki bi nasprotovali tej ugotovitvi.

Hickel in Kallis, odkrita zagovornika odrasti, nista edina, ki sta pokazala na nemožnost »zelene rasti« oziroma na upravičeno kritiko »zelene ekonomije«. ¹⁶ Evropski okoljski urad (*European Environmental Bureau*) je leta 2019 izdal poročilo *Decoupling Debunked: Evidence and Arguments against Green Growth as a Sole Strategy for Sustainability*, v katerem je pokazal, da ni nikarkršnih empiričnih podatkov, ki bi dokazovali absolutno razdvojitvev rasti od okoljskih pritiskov (glej Parrique idr., 2019). Tudi Tim Jackson in Peter A. Victor sta predstavila pomisleke o možnosti absolutne razdvojitve (glej Jackson in Victor, 2019). A ne glede na množico tehtnih ugovorov je ideja razdvojitve močno usidrana v mislih politikov. Za ponazoritev vzemimo zapis nekdanjega predsednika ZDA Baracka Obame v uglednem časopisu *Science*, ki sicer ni znanstveni članek, ampak je bil objavljen v sekciji *Policy Forum* (glej Obama, 2017). Obama v članku čisla napore zasebnega sektorja v ZDA, ki domnevno ogromno pripomore k razdvojitvi emisij od gospodarske rasti.

Sanje o možnosti absolutne razdvojitve oziroma popolne dematerializacije so dolgo pomagali vzdrževati različni diskurzi, med katerimi zelo izstopa diskurz ekološke modernizacije. ¹⁷ Dryzek denimo pri razlagi tega okoljskega

¹⁶ Glej tudi Brand, 2014; 2015; 2016; Goodman in Salleh, 2013; Kenis in Lievens, 2015; 2016; Lander, 2011; Milne in Mahanty, 2019; Neusteurer, 2016; Unmüßig idr., 2012; Wanner, 2015.

¹⁷ Bistveno je temeljno razlikovanje med ekološko modernizacijo kot reflektivno sociološko teorijo, ki odgovarja na vprašanje, kako so različne institucije in družbeni akterji skrb za okolje integrirali v svoje delovanje (Spaargaren in Mol, 1992; Mol, 1996; Mol in Spaargaren, 2000), in ekološko modernizacijo kot politično-ekonomskim diskurzom, ki je tesno povezan z ekološko-reformističnim programom (za razliko glej Hayden, 2014: 15). Razprava o ekološki modernizaciji v članku se nanaša izključno na tisto ekološko modernizacijo, ki je obravnavana kot politično-ekonomski diskurz. Po mojem mnenju je Dryzkovo razlikovanje med »šibko« in »močno« ekološko modernizacijo (Dryzek, 2018: 195–216) napačno, ker se napačno opre na članek Christoffa, na podlagi katerega izpelje svojo argumentacijo. Christoff namreč trdi, da

diskurza izpostavlja države, ki so »okoljsko najuspešnejše«, tj. države, ki so domnevno »najbolj zelene« in imajo najboljše okoljske politike. Gonilo uspeha njihovih okoljskih politik »je ideja o prekinitvi povezave med ekonomsko rastjo in vedno večjo okoljsko obremenitvijo« (Dryzek, 2018: 197). Dryzek se v nadaljevanju vpraša: »Kaj imajo skupnega Nemčija, Japonska, Nizozemska, Norveška, Švedska, Finska in Švica, kar bi lahko pojasnilo njihovo očitno večjo okoljsko učinkovitost?« (Dryzek, 2018: 199), ter sklene: »Kar imajo te države skupnega, je političnoekonomski sistem, v katerem prevladujejo konsenzualni odnosi med ključnimi akterji. [...] Vse to so bolj ali manj korporativni sistemi« (Dryzek, 2018: 200). V nadaljevanju se ukvarja z razlago povezanosti med okoljsko uspešnostjo in visoko stopnjo korporativizma v teh državah, kar lahko v bistveno bolj sofisticirani obliki beremo tudi pri drugih avtorjih (glej Gronow idr., 2019).

Toda kar Dryzek in mnogi drugi avtorji, ki zgolj verjamejo v možnost polne dematerializacije, spregledajo, zamolčijo ali v sintezi preprosto izpustijo – in se mi zdi ključno –, je, da ima »okoljski uspeh« omenjenih držav svojo temno plat (glej Leach, 2012; Hickel, 2019) oziroma temelji na apropiaciji zemlje in ekstrakciji virov na »globalnem jugu« (glej Fairhead idr., 2012; Svampa, 2012). Dryzek na primer protislovno trdi, da je t. i. »šibko« ekološko modernizacijo v bogatih državah »mogoče kupiti s selitvijo rizikov v revne države – s preselitvijo onesnažujočih industrij v revne države, z izvažanjem odpadkov v te države ali z netrajnostnim izkoriščanjem njihovih virov« (Dryzek, 2018: 212),¹⁸ vendar kljub temu sklene, da med raziskanimi okoljskimi diskurzi »edina ponuja sprejemljivo strategijo za preobrazbo industrijske družbe v radikalno drugačno alternativo, ki jo je lažje zagovarjati z ekološkega vidika (ki pa je še vedno kapitalistična)« (Dryzek, 2018: 216), pri čemer stavi na to, da bo »močna« ekološka modernizacija prinesla prepričanje industrijske družbe. To je pobožna želja, saj ni nobenega jamstva (in tudi Dryzek ga ne ponudi), da bodo monopolni kapitalisti ob soočenju z »bojevito (in radikalno) zeleno javno sfero« razvili kritično samozavedanje in pričeli (radikalno) prepričevati temelje industrijske družbe, kar je po

so nekateri s konceptom ekološke modernizacije, ki je sicer namenjen pojasnjevanju procesov okoljskih reform na različnih družbenih ravneh in refleksiji okoljskega razvoja (na primer javnih politik, političnih institucij) v *policy* analizi, pričeli legitimirati nadaljnjo instrumentalno prevlado in uničevanje okolja (glej Christoff, 1996). Zato »normativne razsežnosti različnih načinov uporabe zahtevajo večjo pozornost« (Christoff, 1996: 476). V zvezi z analizo teh različnih ravni pa je Christoff sklenil, da so normativne razsežnosti načinov rabe koncepta ekološke modernizacije »šibke ali močne« in »sprožajo vprašanja v zvezi z razmerjem pojma z njegovimi ekološkimi in modernističnimi referencami« (Christoff, 1996: 476).

18 Ob tem navede primer »okoljsko zelo uspešne« Japonske: »Japonski ekološki odtis je zelo velik, toda negativne učinke je čutiti v glavnem zunaj Japonske, v uničenih tropskih gozdovih v jugozahodni Aziji, na pacifiških otokih, prekritih z golfišči, v zmanjšanju ribjega življa v oceanih in onesnažujočih industrijah, preseljenih v druge države« (Dryzek 2018, 212).

Dryzku bistvo »močne« ekološke modernizacije, s katero utemelji ekološko demokracijo (glej Dryzek, 2018: 268–275).

Fenomena *green grabbing* (Fairhead idr., 2012) pač ne moremo preprosto pomesti pod preprogo, ampak se je treba vprašati, na čigav račun (katerega dela sveta oziroma katerih držav) zgoraj omenjene države uprizarjajo videz okoljske uspešnosti. Kam so te države izvozile svoje »umazane« industrije? Kdo oziroma kateri del sveta proizvaja (in izpušča toplogredne pline) zanje? Kam te države izvažajo nevarne e-odpadke? Na primer: po podatkih UNEP je 90 odstotkov e-odpadkov ilegalno odvrženih v revnih predelih Afrike in Azije (glej Nichols, 2015; Leach, 2016). Poleg tega raba materialov in naravnih virov (kljub uprizarjanju razdvojitve med rastjo in okoljskimi pritiski v najbogatejšem delu sveta) še vedno narašča (glej Wiedmann idr., 2015; Gutowski idr., 2017). Zato v nadaljevanju prehajam na delček zgodovine razvoja »okoljskega mišljenja« znotraj ekonomske vede, ki lahko po mojem mnenju pokaže na to, kar je v razpravi »GND versus odrast« spregledano in bi bilo vredno premisliti.

Razlika med okoljsko ekonomiko in ekološko ekonomiko ali kako misliti »petdeset odtenkov zelene«¹⁹ v ekonomski vedi

Za namene razprave je na tem mestu ključno postaviti povsem abstraktno (teoretično) vprašanje: Kakšna je razlika med ekološko ekonomiko in okolj-

¹⁹ Glej Latour, 2016. Naslov Latourjevega članka povsem ustreza obširnemu diapazonu šol mišljenja in različnih teorij, ki se znotraj ekonomske vede ukvarjajo z »okoljsko krizo« in »reševanjem okoljske krize«. Nekatere med njimi se medsebojno dopolnjujejo ali (bistveno) razlikujejo; nekatere si tudi (odkrito) nasprotujejo. Naštela bom le nekaj pristopov, šol oziroma teorij, s katerimi sem se doslej srečala: okoljski management (*environmental management*), bioekonomika (*bioeconomics*), ekološka ekonomika (*ecological economics*) ali ekonomika ravnovesnega stanja (*steady-state economics*), (neoklasična) okoljska ekonomika (*(neo-classical) environmental economics*), ekonomika naravnih virov (*natural resource economics*), ekonomika trajnostnosti (*economics of sustainability*), ekonomika blaginje (*welfare economics*), ekonomika onesnaženosti (*pollution economics*), ekonomika zadostnosti (*economics of sufficiency*), ekonomika podnebnih sprememb (*economics of climate change*), ekonomika globalnega segrevanja (*economics of global warming*), zelena rast (*green growth*) in zelena ekonomija (*green economy*), zelena industrijska revolucija (*green industrial revolution*), ekološka modernizacija (*ecological modernization*), ničelna rast (*zero growth*), a-rast (*a-growth*), ekonomika odrasti (*economics of degrowth*), novi zeleni dogovor (*green new deal*), postrast (*post-growth*), ekološka makroekonomika (*ecological macro-economics*), nova ekonomija (*new economy*), modra rast (*blue growth*) in modra ekonomija (*blue economy*), ekonomija stalnosti (*economy of permanence*), (eko)feministična ekonomika (*(eco)feminist economics*). Pri tem sem porabila precej časa za

sko ekonomiko? V literaturi zasledimo, da med njima obstaja pomembna razlika, s katero pa se avtorji praviloma podrobno ne ukvarjajo, saj je njihov cilj zgolj predstavitev okoljske ekonomike, ki po navadi nastopa »v paru« z ekonomiko naravnih virov (glej Perman idr., 2003). Perman idr. (2003: 8), pravijo:

Moderni poddisciplini ekonomika naravnih virov in okoljska ekonomika imata bistveno različne izvore znotraj moderne *mainstream* ekonomske vede. Prva je v glavnem vzniknila iz neoklasične ekonomike rasti, medtem ko je druga vzniknila iz ekonomike blaginje in študija tržnih zlomov [*market failure*]. Obema lahko sledimo od zgodnjih sedemdesetih let [20. stoletja], čeprav je seveda možno identificirati tudi zgodnejše prispevke.²⁰

Toda čeprav imata načeloma različne izvore, okoljska ekonomika in ekonomika naravnih virov ves čas nastopata skupaj in v tem »paru« se (je) tudi okoljska ekonomika nagiba(la) k obrambi neoklasične paradigme. Za njuno celostno razumevanje se je treba postaviti v čas po drugi svetovni vojni (glej Spash, 1999; Pearce, 2002).

David Pearce, ena ključnih akademskih figur na področju okoljske ekonomike, začetek »intelektualne zgodovine« področja okoljske ekonomike postavi v petdeseta leta 20. stoletja, ko je bila ustanovljena organizacija *Resources for the Future (RFF)*, ki se še danes ukvarja z ekonomiko naravnih virov. Pearce v zvezi z njo omenja poročilo, ki ga je leta 1951 na prošnjo tedanjega predsednika Trumana pripravila *Materials Policy Commission* – tj. t. i. Paleyjevo poročilo (imenovano po predsedniku komisije Williamu S. Paleyju). Glavna naloga omenjene komisije je bila priprava poročila o potrebah ZDA po naravnih virih (glej Pearce, 2002: 57–58). Končno poročilo *Resources for Freedom: Foundations for Growth and Security* je priporočilo ustanovitev

spoznanje, da jih še zdaleč ne moremo enačiti. Spash v članku *The Development of Environmental Thinking in Economics* izpostavlja, da »je splošno pomanjkanje znanja o razvoju okoljskega mišljenja znotraj ekonomske vede in o razlikah med različnimi šolami mišljenja prisotno tako med tistimi, ki se ukvarjajo z interakcijami med gospodarstvom in okoljem, kot med tistimi, ki ekonomsko analizo aplicirajo na okolje« (Spash, 1999: 414). Raziskovanje tega diapazona me ni vodilo le do spoznanja razlik med okoljsko ekonomiko in ekološko ekonomiko, ampak do novega vprašanja, ki je sovpadlo s spremljanjem razprave »GND versus odrast«. To novo vprašanje je bilo: Kakšna je razlika med ekološko ekonomiko in bioekonomiko? K njemu se bom vrnila v nadaljevanju, še pred tem pa je na mestu pojasnilo o razliki med (neoklasično) okoljsko ekonomiko in ekološko ekonomiko.

20 »Vendar je bila sposobnost teh [dveh] poddisciplin za preiskovanje okoljskih kritik omejena, saj sta ostali znotraj neoklasičnega okvirja in sta se torej nagibali k obrambi te paradigme« (Spash, 1999: 414).

neodvisne organizacije, ki bo na nacionalni ravni analizirala povpraševanje po naravnih virih (za namene rasti in varnosti), da se ne bi ponovila medvojna izkušnja. Predsednik Truman je bil namreč prepričan, da so naravni viri med vojno igrali pomembno vlogo in da jih lahko obravnavamo kot glavni vzrok za konflikt (Warde idr., 2018: 35–36). RFF je bila nato s finančno podporo Fordove fundacije ustanovljena leta 1952 in se je v prvih letih ukvarjala s pičlostjo virov. Okoljska ekonomika je torej v svojem izvoru neločljivo povezana z ekonomiko naravnih virov in vprašanjem njihove zadostnosti za namene rasti (in varnosti). Ekološka zaskrbljenost, ki jo je v 60. in 70. letih 20. stoletja zbudilo okoljsko gibanje, pa je v okoljsko ekonomiko vstopila šele v drugi fazi, nanjo pa je odgovorila tako, da je branila temeljne postulate neoklasične paradigme in ji dodala zgolj nekaj »okoljskih metodoloških popravkov« (glej Munda, 1997; Müller, 2001; Beder, 2011).

Po drugi strani ekološka ekonomika metodologijo preučevanja ekonomskega procesa poskuša postavljati »na novo« (izhajajoč iz spoznanj bioekonomike, ekologije itd.) (glej Munda, 1997; Müller, 2001; Beder, 2011). Temeljna premisa ekološke ekonomike oziroma ekonomike ravnovesnega stanja je, da je ekonomija »fizikalni podsistem končnega sistema našega planeta, zato je neskončna gospodarska rast nemogoča« (Farley, 2019: 65). Ekonomija je podsistem večjega ekosistema (ekosfere), ki je končen, se ne širi in je odprt le za nenehen pritok energije sonca. Da bi ta podsistem obstal, mora biti v ravnovesnem stanju s funkcioniranjem ekosistema. Pravila ekološke ekonomike se tako nanašajo na določitev omejitev za pretok in na zahtevo po stabilni človeški populaciji. Hermanu E. Dalyju, ki je utemeljil ekološko ekonomiko oziroma ekonomiko ravnovesnega stanja, »gre zasluga, da je na podlagi pionirskega dela Nicholasa Georgescu-Roegenaa vzpostavil vodilno diferenco med subsistemom energetske snovnih interakcij, ki imajo linearno entropični značaj, in subsistemom krožnega toka menjalnih interakcij« (Klemenc, 1991: 14–15).

Clive L. Spash izpostavlja, da je za veliko ljudi ekološka ekonomika področje, ki ga ne razlikujejo od okoljske ekonomike in ekonomike naravnih virov, čeprav obstajajo pomembne razlike (zlasti med prvima dvema), med katerimi je najočitnejša zahteva ekološke ekonomike, da je treba bistveno spremeniti pristop k ekonomski analizi (Spash, 1999: 414), saj »velik del sodobne ekonomske teorije izhaja iz modela krožne menjalne vrednosti«, ki »je združen s fizikalnim tokom snovi in energije, ki pa ni krožen« (Daly, 1991b: 77). Zato Daly potezo zvajanja enega na drugega (kot »enakovredni abstrakciji«) *in* pomanjkljivost dajanja pretiranega poudarka na krožnem toku ter sorazmerno premajhnega poudarka na pretoku, kar očita neoklasični paradigmi, razglasi za zmoto »napačno postavljene konkretnosti« (glej Daly, 1991b).

Nastanek moderne ekološke ekonomike je neločljivo povezan z ustanovitvijo skupnosti *The International Society for Ecological Economics* (ISEE) leta 1988 in z začetkom izhajanja transdisciplinarne znanstvene revije *Ecological Economics* leta 1989, medtem ko Røpke dobo med začetkom šestdesetih in koncem osemdesetih let 20. stoletja opredeli kot zgodnjo zgodovino moderne ekološke ekonomike, ki je k formalni institucionalizaciji področja vodila ravno z nastankom skupnosti in znanstvene revije (Røpke, 2004: 293). V prvi številki revije lahko beremo, da je motiv revije tudi »spodbujanje novih načinov razmišljanja o povezavah med ekološkimi in ekonomskimi sistemi« (Costanza, 1989: 1). Za oblikovanje tega področja je namreč bilo ključno nezadovoljstvo oziroma nestrinjanje ekoloških ekonomistov z ortodoksijo neoklasične paradigme, ki se je upirala spoznanju, da je produkcijski sistem del (večjega) ekosistema. Pristop neoklasične okoljske ekonomike in njen teoretični odgovor na »okoljsko krizo« pa je bil za ekološke ekonomiste premalo, zato so ga hoteli dopolniti s spoznanji iz ekologije.

Ekološka ekonomika, ki stremi k ravnovesnemu stanju, pomeni odmik od (neoklasične) okoljske ekonomike, ki še vedno stremi k rasti BDP in temelji na prepričanju, da lahko tržni instrumenti za zaščito okolja, »zeleni davki« (okoljski davki), trgovanje z različnimi okoljskimi dovoljenji ali emisijami, »zaščita okolja kot poslovna priložnost/stroški«, okoljsko modificirana analiza stroškov in koristi (*cost-benefit*), finančno ovrednotenje okolja, ekotehnologije, ekoproizvodnja, ekotrženje, ekoračunovodstvo in ekoposlovni standardi, ekokontroling in nadzor (in kar je še teh ekobesednih žetonov) ustrezno rešujejo »okoljsko krizo«. Ali kot pravi Munda: okoljska ekonomika kot poddisciplina neoklasične ekonomije se ukvarja z dvema temeljnima vprašanjema: 1) s problemom okoljskih eksternalij (stroškov) in 2) s pravilnim managementom naravnih virov (optimalno alokacijo neobnovljivih virov). Če pogledamo nanjo z epistemološkega zornega kota, pa se ekonomisti, ki pripadajo neoklasični šoli, navdihujejo pri newtonovski mehaniki (Munda, 1997: 216–217).

Razlika med ekološko ekonomiko in bioekonomiko

Odkritje bioekonomike in utemeljitev ekološke ekonomike sta ključna premika ekonomske vede v 20. stoletju, ki sta prav tako del miselne tradicije kritike rasti.

Pojem »bioekonomika« je konec 60. let v nekem pismu prvič uporabil Jiří Zeman, član Češkoslovaške akademije, in sicer v pomenu »nove ekonomike«, v kateri bi bilo treba ustrezno prepoznati prav »v skorajda vsakem pogledu biološko substanco ekonomskega procesa« (Bonaiuti, 2011: 158). Georgescu-Roegen je bil izraz všeč in ga je od zgodnjih 70. let uporabljal kot nekakšno parolo, ki zajema vse pomembne ugotovitve, do katerih se je dokopal v času svoje raziskovalne kariere (Bonaiuti, 2019: 57).

Bioekonomiko je skratka utemeljil Nicholas Georgescu-Roegen, ki »je kot prvi in najbolj radikalno proučil posledice integracije fizičnih in bioloških ved v ekonomiko« (Bonaiuti, 2011: 1–48). »Njegovo prvo spoznanje je, da ekonomski proces, ki ima fizikalne in biološke temelje, ne more prezreti omejitev, ki mu jih nalagajo zakoni fizike in biologije, še posebej zakon o entropiji« (Bonaiuti, 2019: 57). S tem ko je Georgescu-Roegen v ekonomijo integriral novejša spoznanja fizikalnih in bioloških ved (predvsem spoznanja termodinamike), je naredil korak dlje od paradigme mehanike, ki je dotlej prevladovala v ekonomski vedi. Vrhunec pomeni njegovo sintetično delo *Entropijski zakon in ekonomski proces* [*The Entropy Law and the Economic Process*] (Georgescu-Roegen, 1971), ki je napovedalo »pojmovni preobrat v ekonomiji« (Martínez-Alier in Schlüpmann, 1991: 122). Iz bioekonomike se je malce pozneje razvila ekološka ekonomika.

Bonaiuti (2019: 57) povzema: »Kar zadeva področje raziskovanja, se bioekonomika ne razlikuje od ekološke ekonomike, čeprav se nekatera izhodišča za analizo, značilna za bioekonomiko Georgescu-Roegen, pomembno razlikujejo od tistih, ki so zaznamovala utemeljitelje ekološke ekonomike« (Daly, Costanza itd.). Bioekonomika in ekološka ekonomika sta torej le do določene mere sorodni (v smislu področja oziroma predmeta raziskovanja), kljub temu pa se že v izhodišču pomembno razlikujeta med seboj. Če ekološka ekonomika stavi na ekonomiko ravnovesnega stanja, je Georgescu-Roegen »z uporabo zakonov termodinamike v ekonomiji ugotovil, da niti ekonomika ravnovesnega stanja na končnem planetu ni mogoča« (Farley, 2019: 67).

Ta ključna razlika med ekološko ekonomiko in bioekonomiko pojasni tudi njuno povsem različno stališče do trajnostnega razvoja. Georgescu-Roegen je namreč idejo trajnostnega razvoja ostro kritiziral, kar pa je dolgo ostalo neznano, saj do nedavnega nekaj njegovih ključnih pisem in besedil ni bilo objavljenih (Bonaiuti, 2011: xi). Za trajnostni razvoj je menil, da je to »eden najbolj strupenih receptov« (ibid.). Paradigmi trajnostnega razvoja

je Georgescu-Roegen odločno nasprotoval, ker – podobno kot ekonomika ravnovesnega stanja (ekološka ekonomika) – radikalno ne prevprašuje antropoloških in institucionalnih temeljev tržne ekonomije (Bonaiuti, 2019: 59). Polemiko med njima je opazil tudi Andrej Kirn, ko je izbiral besedila za zbornik *Ekologija, ekonomija, entropija* (glej Kirn, 1991). V uvodu je kot urednik zapisal, da bo pozoren bralec »opazil, da že med izbranimi avtorji poteka polemika o nekaterih stališčih in idejah, npr. Georgescu-Roegen nasproti Dalyju« (Kirn, 1991: 5).

Herman Daly, utemeljitelj ekonomike ravnovesnega stanja (ekološke ekonomike), je bil Georgescu-Roegenov učenec.²¹ Daly je med letoma 1988 in 1994 delal na okoljskem oddelku Svetovne banke kot svetovalec za trajnostni razvoj. Čeprav je s Svetovne banke odšel sam, ker ni bil zadovoljen s svojim majhnim vplivom in ker je bil do njenega delovanja kritičen (Daly, 2007: 35), so njegove ideje kljub temu danes pripoznane kot ključ do trajnostnega razvoja (glej na primer Daly, 1990), knjiga *Steady-State Economics* (Daly, 1977) pa je univerzalno pripoznana kot vodilno delo na področju ekonomike trajnostnosti. Daly je namreč vsa ta leta trdil: »Problem je rast, ne razvoj!« [»The problem is growth, not development!«] (Daly v Daly in Kunkel, 2018: 88–90). Daly pri tem temeljnem razlikovanju poudarja, da je rast kvantitativen, razvoj pa kvalitativen pojem; njegova metafora za trajnostni razvoj je »razvoj brez rasti«. Zdi se, da ekonomisti na Svetovni banki in še kdo (na primer UNEP) očitno niso (bili) dovolj občutljivi za to razliko. Ideja trajnostnega razvoja, ki je v bistvu oksimoron (Sachs, 1999; glej Redclift, 2003; 2006), se je lepo usedla v glave množic in všečnih receptov željnih politikov za namene »trajnostne« rasti, in to kljub temu, da je bil Daly zagovornik trajnostnega razvoja in nasprotnik trajnostne rasti (glej Daly, 1994).

Vendar pa (vse) odgovornosti za »napačno rabo« ne gre pripisovati Dalyju, saj je ta raba skladna s konceptom »trajnostnosti« (*Nachhaltigkeit*), ki je

bil prvič uporabljen v 19. stoletju pri upravljanju gozdov v Nemčiji, in sicer ne v smislu spoštovanja do neokrnjene narave, ampak, nasprotno, da bi prikazal, kako bi bilo mogoče z naravo kovati denarne dobičke, tako da bi dosegli optimalne trajnostne donose iz nasadov dreves (Martínez-Alier, 2019: 86).

Verjetno je povsem odveč pripominjati, da se je trajnostni razvoj med drugim »izrodil« v trgovanje z ekosistemskimi storitvami. Izračunavanje

21 O njunem odnosu je Daly spregovoril tudi v intervjuju za *New Left Review* (glej Daly in Kunkel, 2018).

cene ekosistemskih storitev (glej Costanza idr., 1997) je populariziral Robert Costanza, sodelavec Hermana Dalyja, s katerim sta že na začetku devetdesetih pisala tudi o *naravnem kapitalu* (glej Costanza in Daly, 1992), ki je danes eden ključnih pojmov v okviru financializacije narave. Komodifikacija (poblagovljenje) ekosistemskih storitev zagotavlja, da nanje gledamo kot na nekaj zamenljivega in nadomestljivega (Beder, 2011: 148), kar pa na žalost prispeva k reprodukciji neoklasične okoljske ekonomike, kljub morda začetnim plemenitim (»dobrim«) namenom (glej Gómez-Baggethun idr., 2010). Tudi »zelena rast« in »zelena ekonomija«, ki sta naslednici trajnostnega razvoja in trajnostne rasti, sta zgolj »volk v ovčji preobleki« (glej Lander, 2011) oziroma »nova oksimorona« (glej Brand, 2012).

Fizika, biologija in ekonomija

»Osnovni oris« bioekonomike in ekološke ekonomike, ki sem ga natančneje predstavila v prejšnjem poglavju, le delno zadeva tisto, kar sem v resnici želela izpostaviti z njim (poleg ključne razlike v odnosu do trajnostnega razvoja). Sinteza, ki jo je naredil Georgescu-Roegen, je nedvomno pomembna za ekonomsko vedo, čeprav je (bila) spregledana oziroma so jo ekonomisti ignorirali in jo še vedno ignorirajo. Po objavi prvih člankov v sedemdesetih letih 20. stoletja je bil standardni odgovor ekonomistov na njegovo sintezo tišina,²² z vzponom neoliberalizma pa je bil Georgescu-Roegen skorajda pozabljen (Bonaiuti, 2011: x). To je po svoje razumljivo, če sprejmemo stališče, da so ekonomisti, ki se niso spraševali o izvorihi svoje vede, težko sprejeli to, kar je razgalil Georgescu-Roegen: kako se je ekonomska veda sploh oblikovala kot znanost in čemu je pri tem sledila – fiziki. Razlog? Želela je postati »hard science«, trda znanost. Kot pravi Sedláček (2014: 20): »Preden se je ekonomija povzpela v samostojno znanost, je mirno obstajala kot podstroka filozofije – na primer etike, neizmerno oddaljena od današnjega pojmovanja matematično-alokativne znanosti, ki v svoji pozitivistični ošabnosti do drugih, 'občutljivih znanosti' gleda na svet zviška.«

Da je ekonomija želela postati in je postala trda znanost, ni samo njen problem, ampak problem večine družbenih ved. O zgledovanju družboslovja po naravoslovju (v času oblikovanja družboslovnih ved) je treba

²² Šele po skorajda dveh desetletjih (od objave *The Entropy Law and the Economic Process*) je Herman Daly leta 1989 z začetkom izdajanja revije *Ecological Economics* opozoril na njegovo misel, čeprav je, kot sem že omenila, med ekološko ekonomiko in bioekonomiko kar precejšnja razlika.

razmišljati v duhu takratnega časa in predvsem v kontekstu razvoja moderne (novoveške) znanosti, kar lepo ponazori naslednji daljši izsek iz dela Andreja Kirna (1992: 29–30):

Prenos matematično-fizikalnih metafor v politično ekonomijo se je izvršil v širšem zgodovinskem kontekstu spremenjenih norm znanstvenosti in globalnega prizadevanja, kako narediti družbene vede znanstvene. Upalo se je, da bodo matematično-fizikalne metode razbremenile družboslovje vrednotno-filozofskega in političnega sklepanja, ki preprečuje soglasje v znanstveni skupnosti in tako ne more priti do obče priznanih, to je znanstveno-objektivnih rezultatov. [...] Odločilni kriterij, po katerem je novoveška znanost začela izbirati svoj objekt raziskovanja, je bila merljivost. Vsaka disciplina se je morala prikloniti temu idealu, če je hotela čimbolj participirati na statusu znanstvenosti in si ni mogla privoščiti, da se jo izključi iz Salomonove hiše, ki ni več hiša modrosti, ampak hiša znanosti.

Po Kirnovem mnenju je torej tovrstno početje »narekoval« duh časa. Toda čeprav se je prenos matematično-fizikalnih metafor v politično ekonomijo in druge družboslovne discipline »izvršil v širšem zgodovinskem kontekstu spremenjenih norm znanstvenosti«, ko se je upalo, »da bodo matematično-fizikalne metode razbremenile družboslovje vrednotno-političnih in socialno-filozofskih razsežnosti«, to ne pomeni, da bi te discipline pri tem morale ostati oziroma da mora tako večno ostati. Prav tako se ne moremo sprenevedati, da to ni imelo posledic. Če si ne postavljamo vprašanj o zgodovini svoje znanosti, seveda ne moremo vedeti, da naše enačbe in/ali pojmi izvirajo iz teoretsko-metodoloških analogij fizike. Seveda »sama uporaba analogij v načelu ni nič slabega, če obstaja stalno navzoča kritična refleksija tega prenosa, ki se zaveda njegovih meja in slabosti« (ibid.: 29). Toda »v neo-klasični ekonomiji je bilo tega kritičnega samospraševanja zelo malo. Soglasje o primernosti matematično-fizikalnih metod in analogij je bilo sprejeto kot samo po sebi umevno pozitivno početje, s čimer se politična ekonomija konstituira kot znanost« (ibid.). Veličina Georgescu-Roegenova je tako v tem, da je »bil prvi, ki je kritično raziskal obseg in teoretsko globino odvisnosti neoklasične politične ekonomije od fizikalnih metafor in hkrati razvijal novo, entropijsko metaforo v ekonomiji« (ibid.: 27) ter »odlično pokazal, da zaradi mehanskih predpostavk politične ekonomije ni mogel zanimati zakon entropije« (Kirn, 1985: 21).

Kirn v svoji razpravi dodaja, da bi bilo normalno »pričakovati, da se bo neoklasična ekonomija s prevzetimi fizikalno-energetskimi analogijami iz

sredine 19. stoletja soočila z izzivom termodinamike in v tej konfrontaciji spremenila svojo fizikalno metaforo. Toda to se ni zgodilo« (Kirn, 1992: 32). In še najbolj bistveno (ibid.):

[K]o so neoklasični ekonomski teoretiki s sprejetjem energetske-fizikalnih analogij ravno mislili, da so našli naravne temelje družbene menjave, so fiziki začeli spreminjati pojem energije, ekonomisti pa temu razvoju niso več sledili. Ostali so ujetniki principa ohranitve energije in s tem perfektno reverzibilnega sveta. Zakona entropije niso več akceptirali.

Čeprav je bioekonomika naredila velik (a za večino ekonomistov neslišen) korak naprej v primerjavi s klasično in neoklasično ekonomijo, ker je sprejela zakon entropije, je ne glede na »izkupiček« in njegovo »koristnost« še vedno ostala na ravni »fizikalne ekonomije«. Če je bioekonomika zadnja velika sinteza v ekonomiji in se bo ekonomija še naprej ravnala po fiziki (prevzemala fizikalne pojme in razvijala ekonomsko teorijo s sklepanjem po analogiji glede na njih brez kritične refleksije), čaka to vedo še veliko dela, saj je ostala na ravni termodinamike, po drugi strani pa je razvoj fizike vmes že skokovito napredoval. Ob tem se poraja vprašanje, zakaj se »mora« ekonomija sploh zgledovati po fiziki. Bi lahko razvila svojo (»samostojno«) misel in metode? Pravkar zapisani premislek velja seveda tudi za druge družboslovne discipline (na primer za politologijo), ki so v času lastnega oblikovanja svojo znanstvenost utemeljile po vzoru fizike.

Sklep

V članku sem pokazala, da sta ekološka ekonomika in (neoklasična) okoljska ekonomika dve različni in medsebojno ločeni poddisciplini znotraj ekonomske vede, ki ju bistveno ločujeta že sam izvor in »kontekst«, v katerem sta vsaka zase nastali. Miselni horizont (neoklasične) okoljske ekonomike je, kot pove že njeno ime, izšel iz neoklasične paradigme, medtem ko je ekološka ekonomika vzniknila iz paradigme bioekonomike. To pa pomeni, da sta (ekološka ekonomika in okoljska ekonomika) tudi epistemološko oziroma paradigmatško različni poddisciplini znotraj ekonomske vede. Razlika med njima se mi zdi ključna za razumevanje razprave »GND versus odrast«, saj gre tudi pri njej za dva paradigmatško različna odgovora na »okoljsko krizo« oziroma »podnebno krizo«.

GND je po mojem mnenju mogoče jasno povezati s paradigmo okoljske ekonomike, medtem ko je odrast očitno povezana z ekološko ekonomiko, pri čemer ne spregleda ključne razlike med bioekonomiko in ekološko ekonomiko, saj sta obe del osmih (temeljnih) pristopov k proučevanju odrasti. GND, kolikor se opira na idejo zelene rasti, se pravi na enak ekonomski model gospodarske rasti, v katerem zgolj zamenjamo vire, je dedič neoklasične okoljske ekonomike, ki gospodarski sistem razume kot samostojen in neodvisen od širšega ekosistema. Ekosistem je v tej paradigmi razumljen zgolj kot sistem virov, kar vodi v poblagovljenje in celo financializacijo naravnih virov. V nasprotju s tem pa odrast upošteva postulate tako ekološke ekonomike kot bioekonomike, ki gospodarski sistem postavljata v odvisnost od širšega ekosistema.

Ta razlika v paradigmatičnih izhodiščih GND in odrasti je ključna, saj pojasni tudi razliko v njenem skorajda diametralno nasprotnem razumevanju okoljske krize. To nasprotje se najlepše pokaže pri tem, kako GND in odrast opredelita vzrok in posledico okoljske oziroma podnebne krize. Zelo poenostavljeno lahko rečemo, da odrast med drugim okoljsko krizo razume kot posledico gospodarske rasti, zato se osredinja na *kritiko rasti* (in v tem smislu je mogoče aktualno razpravo povezati z njeno zgodnejšo različico iz sedemdesetih let 20. stoletja), medtem ko GND okoljsko krizo vidi kot vzrok («priložnost») za nadaljnjo rast.²³ Prav tako je na podoben način, kot obstaja razlika med bioekonomiko in ekološko ekonomiko (slednja se, za razliko od bioekonomike, izteče v trajnostni razvoj), poudarek odrasti – in to je nekaj, česar GND ne razume –, da je gospodarska rast ne glede na to, kako jo poobarvamo (zeleno ali modro), računica, ki se ne izide.

A prav zato, ker odrast upošteva postulate ekološke ekonomike in bioekonomike ter skladno s tem gospodarski sistem postavlja v kontekst in odvisnost od širšega ekosistema, moramo vprašanje *kritike rasti* vzeti bistveno širše kot nemara sugerira sam izraz. Eno ključnih vprašanj, ki jih odrast v tem smislu zastavlja, je tudi vprašanje znanosti, ki sem ga tu le načela, zlasti razmerja podnebne znanosti do drugih disciplin. To vprašanje je po mojem mnenju prav tako ključno za razumevanje razprave »GND versus odrast«, a je ostalo povsem v ozadju oziroma netematizirano. Glavni očitek Pollina kot zagovornika GND odrastnikom namreč je, da glede na obseg in širino področij, ki jih zastopajo, zelo malo prostora namenjajo razvijanju »pod-

²³ Zamenjava vzroka in posledice za okoljsko krizo pa je nekaj, kar bi bilo mogoče povezati s tistim delom uvoda, kjer sem zgolj nakazala razumevanje ekologije kot ideologije. Naj na tem mestu izpostavim le citat iz disertacije Andreja Kirna, v kateri se avtor loteva razumevanja znanosti pri Marxu, njene vloge kot produktivne sile kapitala in ideološkosti znanosti: »Osamosvojene družbene stvarnosti, ki so nastale v procesu delitve dela, zvajajo družbeno zavest in tudi znanstveno družbeno zavest, da zamenjujeta vzroke s posledicami, bistvo s pojavom, povezanost z razdvojenostjo, odvisnost z neodvisnostjo« (Kirn, 1978: 126–127).

nebnostabilizacijskega načrta«. To seveda ne drži, kar sta tehtno argumentirala Mark Burton in Peter Somerville ter tako odbila »Pollinov napad« (glej Burton in Somerville, 2019). V nadaljevanju, ko so se v razpravo vključili še mnogi drugi, se je ta zgostila okrog vprašanja relativne in/ali absolutne razdvojitve rasti BDP od rabe virov (surovin) in ogljikovih emisij (tj. na vprašanje o možnosti zelene rasti), kar pa ni presenetljivo, saj je Pollin že z zastavitvijo razprave, ki temelji na antagonizmu (GND *proti* odrasti), zakoličil njen okvir in domet, tako da so tudi vsi tehtni in upravičeni odgovori na njegove argumente padli v ta ožji okvir.

V teh okoliščinah so namreč zagovorniki odrasti spregledali zlasti to, da je Pollinov pristop primer metodološkega podnebnega redukcionizma, saj enemu področju vednosti (tj. podnebni znanosti) brez ustrezno razvitega teoretičnega in/ali analitičnega okvirja podeli absolutno avtoriteto pred drugimi področji vednosti (glej Hulme, 2011: 249). Zato se na tej točki njegov pristop bistveno razlikuje od odrasti, ki zaenkrat vsaj *na besedni ravni* poskuša misliti »širšo sliko« (glej D'Alisa, Demaria in Kallis, 2019). Odrast, kot rečeno, namreč v mišljenje okoljske krize vključuje tudi premislek znanosti (tj. načina produkcije vednosti), prav tako kot celoten spekter drugih vprašanj, in ne podlega redukcionističnemu omejevanju na en problem, ki ga je treba rešiti, kot da obstaja neodvisno od vseh drugih. Če je v čem prednost pristopa odrasti, je po mojem mnenju ravno v tem, da se premisleka okoljske krize in pripravljanja odgovorov nanjo loteva celostno. Za razliko od Pollina, ki svoj GND zaletavo in pompozno utemelji na zeleni rasti, ki je povrh vsega še povsem neosnovana predpostavka, se odrast *tudi* premisleka loteva počasi, temeljito in preudarno, kar je za mnoge nezamisljivo in nesprejemljivo.

Demokratski senator Edward Markey, predlagatelj GND v ZDA, je v enem izmed intervjujev poudaril, da je čas inkrementalizma v primeru podnebnih politik minil in da smo vstopili v dobo *novega zelenega dogovora*. Poplava različnih predlogov zelenih dogovorov njegovo izjavo nedvomno potrjuje, saj se je ideja v zadnjem letu (in pol) razširila onkraj vseh pričakovanj. Kaj vsi ti zeleni dogovori prinašajo, je seveda drugo vprašanje, in če so utemeljeni na zeleni rasti (kot je Pollinov GND), se planetu zagotovo ne piše nič dobrega, čeprav imajo zagovorniki GND polna usta plemenitih namenov in skrbi za Zemljo. Bistvena vprašanja se namreč skrivajo drugje, na primer v teoretskih in epistemoloških vprašanjih znotraj ekonomske vede in drugih družbenih ved. Iz razprave, ki se je pravzaprav začela že v sedemdesetih letih 20. stoletja, bi se lahko česa naučili, vendar je očitno ne poznamo (dovolj) dobro. Zato članek zaključujem z mislijo Georgescu-Roegen (1991: 207), ki po mojem mnenju lepo ponazarja, kam bi se z razpravo o »reševanju okoljske krize« morali vrniti:

Danes je skorajda vsakdo pripravljen na dolgo in široko razkladati o povezavi med termodinamiko in ekologijo. Toda kot se je pokazalo na več kot enem primeru, zgolj s širokoustenjem z nauki iz učbenikov ni mogoče razložiti, kaj se dogaja v svetovnem stroju, kaj šele preveriti različne ekološke napotke, ki se zgrinjajo z vseh strani.

Dodatek: Okoljski management

Okoljski management kot paradigma močno posega v razvoj okoljskega mišljenja znotraj ekonomske vede, zato mu na koncu namenimo nekaj besed. V rodovnem smislu gre v primeru ekonomske vede in (okoljskega) managementa za dve povsem različni vedi, čeprav za management sploh težko trdimo, da je veda – prej je psevdoznanost (glej Loughlin, 2002: 77–114; Stewart, 2009; Tourish, 2019) – in po mojem mnenju bi se predvsem zato ekonomska veda morala ograditi od njega, ne pa ga nekritično sprejeti. Res pa je, da to ni le problem ekonomske, ampak tudi številnih drugih družbenih ved (vključno s politologijo), ki niso imune na managerski diskurz.

Okoljski management je, kot nakazuje besedna zveza sama, izvorno povezan z managersko paradigmo, ki je v 20. stoletju povzročila managersko revolucijo skorajda epohalnih razsežnosti (glede na kvantiteto področij, na katera je vplivala, in kvaliteto preobrazbe področij, na katera je vstopila). Pri razmisleku o okoljskem managementu izhajam iz paradigme kritičnega managementa, ki se je razvila predvsem v Združenem kraljestvu in ZDA (glej Alvesson in Willmott, 2003; Grey in Willmott, 2005). V Sloveniji se s kritiko managerske paradigme ukvarja le nekaj posameznikov, ki so pred (dobrim) desetletjem objavili znanstveno monografijo *Prispevki h kritiki managerske paradigme: P. F. Drucker in njegov managerski ideologem* (glej Kuzmanič, 2008) in tematsko številko Časopisa za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo *Managerska revolucija* (glej Komel idr., 2010). Pravkar omenjeni publikaciji sta me tudi spodbudili k premisleku okoljskega managementa. Toda kaj management sploh je?

Če je Taylor »oče znanstvenega managementa«, je Drucker nedvomno »oče managementa« (Kuzmanič, 2008: 11). Management je nastal v ZDA in svoj eksplozivni, revolucionarni razvoj na Zahodu doživel predvsem med drugo svetovno vojno ter v desetletjih po njej (v hladnovojnem času). Kuzmanič managerski ideologem obravnava kot postideologijo, managerski diskurz pa kot zvrst govornice in gospodovalne nadrejenosti (Kuzmanič, 2008: 10).

Management opredeli kot obliko posttotalitarnega gospostva, ki je danes prevladujoč »način vladanja« (Kuzmanič, 2008: 13). Drucker je management postavil kot novo megaparadigmo vodenja oziroma proizvajanja Družb/e in družbenega v celoti (Kuzmanič, 2008: 11).²⁴

Na tem mestu ne bom izčrpno opisovala podrobnosti paradigme; kar je za namene razumevanja članka pomembno, je, da so inženirski pristop k urejanju »področja človeških zadev«, vsesplošna uporaba kibernetike, razvoj vojaških tehnologij, razrast sistemske teorije ter modeliranje različnih populacij in virov področja, ki so ključnega pomena za razumevanje tako managementa kot okoljskega managementa. Nastanek okoljskega managementa je namreč elementarno povezan z ekološkim modeliranjem, ki se je skupaj z vplivi kibernetike, sistemske teorije, matematizacije ekoloških procesov, (eko) sistemske ekologije in začetka uporabe (velikih) računalnikov razvilo v obdobju hladne vojne (glej Fath idr., 2011: 23–24). Tudi referenčna študija *Limits to Growth*, ki jo je izdelala skupina s posebno avtoriteto in v tem smislu prihaja z oblastniškega mesta (MIT – Tehnološki inštitut v Massachusettsu), je rezultat tega skupka pogojev (glej Warde idr., 2018: 47–48). V konceptualni zgodovini ideje okolja namreč ne manjka povezav s povojnim vojaškoindustrijskim kompleksom, iz katerega je vzniknilo tudi veliko okoljskega mišljenja (Warde idr., 2018: 49). Takole pravijo Warde in sodelavci (2018: 52):

Študijo *Limits to Growth* lahko obravnavamo kot utelešenje stila mišljenja, ki je vzniknil v povojnih letih in ki je – s kombinacijo novega modeliranja in *predictive technology* – postal dostopen z računalniki. V 21. stoletju komaj najdemo koga, ki ne bi apliciral njihovih metod kot neke vrste rutino. Enako velja za vprašanja, ki so jih postavili. Ta so še vedno v srčiki razprav znotraj ekonomije in okoljske javne politike.

Okoljski management se tako ukvarja z modeliranjem večjih ekosistemov (vode, gozdovi itd.) ali z modeliranjem rabe virov znotraj določenih ekosistemov (na primer ribištvo) (Fath idr., 2011: 28–30). Nekateri ga poimenujejo tudi management virov (resursov). Začetek te paradigme sovпада s povojnim širjenjem zaskrbljenosti gospodarstva glede alokacije (razporejanja)

²⁴ Pri tej opredelitvi managementa je treba poudariti, da se ga Kuzmanič in ostali avtorji v knjigi lotevajo z metodo kritike. Prav tako jim je skupno temeljno razlikovanje med managementom in politikom. Management opredelijo kot nekaj, kar onemogoča politiko in možnost političnega delovanja, čeprav je ena ključnih intenc managementa, da poskuša na tehnokratski način urejati »področje človeških zadev«. Govorica managementa je namreč polna izrazov, kot so vodenje, krmiljenje družbe in ljudi, podrejanje raznim vizijam in misijam, management človeških virov itd. Če politika predpostavlja enakost, svobodo in demokracijo, so v managementu ključni hierarhija, vodenje in podrejanje.

virov in zagotavljanja varnosti. Colby (1989: 17; glej tudi Colby, 1991) tako povzame:

Modelarji dinamik globalnih sistemov so začeli modelirati ne samo vire kapitala in delovne sile, temveč tudi interaktivno ponudbo in povpraševanje po drugih »naravnih virih«, vključno z energijo, dragimi kovinami, ribištvom, gozdovi, tlemi in vodo, ki so bili opredeljeni kot vse pičlejši, in obstoj »negativnih« virov, kot je na primer onesnaževanje. V tem pogledu je bila objava študije Rimskega kluba *The Limits to Growth* leta 1972 mejnik.

Če upoštevamo Enzensbergerjevo opazko, da se je ekološko gibanje začelo, ko so obremenitvam okolja postale izpostavljene življenjske razmere buržoazije, in da so zagovorniki ekologije (ekološke hipoteze) po drugi svetovni vojni postali tudi očitni zastopniki monopolnega kapitala, denimo Rimski klub (Enzensberger, 1985: 107), lažje razumemo, zakaj je že leta 1949 v okviru Združenih narodov potekala konferenca *United Nations Scientific Conference on the Conservation and Utilization of Resources (UNSC-CUR)*.²⁵ Pri njeni pripravi je sodelovala Trumanova administracija. Predsednik Truman je celo izpostavil, da so naravni viri med vojno igrali pomembno vlogo in da jih lahko obravnavamo kot glavni vzrok za konflikt (Warde idr., 2018: 35–36). Na konferenci UNSCCUR je bilo glavno vprašanje *naravnih virov v povezavi z gospodarskim razvojem*, izostalo ni niti vprašanje njihove povezave z varnostjo (ibid.: 39). Na konferenci so se osredinili na čim učinkovitejši izkoristek Zemljinih virov oziroma na njihov pomen za gospodarstvo (ibid.). Problem te smeri ni toliko v tem, da so med njenimi zagovorniki prevladovali ekonomisti, kot to, da je ekonomsko misel že na tej konferenci nadomestila managerska govorica o učinkovitosti, ki je bistvena značilnost okoljskega managementa. Vprašanja »Ali je managerski pristop k reševanju okoljske krize sploh primeren?« seveda ni bilo na dnevnem redu.

Desetletja okoljskega managementa, ki prevladuje še danes – tudi v dokumentih Evropske unije²⁶ –, kažejo, da ta pristop nima pozitivnega učinka

²⁵ Pri tem moramo poudariti, da v ZDA poznajo tradicionalno razlikovanje med *conservation* in *preservation*. *Conservation* se ukvarja z zaščito naravnih virov za gospodarstvo, tj. naravo razume kot vir za gospodarstvo, ki ga je treba čim bolj učinkovito izkoristiti; *preservation* pa je povezan z ohranjanjem narave kot takšne, zaradi nje same (Warde idr., 2018: 37).

²⁶ Evropska unija si želi denimo glede na splošni okoljski akcijski program *Dobro živeti ob upoštevanju omejitev našega planeta*, ki je bil sprejet leta 2013 in velja do konca leta 2020, postati »zeleno, konkurenčno, nizkoogljično, z viri gospodarno gospodarstvo«. Nizkoogljična rast, naravni kapital in ekološke industrije so le nekatere izmed prevladujočih besednih zvez tega programa. Ekološke inovacije so v dokumentu kolonizirane za namene zelene rasti (glej Evropski parlament in Svet Evropske unije, 2013).

na okolje, ker se raba naravnih virov (kljub vsem »naporom«) nenehno povečuje (glej Mosbergen, 2016; Wyns, 2019). Njegov učinek je zgolj to, da ohranja svet natanko takšen, kakršen je – oziroma da so v ospredju interesi tistih, ki jih zanima le ohranjanje možnosti za nadaljnjo akumulacijo kapitala oziroma obstoječih neenakosti, ki so se v zadnjega pol stoletja še povečale (glej Piketty, 2015a; 2015b). Zakrivanje teh interesov v diskurz skrbi za Zemljo ne zmanjša problematičnosti pristopa, je pa res, da z njim že pol stoletja na led uspešno vodijo tudi številna kritična gibanja, medtem ko se stanje okolja še naprej slabša.

Literatura

- Al Jazeera (2020): US Republican Climate Plan Seeks to Absorb – Not Cut – Emissions. *Al Jazeera.com*, 12. februar. Dostopno na: <https://www.aljazeera.com/ajimpact/republican-climate-plan-include-cutting-emissions-200212132456597.html> (25. marec 2020).
- Alvesson, Mats in Hugh Willmott (ur.) (2003): *Studying Management Critically*. London, Thousand Oaks, New Delhi: SAGE Publications.
- Andersen, Mikael Skou in Ilmo Massa (2000): Ecological Modernization – Origins, Dilemmas and Future Directions. *Journal of Environmental Policy & Planning* 2(4): 337–345.
- Atkin, Emily (2019): The Democrats Stole the Green Party's Best Idea. *Thenewrepublic.com*, 22. februar. Dostopno na: <https://newrepublic.com/article/153127/democrats-stole-green-partys-best-idea> (2. april 2020).
- Bardi, Ugo (2011): *The Limits to Growth Revisited*. New York, London: Springer.
- Beder, Sharon (2011): Environmental Economics and Ecological Economics: The Contribution of Interdisciplinarity to Understanding, Influence and Effectiveness. *Environmental Conservation* 38(2): 140–150.
- Bellamy Foster, John (2019): John Bellamy Foster on the »Green New Deal«. *Climateandcapitalism.com*, 12. februar. Dostopno na: <https://climateandcapitalism.com/2019/02/12/john-bellamy-foster-on-the-green-new-deal/> (20. junij 2019).
- Bobbio, Norberto (1995): *Desnica in leвица: Razlogi in pomeni političnega razlikovanja*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- Bonaiuti, Mauro (ur.) (2011): *From Bioeconomics to Degrowth: Georgescu-Roegen's "New Economics" in Eight Essays*. London, New York: Routledge.
- Bonaiuti, Mauro (2019): Bioekonomika. V *Odrast: Besednjak za novo dobo*, G. D'Alisa, F. Demaria in G. Kallis (ur.), 57–60. Ljubljana: Studia Humanitatis.

- Brand, Ulrich (2012): Green Economy – the Next Oxymoron? No Lessons Learned from Failures of Implementing Sustainable Development. *Gaia* 21(1): 28–32.
- Brand, Ulrich (2014): *Who Controls the Green Economy? – Some Critical Questions*. Dostopno na: http://oapuw.pl/wp-content/uploads/2014/07/Who_controls_the_green_economy.pdf (29. junij 2019).
- Brand, Ulrich (2015): *Brave Green World: The Green Economy Myths*. Berlin: Rosa-Luxemburg-Stiftung.
- Brand, Ulrich (2016): Structural Limits to a Green Economy. *The Futures We Want: Global Sociology and the Struggles for a Better World, 3rd ISA Forum of Sociology*, 24. marec. Dostopno na: <https://futureswewant.net/ulrich-brand-green-economy/> (6. april 2020).
- Burton, Mark in Peter Somerville (2019): Degrowth: A Defence. *New Left Review* 115 (Jan/Feb): 95–104.
- Caygle, Heather, Sarah Ferris in John Bresnahan (2019): “Too Hot to Handle”: Pelosi Predicts GOP Won’t Trigger Another Shutdown. *Politico.com*, 7. februar. Dostopno na: <https://www.politico.com/story/2019/02/07/pelosi-trump-government-shutdown-1154355?name=playbook&nid=000014f-1646-d88f-a1cf-5f46b7bd0000&nrid=0000014c-2414-d9dd-a5ec-34bc4cff0000&nlid=630318> (3. april 2020).
- Christoff, Peter (1996): Ecological Modernisation, Ecological Modernities. *Environmental Politics* 5(3): 476–500.
- Colby, Michael E. (1989): *The Evolution of Paradigms of Environmental Management in Development*. Strategic Planning and Review Department, The World Bank, Discussion Paper. Dostopno na: <http://documents.worldbank.org/curated/en/160721468764740558/Environmental-management-in-development-the-evolution-of-paradigms> (29. marec 2020).
- Colby, Michael E. (1991): Environmental Management in Development: The Evolution of Paradigms. *Ecological Economics* 3(3): 193–213.
- Colman, Zack (2019): Gaetz Drafting “Green Real Deal” Climate Resolution. *Politico.com*, 22. marec. Dostopno na: <https://www.politico.com/story/2019/03/22/gaetz-green-real-deal-1290463> (25. marec 2020).
- Costanza, Robert (1989): What is Ecological Economics? *Ecological Economics* 1(1): 1–7.
- Costanza, Robert in Herman Daly (1992): Natural Capital and Sustainable Development. *Conservation Biology* 6(1): 37–46.
- Costanza, Robert in drugi (1997): The Value of the World’s Ecosystem Services and Natural Capital. *Nature* 387: 253–260.
- Daly, Herman E. (1977): *Steady-State Economics: The Economics of Biophysical Equilibrium and Moral Growth*. San Francisco: W. H. Freeman.

- Daly, Herman E. (1990): Toward Some Operational Principles of Sustainable Development. *Ecological Economics* 2(1): 1–6.
- Daly, Herman E. (1991a): Entropija, rast in politična ekonomija pomanjkanja. V *Ekologija, ekonomija, entropija*, A. Kirn (ur.), 173–198. Maribor: Aram.
- Daly, Herman E. (1991b): Krožni tok menjalne vrednosti in linearni pretok snovi in energije: primer napačno postavljene konkretnosti. V *Ekologija, ekonomija, entropija*, A. Kirn (ur.), 77–91. Maribor: Aram.
- Daly, Herman E. (1994): Sustainable Growth: An Impossibility Theorem. V *Valuing the Earth: Economics, Ecology, Ethics*, H. E. Daly in K. N. Townsend (ur.), 267–273. Cambridge, Massachusetts, London: The MIT Press.
- Daly, Herman E. (2007): *Ecological Economics and Sustainable Development: Selected Essays of Herman Daly*. Cheltenham, Northampton: Edward Elgar Publishing.
- Daly, Herman E. in Benjamin Kunkel (2018): Ecologies of Scale. *New Left Review* 109 (Jan/ Feb): 81–104.
- Damijan, Jože P. (2019): Podnebne spremembe kot priložnost za izhod iz japonskega scenarija. *Damijan Blog*, 16. december. Dostopno na: <https://damijan.org/2019/12/16/podnebne-spremembe-kot-priloznost-za-izhod-iz-japonskega-scenarija/> (20. december 2019).
- Damijan, Jože P. (2020): Green New Deal: 4,2 bilijona evrov za banke, za reševanje sveta pa le 1 bilijon evrov. *Damijan Blog*, 9. februar. Dostopno na: <https://damijan.org/2020/02/09/green-new-deal-4-2-bilijona-evrov-za-banke-za-resevanje-sveta-pa-le-1-bilijon-evrov/> (14. avgust 2020).
- D'Alisa, Giacomo, Federico Demaria in Giorgos Kallis (ur.) (2019): *Odrast: Besednjak za novo dobo*. Ljubljana: Studia Humanitatis.
- Debenjak, Božidar (1970): K vprašanju o naravi ideologije. (O ideologiji pri Marxu in Engelsu.) *Teorija in praksa* 7(6/7): 955–959.
- Dryzek, John S. (2018): *Politika Zemlje: Okoljski diskurzi*. Ljubljana: Inštitut ČKZ.
- Eccleston, Paul (2008): UN Announces Green “New Deal” Plan to Rescue World Economies. *Telegraph.co.uk*, 22. oktober. Dostopno na: <https://web.archive.org/web/20120922050440/http://www.telegraph.co.uk/earth/earthnews/3353698/UN-announces-green-New-Deal-plan-to-rescue-world-economies.html> (2. april 2020).
- Enzensberger, Hans Magnus (1985): H kritiki politične ekologije. V *Pasti razvoja: Ekološke študije*, A. Kirn (ur.), 98–142. Ljubljana: ČZDO Komunist – TOZD Komunist.
- Evropska komisija (2019): *The European Green Deal*. Bruselj: Evropska komisija. Dostopno na: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1576150542719&uri=COM%3A2019%3A640%3AFIN> (3. april 2020).

- Evropski parlament in Svet Evropske unije (2013): *Sklep št. 1386/2013/EU Evropskega parlamenta in Sveta, »Dobro živeti ob upoštevanju omejitev našega planeta«*. Uradni list Evropske unije L 354/171. Dostopno na: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/SL/TXT/HTML/?uri=CELEX:32013D1386&from=EN> (30. marec 2020).
- Fairhead, James, Melissa Leach in Ian Scoones (2012): Green Grabbing: A New Appropriation of Nature? *The Journal of Peasant Studies* 39(2): 237–261.
- Farley, Joshua (2019): Ekonomika ravnovesnega stanja. V *Odrast: Besednjak za novo dobo*, G. D'Alisa, F. Demaria in G. Kallis (ur.), 65–68. Ljubljana: Studia Humanitatis.
- Fath, Brian D., Sven Erik Jørgensen in Ursula M. Scharler (2011): Ecological Modeling in Environmental Management: History and Applications. V *Treatise on Estuarine and Coastal Science, Volume 9*, E. Wolanski in D. McLusky (ur.), 23–33. Cambridge, Massachusetts: Academic Press, Elsevier.
- Gaetz, Matt (2019): *Green Real Deal*. Dostopno na: <https://gaetz.house.gov/about/green-real-deal> (25. marec 2020).
- Gaspari, Mitja (2020): Evropski zeleni sporazum: med željami in staro prakso. *Dnevnik*, 3. januar. Dostopno na: <https://www.dnevnik.si/1042918466> (9. marec 2020).
- GEF (Green European Foundation) (2009): *A Green New Deal for Europe: Towards Green Modernization in the Face of Crisis*. A report by the Wuppertal Institute for Climate, Environment and Energy. Bruselj: Green European Foundation.
- Georgescu-Roegen, Nicholas (1971): *The Entropy Law and the Economic Process*. Cambridge, Massachusetts, London: Harvard University Press.
- Georgescu-Roegen, Nicholas (1975): Energy and Economic Myths. *Southern Economic Journal* 41(3): 347–381.
- Georgescu-Roegen, Nicholas (1991): Ravnovesno stanje in ekološka odrešitev: termodinamična analiza. V *Ekologija, ekonomija, entropija*, A. Kirn (ur.), 199–210. Maribor: Aram.
- GNDE (The Green New Deal for Europe) (2019a): *Blueprint for Europe's Just Transition: Draft for Public Consultation*. Dostopno na: <https://report.gndforeurope.com/cms/wp-content/uploads/2019/09/GNDE-A-Blueprint-for-Europes-Just-Transition.pdf> (3. april 2020).
- GNDE (The Green New Deal for Europe) (2019b): *Blueprint for Europe's Just Transition: Edition II*. Dostopno na: <https://report.gndforeurope.com/cms/wp-content/uploads/2020/01/Blueprint-for-Europes-Just-Transition-2nd-Ed.pdf> (3. april 2020).
- GNDG (The Green New Deal Group) (2008): *A Green New Deal: Joined-Up Policies to Solve the Triple Crunch of the Credit Crisis, Climate Change and High Oil Prices*. The First Report of the Green New Deal Group. London: New Economics Foundation.

- Goodman, James in Ariel Salleh (2013): The "Green Economy": Class Hegemony and Counter-Hegemony. *Globalizations* 10(3): 411–424.
- Gómez-Baggethun, Erik (2019): Poblagoavljenje. V *Odrast: Besednjak za novo dobo*, G. D'Alisa, F. Demaria in G. Kallis (ur.), 147–150. Ljubljana: Studia Humanitatis.
- Gómez-Baggethun, Erik, Rudolf de Groot, Pedro L. Lomas in Carlos Montes (2010): The History of Ecosystem Services in Economic Theory and Practice: From Early Notions to Markets and Payment Schemes. *Ecological Economics* 69(6): 1209–1218.
- Grey, Christopher in Hugh Willmott (ur.) (2005): *Critical Management Studies: A Reader*. Oxford, New York: Oxford University Press.
- Gronow, Antti, Tuomas Ylä-Anttila, Marcus Carson in Christofer Edling (2019): Divergent Neighbors: Corporatism and Climate Policy Networks in Finland and Sweden. *Environmental Politics* 28(6): 1061–1083.
- Gutowski, Timothy, Daniel Cooper in Sahil Sahni (2017): Why We Use More Materials. *Philosophical Transactions of the Royal Society A* 375(2095). Dostopno na DOI: 10.1098/rsta.2016.0368.
- Hayden, Anders (2014): *When Green Growth is not Enough: Climate Change, Ecological Modernization, and Sufficiency*. Montreal & Kingston, London, Ithaca: McGill-Queen's University Press.
- Hickel, Jason (2018): Why Growth Can't be Green. *Foreignpolicy.com*, 12. september. Dostopno na: <https://foreignpolicy.com/2018/09/12/why-growth-cant-be-green/> (20. junij 2019).
- Hickel, Jason (2019): The Dark Side of the Nordic Model. *Aljazeera.com*, 6. december. Dostopno na: <https://www.aljazeera.com/indepth/opinion/dark-side-nordic-model-191205102101208.html> (19. december 2019).
- Hickel, Jason in Giorgos Kallis (2019): Is Green Growth Possible? *New Political Economy*, 17. april. Dostopno na: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/13563467.2019.1598964> (9. avgust 2019).
- Holden, Emily (2020): Republicans are Making Noises on Climate Action. Some Say It's Just Greenwashing. *TheGuardian.com*, 2. marec. Dostopno na: <https://www.theguardian.com/environment/2020/mar/02/greenwashing-house-republicans-climate-legislation> (25. marec 2020).
- Hulme, Mike (2011): Reducing the Future to Climate: A Story of Climate Determinism and Reductionism. *Osiris* 26(1): 245–266.
- InfluenceMap (2020): ExxonMobil Attempts to Influence the European Green Deal. *InfluenceMap.org*, 6. marec. Dostopno na: <https://influencemap.org/report/An-InfluenceMap-Note-ExxonMobil-Lobbies-the-EU-Commission-add01200dc694b00e9ac4bebf660227b> (22. marec 2020).
- Jackson, Tim in Peter A. Victor (2019): Unraveling the Claims for (and against) Green Growth. *Science* 366(6468): 950–951.

- Kallis, Giorgos (2019): A Green New Deal Must Not Be Tied to Economic Growth. *Truthout.org*, 10. marec. Dostopno na: <https://truthout.org/articles/a-green-new-deal-must-not-be-tied-to-economic-growth/> (20. junij 2019).
- Kallis, Giorgos, Federico Demaria in Giacomo D'Alisa (2019): Uvod: Odrast. V *Odrast: Besednjak za novo dobo*, G. D'Alisa, F. Demaria in G. Kallis (ur.), 31–49. Ljubljana: Studia Humanitatis.
- Kenis, Anneleen in Matthias Lievens (2015): *The Limits of the Green Economy: From Reinventing Capitalism to Repoliticising the Present*. London, New York: Routledge.
- Kenis, Anneleen in Matthias Lievens (2016): Greening the Economy or Economizing the Green Project? When Environmental Concerns Are Turned into a Means to Save the Market. *Review of Radical Political Economics* 48(2): 217–234.
- Kirn, Andrej (1978): *Marxovo razumevanje znanosti in tehnike*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Kirn, Andrej (1985): Entropija svobode in svoboda za entropijo. *Teorija in praksa* 22(1–2): 8–27.
- Kirn, Andrej (1991): Spremna beseda o namenu zbornika. V *Ekologija, ekonomija, entropija*, A. Kirn (ur.), 5–6. Maribor: Aram.
- Kirn, Andrej (1992): Fizikalne analogije in metafore v ekonomski teoriji. *Slovenska ekonomska revija* 43(1): 27–35.
- Klemenc, Andrej (1991): Oikos ekonomije in ekologije – od gospodinje do menedžerja in nazaj. *Časopis za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo* 142/143: 11–16.
- Komel, Mirt, Tonči Kuzmanić in Primož Turk (ur.) (2010): Managerska revolucija. *Časopis za kritiko znanosti* 240.
- Kovač, Bogomir (2019): Beda zahodne civilizacije. *Mladina*, 20. december. Dostopno na: <https://www.mladina.si/194892/beda-zahodne-civilizacije/> (20. december 2019).
- Križnar, Tomo (2019): Tomo Križnar: človekoljubni aktivist. Intervjuval Erik Valenčič. *Mladina Intervju 2019*, 1. julij, letnik XI: 10–18.
- Kuzmanić, Tonči (ur.) (2008): *Prispevki h kritiki managerske paradigme: P. F. Drucker in njegov managerski ideologem*. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- Lander, Edgardo (2011): *The Green Economy: the Wolf in Sheep's Clothing*. Amsterdam: Transnational Institute.
- Latouche, Serge (2009a): *Preživeti razvoj: Od dekolonizacije ekonomskega imaginarija do oblikovanja alternativne družbe*. Ljubljana: Založba I *cf.
- Latouche, Serge (2009b): *Farewell to Growth*. Cambridge, Malden: Polity Press.
- Latouche, Serge (2012): Can the Left Escape Economism? *Capitalism, Nature, Socialism* 23(1): 74–78.

- Latouche, Serge (2019): Dekolonizacija imaginarija. *Odrast: Besednjak za novo dobo*, G. D'Alisa, F. Demaria in G. Kallis (ur.), 105–108. Ljubljana: Studia Humanitatis.
- Latour, Bruno (2016): Fifty Shades of Green. *Environmental Humanities* 7(1): 219–225.
- Leach, Anna (2016): The E-Waste Mountains – In Pictures. *TheGuardian.com*, 18. oktober. Dostopno na: <https://www.theguardian.com/global-development-professionals-network/gallery/2016/oct/18/the-e-waste-reduce-waste-old-technology-mountains-in-pictures> (26. marec 2020).
- Leach, Melissa (2012): The Dark Side of the Green Economy: “Green Grabbing”. *Aljazeera.com*, 20. junij. Dostopno na: <https://www.aljazeera.com/indepth/opinion/2012/06/201261885431273708.html> (15. avgust 2019).
- Loughlin, Michael (2002): *Ethics, Management, and Mythology*. Oxford: Radcliffe Publishing.
- Martínez-Alier, Joan (2019): Tokovi okoljizma. V *Odrast: Besednjak za novo dobo*, G. D'Alisa, F. Demaria in G. Kallis (ur.), 85–88. Ljubljana: Studia Humanitatis.
- Martínez-Alier, Joan in Klaus Schlüpmann (1991): Pionirji ekološke ekonomije: zgodovinski oris. V *Ekologija, ekonomija, entropija*, A. Kirn (ur.), 122–141. Maribor: Aram.
- Mastini, Riccardo, Giorgos Kallis in Jason Hickel (2019): Europe's Green Deal is a Tepid Response to the Climate Crisis. *NewStatesman.com*, 3. december. Dostopno na: <https://www.newstatesman.com/politics/environment/2019/12/europes-green-deal-tepid-response-climate-crisis> (10. december 2019).
- Mastnak, Tomaž (2019): Zeleni neokolonializem. *Dnevnik*, 16. oktober. Dostopno na: <https://www.dnevnik.si/1042911132> (3. november 2019).
- Meadows, Donella H., Dennis L. Meadows, Jørgen Randers in William W. Behrens III. (1974): *Meje rasti: poročilo za raziskavo Rimskega kluba o težavnem položaju človeštva*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Milne, Sarah in Sango Mahanty (2019): Value and Bureaucratic Violence in the Green Economy. *Geoforum* 98(Jan): 133–143.
- Mishan, Ezra J. (1967): *The Costs of Economic Growth*. New York: Praeger Publishers.
- Mishan, Ezra J. (1970): *Technology and Growth: The Price We Pay*. New York: Praeger Publishers.
- Mol, Arthur P. J. (1996): Ecological Modernisation and Institutional Reflexivity: Environmental Reform in the Late Modern Age. *Environmental Politics* 5(2): 302–323.
- Mol, Arthur P. J. in Gert Spaargaren (2000): Ecological Modernisation Theory in Debate: A Review. *Environmental Politics* 9(1): 17–49.
- Morningstar, Cory (2019): *The Manufacturing of Greta Thunberg*. Norderstedt: BoD – Books on Demand.

- Mosbergen, Dominique (2016): Our Consumption Of Earth's Natural Resources Has More Than Tripled In 40 Years. *Huffpost.com*, 2. avgust. Dostopno na: https://www.huffpost.com/entry/natural-resource-use-tripled_n_57a05c3ae4b0693164c273a8 (30. marec 2020).
- Munda, Giuseppe (1997): Environmental Economics, Ecological Economics and the Concept of Sustainable Development. *Environmental Values* 6(2): 213–233.
- Müller, Frank G. (2001): Environmental Economics and Ecological Economics: Antagonistic Approaches? *International Journal of Environmental Studies* 58(4): 415–443.
- Neusteurer, David (2016): The Concept of Green Economy and its Role in Hegemonic Neoliberal Capitalism. *Socijalna ekologija* 25(3): 311–324.
- Nichols, Will (2015): Up to 90% of World's Electronic Waste is Illegally Dumped, Says UN. *TheGuardian.com*, 12. maj. Dostopno na: <https://www.theguardian.com/environment/2015/may/12/up-to-90-of-worlds-electronic-waste-is-illegally-dumped-says-un> (26. marec 2020).
- Obama, Barack (2017): The Irreversible Momentum of Clean Energy. *Science* 355(6321): 126–129.
- Ocasio-Cortez, Alexandria (2019): *Summary. H.Res.109 – Recognizing the Duty of the Federal Government to Create a Green New Deal*. Dostopno na: <https://www.congress.gov/bill/116th-congress/house-resolution/109> (24. marec 2020).
- Parrique Timothée, Jonathan Barth, François Briens, Christian Kerschner, Alejo Kraus-Polk, Anna Kuokkanen in Joachim H. Spangenberg (2019): *Decoupling Debunked: Evidence and Arguments against Green Growth as a Sole Strategy for Sustainability*. Brussels: The European Environmental Bureau.
- Pearce, David (1992): Green Economics. *Environmental Values* 1(1): 3–13.
- Pearce, David (2002): An Intellectual History of Environmental Economics. *Annual Review of Energy and the Environment* 27(1): 57–81.
- Perman, Roger, Yue Ma, James McGilvray in Michael Common (2003): *Natural Resource and Environmental Economics*, Third Edition. Harlow, London, New York [etc.]: Pearson, Addison Wesley.
- Pettifor, Ann in drugi (2019): We Need a True Green New Deal – Open Letter to European Commission's President by Economists, Intellectuals and MEPs. *internationaldemocracywatch.org*, 3. december. Dostopno na: <http://www.internationaldemocracywatch.org/index.php/component/content/article/637-we-need-a-true-green-new-deal-open-letter-to-european-commissions-president-by-economists-intellectuals-and-meps-> (19. december 2019).
- Piketty, Thomas (2015a): *Kapital v 21. stoletju*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Piketty, Thomas (2015b): *Ekonomija neenakosti*. Ljubljana: Sophia.
- Pollin, Robert (2015): *Greening the Global Economy*. Cambridge, Massachusetts: The MIT Press.

- Pollin, Robert (2018): De-growth VS a Green New Deal. *New Left Review* 112 (July/Aug): 5–25.
- Redclift, Michael (2003): *Sustainable Development: Exploring the Contradictions*. London, New York: Routledge.
- Redclift, Michael (2006): Sustainable Development (1987–2005) – An Oxymoron Comes of Age. *Horizontes Antropológicos* 12(25): 65–84.
- Røpke, Inge (2004): The Early History of Modern Ecological Economics. *Ecological Economics* 50(3/4): 293–314.
- Sachs, Wolfgang (1999): *Planet Dialectics: Explorations in Environment and Development*. London: Zed Books.
- Schroeder, Robert (2019): The “Green New Deal” Isn’t Really that New. *Marketwatch.com*, 12. februar. Dostopno na: <https://www.marketwatch.com/story/the-green-new-deal-isnt-really-that-new-2019-02-11> (2. april 2020).
- Sedláček, Tomáš (2014): *Ekonomija dobrega in zla: po sledih človekovega spraševanja od Gilgameša do finančne krize*. Ljubljana: Družina.
- Shaw, Adam (2019): Pelosi Throws Shade as Green New Deal Unveiled: “Green Dream or Whatever They Call It”. *Foxnews.com*, 7. februar. Dostopno na: <https://www.foxnews.com/politics/pelosi-ocasio-cortezs-green-new-deal-the-green-dream-or-whatever-they-call-it> (3. april 2020).
- Siegel, Josh (2020): How House Republicans Won Over Conservatives to Gain Consensus on a Climate Agenda. *Washingtonexaminer.com*, 30. januar. Dostopno na: <https://www.washingtonexaminer.com/policy/energy/how-house-republicans-won-over-conservatives-to-gain-consensus-on-a-climate-agenda?rid=177947> (25. marec 2020).
- Spaargaren, Gert in Arthur P. J. Mol (1992): Sociology, Environment, and Modernity: Ecological Modernization as a Theory of Social Change. *Society & Natural Resources: An International Journal* 5(4): 323–344.
- Spash, Clive L. (1999): The Development of Environmental Thinking in Economics. *Environmental Values* 8(4): 413–435.
- Stein, Jill (2012): Give Us a Mandate for What America Needs: a Green New Deal. *The Guardian.com*, 14. oktober. Dostopno na: <https://www.theguardian.com/commentisfree/2012/oct/14/mandate-america-green-new-deal> (2. april 2020).
- Stewart, Matthew (2009): *The Management Myth: Why the “Experts” Keep Getting it Wrong*. London, New York: W. W. Norton & Company.
- Svampa, Maristella (2012): Resource Extractivism and Alternatives: Latin American Perspectives on Development. *Journal für Entwicklungspolitik* 28(3): 43–73.
- Tourish, Dennis (2019): *Management Studies in Crisis: Fraud, Deception and Meaningless Research*. Cambridge, New York: Cambridge University Press.

- UNEP (United Nations Environment Programme) (2009a): *Rethinking the Economic Recovery: A Global Green New Deal*. Nairobi: UNEP.
- UNEP (United Nations Environment Programme) (2009b): *Global Green New Deal: An Update for the G20 Pittsburgh Summit*. Nairobi: UNEP.
- Unmüßig, Barbara, Wolfgang Sachs in Thomas Fatheuer (2012): *Critique of the Green Economy: Toward Social and Environmental Equity*. Berlin: Heinrich Böll Stiftung.
- Wanner, Thomas (2015): The New "Passive Revolution" of the Green Economy and Growth Discourse: Maintaining the "Sustainable Development" of Neoliberal Capitalism. *New Political Economy* 20(1): 21–41.
- Warde, Paul, Libby Robin in Sverker Sörlin (2018): *The Environment: A History of the Idea*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Weintraub, Andrew, Eli Schwartz in Jay Richard Aronson (ur.) (1973): *The Economic Growth Controversy*. London, New York: Palgrave Macmillan.
- Wiedmann, Thomas O., Heinz Schandl, Manfred Lenzen, Daniel Moran, Sangwon Suh, James West in Keiichiro Kanemoto (2015): The Material Footprint of Nations. *Proceedings of the National Academy of Sciences* 112(20): 6271–6276.
- Wikipedia (2020): *School Strike for Climate*. Dostopno na: https://en.wikipedia.org/wiki/School_strike_for_climate (3. april 2020).
- Wyns, Arthur (2019): Global Use of Natural Resources is Skyrocketing. *Theecologist.org*, 15. marec. Dostopno na: <https://theecologist.org/2019/mar/15/global-use-natural-resources-skyrocketing> (30. marec 2020).
- Žižek, Slavoj (2009): Ecology. V *Examined Life: Excursions with Contemporary Thinkers*, Astra Taylor (ur.), 155–183. New York: The New Press.

Prispevek k širjenju heretičnih idej v sodobnih okoljskih gibanjih

Abstract

A Contribution to the Spread of Heretical Ideas in Contemporary Environmental Movements

Half a century has passed since the publication of the *Limits to growth* report, in which a team of researchers came to the sobering conclusion that there would be an uncontrolled decline in the world's population and production capacities if existing economic growth trends were to continue. However, instead of pushing for sustainable ecological and economic stability, the guardians of the neoliberal regime continue to devise strategies for green, inclusive and sustainable growth. The latest in a series of such strategies is the European Green Deal, which ignored all warnings from environmental NGOs and intergovernmental forums that empirical data and evidence do not support the mantra of decoupling economic growth from the growth in greenhouse gas emissions and resource use. In search for an answer to why the political establishment continues to embrace growth as the ultimate goal of economic policies, and why modern society's obsession with material growth is so deeply entrenched, the paper critically questions the basic premises of neoclassical economic theory. Furthermore, the authors employ historical analysis in an attempt to understand the historical circumstances that enabled the emergence of capitalism, which can only be sustained through the growth of capital and which, as a class system based on the exploitation of human labor and the appropriation of the environment on an unimaginable scale, can only be reproduced by the concealment of the sources of growth. In its final part, the paper uses the feminist concept „absent from history“ in order to detect if there was anything missing in the critical period of the transition from feudalism to capitalism in the late Middle Ages which could have altered the flow of Western history towards the formation of a more just society and mode of production.

Keywords: limits of growth, green growth, *homo economicus*, crisis of feudalism, heretics of the Middle Ages

Jasminka Dedić holds a PhD in political science, and is a member of the Degrowth movement. She addresses the challenges facing modern societies, in particular how to overcome the sustainability paradox within the institutional framework of the welfare state and the green state (jasminka.dedic@guest.arnes.si).

Povzetek

Od objave poročila *Meje rasti*, v katerem je skupina raziskovalcev prišla do pretresljive ugotovitve, da bo v primeru nespremenjenih trendov gospodarske rasti prišlo do nenadzorovanega upada svetovnega prebivalstva in proizvodnih zmogljivosti, mineva pol stoletja. Vendar namesto da bi začeli z odločnim udejanjanjem trajnostne ekološke in ekonomske stabilnosti, varuhi neoliberalnega režima še vedno snujejo strategije o zeleni, vključujoči in trajnostni rasti. Zадnja v nizu je Evropski zeleni dogovor, s katerim je Evropska komisija prezrla vsa opozorila okoljskih nevladnih organizacij in medvladnih forumov, da empirični podatki in dokazi ne podpirajo mantre o ločitvi gospodarske rasti od naraščanja količine toplogrednih plinov in rabe virov. V iskanju odgovora na vprašanje, zakaj se politični establišment še vedno oklepa rasti kot ultimativnega cilja gospodarskih politik in zakaj je obsedenost sodobne družbe z materialno rastjo tako globoko zakoreninjena, prispevek kritično prevprašuje temeljne premise neoklasične ekonomske teorije. V nadaljevanju z zgodovinsko analizo poskuša razumeti zgodovinske izvore, ki so omogočili vznik kapitalizma, ki se lahko ohranja le z rastjo kapitala in ki se lahko kot razredni sistem, temelječ na izkoriščanju človeškega dela in prisvojitvi okolja neslutnih razsežnosti, reproducira le s prikrievanjem virov te rasti. V sklepnem delu s pomočjo feminističnega koncepta »zgodovine odsotne(ga)« poskuša zaznati, kaj je v kritičnem času prehoda iz fevdalizma v kapitalizem v poznem srednjem veku umanjalo, kar bi lahko tok zahodne zgodovine preusmerilo v oblikovanje pravičnejše družbe in produkcijskega sistema.

Ključne besede: Meje rasti, zelena rast, homo economicus, kriza fevdalizma, srednjeveški heretiki

Jasminka Dedić je doktorica politologije in članica Gibanja za odrast. Ukvarja se z izzivi, s katerimi se soočajo sodobne družbe, zlasti kako preseči paradoks trajnosti v okviru institucionalne ureditve države blaginje in zelene države (jasminka.dedic@guest.arnes.si).

Rast za vsako ceno

*Kdor verjame, da lahko eksponentna rast v končnem svetu
traja neskončno, je bodisi norec bodisi ekonomist!*

Kenneth Boulding, 1973

Kongres ZDA, Zakon o reorganizaciji energije: zaslišanja, 93. Kongres

Leta 2021 bo minilo natanko petdeset let od prve objave ugotovitev poročila *Meje rasti*, ki ga je pripravila skupina sedemnajstih raziskovalk in raziskovalcev z Inštituta za tehnologijo Massachusetts (MIT), sicer znana pod imenom Rimski klub.¹ Skupina je nastala na pobudo dr. Aurelia Peccija,

¹ Skupino so sestavljali dr. Dennis L. Meadows (direktor), dr. Alison A. Anderson (onesnaženost), dr. Jay M. Anderson (onesnaženost), Ilyas Bayar (kmetijstvo), William W. Behrens III (viri), Farhad Hakimzadeh (prebivalstvo), dr. Steffen Harbordt (družbeno-politični trendi), Judith A. Machen (administracija), dr. Donella H. Meadows (prebivalstvo), Peter Milling (kapital), Nirmala

italijanskega industrialca in ekonomista, da bi razpravljala o vprašanju osupljivega obsega – o sedanjih in prihodnjih težavah človeštva. Avtorji in avtorice poročila so v ta namen ustvarili enega prvih dinamičnih ekonometričnih modelov globalne ekonomije, t. i. World3, na podlagi katerega so proučili vrsto gospodarskih scenarijev do leta 2100. Model je temeljil na petih spremenljivkah, ki določajo – in na koncu omejujejo – gospodarsko rast: prebivalstvo, kmetijska proizvodnja, naravni viri, industrijska proizvodnja in onesnaženost.

Ključne ugotovitve poročila so bile, da bodo v primeru nespremenjenih trendov gospodarske rasti² meje rasti na Zemlji postale očitne v približno stotih letih. Tako naj bi bil najverjetnejši rezultat »nenaden in nenadzorovan upad tako prebivalstva kot tudi industrijskih zmogljivosti« (Meadows idr., 1972: 23). Poročilo hkrati opozarja, da se lahko ti trendi spremenijo in da je mogoče doseči trajnostno ekološko in ekonomsko stabilnost: »Stanje globalnega ravnovesja bi lahko bilo ustvarjeno tako, da bodo zadovoljene osnovne materialne potrebe vsakega človeka na Zemlji in da ima vsak človek enake možnosti za uresničitev svojega individualnega človeškega potenciala.« Vendar bo to mogoče le, če si bo človeštvo začelo pravočasno prizadevati za doseganje tega cilja; torej: »Prej ko si bodo ljudje začeli prizadevati, da bi ta cilj dosegli, večje bodo njihove možnosti za uspeh« (Meadows idr., 1972: 24).

Po objavi je bilo poročilo tarča ostrih kritik zlasti akademikov, ekonomistov in poslovnežev, pa tudi Katoliške cerkve in politične levice. Tako je Robert Solow, ki velja za očeta neoklasične teorije gospodarske rasti, avtorje in avtorice poročila označil za »preroke pogube« (Solow, 1973).³ Tradicionalni ekonomisti so porogljivo zavrgli zasnovo modela, ker naj bi podcenil povratno uravnoteženost cenovnega mehanizma na trgu. Tako bi, skladno z neoklasično ekonomsko teorijo, cena omejenih neobnovljivih virov naraščala, kar bi spodbudilo njihovo učinkovitejšo rabo, širšo uporabo

S. Murthy (prebivalstvo), Roger F. Naill (viri), Jørgen Randers (onesnaženost), Stephen Shantzis (kmetijstvo), John A. Seeger (administracija), Marilyn Williams (dokumentacija) in dr. Erich K. O. Zahn (kmetijstvo).

2 Gospodarsko rast merimo s kazalnikom bruto domačega proizvoda (BDP), njegov namen pa je dobiti vpogled v gospodarsko aktivnost v državi, njen razvoj in stopnjo njene rasti. Z vidika javnih financ BDP pomeni vrednost vseh dokončanih proizvodov in storitev, ki so bili ustvarjeni v določeni državi v določenem obdobju (ponavadi na letni ravni). Upoštevajo se le proizvodi in storitve, ki so dokončani in pripravljeni za takojšnjo uporabo, in ne tisti, namenjeni nadaljnji predelavi ali proizvodnji drugih izdelkov in storitev. BDP vključuje celotno potrošnjo zasebnega sektorja (zasebna potrošnja), državno potrošnjo, naložbe ter neto izvoz (izvoz minus uvoz). Glej Finančni slovar, n. d.

3 Več kot pomenljivo je, da je predsednik ZDA Donald Trump s popolnoma enakimi besedami označil podnebne aktiviste in aktivistke na Svetovnem gospodarskem forumu 2020 (Elliot in Wearden, 2020; Guardian, 2020).

nadomestnih virov in iskanje novih virov (Simon, 1981). Po drugi strani so nekateri ekonomisti priznavali, da se gospodarska rast ne more nadaljevati v nedogled, vendar so dajali prednost »naravnemu« koncu rasti pred načrtovanimi posegi v gospodarske dejavnosti. Rešitev so videli zlasti v tehnološkem napredku, ki naj bi rešil vse probleme, s katerimi se ukvarja poročilo *Meje rasti*, vendar le, če se bo rast nadaljevala.

Toda v svojih kritikah so apostoli rasti, s tem ko so demonizirali poročilo in nasprotovanje neskončni rasti (Bardi, 2008), razkrili ne samo religiozno naravo rastizma, temveč tudi osupljivo raven lastne ekološke nepismenosti. Tako je Henry C. Wallich, ekonomist z Yala in centralni bankir, *Meje rasti* označil kot »primer neodgovornega nesmisla«; dokler bo rast, je dejal, »bodo vsi srečnejši«. S tem ko »bomo vsem omogočili več« in zavrnilo »omejitev virov, ki so na razpolago za potrošnjo«, bomo imeli tudi »več virov« za čiščenje okolja (Newsweek, 1972: 86). Kljub temu, da si danes težko predstavljamo uveljavljenega ekonomista ali ekonomistko govoriti takšne nesmisle in kljub temu, da kazalci ekološke prekoračitve kažejo, da globalno gospodarstvo tesno sledi scenariju »posel kot običajno«, kot ga je predvidel model World3 v začetku sedemdesetih let 20. stoletja (Jackson in Webster, 2016), je gospodarska rast še vedno ultimativni cilj gospodarskih politik, obsedenost sodobnih družb z nenehno gospodarsko rastjo pa ne pojenja.

Da smo v preteklih desetletjih zamudili priložnost, da bi pravočasno preventivno ukrepali s prestrukturiranjem svetovnega gospodarstva, ne ugotavljajo le neodvisni ekološki ekonomisti in ekonomistke; o tem ne izbirajo več besed niti mednarodne in vladne okoljske agencije. Tako Program ZN za okolje v svojem zadnjem *Poročilu o vrzeli emisij toplogrednih plinov* ugotavlja, da je stanje deset let po sprejetju podnebne sporazuma v Copenhagenu leta 2009 (COP15) streznujoče: »Trenutna raven svetovnih emisij GHG je zdaj popolnoma enaka ravni emisij, predvideni za leto 2020 po scenariju posel-kot-običajno ali brez politike [...] Učinki podnebnih politik so bili premajhni, da bi izravnali vpliv ključnih gonil emisij, kot sta gospodarska rast in rast prebivalstva« (UNEP 2019: 1–3).

Z izbruhom globalne finančne in gospodarske krize leta 2008, ko je gospodarska rast v gospodarstvih zahodnega kapitalističnega sveta strmoglavila, potem ko je gibanje Occupy začelo poganjati globalno protikapitalistično gibanje in, ne nazadnje, pod naraščajočim pritiskom, da se nemudoma ukrepa z namenom blaženja posledic podnebne zloma, se je neoliberalni režim tudi sam znašel v globoki krizi. »Zato ne preseneča,« pravi ekonomistka Kate Raworth (2017: 41),

da današnji politiki iščejo besede, ki bodo izrazile bolj navdihujoče vizije družbenega in gospodarskega napredka. Vendar se zdi, da se

vedno vračajo k istemu odgovoru: rast, splošno razširjen samostalnik, odet v čudovitem nizu aspirativnih pridevnikov, kot so »zelena«, »vključujoča«, »pametna«, »trajnostna«, »vzdržna«, »dolgotrajna« ... Očitno želimo nekaj več kot rast, vendar naši politiki in političarke ne najdejo besed, s katerimi pa jih ekonomisti že dolgo ne zalagajo več.

V preteklem desetletju se je tako uveljavila kopica novih izrazov oziroma t. i. *fuzzwords*,⁴ ki jih je hegemonski diskurz začel sistematično uporabljati. Med njimi izstopa zlasti zelena rast, ki obljublja, da je nasprotje med rastjo in ozelenitvijo (*»growing and greening«*) mogoče uspešno preseči. Na globalni ravni so ga prevzeli Združeni narodi, zlasti Program ZN za okolje (UNEP, 2009; 2011), Svetovna banka (World Bank, 2012) ter Organizacija za gospodarsko sodelovanje in razvoj (OECD, 2011; 2014), na evropski ravni pa Evropska komisija (2010), ki so skupaj utirali pot novemu globalnemu gospodarskemu okvirju, zavitemu v novo »politično slovnico, ki jo razumemo kot tisto obzorje, ki določa, kaj je možno v danem kontekstu« (Norval, 2006: 231). Kljub temu, da te institucije ne uporabljajo enotne definicije zelene rasti in da jo posledično tudi razumejo različno, so v precejšnji meri usklajene glede mehanizmov za doseganje zelene rasti. Tako je koncept zelene rasti zasnovan na obljubi, da bodo tehnološke spremembe in substitucija naravnih virov izboljšali ekološko učinkovitost gospodarstva ter da lahko vlade ta proces pospešijo s pravilno regulativno ureditvijo in spodbudami (Hickel in Kallis, 2020: 2).⁵

Če želimo razumeti, s kakšnim namenom neoliberalni režim uporablja pojem zelene rasti, moramo najprej pojasniti njegovo ozadje. Zelena rast je bila leta 2005 sprejeta kot strategija za oblikovanje nove razvojne paradigme na Peti ministrski konferenci za razvoj in okolje v Aziji in Pacifiku v Seulu, na kateri so lansirali tudi Inicijativo za okoljsko trajnostno gospodarsko rast (zeleno rast). To, da je bila zelena rast ustoličena ravno v Seulu, ni naključje, saj je bila Južna Koreja glavna promotorka tega koncepta v OECD, ASEAN (Association of Southeast Asian Nations) in Združenih narodih. Leta 2008 je korejska administracija pod vodstvom takratnega predsednika Lee Myung-Baka zeleno rast sprejela kot svojo novo vizijo razvoja, leto pozneje pa je sprejela Nacionalno strategijo do leta 2050 in petletni akcijski načrt za zeleno rast 2009–2013 z obetavnim naslovom *Pot do naše prihodnosti: Zelena*

⁴ *Fuzzword* je po definiciji »urbanega slovarja« (www.urbandictionary.com) *buzzword*, ki je ustvarjen, da bi zameglil pravi pomen pojava, ki ga opisuje.

⁵ Ekološki ekonomisti in ekonomistke so tovrstna prepričanja že davno označili za zmotna, saj, kot je pikro zapisal Nicholas Georgescu-Roegen (1975: 361): »Nekdo mora imeti zelo napačen pogled na gospodarski proces kot celoto, če ne vidi, da razen naravnih virov ni drugih materialnih dejavnikov.«

rast (Presidential Commission on Green Growth, 2009). S tem dejanjem se je Južna Koreja želela uveljaviti kot globalna voditeljica na področju zelene rasti. Tako smo lahko v naslednjih letih poslušali hvalospeve o »čudežu na reki Han«, OECD pa je svojim članicam Južno Korejo dajala za zgled pri oblikovanju okvirja politik za zeleno rast (OECD, n. d.).

Vendar so sanje, da je nasprotje med gospodarsko rastjo in okoljsko trajnostjo mogoče preseči, kmalu umrle, saj po ugotovitvah južnokorejskega Globalnega inštituta za zeleno rast v poročilu o izvajanju strategije zelene rasti (Global Green Growth Institute, 2015: 23) »Republika Koreja še ni dosegla bistvenih rezultatov pri ločevanju gospodarske rasti od emisij toplogrednih plinov. Vendar vlada upa, da bo dosegla obetavnejše rezultate z izvajanjem agresivnejših, četudi nepriljubljenih ukrepov in da bo uspešna pri doseganju cilja.« Južnokorejska vlada pa je že v drugem petletnem akcijskem načrtu 2014–2019 zeleno rast nadomestila z novo strategijo za »ustvarjalno gospodarstvo«. Vendar opuščanje paradigme zelene rasti ni bilo ovira, da tega razvojnega modela ne bi še naprej izvažali v države globalnega juga in hitro rastoča gospodarstva, zlasti prek Globalnega inštituta za zeleno rast, katerega namen je »podpirati in spodbujati močno, vključujočo in trajnostno gospodarsko rast v državah v razvoju in gospodarstvih v vzponu«.⁶

Približno v istem času, ko je nastala južnokorejska strategija zelene rasti, je Evropska unija oblikovala strategijo *Evropa 2020: Strategija za pametno, trajnostno in vključujočo rast*, katere cilj je bil zagotoviti, »da bo gospodarska oživitvev EU po gospodarski in finančni krizi podprta z vrsto reform in bo do leta 2020 zgrajena trdna podlaga za rast in ustvarjanje delovnih mest«. Strategija Evropa 2020 naj bi tako zasledovala tri prioritete, ki bodo dosegle rast, ki bo: pametna (razvoj gospodarstva, temelječega na znanju in inovacijah), trajnostna (spodbujanje zelenega in konkurenčnega gospodarstva, ki gospodarneje izkorišča vire) ter vključujoča (utrjevanje gospodarstva z visoko stopnjo zaposlenosti, ki omogoča ekonomsko, družbeno in ozemeljsko kohezijo) (Evropska komisija 2010).⁷

Ključna novost strategije Evropa 2020, ki je imela daljnosežne posledice, je bila vzpostavitev nove upravljavske strukture, ki naj bi konsolidirala nacionalne proračune za trajnostno rast. Nova struktura je rezultirala v režimu

6 Da bo ironija še večja, Climate Home News je Južno Korejo razglasil za negativca leta 2016 pri doseganju podnebnihih zavez in jo uvrstil med države, ki na tem področju najbolj zaostajajo.

7 Evropski pravni red nikjer ne definira, kaj pomenijo pametna, trajnostna in vključujoča rast, uspešnost pri doseganju prioritet pa naj bi merili z devetimi krovnimi kazalniki EU2020. Glej Eurostat, 2020.

proračunskega upravljanja v EU, znanega pod imenom Fiskalni dogovor,⁸ s katerim so se države članice EU zavezale, da bodo sprejele sklop pravil za spodbujanje proračunske discipline. Tako so visokoleteče besede o vrnitvi Evrope »na pravo pot« izzvenele v desetletje neoliberalnega varčevanja in divjanje idej o uravnoteženih proračunih.⁹

V iskanju izhoda iz politične brezizhodnosti so se politične in gospodarske elite v iskanju novih virov za rast kapitala nazadnje oklenile Pariškega podnebnega sporazuma, tj. globalnega mehanizma, ki naj bi, kot določa njegov drugi člen, »okrepil globalni odziv na grožnjo podnebnih sprememb v kontekstu trajnostnega razvoja in prizadevanj za odpravo revščine«. Da bo absurd še večji, je gospodarska rast vgrajena v sam Pariški sporazum.¹⁰ Zato ne presenečajo besede generalnega sekretarja OECD Ángela Gurrie v predgovoru k publikaciji *Vlaganje v podnebje, vlaganje v rast*, v katerem pravi, da »imamo edinstveno priložnost za združevanje podnebnih in gospodarskih programov ter kratkoročno ustvarjanje vključujoče gospodarske rasti, hkrati pa lahko zagotovimo, da bomo dolgoročno kos podnebnim izzivom« (OECD, 2018). In podobno kot je Južna Koreja pred desetimi leti napovedala, da bo postala »globalni vodja zelene rasti«, se je Evropska unija postavila v prometejsko vlogo pri vodenju preostalega sveta k uresničevanju zavez iz Pariškega sporazuma. Vendar so ravno pri podnebnih ciljih neodvisne študije, ki temeljijo na zgodovinskih trendih in projekcijah na podlagi ekonometričnih modelov, nedvoumno pokazale, da dokazi ne podpirajo možnosti absolutnega ločevanja rabe virov na globalni ravni in nadaljnje gospodarske rasti. Prav tako je zelo malo verjetno, da bo absolutno ločevanje emisij toplogrednih plinov doseženo dovolj hitro, da bomo preprečili globalno segrevanje nad 1,5 °C oziroma 2 °C, celo v najbolj optimističnih pogojih (Hickel in Kallis, 2019).

Ob nastopu mandata konec leta 2019 je nova Evropska komisija po zgledu Ameriških demokratičnih socialistov, ki so zastavili program Green New Deal,¹¹ sprejela Evropski zeleni dogovor. Gre za zadnjo v nizu strategij za

8 Pogodba o stabilnosti, usklajevanju in upravljanju v ekonomski in monetarni uniji, podpisana 2. marca 2012, je stopila v veljavo 1. januarja 2013.

9 Gre za politiko črne ničle (nem. *schwarze Null*), ki je na Slovenskem bolj znana kot »zlato pravilo« in ki si prizadeva za uravnotežen javni proračun, v katerem odhodki ne presegajo prihodkov in ne povečujejo javnega dolga, torej ni potrebe po novem dolgu. Glej Bundeszentrale für politische Bildung, n. d.

10 Člen 10 (5) Pariškega sporazuma pravi: »Pospeševanje, spodbujanje in omogočanje inovacij je ključnega pomena za učinkovit, dolgoročen globalni odziv na spremembo podnebnja ter za gospodarsko rast in trajnostni razvoj.«

11 Naziv programa nedvomno spominja na Rooseveltov program New Deal, ki je zajemal programe javnih del, infrastrukturne projekte in finančne reforme med letoma 1933 in 1939. Resolucijo *Recognizing the Duty of the Federal Government to Create a Green New Deal* (7. februar

rast, katere cilj je »preobraziti EU v pravično in uspešno družbo s sodobnim, z viri gospodarnim in konkurenčnim gospodarstvom brez neto emisij toplogrednih plinov do leta 2050, v katerem je gospodarska rast ločena od rabe virov« (Evropska komisija, 2019). S slepim zasledovanjem politike spodbujanja gospodarske rasti za vsako ceno je Evropska komisija preslišala opozorila Evropskega urada za okolje, krovne okoljske organizacije civilne družbe,¹² gladko pa je prezrla tudi svarilo Evropske agencije za okolje, ki v zadnjem poročilu *Evropsko okolje – stanje in napovedi 2020* oblikovalce politik opozarja, da »Evropa ne bo dosegla svoje trajnostne vizije ‚dobrega življenja znotraj planetarnih omejitev‘ z nadaljnjim spodbujanjem gospodarske rasti ter s prizadevanjem za upravljanje okoljskih in družbenih vplivov« (European Environment Agency, 2019: 2).

Evropska komisija je ostala gluha tudi za poziv več sto znanstvenikov in znanstvenic z družboslovnih in naravoslovnih področij, ki so ga naslovili z *Evropa, čas je, da prenehamo biti odvisni od rasti*. V pozivu Evropski uniji, njenim institucijam in državam članicam so zapisali (Mladina, 2018), da

rast zaradi zmanjševanja produktivnosti, zasičenosti trga in degradacije okolja postaja vse težje dosegljiva. Če se bodo trenutni trendi nadaljevali, v naslednjem desetletju v Evropi morda sploh ne bo več rasti. Trenutno poskušajo rast ohranjati z dodatnim zadolževanjem, zniževanjem okoljskih standardov, podaljševanjem delovnega časa ter zmanjševanjem sredstev za socialno varnost. Takšno agresivno prizadevanje za rast za vsako ceno ustvarja družbene vrzeli in gospodarsko nestabilnost ter ogroža demokracijo.¹³

Evropska komisija je kot odgovor na pandemijo Covid-19 maja 2020 sprejela načrt okrevanja za Evropo, ki določa, kako zagnati evropsko gospodarstvo ter spodbuditi zeleni in digitalni prehod. V ta namen je bil vzpostavljen nov instrument za evropsko okrevanje v izrednih razmerah, »zbrana

2019) je predložila predstavnica Ameriških demokratičnih socialistov v Predstavniskem domu Alexandria Ocasio-Cortez.

12 Evropski urad za okolje v svoji publikaciji *Decoupling Debunked* podaja pesimistično oceno združljivosti gospodarske rasti in okoljske trajnosti: »Sklep je hkrati zelo jasen in streznjujoč: ne le da ni empiričnih dokazov, ki bi potrjevali obstoj ločitve gospodarske rasti od pritiska na okolje, ki bi bil vsaj blizu tistega obsega, potrebnega za reševanje okoljskega zloma, temveč tudi, kar je morda pomembnejše, do takšne ločitve verjetno ne bo prišlo niti v prihodnosti« (European Environmental Bureau, 2019: 3).

13 Poziv je spremljal prelomno konferenco v Evropskem parlamentu z naslovom *Post-Growth 2018 Conference* (Bruselj, 18.–19. september 2018), na kateri so se zbrali znanstveniki, politiki, oblikovalci politik, aktivisti ter predstavniki sindikatov in delodajalcev.

sredstva pa bodo usmerjena prek programov EU kot podlaga za takojšnje ukrepe, ki so potrebni, da ne bi bilo ogroženo preživetje ljudi, da bi se lahko gospodarstvo ponovno postavilo na noge ter da bi bila rast trajnostna in odporna« (Evropska komisija, 2020: 1).

Z odločitvijo, da gospodarska rast tudi po petdesetih letih od objave streznjujočega poročila *Meje rasti* ostaja osrednji cilj gospodarskih politik, sta gospodarska in politična kasta razgalili svojo bodisi nepripravljenost bodisi nezmožnost (zelo verjetno pa gre za kombinacijo obojega), da bi začeli drugače gledati na družbeno in ekološko krizo, ki se naglo stopnjujeta. Nobenega dvoma ni, da s tem zamujamo eno zadnjih priložnosti, da bi premišljeno naredili odločen korak stran od politične slovnice, ki nas čvrsto drži v primežu materialne rasti. Še več, z dogmatičnim vztrajanjem pri rasti za vsako ceno nas establišment neusmiljeno potiska do točke popolnega preloma, ki bo tako radikalen, da bodo zatrte vse možnosti za koncipiranje politične spremembe, ki bi zmogla usmerjati pot med radikalnim prelomom in kontinuiteto in ki bi bila za politične subjekte (še) smiselna (Norval, 2006: 238).

Rast kot religiozna dogma

Vaša paradigma je do te mere stopljena z vašim mentalnim procesom, da se komaj zavedate njenega obstoja, dokler ne poskusite komunicirati z nekom z drugačno paradigmo.

*Donella Meadows
Globalni državljani, 1991*

Trdovratna odpornost dogme neskončne rasti na znanstvene in empirično podkrepljene dokaze kaže na to, da imamo opravka z religiozno dogmo, odeto z avro znanstvene kredibilnosti, ki jo zagotavlja in obnavlja prevladujoča ekonomska teorija.¹⁴ Nedvomno je, da je neusahljiv vir, ki ekonomistom in ekonomistkam prevladujočega toka omogoča, da dogmo rasti uspešno ohranjajo pri življenju, naivno in (na videz) zdravorazumsko prepričanje, da je rast sama po sebi nekaj dobrega. Zato je ključni problem, ki ga imajo »heretični« ekonomisti in ekonomistke, vprašanje, kako se boriti proti nečemu, kar je v zavesti ljudi globoko zasidrano kot nekaj, kar je dobro zanje.

¹⁴ Utemeljitelji bioekonomije so že v 60. letih prejšnjega stoletja zavrnil temeljne postulate, na katerih sloni neoklasična ekonomska teorija. Najbolj sistematično se je tega lotil Nicholas Georgescu-Roegen, ki je v članku *Energy and Economic Myths* zapisal (1975: 365), da je »neizpodbitno dejstvo, da so bili z izjemo nekaj izoliranih glasov v zadnjih letih ekonomisti vedno obsedeni z rastjo«.

Poleg tega moramo vedeti, da le redki neekonomisti, verjetno pa tudi ekonomisti in ekonomistke, razumejo oziroma si lahko predstavljajo dolgoročno pot gospodarske rasti, ki jo Kate Raworth pomenljivo poimenuje »meduza gospodarske teorije« (Raworth, 2017: 246). Tu gre namreč za eksponentno krivuljo rasti, ki je za človeški um, sicer vaje preproste matematične operacije dodajanja, težko razumljiva. To je jedrski fizik Al Bartlett jedrnato opisal v izjavi: »Največja pomanjkljivost človeške vrste je naša nezmožnost razumeti eksponentno funkcijo.«¹⁵ Zato ne preseneča, da je večina ljudi zmotno prepričana, da se na primer triodstotna letna gospodarska rast povečuje inkrementalno. V resnici razmeroma skromna triodstotna rast pomeni, da se bo obseg gospodarstva v 23 letih podvojil, v 47 letih pa kar početveril (Beach in de Ruy, 2016). Za lažjo predstavo: leta 2015 je bil svetovni BDP ocenjen na 80 milijard USD, globalno gospodarstvo pa je raslo okoli 3 % na letni ravni. Če bi globalno gospodarstvo nenehno raslo po tej stopnji, bi se do leta 2050 skoraj potrojilo, do leta 2100 pa bi bilo več kot desetkrat večje kot leta 2015 (Raworth, 2017: 248).

Pa vendarle, pošteno bi se ušteli, če bi izvor vere v neskončno rast in razlog za njeno žilavost iskali zgolj v naivnosti in matematični nepismenosti ljudi. Ključ do razumevanja verjetno leži globlje, v osrčju ekonomske teorije, v kateri *homo economicus* oziroma racionalni ekonomski človek – kot temeljna enota ekonomske analize – zaseda središčno vlogo, na kateri slonijo sodobni ekonomski učbeniki in okrog katere so strukturirane ekonomske politike po vsem svetu. V teh pa *homo economicus* nastopa z nadčloveškimi močmi, ki mu omogočajo, da primerja vse dobrine in cene na trgu, in na podlagi katerih v dani situaciji sprejema najoptimalnejše odločitve. Tako Kate Raworth racionalnega ekonomskega človeka hudomušno opiše kot karikaturo, ki »stoji sama z denarjem v eni roki, s kalkulatorjem v drugi in z egom v srcu« (Raworth, 2017: 96).

Nujno pa je treba poudariti, da arbitrarnost modela *homo economicus* ne izvira iz njegovih neutemeljenih predpostavk; nasprotno, John Stuart Mill, eden utemeljiteljev neoklasične ekonomske teorije, priznava, da arbitrarna definicija racionalnega človeka temelji na premisah, ki so lahko popolnoma neutemeljene. Temeljna napaka modela *homo economicus* je pravzaprav v tem, da so ga ekonomski teoretiki v prizadevanju, da bi ekonomska teorija po zgledu naravoslovnih znanosti pridobila status »prave« znanosti, ki

15 Gre za uvodno izjavo v enournem predavanju *Arithmetic, Population and Energy (Aritmetika, prebivalstvo in energija)*, ki ga je profesor Bartlett prvič imel 8. septembra 1969, do julija 2001 pa ga je izvedel kar 1742-krat. Bartlett je besedno zvezo »trajnostna rast« označil za oksimoron, kajti še tako nizka rast, če se na določeni točki ne ustavi, bo postala orjaška eksponentna rast. To je Bartlett poimenoval prvi zakon trajnosti. Predavanje je dostopno na spletni povezavi: <https://www.youtube.com/watch?v=O133ppiVnWY> (20. maj 2020).

lahko z matematičnimi modeli predvidi človeško vedenje, popačili »v normativni model vredenja, ki naj mu sledijo realni ekonomski akterji« (Morgan, 2012: 157). Očitno je neoklasična ekonomska teorija s tem trčila ob lastne meje, vendar je, namesto da bi prevprašala objektivnost svojih »znanstvenih« metod, kot vsak okostenel ideološki aparat raje zapadla v dogmatičnost, ki od vseh ekonomskih akterjev terja, da kompleksno in raznoliko ekonomsko sestvo zreducirajo na enodimenzionalno karikaturu racionalnega ekonomskega človeka.¹⁶

S tem smo se, vsaj kar se ekonomske teorije tiče, znašli v slepi ulici pri iskanju odgovora na vprašanje, od kod izvira obsedenost sodobnega sveta z materialno rastjo. Zato je verjetno čas, da zapustimo razmeroma znano in varno področje ekonomske teorije ter sledimo zgodovinskim kašipotom globlje v (ekonomsko) zgodovino tistega dela človeštva, ki ga označujemo kot nosilca »Zahodne civilizacije«. Za začetek je treba gospodarsko rast od poznega 19. stoletja do danes postaviti v širši zgodovinski kontekst; če se namreč za primerjavo zazremo v človeško zgodovino pred letom 1890, kaj hitro ugotovimo, da so visoke stopnje gospodarske rasti v tem obdobju, zlasti po letu 1950, anomalija v zadnjih dva tisoč letih (Piketty, 2015). Za lažjo predstavo o tem, do kakšnega obsega rasti je prišlo le v sto letih, naj navedemo le nekaj podatkov: v tem obdobju se je število svetovnega prebivalstva povečalo za več kot 4,5-krat, svetovna potrošnja energije in BDP sta se povečala 14-krat, industrijska proizvodnja pa 40-krat. V celotni zgodovini, odkar *homo sapiens* naseljuje Zemljo, je približno ena petina ljudi živela v 20. stoletju (Borowy in Schmelzer, 2017: 2).¹⁷

Ob tovrstnih podatkih apologeti gospodarske rasti radi kažejo na dobrobiti rasti, s tem ko je omogočila znatno izboljšanje življenjskih razmer posameznikom in njihovim družinam ter splošni družbeni napredek. Bilo bi nerazumno, če bi zanikali, da so dolgotrajne stopnje rasti prinesle številne koristi množicam ljudi, vendar ob tem ne smemo pozabiti na škodo in ceno, ki so jo za dobrobiti rasti, od katere imamo koristi danes, v preteklosti plačala zlasti domorodna in kolonizirana ljudstva. Kot ugotavljata zgodovinarja Borowy in Schmelzer (2017: 20):

16 Podobno, vendar na področju politične teorije, je Hannah Arendt v delu *Human Condition* (slov. *Vita Activa*) kot temeljno napako materializma v politiki prepoznala v tem, da (1998: 183) »spregleda neizogibnost, s katero ljudje razkrivajo svojo subjektivnost kot posebne in edinstvene osebe, tudi ko se v celoti posvečajo doseganju povsem posvetnega, materialnega objekta. Zanimariti to razkritje, če bi se to sploh dalo narediti, bi pomenilo preobrazbo ljudi v nekaj, kar niso.«

17 Leta 1900 je svetovno prebivalstvo štelo 1,65 milijarde, leta 1999 6 milijard, leta 2019 pa že 7,7 milijarde ljudi (Roser idr., 2013; 2019).

Ključni dejavnik gospodarske rasti in izboljšanja zdravja v Evropi – z Britanijo na čelu – je bila depopulacija Severne Amerike, ki je bila posledica smrti milijonov domorodnih Američanov zaradi bolezni starega sveta, prisilnega dela, prisilnih preselitev in pokolov. To velikansko poslabšanje zdravja, ki se je razprostiralo čez celotno celino, se je izkazalo kot blagodejno za zdravje ljudi v Evropi, kjer je izseljevanje zmanjšalo potrebe po hrani in epidemiološki pritisk na tiste, ki so ostali, ter s ponudbo zapuščenih hektarjev zemlje, ki so jih evropska gospodarstva lahko inkorporirala. Poleg tega je demografsko opustošena celina zagotovila zemljo, suženjstvo pa delovno silo za sladkor in bombaž, ki sta napajala britanske delavce in industrijske procese. Čaj, ki je deloval kot sredstvo vnosa kalorij sladkorja za britanske delavce, so kupovali za ceno zasvojenosti z opijem med ljudmi na Kitajskem. Še več, odvisnost industrializacije in neprecedenčne ekonomske rasti od fosilnih goriv pomeni, da njena evidenca vključuje tudi zdravje vseh ljudi danes in v prihodnosti, na katere vplivajo ali bodo vplivale posledice podnebnih sprememb.¹⁸

Kolonialna osvajanja evropskih imperialističnih sil izven Evrope od konca 15. stoletja dalje so torej poganjala nov družbeno-ekonomski red, ki se je porajal na ruševinah srednjeveškega fevdalizma. Za kapitalistično družbeno-ekonomsko ureditev, katere inherentni ustroj deluje kot sistem neskončne akumulacije kapitala in ki se posledično ne more ohranjati, obnavljati in izumljati na novo brez nenehne rasti, je še vedno razširjeno prepričanje, da pomeni družbeni napredek ali celo civilizacijsko pridobitev, ki jo je Zahodna civilizacija prinesla človeštvu: »S poroko (kapitalizma) z napredkom in razvojem ter v veri, da družbeni napredek zahteva enakomerno povečevanje nacionalnega dohodka, je tudi rast pridobila ideološko zavetje« (Dale, 2019).

(Eko)marksistični in (eko)socialistični teoretiki in teoretičarke so pravilno prepoznali temeljno povezavo med poganjanjem neskončne rasti in kapitalizmom kot sistemom konkurenčne akumulacije kapitala. Pa vendar, kot ugotavlja ekosocialistični zgodovinar Gareth Dale, akumulacija materialnega presežka in, v najohlapnejšem smislu, rast nista značilni samo za kapitalistična gospodarstva, temveč sta zaznamovali družbeno-gospodarske

¹⁸ Do podobnih ugotovitev je prišla tudi skupna komisija Svetovne zdravstvene organizacije, Unicefa in mednarodne medicinske revije *The Lancet* v nedavnem poročilu *Prihodnost za otroke sveta?*, v katerem ugotavlja, da se današnji otroci kljub dramatičnemu izboljšanju možnosti preživetja, prehrane in izobraževanja v zadnjih desetletjih soočajo z negotovo prihodnostjo. Komisija je še posebej vzela pod drobnogled plenilske oglaševalske in tržne prakse, ki pogosto izkoriščajo ranljivost otrok, žal pa so eno najbolj podcenjenih tveganj za njihovo zdravje in blaginjo (Clark idr., 2020).

ureditve od neolitske revolucije dalje. »Njene tehnološke in institucionalne preobrazbe«, pravi Dale (2019), »so zajele ustaljeno kmetijstvo in shranjevanje hrane, razredne delitve, države, vojskovanje in teritorialnost, pozneje pa iznajdbo denarja. Rast prebivalstva, ki jo je spremljalo razredno izkoriščanje, je spodbujala tekmovanje med državami, ki so želele razširiti šibke kmetijske imperije.« Skratka, zgodovinski vpogled v stare civilizacije razkrija, da je akumulacija bogastva potekala s pomočjo tekmovanja za ozemlje in kopičenja lastnine, vendar vse te prakse nimajo nič skupnega s sodobno paradigmo rasti. Tako je Dale s pomočjo zgodovinske primerjalne analize pokazal, da je paradigma rasti inherentna kapitalističnemu sistemu in kolonialnim osvajanjem, kljub temu pa s tem še vedno ne dobimo odgovora na vprašanje: Zakaj se je kapitalistični sistem produkcije razvil ravno v Evropi, ne pa (tudi) kje drugje?

Srednjeveške in sodobne heretične alternative kapitalistični produkciji

Edini element »rasti«, ki se je kazal v zgodnjem 14. stoletju, je imel malo opraviti z ekonomijo. Osredotočen je bil na posmrtno življenje in nekakšno transcendenco, lokalno zakoreninjeno v albižanski ideji o nebesih.

Emmanuel Le Roy Ladurie,

Montaillou: katari in katoličani v francoski vasi 1294–1324, 1978.

Okoljska zgodovina s svojo razlago o razkroju fevdalizma in vzponu kapitalizma nam je lahko v veliko pomoč, saj osvetljuje globoka socioekološka nasprotja, ki so prežemala srednjeveško Evropo v obdobju od 14. do 16. stoletja. Tako okoljski zgodovinarji, ki so pod drobnogled vzeli to kritično zgodovinsko obdobje,¹⁹ kot ključne strukturne elemente izpostavljajo ekološke krize kot posledico rasti prebivalstva in izčrpanosti tal, omejeno rast kmetijske produktivnosti, ki so jo dodatno spodkopavale fevdalne dajatve, ter spremenjeno razmerje med delom in zemljo, ki ga je v korist zahodnoevropskih kmetov nagnila epidemija pljučne kuge v 14. stoletju, znana tudi kot črna smrt. Zlasti ta naj bi bila odločilni dejavnik, da se je fevdalizem znašel v globoki krizi, ki je »vodila v zблиžanje interesov evropskega vladajočega razreda v korist občutne širitve proizvodnje blaga, najbolj dramatično v Novem svetu« (Moore, 2002: 314).

¹⁹ Glej na primer Wallerstein, 1974; Hilton (ur.), 1976; Hoffman, 2014.

Takšna tolmačenja krize fevdalizma, ki gradijo na Wallersteinovem pojmu »sociofizične konjunktore« (1974), se torej osredotočajo na ključne strukturne elemente v času prehoda iz fevdalizma v kapitalistično ureditev, hkrati pa previdno opozarjajo, da »uspešna tranzicija v kapitalizem ni bila zapisana v socioekološka nasprotja fevdalizma« (ibid.: 301). Zato nam v poskusu razumevanja, kaj je tisto, kar je omogočilo uspešno preobrazbo fevdalizma v kapitalizem, morda lahko več pove »zgodovina odsotne(ga)« (Fauré, 1981).²⁰ Gre za poskus identifikacije tistega, »česar ni bilo«, kar pa bi, če bi obstajalo, to preobrazbo lahko onemogočilo. Ker pa tega, česar ni bilo oziroma je umanjalo v kritičnem »dolgem 14. stoletju (okrog 1300–1450)« (Moore, 2002: 302), ni mogoče uzreti, ga lahko morda zaznamo tako, da poskušamo razumeti, zakaj srednjeveškemu kmetstvu ni uspelo realizirati potencialne razredne moči, kljub temu da ga je črna smrt popolnomočila nasproti fevdalnim lastnikom zemlje.

Okoljski zgodovinarji razloge za zgodovinski neuspeh srednjeveškega agrarnega razreda, da bi sistemsko krizo fevdalizma izkoristil za vzpostavitev pravičnejših družbenih in produkcijskih odnosov, vidijo v neuspeh kmečkih uporih, ki so v 14. stoletju prerasli iz lokalnih vstaj v množično revolucionarno gibanje in ki so jih fevdalne in cerkvene oblasti skoraj brez izjeme krvavo zatrle. Ob tem so praviloma spregledali, da je vzpon kapitalizma sočasno spremljal tudi »lov na čarovnice«, ki je potekal v kontekstu demografske in gospodarske krize v 16. in 17. stoletju. Zato ključni prispevek k identifikaciji »odsotne(ga)« najdemo v izjemnem delu Silvie Federici *Kaliban in čarovnica* (2019), v katerem razvoj kapitalizma premišljuje z ekofeminističnega stališča. Da bi razumela, zakaj je vzpon kapitalizma zahteval takšen genocidni napad na ženske, je s pronicljivo historično analizo prišla do razsvetljuječe ugotovitve, da je z uničenjem heretičnih sekt, zlasti katarov in patarenov v Lombardiji, Okcitaniji, Flandriji ter v deželah na ozemlju današnje Nemčije v 13. in 14. stoletju, figuro heretika vedno bolj zaznamovala ženska. Do začetka 15. stoletja je tako glavna tarča cerkvene inkvizicije postala čarovnica (Federici, 2019: 57–58).²¹

Cerkvene oblasti v naporih, da bi uničile heretike in izbrisale vsako sled za njihovim učenjem, niso izbirale sredstev, zaradi česar srednjeveški zgo-

20 Zgodovina odsotne(ga) izhaja iz feminističnega poskusa rekonstrukcije preteklosti, ki ga zaznamuje simboličen prelom z maskulino hegemonijo, pri čemer pa ne gre zgolj za kulturni protinapad na uspoljene odnose moči, ampak želi predvsem navdahniti gibanje, ki vrednote družbenih sprememb aplicira na preteklost (Fauré, 1981: 72).

21 Da je cerkvena inkvizicija projicirala heretike v ženske kot novega sovražnika, gre v veliki meri pripisati temu, da so ženske imele ključno vlogo pri širjenju heretičnega gibanja v Okcitaniji (današnji južni Franciji) in Lombardiji (današnji severni Italiji) v 11. stoletju. Tudi med bogomili so bile ženske močno zastopane že v 10. stoletju.

dovinarji preganjanje heretikov označujejo kot religiozni genocid (Tatz in Higgins, 2016).²² Zgodovinarji, ki so proučevali preganjanje heretikov v srednjem veku, so že v 19. stoletju pokazali, da tako silovitega in krvavega odziva Cerkve ni izzvalo heretično učenje, na katero so močno vplivale religije z vzhoda, zlasti učenje bogomilov z območja Balkana, in ki so ga v Evropo prinesli trgovci in križarji. Ljudska herezija je bila kot odklon od cerkvene ortodoksije pravzaprav manjša nevarnost kot protestno gibanje, ki je zahtevalo radikalno demokratizacijo družbenega življenja, saj je bila, kot pravi Silvia Federici (2019: 42–43),

herezija [...] »teologija osvoboditve« srednjeveškega delavstva. Zajela je ljudski zahtevi po duhovni prenovi in družbeni pravičnosti, s sklicevanjem na višjo resnico pa je izpodbijala tako cerkveno kot posvetno oblast. Obsojala je družbene hierarhije, zasebno lastnino in kopičenje bogastva, med ljudmi pa širila novo, revolucionarno pojmovanje družbe, ki je prvič v srednjem veku redefiniralo vse vidike vsakdanjega življenja (delo, imetje, spolno reprodukcijo in položaj žensk) ter emancipacijo zastavilo kot resnično univerzalno vprašanje.

Pogled s tega zornega kota nam omogoča razumeti (ibid.: 18), da

kapitalizem ni bil plod postopnega razvoja, med katerim naj bi v ospredje stopile gospodarske sile, ki so zorele v maternici starega reda. S kapitalizmom so fevdalni gospodje, meščanski trgovci, škofje in papeži odgovorili na večstoletni družbeni konflikt, ki je na koncu omajal njihovo moč in »močno pretresel ves svet«. Kapitalistična protirevolucija je uničila možnosti, ki so vzniknile iz protifevdalnega boja. Če bi se udeležile, bi nas morebiti obvarovale pred nepopisnim uničevanjem življenja in naravnega okolja, ki je spremljalo napredovanje kapitalističnih razmerij po vsem svetu. To poudarjam, ker še ni zamrlo prepričanje, da se je kapitalizem »razvil« iz fevdalizma in da je kot tak višja oblika družbenega življenja.

²² Zgodovinar srednjega veka Mark Gregory Pegg (2008) pa v albižanski križarski vojni proti katarom (1209–1229) vidi pomemben zgodovinski precedens za poznejše genocide, vključno s holokavstom.

Sklep

Na tej točki lahko torej končno uzremo zametek te, na videz iracionalne sle po kapitalistični rasti, ki se, kot je Rimski klub ugotovil že pred petdesetimi leti, nezadržno bliža svojim mejam. »Ali se kapitalistična ekonomija sodobnega sveta ne sooča s situacijo, podobno tisti, v kateri se je znašel evropski fevdalizem pred sedmimi stoletji?« se upravičeno sprašujejo okoljski zgodovinarji, kajti (McNeill v Moore, 2002: 315)

videti je, da se kapitalizem, podobno kot fevdalizem, bliža mejam rasti, ki so zapisane v njegovem produkcijskem sistemu. Kapitalizem je, podobno kot fevdalizem, ustvaril plodne razmere za razmah epidemije bolezní. Odločilna razlika je ta, da kapitalistični vladajoči razredi nimajo možnosti prostorske širitve, ki jo je užival vladajoči sloj srednjeveške Evrope.

In ker je kapitalizem očitno izčrpal vse horizonte rasti (razen veselja – zaenkrat),²³ kar se kaže v izginjanju in izčrpavanju ključnih »ekoloških rezerv« (ibid.), nas očitno lahko reši samo heretična zavrnitev dogme o neskončni rasti.

Seveda se ob teh ugotovitvah porajajo vprašanja, kot so: Ali lahko govorimo o sodobnih herezijah? Kaj bi te herezije sploh lahko bile? In, navsezadnje, ali se lahko česa naučimo od srednjeveških heretikov? Prepričana sem, da lahko na vsa ta vprašanja odgovorimo pritrdilno. Nedvomno je, da po vsem svetu poganjajo sistemske alternative globalnemu kapitalizmu, produktivizmu, ekstraktivizmu, patriarhatu in antropocentrizmu (Fundación Solón idr., 2017), med katerimi številne v sebi nosijo zametke herezije, ki je nezdržljiva s sodobno dogmo neskončne rasti. Na globalni ravni pa najbolj izstopajo južnoameriški postekstraktivizem kot krovno gibanje različnih staroselskih pobud, ki jih s skupnim imenom označujemo kot *buen vivir*, evropsko gibanje za odrast ter indijski Eko-Swaray oziroma radikalna ekološka demokracija (Kotari, Demaria in Acosta, 2015; Brand, Boos in Brad, 2017). V trenutnem političnem kontekstu je zlasti gibanje za odrast, ki je v preteklem desetletju preraslo v široko zavezništvo različnih alternativ, ki si prizadevajo za korenito socialno-ekološko preobrazbo sodobnih družb,²⁴ eksplicitno prepoznano kot »popolna herezija« (Weber, 2018).

23 Dejansko pa kapitalistični vladarji sveta že snujejo načrte za kolonizacijo veselja. Najbolj razdelan načrt medplanetarnega preseljevanja, verjetno pa ne edini, je nedvomno SpaceX – Mars & Beyond, ki ga promovira Elon Musk (glej SpaceX, n. d.).

24 Glede na to, da je odrast odprt koncept, ne obstaja enotna definicija odrasti, nekateri odrastniki in odrastnice pa se poskusom definiranja odrasti zavestno izogibajo, saj ne gre za izoblikovan sistem, temveč za sistemsko alternativo v nastajanju. Nekaj definicij odrasti lahko najdete na Focus, društvo za sonaraven razvoj, n. d.

In česa se lahko naučimo iz tragične kolektivne izkušnje srednjeveških heretikov? Kot ugotavlja Silvia Federici v *Kalibanu in čarovnici* (2019: 19), so »zavestne oblike družbene transgresije ustvarile močno alternativo – ne le fevdalizmu, temveč tudi kapitalističnemu redu, ki ga je nadomestil. Pokazale so, da je bil drugačen svet mogoč, nas pa nagovarjajo, da se vprašamo, zakaj se ni uresničil.« Naša generacija je verjetno zadnja s skupnim kolektivnim spominom na svet, kot ga ljudje poznamo v obdobju zadnjih 12.000 let, v katerem je človeštvo zaradi blagodejnih podnebnih razmer lahko prosperiralo. Soočeni z globoko ekološko in družbeno krizo, otrokom in mladostnikom našega časa dolgujemo veliko več od praznih obljub materialnega blagostanja na opustošenem planetu. Zato v njih, podobno kot so počeli srednjeveški heretiki, negujemo tisto, kar je najboljše in najplemenitejše v človeškem duhu, kajti, kot pravi David Orr (2004), planet ne potrebuje še več »uspešnih« ljudi, nujno pa potrebuje več mirovnikov, zdravilcev, pri-povedovalcev zgodb in ljubimcev vseh oblik. Zlasti pa potrebuje pogumne ljudi z značajem, ki so se pripravljene pridružiti boju za bolj human svet, v katerem bi lahko dobro živeli v skupnosti z drugimi ljudmi, sožitju z drugimi vrstami ter ob spoštovanju krhkega ravnovesja ekosistemov.

Literatura

- Arendt, Hannah (1998): *The Human Condition*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Beach, William in Veronique de Rugy (2016): At 2 Percent Growth Rate, It Would Take 35 Years to Double the Size of the US Economy. *Mercatus Center, George Mason University*, 26. september. Dostopno na: <https://www.mercatus.org/publications/government-spending/2-percent-growth-rate-it-would-take-35-years-double-size-us-economy> (17. marec 2020).
- Bardi, Ugo (2008): Cassandra's Curse: How "The Limits to Growth" Was Demonized. *The Oil Drum: Europe*, 9. marec. Dostopno na: www.sustainable.soltechdesigns.com/cassandra.html (17. marec 2020).
- Borowy, Iris in Matthias Schmelzer (2017): Introduction: The End of Economic Growth in Long-term Perspective. V *History of the Future of Economic Growth: Historical Roots of Current Debates on Sustainable Degrowth*, I. Borowy in M. Schmelzer (ur.), 1–26. London, New York: Routledge.
- Brand, Ulrich, Tobias Boos in Alina Brad (2017): Degrowth and Post-Extractivism: Two Debates with Suggestions for the Inclusive Development Framework. *Current Opinion in Environmental Sustainability* 24: 36–41.

- Bundeszentrale für politische Bildung (n. d.): *Schwartzte Null*. Dostopno na: <https://www.bpb.de/nachschlagen/lexika/lexikon-der-wirtschaft/240511/schwarze-null> (20. maj 2020).
- Climate Home News (2018): *South Korea Leads List of 2016 Climate Villains*. Dostopno na: https://www.climatechangenews.com/2016/11/04/south_korea_climate_villains/ (28. junij 2020).
- Clark, Helen in drugi (2020): A Future for World's Children? *The Lancet Commission*. Dostopno na: [https://www.thelancet.com/journals/lancet/article/PIIS0140-6736\(19\)32540-1/fulltext](https://www.thelancet.com/journals/lancet/article/PIIS0140-6736(19)32540-1/fulltext) (17. marec 2020).
- Dale, Gareth (2019): Economic Growth: A Short History. *Ecologist, the Journal for the Post-industrial Age*, 18. junij. Dostopno na: <https://theecologist.org/2019/jun/18/economic-growth-short-history> (17. marec 2019).
- Elliot, Larry in Graeme Wearden (2020): Trump Blasts "Prophets of Doom" in Attack on Climate Activism. *The Guardian*, 21. januar. Dostopno na: <https://www.theguardian.com/business/2020/jan/21/trump-climate-1tn-trees-davos> (17. marec 2020).
- European Environmental Bureau (2019): *Decoupling Debunked: Evidence and Arguments against Green Growth as a Sole Strategy for Sustainability*. Dostopno na: <https://mk0eeborgicuyptuf7e.kinstacdn.com/wp-content/uploads/2019/07/Decoupling-Debunked.pdf> (17. marec 2020).
- European Environment Agency (2019): *The European Environment – State and Outlook 2020*. Dostopno na <https://www.eea.europa.eu/highlights/soer2020-europes-environment-state-and-outlook-report> (17. marec 2020).
- Eurostat (2020): *Headline Indicators: Scoreboard*. Dostopno na: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/europe-2020-indicators/europe-2020-strategy/headline-indicators-scoreboard> (20. maj 2020).
- Evropska komisija (2010): *Sporočilo Komisije. Evropa 2020 – Strategija za pametno, trajnostno in vključujočo rast*. COM (2010) 2020 konč. Dostopno na: https://ec.europa.eu/eu2020/pdf/1_SL_ACT_part1_v1.pdf (17. marec 2020).
- Evropska komisija (2019): *Communication from the Commission to the European Parliament, the European Council, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. The European Green Deal*. COM (2019) 640 final. Dostopno na: https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/european-green-deal-communication_en.pdf (17. marec 2020).
- Evropska komisija (2020): *Sporočilo Komisije Evropskemu parlamentu, Evropskemu svetu, Svetu, Evropskemu ekonomsko-socialnemu odboru in Odboru regij. Proračun EU kot gonilo načrta okrevanja za Evropo*. COM (2020) 442 final. Dostopno na <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/SL/TXT/?uri=COM:2020:442:FIN> (28. junij 2020).
- Fauré, Christine (1981): Absent from History. *Signs* 7(1): 71–80.
- Federici, Silvia (2019): *Kaliban in čarovnica: ženske, telo in prvotna akumulacija*. Ljubljana: Sophia.

- Finančni slovar (n. d.): *Bruto domači proizvod – BDP*. Dostopno na: <http://www.financnislovar.com/definicije/bruto-domaci-proizvod.html> (20. maj 2020).
- Focus, društvo za sonaraven razvoj (n. d.): *Kaj je odrast?* Dostopno na: <https://focus.si/kaj-delamo/programi/odrast/kaj-je-odrast/> (20. maj 2020).
- Fundación Solón, Attac France, Focus on the Global South (2017): *The Systemic Alternatives*. Dostopno na: <https://systemicalternatives.files.wordpress.com/2017/03/sa-final-ingles-pdf2.pdf> (28. junij 2020).
- Georgescu-Roegen, Nicholas (1975): Energy and Economic Myths. *Southern Economic Journal* 41(3): 347–381. Dostopno na: <https://www.jstor.org/stable/1056148?seq=1> (28. junij 2020).
- Global Green Growth Institute (2015): *Korea's Green Growth Experience: Process, Outcomes and Lessons Learned*. Seoul: Global Green Growth Institute. Dostopno na: <https://gggi.org/report/koreas-green-growth-experienceprocess-outcomes-and-lessons-learned/> (17. marec 2020).
- Graems, Deans in Mary Larson (2008): *Growth for Growth's Sake: A Recipe for a Potential Disaster*. Dostopno na: <https://iveybusinessjournal.com/publication/growth-for-growths-sake-a-recipe-for-a-potential-disaster/> (28. junij 2020).
- Guardian (2020): Trump Decries Climate "Prophets of Doom" in Davos Keynote Speech (video). *The Guardian*, 21. januar 2020. Dostopno na: <https://www.theguardian.com/us-news/video/2020/jan/21/trump-decries-climate-prophets-of-doom-in-davos-keynote-speech-video> (17. marec 2020).
- Hickel, Jason in Giorgos Kallis (2020): Is Green Growth Possible? *New Political Economy* 25(4): 1–18.
- Hilton, Rodney H. (ur.) (1976): *The Transition from Feudalism to Capitalism*. London: New Left Book.
- Hoffman, Richard (2014): *An Environmental History of Medieval Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.
- House of Representatives (2019): *Resolution Recognizing the Duty of the Federal Government to Create a Green New Deal*. H. RES 109, 116th Congress, 1st Session. Dostopno na: <https://www.congress.gov/116/bills/hres/109/BILLS-116hres109ih.pdf> (17. marec 2020).
- Jackson, Tim in Robin Webster (2016): *Limits Revisited – a Review of the Limits to Growth Debate. A Report to All-Party Parliamentary Group on Limits to Growth*. Dostopno na: https://researchgate.net/publication/332655753_Limits_Revisited-A_review_of_the_limits_to_growth_dbate_A_report_to_the_All-Party_Parliamentary_Group_on_Limits_to_Growth (17. marec 2020).
- Kotari, Ashish, Federico Demaria in Alberto Acosta (2015): Buen Vivir, Degrowth and Ecological Swaraj: Alternatives to sustainable development and the Green Economy. *Development* 57(3-4): 362–375. Dostopno na: <https://link.springer.com/article/10.1057/dev.2015.24> (28. junij 2020).

- Meadows, Donella H., Dennis L. Meadows, Jørgen Randers in William W. Behrens III (1972): *The Limits to Growth: A Report for the Club of Rome's Project on the Predicament of Mankind*. New York: Universe Books.
- Mladina (2018): *Evropa, čas je, da prenehamo biti odvisni od rasti*. Dostopno na: <https://www.mladina.si/187363/evropa—cas-je--da-prenehamo-biti-odvisni-od-rasti> (28. junij 2020).
- Moore, Jason W. (2002): The Crisis of Feudalism. *Organization & Environment* 15(3): 301–322.
- Morgan, Mary S. (2012): *The World in the Model: How Economists Work and Think*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Norval, Aletta J. (2006): Democratic Identification: A Wittgensteinian Approach. *Political Theory* 34(2): 229–255.
- OECD (n. d.): *Green Growth in Action: Korea*. Dostopno na: <https://www.oecd.org/korea/greengrowthinactionkorea.htm> (17. marec 2020).
- OECD (2011): *Towards Green Growth – A Summary for Policy Makers*. Paris: OECD. Dostopno na: <https://www.oecd.org/greengrowth/48012345.pdf> (17. marec 2020).
- OECD (2014): *Towards Green Growth in Southeast Asia – Solutions for Policy Makers*. Paris: OECD. Dostopno na: <https://www.oecd.org/dac/environment-development/Final%20SE%20Asia%20Brochure%20low%20res.pdf> (17. marec 2020).
- OECD (2018): *Investing in Climate, Investing in Growth*. Paris: OECD. Dostopno na: <https://www.oecd-ilibrary.org/docserver/9789264273528-endf?expires=1533198808&id=id&accname=guest&checksum=BAB8D9E168107BABCEB D7C203F4ACB0E> (17. marec 2020).
- Orr, David W. (2004): *Earth in Mind – On Education, Environment and the Human Prospect*. Washington: Island Press.
- Pariški sporazum*. Uradni list Evropske unije št. L 282/4, 19. oktober 2016. Dostopno na: [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/SL/TXT/PDF/?uri=CELEX:22016A1019\(01\)&from=SL](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/SL/TXT/PDF/?uri=CELEX:22016A1019(01)&from=SL) (17. marec 2020).
- Pegg, Mark Gregory (2008): *A Most Holy War: The Albigensian Crusade and the Battle for Christendom*. Oxford: Oxford University Press.
- Piketty, Thomas (2015): *Kapital v 21. stoletju*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Presidential Commission on Green Growth, Republic of Korea (2009): *Road to Our Future: Green Growth*. Dostopno na: <https://www.greengrowthknowledge.org/national-documents/republic-korea-road-our-future-green-growth-national-strategy-and-five-year-plan> (17. marec 2020).
- Raworth, Kate (2017): *Doughnut Economics. Seven Ways to Think Like a 12th-Century Economist*. London: Business Books.

- Roser, Max, Hannah Ritchie in Esteban Ortiz-Ospina (2013, 2019): *World Population Growth*. Dostopno na: <https://ourworldindata.org/world-population-growth> (17. marec 2020).
- Simon, Julian (1981): *The Ultimate Resources*. Princeton: Princeton University Press.
- Solow, Robert M. (1973): Is the End of the World at Hand? *Challenge* 16(1): 39–50.
- SpaceX (n. d.): *Mars & Beyond. The Road to Making Humanity Multiplanetary*. Dostopno na: <https://www.spacex.com/human-spaceflight/mars/> (20. maj 2020).
- Tatz, Colin in Winton Higgins (2016): *The Magnitude of Genocide*. Santa Barbara: Praeger.
- UNEP (2009): *Global Green New Deal: Policy Brief (March 2009)*. Nairobi: UNEP. Dostopno na: https://wedocs.unep.org/bitstream/handle/20.500.11822/7903/A_Global_Green_New_Deal_Policy_Brief.pdf?sequence=3&isAllowed= (17. marec 2020).
- UNEP (2011): *Decoupling Natural Resource Use and Environmental Impact from Economic Growth*. Nairobi: UNEP. Dostopno na: http://wedocs.unep.org/bitstream/handle/20.500.11822/9816/Decoupling_FRReport_EN.pdf?sequence=1&isAllowed=y (17. marec 2020).
- UNEP (2019): *Emissions Gap Report 2019: Lessons from a Decade of Emissions Gap Assessments*. Dostopno na: <https://wedocs.unep.org/bitstream/handle/20.500.11822/30022/EGR10.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (17. marec 2020).
- UNESCAP (2005): *Report of the Ministerial Conference on Environment and Development in Asia and the Pacific, Seoul, 28.–29. marec 2005*. E/ESCAP/MCED(05)/Rep. 20. april 2005. Dostopno na: <https://www.unescap.org/sites/default/files/1.%20Report%20of%20the%20Ministerial%20Conference%20on%20Environment%20and%20Development%20in%20Asia%20and%20the%20Pacific%2C%202005.pdf> (17. marec 2020).
- Wallerstein, Immanuel (1974): *The Modern World-System I: Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the 16th Century*. New York: Academic Press.
- Wallich, Henry C. (1972): More on Growth. *Newsweek*, 13. marec, str. 86.
- Weber, Michael (2018): Degrowth: Technoscience and the Existential Stakes of a Political Heresy. *Cosmos and History: The Journal of Natural and Social Philosophy* 14(3): 51–71.
- World Bank (2012): *Inclusive Green Growth: The Pathway to Sustainable Development*. Washington: The World Bank. Dostopno na: http://siteresources.worldbank.org/EXTSDNET/Resources/Inclusive_Green_Growth_May_2012.pdf (17. marec 2020).

Zeleni (novi) dogovori in politična strategija: od demokratskega socializma do *greenwashinga*

Abstract

Green (New) Deals and Political Strategy: From Democratic Socialism to Greenwashing

Throughout the world, various versions of a Green New Deal have lately become the most politically visible attempt to overcome the gap between the urgency of the climate crisis and the insufficiency of current (and planned) measures to tackle it. Regardless of the concrete content of particular measures, the underlying principle of a GND is that the bundle of policies contained within are aimed at restructuring the economic system in a way that tackles the dual crisis of climate change and social inequality. This article deals with four different GND proposals that are the most relevant for the climate movement in Slovenia: two different GND versions from the USA, which are the foundation of the majority of debates among activists and academics, the European Green Deal put forward by the European Commission, and, as its counterweight, the Blueprint for Europe's Just Transition proposed by the Diem25 movement. The author analyzes the more or less explicit political strategies that form the basis of GND proposals and their understanding of the political barriers they have to overcome. By analysing the proposals as well as the debates they elicited, the author aims to provide an answer to the following questions: how do different GND proposals define the the problem they are trying to solve; who or what is responsible for the climate crisis; what are the timelines and the level of ambition; who are the agents tasked with making a GND a reality; and lastly, how do particular proposals position themselves in relation to capitalism.

Keywords: Green New Deal, European Green Deal, climate movement, climate crisis, political theory

Jaša Veselinovič obtained his Master's degree in International Relations from Vrije Universiteit Amsterdam and will be starting his doctoral studies in the fall at the Berlin

Graduate School for Global and Transregional Studies. During his studies in Ljubljana, he was a journalist at Radio Študent and a member of Študentska Iskra (jasa.veselinovic@gmail.com).

Povzetek

Različne oblike Green New Deal so povsod po svetu v zadnjem času postale politično najvidnejši poizkus premoščanja razkoraka med resnostjo in nujnostjo okoljske krize ter nezadostnostjo trenutnih (in predvidenih) ukrepov za spopad s to krizo. Ne glede na različno konkretno vsebino ukrepov gre pri GND načeloma za paket politik, namenjenih preoblikovanju ekonomskega sistema s ciljem sočasnega spopadanja z dvojno krizo klimatskih sprememb in družbene neenakosti. Ta članek obravnava štiri predloge GND, ki so politično najrelevantnejši za podnebno gibanje v Sloveniji: dve različici GND iz ZDA, ki sta izhodišče večine aktivističnih in akademskih razprav, Evropski zeleni dogovor, ki ga je predlagala Evropska komisija, in, kot njegovo protiutež, Načrt za evropski pravični prehod, ki ga je pripravilo gibanje Diem25. Analiziral bom bolj ali manj eksplicitne politične strategije, to je analize političnega momenta, na katerih temeljijo predlogi in razumevanje političnih ovir, ki stojijo na poti uresničevanja posameznih ukrepov. To bom storil na podlagi predlogov in razprav, ki so jih sprožili, ter odgovoril na naslednja vprašanja: Kako različni GND definirajo problem, ki ga rešujejo? Kdo ali kaj je odgovoren za podnebno krizo? Kakšni sta časovnica in ambicioznost? Kdo so akterji uresničitve GND? In ne nazadnje, kakšen je odnos posameznih predlogov do kapitalizma?

Ključne besede: Zeleni novi dogovor, Evropski zeleni dogovor, okoljsko gibanje, politična teorija, podnebna kriza

Jaša Veselinovič je magistriral iz mednarodnih odnosov na Vrije Universiteit Amsterdam in jeseni začel študij na Berlin Graduate School for Global and Transregional Studies. Med študijem v Ljubljani je bil novinar Radia Študent in član Študentske Iskre (jasa.veselinovic@gmail.com).

»Zamejitev globalnega segrevanja na 1,5 °C bi zahtevala hitre, daljnosežne in še nikoli videne spremembe v vseh vidikih družbe.« Tako je zapisano v *Povzetku za oblikovalce politik*, ki je del nedavnega posebnega poročila Medvladnega foruma za podnebne spremembe (IPCC). V njem je 91 znanstvenikov iz vse dostopne znanstvene literature izluščilo napotke, ki naj jim sledimo, če želimo »v kontekstu /.../ trajnostnega razvoja in izkoreninjenja revščine« preprečiti globalno segrevanje za več kot 1,5 °C glede na predindustrijsko dobo (IPCC, 2018). Besedilo vsakokratnega povzetka poročila besedo za besedo izpogajajo in odobrijo vse svetovne vlade, zato ni pretirano reči, da zgornji citat o potrebi po radikalni spremembi družbene ureditve ne pomeni le znanstvenega, ampak tudi minimalni politični konsenz. A ob pogledu na dejanske podnebne politike po svetu vidimo, da zavezanost vlad hitrim družbenim spremembam obstaja zgolj na deklarativni ravni.

Razkorak med nezadostnostjo obstoječih podnebnih politik in pozivi IPCC k hitremu ukrepanju je izhodišče predlogov, ki so v taki ali drugačni

obliki posvojili ime Novi zeleni dogovor (*Green New Deal* – GND). Konkreten nabor ukrepov se razlikuje od primera do primera, a skupni imenovalec vseh oblik GND je, da gre za paket politik, namenjenih preoblikovanju ekonomskega sistema s ciljem sočasnega spopadanja z dvojno krizo klimatskih sprememb in družbene neenakosti. GND tako »poveže podnebno in ekonomsko pravičnost v vseobsegajočo vizijo preoblikovanja dobršnega dela družbene ureditve« (Temper in Bliss, 2019). Kot pristop k oblikovanju politik cilja na hkratno reševanje nekaterih še vedno prisotnih posledic krize iz leta 2008 ter družbeno škodljivih učinkov neoliberalizma in klimatskih sprememb ter je kot tak del širšega političnega preporenda neokleyneziastva (Beuret, 2019). Ann Pettifor (2019: loc. 229) dodaja, da GND ni le ideja ali predlog, temveč je (oziroma mora biti) celovit načrt, ki zahteva velike sistemske spremembe.

Čeprav se morda zdi, da se je v zadnjem času ideja o GND pojavila silovito in od nikoder, pa ima vsaj desetletno zgodovino. Tik pred izbruhom gospodarske krize leta 2008 je besedno zvezo prvič zapisal liberalni ekonomist Thomas Friedman (2007), posvojil in v svoj volilni program pa jo je istega leta zapisal bodoči ameriški predsednik Barack Obama. Po vsebini bližje današnjim predlogom je bil GND britanskih levičarskih ekonomistov, sindikalistov in okoljskih aktivistov na čelu z že omenjeno Ann Pettifor, ki so ga predstavili kot odgovor na porajajočo se trojno krizo bančnega sistema, podnebnih sprememb in visokih cen nafte (Green New Deal Group, 2008).¹ Vse od takrat bi lahko zgodovino različnih predlogov GND pisali s perspektive dnevne sobe Ann Pettifor, kjer so se srečevali snovalci različnih predlogov. Pred objavo svoje verzije so se tam zglasili tudi sodelavci ameriške kongresnice Alexandria Ocasio-Cortez, ki je GND dokončno popularizirala ter ga naredila za eno politično najvidnejših in najbolj priljubljenih alternativ za spopadanje s podnebno krizo.

V zadnjih dveh letih se je tako pojavilo več različic GND, ki merijo tako na nacionalno kot nadnacionalno, predvsem evropsko raven. V tem članku se bomo posvetili trem predlaganim GND – ameriškemu, kot je bil ubeseden v resoluciji kongresnice Alexandria Ocasio-Cortez (2019) in nadalje razdelan kot del volilnega programa kandidata za demokrasko predsedniško nominacijo Bernieja Sandersa (2019), predlogu »Evropskega zelenega dogovora« (EGD) nove Evropske komisije pod vodstvom Ursule von der Leyen (Evropska komisija, 2019) in Načrtu za evropski pravični prehod (NEPP), ki ga je pripravilo gibanje Diem25, zbrano okoli nekdanjega grškega finančnega ministra Janisa Varufakisa (Green New Deal for Europe, 2019).

¹ Za soroden zgodnji poskus naslavljanja globalne ekonomske krize z GND glej tudi Barbier, 2010.

Med številnimi različicami zelenih novih dogovorov, ki so trenutno v pripravi po svetu, sem zgornje izbral zato, ker so za okoljsko gibanje v Sloveniji najbolj relevantni – ameriški različici zato, ker sta v veliki meri navdih za vse ostale ter odpirata najbolj razgibane in poglobljene razprave o svojih predpostavkah in ciljih, EGD pa zato, ker bo z njim okoljsko gibanje v Sloveniji najbolj neposredno soočeno in mora torej poznati tako njegovo vsebino kot implicitne politične kompromise, na katerih temelji. NEPP v članku ne bo obravnavan enakovredno ostalim različicam, saj je za kaj takega preobsežen. Uporabljen bo torej predvsem kot bolj ambiciozna protiutež EGD. Zamišljen je namreč na isti, EU ravni, a je v svojih predlogih precej bolj domisel in s tem dokaz, da se kljub številnim političnim preprekam okoljskemu gibanju ni treba zadovoljiti s skromnostjo (in okoljsko nezadostnostjo) vizije EGD.

Pri tem se ne bom osredinil na tehnične rešitve in ukrepe za razogljčenje, ki jih ponujajo posamezni GND, temveč na politične strategije, na katerih temeljijo. Razprav o dostopnosti in izvedljivosti posameznih tehnoloških rešitev sicer ni nikoli mogoče povsem ločiti od političnih premislekov, ki narekujejo njihovo udejanjanje, kar je najbolj očitno pri razpravah o geoinženiringu, kjer številni zagovorniki upe polagajo v še neobstoječe tehnologije prihodnosti, da bi v sedanosti vse ostalo enako.² Pri političnih strategijah, s stališča katerih bom obravnaval različne GND, gre za (vedno vsaj implicitne) analize političnega momenta, na katerih temeljijo predlogi, ter za poskuse identifikacije in razumevanja političnih ovir, ki stojijo na poti uresničevanja posameznih tehnoloških rešitev in ukrepov, ki jih predvidevajo različni GND (Seaton, 2019).

Pokazal bom torej, kako vsak od treh GND definira problem, ki ga rešuje. Kdo ali kaj je kriv za podnebno krizo, s katero se soočamo, kakšni sta časovnica in ambicioznost predlaganih ukrepov in kako široko je zastavljen GND? Kdo so akterji, ki bodo dosegli uresničitev v GND predlaganih ukrepov – so to tehnokratske elite, skesani kapitalisti, razpršena družbena gibanja od spodaj ali v stavki združeno delavstvo? In ne nazadnje, v kakšnem odnosu so posamezni GND do kapitalizma oziroma, poenostavljeno, kako je razumljen »sistem« iz vzklika »*System Change Not Climate Change*«, ki ga pogosto slišimo iz ust zagovornikov GND?

Namen članka ni postavitve alternativnega, »pravega« GND ali dokončna zavrnitev kateregakoli od treh obravnavanih predlogov, temveč obravnava nekaterih njihovih protislovij in s tem postavitve izhodišč, po katerih se bomo lahko ravnali tudi v prihodnje, ko bodo v javno razpravo prihajale vedno nove okoljske politike, okitene z retoriko GND. To je tudi razlog, da

2 Na tem mestu velja omeniti, da se z drugimi progresivnimi in antikapitalističnimi pristopi k razumevanju in reševanju podnebne krize, kot so odrast, geoinženiring in socialna ekologija, ne bom ukvarjal, razen posredno, ko tvorijo izhodišče kritik GND. Za več glej D'Alisa idr., 2109; Burton in Sommerville, 2019; Bastani, 2019; Light, 1998; Horvath, 2019.

obravnavam EGD, ki ga je predlagala Evropska komisija. Čeprav ne ustreza zgornji definiciji GND, pa zelo očitno jaha na sentimentu GND. Poleg tega gre za predlog, s katerim bo podnebno gibanje v Sloveniji v prihodnje najbolj neposredno soočeno, zato je ključno, da na takšne polukrepe in posku- se *greenwashinga*³ zna odgovoriti.

Green New Deal kot cilj in metoda ameriških demokratičnih socialistov

Februarja 2019 sta kongresnica Alexandria Ocasio-Cortez in senator Ed Markey predstavila nezavezujočo resolucijo o GND (Ocasio-Cortez, 2019). Čeprav jo je republikanska večina v senatu kmalu zavrnila, je resolucija požela veliko odobranja in konkretno premaknila polje razprave o okoljski krizi v ameriški javnosti. Sklicujoč se na poročila IPCC, resolucija od zvezne vlade zahteva dramatično zmanjšanje izpustov toplogrednih plinov, zagotovitev več milijonov dobro plačanih delovnih mest, vsem dostopno zdravstvo, čist zrak, vodo in zdravo hrano kot osnovne človekove pravice ter končanje vseh oblik zatiranja. Da bi dosegli te cilje, GND predvideva desetletno mobilizacijo za zmanjšanje ogljikovih izpustov, v okviru katere bi ZDA prešle na električno energijo, pridobljeno izključno iz obnovljivih virov, digitalizira- le električno omrežje, energetske obnovile vse stavbe ter posodobile trans- portni sistem z investicijami v električne avtomobile in hitre vlake. Zavoljo zagotavljanja družbene pravičnosti mora zvezna vlada te ukrepe pospre- miti z vlaganjem v izobraževanje in ekonomski razvoj skupnosti, ki bodo zaradi razogljichenja najbolj prizadete. ZDA naj obenem prek mednarodne izmenjave tehnologij in znanja ter finančne pomoči drugim državam postanejo vodilni globalni zagovornik GND. Vse to naj poteka v sodelovanju in partnerstvu z najbolj ranljivimi skupnostmi, sindikati, delavskimi zadruga- mi, civilno družbo in podjetji.

Če se resolucija GND morda res bere kot seznam želja, pa je GND, ki ga zagovarja Bernie Sanders, precej bolj agresiven in konkreten glede načinov doseganja ciljev (Sanders, 2019). Predvideva popolno razogljichenje prometa in energetskega sistema do leta 2030 ter popolno razogljichenje celotnega gospodarstva do leta 2050. Obenem poimenuje glavnega krivca

³ Greenwashing je največkrat definiran kot praksa podjetij ali vlad, kjer prihaja do razkoraka med simbolnim in dejanskim, in sicer tako, da vodstvo podjetja ali države pod pritiskom delničarjev, javnosti ali volivcev »govori zeleno«, obenem pa si v praksi ne prizadeva za doseganje svojih deklariranih zelenih ciljev ali celo vodi »rjavo politiko« (Siano idr., 2017).

in nasprotnika – fosilno industrijo, ki v prvi resoluciji GND ni omenjena niti z besedo. Sanders zahteva ne le ugašanje fosilne industrije, pač pa tudi kazenski pregon vodilnih v podjetjih, ki zavirajo opuščanje fosilnih goriv. Obenem GND ne namerava izkoristiti za postavitev ZDA na moralizirajoče čelo sveta, saj se je v preteklosti pokazalo, da so ZDA mednarodna prizadevanja za boj proti okoljski krizi, kakorkoli skromna že so bila, kvečjemu zavirale. Odrekanje agresivni hegemonski vlogi je razvidno tudi iz napovedanega financiranja GND, ki bo poleg dodatnega obdavčenja bogatih v veliki meri izpeljan na račun manjših vlaganj v ameriško vojsko – samo po sebi najbolj onesnažujočo institucijo na svetu.

Obe verziji ameriškega GND torej ciljata na omejitev globalnega segrevanja na 1,5 °C glede na predindustrijsko dobo. Letvica je postavljena v skladu z opozorili IPCC in Pariškim podnebnim dogovorom (*zaveza držav je 2 °C, prizadevale pa si bodo za 1,5 °C*), ki imata vsako segrevanje nad omenjeno temperaturo za nevarno. Ne da bi se izgubljali v črnogledih distopijah o okoljski apokalipsi (glej Wallace-Wells, 2019; Scranton, 2015), ki jih porajajo sovražni odzivi vladajočih razredov in kapitala, ko je prednje postavljen tak ali drugačen GND, velja opozoriti na okoljske posledice najboljšega možnega izida. Čeprav so politike, ki jih zahtevajo GND, radikalne, bi tudi doseganje deklariranega cilja za mnoge pomenilo katastrofo. Že v letu 2019, drugem najtoplejšem do zdaj in 1,1 °C toplejšem glede na predindustrijsko dobo (WMO, 2020), smo soočeni z vse številčnejšimi in vse bolj uničujočimi okoljskimi katastrofami. Za 1,5 °C toplejše ozračje torej ni »sprejemljivo segrevanje«, temveč pomeni smrtno obsodbo za številne staroselske skupnosti in nizko ležeča otočja ter nebroj ekosistemov.

Zato je še toliko pomembneje, da GND vsebuje celovito in konsistentno vizijo. Po eni strani sta podnebno segrevanje in kopičenje ogljikovih izpustov razumljena kot le najurgentnejša indikatorja okoljske krize, ki vključuje tudi množično izumrtje živalskih in rastlinskih vrst, onesnaženje voda, zasičenost s plastičnimi delci, sistematično izčrpavanje rodovitne zemlje, množično umiranje žuželk, sesutje ekosistemov in še bi lahko naštevali. Po drugi strani pa GND kot ponujen odgovor na to krizo ne pomeni le lepljenja socialnih ukrepov na načrt za prehod na čiste vire energije. GND izhaja iz razumevanja, da so vse manjša moč delavstva, astronomska neenakost, patriarhat, rasizem in preteči klimatski kaos vsi del istega sistema. Scenarij o uspešni uresničitvi GND tako združuje znanstveni realizem ter pozitivne politične in tehnološke spremembe. To pomeni odmik od prevladujočega trenda, kjer naletimo na zgodbe, izolirane v eno od treh kategorij: katastrofične napovedi okoljskih

znanstvenikov, zložena in navdihujoča poročila o obetavnih tehnoloških prebojih ali proslavljanje malih aktivističnih zmag (Aronoff idr, 2019).⁴

Politično strategijo v ožjem pomenu je sicer bolj kot v obeh predlogih GND mogoče analizirati na podlagi razprav, ki sta jih sprožila na ameriški levici. Te so tudi posledica dejstva, da je ameriško okoljsko gibanje po desetletjih pravičniških protestov in deklarirane »apolitičnosti« z GND vstopilo na področje institucionalne politike in igre moči. Nasprotnik ni več le kapitalizem v vsej svoji abstraktnosti (in s tem praktični nepremagljivosti), ampak je gibanje postavljeno pred konkretne politične odločitve in – kot še nikoli prej – možnost zmage (Goodrich, 2019). Najbolj eksplicitno in hkrati GND naklonjeno se z ovirami, ki stojijo na poti uresničitve radikalnega GND, spopadejo avtorji iz orbite stranke Ameriški demokratični socialisti (*Democratic Socialists of America*) (Aronoff idr., 2019), katere članici sta tudi Alexandria Ocasio-Cortez in Naomi Klein (2019), ki je GND med drugim zagovarjala v okviru Sandersove kampanje. V nadaljevanju bomo tako ameriški različici GND obravnavali skupaj, saj ne glede na posamezne zgoraj omenjene razlike obe temeljita na podobnih predpostavkah ter odpirata enaka širša vprašanja in premisleke.

GND in ekonomski nacionalizem

Prvo levičarsko kritiko ameriških predlogov GND bi lahko zaobjeli s konceptom ekonomskega nacionalizma. Kot pravi eden od kritikov, se lahko GND, ki je sprejet v imenu postavljanja ZDA na čelo sveta in pri katerem se beleženje ogljikovih izpustov konča na državni meji, kaj hitro sprevrže v »zeleno socialno demokracijo doma, obdana z militariziranimi kopenskimi in morskimi mejami, za katerimi poteka prisvajanje surovin za domačo *clean-tech* industrijo« (Ajl, 2018; glej tudi Kolinjivadi, 2019). Poleg tega osredinjanje na prehod na brezogljicne vire električne energije spregleda zelo verjetno povečano potrebo po rudarjenju mineralov, kot so litij, kobalt in nikelj, kar bo vodilo v povečano intenzivnost akumulacije z razlaščanjem in onesnaževanja (Riofrancos, 2019).

Delen odgovor na to se skriva v celovitem pristopu, na katerem temelji GND. Če sta prihodnost kopica električnih avtomobilov s po enim potnikom in nenehno rastoča poraba energije, bo potreba po mineralih namreč

⁴ GND je tako razumljen kot oblika oziroma nastavek za »*resotration story*«, pozitivno nabitto zgodbo o spremembi, iz katere naj se po Georgeu Monbiotu napaja in krepi gibanje za ekosocialne spremembe (Monbiot, 2017).

precej večja kot v primeru uveljavitve GND, ki predvideva široko floto javnega elektrificiranega prevoza, tako vlakov kot avtobusov, ter zmanjšanje porabe energije na ravni države. Drugi del odgovora pa se skriva v dveh temeljnih načelih radikalnejšega krila zagovornikov GND. Prvo je internacionalizem oziroma delavska solidarnost vzdolž verig vrednosti,⁵ ki naj bi jo spodbujali tako z rahljanjem pravic, povezanih z intelektualno lastnino okoli »čistih tehnologij«, ter vključitvijo visokih delavskih in okoljskih standardov v trgovinske sporazume kot tudi od spodaj – v obliki solidarnostnih stavk in političnega pritiska. Drugo načelo pa je vztrajanje pri demokratičnem odločanju vpletenih skupnosti o produkciji, distribuciji in porabi energije. V končni fazi (ki pa ne sme biti zelo oddaljena) GND nikakor ne sme biti omejen le na ZDA – pa naj bodo te še tako velik onesnaževalec –, saj je uspešna preprečitev najhujših scenarijev okoljskega kolapsa odvisna od vpeljave globalnega GND v izvedbi koalicije levičarskih vlad velikega števila držav (Aronoff idr., 2019: 4. pogl.).

Čeprav se očitki o »nacionalističnem« značaju GND običajno nanašajo na nevarnost (še intenzivnejšega) neokolonializma, pa osredinjanje na nacionalno državo skriva še eno zagonetko, ki je zaklinjanje h krepitvi delavske solidarnosti ter povezovanju med okoljskimi gibanji na Jugu in Severu ne razreši. V svetu, kjer je politična suverenost formalno domena nacionalnih držav, se predlogi GND ne vprašajo o izvrševanju (in kaznovanju neizvrševanja) zavez, sprejetih v okviru globalnega GND. Ali, kot je vprašanje nekoliko neposrečeno zastavil neki zgodovinar: »Kdo bo zeleni policist za globalni GND?« (Slobodian, 2020). Interese kapitala nasproti državam in njihovim zakonodajam, ki ogrožajo dobičke ali lastninske pravice, uspešno ščitijo Svetovna trgovinska organizacija (WTO) in različni mehanizmi za reševanje sporov, kot je znameniti Mehanizem za reševanje sporov med vlagateljem in državo (*Investor-state dispute settlement* – ISDS). Ti so vključeni v številne prostotrgovinske sporazume in vlagateljem, največkrat multinacionalkam, omogočajo, da na posebnih mednarodnih sodiščih tožijo države zaradi nove zakonodaje – tudi okoljske –, ki ogroža vlagateljeve predvidene dobičke (Keller, 2019; Umanotera, 2014).

Razen precej ohlapnega »povezovanja progresivnih vlad« predlagatelji GND ne predlagajo medvladnih in potencialno nadnacionalnih institucij. Si je mogoče zamisliti in ali si je vredno prizadevati za »zeleni WTO«, ki bi mehanizme za reševanje sporov uporabljal za kaznovanje držav, ki se ne držijo okoljskih zavez? Če da, kako obenem preprečiti, da to ne bi pomenilo le »pozelenitve« obstoječih razmerij moči, to je zahodnega imperializma in

5 Na temo vrednostnih verig glej nedavno izdani pregledni zbornik (Podvršič in Breznik, 2019).

premoči interesov kapitala nad prenekatero državo in demokratično izraženo voljo? To so vprašanja, ki si jih okoljsko gibanje mora zastavljati, saj je vprašanje suverenosti ključno politično vprašanje, sploh če je naš cilj radikalna transformacija socio-političnega sistema (Wainwright in Mann, 2018). Obenem ni nič nenavadnega, da se avtorji najbolj poglobljene razprave o GND (Aronoff idr., 2019) ne dotaknejo desetletja trajajočih medvladnih podnebnih pogajanj, ki so prinesla Pariški podnebni sporazum. Njihov rezultat je namreč smešno uboren in se s svojo skromnostjo bolj slabo vključuje v velikopotezne načrte avtorjev o spremembi namembnosti državnega aparata ter preurejanju lastninskih razmerij (Slobodian, 2020).

GND, razredni boj in kapitalizem

Zagovorniki GND za svojega glavnega nasprotnika definirajo fosilni kapital.⁶ Ostra konfrontacija z njim je neizbežna in edini javni interes, ki mu fosilni kapital lahko služi, je njegova evtanazija. Zato tudi predlog, da takoj po prepovedi iskanja novih nahajališč fosilnih goriv in s tem zmanjšanju vrednosti podjetij država odkupi večinski delež in čim hitreje ugasne proizvodnjo (Aronoff, 2019: loc. 694). Delavcem, ki bodo zaradi tega ostali brez služb, GND obljublja pravično tranzicijo v obliki zagotovljenih zelenih služb (*green job guarantee*). Ob tem na novo definira zelena delovna mesta, ne le tista, ki bodo nastala z izgradnjo infrastrukture za brezogljivično in nizkoenergetsko prihodnost, ampak tudi tista, ki imajo že danes nizek ogljični odtis. Zelena delovna mesta so tudi delovna mesta v izobraževanju, skrbstvu in zdravstvu. Boj za boljše delovne pogoje v teh sektorjih in s tem boljše ter vsem dostopne storitve ne pomeni le širitve nizkoogljivega segmenta gospodarstva, ampak tudi redefinira javno dobro in je tako integralni del GND (Bhattacharya, 2019). Poleg tega so učitelji/ce in bolničarji/ke najbolj militanten del ameriškega delavstva, ki obenem najglasneje zagovarja ukrepanje proti podnebnim spremembam. Položaj v drugih panogah, sploh tistih, ki se jih GND najbolj tiče – transportni, gradbeni in ekstraktivistični –, ni tako obeta-ven. Predlagatelji GND se tega zavedajo, a v delavstvo in gradnjo širokega, večrasnega demokratičnega gibanja od spodaj polagajo večino svojih upov (Aronoff idr., 2019: 2. pogl.). Delavcev je namreč (mnogo) več kot njihovih nasprotnikov, poleg tega pa njihov strateški položaj na delovnih mestih ponuja vzvod za doseganje političnih ciljev s stavkami (Huber, 2019).

Poudarek na delavstvu kot glavnem motorju sprememb iz GND še ne dela revolucionarnega programa. To pogosto izpostavijo kritiki na levisi, ki

⁶ Za socialno zgodovino fosilnega kapitala in njegovo vlogo v razvoju kapitalizma glej Malm 2016.

z razorožujočim pesimizmom razglašajo nujnost revolucije, če naj preprečimo popoln okoljski kolaps, in hkrati – glede na nizko delavsko organiziranost – njeno neverjetnost. Zagovorniki GND se po njihovem namreč slepijo, če mislijo, da sta mogoča prevzem državnega aparata in njegova uporaba v lastno (delavsko, zeleno) korist, ter da bi kapital kaj takega, kot je GND, kdaj dovolil (Bernes, 2019). A ti odgovarjajo s svojo analizo, ki ne v državi ne v kapitalu ne vidi enotnega akterja. Ta je namreč heterogen, sestavljen iz sektorjev in kapitalistov, ki so drug drugemu konkurenca na trgu, komolčijo pa se tudi za vpliv nad državnim aparatom ter s tem za blagoslov v obliki naklonjenih politik in legitimnosti. Ta notranja deljenost odpira prostor za strateške posege ljudske moči od spodaj, s strani delavskega razreda, ki pa je tudi sam fragmentiran ter se vedno znova vzpostavlja in krepí ravno v takšnih političnih bojih (Riofrancos, 2019). Iz te analize izhaja, da lahko zagovorniki GND v svojih prizadevanjih računajo na vsaj delno naklonjenost dela kapitalističnega razreda. Za asistenta pri evtanaziji fosilnega kapitala se lahko ponudi tudi kapital za vetrnimi turbinami – ne, ker bi okoljsko osveščena mladina kaj premaknila v njegovem črnem srcu, ampak ker si od zelenega prehoda obeta to, za kar obstaja, dobiček.

Tako smo se približali zadnji točki razprave o ameriški verziji GND, vprašanju »sistema«. Kot rečeno, zagovor GND ni zagovor revolucije in tudi njegova dosledna in optimalna uresničitev ne bi prinesla nekapitalistične družbene ureditve. A zagovorniki kljub temu jasno prepoznavajo preseganje kapitalizma kot neobhoden pogoj prehoda v trajnostno ter okoljsko in socialno pravično družbo. Kapitalizem je socialna formacija, organizirana okoli proizvodnje in porabe blaga, ki jo poganja imperativ nenehne širitve akumulacije presežne vrednosti z doseganjem pozitivnih donosov na investicije (Wainwright in Mann, 2018: loc. 1912). Predpostavke o neskončni rasti, na kateri temelji kapitalizem, planet ne more preživeti. Vsaka znana oblika kapitalizma je bila (in je) ekstraktivistična ter se je z energijo in Zemljinim bogastvom napajala na uničujoče in neobnovljive načine ter nato klecnila pred soočanjem z okoljsko škodo in onesnaževanjem (Battistoni in Britton-Purdy, 2020). Neskončna »zelena rast«, ki temelji na predpostavki o prelomu povezave med ekonomsko rastjo in izkoriščanjem surovin (tako imenovani »*decoupling*«), je zato fantazija (Dale, 2015; Burton in Sommerville, 2019; Beuret, 2019). Že res, posamezni kapitalisti lahko sprejemajo okoljske zaveze, a kapitalisti kot razred lahko naravo obravnavajo le kot skladišče surovin (Wainwright in Mann, 2018: loc. 1924).

Kljub tem jasnim stališčem pa je pristop zagovornikov GND ambivalenten. Upov ne polagajo v možnost zelene rasti, hkrati pa tudi niso zagovorniki odrasti. Širše gledano je ta razpetost med kritiko kapitalizma na eni in

obljubami o pomoči države pri reševanju kapitalizma pred njim samim na drugi strani tudi siceršnja značilnost socialne demokracije (Dale, 2019; Mann 2017). Kritiki GND v tej dvojnosti vidijo hinavščino, ki je v plan GND zapisala za vsakogar nekaj (Bernes, 2019). Poleg tega GND daje zelo majhen poudarek na zmanjševanje potrošnje. Zagovorniki sicer radi poudarijo, da bi ogljikevke izpuste lahko zmanjšali za tretjino, če bi desetina najbogatejših Zemljanov svojo potrošnjo znižala na raven povprečnega Evropejca (Aronoff idr., 2019: 355). A običajnemu Američanu zagovorniki GND obljublajo, da mu potrošniških navad in življenjskega stila ne bo treba spremeniti (Beuret, 2019).

En odgovor zagovornikov je, da je GND dejansko politični program, ki se v svoji razdelanosti in premisleku o kratkoročnih kompromisih ne more primerjati z ničemer, kar je prišlo izpod peresa zagovornikov odrasti. Zagovorniki GND, nekateri bolj odločno, drugi manj, zato trdijo, da zeleno varčevanje (*»green austerity«*), ki je bolj kot ne eksplicitno predpostavljeno v vizijah odrasti, nima možnosti za široko ljudsko podporo, ki bo potrebna, če naj bo GND udejanjen (Pollin, 2018; Aronoff idr., 2019; Huber, 2019). Hkrati se zavedajo, da bosta prehod s fosilnih goriv in izgradnja bolj trajnostnega sistema zahtevala veliko investicij in s tem zelo verjetno tudi rast bruto družbenega proizvoda. Njihovo stališče tako je, da na kratki rok potrebujemo »zadnji stimulus« zelene rasti. Ta naj zgradi infrastrukturo javnega razkošja – vsem dostopno mrežo javnega prometa, galerij, športnih objektov in parkov – kot alternativo okoljsko nevzdržnemu kopičenju tega luksuza v izbranih zasebnih rokah. Ko bo tako postavljen nov politično-ekonomski model, sledita »prelom s kapitalom« in ustalitev v družbi brez rasti (Aronoff idr., 2019: loc. 407). Zadnji cikel rasti, ki naj konča vso rast, torej.

GND torej ni revolucionaren na prvo žogo, a vsaj njegovi radikalni zagovorniki si obetajo, da bo pognal serijo tako imenovanih nereformističnih reform (Gorz, 1967), ki kljub svoji navidezni postopnosti in delnosti, gledano v celoti, postavljajo temelje in sprožajo dinamike, ki se bodo izkazale za sistemsko transformativne. S tega stališča GND tudi ni le cilj sam po sebi. Radikalni zagovorniki GND verjamejo, da okoljske krize ni vredno reševati le same po sebi, pač pa je lahko teren za kolektivno izgradnjo nečesa novega, družbeno pravičnega sistema (Klein, 2019, 7) – demokratičnega socializma po ameriško oziroma socialne demokracije po domače. GND in njegovo nenehno nihanje med sklicevanjem na znanstveni konsenz, da je ukrepanje nujno, ter hkratno priznavanje, da je večino nujnega v trenutnem sistemu »politično nemogoče« izpeljati, tako lahko beremo kot »strateški utopizem« (Davis, 2010), ki odpira nov teren politike (Riofrancos, 2019). GND je tako hkrati metoda in cilj ameriških demokratičnih socialistov.

Zeleni dogovor kot evropska in nič kaj nova strategija za rast

Nova predsednica Evropske komisije Ursula von der Leyen je »Evropski zeleni dogovor« (EGD) decembra lani ob pompoznem razkritju časovnice za njegovo vpeljavo zaradi ambicioznosti označila za evropski moment »človeka na Luni« (von der Leyen, 2019). Čeprav se tudi tu skriva referenca na ZDA, je pomenljivo, da je besedico »novi« v imenu zamenjala beseda »Evropski«. EGD se tako ne sklicuje neposredno na dediščino originalnega New Deala, a obenem referenca ostaja dovolj razumljiva, da se načrt avtomatično (in ne glede na vsebino) vpisuje v val bolj ali manj radikalnih načrtov GND za spopadanje z okoljsko in socialno krizo, ki je zajelo politične imaginarije po vsem svetu.

A evropska verzija pade že na prvem preizkusu. Osnovna predpostavka GND je namreč ta, da mora biti reševanje okoljske in socialne krize neločljivo povezano. EGD kakršnokoli povezavo med tema krizama popolnoma prelomi, saj sredstva za financiranje ukrepov za reševanje okoljske krize ne prihajajo iz komplementarnih politik za zmanjševanje neenakosti, kot bi bila na primer višja obdavčitev bogatih in onesnažujočega kapitala. EGD je tako prej kot celovit in integriran načrt vsota različnih projektov – EGD kot podnebni, socialni, ekonomski, evropski in mednarodni projekt –, ki so bolj ali manj uspešno zvedeni na skupni zeleni imenovalec (Gaventa, 2019).

EGD pa je obenem tudi okvir, v katerem bodo v prihodnjih letih potekale politične bitke za (vsaj delno) reševanje okoljske krize na evropski ravni, zato je pomembno, da razumemo, kaj prinaša, in – tako kot v primeru GND – spoznamo nekaj političnih predpostavk, na katerih temelji. Kot kontrast in bolj progresivna alternativa bo v dialogu z EGD predstavljena še ena različica GND – Načrt za evropski pravični prehod (NEPP). Na pobudo gibanja Diem25 ga je pripravila koalicija Green New Deal for Europe (2019), ki jo sestavlja še nekaj pretežno britanskih *think-tankov* in gibanj.⁷ Tako kot EGD si za politični teren vzame Evropsko unijo, le da je v predlaganih politikah precej konkretnější kot EGD, ki je, kot bomo videli, zaenkrat predvsem »izjava o nameri«, podkrepljena s časovnico šele prihajajočih dejanskih politik in strategij.

Že v Parizu leta 2016 se je EU zavezala k 40-odstotnemu zmanjšanju toplogrednih izpustov do leta 2030 glede na leto 1990. Ob koncu leta 2018

⁷ Kot je bilo rečeno v uvodu, na tem mestu NEPP, ki je sicer zelo obsežen in vsebuje predloge 85 politik, ne bomo globlje analizirali; uporabljen bo le za ilustracijo progresivnejših možnosti evropskega reševanja okoljske krize, torej kot ambicioznejša protiutež EGD.

so bili izpusti 23,2 % nižji kot leta 1990, a njihovo zmanjševanje je tri leta pred tem stagniralo. Že obstoječe in vse napovedane politike zmanjševanja izpustov v državah članicah bi do leta 2030 izpuste zmanjšale za 36 %. Cilji, ki si jih je Evropska Komisija (2019) zastavila v EGD – postati ogljično nevtralna (ne pa tudi brezogljikna) družba do leta 2050 in premik letvice za leto 2030 na 55 % –, so zato dobrodošli. A cilji, ki so hitro pristali na naslovnica, so podkrepljeni z nezadostnimi in ohlapno definiranimi ukrepi (European Environmental Bureau, 2020).

EGD predvideva razširitev sistema za trgovanje z izpusti in vključitev novih sektorjev, na primer pomorski in (tovorni) zračni promet ter potencialno tudi cestni promet. Da bi preprečili selitev umazane proizvodnje v države, ki jih novi ukrepi ne bodo pokrili (tako imenovani *carbon leakage*), je predvidena tudi nekakšna okoljska carinska dajatev, ki naj bi najprej veljala za posamezne sektorje in bo pozneje razširjena (Zachmann in McWilliams, 2020). Sledila bo nova evropska industrijska strategija, ki bo poudarjala krožno gospodarstvo in povečanje recikliranja ter strategijo za »trajnostno in pametno« mobilnost, ki ima za cilj 90-odstotno zmanjšanje izpustov iz prometa do leta 2050. V zvezi s kmetijstvom bo predstavljena strategija trajnostne proizvodnje hrane »od kmetije do vilic«, ki bo ciljala tudi na zmanjšanje uporabe pesticidov in gnojil. Vključeni sta tudi strategija o biodiverziteti in strategija o pogozdovanju. Prihodnje leto pa sledi še akcijski načrt za ukrepe proti onesnaževanju prsti, zraka in voda.

Mesec dni po objavi zelene vsebine EGD je Evropska komisija (2020) razkrila načrte o financiranju svojega »vesoljskega« podviga, ki naj bi bil v naslednjem desetletju, reci in piši, deležen bilijona (tisoč milijard) evrov investicij. Približno polovica, 503 milijarde, naj bi prišla iz evropskega proračuna, v katerem se bo delež, namenjen podnebnim in okoljskim postavkam, povečal s petine na četrtno vseh sredstev. To naj bi sprožilo dodatnih 114 milijard sofinanciranja s strani držav članic. Drugi večji del, 279 milijard evrov javnih in zasebnih investicij, naj bi bil zagotovljen prek tako imenovanega Junckerjevega investicijskega načrta, v okviru katerega Evropska investicijska banka (EIB) in druge podobne ustanove z bančnim poroštvom zmanjšajo tveganost naložbe. Dodatnih 25 milijard evrov si Evropska komisija obeta tudi na račun sheme za trgovanje z ogljikovimi izpusti, 7,5 milijarde »svežega denarja« (skupno pa 100 milijard) iz evropskega proračuna pa bo namenjenih za Mehanizem za pravični prehod.

Ne da bi se preveč spuščali v podrobnosti zapletene sheme financiranja, velja opozoriti na nekaj stvari. Kar se tiče 500 milijard iz evropskega proračuna, ni mogoče vseh šteti za »zapolnjevanje investicijske vrzeli«, saj ne gre le za investicije – vključene so recimo tudi nekatere kmetijske subvencije

in sredstva za raziskave. To še dodatno potrjuje potrebo po spremembi metodologije, s katero Evropska komisija beleži, kateri proračunski izdatki prispevajo k podnebnim ciljem, saj se sicer lahko ponaša z visokimi številkami, ki pa nimajo velikega učinka na okolje. Podobna pretveza je bila uporabljena pri vštetju in s tem »pozelenitvi« že načrtovanih sredstev iz Junckerjevega načrta. Obenem je tudi EIB pred kratkim napovedala, da bo v večji meri – z EGD ali brez njega – podpirala s podnebjem povezane investicije. Dvomimo lahko tudi o načrtovanem izplenu iz trgovanja z ogljikovimi izpusti, saj je odvisen od njihove cene, katere povišanja pa EGD ne predvideva (za več glej Claeys in Tagliapietra, 2020a).

A tudi če gre vse po bilijonskem načrtu Evropske komisije in bodo investicije privabljene ter sredstva »mobilizirana«, to ne bo zadostovalo za doseganje zastavljenih ciljev. Komisija sama ugotavlja, da za doseganje trenutno zavezujočih, to je pariških ciljev 40-odstotnega zmanjšanja izpustov toplogrednih plinov obstaja 260 milijard evrov težka vsakoletna investicijska vrzel. Z EGD komisija ta cilj še zvišuje, zato je smiselno predpostavljati, da je vrzel bližje 300 milijardam vsako leto v naslednjih desetih letih. Če komisiji torej uspe »mobilizirati« bilijon v naslednjih desetih letih, to pomeni le 100 milijard na leto, kar je le tretjina potrebnih sredstev. Poleg tega smo pokazali, da tega bilijona ne moremo v celoti šteti za zapolnjevanje vrzeli. Omenjenih 300 milijard vsako leto se hkrati nanaša le na doseganje ciljev glede toplogrednih plinov, financiranje ostalih zgoraj opisanih načrtov, kot so pogozdovanje, ohranjanje biodiverzitete in podobno, pa zahteva še več denarja. Predvideno financiranje EGD torej kljub lepo zvenečim številkam še zdaleč ne zadostuje za doseganje lastnih ciljev.

EGD in politična inercija

EGD je v primerjavi z ameriškimi verzijami GND precej bolj skop, kar se tiče eksplicitne politične strategije, prav tako se o predlogu še ni razvila tako obsežna razprava. A nekaj političnih predpostavk, na katerih temelji, in težav, ki jih zaradi tega (namerno?) spregleda, je kljub temu mogoče izpostaviti. Kot rečeno, izhodišče EGD ni, da smo soočeni z okoljsko in socialno krizo, temveč kot problem, ki ga domnevno rešuje, vidi predvsem okoljsko (če ne celo samo podnebno) krizo. To ima najmanj dve posledici.

Prvič, financiranje EGD sledi varčevalnemu (*austerity*) modelu. Za Evropsko unijo se je kriza evroobmočja iz leta 2011/2012, ki je bila po uradnem razumevanju predvsem posledica fiskalne razzipnosti in »življenja prek

svojih zmožnosti«, končala. Zdaj je naloga držav, da ponovitev takšne krize preprečijo z zasledovanjem uravnoteženih proračunov in upoštevanjem fiskalnih pravil, ki so jih nekatere države, tudi Slovenija, celo zapisale v ustavo. Reševanje okoljske krize tako ne le, da ni povezano s hkratnim reševanjem socialne krize in odpravljanjem uničujočih posledic varčevanja, pač pa mora biti celo podrejeno pravilom o fiskalni vzdržnosti. Financiranje EGD je tako ločeno od kakršnihkoli globljih razmislekov o socialni pravičnosti, se ne poslužuje nobene inovativne metode, ki bi bila dorasla velikosti problema, in ne uporablja nobenih orodij monetarne politike. Še več, delno zanašanje na spodbujanje zasebnih investicij s ponujanjem bančnih poroštev EIB in drugih javnih bank pomeni, da države prevzemajo tveganja, dobiček pa ostane zasebnim vlagateljem (EuroMemo, 2020).

Na drugi strani NEPP predvideva 5 bilijonov, to je za pet EGD težko finančno shemo, ki bi bila v celoti financirana z izdajo zelenih obveznic.⁸ Te bi izdala EIB, stabilno ceno pa bi s programom odkupovanja zagotavljala Evropska centralna banka. S kupovanjem obveznic in s tem financiranjem NEPP bi javni in zasebni vlagatelji imeli širok dostop do varnih naložb. Z izdajo obveznic se NEPP izogne tudi nekaterim političnim problemom. Države članice EU bi kot lastnice EIB dobile proporcionalni delež izkupička od prodaje obveznic in tako povečale količino javnih sredstev, ne da bi prekršile fiskalna pravila. Izdaja obveznic tako pomeni več javnih sredstev, ne da bi morali za to uvesti nove davke na evropski ravni, ki bi zahtevali pogajanja (in soglasje držav članic) o spremembi evropskih pogodb.

Tudi v kontekstu EGD je že bilo govora o zelenih obveznicah in preobrazbi EIB v »podnebno banko«. S proaktivnejšim delovanjem na področju podnebnih sprememb se (zelo sramežljivo) spogleduje tudi direktorica ECB Christine Lagarde (Euractiv, 2020a). Glasni so tudi predlogi o rahljanju omejitev glede državne pomoči zelenim investicijam in blažitvi fiskalnih pravil, in sicer tako, da bi bilo dovoljeno zadolževanje države za namene financiranja ukrepov za reševanje okoljske krize. Poleg spremembe pravil na evropski ravni bi to zahtevalo spremembo nekaterih ustav – tudi slovenske – in v njih zapisanega fiskalnega pravila. A še večja težava pri uresničitvi teh pobud je ostro nasprotovanje Nemčije in preostalih »fiskalno striktnih« severnoevropskih držav (Claeys in Tagliapietra, 2020b). Nemška vlada oziroma njeni visoki predstavniki so tako že odločno nastopili proti rahljanju fiskalnih pravil ter večji vlogi tako EIB kot ECB (Financial Times, 2019).

Stroga stališča o fiskalni uravnoteženosti je sicer nekoliko omehčala kriza, povezana s pandemijo koronavirusa. Nemčija je tako v pandemiji paraliza-

⁸ Predlog temelji na hipotezi, da lahko javne banke natisnejo tako rekoč neomejeno količino denarja, ki jo zagovarja moderna monetarna teorija (glej Zwitter in Krizmanič, 2019).

rana podjetja podprla s krepko javnofinančno injekcijo, zaradi katere bo letos prekršila svoja pravila o fiskalni vzdržnosti. Podobno velja za preostale evropske države, ki jim je Evropska komisija obenem prišla naproti z začasnimi rahljanjem sicer zelo strogih pravil o državni pomoči. Komisija tako dovoljuje sicer kaznovano državno pomoč, a le, če gre za reševanje v pandemiji prizadetih podjetij. Za odobritev tovrstne pomoči komisija zaenkrat ne postavlja nikakršnih zelenih pogojev, čeprav bi tako lahko močno prispevala k ciljem EGD (Euractiv, 2020d).

A pandemija je hkrati močno zamaknila načrte Evropske komisije glede priprave in sprejemanja politik, ki tvorijo EGD (Euractiv, 2020c). Glave že dvigajo tudi desničarski politiki in industrijska združenja, ki v EGD vidijo nepotrebno obremenitev že tako pešajočega gospodarstva in lobirajo za njegovo opustitev ali razne izjeme (Giegold, 2020). Pandemija in z njo dejstvo, da so države za reševanje podjetij vendarle našle sredstva, ob katerih zeleni prehod ni več videti tako drag in nedosegljiv, prinašata mešane obete za EGD. Čeprav se zdi, da nekatere fiskalne omejitve glede financiranja zelenega prehoda padajo, pa tako države kot Evropska komisija interventne ukrepe strogo vežejo na izredno naravo pandemije in reševanje z njo neposredno povezanih težav. Kako zeleno bo pokrizno okrevanje, bo torej odvisno od političnih bojov, česar se že zavedajo industrijski lobiji ter skladno s tem tudi delujejo.

Druga posledica razumevanja EGD kot instrumenta za reševanje zgolj nekaterih okoljskih težav je zelo šibka socialna komponenta. Ta, kot rečeno, ni razumljena kot integralni del transformativne vizije, temveč je prej privesek, s katerim bo EGD po eni strani lažje »prodati« nekaterim skeptičnim vzhodnoevropskim državam in po drugi strani s poudarjanjem »pravičnega prehoda« preprečiti negativen odziv tistih, ki jih bo opustitev fosilnih goriv najbolj prizadela. Ali, kot temu rečejo v evropskih institucijah, francosko gibanje rumenih jopičev mora biti lekcija (Euractiv, 2020b).

Socialno stran EGD tvori Mehanizem za pravični prehod, ki mu je namenjenih razmeroma malo sredstev, kar je obratno sorazmerno s programi, ki naj bi jih iz njega financirali. Prek tega mehanizma naj bi se namreč napajali projekti za ekonomsko revitalizacijo, socialno podporo in obnovo degradiranih območij (Evropska komisija, 2020). Sredstva za vse te naloge ne zadostujejo, poleg tega pa so vnaprej porazdeljena med države. To utegne voditi v netransparentno in neučinkovito porabo, zato nekateri predlagajo financiranje na projektni osnovi (Cameron idr., 2020). Stereotipni poljski rudar si od Mehanizma za pravični prehod torej lahko obeta predvsem programe za prekvalificiranje v druge poklice in dodatno izobraževanje. Kot opozarja ekonomistka Daniela Gabor (2020), je zadnjih petnajst let

podobnih programov za prekvalificiranje v romunskih rudarskih regijah pokazalo, da so sredstva prej kot pomoč rudarjem lahek plen lokalnih elit, ki monopolizirajo trg prekvalifikacij in izobraževanj. Namesto ozelenitve evropskega gospodarstva tako lahko hitro postanejo subvencionirana oblika *greenwashinga*.

Možnost zlorab sicer ne more biti razlog za nasprotovanje dobronamernemu programu, a tudi če bo šlo vse po načrtih, v zvezi z EGD o podnebni pravičnosti ne moremo govoriti. Podfinancirani Mehanizem za pravični prehod se namreč nanaša le na najbolj neposredno prizadete zaradi prehoda s fosilnih goriv, ne naslavlja pa ostalih socialnih posledic okoljskih sprememb in boja proti njim. Poleg tega trenutno vsaj 50 milijonov ljudi v EU živi v energetske revščini, to je v nezadostno ogretyh bivališčih (Energy Poverty Observatory, 2020). EGD se s tako perečo problematiko v svojem socialnem segmentu ne ukvarja.

Pristop Evropske komisije je spet vredno postaviti ob bok NEPP. Ta situacijo, s katero se sooča, definira kot trojno krizo. Ta je okoljska in ekonomska, kar se odraža v naraščanju revščine, prekarnosti in brezdomstva. Je pa tudi kriza demokracije, saj so prebivalci celotne celine odtujeni od odločevalskega procesa, tako na lokalni ravni kot na ravni EU. Temu primeren je tudi odgovor, ki ga v NEPP sestavljajo trije stebri. Prvi je program zelenih javnih del, ki bo hkrati zagotovil dostojno delo in potrebno delovno silo za ukrepe, povezane z razogljičenjem in zaščito biodiverzitete. Drugi je oblikovanje »okoljske unije«, katere zakonodajna načela so nujnost hitrega delovanja, trajnostna naravnost in solidarnost. Tretji steber pa je vzpostavitev Komisije za podnebno pravičnost, mednarodnega posvetovalnega in raziskovalnega telesa, ki bo skrbelo za mednarodno, intersekcionarno in medgeneracijsko pravičnost okoljskih ukrepov (Green New Deal for Europe, 2019). Obema načrtoma sicer umanjka razumevanje in vključitev neenakosti znotraj EU ter dinamik med centrom in periferijo (Lucchese in Pianta, 2020).

Tretji kritike vreden vidik EGD so njegove mednarodne razsežnosti. Evropska komisija pripoznava, da okoljskih ambicij EGD ne more doseči EU sama, saj zahtevajo globalen in koordiniran napor. EGD zato obljublja, da bo EU svoj vpliv, znanje in finančne vire uporabila za spodbujanje multilateralnih prizadevanj istomiselnih držav. A ta »zelena diplomacija« in napovedano pogojevanje sklepanja novih prostotrgovinskih sporazumov s spoštovanjem dogovora iz Pariza morata iti po besedah Evropske komisije z roko v roki s povečevanjem konkurenčnosti na svetovnem trgu. EGD tudi ne sme ogroziti evropske varnosti (Evropska komisija, 2019). EGD je zato treba brati v širšem kontekstu usmeritev nove Evropske komisije.

EGD je sicer eden glavnih projektov Evropske komisije, a njena predsednica je ob nastopu funkcije svoj pristop poimenovala kot prvenstveno geopolitičen. Tako je na mestu vprašanje, kako jo bo deklarativna naklonjenost EGD multilateralizmu in zeleni diplomaciji odnesla, ko bo prišla v navzkrižje z evropskimi geopolitičnimi ambicijami v spreminjajočem se svetovnem redu. Zelena diplomacija razen »prizadevanj« in »spodbujanja partnerjev« ne vsebuje konkretnih ukrepov, zato lahko upravičeno pričakujemo, da bo v spopadu z geopolitičnimi prioritetami in potrebo po »ohranjanju varnosti dobavnih verig«, ki je omenjena tudi v EGD, potegnila kratko (EuroMemo, 2020).

Najučinkovitejše in najbolj zavezujoče orodje, ki ga ima EU kot velik trg, so prostotrgovinski sporazumi. Kot rečeno, so v EGD razumljeni predvsem kot način za zagotavljanje upoštevanja Pariškega sporazuma in ohlapno definirano širitev nekaterih evropskih okoljevarstvenih standardov. A Pariški sporazum so tudi brez pogojevanja Evropske unije že ratificirale takorekoč vse države sveta. Zato je bolj pomembno, česa v povezavi s prostotrgovinskimi sporazumi EGD ne omenja. Komisija pod vodstvom Ursule von der Leyen je zavezana »globoki in celoviti« prostotrgovinski agendi, ki jo EU zasleduje že skoraj petnajst let. V tem okviru EU morda res zahteva nekoliko višje okoljske standarde, a poglavja o trajnostnem razvoju v sporazumih ne vsebujejo zavezujočih mehanizmov za kaznovanje njihovega neupoštevanja (EuroMemo, 2020). Vsebujejo pa zelo močno zaščito pravic investorjev. Ta zaščita, ki jo zelo široko interpretirajo in uveljavljajo zasebna arbitražna sodišča, je visoka ne glede na to, ali gre za zelene ali zelo onesnažujoče investicije. Poleg tega so zaščiteni (in imajo torej možnost uporabe pravnih sredstev) le vlagatelji, medtem ko skupnosti, ki trpijo morebitne negativne vplive, take možnosti v okviru prostotrgovinskih sporazumov nimajo. Vse to bo zelo povečalo ceno zelenega prehoda in evtanazije številnih industrij, in to na račun plačevanja odškodnin kapitalu, ki je prispeval k poglobljanju okoljske krize (Schultz, 2019). EU sicer v nekaterih novejših prostotrgovinskih sporazumih uvaja Multilateralno investicijsko sodišče, javni nadomestek za arbitražna sodišča po sistemu ISDS, ki je pred leti povzročil množične proteste proti sprejetju trgovinskih sporazumov CETA in TTIP (Umanotera, 2014). A tudi ta novi mehanizem kljub javnemu značaju in verjetni večji transparentnosti ne ponuja odgovora na zgoraj omenjene kritike (Ghiotto in Echaide, 2019).

Pod črto lahko rečemo, da se za bombastičnimi cilji in razglašanjem ambicioznosti EGD skriva trhla in tudi po najboljšem scenariju nezadostna struktura financiranja. Predvideni ukrepi so nezadostni tako z okoljskega kot s socialnega vidika. A sprejemanje tako obsežnih politik na evropski ravni bo vedno polno protislovij in samo po sebi (brez sodelovanja nacionalnih in

lokalnih oblasti) nesposobno reševanja okoljske krize. Bolj kot pomanjkljivosti posameznih ukrepov je zato problematična necelovitost EGD v razmerju do ostalih politik Evropske unije, s čimer od znotraj spodjeda svojo lastno učinkovitost. EGD sicer obljublja vključevanje zelenega premisleka v vse politike, sprejete na evropski ravni. A ta premislek in »zavezo k upoštevanju« hitro povozijo drugi interesi.

Sočasno s sprejemanjem EGD si je Evropska komisija prizadevala za parlamentarno potrditev paketa spornih, z zemeljskim plinom povezanih infrastrukturnih projektov. Eden od njih je izgradnja ogromnega terminala za raztovarjanje utekočinjenega zemeljskega plina (LNG) na hrvaškem otoku Krk (Prtorić, 2020). Komisija s projekti hiti zato, da bi ujela še zadnji val financiranja s strani EIB, preden ta preneha s podpiranjem projektov, povezanih s fosilnimi gorivi (Gerebizza, 2020). Podobno dvolično v kontekstu EGD izpade še ena obljuba Evropske komisije ob nastopu mandata. Pri delovanju naj bi jo namreč vodilo načelo »one in, one out«, v skladu s katerim bo vsak nov predpis na evropski ravni, ki bo »obremenil« podjetja ali državljanje, sprejet le, če bo sočasno na istem področju ukinjena regulacija v enaki protivrednosti (Evropska komisija, 2019b). Tovrstni avtomatizem seveda preprečuje kakršnokoli velikopotezno reguliranje v okviru EGD, ki je nujno za doseganje njegovega cilja – temeljite socio-ekološke transformacije.

EGD – kdo in za koga?

Namesto sklepa odgovorimo še na vprašanje akterjev in sistema. EGD nagovarja »vse nas«, prebivalce Evropske unije, ki smo se skupaj znašli pred zgodovinskim izzivom. Zdaj se moramo skupaj – kot eden – z njim soočiti. EGD se torej sklicuje na moralo in nujnost, a glavni motivator za bolj ekološko delovanje ostaja dobiček. Akterji EGD – tako ukrepov kot virov financiranja – so predvsem podjetja in investitorji, ki v »zeleno investicije« ne bodo primorani, pač pa nežno dregnjeni in privabljeni. Zelo tehnokratski in *top-down* pristop Evropske komisije bo dopolnjen s Konferenco o prihodnosti Evrope, serijo po EU potujočih razprav, v katerih bodo lahko državljanji povedali svoje mnenje o vseh mogočih temah. Glede na pretekle izkušnje s podobnimi, zrežiranimi formati premoščanja »demokratskega deficita« EU od tovrstnih razprav ne gre pričakovati preveč. Glavna moč bo ostala v rokah nedemokratskih teles, kot so Evropska komisija, EIB in ECB, pa tudi demokratično nekoliko bolj odzivnih nacionalnih vlad. Velikih inovacij v smeri demokratizacije EU prek EGD torej ni.

Drugače je z NEPP, ki kljub prav tako tehnokratskemu nastanku v omejenem krogu akademikov temelji na močni podpori od spodaj – a obenem v keynezianski maniri računa na gentlemanski dogovor med voditelji držav in zastopniki kapitala (Petiffor, 2019). Da bi sploh prišel na mize evropskih institucij, predvideva, da ga najprej čim bolj zvesto posvoji rastoče evropsko okoljsko gibanje ter od evropskih in nacionalnih oblasti zahteva predvidene ukrepe. Tudi izvajanje NEPP je participatorno demokratično, saj predvideva oblikovanje številnih skupščin za okoljsko pravičnost, v katerih bi prebivalci sami odločali o vsebinah in oblikah projektov za zeleni prehod. Osnovna ideja o vključevanju čim širših množic v oblikovanje in izvajanje kakršnegakoli evropskega zelenega dogovora je nujnost široke demokratične podpore in predanosti političnemu projektu, če naj tako obsežno in daljnosežno družbeno (re)strukturiranje uspe.⁹

To je tudi možen odgovor okoljskega gibanja na nedemokratičnost EGD. Ob pomanjkanju formalnih sredstev pritiska na Evropsko komisijo so glavni način množični protesti in državljanska nepokorščina. Ne le, da bi to v postopek vključilo veliko več ljudi, pač pa je pritisk od spodaj tudi edini način, da Evropska komisija sprejme radikalnejše ukrepe. Kapital namreč na ukrepe v svojo škodo, kot bi bil na primer davek na izpuste, pristane le, če mu grozi še kaj hujšega (Battistoni in Britton-Purdy, 2020). A Evropska komisija tovrstnega konfliktnega branja situacije ne priznava. Podnebne spremembe namreč grozijo vsem nam in zato je tudi v interesu vseh nas, da ta problem skupaj rešimo. Če že obstajajo nasprotja med različnimi »deležniki«, jih lahko odpravimo z nekaj izravnalnimi ukrepi, na primer z Mehanizmom za pravični prehod. Ne obstajajo pa nepremostljiva in nepomirljiva nasprotja interesov med, recimo, razredi.

In tako pridemo do vprašanja sistema. Kot rečeno, je EGD pomenljivo izgubil besedico »novi«, kar kaže, da se Evropska komisija niti ne pretvarja, da jo zanimajo kakršnekoli spremembe sistema (Gabor, 2020). V skladu z večino mainstream odgovorov na okoljsko krizo (Wainwright in Mann, 2018) komisija kapitalizma tako ne razume kot problem, ampak kot odgovor. Omenja sicer (neizvedljivo) razdrtje povezave med gospodarsko rastjo in porabo surovin (*decoupling*), a EGD je za komisijo predvsem nova »strategija za rast, ki bo vračala več, kot vzame« (Evropska komisija, 2019). Razumi, kdor more. Jasno pa je, da EGD nima vizije nove, boljše družbe. Ravno nasprotno,

9 Tako EGD kot NEPP temeljita na prepričanju, da je smiselno vlagati napore v nadaljnjo evropsko (in tokrat bolj zeleno) integracijo. Nereflektirana vera v krepitev nadnacionalnega povezovanja, ki ga zaznamujejo nedemokratičnost, rasistično zapiranje mej in avtoritarni neoliberalizem (Bruff, 2014; Wigger, 2019), je velika slepa pega vseh pozivov za odločnejše posredovanje EU. Razprava o zelo verjetni usodnosti take strategije za širšo prihodnost levih alternativ žal presega okvire tega članka, a glej Lapavitsas, 2018.

obljublja nekaj sprememb, ki so sicer drastične, a ne preveč moteče. Vse bo ostalo enako, le da bo malenkost boljše za okolje. Odsotnost vizije je tudi razlog, da EGD v takšni obliki ne more upati na široko podporo. Nasprotno je politična stava zagovornikov ameriškega GND ravno ta, da bo načrt s tem, ko bo pokazal, koliko lahko z njegovo uveljavitvijo pridobijo običajni državljani, dobil široko javno podporo. Ne le, da bo rešil strogo okoljske težave, zagotovil bo tudi boljša stanovanja, dostojne službe in večjo moč odločanja o lastnih življenjih. EGD izhaja iz predpostavke, da te stvari v EU niso težava (ali pa jih ne gre povezovati z EGD), in zato tudi ničesar ne obljublja.

Če GND torej odpira politično domišljijo, jo EGD zapira. In ravno v tem je morda največja vrednost GND. A tudi če se uresničijo najhujši strahovi levičarskih kritikov nedoločnosti GND in so njegovi rezultati zgolj retorične narave – »premestitev okvirjev razprave, oblikovanje politične volje in poudarjanje urgentnosti podnebne krize« (Bernes, 2019) –, so ti nujen korak. Kot zapiše Riofrancos (2019), te tri naloge sicer ne morejo biti cilj sam po sebi, a hkrati tudi ni jasno, kako naj bi potekala katerakoli radikalna ali revolucionarna transformacija, ki jih ne bi izpolnila. Upajmo le, da ne bo že (še bolj) prepozno.

Literatura

- Ajl, Max (2018): Beyond the Green New Deal. *Brooklyn Rail*, november. Dostopno na: <https://brooklynrail.org/2018/11/field-notes/Beyond-the-Green-New-Deal> (14. marec 2020).
- Aronoff, Kate, Alyssa Battistoni, Daniel Aldana Cohen in Thea Riofrancos (2019): *A Planet to Win: Why We Need a Green New Deal*. New York: Verso Books.
- Barbier, Edward B. (2010): *A Global Green New Deal: Rethinking the Economic Recovery*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bastani, Aaron (2019): *Fully Automated Luxury Communism*. London: Verso Books.
- Battistoni, Alyssa in Jedediah Britton-Purdy (2020): After Carbon Democracy. *Dissent Magazine*, zima: 51–60.
- Bernes, Jesper (2019): Between the Devil and the Green New Deal. *Commune*, jesen: 151–160.
- Beuret, Nicholas (2019): A Green New Deal Between Whom and For What? *Viewpoint Magazine*. Dostopno na: <https://www.viewpointmag.com/2019/10/24/green-new-deal-for-what/> (14. marec 2020).
- Bhattacharya, Tithi (2019): Three Ways a Green New Deal Can Promote Life Over Capital. *Jacobin Magazine*. Dostopno na: <https://jacobinmag.com/2019/06/green-new-deal-social-care-work/> (14. marec 2020).

- Bruff, Ian (2014): The Rise of Authoritarian Neoliberalism. *Rethinking Marxism* 26(1): 113–129.
- Burton, Mark in Peter Somerville (2019): Degrowth: A defence. *New Left Review* 115: 95–104.
- Cameron, Alienor, Gregory Claeys, Catarina Midoes in Simone Tagliapietra (2020): *How Good is the European Commission's Just Transition Fund Proposal?* (Bruegel Policy Contribution št. 4). Bruegel. Dostopno na: <https://www.bruegel.org/2020/02/how-good-is-the-european-commissions-just-transition-fund-proposal/> (14. marec 2020).
- Chodorkoff, Dan (2014): *The Anthropology of Utopia: Essays on Social Ecology and Community Development*. New Compass Press.
- Claeys, Gregory in Simone Tagliapietra (2020a): *A Trillion Reasons to Scrutinise the Green Deal Investment Plan* (Bruegel Blog). Bruegel. Dostopno na: <https://www.bruegel.org/2020/01/a-trillion-reasons-to-scrutinise-the-green-deal-investment-plan/> (14. marec 2020).
- Claeys, Gregory in Simone Tagliapietra (2020b): *Berlin Will Make or Break the European Green Deal* (Bruegel Opinion). Bruegel. Dostopno na: <https://bruegel.org/2020/02/berlin-will-make-or-break-the-european-green-deal/> (14. marec 2020).
- Dale, Gareth (2015): Origins and Delusions of Green Growth. *International Socialist Review* 97: 1–14.
- Dale, Gareth (2019): Degrowth: With or Against the Green New Deal? *The Ecologist*. Dostopno na: <https://theecologist.org/2019/oct/28/degrowth-and-green-new-deal> (14. marec 2020).
- D'Alisa, Giacomo, Federico Demaria in Giorgos Kallis (ur.) (2019): *Odrast: Besednjak za novo dobo*. Ljubljana: Studia Humanitatis.
- Davis, Mike (2010): Who Will Build the Ark? *New Left Review* 61: 29–46.
- Energy Poverty Observatory (2020): *Indicators & Data*. European Commission. Dostopno na: <https://www.energypoverty.eu/indicators-data> (14. marec 2020).
- Euractiv (2020a): ECB's Lagarde Warns of "Danger of Doing Nothing on Climate". *Euractiv.com*, 24. januar. Dostopno na: <https://www.euractiv.com/section/energy-environment/news/ecbs-lagarde-warns-of-danger-of-doing-nothing-on-climate/> (14. marec 2020).
- Euractiv (2020b): A European Green Deal with Justness for All? *Euractiv.com*, 4. marec. Dostopno na: <https://www.euractiv.com/section/energy-environment/news/ecbs-lagarde-warns-of-danger-of-doing-nothing-on-climate/> (14. marec 2020).
- Euractiv (2020c): Full List of Delayed European Green Deal Initiatives. *Euractiv.com*, 22. april. Dostopno na: <https://www.euractiv.com/section/energy-environment/news/leaked-full-list-of-delayed-european-green-deal-initiatives/> (7. maj 2020).

- Euractiv (2020d): EU Eyes Green Conditions on State Aid to Virus-Hit Firms. *Euractiv.com*, 7. maj. Dostopno na: <https://www.euractiv.com/section/energy-environment/news/eu-eyes-green-conditions-on-state-aid-to-virus-hit-firms/> (7. maj 2020).
- EuroMemo Group (2020): *A Green New Deal for Europe—Opportunities and Challenge* (Euromemorandum 2020). Dostopno na: http://www2.euromemorandum.eu/uploads/euromemorandum_2020.pdf (14. marec 2020).
- European Environmental Bureau (2020): *EU Climate Law More “Man Stuck in Traffic” Than “Man on the Moon”*. Dostopno na: <https://meta.eeb.org/2020/03/04/eu-climate-law-more-man-stuck-in-traffic-than-man-on-the-moon/> (14. marec 2020).
- Evropska komisija (2019a): *Communication from the Commission to the European Parliament, the European Council, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions, The European Green Deal* (COM(2019) 640 final). Dostopno na: https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/european-green-deal-communication_en.pdf (14. marec 2020).
- Evropska komisija (2019b): *The Working Methods of the von der Leyen Commission: Striving for More at Home and in the World* (Press Release). Dostopno na: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_19_6657 (14. marec 2020).
- Evropska komisija (2020): *Financing the Green Transition: The European Green Deal Investment Plan and Just Transition Mechanism* (Press Release). Dostopno na: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_20_17 (14. marec 2020).
- Financial Times (2019): German Politicians Warn EU on Looser Budget Rules for Green Drive. *ft.com*, 11. december. Dostopno na: <https://www.ft.com/content/26707a24-1b69-11ea-97df-cc63de1d73f4> (14. marec 2020).
- Friedman, Thomas (2007): The Power of Green: What Does America Need to Regain Its Global Stature? *The New York Times Magazine* 15: 41–67; 71–72.
- Gabor, Daniela (2020): The European Green Deal Will Bypass the Poor and Go Straight to the Rich. *The Guardian*, 19. februar. Dostopno na: <https://www.theguardian.com/commentisfree/2020/feb/19/european-green-deal-polish-miners> (14. marec 2020).
- Gaventa, Jonathan (2019): *How the European Green Deal Will Succeed or Fail* (Essay). E3G. Dostopno na: https://www.e3g.org/docs/5_12_19_E3G_How_the_European_Green_Deal_will_succeed_or_fail.pdf (14. marec 2020).
- Gerebizza, Elena (2020): How a Croatian Gas Project Exposes Green Deal Hypocrisy. *EUobserver.com*, 10. februar. Dostopno na: <https://euobserver.com/opinion/147382> (14. marec 2020).
- Ghiotto, Luciana in Javier Echaide (2019): *Analysis of the Agreement between the European Union and the Mercosur*. Anna Cavazzini MEP, The Greens/EFA. Dostopno na: https://www.greens-efa.eu/files/assets/docs/study_on_the_eu_mercosur_agreement_09.01.2020.pdf (14. marec 2020).

- Giegold, Sven (2020): Lobbyists are Trying to Water Down a Sustainable Way Out of the Corona Crisis. *Brave New Europe*, 23. april. Dostopno na: <https://braveneweuropa.com/sven-giegold-lobbyists-are-trying-to-water-down-a-sustainable-way-out-of-the-corona-crisis> (7. maj 2020).
- Goodrich, Matthew M. (2019): The Climate Movement's Decades-Long Path to the Green New Deal. *Dissent Magazine*, 15. februar. Dostopno na: https://www.dissentmagazine.org/online_articles/sunrise-movement-green-new-deal (14. marec 2020).
- Gorz, Andre (1968): Reform and Revolution. *Socialist Register* 5(5): 111–143.
- Green New Deal for Europe (2019): *Blueprint for Europe's Just Transition, 2nd Edition*. The Green New Deal for Europe Campaign. Dostopno na: <https://report.gndforeurope.com/cms/wp-content/uploads/2020/01/Blueprint-for-Europes-Just-Transition-2nd-Ed.pdf> (14. marec 2020).
- Green New Deal Group (2008): *A Green New Deal: Joined-up Policies to Solve the Triple Crunch of the Credit Crisis, Climate Change and High Oil Prices: The First Report* (Report). New Economics Foundation. Dostopno na: https://neweconomics.org/uploads/files/8f737ea195fe56db2f_xbm6ihwb1.pdf (14. marec 2020).
- Horvath, Katie (2019): Social Ecology: Radicalizing the Climate Movement. *ROAR Magazine* 9. Dostopno na: <https://roarmag.org/magazine/social-ecology-climate-movement/> (14. marec 2020).
- Huber, Matt (2019): Ecological Politics for the Working Class. *Catalyst: a Journal of Theory and Strategy* 3(1).
- IPCC (2018): *Summary for Policymakers of IPCC Special Report on Global Warming of 1.5° C Approved by Governments*. Dostopno na: https://www.ipcc.ch/site/assets/uploads/2018/10/SR15_SPM_version_stand_alone_LR.pdf (14. marec 2020).
- Keller, Sean (2019): Connecting Trade and Climate Chaos. *The Ecologist*. Dostopno na: <https://theecologist.org/2019/oct/25/connecting-trade-and-climate-chaos> (14. marec 2020).
- Klein, Naomi (2019): *On Fire: The (Burning) Case for a Green New Deal*. Simon & Schuster.
- Kolinjivadi, Vijay (2019): Why a "Green New Deal" Must Be Decolonial. *Al Jazeera*. Dostopno na: <https://www.aljazeera.com/indepth/opinion/green-deal-decolonial-191202134707310.html> (14. marec 2020).
- Lapavitsas, Costas (2018): *The Left Case against the EU*. John Wiley & Sons.
- Light, Andrew (1998): *Social Ecology after Bookchin*. Guilford Press.
- Lucchese, Matteo in Mario Pianta (2020): *Europe's Alternative: A Green Industrial Policy for Sustainability and Convergence* (Working Paper št. 98705; MPRA Paper). Munich Personal RePEc Archive. Dostopno na: https://mpra.ub.uni-muenchen.de/98705/1/MPRA_paper_98705.pdf (14. marec 2020).

- Malm, Andreas (2016): *Fossil Capital: The Rise of Steam Power and the Roots of Global Warming*. London: Verso Books.
- Mann, Geoff (2017): *In the Long Run We are All Dead: Keynesianism, Political Economy, and Revolution*. London: Verso Books.
- Monbiot, George (2017): *Out of the Wreckage: A New Politics for an Age of Crisis*. London: Verso Books.
- Ocasio-Cortez, Alexandria (2019): Recognizing the Duty of the Federal Government to Create a Green New Deal. *116th Congress, 1st Session, H. Res, 109*. Dostopno na: <https://ocasio-cortez.house.gov/sites/ocasio-cortez.house.gov/files/Resolution%20on%20a%20Green%20New%20Deal.pdf> (14. marec 2020).
- Pettifor, Ann (2019): *The Case for the Green New Deal*. London: Verso.
- Podvršič, Ana in Maja Breznik (ur.) (2019): *Verige globalnega kapitalizma*. Ljubljana: Založba Sophia.
- Pollin, Robert (2018): De-growth vs a Green New Deal. *New Left Review* 112: 5–25.
- Prtorić, Jelena (2020): Plinski rulet. *Novosti*, 20. januar. Dostopno na: <https://www.portalnovosti.com/plinski-rulet> (14. marec 2020).
- Riofrancos, Thea (2019): Plan, Mood, Battlefield—Reflections on the Green New Deal. *Viewpoint Magazine*. Dostopno na: <https://www.viewpointmag.com/2019/05/16/plan-mood-battlefield-reflections-on-the-green-new-deal/> (14. marec 2020).
- Sanders, Bernie (2019): *The Green New Deal*. Bernie Sanders 2020 Campaign. Dostopno na: <https://berniesanders.com/en/issues/green-new-deal/> (14. marec 2020).
- Schultz, Florence (2019): Global Climate Laws Threatened by Rise in Investor-State Disputes. *Euractiv*, 21. oktober. Dostopno na: <https://www.euractiv.com/section/economy-jobs/news/global-climate-laws-threatened-by-rise-in-investor-state-disputes/> (14. marec 2020).
- Scranton, Roy (2015): *Learning to Die in the Anthropocene: Reflections on the End of a Civilization*. City Lights Publishers.
- Seaton, Lola (2019): Green Questions. *New Left Review* 115: 105–129.
- Siano, Alfonso in drugi (2017): "More than Words": Expanding the Taxonomy of Greenwashing after the Volkswagen Scandal. *Journal of Business Research* 71: 27–37.
- Slobodian, Quinn (2020): When the Green New Deal Goes Global. *Foreign Policy*, winter. Dostopno na: <https://foreignpolicy.com/2020/01/11/green-new-deal-climate-planet-to-win-book-review/> (14. marec 2020).
- Temper, Leah in Sam Bliss (2019): A Green New Deal for an Ecological Economy. *Uneven Earth*, 24. oktober. Dostopno na: unevenearth.org/2019/10/a-green-new-deal-for-an-ecological-economy/ (14. marec 2020).

- Umanotera (2014): *Kaj je mehanizem ISDS*. Dostopno na: <https://ttipslovenija.wordpress.com/prosta-trgovina/kaj-je-mehanizem-isds-2/> (14. marec 2020).
- von der Leyen, Ursula (2019): *Press Remarks by President von der Leyen on the Occasion of the Adoption of the European Green Deal Communication*. Evropska komisija. Dostopno na: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/api/files/document/print/en/speech_19_6749/SPEECH_19_6749_EN.pdf (14. marec 2020).
- Wainwright, Joel in Geoff Mann (2018): *Climate Leviathan: A Political Theory of Our Planetary Future*. London: Verso Books.
- Wallace-Wells, David (2019): *The Uninhabitable Earth: A Story of the Future*. Penguin UK.
- Wigger, Angela (2019): The New EU Industrial Policy: Authoritarian Neoliberal Structural Adjustment and the Case for Alternatives. *Globalizations* 16(3): 353–369.
- WMO (2020): *WMO Confirms 2019 as Second Hottest Year on Record* (Press Release). Dostopno na: <https://public.wmo.int/en/media/press-release/wmo-confirms-2019-second-hottest-year-record> (14. marec 2020).
- Zachmann, Georg in Ben McWilliams (2020): *A European Carbon Border Tax: Much Pain, Little Gain* (Bruegel Policy Contribution št. 5). Bruegel. Dostopno na: <https://www.bruegel.org/wp-content/uploads/2020/03/PC-05-2020-050320v2.pdf> (14. marec 2020).
- Zwitter, Matej in Gal Krizmanič (2019): Moderna monetarna teorija. *Radio Študent (Ponudba in prevpraševanje)*, 8. april. Dostopno na: <https://radiostudent.si/politika/ponudba-in-prevpra%C5%A1evanje/moderna-monetarna-teorija> (14. marec 2020).

Fragmenti okoljskega diskurza ali kdo ali kaj je *sedaj*?

Abstract

Fragments of Environmental Discourse – Who or What is *Now*?

Faced with environmental and ecological crises, as well as a crisis of living in a broader sense, we are constantly confronted with questions about acting and thinking for change, of breaking with the current state of affairs. Usually, we start from assumptions about the complex interplay of nature, humans and society, and generally do not question these seemingly self-explanatory starting points. With practice-oriented thought, we forget about the naturalized conceptual framework that persists in common sense. The lack of theoretical reflection is reflected in fragmented action, both at the level of environmental struggles as well as in the sphere which seeks to introduce conceptual considerations into these struggles so that they can better reflect on their actions. In light of these assumptions, the authors introduce their considerations with questions of the time understood as *now*, and the specific potential of this period where the reinvention of the subject presupposes its transformative dimension. The second part of the article deals with the issue of common sense and the transformation of the political into the post-political. In connection with the conceptual framing and understanding of man, the authors show that we are entering the environmental struggle with thinking that preserves the exclusion of both the subject who is to transform the existing relations and the space of the political in which this change is to be articulated.

Keywords: now, common sense, post-political, non-human, subject

Denis Maraž holds a Master's degree in political theory and is a PhD candidate at the Faculty of Social Sciences in the field of Political Ecology. He deals with questions related to the political potentials of the imaginary, mentalities and mental images. He is a researcher at the Institute of Ecology, a co-editor of the political-ecological collection Oikos at ČKZ and a member of the Eko-kolektiv working group (maraz.denis@gmail.com).

Nastja Vidmar is a writer and a poet. She holds a Master's degree in political science and is employed as a researcher at the Institute of Ecology in Ljubljana (vidmarnastja3@gmail.com).

Povzetek

Soočeni z okoljsko in ekološko krizo ter širšo krizo bivanja se vsakodnevno srečujemo z vprašanji delovanja in mišljenja za spremembo, preloma z obstoječim stanjem. Pri tem navadno izhajamo iz predpostavk o kompleksni prepletenosti narave,

človeka in družbe, pri čemer pa v splošnem teh samoumevnosti ne preizprašamo. Z mislijo, usmerjeno v prakso, pozabljamo na konceptualni okvir, ki naturaliziran vztraja v splošnem mišljenju. Manko teoretske refleksije se kaže v fragmentiranem delovanju, tako na ravni okoljskih bojev kot tudi v sferi, ki skuša v te boje vnesti konceptualne premisleke z namenom refleksije njihovega in lastnega delovanja. V luči teh izhodišč avtorja v premisleke vstopita z vprašanji časa, ki mu rečemo *sedaj*, ter specifičnega potenciala te dobe, kjer ponovna iznajdba subjekta predpostavlja njegovo transformativno dimenzijo. V drugem delu preideta na vprašanje splošnega mišljenja ter spremembo političnega v postpolitično. V navezavi na konceptualno uokvirjanje in razumevanje človeka se pokaže, da v okoljski boj vstopamo z mišljenjem, ki ohranja izvzetje tako subjekta, ki bo transformiral obstoječa razmerja, kot tudi prostora političnega, v katerem bo ta sprememba artikulirana.

Ključne besede: sedaj, splošno mišljenje, postpolitično, nečlovek, subjekt

Denis Maraž je magister politične teorije in doktorski študent Fakultete za družbene vede Univerze v Ljubljani na področju politične ekologije. Ukvarja se z vprašanji političnosti imaginalnega, mentalitet in predstav. Raziskovalno deluje na Inštitutu za ekologijo, je sourednik politično ekološke zbirke Oikos pri ČKZ in član delovne skupine Eko-kolektiv (maraz.denis@gmail.com).

Nastja Vidmar je pisateljica in pesnica ter magistrica politologije, zaposlena kot raziskovalka na Inštitutu za ekologijo v Ljubljani (vidmarnastja3@gmail.com).

Uvod

Zgolj tanka črta loči pravilno percepcijo resnične nevarnosti od fantazijskih scenarijev globalne katastrofe, ki nas čaka. Nek specifičen užitek je v življenju ob koncu časa, v senci katastrofe, in paradoks je v tem, da je tovrstna fiksacija prihajajoče katastrofe natančno ena od poti, da se izognemo resnični konfrontaciji z njo (Žižek, 2020).

Potopljeni v predstave o koncu sveta smo postavljeni v situacijo, ko moramo ukrepati, delovati, spreminjati. Ta dogodek kot prelom vstopa v obstoječa življenja slehernikov, ki, prepričani v lastno nemoč, pristajajo na nujnost neposrednih kratkoročnih rešitev, odeti v *status quo* katastrofe. Delovanje, ne premišljanje, naj bi bil naslednji ključen korak, ki ga moramo kot družba napraviti, če želimo ohraniti obstoječo raven bivanja v tem iznenada skupnem¹ svetu. Prelom v zavedanju vzpostavi predstavo, da se do sedaj še nič ni zares zgodilo; okoljske katastrofe so se šele *sedaj* začele pojavljati, prakse, ki rešujejo, kar se rešiti da, tudi. Kakšen je torej ta *sedaj*? Kot mačka, ki se v Žižkovi metafori znajde nad prepadom, smo kot družba začeli padati

¹ Izraz skupni svet predpostavlja enakomerno porazdelitev odgovornosti za nastale ekološke katastrofe, kar zamegli asimetrična razmerja moči v prid kapitalu, ki je neposreden vzrok za produkcijo in (ne)delovanje v smeri ekoloških transformacij.

šele v trenutku, ko smo pogledali navzdol in uvideli, da so tla pod nogami izginila, saj smo šli predaleč. Okoljske katastrofe so tako v okviru metafore Žižkove mačke postale realna grožnja, ki nas sili k ponovnemu premišljanju tistega, kar smo imeli za samoumevno.

Sedaj in ponovno izumljanje

Sedaj je stičišče med preteklostjo in prihodnostjo. Stanje je postalo brezupno, ko je moderni človek dojel, da živi v svetu, »v katerem njegov duh in njegova mišljenjska tradicija nista več zmožna postavljati ustreznih, smiselnih vprašanj, kaj šele, da bi lahko ponudila odgovore na svoje lastne težave« (Arendt, 2006: 18–19). Terry Eagleton pravi, da je upanje razpoka v sedanosti, skozi katero je mogoče zaslutiti prihodnost, ki pa tudi izvotli človeški subjekt (Eagleton, 2018: 73). In zgodilo se je, da je človek iz objema svojih misli pobegnil v delovanje, potem pa ga je to delovanje »prisililo nazaj v mišljenje« (Arendt, 2006: 19). Gre za potrebo po prepletanju obeh ravni, ki se vseskozi dopolnjujeta in ohranjata smisel.

Ne pravimo, da dosedanja delovanja in ukrepanja niso dejansko, vsaj kar se tiče državnih in mednarodnih polisi,² zgolj reproducirala obstoječih uničevalnih modalitet bivanja in ekološko družbenih razmerij, skrajno asimetričnih v prid kapitala, kapitalizma in vseh njegovih spreminjajočih se metastaz, kot prevladujočega in naturaliziranega načina produkcije. Menimo zgolj, da je treba obstoječo totalizirajočo predstavo toliko razpustiti, da se nam izrišejo ravni delovanja mišljenja, delovanja prakse, celostna sestavljenost ter geografije vedenja z vsemi vrzeli in razmerji med posameznimi fragmenti. Prav tako bi zašli v zmoto, če bi poploščili senzibilnost za soobstajajoče prakse znotraj domnevno nespremenljive historične kontinuitete, glede na katero moramo transformativne prakse z realnim potencialom šele izumiti.

Potencial še-ne-izumljenega je toliko bolj konkreten v času ideološke zasnove, v kateri je človek vedno znova podvržen ponovni izumitvi. Na tej točki pa je tudi specifičen potencial te dobe, kjer ponovna iznajdba subjekta predpostavlja njegovo transformativno dimenzijo – ne samo transformativno na ravni osebnosti in ponovnega izumljanja sebe v svetu, temveč tudi transformativno v odnosu do obdajajočega sveta in družbe, katere gradnik je. Ideologija, kot pravi Žižek, »se danes več ne opira na mehanizem

² Navadno *policy* prevajamo kot (javne) politike, vendar pa je tovrstno razumevanje za pojem *policy* preozko. Pri *policy* gre namreč lahko tako za *politike* države kot tudi zasebnega sektorja, ali širše, za način ravnanja in urejanja določenega področja ali reševanja problema. Z namenom konceptualne razjasnitve bomo pojem *policy* v članku prevajali kot polisi.

interpelacije posameznikov v subjekte« (Žižek, 2007: 183). Zgodi se, da posameznika vedno znova nagovarjamo, da se ponovno iznajde. Po eni strani je subjekt vse manj aktivno vpleten v ta široka ogrodja družbene konstitucije, po drugi strani pa iz njih ne more izstopiti. In ne samo to, kot smo dejali že na začetku tega prispevka, subjekt je postavljen v situacijo, ko mora ukrepati, delovati, spreminjati, hkrati pa se ne zaveda, da to vselej že počne. Nahaja se nekje vmes – med preteklostjo in prihodnostjo, ki formira ta *sedaj*, ki je osnova za vse, kar je že bilo, in za vse, kar še prihaja, je vseskozi že v teku. »Atomizacija družbenega tkiva daje danes vprašanju subjekta *politično* razsežnost. To dokazujejo simptomi, kot so posamezne akcije, lokalne operacije, pa tudi ekološke formacije, ki jih vendarle vznemirja predvsem želja po kolektivnem vodenju odnosov do okolja« (Certeau, 2007: 56). Krize, kot je denimo okoljska, omogočajo, da se odpre prostor za ponovno prisvojitve in iznajdbo. Kot pravi Hannah Arendt, se zgodovinsko gledano človekove zmožnosti ne spreminjajo, spreminja se zgolj konstelacija, »ki ureja njihova medsebojna razmerja« (Arendt, 2006: 69). Človek se spreminja in izumlja v okviru konstelacij, ki jih kreira skupaj z drugimi ljudmi, vendar se domet njegovega mišljenja in delovanja prestavlja v polje, ki ga označujemo s tukaj in zdaj. Ničesar ni, kar bi šele morali iznajti, izumiti. Ničesar ni, kar je tam zunaj. Človek je že vseskozi umeščen v ta proces, ki je postajanje, trajanje in že s tem, ko je, formira in izumlja sebe v odnosu do-. Ničesar ni, kar šele prihaja. Vse je že tu. To vedenje pa je osnova transformacije teh konstelacij. Konstelacijo lahko ponazorimo z gledališčem kot prostorom, kjer poteka ta družbeno-politična igra, v katero je umeščen subjekt. Že Platon, sv. Avguštin in Salisbury so gledališče uporabljali kot metaforo za svet, za svetovni oder, za oder, na katerem subjekt deluje. Ljudje so na tem odru sprva nastopali kot lutke v rokah boga, sedaj pa so lutke v rokah družbe (Fischer, 2004: 4). Subjekt igra tako igralca kot gledalca, mejo med njima pa zabriše njegova subjektiviteta, ki ponuja permanenten boj skozi subjektovo brezsvetno postajanje in vztrajanje v tem postajanju: to široko vesoljno gledališče ima namreč »prizorov tožnih več kot to, kjer mi igramo« (Shakespeare, 1968: 41). Pozicija subjekta je vedno v *esse quam videri*, v njegovi biti in ne v navideznosti, v katero ga potiska ideologija. Za subjektivnost je konstitutivna razsežnost izkustva: »Subjekt sem, ko si lahko rečem, ni važno, kakšni neznani mehanizmi obvladujejo moja dejanja, percepcije, misli, nihče mi ne more vzeti tega, kar vidim, čutim zdaj« (Žižek, 2007: 193). To postajanje subjekta pa vedno znova nastopa kot kreacija novega človeka, ki zahteva uničenje starega, saj je kreacija novega ali novosti vedno tudi projekt prekinitve starega skozi ohranitev, ponovitev. »Dialektika ponovitve je lahka; kajti kar se ponavlja, je že bilo, sicer se ne bi moglo ponoviti, a ravno to, da je bilo, naredi iz ponovitve novo« (Kierkegaard,

1987: 149–150). To ponovitev, ki v svoji kvintesenci hrani tako ponovitev kot prekinitev, lahko ponazorimo s pojmom *aufhebung*, ki prav pri Heglu izraža to dvojnost, dvojni pomen. Hkrati gre za ohranitev in opustitev oziroma prekinitev. S tem ko nekaj vzamemo iz svoje zgodovinske umeščenosti, povzročimo prekinitev, ki pa nikoli ne pomeni dokončnega uničenja nečesa. Gre zgolj za odstranitev zgodovinskega konteksta in prenos v neki drug kontekst, ki se ohranja skozi ponovitev, novost, ki vselej in vedno vsebuje nekaj, kar ni novo, ampak se ohranja skozi preteklo (Hegel, 1991: 86–87). George David postavi metaforo »Theatrum mundi« kot osnovo filozofske reappropriacije.

Splošno mišljenje

Začasna izhodišča iz uvodnega citata razumemo kot povabilo k premisleku samoumevnosti,³ ki prežemajo obstoječa delovanja na ravni imaginalnega, mišljenja in prakse, v centru in na periferiji prepletanja mentalnih in fizičnih prostorov. Pri tem nas bo zanimalo vprašanje tvorjenja konceptov, s pomočjo katerih dekonstituiramo in rekonstituiramo izkustva časa in prostora, v katerem bivamo, torej »[j]ezikovne konstitucije izkustev časa tam, v katerem so se dejansko pojavile [...], da bi od semantike pojmov sklepale na historično-antropološko razsežnost, ki je pojmovnosti in jezikovnosti vedno imanentna« (Koselleck, 1999: 11). Koncepti so umeščeni v diskurze, ki jih v smislu form družbenih praks razumemo kot skupek od konteksta odvisnih semiotičnih praks, umeščenih v posebna polja družbene/politične akcije, ki so po svoji naravi družbeno konstituirana in družbeno konstitutivna. Z diskurzi tako lahko produciramo in/ali reproduciramo asimetrična razmerja moči ali jih transformiramo tako, da stvari in pozicije ljudi reprezentirajo na drugačen način (Wodak in Meyer, 2016: 6). Človek skupaj z drugimi subjekti soustvarja smisel skozi družbeno komunikacijo, ki, kot pravi fenomenolog Wolfgang Iser, za to ne potrebuje zgolj subjektov, ki so zmožni prevajati en jezik v drugega in se s tem sporazumevati med seboj, ampak gre za to, da komunikacija med ljudmi potrebuje tudi »asimetrijo – vrzeli, disjunkcije in razlike, ki omogočajo ‚diadno interakcijo‘ in ustvarjajo njene spodbude, energijo in smotre« (Iser v Armstrong, 2015: 22).

Prevladujoči diskurz, ki delovanje akterjev v družbi osmišlja tako, da od-

3 Brecht nasproti samoumevnosti postavi učinek potujitve, t. i. »Verfremdungseffekt«, ki ga vzpostavi z namenom, da bi omogočil kritično pozicijo, distanco pri obravnavi določenega dogodka. Učinek potujitve ponudi nekakšen prelom s samoumevnim, ki omogoči prekinitev z vsakodnevno rutino in udomačenostjo s tem, ko ustaljene in privajene danosti naredi tuje in jih zatorej zopet prične preizpraševati (Brecht, 1987: 331).

govarja njihovim interpretacijam (v našem primeru) družbeno ekoloških vprašanj, lahko imenujemo splošno mišljenje (*sensu comune, common sense*). Razumemo ga kot nekritičen in v veliki meri nezaveden način zaznavanja in razumevanja sveta, ki je postal skupen v kateremkoli obdobju (Kallis in D'Alisa, 2020: 6). V določenem času pa ne obstaja zgolj eno splošno mišljenje; ljudje v določeni družbi in času vzpostavijo različna, samoumevna dožemanja sveta. Žun (1974: 13) dodaja, »da je po Gramscijevem pojmovanju splošno mišljenje vedno že 'zgodovinski produkt', ki vsebuje najrazličnejša negativna nasledstva iz preteklosti, ki jih je treba premagati, da bi se dalje razvili vsi v njem že obstoječi pozitivni elementi«. V njem se združuje to, »kar mislimo, da mislimo«, in to, »kar dejansko mislimo; slednje se kaže v praktičnem delovanju, eno odraža drugo, skupaj pa tvorita koncepcijo sveta«. Kateri oziroma skupek katerih mišljenj se bo vzpostavil kot hegemonski, je odvisno od razmerij moči v vedenju, ki so historično pogojena in kontingentna. Hegemonski diskurz artikulira in prioritizira nekatera ter zapostavlja druga splošna mišljenja, ki so vsakodnevno artikulirana, utelešena in performirana v praksi; kot taka afektirajo vsakdanje materialnosti življenja ljudi. Razmerja med jezikovno konstitucijo izkustva časa in materialnostjo bivanja so vedno posredna, sklepati o identiteti med jezikovno artikuliranim duhom časa in sovisnostjo dogodkov bi pomenilo spregledati napetost med pojmom in dejanskim stanjem. Izkustvena vsebina pojma je lahko večja ali manjša, enkrat je napetost odpravljena, enkrat se spet pojavi, drugič se zdi nerešljiva (Koselleck, 1999: 116). Kadar se izkustvena vsebina pojma zmanjša, z obstoječim pojmovnim okvirom ne moremo več ubesediti praks, da bi jih lahko na ta način afirmirali v političnem boju. Tako smo s prakso ujeti v delovanje, ki mu je odvzeta možnost političnega razreševanja protislovij, v katerih smo se znašli. Razumeti konceptualno spremembo v veliki meri pomeni razumeti politično spremembo in obratno; tako razumevanje mora nujno biti historično (Farr v Ball, Farr in Hanson, 1989: 24–25). Farr (ibid.: 24) nadaljuje, da je konceptualna sprememba imaginativna konsekvence političnih akterjev, ki prek kritiziranja in poskušanja reševanja protislovij, ki jih odkrivajo ali generirajo v kompleksni mreži prepričanj, akcij in praks, poskušajo razumeti in spremeniti svet okoli njih. Globoko ugnezdena deljena razumevanja med političnimi akterji tako politično akcijo šele omogočajo. To je bistvo politike, ohranjanje konfliktnosti in ne konsenza. Zavest o deljenem razumevanju je predpogoj, da lahko človek sooblikuje skupni svet.

Spremembe političnega kot prostora delovanja

Politična akcija je umeščena v polje akcije, ki ga razumemo kot segment družbene in politične realnosti ter je (delni) okvir diskurzu ali diskurzom. Različna polja akcije so definirana z različnimi funkcijami diskurzivnih praks. Girth (v Wodak in Meyer, 2006: 28–29) razlikuje med osmimi političnimi funkcijami kot polji, ki segajo od procedur oblikovanja zakonov do oblikovanja javnih pristopov, mnenj, volje do političnega izvrševanja in administracije ter politične kontrole. Vendar pa je treba za razumevanje kompleksnosti obstoječe situacije preizprašati same pogoje vzpostavljanja političnega kot prostora, kjer akcija poteka. Politično se je umaknilo (ali bolje, bilo je umaknjeno s strani akterjev na pozicijah moči) postpolitičnemu. Mislimo ga lahko s pomočjo lacanovske metafore boromejskega vozla – gosto prepletenih registrov, ki konstituirajo to, čemur rečemo realno. Kot pravita Swyngedouw in Wilson (2014: 7):

Naš vozec v lacanovski terminologiji sestoji iz imaginarnega, tj. ideologije konca zgodovine, simbolnega, tj. seta institucionalnih mehanizmov in praks, prek katerih je politika zreducirana na konsenzualni menedžment ekonomskih nujnosti, in realnega, tj. ontološke premetitve ali izbrisa politične diference med politiko in političnim – med vzpostavljenimi institucionalnimi postavitevami danega družbenega reda in vzpostavitvijo tega družbenega reda na vedno odsotnih tleh.

V času in prostoru postpolitičnega se pomen in razumevanje razmerja med političnim in politiko transformira skladno s prevladujočo mentaliteto, ki sledeč ekonomski logiki razumevanja družbenih odnosov v političnem razmerju med ljudmi in skupinami razume kot pogodbene stranke, razreševanje protislovij pa zreducira na trgovanje in barantanje med različnimi možnostmi. Neoliberalna mentalna forma tako politiko razume kot tehnokratski mehanizem in konsenzualno proceduro, ki deluje v nepreizprašanem in nereflektiranem okviru predstavniške demokracije, prostotržne ekonomije in kozmopolitskega neoliberalizma. Rečemo lahko, da je prostor političnega koloniziran s praksami, ki politična protislovja reducirajo na polisi probleme, pri čemer je obseg možnih rešitev zelo ozko predhodno definiran (Swyngedouw in Wilson, 2014: 6). Na ta način v družbi poteka proces depolitizacije, ki družbenim akterjem onemogoča spreminjanje strukturnih protislovij in s tem lastnih pogojev bivanja.

Človek kot nečlovek

Problem avtonomije družbenih akterjev poleg omenjene ravni politike in političnega izvira tudi iz razumevanja tega, kaj človek je. Vprašanje človeka se pojavlja na več ravneh, v različnih splošnih mišljenjih. Pri tem lahko ločimo več ravni premišljanja. V splošnem mišljenju postpolitike so ljudje kot potencialni disruptivni politični kolektiv zamenjani s populacijo, agregiranim objektom mnenjskih raziskav, nadzora in biopolitične optimizacije (Swyngedouw in Wilson, 2014: 6). V nevroznanostih,⁴ ki so od humanizma prevzele hegemonsko pozicijo razlaganja človeške subjektivnosti, je človek zreduciran na skupek bioloških, kemijskih in nevroloških procesov v telesu. Kognitivisti sicer ne zanikajo razkoraka med normativno ravni, ki vzdržuje naše subjektivno izkustvo svobode in nas kot biološke mehanizme, trdijo pa, da gre za razkorak med realnostjo in iluzorno subjektivno izkušnjo te realnosti (Žižek, 2005: 34–35). V kognitivnih znanostih se sicer pojavljajo različne razlage vznika zavesti kot ključnega vprašanja subjektivnosti in svobodne volje. Žižek (2005: 39) paradokse utemeljevanja zavesti združi v štiri pozicije: radikalni/reduktivni materializem (kvaliji⁵ enostavno ne obstajajo, ni zavesti, obstajajo le kot »naturalizirane« kognitivne zmote); antimaterializem (zavesti-zavedanja ni mogoče razložiti z drugimi naravnimi procesi, razumeti jo je treba kot izvorno dimenzijo narave); pozicija kognitivnega zaprtja (čeprav je zavest nastala iz materialne realnosti, je inherentno nespoznavna) ter nereduktivni materializem (zavest obstaja, a je rezultat naravnih procesov in ima jasno evolucijsko funkcijo). Preidimo sedaj na vprašanje postajanja, pri čemer se opiramo na koncept individuacije kot procesa postajanja individua iz predindividualnega. Subjektivnost in zavest o njej bi lahko v skladu z zgoraj izpostavljenimi stališči razumeli tako, kot da izvira zgolj iz posameznika, bodisi telesa ali izkušnje bivanja. S tem se po eni strani omejimo na individualnost postajanja, po drugi strani pa zgolj na zavest in zavedni del bivanja. Sama izkušnja bivanja pa ima značaj intersubjektivnosti; poleg tega proces, ki proizvaja posameznost, korenini

4 Hess in Jokeit poudarjata, da želi nevroznanost, ki nastopa tudi kot neuroestetika, neuroekonomija in nevropedagogika, postati vodilna znanost 21. stoletja. Z željo po vodilni vlogi avtorja poimenujeta novo usmeritev kapitalizma, ki se imenuje nevrokapitalizem. S tem pojavom napotujeta na preobrazbo kapitalizma, ki se v 21. stoletju usmerja k iskanju rešitev za blažitev sistemskih napak, ki se kažejo neposredno skozi posameznika in posledično tudi skozi subjekt. Pojavi se t. i. psihoterapevtski trg, ki lajša sistemske napake in ohranja gibalno kapitalistične (re)produkcije (Hess in Jokeit, 2013).

5 Kvaliji so kvalitativne lastnosti danega in označujejo iluzijo neposrednega izkustva/videza. Po Denettu kvaliji ne obstajajo, kar pomeni, da ni neposrednega stika z realnostjo, nobenega neposrednega izkustva, ki bi bilo nato predelano v našem duhu [...] neposrednost kvalijev je posredovana, je rezultat kolaža fragmentiranih zaznav, povezav, sodb kritiki (Žižek, 2005: 147).

v svojem nasprotju, predindividualnem (Virno, 2003: 60). Predindividualna realnost sestoji iz zaznavnega predindividualnega (gibanje, čutenje, zaznava), jezikovnega predindividualnega, predindividualnih produkcijskih odnosov ter družbeno-zgodovinsko predindividualnega (*general intellect*) občega intelekta⁶ (Virno, 2003: 60–62).

Obstoječa prevladujoča vednost o subjektu, ki na konceptualni ravni s svojim razumevanjem človeka zreducira na skupek bioloških, kemičnih in nevronskih povezav, bi, če bi bila resnična, dejansko spodkopala našo svobodo in jo zreducirala na iluzorno izkušnjo, na napačno prepoznavo bioloških procesov, ki dejansko vodijo to predstavo (Žižek, 2005: 36). Ravno ta vednost pa s pospešenim razvojem nevroznanosti, tehnologij strojnega učenja in umetne inteligence vzpostavlja sistem epistemičnih⁷ paradigem in konceptualnih okolij, prek katerih steče individuacija v nečloveka. Ideologija ne interpelira več posameznikov v subjekte, temveč obratno, jih desubjektivizira v posameznike (Žižek, 2019: 5). Individualizacija ne samo, da posamezen subjekt osami in ga razloči od drugih (predstava liberalizma), ampak tudi prekine vez z zgodovinskimi pogoji, ki omogočijo vedenje o svetu, ki je sooblikovan. S tem se vzpostavi samoumevnost, odtujenost in ločitev subjekta in družbenega sveta – izgubi se vednost in zavest subjekta o tem, da je tudi sam v razmerju do drugih v tem skupnem svetu in da je ta obdajajoč svet, svet medsebojnih interakcij. Ta razloček pa vzpostavi in omogoči zlitje družbenega in naravnega sveta, ki je nevarno zaradi dveh razlogov, ki ju izpostavi Held v *Fenomenoloških spisih*. Za razliko od Habermasovega prehajanja systemskega sveta v življenjski svet, kar pomeni izgubo skupnega prostora, ki ga imenujemo »agora«, se poleg izgubljanja prostora, ki je osrednjega pomena za kritično mišljenje in delovanje, torej za aktivacijo kolektivnih teles (Habermas, 1987), izgublja še nekaj. Posledica tega prehajanja enega sveta v drugega označuje pozicijo, ki omogoči hegemonsko pozicijo človeka nad naravnim svetom, ki privede do ekološke katastrofe ali uničevanja naravnega sveta, in hegemonsko pozicijo človeka nad drugimi ljudmi, ki privede do perversije političnega in uničevanja družbenega sveta (Held, 1998: 79).

6 Občji intelekt kot družbena vednost, znanost, produktivna kooperacija; skupek epistemičnih paradigem, umetnih govorin in konceptualnih okolij, ki so živčevje družbene komunikacije in oblik življenja (Virno, 2003: 64, 73).

7 V prispevku epistemično razumemo kot tisto, kar se nanaša na vednost, epistemološko pa kot tisto, kar se nanaša na vejo filozofije, ki se ukvarja s teorijo vedenja.

Sklep

S premisleki nekaterih fragmentov okoljskega diskurza želimo repolitizirati človeka, vendar tako, da ne reproduciramo njegovega izvzetja, temveč ga mislimo kot del ekološko družbenega sistema, kjer je človek zgolj eden izmed članov skupnosti. Skladno s tem moramo repolitizirati tudi postpolitično, da vzpostavimo zeleno javno sfero, ki bo omogočala deliberativno in demokratično soočanje različnih življenjskih izkušenj bivanja, predstav o skupnem prostoru in modalitet delovanja. Na področju družbeno ekoloških premislekov tako okoljski in ekološki boji vključujejo rekonceptualizacijo vedenja, mišljenja in delovanja.

Namen članka je vzpostaviti in ohranjati podlago, ki pomeni uprostoritve ideje o kontinuiteti rekonstrukcije, kar na ravni razumevanja t. i. *sedaj* pomeni poskus prekinitve s samoumevnostmi; te nastopajo kot temeljni branik *statusa quo*, ki naposled pripelje do ekološke krize in posledičnih reakcij nanjo. V okviru premislekov mišljenja in delovanja se vedno pojavlja težnjajo tem, da bi zapadli v kontinuiteto nekega podija ali šablone, na podlagi katere bi lahko obravnavali določen fenomen, vendar je namen tega prispevka ravno ta, da poskuša postaviti »vedno prisotna tla«; ta pa pomenijo prisotnost večno spremenljivega, ki od nas terja sprotno obravnavo, ki jo je treba vedno znova konstruirati. Kot pravi Hannah Arendt, so človekove zmožnosti tiste, ki se ne spreminjajo, spreminjajo pa se konstelacije, ki urejajo določena razmerja. V tem članku smo izbrali prav ta pristop, ki omogoča transformativni pogled na na videz zakoreninjene samoumevnosti.

Literatura

- Arendt, Hannah (1994): *Vita activa*. Ljubljana: Krtina.
- Arendt, Hannah (2006): *Med preteklostjo in prihodnostjo: Šest vaj v političnem mišljenju*. Ljubljana: Krtina.
- Ball, Terence, James Farr in Russel L. Hanson (ur.) (1989): *Political Innovation and Conceptual Change*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Certeau, Michael de (2007): *Iznajdba vsakdanjosti I: Umetnost delovanja*. Ljubljana: Studia Humanitatis.
- D'Alisa, Giacomo in Giorgios Kallis (2020): Degrowth and the State. *Ecological Economics*. Predobjava na spletu. Dostopno na DOI: 10.1016/j.ecolecon.2019.106486.

- Eagleton, Terry (2018): *Upanje brez optimizma*. Ljubljana: Beletrina.
- Fischer, Carol Anne (2004): *Quantum Theatre: A Language for the Voices of Contemporary Theatre*. Washington: San Jose State University.
- Hegel, Georg Wilhelm Friedrich (1991): *Znanost logike 1*. Ljubljana: Analecta.
- Held, Klaus (1998): *Fenomenološki spisi*. Ljubljana: Nova Revija.
- Kierkegaard, Sören A. (1987): *Ponovitev: filozofske drobtinice ali drobci filozofije*. Ljubljana: Slovenska matica
- Kosseleck, Reinhart (1999): *Pretekla prihodnost. Prispevek k semantiki zgodovinskih časov*. Ljubljana: Studia Humanitatis.
- Shakespeare, William (1968): *Kakor vam drago*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Swyngedouw, Eric in Japhy Wilson (ur.) (2014): *The Post-Political and its Discontents. Spaces of Depoliticization, Spectres of Radical Politics*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Virno, Paolo (2003): *Slovnica mnoštva. K analizi oblik sodobnega življenja*. Ljubljana: Krt.
- Wodak, Ruth in Michael Meyer (ur.) (2016): *Methods of Critical Discourse Studies*. Washington DC: Sage Publications.
- Žižek, Slavoj (2002): A Plea for Leninist Intolerance. *Critical Inquiry* 28(2): 542–566.
- Žižek, Slavoj (2005): *Kako biti nihče*. Ljubljana: Analecta.
- Žižek, Slavoj (2012): *Življenje v času konca*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Žižek, Slavoj (2019): Libidinal Economy of Singularity. *The Philosophical Salon*. Dostopno na: <https://thephilosophicalsalon.com/the-libidinal-economy-of-singularity/> (22. maj 2020).
- Žižek, Slavoj (2020): The Greening of Hegel. *The Philosophical Salon*. Dostopno na: <https://thephilosophicalsalon.com/the-greening-of-hegel/> (22. maj 2020).
- Žun, Anton (ur.) (1974): *Antonio Gramsci. Izbrana dela*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

Spinoza in ekologija

Abstract

Spinoza and Ecology

The article attempts to resolve fundamental dilemmas that arise when (re)thinking the environmental crisis. Encountering this crisis is contradictory in itself, because it is un-reflected and trapped in alarmist discourse, preventing radical change. The author combines Spinozistic thought with newer ecological issues and theories. The author is interested in developing a conceptual apparatus that enables deeper and wider thought - not in an anthropocentric manner, but still avoiding the discourse of surrendering to fate and accepting the inability of man as a species to influence the biosphere. The immanent ontological basis is framed politically, through practice. The author develops his thought with the help of the concept of unnatural self-destructivism – a line by which one can think about ecology without the moral transcendent and without the danger of falling into the eco-fascist discourse of necessity and transferring sovereignty to professionals and institutions. The key will be a shift from essentiality to a critique of relationships that are toxic and destructive. Deanthropocentrism in thought works in a similar way to a process of decolonization of knowledge. The affirmation of nature and environment will be similar to the affirmation of slaves. This article has a similar purpose.

Keywords: Spinoza, deep ecology, *conatus*, unnatural self-destructivism, relations

Tim Krhlanko is an undergraduate student of Political Science at the Faculty of Social Sciences (tim.krhlanko@gmail.com).

Povzetek

Namen besedila je poskus razrešitve temeljnih dilem, ki se postavljajo ob (raz) reševanju okoljske krize. Ta kriza je protislovna že v fazi soočanja z njo, saj je nerefektirana in ujeta v diskurz alarmantnosti, kar onemogoča radikalno predruženje. Spinozistično misel bomo spojili z novejšimi ekološkimi vprašanji in teorijami. Zanima nas, kako razviti konceptualni aparat, ki omogoča misliti globlje in širše – ne antropocentrično –, hkrati pa se izogniti diskurzu vdaje v usodo in nezmožnosti človeka kot vrste vplivati na biosfero. Imanentno ontološko podstat bomo mislili politično in skozi prakso. To bomo razvijali na konceptu nenaravnega samodestruktivizma – to je linija, s katero bomo poizkušali misliti ekologijo brez transcendentne morale in nevarnosti padca v ekofašistični diskurz urgence ter prenosa suverenosti na stroko, institucije in oblast. Ključen bo prenos iz esencialnosti v kritiko odnosov, ki so toksični in destruktivni. Na podoben način, kot poteka dekolonizacija znanja, poteka deanthropocentrizacija v mišljenju. Podobno kot je potekala afirmacija sužnje, poteka afirmacija okolja in narave. Podoben namen ima tudi ta članek.

Ključne besede: Spinoza, globoka ekologija, *conatus*, nenaravni samodestruktivizem, razmerja

Tim Krhlanko je dodiplomski študent politologije na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani (tim.krhlanko@gmail.com).

Spinozistična ontologija

»Trenutno smo v situaciji, kjer radikalnemu filozofskemu nazoru umanjka praktični premislek, praktični pristop pa je preveč zadržan do metafizičnega« (Sharp, 2017: 159). Da bi v to situacijo uspešno intervenirali, bomo iskali filozofsko in politično v ekologiji, ki je v osnovi empirična znanost o preučevanju odnosov med organizmi in njihovim fizičnim okoljem. Vendar, kot poudarja Guattari, znanost ni konec, ampak šele začetek ustvarjanja novih načinov življenja (Heroux, 2008). Cilj bo tako razbiti predpostavke v mišljenju, zaradi katerih je ekološka misel še vedno ujeta v ponavljajoči se proces kontinuiranega samodestruktivnega odnosa med modalnostmi. V prvem delu bomo razgrnili spinozistično misel in izpostavili tisto, kar v njej Spinozo legitimira kot relevantno filozofsko referenco v ekologiji. Kako o človeku in naravi ne razmišljati kot o antagonizmu, ampak afirmativni moči, ki jo lahko skupaj povečujeta?

Središčna teza Spinozove ontologije je, da obstaja ena sama substanca (E1, 14),¹ ki je neskončna na neskončno mnogo načinov in v nobenem izmed njih ni deljiva. Neskončna ni v smislu preštevanja končnega, temveč postavljanja neskončno neskončnega. Spinoza prekine s kartezijanskim dualizmom, ki loči med mislečo in razsežno substanco (pri tem primat mišljenja pričakovano dodeli le človeku) – dualizmom, ki napaja velik del zahodne misli in ki pomeni mesto problematičnosti v mišljenju drugega, narave in sveta. Spinoza razlikuje med mišljenjem in razsežnostjo, vendar zgolj kot med dvema atributoma iste podstati (E2, 7, opomba). Atributi so načini, s pomočjo katerih »zaznavamo substanco« in »preko katerih substanca izraža svoje bistvo« (E1, 10). Spinoza med tema dvema atributoma postavi egalitarni odnos – posebne vrste paralelizem, ki njegovo filozofijo reši pred hierarhizmom miselnega ali razsežnega sveta. Oba atributa imata isti red vzrokov in učinkov (E2, 7). Atributov je neskončno, nam sta dostopna le dva. S tem se Spinoza teoretsko izogne tako idealizmu kot vulgarni različici materializma. Vzpostavi imanentni in naravni panteizem.

¹ *Etiko* (Spinoza, 2004) Barucha Spinoze bom citiral tako: E pomeni Etika. Sledilo bo število, ki predstavlja knjigo Etike, nato pa še število pravila, na katero se referenca nanaša. Primer: 34. pravilo druge knjige Etike (E2, 34). Ostali deli bodo po potrebi navedeni dobesedno.

Modus je končen v svoji zvrsti (za razliko od substance) in je »v drugem, po čemer se tudi pojmuje« (E1, V). Ljudje smo sestavljeni iz modusov, sami smo modus in v moduse se združujemo. V zadnji instanci je modus (individuuum) celo narava sama (E2, 13, 7). Nismo Bit, ampak njen izraz, modifikacija substance – narave – podstati – Boga;² Boga, ki pa ne narekuje in gospoduje nekje »zgoraj«, ampak je nujno vsebovan v svojih modifikacijah. »Bog je imanentni, ne pa transientni vzrok vseh stvari [...] in zato je Bog vzrok stvari, ki so v njem samem« (E1, 18). Prav imanentnost tega, da vzrok ostaja v svojem učinku, pa je za Deleuza prava radikalnost spinozistične filozofije. To imenuje *obči plan imanence* (Deleuze, 2012: 121). Hkrati Bogu s tem Spinoza vzame oblast v obliki *potestas* in mu dodeli moč v konceptu *potentia* (ibid.: 76). Ta konceptualna razlika moči je temeljna za nadaljnje izpeljave sestavljanja modusov in je služila kot ena ključnih diferenc pri številnih mislecih (na primer Deleuze, Negri in Balibar). *Potestas* je moč dominacije in izkoriščanja, ki jo bomo uporabljali kot kritiko transcendentnega prenosa moči na Zakon. Ko bomo v nadaljevanju govorili o moči, bomo tako o *potentii* praviloma govorili kot o opolnomočenju in moči delovanja, ki se širi, ni prenesena na oblast, nas ne zatira in prisiljuje (Deleuze, 2012). Spinoza stvari v naravi misli tako kot etologija, znanstvena veda, ki človeka in živali ne poizkuša umevati kot esence, ampak z afekti, ki so jih zmožni. Orni konj ima namreč »več skupnih afektov z volom kot pa z dirkalnim konjem« (ibid.: 123). Iz tega sledi, da je lekcija Spinoze etika srečanja, etologija, ki vrednoti kompozicijo počasnosti in hitrosti, zmožnosti aficirati in biti aficiran. Od moči, ekspanzije telesa pa je odvisno, kako in koliko lahko individuuum misli. Večja kot je zmožnost tvoriti afekcije, več je naravne moči in s tem naravne pravice (Spinoza, 1990).

Sestavljanje modusov in povečevanje moči

Ko se dva modusa srečata v eksistenci, se nedvomno lahko pripeti, da eden od njiju drugega uniči ali mu, nasprotno, pomaga, da se ohrani – odvisno od tega, kako se značilni razmerji dveh modusov neposredno sestavljata ali razstavljata (Deleuze, 2012: 72).

Za Balibarja je predmet Spinozove analize sistem družbenih ali množičnih razmerij (Balibar, 2004: 89). Ključno vprašanje pri vpeljavi spinozizma v ekologijo in predmet tega besedila bodo prav tako odnosi med modusi, tj.

² Gre za različna pojmovanja istega. V besedilu se koncepti spreminjajo odvisno od konteksta.

način, na katerega se aficirajo in kakšna razmerja lahko sestavljajo. Človek kot specifična modaliteta substance za svoj obstoj nujno potrebuje moduse iz okolja v obliki hrane, pijače, zatočišča, zdravil ... Da se ohranja, vztraja v svoji eksistenci, in svojo moč še povečuje, mora z okoljem (naravo) nujno sestavljati svoja razmerja. Vsaka entiteta ima specifičen *conatus* oziroma željo ali gon – zmožnost, da aficira in da je aficirana, da se ohranja in da svojo moč povečuje (E3, 6). Gabhamer (1999) poudarja, da moramo *conatus* razumeti pod obema atributoma, tako misli kot razsežnosti (tako v obliki želje kot tudi gona). Smotrno je povečevanje zmožnosti, veselih srečanj, ki povečujejo našo moč. Gregor Moder v svojem članku poudari, da to sestavljanje razmerij med modusi po Deleuzu ne poteka na matematičen, ampak biološki način (Moder, 2012). Modusi se ne seštevajo preprosto številčno (na primer $1 + 1 = 2$), ampak tvorijo biološke kompozicije, ki so bolj kot aritmetiki podobne geometriji (metodi, ki jo je Spinoza izbral tudi za način argumentacije v *Etiki*). Sestavo dveh ali več teles ter enotnost te sestave pa reprezentirajo obči pojmi (Deleuze, 2012: 90). Obči pojmi so nujno adekvatni in nastajajo prav v naključnem srečanju med telesi, kjer lahko selekcioniramo idejo določenih teles, ki ustrezajo našemu in nam dajejo veselje, se pravi povečujejo našo moč. Ko se naša moč poveča do določene točke, lahko formiramo koncepte po redu razmerij (Deleuze, 2010: 206). Balibar podobno kot Deleuze sklene, da je *Etika* pokazala, da človek misli tem več, čim bolj so njegovi pojmi skupni pojmi (Balibar, 2004: 93). Obči pojmi niso abstraktne, ampak splošne ideje (Deleuze, 2012: 90), ki jih lahko tvorimo ob adekvatnem spoznavanju drugih modusov. Z njimi povečujemo svojo moč.

Do temeljnega problema preidemo pri preslikavi koncepta *conatus* v etična vprašanja, kot je na primer samomor. Če vsak modus (pa naj bo kamen ali človek) vsebuje naravni gon, ki si prizadeva ohranjati v svoji biti, lahko iz tega izpeljemo, da je želja, da si modus življenje odvzame, nenaravna. Kot takšna pa za Spinozo nikoli ni odločitev svobodnega agenta (Gabhamer, 1999: 623). Če poskušamo ta pojav osmisliti spinozistično, rečemo, da se lahko razmerja razkrajajo od znotraj in da naše telo (ali misel) deluje samodestruktivno. Toda do tega je prišlo zaradi zunanjega dejavnika, ki je naše razmerje razstavil ali vanj vsilil zunanjo idejo, da je razmerja dobro razstaviti. Ali kot pravi Spinoza: »Nobena stvar ne more biti uničena drugače kot od vnanjega vzroka« (E3, 4), ki preseže modus (Gabhamer, 1999: 613). Primeri nenaravnih želj so samomorilske misli (pod atributom mišljenja) in avtoimunske bolezni (pod atributom razsežnosti). Vnanji vzrok za samomor je, kot navaja De Jonge, največkrat travma iz otroštva ali nezmožnost vključitve/biti sprejet v družbo (De Jonge, 2016: 111). Kompozicija relacij med modalnostmi, ki so izključevalne in destruktivne, vodi v zmanjševanje moči,

trpnost in žalost. Glavna naloga pri osvobajanju od teh trpnosti pa je njihova rekonstrukcija oziroma pretvorba, na primer žalosti v veselje in trpnosti v tvornost, aktivnost (Gabhart, 1999: 618). K samodestrukciji oziroma zmanjšanju svojih zmožnosti »ne stremi nobena entiteta v naravi« (E3, 6). Ta pojav oziroma odnos bomo poimenovali nenaravna samodestruktivnost.

Strupi, morala in politično

Pomembno tezo Spinoza postavi v umevanju zastrupitve kot specifične oblike sestavljanja modusov. Modus na sebi ni nikoli zloben/strupen/toksičen, spinozistično rečeno: noben modus si torej ne prizadeva za samoodstranitev, ampak za samoohranitev in povečevanje. V naravi so samo modusi, katerih razmerja se z nami skladajo ali pa ne. Virus na sebi v gozdu ni strupen, strupen postane šele, ko z nami vzpostavi odnos (se z njim okužimo). Povedano drugače: »Slabo, to je, kadar so razsežni deli, ki nam pripadajo pod nekim razmerjem, zunanje določeni, da vstopijo pod druga razmerja« (Deleuze, 2012: 45). Namesto esence, se pravi misliti ekološko, misliti zmožnosti, trpnosti in afekte.

Bog razodene Adamu, da ga bo sadež zastrupil, saj bo na njegovo telo deloval tako, da bo razstavil njegovo razmerje; toda ker je Adamov um slaboten, si učinek razlaga kot kazen, vzrok pa kot moralni zakon oziroma kot smotrnostni vzrok, ki deluje prek ukazov in prepovedi (Spinoza v Deleuze, 2012: 106).

Teološka razlaga Adamovega izvirnega greha intoksinacijo koncipira kot moralno kazen za greh, ker ne razume razmerij, ki jih sadež tvori v odnosu z našim telesom. Če smo ljudje zmožni adekvatnega spoznavanja, prepoznamo vzroke in učinke »strupov«, ki uničujejo naš jaz in z njimi ne tvorimo razmerij, ki bi vodila v zmanjševanje naše moči. Če mislimo ekološko, torej mislimo širši Jaz (v ekologiji na primer biosfero) in kako delovati afirmativno. Zakon (in s tem kazen) določa opozicijo Dobrega in Zla, ki je transcendentna kategorija. Spoznanje, ki je adekvatno, pa ima imanentno moč razločiti med dobrim in slabim (Deleuze, 2012: 30). S tem se izognemo nujnosti iskanja zatočišča z moralnimi omejitvami brez uničevanja narave. Vsaka stvar je tako lahko dobra, slaba ali nevtralna. Spinoza poda primer z godbo. Ta je lahko dobra za otožnega človeka, slaba za žalujočega; za gluhega pa ni ne dobra ne slaba (E4, predgovor). Smotrno je ustvarjati

misel, ki teži k temu, da v sami misli razbije toksične konceptualizacije in odnose, ki jih proizvaja, kot na primer koncepcija ekonomske rasti, delitev na subjekt in objekt, okolje, ločeno od nas, in surovine za našo proizvodnjo. Vse to so pojmi, okuženi z neadekvatno spoznavo. Gre za to, da adekvatno umemo razmerja, jih ohranjamo ter omogočamo čim večjo biodiverzitetu in afirmativnost narave.

Izkoriščanje narave ni izkoriščanje drugega, ampak samoizkoriščanje. Samoizkoriščanje pa ni naravno, ampak ima vzroke drugje – pri tvorjenju razmerij –, zato je nujen premik na polje političnega. Za Hobbesa je naravno stanje vojno stanje, za Rousseauja stanje solidarnosti, za Spinozo pa je to stanje vedno že tudi politično, saj človeške entitete vedno bivajo družbeno. Spinoza je izrazito antirousseaujevski v vztrajanju, da posameznik v bistvu ne obstaja, ampak je le abstrakcija skupine, katere del je (Holland, 1998). Človeška narava (mišljena »zdravorazumsko« kot prevladujoč tip osebnosti) se skonstruira šele v strukturi in odnosih, v katerih se vzpostavlja. Če bo država strukturirana tako, da bo njena celica egoistični posameznik, ki racionalno zasleduje svojo korist (liberalno pojmovanje), bo takšen tudi prevladujoči model, »človeška narava«, ki pa ni nikoli esencialna. V današnji prevladujoči kapitalistični paradigmi, kjer korelacijo med ljudmi ureja trg, postajajo tudi medosebni odnosi v realnosti tržni odnosi, kar pomeni, da smo si med seboj konkurenčno sebični. Preuranjeno bi bilo trditi, da nekaj takšnega kot človeška narava (prevladujoč psihološki model osebnosti) ne obstaja. Nasprotno, takšna človeška narava obstaja, a ni fiksirana v zaključeni obliki (ni esencialna). Je proces nenehnega konstituiranja in aficiranja z okolico. Spinoza pravi, da se ljudje ne rodijo kot državljani, ampak to šele postanejo (Spinoza, 1990: 68). Človeška narava, kot jo pojmuje tukaj, je relacijska. Posamezniki za Machereyja obstajajo in se zavedajo sebe samo na podlagi vzajemnih odnosov, uveljavljenih med njimi in drugimi (Macherey v Holland, 1998). Ljudem svojih naravnih pravic ni treba oddati suvereni in transcendentni oblasti (*potestas*), da bi zavarovali svoje zasebne interese in vzpostavili politično skupnost ter posledično povečali moč (*potentio*): njihovi medsebojni odnosi so bili že od začetka politični, njihove politične sile pa so odvisne od tega, kako dobro – izčrpno, intenzivno in harmonično – so njihova razmerja sestavljena (Holland, 1998: 18). Spoj naturalizma in politike temelji na predpostavki, da je lahko prepoznanje ekološko nevarnih razmerij uporabno za formuliranje aktivnih političnih intervencij, ki težijo k predružačenju ali nadgradnji teh razmerij, zato da vzpostavijo nove vrednote in odnose, ki so v korist raznolikosti življenja na Zemlji (Hayden, 2008: 34). Spinoza zanika, da obstaja nekaj inherentno slabega ali dobrega v ljudeh in nečloveških bitjih. Etična pozicija, ki jo poizkušamo izluščiti v tem

besedilu, ni etika moralnega egalitarizma in altruizma kot zakona narave, ampak etika povečevanja moči. Kot je ugotovil že Spinoza, za človeka namreč ni nič boljšega kot drug človek, s katerim tvorita dvakrat več moči (E4, 18). Cilj ekološke misli, ki jo prakticiramo, je torej prepoznanje in širjenje *potentie*. Spinozistična etika, imenovana tudi etični egoizem, ni klasični antropocentrični individualizem, saj je individuuum v zadnji instanci pri Spinozi narava sama. Kritiko, s katero se soočamo pri ekoloških problemih, zato pojasnjujemo s pomočjo koncepta nenaravnega samodestruktivizma kot slabega odnosa, s katerim uničujemo naravo – okolje – in v zadnji instanci sebe.

Globoka ekologija

Spinoza je zaradi prej izrisane neantropocentrične ontologije ena glavnih referenc tudi v prvih ekoloških gibanjih in misli t. i. globoke ekologije z Arnom Næssom na čelu, ki je velik del teorije osnoval na Spinozovih konceptih (De Jonge, 2016). Termin »globoka ekologija« izhaja iz Næssovega članka, v katerem je razlikoval med »globoko« in »plitko« ekologijo (Næss, 1973). Plitko ekologijo lahko asociiramo z okoljevarstvom. Tega kritizira, ker si prizadeva zgolj za manjše reforme, ki problema v jedru nikoli ne razrešijo. Globoka ekologija na drugi strani želi razviti širšo zavest o človeku in naravi ter seči v srž konfliktnega odnosa, namesto premostitve (ibid.). Prizadeva si za totalen način gledanja, osnovan na notranji, duševni identifikaciji sebe in narave. Globoka ekologija prevprašuje odnose, povezanost in součinkovanje. Misleci te mlajše tradicije so si prizadevali razbliniti antropocentrizem in omejeno človeško (samo)zavedanje, ki se omejuje na posameznikovo telo. Ključne komponente tega gibanja so prepoznavanje notranje vrednosti vseh živih in neživih bitij, razsrediščenje človeka in globinsko preučevanje ekoloških problemov namesto površinske obravnave (De Jonge, 2016).

Ena izmed temeljnih predpostavk je prepoznanje lastne ali notranje vrednosti (*intrinsic value*), ki jo ima vsaka stvar v naravi ne glede na druge subjekte. Næss poda kritiko plitke ekologije, za katero ima okolje le instrumentalno vrednost in je uporabna le, kolikor je »čisto« okolje koristno za nas. Globoka ekologija, nasprotno, poudarja, da imajo vsa bitja vrednost za sebe in na sebi. Za razliko od Spinoze globinski ekologi velikokrat zavzamejo romantično in nostalgično pozicijo do naravnega stanja (De Jonge, 2016: 110). Človek pa, kot smo že pokazali, po svoji naravi stremi k temu, da spoznava in deluje po sebi; saj »če bi trikotnik spregovoril, bi dejal, da je bog

immanentno trikoten« (Spinoza v Deleuze, 2012: 67). Bližje liniji nenaravne samodestrukcije je zato v teoriji globoke ekologije koncept samorealizacije, za katero Devall in Sessions (1985: 67) pravita, da je spoznanje, da smo del narave in ne izolirani individui. Ko razumemo, na kakšen način deluje narava, se začnemo identificirati z več bitji in spoznamo, da so medsebojno povezana, del istega Jaza (prosto po Spinozi: modusi iste substance). Namesto moralnega zakona in nadvlade (na primer prepoved in kazen za zadrževanje v gozdu) zato globoka ekologija poudarja identifikacijo in skrb za gozd (De Jonge, 2016: 51).

Nadalje iz tega sledi pomembna teza globoke ekologije o biocentrični enakosti oziroma egalitarizmu. Ideja biocentrične enakosti je, da imajo vse stvari v biosferi enako pravico, da bivajo, cvetijo in dosežejo svojo obliko samorealizacije znotraj širše Samorealizacije, ki pa je zaenkrat onemogočena zaradi naše obsedenosti z nadvlado (Deval in Sessions, 1985: 67). Egalitarizem tukaj razumemo v pozitivni in negativni obliki. Egalitarizem prepoznanja med bitji v naravi je seveda ključna komponenta neantropocentričnega razumevanja odnosov v naravi, a lahko hitro pripelje do občutka pasivnosti, nezmožnosti in neodgovornosti v odnosu do ekološke destrukcije. Nesmiselna je teza, da je rešitev ekološke krize umik človeka iz okolja, saj je človek del narave. Watson (1983: 252) poudari, da če mislimo naravno stanje ali naravo kot nekaj nedotaknjene samo takrat, ko človek vanjo ne posega, sklepamo, da je človek izven/ločen/drugačen/nad naravo. Takšno mišljenje je antropocentrično, instrumentalistično in neproduktivno, zato je potreben povratak k Spinozi in njegovemu »človek ni država v državi« (Spinoza, 1990: 45). Problematičen ni človek ali narava sama, problematični so odnosi. Ti so izkoriščevalski (črpanje surovine, onesnaženost morij, izpusti v proizvodnji), vendar ne le do okolice, ampak v zadnji instanci do nas samih. Ko razstavljamo razmerja v naravi, sebi onemogočamo biti aficirani, kot bi lahko bili sicer (zmanjšujemo svojo zmožnost in, potencialno, moč). Næss podobno trdi, da je raznolikost nujna za samorealizacijo, saj je samorealizacija odvisna od realizacije drugih (De Jonge, 2016: 39).

Klasični holistični pristop v ekologiji dopušča, da ubijemo komarja ali nekaj milijonov primerkov vrste, dokler diverziteta vrst cveti (De Jonge, 2016). Če pri proučevanju ekoloških kriz torej mislimo (pre)plitko, lahko hitro trdimo, da je človek v esenci slab za naravo, in v slogu malthussejanskih teorij rešitev iščemo v zmanjševanju populacije na različne, tudi splošno etično sporne načine. Takšen pristop je bil zato v preteklosti večkrat že kritiziran in označen za ekološki fašizem (ibid.). Človek ni parazit vsem drugim bitjem, takšno razmišljanje bi bilo namreč izjemno antropocentrično (četudi v negativnem smislu, pa vendar), človek je zgolj zmožen vzpostavljati raz-

merij, ki so v spinozističnem pomenu strupena, v naši konceptualizaciji pa destruktivna, saj razstavlja razmerja v svojem okolju in si s tem onemogočajo biti nadalje aficirana. Fox pravi, da ekološki holizem in biocentrični egalitarizem vodita v smer demokratičnosti in ne domnevnega fašizma, za Alda Leopolda pa bi se morali namesto na notranjo vrednost posameznih bitij osrediniti na odnose med bitji kot na način vzpostavljanja etike (ibid.). Dilemo uspešno zajame Balibar v svojem konceptu transindividualnega kot pojma, ki nam omogoča preseganje dualizma med individualizmom in holizmom. V Spinozi vidi konceptualna sredstva za ontologijo odnosov, ki bi prerasla tradicionalne delitve (Balibar v Voss, 2018: 9). Pri transindividualnem ne gre zgolj za povezavo med ločenimi posamičnimi entitetami, ampak za proces individuacije, ki ni nikoli zares končan. Konstituiranje individualnosti in množstva v imaginarnem pa je en sam proces (Balibar v Voss, 2018: 10). Nenehno se tvorijo procesi evolucije in transformacije, strukturiranje novih individualnosti in povečevanje moči (biološke) multitudine.

Praktična ekologija

Heroux ugotavlja, da imamo veliko več ekološkega znanja, kot kažejo ekološke prakse, ki so mnogokrat zaustavljene na stopnji nacionalne politike in zatirane, ko pridejo v konflikt z interesom korporacij, ki zasledujejo dobiček (Heroux, 2008: 183). Praktična politika blokira teoretske premisleke, kar se (kot ugotavlja Guattari) še dodatno zaplete zaradi kompleksnosti aktualnega stanja. Trdi, da se nam pri raziskovanju aktualnih problemov kmalu zgodi, da prehajamo z drugega na drugega v neskončnost. Večina ljudi si želi bolj zdrave duševnosti, družbe in okolja, a se počutijo ujete. Ugotovimo, da so sfere med seboj neločljivo prepletene, kar lahko hitro (ponovno) preide v vdajo v usodo. Zaradi tega predlaga razširitev koncepta ekologije iz narave na družbo in psiho. *Izkoriščevalski odnos v naravi je samoizkoriščevalski odnos*. Dolgo smo namreč narobe razumeli »človeštvo v borbi proti naravi, posameznike v borbi za družbeno-politične nagrade in duševnost v bitki z nadjazom in instinkti« (Guattari, 2000: 69). Guattari s tem zapopade destruktivna razmerja, ki nas onemogočajo in potiskajo v položaj pasivnosti v smislu »čisto nič ni mogoče narediti«. Guattari zato predlaga tri tipe ekologije: okoljska ekologija, družbena ekologija in mentalna ekologija (Heroux, 2008: 176). V mentalni ekologiji si moramo prizadevati za porajajočo se subjektiviteto, v družbeni za nenehno spremembo in v okoljski za iskanje narave v procesu ponovne iznajdbe (Guattari, 2000: 68). Ključna je

povezanost sfer, ki zahteva novo konceptualizacijo na ravni posameznika, družbe in narave. Ekologija v Guattarijevem pojmovanju prevprašuje celotno subjektiviteto in kapitalistično nadvlado, katere »napredek« ne more trajati v nedogled (ibid.: 53). Predlaga, da mislimo povezavo vseh treh sfer v konceptu transverzalno. Ekologije ne smemo razumeti zgolj kot projekt manjšine, ki ima rada naravo, in nekaj specialistov, ki jo preučujejo (ibid.: 52). Naloga nas vseh je na novo premisliti subjektivitete, oblikovati politično in tvoriti afirmativne relacije z drugimi modifikacijami. Dokler se bomo iz okolja le umikali, družbene konflikte sanirali s socialno pomočjo in psihološke probleme reševali s priročniki za samopomoč, bo antagonistično/destruktivno razmerje obstalo.

Zanimivo raziskavo je opravila Neera Singh, raziskovalka na Univerzi v Torontu. Raziskovala je vas v Indiji, kjer je prišlo v obdobju od 50. do 70. let do izrazite industrializacije in posledično deforestacije. Samoiniciativni refleksi prebivalcev Odishe je bil, da poskrbijo za gozd. Začeli so ga varovati pred kapitalističnimi interesi in z njim vzpostavljati »intimne« odnose. Opazovalcem ni bilo jasno, zakaj varujejo gozd, ki je državni in ne njihov. Odgovorili so, da čeprav lastninsko res ni njihov, so oni tisti, ki ga uporabljajo. Četudi je pobuda nastala zaradi materialne odvisnosti od gozda, so čez čas vzpostavili afektivne odnose skozi vsakodnevne prakse varovanja in stika (Singh, 2012: 5). Z gozdom so preživljali čas, v odnos pa prinesli skrb in pozornost. Avtorica ugotavlja, da vaščani niso samo spremenili svoje okolice, ampak so hkrati transformirali posamične in kolektivne subjektivitete (ibid.: 2). Prek preobrazbe gozda so skupaj z njim preobražali tudi svojo identiteto in tvorili razmerja, ki so kar naenkrat obrodila veliko večjo bioraznovrstnost in v obliki plodov povečevala moč tudi ljudem. Poimenovali so se celo ljudstvo gozda. Sklep raziskave je bil, da je Jaz veliko bolj odprt in da še zdaleč ni fiksiran, kot se nam dozdeva na prvi pogled.

Iz tega lahko izpeljemo, da problemov zastrupljanja atmosfere in globalnega segrevanja brez spremembe mentalitete ter izmišljanja novih načinov družbenega življenja ne moremo rešiti. Zgolj kritika »sistema« in zahtevanje strukturnih sprememb ne zadoščata, saj smo agenti strukturnih sprememb konec koncev vedno vsi. Neera Singh ugotovi, da potrebujemo nov konceptualni aparat ter metode za preučevanje afektov in subjektivitet (ibid.: 9). Vaščani v Indiji so kot periferno območje v svetovnem kapitalizmu prepoznali destruktivno razmerje, ki je pokrivalo odnos do gozda in – ker je bil ta v njihovi neposredni bližini – tudi njihovega življenja. Odnos, ki se je vzpostavil na tem območju, je koristil zgolj kapitalu, ki je izkoriščal svojo moč (v obliki *potestas*) v družbenem razmerju. Rešitev torej ni bila ne umik iz narave (s tem posledično le premestitev strupenega razmerja) ne prehod v tehnološko vzdržno obliko. Še vedno

so uporabljali isto tehnologijo in bili v številčnem smislu še bolj prisotni v tem prostoru. Spremenila se je identifikacija, ki je gozd prepoznala kot adekvatno modaliteto, s katero lahko ob vzajemnih odnosih tvorijo več moči kot sami. Rezultat je bilo veselje (v spinozističnem smislu) in opolnomočenje z obeh strani. Ko je gozd cvetel, so tudi domačini od njega imeli veliko koristi (ibid.: 7). Nova subjektiviteta na ravni identifikacije in drugačen način tvorjenja odnosov sta tako omogočila ekspanzijo ter srečo za vse (na eni strani multitudo vaščanov in na drugi gozd kot biodiverzitetni prostor). Guattari je ugotavljal podobno in rešitve problema v ekologiji ni videl v nobeni obliki reform od zgoraj navzdol (Guattari, 2000: 57). Ne potrebujemo t. i. ekofašizma, temveč zgolj spoznanje, da sta za širjenje moči naših modifikacij nujno potrebna biodiverziteta in tvorjenje konstitutivnih razmerij z drugimi modifikacijami. Za naš obstoj so nujno potrebna morja, reke, gozdovi in čebele. Z dopuščanjem različnih imaginarijev in ekologij puščamo odprto možnost realizacijskih potencialov, hkrati pa ne zapademo v totalno relativizacijo in politično nezmožnost. Ne zapademo v teoretiziranje v negativnem pomenu, ampak iščemo pot teoretizacije-emanipacije, ki bo zmožna zaobjeti različne prakse in jim vzajemno omogočati razcvet.

Sklep

Deleuze trdi, da so ekološki problemi simultano globalni in lokalni, saj lokalne prakse sovpadajo in se združujejo tako, da imajo globalni učinek na celoten ekosistem (Hayden, 2008: 35). Rešitve moramo tako kot probleme iskati simultano globalno in lokalno. Dejanja je treba premisliti, misel pa udejanjiti. Šele ta spinozistična paralelnost misliti in delovati je lahko zares ekološka. Če se želimo samoohraniti, je treba poiskati, predružačiti in tvoriti nove politične odnose, ki pa ne bodo mogoči, če ne bomo suplementarno v samoohranitev kot ključnega dejavnika adekvatno vključili okolja v vseh mogočih oblikah (od nečloveškega do nebiološkega). Družbena struktura in odnosi danes delujejo, kot da si ljudje želimo samouničenja, trenutni zgodovinski kontekst nam nalaga alarmantnost in krizo ekološke katastrofe ter neuničljivost globalnega kapitalizma. Spinoza se nasproti temu postavlja z na videz egoistično etiko, ki jo misli v globljem altruističnem in solidarnostnem sistemu mišljenja, ki pa teh konceptov sploh ne potrebuje. Kot suplement je potrebna adekvatna spoznava vzrokov in učinkov – spoznava Boga/narave/substance – ter posledično širjenje, afirmiranje in povečevanje moči in veselih srečanj. K že obstoječim konceptom, s katerimi smo do

sedaj poizkušali razviti ekološko predrugačenje mišljenja, s tem besedilom dodajamo še koncept *nenaravnega samodestruktivizma* kot odnosa, ki smo ga primorani razbijati in namesto njega postavljati ter izumljati novo.

Literatura

- Balibar, Étienne (2004): *Strah pred množicami. Politika in filozofija pred Marxom in po njem*. Ljubljana: Studia humanitatis.
- De Jonge, Eddy (2016): *Spinoza and Deep Ecology*. New York: Routledge
- Deleuze, Gilles (2010): *Kritika in klinika*. Ljubljana: Študentska založba.
- Deleuze, Gilles (2012): *Spinoza. Praktična filozofija*. Ljubljana: Založba Krtina.
- Devall, Bill in George Sessions (1985): *Deep Ecology: Living as if Nature Mattered*. Salt Lake City: Peregrine Smith Books.
- Gabhart, Michell (1999): Spinoza on Self-Preservation and Self-Destruction. *Journal of the History of Philosophy* 37(4): 613–628
- Guattari, Félix (2000): *Three Ecologies*. London: The Athlone Press.
- Hayden, Patrick (2008): Gilled Deleuze and Naturalism: A Convergence with Ecological Theory and Politics. V *An (Un) Likely Alliance: Thinking Environment(s) with Deleuze/Guattari*, B. Herzogenrath (ur.), 23–46. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing.
- Heroux, Erick (2008): Guattari's Triplex Discourses of Ecology. V *An (Un) Likely Alliance: Thinking Environment(s) with Deleuze/Guattari*, B. Herzogenrath (ur.), 176–196. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing.
- Holland, Eugene (1998): Spinoza and Marx. *Cultural logic* 2(19). Dostopno na https://www.academia.edu/7022975/Spinoza_and_Marx (15. marec 2020).
- Moder, Gregor (2010): Spinoza v Badioujevi Kratki razpravi o prehodni ontologiji. *Filozofski vestnik* 31(3): 121–131.
- Naess, Arne (1973): The Shallow and the Deep, Long-Range Ecology Movement. *Inquiry: An Interdisciplinary Journal of Philosophy* 16(1-4): 95–100.
- Sharp, Hasana (2017): Spinoza and the Possibilities for Radical Climate Ethics. *Dialogues in Human Geography* 7(2): 156–160.
- Singh, Neera (2013): The Affective Labor of Growing Forests and the Becoming of Environmental Subjects: Rethinking Environmentality in Odisha, India. *Geoforum* (47): 189–198.
- Spinoza, Baruch (1990): *Dve razpravi*. Ljubljana: Analecta.

Spinoza, Baruch (2004): *Etika*. Ljubljana: Slovenska matica.

Voss, Daniela (2018): Immanence, Transindividuality and the Free Multitude. *Philosophy & Social Criticism* 44(8): 865–887.

Watson, Richard A. (1983): A Critique of Anti-Anthropological Biocentrism. *Environmental Ethics* 5(3): 245–256.

Psihopolitika: okoljska kriza in reappropriacija glasu

Abstract

Psychopolitics – Environmental Crisis and Voice Reappropriation

In the 21st century, we are not only confronted with a serious threat that the world around us will no longer be habitable because of our inappropriate ecological behavior, but we are also faced with the “perversion of the political”, which has a destructive effect on both the social and the natural world. Current environmental issues are directing us towards new possible alternatives aimed at replacing existing neoliberal policies which impact both the natural and social realms and increasingly also affect the sphere of the individual. This intervention in the sphere of the self is called psychopolitics, and it represents the disciplinary rule of neoliberal capitalism. The subject becomes depoliticized, alienated and removed from the process of decision-making and co-creation of the shared/collective world in which it is placed into. The subject’s task is to re-appropriate its area of appearance, to re-appropriate its voice, and at the same time to make sure that other actors also have the opportunity to co-create a world in which they reside together. Indigenous ways of life and indigenous people’s relation to the world can be one of the foundations that can help us understand the origins of environmental issues. At the same time, their stance can also offer us an alternative for transitioning towards a society that does not exceed planetary capabilities and is more friendly for the individual, the collective and the environment.

Keywords: re-appropriation, psychopolitics, depoliticization, capitalism, indigenous

Nastja Vidmar is a writer and a poet. She holds a Master's degree in political science and is employed as a researcher at the Institute of Ecology in Ljubljana (vidmarnastja3@gmail.com).

Povzetek

V 21. stoletju se soočamo z vse večjo grožnjo, da svet zaradi neprimerne ekološkega ravnanja ne bo več naseljiv, hkrati pa smo soočeni s »perverzijo političnega«, kar posledično privede do uničevanja tako družbenega kot tudi naravnega sveta. Aktualna okoljska problematika nas vse bolj usmerja k temu, da iščemo konkretne alternative, ki bodo nadomestile obstoječe politike, ki vplivajo na področje naravnega in družbenega sveta ter vse bolj posegajo tudi na raven individualnega. Ta poseg v sfero stvarstva imenujemo psihopolitika, ki pomeni disciplinarno oblast neoliberalnega kapitalizma. Subjekt postane depolitiziran,

odtujen, odmaknjen od procesa odločanja in soustvarjanja skupnega sveta, v katerega je umeščen. Njegova naloga je, da si ponovno prisvoji javni prostor, glas, hkrati pa mora poskrbeti, da imajo tudi drugi akterji možnost sooblikovati svet, v katerem skupaj prebivajo. Staroselski način bivanja in odnos staroselcev do sveta sta lahko dva izmed temeljev, ki nam lahko pomagajo pri razumevanju izvora okoljske problematike, hkrati pa lahko njihova drža ponudi eno izmed možnosti alternativnih preobratov v boljše, okolju, družbi in posamezniku prijazno družbo, ki ne temelji na preseganju planetarnih zmožnosti.

Ključne besede: reappropriacija, psihopolitika, depolitizacija, kapitalizem, staroselci
Nastja Vidmar je pisateljica in pesnica ter magistrica politologije, zaposlena kot raziskovalka na Inštitutu za ekologijo v Ljubljani (vidmarnastja3@gmail.com).

Podnebne in ekološke problematike se kažejo kot izrazita posebnost naše dobe. Kot pravi Held, se v tej dobi budi nova pripravljenost za mišljenje, ki jo povzročita »groza pred tem, da svet zaradi neprimerne ekološkega ravnanja ne bo več naseljiv, in zgroženost nad trpinčenjem ljudi v totalitarnih sistemih in odpor do tega«¹ (Held, 1998: 92). Politična vprašanja je zato treba naslavljanje na drugačen način, onkraj konvencionalnih danosti, hkrati pa je treba v svet, ki je monetariziran, koloniziran in depolitiziran, znova vpeljati politično kot kolektivno dimenzijo odnosov, na podlagi katerih se sooblikuje skupni svet. Soočeni smo torej z vseobsegajočo okoljsko, družbeno in osebno krizo, ki jo je treba tudi nasloviti z vseh teh treh vidikov.

V tem članku bom poskušala osvetliti segment naravnega, družbenega in individualnega v okviru okoljskih bojev, hkrati pa bom ob koncu prispevka izpostavila še en vidik, ki ga popolnoma zanemarjamo ter je vezan na izvor okoljske problematike in vsesplošne globalne krize. Gre za prelom med staroselskim² in t. i. zahodnim razumevanjem sveta. Neumann ta prelom z Jungovo pomočjo opiše kot nadomestitev intuitivnega s tehnološkim: »Intuitivni magični prazgodovinski človek se mora umakniti, da na njegovo

1 Achille Mbembe je uporabil koncept *nekropolitike* in *nekroekonomije*, z njim pa ne označuje samo moči/nadzora, ki ga ima določena oblast nad ljudmi, temveč tudi možnost, da z določenimi političnimi usmeritvami celotne skupine prebivalstva izpostavimo smrti. In totalnost ekološke krize pomeni prav to: posameznik se kot umrljivo bitje sicer vedno znova sooča z vprašanjem smrti kot lastnega umanjkanja v svetu, vendar se s čedalje večjo okoljsko krizo sooča tudi s totalnostjo svoje individualne umrljivosti, kar predstavlja potencial smrti celotnega človeštva. Moderni kapitalizem po Mbembeju ljudi nadzira tudi tako, da jih izpostavlja smrtonosnim nevarnostim in tveganjem (virusi, vojne, naravne katastrofe ...), saj je prav smrt tista, ki je ostala še zadnja (?) instanca kontrole (Mbembe, 2019).

2 Z izrazom staroselske skupnosti označujem pripadnike predkolonialnih skupnosti in njihovih potomcev. Po nekaterih ocenah naj bi danes okoli 370 milijonov ljudi pripadalo ljudstvom, ki prakticirajo edinstvene tradicije, te pa izhajajo iz določenih socialnih, ekonomskih, političnih in kulturnih značilnosti. Te značilnosti staroselske skupnosti ločijo od prevladujoče družbe, katere del so.

mesto stopi *homo faber*, 'moderni' intelektualec [Kopfmensch], ki se razvija od magije k tehniki« (Neumann, 2001: 115). Šele zdaj postaja očitno tudi to, da oddaljitev človeka od intuitivnih razsežnosti, kjer osrednje mesto zaseda ustvarjalnost,³ ki jo v zahodni kulturi zapostavljamo, »spada k našim najusodnejšim problemom« (Neumann, 2001: 86). Staroselski odnos do narave, za razliko od zahodnega kanona, ne pooseblja in prakticira grabljenja kot načina bivanja. Gre za popolnoma drugačno predstavo umeščenosti v svet in bivanja v njem. Tu pa je tudi izvor problematike, s katero se soočamo danes in sega v same temelje okoljske krize.

Naravno, družbeno, individualno

Triada naravno, družbeno in individualno⁴ nastopa kot umestitev v pojavni prostor. Različne kulture, tradicije in izročila različno razumejo odnose in relacije med temi tremi razsežnostmi. »Vsaka kultura tvori svoj lastni svet, ki pa vsi skupaj vendarle pripadajo enemu svetu človeštva« (Held, 1998: 109). Held sicer pravi, da se človeku naravni svet kaže skozi pojavljanje in obstaja neodvisno od človeške volje, medtem ko je družbeni svet tisti, ki ga človek soustvari skupaj z drugimi ljudmi (Held, 1998: 90). Vendar danes dobro vemo, da obstoječa družbena kriza dokazuje prav to, da človek ni več zgolj samo tisti, ki vpliva na družbeni svet, temveč s svojim delovanjem močno vpliva tudi na naravni svet. Na eni strani se torej soočamo s hegemonškim položajem človeka nad naravnim svetom, ki privede do ekološke katastrofe ali uničevanja naravnega sveta, na drugi strani pa s hegemonškim položajem človeka nad drugimi ljudmi, ki privede do perverzije političnega in uničevanja tako družbenega kot naravnega sveta (Held, 1998: 79). Kot pravi Naomi Klein, če želimo karkoli rešiti, »potrebujemo najobsežnejšo mobilizacijo v zgodovini« (Klein, 2015: 16), in ta mobilizacija mora temeljiti ne samo na delovanju, temveč mora tudi misliti pluralnost družbenih gibanj in upoštevati glasove vseh svojih členov/članov – ne kot reprezentacija v imenu nekoga, temveč kot reappropriacija odvzetega, prisvojenega, marginaliziranega ali utišanega glasu, ki se kaže kot neposreden izraz tistega, ki izjavlja in deluje. Vsebovati mora imperativ radikalnega mišljenja

³ Ustvarjalnost tu ni vezana na produktivnost, ustvarjanje presežne vrednosti, ki je vrednota dela v kapitalizmu, temveč gre za ustvarjalnost, odprto t. i. drugi strani, ki je zahodna družba/kultura ne samo ne razume, ampak tudi ne upošteva, ker je od nje, v okviru tradicije, povsem distancirana. Priča smo sicer določenim poskusom, vendar se kažejo v t. i. new age praksah, ki pa so zaprežene v kolesje obstoječe kapitalistične reprodukcije.

⁴ V skici se ta triada vizualno kaže kakor tarča, kjer je naravni svet tisti obdajajoči, v katerega je umeščena družba, v kateri se nahaja posameznik kot njen gradnik.

in delovanja, saj, kot pravi Brecht, mora človek biti »tako radikalen, kot je radikalna dejanskost«⁵ (Milohnič v Suvin, 2016: 378).

Pluralnost okoljskih bojev

V okviru obstoječih okoljskih bojev, ki so na sistemski ravni boji proti obstoječi svetovni paradigmi neoliberalnega kapitalizma, ki naravni svet, torej svet, v katerega je človek z rojstvom⁶ umeščen, vidi zgolj kot sredstvo za doseganje nenehne rasti in kopičenja kapitala, je vse večji poudarek na iskanju konkretnih alternativ obstoječemu. Pri vprašanju okoljskih bojev pa gre za še eno specifiko, ki je še posebej očitna, ko se veže na neposredno okolje ljudi, ki prebivajo na ekološko spornih območjih⁷ – in teh je vse več. V teh situacijah gre za eksistencialni odziv, ki izhaja iz nuje – ohraniti okolje pomeni ohraniti življenje. In četudi na določeni točki pride do tega, da so ljudje nezainteresirani ali celo apatični, obstoječa globalna ekološka kriza prinese prav to: množično aktivacijo, ki izhaja iz konkretnih eksistenčnih temeljev ohranitve.⁸ To pomeni ohranitev nujnih pogojev za bivanje. Boj za to ohranitev se prične, ko se človek vključi v ta skupni svet in oblikuje pogoje, v katerih živi. Pogum je lastnost »delovanja in govorjenja kot takega, je iniciativa, ki je potrebna, da se nekako vključimo v svet in začnemo svojo lastno zgodbo« (Arendt, 1996: 195). V tem primeru ne gre za pogum v smislu Arendtove, pokazati se svetu, temveč za boj za ohranitev.

To, kar je pri okoljskih bojih specifično, je, da gre za množstvo, pluralnost različnih družbenih skupin, ki jih druži skupen boj za ohranitev okolja. Prvič se namreč soočamo s problematiko, ki je postala totalna, kar pomeni, da ni več locirana na zgolj en del sveta ali eno območje, celino, temveč na celoten planet. V okviru teh razsežnosti je še toliko lažje razumeti besede Friedrica Jamesona, ki je trdil, da si danes človek lažje predstavlja konec sveta kot konec kapitalizma (Jameson v Erjavec, 1996: 30). Mnogoterost

5 Nem. »*Mann muss so radikal sein, wie die Wirklichkeit*« (Milohnič v Suvin, 2016: 378).

6 Z rojstvom človek ne vstopi zgolj v nov svet, »v prostorsko-časovno resničnost, temveč tudi v nov način vedenja in nevedenja« (Neumann, 2001: 73–74).

7 Tu gre bodisi za območja, ki so zelo kontaminirana, poplavna ali potresna, bodisi za območja, kjer potekajo neposredni boji ljudi in korporacij – denimo boji ameriških Indijancev proti naftnim korporacijam, frackingu itd.

8 Razlika med nujo in možnostjo je vedno v energiji, ki se kopiči na eni in drugi strani. Boj proti nacifašizmu je denimo imel jasno zahtevo, ki je izhajala iz nuje – iz vprašanja preživetja, medtem ko je bila zahteva zavojevalca zahteva po totalni destrukciji. In v tem smislu je slavil tisti, ki se je boril na življenje in smrt, saj je takrat na ravni posameznikovega in kolektivnega psihofizičnega tudi odziv totalen.

družbenih gibanj oziroma različnih družbenih skupin tako daje vse večji poudarek predponi eko-, saj je skupni imenovalec boj zoper obstoječa razmerja neenakosti in izkoriščanja. Segment krivice, ki ga naslavlja določena družbena skupina, pa naj gre za vprašanje pravic žensk v okviru feminističnih gibanj, za vprašanje pravic LGBTQ skupnosti itn., se v svojem temelju vse bolj navezuje na vprašanje okolja. Kot stičišče vseh teh gibanj, ki imajo specifične interese in cilje svojih partikularnih bojev, pa lahko razumemo prav staroselske skupnosti. Te skupnosti imajo ogromno skupnega z drugimi zapostavljenimi in marginaliziranimi skupinami: pomanjkanje politične reprezentacije in participacije, ekonomska marginalizacija, revščina, pa tudi vprašanje človekovih pravic in pojavnosti – vidnosti/slišnosti. Vsem tem družbenim skupinam je, še posebej v okviru okoljskih bojev, skupno vprašanje pojavnega prostora, ki je za človeka v družbi temeljno eksistenčno vprašanje. Če pojavni prostor, kot pravi Hannah Arendt, »nastane tam, kjer ljudje medsebojno občujejo tako, da delujejo in govorijo« (Arendt, 1996: 210), gre za to, da prostor v trenutni ekološki krizi pridobi eksistencialno dimenzijo. Še preden bi se subjekt pojavil na določenem javnem mestu, je treba zagotoviti eksistenčno možnost tega pojavnega prostora – podij, oder, na katerem bo lahko povedal svojo zgodbo. Na tej točki se postavi temelj političnega. Vendar če kapitalizem razumemo v njegovem bistvu, ki se izraža skozi motiv dobička, lahko neoliberalizem razumemo kot obstoječo preobrazbo kapitalizma, ki je specifična zaradi svoje radikalne pozicije: ljudstvo je namreč izločeno iz politike, kot pravi Mastnak (Mastnak, 2015: 148). Politično si je treba ponovno prisvojiti, apropiirati.

Politično in depolitizacija

Aristotel že takoj na začetku svojega dela *Politika* človeka označi za politično žival (Aristotel, 2010). Človek je za razliko od živali obdarjen z *lógosom* in poseduje govor, s katerim lahko razpravlja o pravičnem in krivičnem. *Lógos*, govor in beseda torej človeku omogočajo to, kar je bistvo politike – odločanje o skupnem življenju. Težnja obstoječega neoliberalnega sistema izraža to, kar je skupno vsem oblikam liberalizma – individualizem⁹ nastopa kot nekakšno moralno izhodišče osebe, ki je v nasprotju s kakršnikoli

9 Kot odgovor na to se postavlja premislek o možnosti politične deindividualizacije, kar pomeni prekinitev liberalne težnje po vzpostavljanju individualizma kot temelja. To torej ne pomeni izgube samozavedanja in samorefleksije, kot poudarja socialna psihologija, temveč pomeni prav nasprotno – njuno ponovno vzpostavitev v odnosu do družbeno-politične dejanskosti.

kolektivom (Stanković Pejanović, 2013: 152). Subjekt se osami in razloči od drugih, hkrati pa se prekine vez z zgodovinskimi pogoji, ki omogočijo vedenje o svetu, ki je sooblikovan. S tem se vzpostavi samoumevnost, odtujitev in ločitev subjekta in družbenega sveta ter drugih ljudi. Izgubi se vednost in zavest subjekta o tem, da je tudi sam v razmerju do drugih v tem skupnem svetu in da je ta obdajajoč svet, svet medsebojnih interakcij. Izgubi se domet politike, ki ni stvar posameznika, ampak kolektiva.

Učinek depolitizacije, ki pomeni odtujitev množic od procesa odločanja o ekonomskih in političnih razmerjih, s katerimi se sooča trenutna oblika neoliberalizma, nakazuje na odsotnost kakršnekoli resne opozicije obstoječemu (Mastnak, 2015: 11). S procesom depolitizacije in z vse večjim poudarkom na individuumu se omejujejo možnosti spreminjanja in vplivanja na politična in ekonomska razmerja. Kot pravi Cipek, so državljani povsem izključeni iz procesa političnega odločanja (Cipek, 2013: 76), kar pod vprašaj postavi tudi samo bistvo demokracije, za katero je nujno sodelovanje ljudi in njihova angažiranost. In beseda (govor) najobsežnejše poantira na problematiko, ki pa ni vseobsegajoča zgolj v okvirih stvarnega, materialnega sveta, temveč odpira tudi tisto nevidno individualno polje v okviru subtilnejših procesov, tako zavestnih kot tudi nezavednih. Prav polje sebstva pa postane relevantno v eni zadnjih metastaz neoliberalnega kapitalizma, kjer ob biopolitične razsežnosti stopi še psihopolitična.

Psihopolitika kot nadzor

Na tej točki bi rada izpostavila moment, ki ga lahko beremo skozi Foucaulta¹⁰ in naredimo še korak naprej. Disciplinarna oblika kapitalizma je biopolitika, ki vključuje vse tisto, kar je telesno, somatsko. Neoliberalizem kot preobraženi kapitalizem pa svojo disciplinarno oblast izvaja s pomočjo psihopolitike, kar vključuje tudi človeško psiho. Gre za proces dveh razsežnosti, torej razsežnosti biopolitike in psihopolitike. Človek ni več subjekt kot tak, ampak postane projekt samorealizacije, samoaktualizacije in samooptimizacije. V dobi digitalizacije postane sebi lasten panoptikum s sposobnostjo samonadzora,¹¹ vendar ne samorefleksivnega, temveč

¹⁰ Ta moment je sicer Foucaultu »ušel«, saj se je pojavil po njegovi smrti.

¹¹ Byung-Chul Han pravi, da je odgovor na postmoderno nelagodje zen budizem. Vendar je zen onkraj tehnike relaksacije in zahodnjaške new age podobe ter onkraj tega, na kar opozori Žižek, ko pravi, da so japonski zen budisti, ki so med drugo svetovno vojno večinsko podpirali japonski militarizem, takoj »po drugi svetovni vojni začeli organizirati tečajje zena za poslovneže« (Žižek, 2012: 50). Zen budizem, ki ga predlaga Byung-Chul Han, je radikalen in temelji na odpovedi sebi – pride do spina. Ni več človek tisti, ki se nima več ničesar oprijeti,

samodisciplinirajočega nadzora. Moč neoliberalizma je v tem, da vstopi tudi v sfero sebstva. Človek postane podjetnik samega sebe in neoliberalni režim spregovori skozi tehnologije sebstva (Han, 2017: 20). Bolj kot kolektiv postane pomemben posameznik, neoliberalna oblika vladavine pa skozi psihopolitiko poudarja rivalstvo kot zdravo tekmovalnost, motivacijo itd. (Han, 2017: 16). Politična dimenzija postane precej marginalna, individuuum postane razsrediščen in popolnoma odtujen tako od naravnega kot družbenega sveta, vendar ravno globalna okoljska kriza omogoča potencial ponovne prisvojitve političnega in demaskiranja zakritega kot vzpostavljajanja vezi z naravnim in družbenim svetom. In na tem mestu staroselske skupnosti, ki so izredno vezane na »zemljo« – zemlja namreč nastopa kot ena od dimenzij pojavljanja in življenja –, ohranjajo poseben stik z vsemi sferami naravnega sveta. V svoje življenje vključujejo izredno pomemben vidik, in sicer da je njihova kultura popolnoma odprta nezavednemu in skrivnostnim silam, ki, kot pravi Neumann, povzročijo, da vdori nezavednega niso tako zelo nasilni kot pri modernih družbah. V slednjih se človek nima več česa oprijeti in nezmožnost samouresničevanja je postala sindrom psihoterapevtskega trga (Hess in Jockeit, 2013), ki obravnava posledice človeka brez kakršnekoli opore – tesnoba in depresija sta tako tudi posledici družbenih razmerij (Krašovec, 2016: 78). Ne samo, da človek izgubi vez z naravnim svetom, torej s tisto intuitivno razsežnostjo, ki nastopa kot most med njim in obdajajočim, izgubi tudi vez s seboj in s procesi, ki potekajo znotraj njegove individualne pojavnosti. Samoumevno postaja, da je človek 21. stoletja nekdo, ki se spopada z depresijo in tesnobo. Tehnike in teorije tega ne obravnavajo kot posledice družbenih razmerij, torej skozi specifično situacijo posameznika in njegovega družbenega položaja, ampak se vse to zreducira na kemično ravnovesje v možganih (Krašovec, 2016: 76). To pa je zgolj še eden izmed vzvodov odtujitve in osamitve posameznika, ki je sam odgovoren za svojo nesrečo, kljub temu, da je to zgolj določen diskurzivni moment (re)produkcije obstoječega kot posledica depolitizacije množic. Da pa bi lahko človek odgrnil tančico teh družbenih zasnov, mora najprej ugotoviti, da ima glas – tisti potencial, ki mu omogoča, da soustvarja politiko in družbo, v kateri živi.

temveč ideologija. In zato je to najmočnejše orožje zoper neoliberalni kapitalizem, saj odpravi tisto, kar ga hrani na ravni individuuma – dolgočasje, depresija in narcizem. Byung-Chul ima v mislih osvoboditev od ekonomije, ki je v ozadju našega delovanja (Han, 2015). Ideologija postane tista, ki se nima več česa oprijeti.

Reapropriacija glasu

Na videz se kaže, kakor da se človek ukvarja sam s seboj, medtem ko korporacije vrtijo kolesje sistema in določajo, da na mesto državljana stopi potrošnik, ki ga poganja. Politika ne potrebuje več aktivne participacije, in ker je za neoliberalno politiko značilno prav to, da ne potrebuje več naklonjenosti ljudstva in ne zahteva njegove aktivne privolitve – množice namreč nimajo »neposrednega vpliva na politiko« (Krašovec, 2016: 72) –, je potreba po ponovni umestitvi v svet tudi kvintesenca reapropriacije glasu. Radikalnost neoliberalne politike se kaže ravno v razmerju med ljudstvom (množico) in politiko – neoliberalna politika ljudstvo sname s povodca oziroma ga popolnoma izloči iz politike (Mastnak, 2015: 148), v tem je tudi njena moč. Politika za Rancièra pomeni odločanje o skupnih zadevah, kjer vedno obstaja določeno razmerje med tistimi, ki imajo glas, in tistimi, ki ga nimajo (Rancière, 2004). Razmerje med tistimi, ki imajo glas, in tistimi, ki ga nimajo, pa se ne kaže zgolj v odnosu med okoljskimi aktivisti in odločevalci, temveč poteka tudi v samem okoljskem gibanju. V Žiškovi Antigoni se denimo prikaz tega razmerja dogodi v eni izmed treh možnosti, kjer Antigona svoj glas ponudi vsem tistim, ki so izključeni:

Antigona: Toda zakaj? Mar ne vidite, da sem na vaši strani? Ko zahtevala sem časten pokop za Polinejka, sem dala svoj glas vsem tistim, ki so izključeni in brez glasu, primorani v životarjenje na robu mestne države. Zbor: Izključeni prav nič ne rabijo sočutja in skrbi privilegiranih. Nočejo, da drugi govoré namesto njih. Naj sami spregovorijo in razgrnejo svojo bedo. Ko si zanje govorila, si jih izdala še bolj kot tvoj stric – vzela si jim njihov glas (Žižek, 2015: 67–68).

Konsenzualna pozicija, ki je izredno problematična in ki nastopa skozi pacifikacijo ideoloških konfliktov, v svojem enačenju demokracije in konsenza vse prevečkrat nastopa v imenu tistih, ki niso slišani in videni (Rancière, 2004: 122). Ta preobrat pomeni, da tisti, na strani katerih se kopiči moč, spregovorijo v imenu tistih, ki te moči nimajo. To pa ne pomeni samo tega, da še naprej ostajajo brez glasu, ampak pomeni degradacijo njihove realne pozicije na navideznost, ki jo bodisi prevzamejo in se z njo poistovetijo ali pa jo zavrnejo in se postavijo po robu z nestrinjanjem, odklonom in s tem, da si priborijo svojo pozicijo v skupnem svetu. O politiki spregovorimo prav takrat, ko politični subjekt poda pobudo ali ko zaneti prepir o določenih obstoječih zaznavnih danostih skupnega življenja. Do politike torej pride

takrat, ko pride do konflikta o skupnem življenju, in to je tisto, kar pomeni sooblikovanje življenja in soodločanje – torej to, čemur govor v političnem, odprtem prostoru tudi služi (Rancière, 2004). Njihova pozicija pa ni nespremenljiva in dokončno določena, njihov položaj in razmerje se pričneta spreminjati takoj, ko si znotraj tega razmerja izborijo glas. Do tega preobrata pa pride le z vzpostavitvijo močnega kolektivnega telesa. Kot pravi Spinoza, je gotovo to, »da se ljudje v skladu z zapovedjo narave povezujejo med seboj, bodisi zaradi skupnega strahu bodisi v želji, da maščujejo skupno krivico« (Spinoza, 1997: 55). S tem nastopi emancipatorični potencial – začne se, »ko preizprašamo nasprotje med gledati in delovati, ko razumemo, da očitnosti, ki tako strukturirajo razmerja med povedati, videti in narediti, tudi same pripadajo strukturi gospodovanja in podvrženosti« (Rancière, 2010: 13).

Da sicer marginalizirana, nevidna in neslišna družbena skupina vstopi v proces soodločanja, da torej pride do politike, je potrebno še nekaj. Pri formuliranju lastne pozicije v odnosu do pozicij drugih ljudi ali skupin je treba upoštevati določeno razsežnost, ki jo omogoča *lógos*, to pa je diskutabilnost, ki v samem osrčju skriva divergentnost. Pri formuliranju lastne pozicije je treba vnaprej formulirati prav *lógos*, torej razmerje do drugih pozicij, kar pomeni, da je treba spregovoriti jezik »skupnega«, postaviti človeka v razmerje do celotnega sveta. Politika se tako pojavi kot prelom, kot prekinitev s samoumevnim, z ustaljenim. Kdor hoče biti slišan, mora upoštevati to razmerje, ta proces pa se izpelje izključno skozi tisto, kar smo označili kot kognitivno gibanje – premik na različne pozicije skozi mnenja drugih, ki skupaj z nami tvorijo skupnost (Held, 1998: 82–89).

Poleg glasu, ki je pomemben za reprezentativnost in sodelovanje, pa je še en vidik, ki ga zapostavljata tako sistemska nomenklatura kakor tudi vsi tisti člani okoljskega aktivizma, ki nimajo neposrednega dostopa do znanj in vedenj staroselskih tradicij. Ne glede na to, da levo usmerjeni pripadniki določenega gibanja naslavljajo oblast, ker si želijo, da se določena krivica popravi, in v tem naslavljanju sodelujejo s staroselskimi aktivisti, v svoji nezavedni naraciji še vedno izhajajo iz tradicije, ki jo naslavljajo. V to tradicijo so vključeni neposredno, na kar opozarjajo staroselska gibanja, ki so vsaj v določenem, sicer vse bolj zanemarljivem delu še vedno »zunaj«. Tekmovalnost in rivalstvo pa sta spričo ekonomskega ozadja tako močno zakodirana v mišljenje in delovanje ljudi, da se tudi v okoljskih gibanjih pojavijo težnje reprezentacije. Tudi na podiju upora in boja poteka boj za preglasitev ene skupnosti ali ideje z drugo – še posebej, ko se pojavi parola: »*El otro mundo es posible*« kot odgovor na thatcherjanski slogan »There is no alternative«. Toda kakšen naj bo ta drugačen svet? Potreba po drugačnem svetu se razraste skozi individualno in kolektivno, saj odtujitev modernega

sveta od narave *per se* ne pomeni zgolj odtujitve, ki se pojavi v razmerju med človekom in naravo, temveč tudi znotraj človeka in se kaže kot kriza posameznika.

Sklep

Za začetek bi bilo dobro, kot pravi Badiou, da bi popolnoma zavrnilo obstoječo tradicijo in jo nadomestili s t. i. novo moderno tradicijo,¹² v kateri je ekologija pozicionirana kot vprašanje znotraj subjekta in ne kot vprašanje znotraj naravnega sveta (Johal, 2015). Da pa bi lahko rešili tudi problem postmodernističnega neugodja, ki subjekt ovije v plašč psihičnih travm, je treba v osrčje okoljskega boja postaviti tiste, ki še ohranjajo vez z naravnim svetom in vsemi njegovimi dimenzijami, četudi jih v okviru naših institucij in tradicij ne razumemo. Primitivna ljudstva in staroselci (oziroma njihovi potomci) vedo, da bolna, načeta zemlja ne more vzdrževati zdrave družbe in zdravih posameznikov. Zaradi izgube stika z naravnim svetom se poleg patološkega stanja zemlje pojavljajo tudi patologije pri posamezniku, pa naj gre za bolezni psihičnega ali fizičnega izvora. Danes, bolj kot kadarkoli prej, se ta ljudstva, ki imajo še določeno vez s svojimi tradicijami, soočajo z reševanjem kolektivnih travm¹³ in individualnih stisk, hkrati pa izgubljajo zemljo, ki pomeni vez z njihovimi kulturnimi tradicijami.

Številni vidijo rešitev v tehnologiji oziroma tehniki, ki bo zmožna rešiti vse dileme tega časa, vendar je tisto, kar ponujajo staroselske skupnosti, povratek k intuitivnemu bistvu človeka, ne povratek k naravi v smislu nekakšnega hipijevskega performansa, temveč radikalno dejanje samorefleksije, zmožno presekati grabežljivost dobe, ki sega onkraj planetarnih, družbenih in osebnostnih zmožnosti.

12 Če tradicijo razumemo kot nekaj, kar ne spodbuja spremembe, ampak nekakšen boj zoper spremembo kot tako.

13 Poudariti je treba, da staroselske skupnosti niti približno niso več to, za kar jih razglašajo zahodni narativ. Večina skupnosti se že stoletja spopada s posledicami imperialnih politik. Rezultat tega je na eni strani uničenje skupnosti, ki so bile osrednjega pomena, na drugi strani pa kolektivne travme, s katerimi se danes spopadajo pripadniki teh skupnosti, pa naj gre za potomce aboriginov, Maorov, severnoameriških in južnoameriških Indijancev, afriških plemen itd. Gre za to, da ti posamezniki iščejo načine, s katerimi bi se prilagodili obstoječemu (Krašovec, 2016: 73–75).

Literatura

- Arendt, Hannah (1996): *Vita Activa*. Ljubljana: Krtina.
- Cipek, Tihomir (2013): Teorija agonične demokracije Chantal Mouffe: protiv trečega puta. V *Demokracija i postdemokracija*, A. Milardović in N. Jožanc (ur.), 75–94. Zagreb: Pan Liber.
- Erjavec, Aleš (1996): *K podobi*. Ljubljana: Zveza kulturnih organizacij Slovenije.
- Han, Byung-Chul (2015): *Filosofía del budismo Zen*. Barcelona: Herder Editorial S.L.
- Han, Byung-Chul (2017): *Psychopolitics: Neoliberalism and New Technologies of Power*. Brooklyn: Verso Books.
- Held, Klaus (1998): *Fenomenološki spisi*. Ljubljana: Nova Revija.
- Hess, Ewa in Hennric Jokeit (2013): Nevrokapitalizem. *Sodobnost* 1–2: 16–26.
- Johal, Am (2015): *Ecological Metapolitics: Badiou and the Anthropocene*. York: Atropos Press.
- Krašovec, Primož (2016): Še enkrat o neoliberalizmu III: psihoafektivni učinki neoliberalizma in neoliberalna subjektivnost. *Andragoška spoznanja* 22(2): 67–79.
- Mastnak, Tomaž (2015): *Liberalizem, fašizem, neoliberalizem*. Ljubljana: Založba / *cf.
- Mbembe, Achille (2019): *Necropolitics*. London: Duke University Press.
- Neumann, Erich (2001): *Ustvarjalni človek*. Ljubljana: Študentska založba.
- Ranciére, Jacques (2004): Introducing disagreement. *Journal of the Theoretical Humanities* 9(3): 3–9.
- Ranciére, Jacques (2010): *Emancipirani gledalec*. Ljubljana: Maska.
- Spinoza, Baruch de (1997): *Dve razpravi*. Ljubljana: Analecta.
- Stanković Pejanović, Vesna (2013): Nietzsche i liberalizam. *Filozofska istraživanja* 129(33): 151–165.
- Suvin, Darko (2016): *Brechtovo ustvarjanje in horizont komunizma*. Ljubljana: MGL.
- Žižek, Slavoj (2015): *Antigona*. Ljubljana: Društvo za teoretsko psihoanalizo.

Razmislek o konceptu podnebnih migracij

Abstract

A Reflection on the Climate Migration Concept

The article discusses the conceptual background of the anthropogenic dimension of climate change and its effect on a population's socio-economic vulnerability and mobility. The effects of climate change will fundamentally affect core aspects of societies, leaving an impact on their fundamental values, lifestyles and management. Climate change will also result in the limited ability to adapt and reduced resilience of the population to environmental/climatic changes, as well as increased climate vulnerability. Migrations are one of the ways humans react to changes in their living circumstances. This article aims to shine a light on the understanding of global processes that are responses to climate change effects, as well as the existing state of inequality in the climate burden-sharing processes. Within the nexus of environment-climate-migration, the author offers a critical discussion of the established use of terminology and concepts such as »climate refugees«, while highlighting the background of the question of climate migration in international agreements, as well as in environmental and migration policies. Migrations that occur as a response to climate change effects are therefore expressed as a multilayered phenomenon and show how populations adapt to new environmental, societal, economic and political conditions. In its closing remarks, the article is focused on equitable and effective measures for addressing these migrations. The author touches on the ways in which developing countries are adapting to climate change, but also highlights the increased levels of climatic, social and economic vulnerability.

Keywords: climate change, migration, displacement, vulnerability, climate adaptation

Špela Kastelic is an assistant at the Slovenian Migration Institute ZRC SAZU and a PhD candidate in Environmental Protection at the University in Ljubljana (spela.kastelic@zrc-sazu.si).

Povzetek

Prispevek obravnava konceptualno ozadje antropogene dimenzije podnebnih sprememb in njihov vpliv na obstoječo družbeno-ekonomsko ranljivost prebivalstva ter mobilnost. Učinki podnebnih sprememb v sodobnosti bodo bistveno vplivali na jedra družb, njihove temeljne vrednote, način življenja in upravljanje. Posledice teh učinkov bodo med drugim omejena zmožnost prilagajanja in zmanjšana odpornost prebivalstva na okoljske/podnebne spremembe ter večja podnebna ranljivost.

Eden od odgovorov na spremembo življenjskih razmer je lahko tudi migracija. Prispevek tako skuša osvetliti ozadje razumevanja globalnih procesov odzivov na učinke podnebnih sprememb ter na obstoječe stanje neenakosti v procesih prevzemanja podnebnih bremen. V odnosu okolje-podnebje-migracije kritično pretresa uveljavljeno uporabo terminologije in pojmov, kot je »podnebni begunci«, ter osvetljuje ozadje vprašanja podnebnih migracij v mednarodnih sporazumih ter okoljskih in migracijskih politikah. Migracije kot odgovor oziroma posledica učinkov podnebnih sprememb se tako izražajo v obliki večplastnega fenomena in jasno pričajo o načinih prilagajanja prebivalstva na nove okoljske, družbene, ekonomske in politične razmere. V sklepnem delu se prispevek osredotoča na vprašanje migracij na področju učinkovitih in pravičnih ukrepov, tako v luči prilagajanja na podnebne spremembe v državah v razvoju kot tudi povišane stopnje podnebne, družbene in ekonomske ranljivosti.

Ključne besede: podnebne spremembe, migracije, razseljevanje, ranljivost, podnebna adaptacija

Špela Kastelic je asistentka na Inštitutu za slovensko izseljenstvo in migracije ZRC SAZU ter doktorska študentka varstva okolja na Univerzi v Ljubljani (spela.kastelic@zrc-sazu.si).

Za uvod

Prispevek je nastal na podlagi razmišljanja o različnih interpretacijah in uporabah pojma podnebne migracije, ki poleg raziskovalne in strokovne srenje v zadnjem desetletju občutno preplavlja tudi medijsko in javno sfero. Refleksija tako podaja manj izpostavljene vidike migracije kot posledice podnebnih sprememb, torej tiste, ki so glede na podnebna tveganja ter nevarnosti pogosto neizraženi. Med njimi velja omeniti ranljivost, prilagodljivost ter odpornost posameznikov in družb na učinke podnebnih sprememb, diferencirano odgovornost držav v primerih nepravilnega prevzema podnebnih bremen ter razpravo o podnebni migraciji kot posledici obstoječe ekonomske in socialne ranljivosti.

Razsežnost vplivov, ki jih bodo imele podnebne spremembe na posameznike in družbe, je mogoče gledati na različne načine. V nekaterih državah bo segrevanje ozračja prineslo otoplitev in tako razširitev obstoječih agrikulturnih panog, medtem ko bo v drugih dotolklo že tako majhne možnosti pridelave hrane in oskrbe s pitno vodo. Kljub deloma pozitivnim izidom za peščico držav bodo učinki podnebnih sprememb potencialno katastrofalni za marsikateri naravni sistem in svetovno prebivalstvo (Giddens, 2011). Vzroki in posledice se namreč zajedajo v jedra sodobnih družb: v načine življenja, uporabo energije, institucionalizacijo in upravljanje, ekonomske sisteme in naše temeljne vrednote (Steffen, 2011). Vse jasnejša realnost teh

posledic ter grožnja negotovosti vsajata »tekoče strahove« (Bauman, 2006), ti pa se predvsem v politikah množijo preko meja racionalnega. Govorimo predvsem o strahu pred rušenjem stabilnosti trenutnih družbeno-ekonomskih sistemov, v katerih določene skupine prednjačijo, ter o vprašanju varnosti enih družb pred drugimi. Beck (2010) meni, da niso toliko podnebne spremembe, temveč podnebne politike tiste, ki globalizirajo in radikalizirajo družbene neenakosti. Te namreč regulirajo in institucionalizirajo odziv mednarodne skupnosti ter nacionalnih držav na podnebne učinke ter (so) oblikujejo percepcijo tveganj in strahu pred negotovostjo.

Na podoben način lahko razumemo tudi odzive na vpliv, ki ga bodo podnebne spremembe imele na družbe in mobilnost. Podnebne migracije so danes v veliki meri prepoznane kot resen problem (glej tudi Bettini, 2017), vendar to ni nujno povezano le z možnimi družbenimi in ekonomskimi težavami, povezanimi s preseljevanjem. Poročilo Evropske unije *Podnebne spremembe in mednarodna varnost* (2008) denimo povzema sodobno migracijsko dikcijo strahu pred (okoljskimi) migracijami in (ekološkimi/okoljskimi/podnebnimi) begunci. V okviru podnebnih sprememb ter okoljske degradacije so to lahko konflikti »na tranzitnih in namembnih območjih« (Svet Evropske unije, 2008: 4), medtem ko v splošnem smislu poudarjajo pritiske »južnih« selivcev na globalni sever. Podnebne spremembe bodo na odločitve o preseljevanju najverjetneje vplivale prek že obstoječih družbeno-ekonomskih in političnih gonilnikov. Podnebna migracija kot »monokavzalen« fenomen je torej napačna interpretacija (Irudaya Rajan in Bhagat, 2018), ki zanemarija trenutne življenjske razmere in priložnosti različnih skupin prebivalstva.

V to področje raziskovanja je tako globoko vpeta kategorija ranljivosti. Mednarodni panel za podnebne spremembe – IPCC – ponuja ožjo institucionalno oznako »podnebne ranljivosti«, ki predstavlja stopnjo, do katere je sistem dovzeten za škodljive učinke podnebnih sprememb oziroma je z njimi nezmožen shajati (IPCC, 2007). Ta definicija sicer sistemsko ranljivost opredeljuje ne glede na biofizične ali družbene lastnosti, zato je sama po sebi dokaj ozka. Osnovna značilnost človekove ranljivosti za podnebne spremembe pa se pravzaprav nanaša na družbene vidike tega fenomena. Okoljske in podnebne spremembe dobijo veljavo šele, ko vplivajo na relativno in absolutno blaginjo posameznikov, skupin in skupnosti (Adger, 1999). Splošno je namreč sprejeto, da se bodo tako rekoč vse države morale soočati z ukrepi prilagajanja na podnebne spremembe, ki pa so tesno povezani s stanjem obstoječega družbenega, ekonomskega in političnega sistema države ter s stopnjo ranljivosti posameznega lokalnega prebivalstva. Adaptacija je sama po sebi izjemno lokalna dejavnost ter se krepko zanaša na lokalne in »ekstralokalne« institucije, ki strukturirajo ustroj

spodbud za posameznikovo in kolektivno delovanje (Agrwal, 2010). Družbena ranljivost kot konceptualni model je po Adgerju in Kellyju prvi korak k presoji in razumevanju družbenih in ekonomskih procesov, ki oblikujejo adaptacijske odzive. Ranljivost se pri tem neposredno nanaša na posameznike in družbene skupine, saj predstavlja trenutno stanje posameznikov, skupin in skupnosti ter opredeljuje njihovo zmožnost spopadanja in prilagajanja na zunanje strese, ki obremenjujejo njihovo blagostanje ter preživetje. Kot podlaga za razumevanje stanja družbene ranljivosti je posebej ključno razumevanje dostopa do virov. Obseg, do katerega so posamezniki, skupine in skupnosti upravičeni do uporabe virov, namreč določa zmožnost, ki jo ima omenjeno prebivalstvo pri shajanju s stresi in prilagajanju nanje (Adger in Kelly, 1999). Na lestvici družbene ranljivosti nepriviligirani namreč najbolj občutijo nepravilnosti pri deljenju virov ter razpadanju družbenega reda (Beck, 2010). Vprašanja o tem, kako (pre)živeti v dobi podnebnih sprememb, so po Becku torej reducirana na hierarhičnost in privilegije.

Prispevek je tako nekakšna refleksija obstoječih opredelitev in razprav na področju povezave med podnebnimi spremembami in migracijami. Uvodoma postavim ključna vprašanja, ki se dotikajo konstrukcije razumevanja učinkov podnebnih sprememb na človeka, ki odpira tudi povezavo med okoljem, podnebjem in mobilnostjo. Načenjam terminološko razpravo o uporabi migracijskih pojmov v povezavi z okoljskimi in podnebnimi spremembami ter krajšo kritično obravnavo alarmantnih predpostavk, ki so prevladovale v prvih akademskih in strokovnih besedilih. Poudarek dajem predvsem možnosti mednarodnopravne zaščite »okoljsko razseljenih oseb«. Posebno podpoglavje je namenjeno vlogi diskurza podnebnih migracij v mednarodnih podnebnih politikah in sporazumih. Tu gre za ključno razumevanje dojemanja povezav med podnebjem in migracijami v nacionalnih politikah ter na nevladni ravni, ki te izsledke posredujejo širši javnosti. V sklepnem delu se osredinjam na vlogo migracije v dihotomiji diskurza uspešne in/ali neuspešne adaptacije na podnebne spremembe. Ta razprava vsebuje osnovne pristope pojmovanja družbene ranljivosti, saj odklepa prostor kompleksnejšim pogledom.

Postavljanje vprašanj: podnebna migracija ali podnebje in migracija?

Narava tveganj, ki jih podnebne spremembe prinašajo, je, da so neotipljiva, izmuzljiva in abstraktna. Večina posameznikov v svojih vsakodnevnih ži-

vljenjih nanje težko pokaže s prstom. Vsekakor pa je lahko za mnoge odzive prepozno, če čakamo, da tovrstne »nevarnosti« postanejo vidne in akutne (Giddens, 2011). Z vstopom v javno sfero se je retorika oziroma percepcija tveganj pretvorila v občutek nevarnosti onkraj predvidenega (Hastrup in Fog Olwig, 2012). Postopna degradacija, naravne okoljske katastrofe ter tiste katastrofe, ki so plod človekovih dejavnosti, so že v preteklosti igrale vlogo dejavnika prisilnih migracij. Možno je predpostavljati, da bodo takšna tveganja podobno vlogo igrala tudi v prihodnosti. Kljub temu podnebne spremembe na področje razseljevanja kot odziva na katastrofe prinašajo določene novosti. V prvi vrsti govorimo o antropogenem dejavniku ter o sorazmerni hitrosti podnebnih sprememb in njihovih učinkov (glej tudi Kajfež Bogataj, 2012). Predvidevanja kažejo, da bo izjemno velik del svetovnega prebivalstva do vzeten za škodljive učinke podnebnih sprememb, kar pod vprašaj postavlja učinkovitost in smotrnost običajnih vzorcev adaptacije, ki jih je bil človek nekoč zmožen razviti (McAdam, 2011).

Politike mednarodnih migracij in podnebnih sprememb že nekaj let predvidevajo, da so antropogene podnebne spremembe praktično že postale ključni gonilnik množičnih migracij z globalnega juga na globalni sever. Varnostni svet OZN ter Okvirna konvencija ZN o podnebnih spremembah – UNFCCC – sta pred dobrim desetletjem svarila pred t. i. množičnimi podnebnimi migracijami,¹ ki naj bi povečale možnosti za nastanek konfliktov ter onemogočale zaviranje pojava podnebno razseljenih oseb. Nihče ne zanika možnosti, da bodo podnebne spremembe dodatno zmanjšale možnosti preživetja, predvsem ranljivih skupin, ter ogrozile življenja ljudi. Učinki neizogibnih podnebnih sprememb bodo namreč veliko bolj kompleksni in ne bodo vplivali zgolj na ranljivost, vzdržljivost in dostopnost do virov, ampak tudi na položaj tistih skupnosti, ki bodo nosile njihove posledice. Poleg tega bodo vplivali na obstoječe vzorce mobilnosti v teh skupnostih ter na njihove zmožnosti za razvoj novih oblik prilagajanja na spremembe. Učinki podnebnih sprememb bodo tako neposredno vplivali na veliko manjše število primerov prisilnega razseljevanja, kot kažejo številna predvidevanja. Hugo je prepričan, da bodo podnebne spremembe le eden od številnih dejavnikov, ki bodo pogojevali mobilnost in nemobilnost (Hugo, 2012).

Tudi v slovenskem prostoru je diskurz migracij v kontekstu okoljskih in podnebnih sprememb dokaj premočrten in deloma katastrofičen. Vidnejši teksti, ki se ukvarjajo s tovrstnimi prisilnimi migracijami, bodisi neposredno navajajo pravno neutemeljene oznake »ekološki begunci« (glej Valenčič,

¹ Retorika teh poročil se je dotaknila tudi Evropske unije, ki ni odlašala s ponavljanjem citatov, da bomo prav v letošnjem letu, tj. 2020, našli na milijone »okoljskih« migrantov (glej Svet Evropske unije, 2008).

2006) bodisi nagovarjajo pravičnost v luči mednarodnopravnega priznanja in zaščite okoljskih migrantov, ki pa je kljub temu še vedno povezana z begunsko retoriko in varnostnim vprašanjem (glej Gnezda, 2016). Prav tako je v (mednarodno)pravnih besedilih mogoče zaznati vidike neposrednega povezovanja med okoljem in razseljevanjem (glej Marolt Maver, 2010; Bevk idr., 2017). Kritičnega vrednotenja katastrofičnih scenarijev, vprašanja linearosti ter uporabe migracijske terminologije v odnosu do okolja se tako lotevata le dve besedili (glej Brumen, 2017; Zavrtnik, 2015).

Kritične raziskave povezave med podnebjem in migracijami (glej tudi Bettini, 2014; Boas idr., 2019) še danes ostro prepričujejo premočrtnost samoumevnih predpostavk tistih institucij, ki krovno bdijo nad vprašanji o vplivu podnebnih sprememb na človeka. Ta telesa obenem institucionalizirajo odnos med podnebnimi spremembami in mobilnostjo. Veliko tovrstne retorike je namreč usmerjene v spekulacije, da bodo podnebne spremembe neposredno vplivale na čezmerno rast različnih oblik mobilnosti prebivalstva, predvsem migracij, prisilnega razseljevanja lokalnega prebivalstva in preselitev že obstoječih prisilnih migrantov (beguncev) oziroma prebivalcev z ranljivih območij. Vse te oblike migracij naj bi ogrožale mednarodno varnost, prispevale k novim vrstam humanitarnih kriz ter obremenile že tako preobremenjen režim zagotavljanja mednarodne zaščite (Baldwin, 2019). T. i. »neksus« podnebne spremembe–migracije v tem pogledu ni toliko problematika, ki jo je treba identificirati in rešiti z ustreznimi politikami (Bettini, 2017), temveč prihajajoča realnost, ki zahteva temeljito refleksijo že obstoječih izzivov. Odkar je vprašanje vpliva okolja/podnebnja na prisilno preseljevanje stopilo na sceno, so raziskave, poročila in politike proizvedle neznatno število literature, ki podnebne migracije pojmuje kot (varnostno) grožnjo (glej tudi Boas, 2015; Bettini, 2014).

Večja verjetnost je, da bo prav obstoječa ranljivost, torej obstoječi družbeni in ekonomski problemi določenih skupin prebivalstva ali posameznikov tisti, ki bodo zaradi podnebnih stresov vplivali na migracije. Kritiki prej omenjenih institucionalnih retorik so si enotni, da politike oziroma mitologije, ki krepijo maksimalistične poglede na migracije, obnavljajo diskurz varnostnega vprašanja in sejejo strah v kosti prebivalcev zahodnega sveta (glej na primer Werner idr., 2009; McAdam, 2010; Piguet, Pécout in de Guchte-neire, 2011; Hugo, 2013; Boas idr., 2019). Za objektivno dojetje odnosa med okoljskim/podnebnim stresom in (ne)mobilnostjo je treba upoštevati tudi povezave med ekonomskimi in družbeno-političnimi procesi ter porazdelitvijo družbene in politične moči, ki vplivata tako na dostop do virov (Zetter in Morrissey, 2016) kot na kakovost življenja.

Vrnimo se torej k osnovnemu vprašanju: Koliko ljudi bo za posledica-

mi podnebnih sprememb prisilno razseljenih? Odgovor je že na začetku obremenjen z nešteti metodološkimi težavami in pomanjkljivostmi (Biermann in Boas, 2010), zatikati pa se prične že pri terminologiji. Problematiko razprave o izpostavljanju naraščajočega števila »okoljskih beguncev«, enodimenzionalnega dojemanja odnosa okolje–migracije ter neustrezne uporabe terminologije Simona Zavrtnik (2015) osvetljuje skozi analizo prvih kritičnih besedil, ki se nanašajo na razpravo o okoljskih migracijah in vplivu podnebnih sprememb. V nadaljevanju to zgodbo na kratko obnovim, tematiko pa osvetlujem v povezavi z možnostmi mednarodne zaščite prebivalcev »izginjajočih« pacifiških otoških držav.

Jedrnata pojmovna razprava

Prvi, ki je v sedemdesetih letih prejšnjega stoletja skoval danes močno kritizirano terminološko oznako »okoljski begunci« (*environmental refugees*), naj bi bil Lester Brown z inštituta WorldWatch (Black, 2001). Brownovo razmišljanje o možnosti, da bo prišlo do čedalje pogostejših okoljskih pritiskov naravnih katastrof na prisilno razseljevanje prebivalstva, in terminologijo je Essam El-Hinnawi (1985) povzel v kanoničnem poročilu *Environmental Refugees*, ki ga je pripravil za Program Združenih narodov za okolje (UNDP). Na temo okoljskih beguncev sta sledila še poročila Gro Harlem Brundtland *Our Common Future* (1987) ter še eno poročilo WorldWatch Institute, *Environmental Refugees: a Yardstick of Habitability*, ki ga je pripravila Jodi L. Jacobson (1988). El-Hinnawi tako že takrat trdi, da človekove metode izrabe prsti in slabe prakse poljedelstva resno vplivajo na rušenje ravnovesja med zemljo, vegetacijo in vodo, pri čemer bi lahko bile prizadete tudi mikroklima ranljivih območij. Dezertifikacija kot ena od posledic človekovega vpliva na okolje je po njegovem človekov produkt, pa tudi grožnja zanj. Kljub temu naj bi mobilnosti znotraj in izven degradiranih ruralnih območij pomenile zgolj prilagoditev prebivalcev na okoljske in družbeno-ekonomske razmere, kar je prej praksa večstoletne adaptacije človeka na okolje kot trenutni fenomen (El-Hinnawi, 1985). Ponovno zanimanje za raziskovanje povezav med okoljem in migracijami, ki se je pojavilo desetletje po izidu poročila UNDP o »okoljskih beguncih«, je obudilo tudi percepcije, da bodo učinki podnebnih sprememb v zelo kratkem času povzročili množične prisilne migracije prebivalstva. Eno takšnih alarmantnih poročil, ki sta ga leta 1995 objavila Norman Myers in Jennifer Kent (1995), je predvidelo tudi do milijardo okoljsko razseljenih oseb do leta 2050. Mednarodna organizacija za migracije (IOM) je namreč v poročilu *Migration and the Environment* (1992) navedla, da se bo

veliko ljudi preselilo zaradi okoljske degradacije, ki se bo v prihodnjih letih drastično povečala, Myers in Kent pa sta te številke le konkretizirala. Poleg tega poročilo IOM predvideva, da se bodo tovrstne migracije še povečale zaradi podnebnih sprememb, ki bodo velike površine spremenile v negostoljubna bivanjska okolja.

Legitimnosti koncepta »okoljskih beguncev«, ki se mu je pozneje pridružil še pojem »podnebni begunci« (Afifi in Warner, 2008), so številni raziskovalci ugovarjali že od zgodnjih devetdesetih dalje. Eden od razlogov je število možnih razseljenih oseb, ki pogosto temelji na ocenah števila prebivalstva, čeprav številna okoljsko/podnebno ranljiva območja ne premorejo zanesljivih statistik prebivalstva. Po drugi strani so vprašljive tudi magnitude ter čezmejne destinacije okoljsko oziroma podnebno razseljenih oseb. Razprava o številkah v zvezi z okoljskim razseljevanjem se je takrat polarizirala: na eni strani so bili maksimalistični scenariji (glej na primer Myers in Kent, 1995), na drugi pa minimalistični (glej na primer Shurke, 1994; Black, 2001; Castles, 2002; Gemenne, 2011; Morrissey, 2012). Maksimalistične napovedi so govorile o preselitvi celotnega prebivalstva določenega območja, medtem ko so zagovorniki minimalizma opozarjali, da se bo v primerih nenadnih ali postopnih katastrof verjetno razselilo le določeno število prebivalcev prizadetega območja, in še to znotraj meja države. Migracija zunaj meja, posebno v ekonomsko razvitejše države globalnega severa, namreč še vedno pomeni izjemen finančni zalogaj (Kniveton idr., 2008).

Poleg tega sta oba pojma, »okoljski begunci« in »podnebni begunci«, terminološko neustrezna. Visoki komisar ZN za begunce na primer priznava, da je »kategorizacija« prisilno razseljenih oseb (beguncev ali notranje razseljenih oseb) zaradi zlitja konfliktov, preganjanja, okoljskih stresov in ekonomske deprivacije čedalje težja (Visoki komisar Združenih narodov za begunce, 2007). Kot pojasnjuje Jane McAdam (2011), pojem »begunec« v pravnem smislu namreč opisuje le ozko zamejen razred prisilnih migrantov na svetu. Zloraba pojma za namen prikazovanja množičnih migracij kot posledice okoljskih/podnebnih stresov je po njenem mnenju ne le napaka v pravnem smislu, ampak tudi konceptualna nepravilnost (McAdam, 2011: 102).

Oglejmo si primer »tonečih« pacifiških otokov. Raziskovanja posledic podnebnih sprememb na območju manjših pacifiških otoških držav kažejo, da bodo migracije prebivalstva vnaprej predvidene in načrtovane. To seveda ne pomeni, da se njihovi prebivalci ne bodo prisiljeni preseliti ter da jim ne grozi popolna izguba ozemlja in države. Pravzaprav naj bi bil to »top-down« odziv politik in normativnih okvirjev, ki prisilne migracije napovedujejo kot nekakšen eksodus. V resnici se te napovedi ne ujemajo z realnostjo de-

janskih gibanj s teh območij. Večina raziskav migracij z omenjenih otoških območij preseljevanje obravnava zgolj kot posledico podnebnih sprememb (McAdam, 2011). Hipotetični scenariji preseljevanja otoških prebivalcev, ki zaradi izgube ozemlja zaprosajo za mednarodno zaščito v drugih državah, lahko vsebujejo tudi razloge, ki niso povezani s podnebnimi spremembami. V enačbo je namreč treba všteti tudi pogrezanje tal, lokalno okoljsko degradacijo in industrijske katastrofe. Mayer (2016) razlaga, da so to abstraktni razlogi, saj lahko podnebne spremembe igrajo zgolj vlogo iskre, zaradi katere pride do večje verjetnosti zagona določenega scenarija, pri čemer sam scenarij inherentno ni povezan s podnebnimi spremembami.

Postavljanje vprašanj o tem, ali podnebne spremembe povzročajo migracije ter kakšne bodo te migracije, torej ni povsem na mestu. Bolj smiselno je vprašanje, ali oziroma kako bodo podnebne spremembe spričo različnih podnebnih scenarijev ter politik blaženja in adaptacije preoblikovale vzorce mobilnosti ter v kolikšni meri bo človeška mobilnost vplivala na oblikovanje teh politik (Boas idr., 2019). Ne nazadnje pa se pojavi tudi vprašanje, kako pravične bodo te podnebne politike.

Migracije v mednarodnih podnebnih politikah

Podnebne migracije pomenijo razširitev (specializacijo) koncepta »okoljskih migracij«, saj je migracija odziv prebivalcev na vplive nenadnih in/ali postopnih učinkov podnebnih sprememb, ki vplivajo na njihovo bivanjsko okolje ter na družbeno, gospodarsko in politično stanje v določenem prostoru (Black idr., 2011a). Pravna zaščita razseljenih prebivalcev bo, glede na podnebne učinke, različna. Zetter (2012) navaja predvsem izziv naslavljanja zaščite v primeru postopnih učinkov, kot sta dvig morske gladine ter dezertifikacija. Prvi je po njegovem mnenju glavni povzročitelj velikega števila (trajnih) razselitev, pri drugi pa je učinek težje merljiv in manj očiten migracijski gonilnik.

Koncept »okoljskih migracij« je dalj časa obstajal na presečišču migracijskih in okoljskih politik. Pravzaprav so t. i. fenomen migracijskih tokov kot odgovor na okoljske spremembe v veliki meri obravnavale prav okoljske politike, vendar zgolj na mednarodni ravni. Mednarodne politike na področju migracij in mednarodne zaščite naj bi, po drugi strani, dolgo načrtno spregledovale to opredelitev (Gemenne, 2011). Za boljše razumevanje ključnih tez tega prispevka se za trenutek ustavimo pri časovnem pregledu mednarodnih podnebnih politik in sporazumov, ki so bistveno vplivali na

osmišljanje osrednjega diskurza. Med prvimi je v to presečišče, sicer razmeroma pozno, stopilo Četrto celovito poročilo IPCC (2007) (glej tudi Kajfež Bogataj, 2007), vendar so politični odločevalci šele s Petim poročilom IPCC (2014) dobili izčrpen vpogled v obseg učinkov podnebnih sprememb na notranje in čezmejne migracije, razseljevanje (prisilne migracije, ki ne spadajo v pravni okvir mednarodne zaščite) in nemobilnost (Adger idr., 2015). Ob snovanju Petega poročila IPCC so vzporedno vznikala priporočila o možnostih adaptacije na podnebne spremembe ter o t. i. izgubah in škodi, ki jo bodo utrpele podnebno še posebej ranljive države. Mehanizem politik podnebnih »izgub in škode« (*»loss and damage«*) je na Cancunskem vrhu² leta 2010 plodna tla dosegel z ustanovitvijo Varšavskega mednarodnega mehanizma za prepoznavanje »izgub in škode«, povezanih z učinki podnebnih sprememb (WIM), iz leta 2013 (Wrathall idr., 2015).

Varšavski mehanizem »izgub in škode« je na ravni snovanja mednarodnih podnebnih strategij in sporazumov bistven, saj se dotika vprašanja zmožnosti adaptacije ter reparacij, v zgodbo pa je neposredno vpeto tudi vprašanje migracij. Na podlagi mehanizma sta ga prevzela tako Peto celovito poročilo IPCC kot pozneje Pariški sporazum (2015). V preambuli Pariškega sporazuma je tako poudarek na prepoznavanju učinkov podnebnih sprememb na ranljive skupine prebivalstva, med katerimi so posebej izpostavljeni migranti, domorodna ljudstva, otroci in invalidne osebe. Mehanizem je tudi krovno povezan s Pariškim sporazumom, saj 50. odstavek izvršni odbor Varšavskega mehanizma poziva k ustanovitvi delovne skupine, ki bo oblikovala predloge pristopov za zaviranje, zmanjševanje in naslavljanje razselitev prebivalstva, povezanih s škodljivimi učinki podnebnih sprememb. Številni raziskovalci kljub temu poudarjajo, da implementacije teh smernic na nacionalni in nižjih ravneh migracije še vedno prikazujejo v negativni luči ter da prevladuje razumevanje migracij kot neželene posledice globalnih okoljskih in podnebnih sprememb (Werner in van der Geest, 2013). S tem vprašanje migracij ključno vstopi na področje raziskovanja adaptacije na podnebne spremembe. Pojavijo se namreč nadaljnja razglabljanja o tem, ali je migracija uspešen ali neuspešen proces prilagajanja, s katerim se bodo slej ko prej srečevale vse države.

Kot zadnji je za področje migracijskih politik največji preskok naredil

2 Eden od rezultatov Cancunskega podnebnega vrha je bila ustanovitev Cancunskega adaptacijskega okvirja (*Cancun Adaptation Framework*). Vodila za izpeljavo okvirja so bila zgrajena okoli pojma »škodljivi učinki« podnebnih sprememb, katerega korenine sežejo do Deklaracije iz Ria iz leta 1992, ter na poudarku o razlikovanju med počasi in hitro napredujočimi učinki. 13. in 16. člen deklaracije jasno opredeljujeta odgovornosti držav po načelu »onesnaževalec plača«. Okvir navaja, da lahko škodljivi učinki podnebnih sprememb manifestirajo uničujoče nenadne in postopne vplive, ki bodo med drugim močno vplivali ali celo presegli obstoječe pragove prilagajanja na podnebne spremembe (Wrathall idr., 2015).

zloglasni *Globalni dogovor o varnih, urejenih in zakonitih migracijah* (2018), bolj znan kot Marakeška deklaracija. Ta v drugem cilju poudarja »zmanjšanje škodljivih gonilnikov in strukturnih dejavnikov za odločitve za preseljevanje«, med katerimi posebno mesto zasedajo »naravne nesreče, škodljivi učinki podnebnih sprememb ter okoljska degradacija«. Ta definicija obsega pet členov, v katerih so snovalci poročila navedli nujnost meddržavnega sodelovanja pri upravljanju z nesrečami in tveganji, razvoj subregionalnih in regionalnih pristopov in mehanizmov za naslavljanje ranljivosti prebivalstva na podnebno ogroženih območjih, pripravo pristopov za naslavljanje izzivov preseljevanja v primerih nenadnih in postopnih učinkov ter razvoj strategij za adaptacijo in krepitev odpornosti na podnebne spremembe (Global Compact on Migration, 2018).

Z zavedanjem, da to ni pravni dokument, ampak gre zgolj za politična priporočila, so ukrepi za vključitev učinkov podnebnih sprememb na človeško mobilnost v migracijske politike položeni v roke posameznih držav. Werner (2018) verjame, da tovrstni dokumenti sicer lahko bistveno prispevajo h komplementarnosti podnebnih in migracijskih politik ter k njihovim skupnim premikom naprej. Obenem izraža dvom, da lahko tovrstna deklaracija doseže pripravljenost držav za odpiranje zakonitih migracijskih poti ter mejnih prehodov.

Migracija kot adaptacija – kljub ranljivosti

Zadnji del prispevka namenjam krovni temi novejšje literature na področju povezave med podnebnimi spremembami in migracijami, ki med raziskovalci ustvarja korenito polarizacijo. Podnebna migracija je po mnenju enega pola uspešna, za drugi pol pa neuspešna adaptacija na podnebne spremembe, v vsakem primeru pa posledica naraščajoče ranljivosti prebivalstva.

Ko obravnavamo odnos med okoljskimi (podnebnimi) spremembami in migracijami, naletimo na ključno razlikovanje med mobilnostjo kot *adaptacijsko* strategijo na učinke ter na *razseljevanje*, predvsem kadar se življenjske razmere tako poslabšajo, da je prebivalstvo primorano zapustiti območje prebivanja. Hugo (2012) izpostavlja prepogosto predpostavko, da preseljevanje kot posledica okoljskih (podnebnih) sprememb pomeni prisilno migracijo (*»displacement migration«*). Raziskovanje okoljskih migracij je namreč že dolgo nagnjeno k razdelitvam med propadlim poskusom prilagajanja na spremembe in uspešno adaptacijsko metodo (Gemenne,

2011). Institucionalizacija ukrepov za adaptacijo držav na učinke podnebnih sprememb poudarja nujnost prilagajanja na nove in spremenljive podnebne pogoje na nacionalnih ravneh, pri čemer migracija posameznikov iz ranljivih okolij kot taka ne more biti drugega kot neuspešna adaptacija. Hastrug in Fog Olwig (2012) menita, da je takšno razumevanje prilagajanja na podnebne spremembe sedentaristični pogled na družbe, ki je prisoten predvsem v državah globalnega severozahoda. Po njunem ta pogled zapostavlja dejstvo, da nacionalna država za številne prebivalce ni ustrezen okvir ekonomskih in socialnih aktivnosti ali območje lastne identifikacije (Halstrup in Fog Olwig, 2012: 12).

To nas pripelje do drugačnega pogleda na raznolike možnosti adaptacij prebivalstva, ki bodo raznolike po načinih, ravneh in kontinuiteti (Halstrup in Fog Olwig, 2012). Novejše raziskave, začenši s poročilom skupine Foresight *Migration and Global Environmental Change* (2011), so skušale poudariti dobre plati migracij kot odziva na podnebne spremembe (Black idr., 2011b). Poročilo, ki ga je po naročilu britanske vlade spisala četica uglednih strokovnjakov na področju raziskovanja okoljskih/podnebnih migracij, tako optimistično sporoča, da lahko migracija kot adaptacija na spremembe v lokalnem okolju pomeni pozitivno strategijo preživetja ter transformativno priložnost za povečanje dolgoročne vzdržljivosti oziroma odpornosti skupnosti in posameznikov. Koncept migracije kot adaptacije poročilo dalje povezuje s političnimi priporočili, ki se gibajo v območju omogočanja začasnih in krožnih delovnih migracij, ukrepov za krepitev virov zaslužka s pomočjo mikrokreditov in mikrofinanciranja, lajšanja pretoka denarnih pošilk (*remittances*) ter uporabe migracije kot zavarovalne strategije (Foresight, 2011). Bettini (2014) ta pogled pripisuje neoliberalnim agendam,³ ki podnebne migracije postavljajo v položaj žrtve ter spodkopavajo predstavo »odpornega podnebnega migranta«, ki kljub migraciji tvori uspešno adaptacijo. Sakdapolrak in sodelavci (2016) menijo, da interpretacije migracij v poročilu Foresight morda napačno izhajajo iz predpostavke, da so okoljske (podnebne) migracije povečini rezultat racionalnih odločitev posameznikov, gospodinjestev in skupnosti, ki s svojim premoženjem ravnajo strateško. Glede na to stališče je treba upoštevati, da vsa dejanja niso povsem strateška in so pogosto odvisna od socialnih mrež, pritiskov ter obravnave destinacij, kamor naj bi se migranti preselili. Tudi Karen McNamara in kolegice poudarjajo, da so okoljske (podnebne) migracije v resnici vedno razumljene kot zadnja možnost, kadar *in situ* adaptacijske možnosti za zaščito prebivalstva niso več učinkovite (McNamara idr., 2016).

³ Bettini med drugim omenja tudi finančne investicije Azijske razvojne banke (*Asian Development Bank*) za vzpodbujanje političnih možnosti pri nagovarjanju podnebnih migracij (Bettini, 2014: 185).

V kontekstu migracije kot adaptacije ne moremo tudi mimo več vzročnih in različnih dejavnikov migracij, med katerimi sta okolje in podnebje le dva od številnih (glej tudi Black idr., 2011a). V primerih, ko bi podnebne spremembe dejansko igrale vlogo migracijskega dejavnika, bi bilo namreč zelo težko določiti obseg njihovega vpliva (Boas idr., 2019). V ospredju politik in javnega mnenja so namreč še vedno tisti diskurzi, ki koncept podnebnih migracij dramtizirajo prek primerov »tonečih« otokov, ogromnega števila »podnebnih beguncev« ter porasta družbenih konfliktov, ki nastanejo zaradi tekmovanja za naravne vire. Tovrstne predispozicije namreč (pre)pogosto pozabljajo na mobilnost kot sestavni del življenja, ki zaradi iskanja boljših možnosti za preživetje vključuje občasno preseljevanje, ter na dimenzijo obstoječe družbene, ekonomske in okoljske ranljivosti.

V smislu intenzivnosti, pogostosti, rednosti in predvidljivosti je dinamika škodljivih učinkov podnebnih sprememb tesno povezana z ranljivostjo skupin in posameznikov, ki jih doživljajo na lastni koži. Neregularni in nepredvidljivi okoljski ali podnebni učinki z visoko intenzivnostjo bodo najhuje vplivali na lokalna ranljiva gospodinjstva in skupnosti. Po Adgerju se ranljivost kot koncept uporablja v obliki orodja, s katerim opišemo določene pogoje dovzetnosti za škodo, pomanjkanje in marginalnost v naravnih ali družbenih sistemih. Ta koncept potemtakem obstaja kot vodilo normativnim analizam tistih dejavnosti, ki zmanjšujejo tveganja in krepijo blagostanje. Poznavanje obstoječe ranljivosti lahko namreč znatno izboljša vedenje o vzdržljivosti prebivalstva, saj ta odraža prag družbenih ali institucionalnih dinamik družbeno-ekonomskih sistemov (Adger, 2006). Nezmožnost obvladovanja stresov pa ne pade kar z neba. Škoda, ki jo povzročajo podnebni učinki, je posledica obstoječih pogojev na površini in ne podnebne spremenljivosti ali spremembe podnebnega sistema. Diferencirani razpleti podnebnih vplivov na tleh so odvisni od družbene strukture, kar pojasni, zakaj osebe različnih družbenih identitet ter ekonomskih in/ali političnih ozadij pri srečevanju z enakim podnebnim dogodkom doživljajo različna tveganja. Različni izidi so tako rezultat »krajevnih« družbenih in ekonomsko-političnih razmer. Ribot sicer poudarja, da bi morala obstajati neka vrsta javne podpore, ki bi bila namenjena oblikovanju prilagoditvenih kapacitet, prilagojenih potrebam najbolj ranljivih (Ribot, 2010).

Sakdapolrak (2014) trdi, da je koncept družbene ranljivosti pripomogel h kontekstualizaciji povezav med podnebnimi spremembami in migracijami ter spodbudil razumevanje različnih interakcij: migracija kot večlokalna strategija preživetja je le eden od številnih načinov, kako gospodinjstva shajajo z različnimi družbenimi in okoljskimi/podnebnimi dejavniki ter se jim prilagajajo. Podnebje je v tem primeru le oddaljena determinanta

migracij, ki na odločitev za selitev vpliva prek veliko bolj neposrednih determinant, kot so izguba dohodka, zaposlitvene možnosti ter vir zaslužka (Irudaya Rajan in Bhagat, 2018). V tem smislu je migracija vrsta neuspeha, ki pa izvira iz propada lokalnih adaptacijskih zmožnosti. Te so namreč »bottom-up« način adaptacije (Hastrup, 2009), ki zmanjšuje ranljivost in krepí odpornost lokalnega prebivalstva na okoljske/podnebne strese (Sakdapolrak, 2014). Oseba, ki je ranljiva na učinke podnebnih sprememb, torej še ni potencialni podnebni migrant. Ranljivost je širše odvisna od razpoložljivosti uspešne »specializacije« posameznikov in skupnosti, torej od razpolaganja z lokalnimi strategijami odpornosti. Gre za kumulacijo tradicionalnih znanj, institucij, tehnologij, priložnosti za preseljevanje, pretoka denarnih pošiljk, režima pravic do posesti, eksistenčne ekonomije ter povezav med državnim in običajnim odločanjem (Raleigh in Jordan, 2010).

Sklep

Razprava o vplivih učinkov podnebnih sprememb na migracije ali vsaj na prisilno razseljevanje je v literaturi prisotna vsaj od pričetkov snovanja znanstvenih priporočil o podnebnem ustroju naše prihodnosti. Naraščajoči nabor raziskovanj s področja povezave med okoljem, podnebnimi spremembami in migracijami je še posebej v družbenih vedah deloma že prekoračil grožnje migracijskih eksodusov. Kljub temu pa je mogoče zaznati, da vidiki podnebnih migracij kot varnostnega vprašanja in grožnje še vedno brišejo mejo med racionalnostjo in podpihovanjem nevarnosti, predvsem v politikah in javnosti. Gre za zelo napeto razpravo, ki sega v jedra političnih, ekonomskih in moralnih ustrojev, obenem pa odpira konfliktna vprašanja o pravičnosti razmer, ki že nastajajo ali bodo nastale. Učinki podnebnih sprememb bodo tako ali drugače vplivali na preseljevanje prebivalstva, vendar tudi pod težo zanikanja, strahu ter nerazumevanja odločevalske ravni.

Namen prispevka je bil v omejenem obsegu zajeti zgodovinski pregled opredelitev pojmov, kot sta »okoljska« in »podnebna« migracija, predstaviti institucionalni okvir poskusov umeščanja migracij v toge okvire podnebnih politik ter osvetliti aktualnejša vprašanja o nastajajočih oblikah mobilnosti, ki stojijo na pragu vzpona političnih, strokovnih, žurnalističnih in javnomnenjskih traktatov o t. i. podnebnih beguncih. Če znanost in politike podnebne migracije še vedno vpletajo v razprave o varnosti in konfliktih, pa javne (četudi dobronamerne) razprave o »novih okoljskih beguncih« brišejo

mejo med realnostjo in domnevami, nenamerno podpihujejo spodkopane trditve neomaltuzijanskih retorikov in viktimizirajo nevidne žrtve podnebnih sprememb. Kdo so podnebni begunci in od kod bodo k nam prišli?

Mobilnost ter nemobilnost se lahko v tem kontekstu in glede na specifične razmere izrazita prek različnih oblik in pomenov. Podnebna migracija tako ni vedno zadnja možnost najbolj obupanih (Hastrup in Fog Olwig, 2012). Če že govorimo o migracijah, lahko skozi prizmo podnebnih sprememb spregovorimo tudi o nemigraciji. Ta je namreč lahko odgovor na ekonomsko nezmožnost (tudi prisilne) izselitve prebivalcev z degradiranih območij ali zavestna odločitev za vztrajanje v določenem okolju, ne glede na tveganja. Vsakršno sklepanje o družbenih posledicah podnebnih sprememb bi moralo vsebovati tehten premislek o družbenih, ekonomskih, političnih in okoljskih pogojih za ranljivost, pa še ta je pogosto omejena na predstave podrazvitosti revnega prebivalstva (Bettini, 2014). Z retoriko o t. i. »problematiki podnebnih migracij«, kakor jo naslavlja premnogo besedil, razprava o podnebnih spremembah in migracijah ne bo nikoli prečila meje napovedovanja kriznih časov in negotovih nevarnosti. Bolj tehtno se je torej vprašati, kdaj se bomo pričeli spraševati o pravicah in pravičnosti v odnosu do življenjskega okolja, podnebnih bremen in reparacij.

In še zadnje: V mesecu, ko je nastajalo pričujoče besedilo, je Evropska komisija predstavila predlog *Evropskega podnebnega zakona za podnebno nevtralnost EU*, v katerem predlaga ambicioznejše ukrepe za adaptacijo na podnebne spremembe. Med njimi je tudi zagotavljanje pravične tranzicije v podnebno nevtralnost. V skladu s Pariškim sporazumom snovalci namreč načrtujejo zmanjševanje družbene ranljivosti na podnebne spremembe ter zaščito evropskega prebivalstva (Evropska komisija, 2020: 10, 15), vendar brez načrtov za finančno pomoč državam/skupnostim pri srečevanju s stroški adaptacije. Katero prebivalstvo bo torej zaščiten?

Literatura

Adger, Neil W. (1999): Social Vulnerability to Climate Change and Extremes in Coastal Vietnam. *World Development* 27: 249–269.

Adger, Neil W. in Mick P. Kelly (1999): Social Vulnerability to Climate Change and the Architecture of Entitlements. *Mitigation and Adaptation Strategies for Global Change* 4: 253–266.

Adger, Neil W. in Mick P. Kelly (2000): Theory and Practice in Assessing Vulnerability to Climate Change and Facilitating Adaptation. *Climatic Change* 47: 325–352.

- Adger, Neil W., Nigel W. Arnell, Richard Black, Stefan Dercon, Andrew Geddes in David S. G. Thomas (2015): Focus On Environmental Risks and Migration: Causes and Consequences. *Environmental Research Letters* 10: 1–6.
- Agrawal, Arun (2010): Local Institutions and Adaptation to Climate Change. V *Social Dimensions of Climate Change: Equity and Vulnerability in a Warming World*, R. Mearns in A. Norton (ur.), 173–179. Washington: The World Bank.
- Baldwin, Andrew, Christine Fröhlich in Delf Rothe (2019): From Climate Migration to Anthropocene Mobilities: Shifting the Debate. *Mobilities* 14(3): 289–297.
- Bauman, Zygmunt (2006): *Liquid Fear*. Cambridge: Polity Press.
- Beck, Ulrich (2010): Climate Change, or How to Create a Green Modernity? *Theory, Culture & Society* 27(2–3): 254–266.
- Bettini, Giovanni (2014): Climate Migration as an Adaptation Strategy: De-Securitizing Climate-Induced Migration or Making the Unruly Governable? *Critical Studies on Security* 2(2): 180–195.
- Bettini, Giovanni (2017): Where Next? Climate Change, Migration, and the (Bio) Politics of Adaptation. *Global Policy* 8 (suppl. 1): 33–39.
- Bevk, Matija in drugi (2017): *Pravna zaščita okoljsko razseljenih oseb: študija projekta*. Ljubljana: Pravna fakulteta, Univerza v Ljubljani. Dostopno na: <http://www.pf.uni-lj.si/media/studija.projekta.pdf> (23. marec 2020).
- Biermann, Frank in Ingrid Boas (2010): Preparing for a Warmer World: Toward a Global Governance System to Protect Climate Refugees. *Global Environmental Politics* 10(1): 60–88.
- Black, Richard (2001): Environmental Refugees: Myth or Reality? *New Issues in Refugee Research – UNHCR Working Paper* 24. Ženeva: UNHCR.
- Black, Richard W., Neil Adger, Nigel W. Arnell, Stefan Dercon, Andrew Geddes in David Thomas (2011a): The Effect of Environmental Change on Human Migration. *Global Environmental Change* 21(1): 3–11.
- Black, Richard, Stephen R. G. Bennett, Sandy M. Thomas in John R. Beddington (2011b): Migration as Adaptation. *Nature* 278: 447–449.
- Boas, Ingrid (2015): *Climate Migration and Security: Securitisation as a Strategy in Climate Change Politics*. New York: Routledge.
- Boas, Ingrid in drugi (2019): Climate Migration Myths. *Nature Climate Change* 9: 898–903.
- Brumen, Jerneja (2017): Okoljske migracije kot diskurzivni fenomen. V *Raziskovanje slovenskega izseljenstva: Vidiki, pristopi, vsebine*, J. Žitnik Serafin in A. Kalc (ur.), 205–219. Ljubljana: Založba ZRC.
- Brundtlandina komisija (1987): *Our Common Future*.

- Castles, Stephen (2002): *Environmental Change and Forced Migration: Making Sense of the Debate. New Issues in Refugee Research – UNHCR Working Paper 70*. Ženeva: UNHCR.
- El-Hinnawi, Essam (1985): *Environmental Refugees*. Nairobi: United Nations Environmenta Programme.
- Evropska komisija (2020): *Proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council: Establishing the Framework for Achieving Climate Neutrality and Amending Regulation*, (EU) 2018/1999 (European Climate Law), 4. marec 2020. Dostopno na: https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/commission-proposal-regulation-european-climate-law-march-2020_en.pdf (24. marec 2020).
- Foresight (2011): *Final Project Report – Foresight: Migration and Global Environmental Change*. London: Government Office for Science.
- Füssel, Hans-Martin (2007): Vulnerability: A Generally Applicable Conceptual Framework for Climate Change Research. *Global Environmental Change* 17: 155–167.
- Hastrup, Kirsten (2009): Waterworlds: Framing the Question of Social Resilience. V *The Question of Resilience. Social Responses of Climate Change*, K. Hastrup (ur.), 11–31. Kopenhagen: The Royal Danish Academy of Sciences and Letters.
- Hastrup, Kirsten in Karen Fog Olwig (2012): *Climate Change and Human Mobility: Global Challenges to the Social Sciences*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Gemenne, François (2011): How They Became the Human Face of Climate Change. Research and Policy Interactions in The Birth of the “Environmental Migration” Concept. V *Migration and Climate Change*, É. Pigué, A. Pécoud in P. de Guchteneire (ur.), 225–259. Cambridge: Cambridge University Press.
- Giddens, Anthony (2012): *The Politics of Climate Change*. Cambridge, Malden: Polity Press.
- Global Compact on Migration (2018): *Globalni dogovor o varnih, urejenih in zakonitih migracijah*, 13. julij. Dostopno na: https://refugeesmigrants.un.org/sites/default/files/180711_final_draft_0.pdf (23. marec 2020).
- Gnezda, Andrej (2016): *Okoljske migracije. Vprašanje varnosti ali pravičnosti?* Ljubljana: Umanotera.
- Hugo, Graeme (2012): Climate Change-Induced Mobility and the Existing Migration Regime in Asia and the Pacific. V *Climate Change and Displacement: Multidisciplinary Perspectives*, J. McAdam (ur.), 9–35. Oxford; Portland: Hart Publishing.
- Hugo, Graeme (2013): *Migration and Climate Change*. Northampton: Edward Elgar Publishing.

- Intergovernmental Panel on Climate Change – IPCC (2007): *Climate Change 2007: Impacts, Adaptation and Vulnerability*. Contribution of Working Group II to the Fourth Assessment Report of the IPCC. M. Parry, O. Canziani, J. Palutikof, P. van der Linden in C. Hanson (ur.). Cambridge: Cambridge University Press.
- Intergovernmental Panel on Climate Change – IPCC (2014): *Climate Change 2014: Synthesis Report*. Contribution of Working Groups I, II and III to the Fifth Assessment Report of the IPCC. The Core Writing Team. R. K. Pachauri in A. Reisinger (ur.). Ženeva: Intergovernmental Panel on Climate Change.
- Irundaya Rajan, S. in R. B. Bhagat (2018): *Climate Change, Vulnerability and Migration*. London, New York: Routledge.
- Kajfež Bogataj, Lučka (2007): Sporočila medvladnega odbora za podnebne spremembe IPCC. *Ujma* 22: 152–159.
- Kajfež Bogataj, Lučka (2012): *Vroči novi svet*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Kniveton, Dominic, Kerstin Schmidt-Verkerk, Christopher Smith in Richard Black (2008): Climate Change and Migration: Improving Methodologies to Estimate Flows. *IOM Migration Research Series* 33: 1–71.
- Marolt Maver, Dominika (2010): Okoljski migranti. *Pravna praksa* 29(24/25): 24–26.
- Mayer, Benoît (2016): *The Concept of Climate Migration: Advocacy and its Prospects*. Cheltenham, Northampton: Edward Elgar Publishing.
- McAdam, Jane (2010): *Climate Change, Forced Migration, and International Law*. Oxford, New York: Oxford University Press.
- McAdam, Jane (2011): Refusing “Refugee” in the Pacific: (De)Constructing Climate-Induced Displacement in International Law. V *Migration and Climate Change*, E. Piguet, A. Pécout in P. de Guchteneire (ur.), 102–137. Cambridge: Cambridge University Press.
- McNamara, Karen E., Robin Bronen, Nishara Fernando in Silja Klepp (2016): The Complex Decision-Making of Climate-Induced Relocation: Adaptation and Loss and Damage. *Climate Policy* 18(1): 111–117.
- Morrissey, James (2012): Rethinking the “Debate on Environmental Refugees”: From “Maximalist to Minimalist” to “Proponents and Critics”. *Journal of Political Ecology* 19: 36–49.
- Myers, Norman in Jennifer Kent (1995): *Environmental Exodus: An Emergent Crisis in the Global Arena*. Washington, DC: Climate Institute.
- Piguet, Étienne, Antoine Pécout in Paul De Guchteneire (2011): *Migration and Climate Change*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Raleigh, Clionadh in Lisa Jordan (2010): Climate Change and Migration: Emerging Patterns in the Developing World. V *Social Dimensions of Climate Change: Equity and Vulnerability in a Warming World*, R. Mearns in A. Norton (ur.), 103–131. Washington: The World Bank.

- Ribot, Jesse (2010): Vulnerability Does Not Fall from the Sky: Toward Multiscale, Pro-Poor Climate Policy. V *Social Dimensions of Climate Change: Equity and Vulnerability in a Warming World*, R. Mearns in A. Norton (ur.), 47–74. Washington: The World Bank.
- Sakdapolrak, Patrick (2014): Building Resilience Through Translocality. Climate Change, Migration and Social Resilience of Rural Communities in Thailand. V *Working Paper Series 1*. Bonn: TransRe.
- Sakdapolrak, Patrick, Sopon Naruchaikusol, Kayly Ober, Simon Peth, Luise Prost in Till Rockenbauch (2016): Migration in a Challenging Climate. Towards a Translocal Social Resilience Approach. *Journal of the Geographical Society of Berlin* 147(2): 81–94.
- Steffen, Will (2011): A Truly Complex and Diabolical Policy Problem. V *The Oxford Handbook of Climate Change and Society*, J. S. Dryzek, R. B. Norgaard in D. Schlosberg (ur.), 21–37. New York: Oxford University Press.
- Svet Evropske unije (2008): *Podnebne spremembe in mednarodna varnost*, S113/08, 14. marec. Dostopno na: https://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2004_2009/documents/dv/sede310308climatechange_/SEDE310308climatechange_sl.pdf (22. marec 2020).
- United Nations Framework Convention on Climate Change (2016): *Report of the Conference of the Parties on Its Twenty-First Session, Held in Paris from 30 November to 13 December 2015: Decisions Adopted by the Conference of the Parties*. Pariz, 29. januar. Dostopno na: <https://unfccc.int/resource/docs/2015/cop21/eng/10a01.pdf> (24. marec 2020).
- Valenčič, Erik (2006): Ekološki begunci. *Časopis za kritiko znanosti* 226: 100–111.
- Visoki komisar Združenih narodov za begunce, António Guterres (2007): *Opening Remarks to the 58th Session of the Executive Committee*. Ženeva, 1. oktober. Dostopno na: <https://www.antonio-guterres.gov.pt/opening-remarks-to-the-58th-session-of-the-executive-committee/> (20. marec 2020).
- Werner, Koko, Charles Ehrhart, Alex De Sherbinin, Susana Adamo in Tricia Chai-Onn (2009): *In Search of Shelter: Mapping the Effects of Climate Change on Human Migration and Displacement*. 2009 Climate Negotiations, Bonn, Nemčija. Bonn: United Nations University, CARE, CIESIN-Columbia University.
- Werner, Koko in Koko Van der Geest (2013): Loss and Damage from Climate Change: Local-Level Evidence from Nine Vulnerable Countries. *International Journal of Global Warming* 5(4): 367–386.
- Werner, Koko (2018): Coordinated Approaches to Large-Scale Movements of People: Contributions of the Paris Agreement and the Global Compacts for Migration and on Refugees. *Population and Environment* 39: 384–401.
- Wrathall, David J., Anthony Oliver-Smith, Alexander Fekete, Ebru Gencer, Marqueza Lepana Reyes in Patrick Sakdapolrak (2015): Problematising Loss and Damage. *International Journal of Global Warming* 8(2): 274–294.

- Zavratnik, Simona (2015): Okoljske spremembe in migracije: Trasiranje diskusije o ekoloških pregrancih. *Časopis za kritiko znanosti* 262: 38–54.
- Zetter, Roger in James Morrissey (2016): The Environment-Mobility Nexus: Reconceptualizing the Links Between Environmental Stress, (Im)mobility, and Power. V *The Oxford Handbook of Refugee and Forced Migration Studies*, E. Fiddian-Qasmiyeh, G. Loescher, K. Long in N. Sigona (ur.), 342–354. New York: Oxford University Press

Podnebne spremembe v času vrhunca in zatona rimske države ter selitve ljudstev

Abstract

Climate Change and Migrations during the Roman State's Peak and Decline

The author discusses the influence of climate fluctuations on the Roman state, ranging from the warm period in the time of its growth and development, to the significant climate fluctuations that happened during its first crisis and contributed to the fall of the western part of the Empire. Climate fluctuations themselves contributed to the factors that led to the fall of the Western Roman empire and coincided with internal factors that stemmed from contradictions within the Roman system. The end of the warm period was accompanied by migrations and civil wars which were exacerbated by climate fluctuations, because they led to hunger and epidemics. These climate fluctuations mostly weren't caused by human actions, although there could have been some impact from human activity due to intensive deforestation, which was a consequence of shipbuilding, and the growing size and number of towns and cities and industrial-scale crafts. The main drivers were the changes in solar activity, vulcanism and oceanic-atmospheric fluctuations, mostly north-Atlantic oscillation and southern oscillation (El Niño).

Keywords: climate change, Roman empire, migrations, archaeology, plague, paleo-climatology

Timotej Pavlin is a student of archaeology at the Faculty of Arts, University of Ljubljana (trgarum@gmail.com).

Povzetek

V članku obravnavam vpliv podnebnih nihanj na rimsko državo: od toplega obdobja v času njene rasti in razvoja do velikih podnebnih nihanj, do katerih je prišlo v času njenih prvih kriz in ki so prispevala k propadu zahodnega dela države. Podnebna nihanja so pripomogla k dejavnikom, ki so privedli do propada Zahodnega rimskega cesarstva, in sovpadla z notranjimi dejavniki, ki so bili posledica protislovij rimskega sistema. Konec rimskega toplega obdobja so spremljale selitve in državljanske vojne, ki so jih podnebna nihanja še poslabšala, saj so vodila do lakote in epidemij. Podnebne spremembe so bile v manjši meri posledica človeških dejanj. Omembe vreden dejavnik je bila intenzivna deforestacija kot posledica ladjedelništva, naraščajočega števila in velikosti mest ter obrtnih dejavnosti industrijskega obsega.

Glavna gonila so bile spremembe v sončevi aktivnosti, vulkanizem in oceansko-atmosferska gibanja, predvsem severnoatlantska oscilacija ter El Niño – južna oscilacija.

Ključne besede: podnebne spremembe, Rimsko cesarstvo, selitve, arheologija, kuga, paleoklimatologija

Timotej Pavlin je študent arheologije na Filozofski fakulteti v Ljubljani (trgarum@gmail.com).

Uvod

V zadnjem letu in pol so razprave o podnebni krizi iz akademskih in aktivističnih krogov prešle v širšo javnost. Pokazala se je aktualnost tega problema, ki je v našem dojemanju iz oddaljene vizije zaskrbljujoče prihodnosti prešel v realno grožnjo življenju mladih in prihodnjih generacij. Čeprav gre za velik izziv 21. stoletja, pa dejanskih družbenih posledic ne razumemo, ker so zapleten rezultat vplivov številnih dejavnikov. Majhen prispevek k razumevanju možnih družbenih posledic te krize na našo civilizacijo nam lahko ponudi razumevanje vpliva nekdanjih podnebnih sprememb na rimsko državo in sosednja ljudstva. Poskus tega prispevka je prikazati osnovne poteze dogajanja in poudariti poduke za današnji čas. Ker odnosa med človekom in okoljem še ne dojemamo celostno in ga posledično slabo razumemo, moramo biti pri iskanju povezav med spremembami v okolju in družbenim dogajanjem previdni. Kljub temu pa lahko sklepamo na povezanost nekaterih dogajanj.

Rimsko toplo obdobje (200 pr. n. št.–150 n. št.)¹

Srednji holocen (6250–2250 pr. n. št.), za katerega je bilo značilno, da je bil vlažen in topel, se je v času vzpona rimske države že davno iztekel (Harper, 2017: 41). Zaradi sprememb v zemeljski orbiti se je podnebje začelo ohlajati in je postalo bolj sušno (Esper idr., 2012: 862). Kljub temu lahko rimskemu toplemu obdobju rečemo zadnji vzdihljaji srednjega holocena.

Podnebje v tem času je bilo stabilno, toplo in vlažno (Harper, 2017: 45). Temu je botrovalo mnogo dejavnikov. Sončeva aktivnost je bila v tem obdobju precej visoka in stabilna (Steinhilber idr., 2009: 3). Ker v tem času ni

¹ Razdelitev na ta obdobja je ustvaril Harper (2017) v delu *The Fate of Rome: Climate, Disease & the End of an Empire*.

bilo večjih vulkanskih izbruhov, ti niso zatemnili atmosfere, tako da je lahko velik del sevanja dosegel površje Zemlje. Vulkanski izbruhi imajo močan hladilen učinek, čemur smo priča v 6. stoletju (Sigl idr., 2015: 1–5). Da pa je bilo Sredozemlje, jedro rimske države, še toplejše in vlažnejše, pa so pripomogla tudi oceanskoatmosferska nihanja, med njimi severnoatlantska oscilacija,² ki je bila v tem času precej šibka (Baker idr. 2015: 5; Faust idr., 2016: 90). Ko je ta šibkejša, zahodni vetrovi, ki nosijo tople in vlažne zračne mase z Atlantika, ne prodrejo v zahodno in severno Evropo, temveč namakajo Sredozemlje in severno Afriko (Rebernik, 2018: 20–22). Tudi raziskave paleoklimatskih arhivov so pokazale, da je bilo to obdobje vlažno in toplo.³

Izjema v rimskem toplim obdobju je bilo hladnejše obdobje po umoru Julija Cezarja. Ta je bil umorjen na marčeve ide (15. marca) 44 pr. n. št. Zgodaj v naslednjem letu je izbruhnil vulkan Okmok na Aljaski. Pepel in plini v stratosferi so povzročili zniževanje temperatur (simulacije nakazujejo na ohlajanje med 0,7 in 7,4 °C na različnih območjih Sredozemlja, ki je bilo opazno predvsem poleti in jeseni 43 pr. n. št.). Prav tako je bilo to leto v omenjenih obdobjih (poleti in jeseni) bolj namočeno. Te podnebne anomalije so vodile do slabe letine, kar je povzročilo lakoto, ki je verjetno poglobila kaos med državljansko vojno po umoru dosmrtnega diktatorja Julija Cezarja (McConnel idr., 2020: 1–5).

Rimsko gospodarstvo je poganjalo kmetijstvo, ki je temeljilo predvsem na žitu, vinu in oljčnem olju. Te pridelke so proizvajali sužnji na *latifundijah* veleposestnikov (Perko, 2017: 21–22).⁴ Zaradi toplejših razmer v času rimskega toplega obdobja so vinogradi uspevali tudi severneje kot prej. Tako so lahko na primer na britanskem otočju grozdje gojili približno tako severno kot danes (Selley, 2008: 87), tudi oljke so gojili severneje. Teh ugodnih razmer so se zavedali tudi Rimljani, popisovali so jih številni antični avtorji, na primer Plinij starejši in Collumela. Podnebne razmere so omogočale večje količine pridelkov; mogoče je bilo obdelovati področja, ki so bila na višjih nadmorskih višinah. Ugodno podnebje kot pogoj gospodarsko trdne države je igralo pomembno vlogo pri širitvi in razvoju Rimskega imperija (Harper, 2017: 48–54; Lieberman in Gordon, 2018: 59–62): v tem času je pri-

2 Nihanja v intenzivnosti zahodnih vetrov, ki so odvisna od razlik v pritisku nad Islandskim minimumom in Azorskim maksimumom (Rebernik, 2018: 22).

3 Na primer ledeniki v Alpah so se manjšali že v 6. stoletju pr. n. št., od leta 100 pr. n. št. pa se je zvišala tudi gladina alpskih jezer (Holzhauser idr., 2005, 791–796). To sliko potrjujejo številne raziskave, čeprav so opazne regionalne razlike (Martin-Puertas idr., 2009; Göktürk, 2011; Bünthen idr., 2011; McCormick idr., 2012; Bünthen idr., 2016). Za pregled velike večine paleoklimatskih raziskav po regijah glej Pavlin, v nastajanju.

4 Ti pridelki so bili temelj gospodarstva, s pomočjo državnega subvencioniranja so igrali pomembno vlogo pri poganjanju vojaškega stroja, pacificiranju revnih množic, izpodrivanju kultur podrejenih ljudstev (romanizaciji) ter povečevanju zasebnih dobičkov (glej Perko, 2017).

šlo do rasti prebivalstva, ozemeljske širitve in velike deforestacije (Büntgen idr., 2011: 579–580). Obdobje je zaznamoval razvoj rimske države (razvila se je iz kraljestva pod vladavino etruščanskih kraljev, po letu 509 pr. n. št. so te pregnali in ustanovili rimsko republiko), ki se je končala z Avgustovo ustanovitvijo cesarstva leta 27 pr. št. Rimska država se je ves čas širila z nasilnim kolonializmom, spletkami in trgovino, sistem je slonel na dobro izurjeni in oskrbovani vojski ter mreži mest in cest. Na osvojenih ozemljih je sledila romanizacija, katere namen je bil izpodriniti lokalne kulture ter s tem nova območja trdneje integrirati v imperij. V času Trajanove vladavine (98–117 n. št.) je rimska država dosegla svoj največji obseg (Bratož, 2007: 15–271);⁵ iz majhne mestne državnice ob Tiberi je v dobrih šeststo letih zrasla v mogočen imperij. V 4. stoletju pr. n. št. se je ozemlje Rima začelo širiti, do konca 3. stoletja so Rimljani obvladovali Apeninski polotok. V naslednjih sto letih so osvojili Grčijo ter porazili Kartažane, s čimer so osvojili še del severne Afrike in Iberski polotok, v zadnjem stoletju pr. n. št. pa so osvojili Egipt, Galijo, Anatolijo, preostanek severne Afrike in obale Bližnjega vzhoda. Do vrhunca v času vladavine cesarja Trajana so osvojili še južni del britanskega otočja, Balkan ter več ozemlja na Bližnjem vzhodu. Vidna je izjemno hitra rast rimske države v 1. stoletju pr. n. št. in 1. stoletju n. št. (Bratož, 2007: 50–271). Veliko ozemeljsko rast je spremljal ekonomski razvoj, ki je zajel tako matično Italijo kot province. V času vrhunca Rimskega cesarstva se je povečala poraba mesa, vina, oljčnega olja, sadja, zelenjave ter nekaterih drugih surovin, pa tudi gradnja je postala razkošnejša (Jongman, 2019: 101–103).

Razcveta rimske civilizacije seveda ne smemo pripisati le podnebnju, moramo pa se zavedati, da je skupaj s trgovino, tehnologijo, odločitvami posameznikov in vplivi drugih kultur privedlo do razvoja imperija, ki je v dobrem in slabem temelj sodobne zahodne civilizacije (Harper, 2017: 54).

Ker pa vsi imperiji dočakajo konec, tudi rimska država ni bila izjema. Z ugašanjem rimskega toplega obdobja so se napovedovali dogodki, ki so to državo pretresli do temeljev, navsezadnje pa vodili do njenega propada.

Poznorimsko prehodno obdobje (150–450 n. št.)

Rimsko toplo obdobje je postopoma nadomestilo poznorimsko prehodno obdobje. Ta tri stoletja so zaznamovala močna nihanja in nestabilnost podnebja (Harper, 2017: 131), značilne pa so precejšnje regionalne razlike v podnebnju (glej že omenjene raziskave).

⁵ Tu ni prostora za natančnejše opisovanje zgodovine Rima. Za pregled glej Bratož, 2007; 2014.

To obdobje na podlagi podnebnih razmer delimo na dve fazi. Prvo fazo so zaznamovale predvsem suše in ohlajanje. Leta 169 je prišlo do močnega vulkanskega izbruha, ki je pomenil konec obdobja stabilnega podnebnja. Sledila sta mu še dva močnejša izbruha, drugi leta 255 in tretji leta 433 (Harper, 2016: 108; Sigl idr., 2015: 3). Obstaja hipoteza, da podnebne spremembe povečajo seizmično aktivnost, kot so potresi in vulkanski izbruhi (Blom, 2017: 9). Do tega naj bi prišlo zaradi sprememb v volumnu polarnega ledu, ki spremeni slanost in temperaturo morskih voda, kar spremeni globokomorske tokove. Ti nato izvajajo drugačen pritisk na kontinentalne police in oceanske meje, zaradi česar pride do sprememb v seizmični aktivnosti. Ta hipoteza sicer ni potrjena, vendar kaže zanimivo ujemanje med povečano vulkansko aktivnostjo in koncem rimskega toplega obdobja.

Tudi deforestacija, drastično krčenje gozdov, ki je značilna za Rimski imperij na osvojenih območjih, je morda pripomogla k manjši vlažnosti. Gozdove so izsekavali zaradi velike potrebe po lesu za vojno ladjevje, gradnjo in kurjavo. Izsekavanje je povzročilo povečanje albeda⁶ izsekanih področij, zato je bilo na teh mestih manj izhlapevanja in posledično manj vlažnosti v atmosferi, kar so občutila predvsem sredozemska območja (Harper, 2017: 51–52). Sekanje gozdov poveča tudi erozijo prsti, kar oteži poljedelstvo (Storey in Storey, 2017: 168–169). Severnoatlantska oscilacija se je po letu 150 okrepila, zaradi česar je bilo v Sredozemlju manj padavin, Evropa pa je bila toplejša in vlažnejša. Do manjše oslavitve je prišlo le okoli leta 170 (Baker idr., 2015: 5; Faust idr., 2016: 90), zaradi česar so bile suše v Evropi morda vzrok za premike ljudstev proti mejam rimske države ali pa so k njim vsaj pripomogle (Drake, 2017: 1). Ne vemo natančno, kaj se je dogajalo onkraj rimskih meja, vemo pa, da je daleč za rimsko mejo, na območju današnje Poljske, zaradi selitev prišlo do nemirov med sosednjimi ljudstvi (Bratož, 2007: 281). K tem selitvam so gotovo pripomogli tudi politični in drugi dejavniki, ki jih sodobna znanost še ni odkrila; razlogov je vedno več in pogosto so prepleteni. Kažejo se tudi v arheoloških virih. V drugi polovici 2. stoletja se je wielbarška kultura, ki jo pripisujejo gotskim ljudstvom (Cieslinski, 2016: 225–231; Andrzejowski, 2019: 234), iz severa Poljske razširila vse do Ukrajine. Ti premiki naj bi med okoliškim prebivalstvom povzročili nemire, ki so se razširili na ljudstva v bližini Donave, kar je Rimsko cesarstvo izkusilo kot markomanske vojne ob donavskem *limesu*. Te so Marka Avrelija zapletle v dve desetletji spopadov v času njegove vladavine. Največjo nevarnost so pomenili Markomani in Kvadi, ki so bili že dolgo ob rimski meji, bili pa

6 Albedo ali koeficient odbojnosti je mera za svetlobno odbojnost površine telesa. Albedo pove, kolikšen del vpadne svetlobe se odbije od površine telesa. V tem primeru se od drevesnih krošenj odbije manj svetlobe kot od golih tal.

so vključeni tudi v sistem obmejnih podjarmljenih ljudstev. Šlo je za največjo vojno z germanskimi ljudstvi ob rimski meji, ki so nenadoma vdrla čez rimski limes in ropala vse do Verone in Soluna. Takrat so meje cesarstva postale bolj negotove, saj so bile pod neprestanim pritiskom ljudstev s severa in vzhoda (Bratož, 2007: 281–283, 315–316). Razlikovati je treba med manjšimi selitvami, za katerimi verjetno ležijo gospodarski razlogi, in večjimi selitvami celotnih populacij, ki so globoko preoblikovale rimsko državo in se začele ob koncu rimskega toplega obdobja (Drake, 2017: 4). S tem se je začel proces izčrpavanja rimske države zaradi nenehnih bojov na mejah in državljanskih vojn (Storey in Storey, 2017: 119). Vladavino Marka Avrelija je zaznamovala tudi antoninijanska kuga,⁷ ki je po nekaterih ocenah pokončala okoli 10 % prebivalstva in povzročila precejšnjo gospodarsko škodo (Harper, 2017: 115).

Sredi 3. stoletja je prišlo do najhujše krize rimske države do tedaj. To je bilo obdobje nemirov in državljanskih vojn, ki so potekale med letoma 235 in 284 (Bratož, 2008: 308). Razmere je poslabšala še tako imenovana Ciprijanova kuga,⁸ ki se je začela tik pred valom spopadov za prestol in državljanskimi vojnami. Ker je položaj cesarja izgubil nekdanji pomen, so se zanj bojevali različni uzurpatorji. Cesarstvo je razpadlo na tri dele, meja na Donavi je popustila v zgodnjih petdesetih letih 3. stoletja in ljudstva so plenila po notranjosti imperija. Zatem sta popustili še meja na Evfratu zaradi invazije Perzijcev, ki so Rimskemu imperiju ves čas pomenili nevarnost, in meja na Renu, čemur je sledilo plenjenje po Galiji in drugod (Harper, 2017: 138–149). Viri poročajo o sušah, ki so sredi 3. stoletja prizadele Egipt (Harper, 2017: 131–134; McCormick idr., 2012: 183) – sredi najhujše krize Rimskega cesarstva je bila na udaru žitnica države. Morda je do tega prišlo zaradi močnejših učinkov tako imenovanih dogodkov El Niño, ki so v poznorimskem prehodnem obdobju postali vse pogostejši (Harper, 2017: 134; Moy idr., 2002: 163).

Po letu 266 je nastopila druga faza: podnebje se je začelo stabilizirati, hlad in suše pa so postali manj pogosti. Kljub temu se ugodne razmere rimskega toplega obdobja niso nikoli več vrnile. Zaradi manjšega števila vulkanskih izbruhov, povečane sončeve aktivnosti in šibenja severnoatlantske oscilacije je v Sredozemlju prišlo do toplejših in vlažnejših razmer, ki so pripomogle k temu, da si je cesarstvo po uničujoči krizi 3. stoletja vsaj malo opomoglo. Kljub temu so bile suše in lakote pogostejše kot prej, zdesetkale so prebivalstvo, čemur sta sledila upad davkov in pomanjkanje rekrutov za rimske

7 Verjetno je šlo za epidemijo črnih koz (Harper, 2017: 102–111).

8 Trajala je med letoma 249 in 262. Pri tej epidemiji ni jasnega odgovora, za katero bolezen je šlo, nekateri menijo, da je bila vrsta gripe ali kak flavivirus (Harper, 2017: 138–145).

legije (Harper, 2017: 167–170). V tem času lahko na slovenskem prostoru in v njegovi okolici opazimo začetke gradnje obrambnega sistema *Claustre Alpium Iuliarum*, ki je potekal med Trsatom (današnja Reka), Vrhniko, Prezodom, Hrušico, Ajdovščino in Zarakovcem v bližini Mosta na Soči. Služil je oviranju prodorov z vzhoda in obrambi matične Italije med državljskimi vojnami (Kos, 2014: 35–37). V tem času se začne tudi ponovna poselitev hribovitih, težko dostopnih območij, nastanejo višinske naselbine. *Pax romana* se je zaključil, doline niso bile več varne za bivanje. V naslednjih stoletjih so te višinske naselbine postale temelj rimske poselitve našega prostora, mesta pa so bila v veliki meri opuščena (Ciglencečki, 1990: 156–157; 1992: 6).⁹ Eno izmed preživelih mest v nižini je bil Karnij (današnji Kranj), saj je ležal v varnem objemu rek. Pravzaprav se je v 5. in 6. stoletju poselitev povečala zaradi potreb po varnosti. Po arheoloških najdbah lahko sklepamo, da so z domačini takrat sobivali tudi priseljeni Germani (Knific in Nabergoj, 2016: 41–42; Sagadin, 2020: 208).

Bitka pri Frigidu, ki je potekala leta 394, je bila del državljanske vojne med poganskim uzurpatorjem Evgenijem in legitimnim cesarjem Teodozijem, zagovornikom krščanstva. Spopadi so potekali v bližini Castre (današnje Ajdovščine). Evgenij je bil v znameniti bitki poražen, Teodozij pa je krščanstvo razglasil za državno religijo. Umrl je štiri mesece pozneje in cesarstvo razdelil med svoja sinova, Arkadija in Honorija. Cesarstvo se ni nikoli več združilo (Bratož, 2014: 160–188). Na obeh straneh so bile že takrat v vojsko vključene germanske enote, med njimi so prevladovali Zahodni Goti in Franki (Knific in Nabergoj, 2016: 9). Zahodno rimsko cesarstvo je začelo razpadati. Kljub temu, da so pomembno vlogo pri tem igrali vdori germanskih ljudstev in njihova pogosta plenjenja, to ni bil edini vzrok za padec od notranjih kriz in podnebnih sprememb izčrpanega cesarstva. Po sredini 5. stoletja na slovenskem ozemlju ni več mogoče zaznati sledi državne prisotnosti; upravne, obrambne in gospodarske naloge države je prevzela cerkev. Področje je zaradi tega ostalo dobro povezano s Sredozemljem (Milavec, 2017: 158).

V tem obdobju so se premiki in selitve ljudstev pomnožili. S podnebnimi nihanji so po izsledkih raziskav povezani tudi prvi premiki Hunov iz evrazijske stepe proti cesarstvu (Cook, 2013: 91) in gotske selitve iz Skandinavije proti Črnemu morju (Drake, 2017: 2). Vzrokov migracij ne smemo iskati samo v podnebnih nihanjih, temveč tudi v notranjih, družbeno-političnih in gospodarskih dejavnikih. Ko so Huni v drugi polovici 4. stoletja vdrli na ozemlje germanskih plemen, je to povzročilo premike celotnih skupin prebivalstva proti zahodu. Delu Gotov, Ostrogotom, so zavladali Huni, Vizigoti pa so želeli pobegniti in so zato pritisnili na meje cesarstva. Leta 376 so Rimljani

9 Za pregled arheoloških raziskav 3. stoletja na Slovenskem glej Špendal (2019).

iz političnih in strateških razlogov pristali na njihov prestop meje, zaradi česar so Gotom sledile še druge skupine (Bratož, 2014: 144–145). Podnebni dejavniki torej v tem primeru niso bili edini, ki so vodili migracije Gotov, najverjetneje pa so pripomogli k premikom ljudstev na ozemlju cesarstva. Po vstopu v državo za Vizigote ni bilo poskrbljeno, zato so se leta 378 uprli in spopadli z rimsko vojsko pri Adrianoplu, kjer je Rimsko cesarstvo doživelo usoden poraz. Germanskih ljudstev ni bilo več mogoče zaustaviti, prodirala in naseljevala so se znotraj meja Rimskega cesarstva (Lotter idr., 2005: 62), prihajalo je do medsebojnih spopadov, plenjenj in ropanj. Eden od razlogov za to je, da Germanov ni bilo več mogoče romanizirati in integrirati v rimsko kulturo. Žrtev medsebojnih spopadov je postalo celotno prebivalstvo nekdanjega Zahodnega rimskega cesarstva. Točka brez povratka je bil verjetno pokol Germanov leta 408. Vzhodnorimski cesar Arkadij je nenadoma umrl, zatem pa je prišlo do upora v zahodni vojski, v katerem je bilo ubitih nekaj generalov mešanega porekla. Za to so okrivili Stiliha, desno roko nedavno umrlega cesarja, ki je bil prav tako germanskega porekla. Ta je sprejel lastno usmrnitev. Tudi njegove podpornike so pobijali po celotni današnji Italiji. To je privedlo do oplenjenja Rima leta 410 kot maščevanja za gorje, storjeno Germanom (Storey in Storey, 2017: 145–146).

Zahodni del Rimskega cesarstva je uradno propadel leta 476, ko je germanski general Odoaker odstavil zadnjega cesarja Romula Avgusta in se okronal za kralja Italskega kraljestva, ki je obsegalo tudi sedanji slovenski prostor. V resnici pa so po sredini 5. stoletja državna uprava, oskrba mest in varnost na mejah vidno izginjale, odstavitev rimskega cesarja je zgolj zgodovinska ločnica, s katero se življenje običajnega državljana ni bistveno spremenilo. To je bila posledica stoletij razpadanja države in njenih institucij zaradi številnih dejavnikov. Kot že omenjeno, so selitve ljudstev in boji, povezani z njimi, državljanske vojne, epidemije, slaba integracija priseljencev, uničevanje urbanega in kmetijskega okolja, posledično zamočvirjenje, širjenje malarije, gospodarsko propadanje in izčrpanost ter upad števila prebivalstva – skupaj s podnebnimi spremembami – vplivali na zgodovinske spremembe. Vzhodni del Rimskega cesarstva je preživel še skoraj tisoč let, do padca Konstantinopla leta 1453 (Storey in Storey, 2017: 77–203).

Poznoantična mala ledena doba (450–700 n. št.)

Poleg rimskega toplega obdobja je poznoantična mala ledena doba podnebno nihanje, ki je najboljše izpričano v naravoslovnih analizah in je imelo

močan vpliv na rimsko državo. Zahodni del države je sicer padel že pred njenim nastopom, je pa močno prizadela vzhodni del cesarstva.

Po padcu Zahodnega rimskega cesarstva se je višinska poselitev na našem ozemlju uveljavila kot prevladujoča. Večina prebivalstva so bili romanizirani in pokristjanjeni staroselci, konec 5. stoletja pa so z njimi začeli sobivati germanski in drugi priseljenci, največkrat mongolsko-turškega izvora. Ščasoma so drug od drugega prevzeli različne kulturne elemente in se pomešali. To je razvidno iz materialne kulture, posebej nakita, oborožitve in konjeniške opreme (Knific in Sagadin, 1991: 28–32; Korošec, 1999: 8). Za višinske naselbine, kjer so bivali predvsem romanizirani staroselci, so bile značilne krščanske cerkve s krstilnicami, ponekod pa lahko sklepamo tudi na obstoj škofijskih središč, na primer na Vranju pri Sevnici (Ciglencečki, 1992: 59). Apeninski polotok je v tem času postal nekakšna obljubljena dežela, kamor so vdirala številna ljudstva. Leta 493 so Italijo pod Teoderikovim vodstvom osvojili Vzhodni Goti, ki so za svojo prestolnico določili Raveno. Ne le Goti, tudi druga ljudstva so v državni organizaciji, naslovih in obredju ohranjala veliko nekdanjih cesarskih institucij in jezik ter vključila številno rimsko birokracijo. Teoderik se je zavzemal za zблиžanje rimskega in germanskega prebivalstva ter poživil denarno gospodarstvo (Knific in Naberger, 2016: 17–25).

Vzhodnorimski cesar Justinijan se je zavzemal za obnovitev dela nekdanjega cesarstva. Leta 535 je začel dolgo in izčrpavajočo vojno z Vzhodnimi Goti. Dvajset let pozneje mu je uspelo podrediti velike dele nekdanjega Zahodnega rimskega cesarstva, ki pa jih ni dolgo zadržal – že leta 567 so se Langobardi izselili iz Panonije in v Italiji ustanovili svoje kraljestvo (Bratož, 2014: 445–469). Izpraznjen prostor so zasedla avaroslovanska plemena (Ciglencečki, 1992: 14). Huda podnebna nihanja in epidemija, ki jim je sledila, so te vojne nedvomno naredili še bolj izčrpavajoče.

Šele zadnja desetletja se z interdisciplinarnimi raziskavami razkriva, da so bili bistveni dogodki poznoantične male ledene dobe vulkanski izbruhi. Prvi se je zgodil leta 536, z njim pa se je začelo zelo hladno obdobje, ki je trajalo do konca 6. stoletja. Do ohlajanja je sicer prišlo še pred letom 536,¹⁰ vendar pa je bil ključen vulkanski izbruh na severni polobli prav tega leta, imenovanega tudi »leto brez poletja«. Sledila sta še dva, še močnejša izbruha: leta 540 in leta 574. Izbruhom sta sledila ohlajanje – po tistem leta 536 je temperatura evropskih poletij padla med 1,6 in 2,5 °C, po izbruhu leta 540 pa med 1,4 in 2,7 °C – in počasnejša rast dreves. To je bil najhladnejši čas na severni polobli v zadnjih dva tisoč letih. Do nadaljnjih dveh

¹⁰ Glej naravoslovne analize, na primer Büntgen idr., 2011; 2016; Holzhauser idr., 2005; McCormick idr., 2012.

močnih izbruhov je prišlo v letih 626 na severni in 682 na južni polobli (Sigl idr., 2015: 4–6). Da so te hladne razmere obstajale daljše obdobje, sta bila bistvena nizka sončeva aktivnost iz tega časa in sončev minimum v poznem 6. stoletju (Steinhilber idr., 2009: 3). Obstaja tudi možnost, da je vulkanski izbruh leta 536 povzročil pozitivne povratne zanke, zaradi katerih je prišlo do šibitve severnoatlantske oscilacije, in sicer iz izrazito močne v izrazito šibko. To pojasni precejšnjo namočenost poznoantične male ledene dobe v Sredozemlju (Faust idr., 2016: 90).

Poleg nizkih temperatur in vlage je zaradi vulkanskih aerosolov na Zemlji no površje prišlo manj sončeve svetlobe. Zaradi mraza so bile med letoma 536 in 544 letine zelo slabe, kar je povzročilo lakoto. Zaradi slabšega sončevega obsevanja je ljudem zelo verjetno upadla zmožnost sinteze vitamina D, ki je bistven za zdravje in močan imunski sistem. Vemo, da je med letoma 541 in 544 po Evropi morila justinijanska kuga (*Yersinia pestis*; gre za vsem znano črno smrt), katere vzrok so bile tudi spremembe habitatov podgan, gostiteljic bakterije. Zaradi slabših letin so podgane iskale druge vire hrane in se selile v mesta, kjer je gostota človeške poselitve večja in je tako večja tudi možnost za preskok bolezni na človeka. Vse skupaj je vodilo do katastrofalnih razmer (Helama idr., 2017: 1–8). Da pa so bile za prebivalce Vzhodnega rimskega cesarstva in kraljestev, ki so nasledila Zahodno rimsko cesarstvo, razmere še težavnejše, je sledil drugi val selitve ljudstev. Po nekaterih interpretacijah je šibitev severnoatlantske oscilacije v Evropi povzročila suše, ki bi lahko vodile do selitve Slovanov (Drake, 2017: 2). Tudi v evrazijski stepi je okoli leta 550 zaradi nihanja El Niño, tj. južne oscilacije, prišlo do suše, ki bi lahko povzročila selitve Avarov proti Evropi (Cook, 2013: 91). Avari so se okrog leta 558 pojavili ob rimski meji in si podredili Slovane, sledil je njihov prodor na rimsko ozemlje v zadnjih desetletjih 6. stoletja (Bratož, 2014: 490–493).

Sklep

Ta kratek pregled je namenjen predvsem orisu osnovnih potez podnebnih nihanj in njihovih vplivov na usodne družbene, politične in gospodarsko strateške spremembe v rimski državi.

Rimska država je dosegla razcvet in vrhunec v času najugodnejšega (toplega in vlažnega) obdobja ob koncu republike in v začetku cesarske dobe. Ugodno podnebje je omogočalo večje donose v poljedelstvu, kar je pripomoglo k bogastvu države. Ko je cesarstvo pod vladavino cesarja Trajana

doseglo vrhunec, se je počasi začel njegov zaton, ki ga je pospremlilo prehodno obdobje, za katero so bila značilna močna podnebna nihanja, pogostejše so bile tudi suše in posledično lakote. To so bili vzroki selitev, ki so preoblikovale Rimsko cesarstvo. Padcu zahodnega dela cesarstva je sledilo hladno obdobje, znano kot poznoantična mala ledena doba. To je pripomoglo k prepričanju, da se bliža konec sveta, kar je krščansko miselnost prevevalo še mnoga stoletja.

Vemo, da podnebne spremembe povzročijo suše, posledično pa lakote, epidemije in velike selitve. To so dejavniki, ki bi se jim lahko stabilna država brez prevelikih težav prilagodila. Če pa državo (ali celoten sistem) šibijo notranja protislovja, lahko ti dogodki kaj hitro privedejo do resnejših težav ali celo propada.

Je Zahod danes na podobni točki? V Evropi in ZDA se prepletajo številni dejavniki, ki ju destabilizirajo, s tem pa tudi celoten neoliberalni sistem. Do tega so privedli naraščajoča neenakost, izkoriščanje drugih delov sveta in narave, kulturna izpraznjenost, tokovi priseljavanja, skrajno desni populizem in nazadnje pandemija COVID-19, v ozadju pa vedno bolj grozi podnebna kriza. Razpoke sistema so že jasno vidne, bližamo se točki brez povratka. Kljub temu pa še ni prepozno, da spremenimo smer, v katero gre naša civilizacija.

Literatura

- Andrzejowski, Jacek (2019): The Gothic Migration through Eastern Poland. The Archaeological Evidence. V *Interacting Barbarians, Contacts, Exchange and Migrations in the First Millennium AD*, A. Cieslinski in B. Kontny (ur.), 225–238. Varšava, Universität Warschau.
- Baker, Andy, John C. Hellstrom, Bryce F. J. Kelly, Gregoire Mariethoz in Valerie Trouet (2015): A Composite Annual-Resolution Stalagmite Record of North Atlantic Climate over the Last Three Millennia. *Scientific reports* (5): 1–8.
- Blom, Philip (2017): *Nature's Mutiny, How the Little Ice Age of the Long Seventeenth Century Transformed the West and Shaped the Present*. New York: Liveright.
- Bratož, Rajko (2007): *Rimska zgodovina: Prvi del, Od začetkov do nastopa cesarja Dioklecijana*. Ljubljana: Študentska založba.
- Bratož, Rajko (2014): *Med Italijo in Ilirikom: Slovenski prostor in njegovo sosedstvo v pozni antiki*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete univerze v Ljubljani.

- Bünthen, Ulf in drugi (2011): 2500 Years of European Climate Variability and Human Susceptibility. *Science* (331): 576–582.
- Büntgen, Ulf in drugi (2016): Cooling and Societal Change during the Late Antique Little Ice Age from 536 to around 660 AD. *Nature Geoscience, Advance online publication*: 1–7.
- Cieslinski, Adam (2016): The Society of Wielbark Culture, AD 1–300. V *The Past Societies, Polish Lands From the First Evidence of Human Presence to the Early Middle Ages*, P. Urbańczyk in A. Rzeszotarska-Nowakiewicz, (ur.), 217–236. Varšava, Institute of Archaeology and Ethnology, Polish Academy of Sciences.
- Ciglencečki, Slavko (1990): K problemu datacije nastanka rimskodobnih višinskih utrdb v jugovzhodnoalpskem prostoru. *Arheološki vestnik* (41): 147–176.
- Ciglencečki, Slavko (1992): *Pólis Norikón, Poznoantične višinske utrdbe med Celjem in Brežicami*. Podsreda: Zavod Spominski park Trebče.
- Cook, Edward R. (2013): Megadroughts, ENSO, and the Invasion of Late-Roman Europe by the Huns and Avars. V *The Ancient Mediterranean Environment between Science and History*, W. V. Harris in drugi (ur.), 89–102. Leiden/Boston: Brill.
- Drake, B. Lee (2017): Changes in North Atlantic Oscillation Drove Population Migrations and the Collapse of the Western Roman Empire. *Scientific Reports* (7): 1–7.
- Esper, Jan in drugi (2012): Orbital Forcing of Tree-Ring Data. *Nature Climate Change* (2): 862–866.
- Faust, Johan C., Karl Fabian, Gesa Milzer, Jacques Giraudeau in Jochen Knies (2016): Norwegian Fjord Sediments Reveal NAO Related Winter Temperature and Precipitation Changes of the Past 2800 Years. *Earth and Planetary Science Letters* (435): 84–93.
- Göktürk, Ozan Mert (2011): *Climate in the Eastern Mediterranean through the Holocene Inferred from Turkish Stalagmites. Doktorska disertacija*. Bern: Univerza v Bernu.
- Helama, Samuli in drugi (2018): Volcanic Dust Veils from Sixth Century Tree-Ring Isotopes Linked to Reduced Irradiance, Primary Production and Human Health. *Scientific Reports* (8): 1–12.
- Holzhauser, Hanspeter, Michael Magny in Heinz J. Zumbühl (2005): Glacier and Lake-Level Variations in West-Central Europe over the Last 3500 Years. *The Holocene* 15(6): 789–801.
- Jongman, Willem M. (2019): The Economic Archaeology of Roman Economic Performance. V *Finding the Limits of the Limes, Modelling Demography, Economy and Transport on the Edge of the Roman Empire*, P. Verhagen, J. Joyce in M. R. Groenhuijzen (ur.), 95–107. Cham: Springer.
- Kos, Peter (2014): *Ad Pirum (Hrušica) in Claustra Alpium Iuliarum*. Ljubljana: Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenija.

- Harper, Kyle (2017): *The Fate of Rome: Climate, Disease and the End of an Empire*. Princeton: Princeton University Press.
- Rebernik, Dejan (2018): *Osnove fizične geografije Evrope*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete v Ljubljani.
- Knific, Timotej in Tomaž Nabergoj (2016): *Srednjeveške zgodbe s stičičča svetov*. Ljubljana: Narodni muzej Slovenije.
- Knific, Timotej in Milan Sagadin (1991): *Pismo brez pisave. Arheologija o prvih stoletjih krščanstva na Slovenskem*. Ljubljana: Narodni muzej
- Korošec, Paola (1999): *Nekropola na ptujskem gradu, turnirski prostor*. Ptuj: Pokrajinski muzej Ptuj.
- Lieberman, Benjamin in Elizabeth Gordon (2017): *Climate Change in Human History: Prehistory to Present*. London: Bloomsbury Publishing.
- Lotter, Friedrich, Rajko Bratož in Helmut Castritius (2005): *Premiki ljudstev na območju Vzhodnih Alp in Srednjega Podonavja med antiko in srednjim vekom (375–600)*. Ljubljana: Sophia.
- Martin-Puertas, Celia, Blas I. Valero-Garcés, Achim Brauer, M. Pilar Mata, Antonio Delgado-Huertas in Peter Dulski (2009): The Iberian-Roman Humid Period (2600-1600 cal yr BP) in the Zonar Lake Varve Record (Andalucia, Southern Spain). *Quaternary Research* (71): 108–120.
- McConnel, Joseph R. in drugi (2020): Extreme Climate after Massive Eruption of Alaska's Okmok Volcano in 43 BCE and Effects on the Late Roman Republic and Ptolemaic Kingdom. *PNAS Latest Articles*: 1–7.
- McCormick, Michael in drugi (2012): Climate Change during and after the Roman Empire: Reconstructing the Past from Scientific and Historical Evidence. *Journal of Interdisciplinary History* XLIII(2): 169–220.
- Milavec, Tina (2017): Defending Italy from the North-East: Claustra Alpium Iuliarum and its interpretations. V *Extra limites*, M. Bohr in M. Teska (ur.), 147–162. Vroclav: Instytut Archeologii Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Moy, Christopher M., Geoffrey O. Seltzer, Donald T. Rodbell in David M. Anderson (2002): Variability of El Niño/Southern Oscillation Activity at Millennial Timescales during the Holocene Epoch. *Nature* (420): 162–165.
- Pavlin, Timotej (v nastajanju): *Podnebne spremembe v času vrhunca in zatona rimske države ter selitve ljudstev*. Nedokončano diplomsko delo. Ljubljana: Univerza v Ljubljani.
- Perko, Verena (2017): The Roman Dietary System and Similarities with Modern Consumerism. Imperium Sine Fine. V *MUSEOEUROPE 4: Debata o kuhinji / The Kitchen Debate*, O. Habjanič, O., K. Šrmpf Vendramin in V. Bevc Varl (ur.), 19–27. Maribor: Pokrajinski muzej Maribor.
- Sagadin, Milan (2020): *Carnium – Kranj*. V *Manjša rimska naselja na slovenskem prostoru / Minor Roman Settlements in Slovenia*, J. Horvat, I. Lazar in A. Gaspari (ur.), 201–212. Ljubljana: Založba ZRC.

- Sigl, Michael in drugi (2015): Timing and Climate Forcing of Volcanic Eruptions for the Past 2,500 Years. *Nature* (523): 543–549.
- Steinhilber, Friedhelm, Jürg Beer in Claus Fröhlich (2009): Total Solar Irradiance during the Holocene. *Geophysical research letters* (36): 1–5.
- Storey, Rebecca in Glenn R. Storey (2017): *Rome and the Classic Maya, Comparing the Slow Collapse of Civilizations*. New York: Routledge.
- Špendal, Žan (2019): *Arheološka podoba ozemlja med severnim Jadranom in obronki jugovzhodnih Alp v tretjem stoletju našega štetja*. Diplomsko delo. Ljubljana: Univerza v Ljubljani.

Kmetje in družbena transformacija¹

Abstract

Peasants and Social Transformations

The author introduces us to the main ideas and concepts of Russian thinker Alexander Vasilievich Chayanov. Even today, Chayanov is an important reference in peasant studies and movements around the world. He wrote about the position of peasants within an economy that's organized by capital, and the potential of the peasantry for social and political transformation. Van Der Ploeg reflects on the usefulness and potentials for translating Chayanov's findings and concepts into today's world. The text is a translation of the first chapter of Van Der Ploeg's *Peasants and the Art of Farming* (Fernwood Publishing, 2013).

Keywords: Chayanov, peasantry, farm, peasant studies, balance, equilibrium, capitalism

Jan Douwe Van Der Ploeg is the Head of the Department for Rural Sociology at the Wageningen University. He also lectures at the China Agricultural University in Beijing. His work is based on extensive field research and focuses on the structural position of peasantry and alternative forms of its organization. He is the author of numerous monographs, studies, and articles.

Povzetek

Avtor v prevodnem prispevku predstavi osnovne ideje in koncepte ruskega misleca Aleksandra Vasiljeviča Čajanova, ki še danes velja za pomembno referenco na področju kmečkih študij in gibanj po vsem svetu. Čajanov se je v svojih delih ukvarjal s položajem kmetstva v kapitalistično organizirani ekonomiji ter z njegovim potencialom za družbeno in politično transformacijo. Avtor besedila razmišlja o uporabnosti in možnostih prevajanja dognanj in konceptov Čajanova v današnji čas.

Ključne besede: Čajanov, kmetstvo, kmetija, kmečke študije, ravnovesje, izravnava, kapitalizem

Jan Douwe Van Der Ploeg je član oddelka za ruralno sociologijo na nizozemski Univerzi v Wageningnu, predava pa tudi na pekinški Kitajski agrikulturni univerzi. V svojih delih, ki temeljijo na obsežnem terenskem raziskovanju, se ukvarja predvsem s položajem kmetstva in alternativnimi oblikami njegove organizacije. Je avtor številnih monografij, študij in člankov.

¹ Besedilo je prevod prvega poglavja monografije Jana Douweja Van Der Ploega *Peasants and the Art of Farming: A Chayanovian Manifesto*, ki je leta 2013 izšla pri kanadski založbi Fernwood Publishing. Avtorju se tovariško zahvaljujemo za dovoljenje za prevod in objavo.

Vprašanje, ki razdvaja

Radikalna levica je bila glede kmečkega vprašanja v preteklosti močno razcepljena. V številnih vidikih še vedno je, in to kljub znakom v političnih in znanstvenih razpravah, novih družbenih gibanjih in družbeno-materialni stvarnosti, ki kažejo na to, da velike razkorake vse bolj premoščamo. In čeprav zveni pretirano optimistično, lahko trdimo, da razkorakov ne premoščamo toliko, kolikor ti postajajo vedno manj pomembni (kar je prav tako način za razreševanje polemik, še posebej političnih). Zgodnejše polemike bledijo, ker smo v mnogih krajih po svetu priča novim razvojnim težnjam, ki zagotovo presegajo meje preteklih razprav.

Zgodovinsko so bile glavne polemike močno povezane z dvema vodilnima mislecema, Vladimirjem Iljičem Leninom in Aleksandrom Vasiljevičem Čajanovom, ki sta se v prvih desetletjih 20. stoletja spuščala v ostre polemike, ki so odsevale različne interese in obete, ki so v ruski družbi že dolgo tleli in so se silovito razkrili v času revolucije leta 1917. Takratna Rusija je bila v osnovi agrarna država, industrija pa je predstavljala zgolj majhen delež državnega gospodarstva. Kmetje so bili veliko številčnejši kot industrijski delavci in – kljub vzniku kapitalističnih kmetijskih podjetij (o pomembnosti katerih so burno razpravljali) – so bili velika večina podeželskega prebivalstva. Kmečke skupnosti so nudile okvir, v katerem je potekal vsakdanjik večine Rusov. Lenin (in širše boljševiki) in Čajanov (predstavniki *narodnikov*)² sta to stvarnost interpretirala na različne načine in zavzela drugačna stališča glede vloge različnih družbenih skupin (še posebej kmetstva), kar je sprožilo srdite polemike o prihodnosti ruske družbe.

Prvotno se je velik razkorak osredinjal okoli več medsebojno močno povezanih vprašanj. Najpomembnejša so v prvi vrsti zadevala definicijo razrednega položaja kmetstva – ta vprašanja so bila močno povezana s praktičnimi temami, kot sta narava koalicij in vloga, ki bi jo lahko v revoluciji igrale različne skupine prebivalstva. Drugič, veliko so razpravljali o stabilnosti kmetstvu podobnih oblik (ali »načinov«) proizvodnje (glej tudi Bernstein, 2009). Bi te neizogibno razpadle, bi se lahko s časom reproducirale, ali pa bi potekala neenaka, vendar sestavljena procesa razpada in poustvarjanja? Tretjič, ali naj tisti, ki se zavzemajo za prehod v socializem, kmečko agrikulturno obravnavajo kot vredno nadaljevanja ali preobrazbe? Ali so kmečki načini proizvodnje obetaven način proizvodnje hrane in pomembno ter občutno prispevajo k razvoju družbe kot celote? Ali pa so druge oblike proizvodnje,

² *Narodniki* so bili rusko revolucionarno gibanje v poznem 19. in zgodnjem 20. stoletju. Prizadevalo si je za egalitarno družbo, ki bi temeljila na ruskih kmečkih skupnostih. V začetku 20. stoletja je zamislila tega gibanja izražala Socialna revolucionarna stranka, ki je imela močno podporo na ruskem podeželju (glej tudi Martínez-Alier, 1991).

kot so velike zadruga pod državnim nadzorom, veliko boljše (pa naj so kolhozi, ljudske komune ali kaj drugega)? Je kmetstvo ovira za spremembe, ker si bo prizadevalo zavirati prehod na tovrstne, domnevno večvredne oblike, ali pa bi lahko postalo glavno gonilo preobrazbe, potrebne na podeželju?

Danes, torej v začetku 21. stoletja, se številna od teh vprašanj zdijo strahotno zastarela, še posebej ko so vezana izključno na ruske razmere v obdobju po letu 1917. Vendar moramo upoštevati, da:

a) polemika nikakor ni omejena na Rusijo. Glavni predstavniki tistega časa so se navezovali in so v svoje analize poskusili vključiti tudi drugačne izkušnje iz drugih krajev: Amerike, Nemčije (zlasti Prusije), Švice, Češkoslovaške, Italije in Nizozemske. Prav tako je razprava hitro dobila svetovno razsežnost ter je segala od vzhoda do zahoda in od severa do juga. Kjerkoli je prišlo do prevzema oblasti ali večjih režimskih premikov, se je postavilo vprašanje, ali je socializem (oziroma širše: boljšo družbo) mogoče ustvariti z dodeljevanjem močne vloge kmetom pri splošnem procesu razvoja podeželja. To vprašanje se je nenehno porajalo, še posebej na območjih, kjer so bili kmetje v ospredju revolucionarnega boja: v Mehiki, Vietnamu, na Kubi in Kitajskem (Wolf, 1969). Razprave v teh državah so pogosto odpirale dodatno pomembno vprašanje: Kako naj bi izvedli zemljiške reforme? V Mehiki v tridesetih letih prejšnjega stoletja in Italiji neposredno v povojnih letih, ko so bile zemljiške reforme oblikovane in deloma izvedene, še zdaleč niso bile zgolj teoretično vprašanje, temveč neodložljiv problem. Leta 1974 so bile osrednja tema na Portugalskem, kmalu zatem v Angoli, Mozambiku in Gvineji Bissau; na Kubi po Castrovi revoluciji in potem znova po letu 2010; na Kitajskem v drugi polovici 40. let in nato ponovno od leta 1978 naprej. Enaka razprava se je pojavila v Vietnamu v letih 1954 in 1986, v času reform *doi moi*. Na Japonskem se je razprava začela po drugi svetovni vojni in se z dnevnega reda nikoli ni umaknila. Na Filipinih je bila tema pomembna v 50. letih 20. stoletja, se ponovno pojavila ob volitvah leta 1986 in postala še izrazitejša med in po aquinskih reformah leta 1988. Podobne razprave so se v Latinski Ameriki odpirale vedno znova, četudi vsakič s specifičnimi poudarki (kot na primer v obdobjih delovanja Ligas Camponesas v Braziliji in radikalnih agrarnih reform v Peruju); zajele so vso celino ter sooblikovale tamkajšnji agrikulturni sektor, kot ga poznamo danes. Mnogotere zemljiške reforme, ki so preplavile kontinent, je mogoče opredeliti kot boj med *campesinistas* (zagovorniki čajanovskih stališč) in *descampesinistas* (ki so zavzeli leninistična stališča). Polemika, ki se je najprej pojavila v Rusiji leta 1917, se je torej porajala vedno znova. Kot piše Kerblay (1966: xxxvi): »Medtem ko je Lenin [...] zahteval takojšnjo zaplenitev velikih posesti [...] in nacionalizacijo zemljišč, vključno s kmečkimi, je bila Liga za agrarno reformo [v kateri je

bil Čajanov član izvršnega komiteja] naklonjena predaji vseh zemljišč kmetom.«

Enaka razprava se je ponovno, četudi v rahlo drugačni obliki, pojavila glede (možne) vloge kmečkih skupnosti. Na *mire*, ruske kmečke skupnosti, so se pogosto navezovala mnoga radikalna politična gibanja v Rusiji. Tudi druge so tovrstnim skupnostim priznavali možno vlogo pri tranziciji. Mariátegui, vodilni latinskoameriški radikalni mislec, je na primer zapisal (1928: 87): »Kmečke skupnosti utelešajo učinkovito zmožnost za razvoj in preobrazbo.«

b) Polemike niso ostale omejene le na agrarna vprašanja, temveč so se razširile tudi na mnoga druga. V Peruju je tak primer t. i. »el problema del indio«, vprašanje staroselske populacije, ki govori jezika *kečua* in *ajmara*, v andskem gorovju vzreja živino ter se sooča z močno diskriminacijo, izkoriščanjem in zatiranjem. Mariátegui je to »vprašanje staroselcev« spretno navezal na agrarno vprašanje in trdil, da lahko večdimenzijsko zanemarjanje in podrejanje domorodne populacije razrešimo samo z radikalno spremembo družbenih odnosov proizvodnje na podeželju. Enako se je zgodilo v Italiji, kjer je Gramsci povezal »vprašanje juga« in »agrarno vprašanje« (na jugu Italije so velika zemljiška posestva izvajala pritisk, ki je vse bolj obremenjeval celotno Italijo). Vstaje v Torinu leta 1920 so še jasneje pokazale, da bodo »delavci, ki se upirajo sami, samodejno premagani, razen če jim uspe združiti sile s tistimi na bližnjem podeželju, s katerim so v vsakem primeru povezani prek več družinskih vezi« (Gramsci, 1975: 28).³ Veliko pozneje je bilo na podoben način kmečko vprašanje razširjeno na Kitajskem: politika *san nong* (tri podeželska vprašanja) je kmečko vprašanje navezala na totalno agrikulturno proizvodnjo in privlačnost vaškega življenja (Ye idr., 2010).

Razprava o kmetstvu se je prav tako razširila na razprave o prispevku kmetijstva k razvoju družbe kot celote.⁴ Na kmetijstvo bi bilo mogoče močno pritisniti, s čimer bi prispevali k akumulaciji kapitala v urbani industriji in zagotovili potrebno ceneno delovno silo. Vendar so nekateri orisali druge možnosti. Uspešno podeželje (v nasprotju s kmetijstvom pod pritiskom) bi ravno tako lahko postalo privlačen notranji trg, ki bi industrializaciji nudil močno podporo (Kay, 2009). Druga razprava, ki je vzniknila mnogo pozneje, se je vrtela okoli trajnostnosti. Pri tem je zanimivo, da so njeni pobudniki, kot je na primer Vries (1948), izhajali iz čajanovske tradicije. Tudi vsakrš-

3 »Leninova teorija je bila, da je ključno zagotoviti podporo kmetov ali vsaj njihovo nevtralnost, saj predstavljajo večino prebivalstva. V Italiji pa je bilo jasno, da bo delavski razred svojo vizijo države in demokracije lahko uresničil samo, če prevzame breme največjega problema v državni zgodovini [...]: vprašanja juga« (Gramsci, 1975: 28).

4 Ta razprava je zgodovinsko znana kot razprava med Buharinom in Preobraženskim. Pozneje se je ponovno pojavila v številnih oblikah. Njen trenutni izraz, ki jasno sledi istim obrisom, najdemo v Jackson, 2009.

na današnja razprava o poti do trajnostnosti mora nujno vključevati vlogo kmetstva. Prav tako se vedno znova pojavlja razprava o revščini (glej na primer IFAD, 2010). Število revnih po svetu se žal še naprej vztrajno povečuje in je leta 2010 doseglo 1,4 milijarde ljudi. Kar 70 odstotkov revnih živi na podeželju in so bolj ali manj odvisni od kmetijske dejavnosti. Pomanjkanje hrane je pogost in ponavljajoč se pojav. Po napovedih se bo morala svetovna proizvodnja hrane podvojiti do leta 2050, ko naj bi svetovno prebivalstvo doseglo vrhunec. Vendar pa se niti kratkoročno pomanjkanje hrane niti dolgoročna potreba po kmetijski rasti ne izrazita v priložnosti za revne na podeželju. Namesto tega sprožata nove korporativne naložbe (najbolj vidne v grabljenju zemlje), kar preživetje mnogih ljudi na podeželju še dodatno otežuje in spodkopava.

c) Vedno bolj razvidno postaja, da začetna vprašanja in njihove poznejše razširitve na druge razprave niso pomembne zgolj za radikalno levico. Drugi politični tokovi, vključno z institucionalizirano znanostjo, so se morali posvetiti istim vprašanjem in jih razrešiti. V vseh primerih je prišlo do razkorakov pri enakih vprašanjih. Nobena razprava ni zmogla razrešiti spremljajočih polemik. Zaradi slabe opremljenosti z glavnimi koncepti in področji zanimanja ter neupoštevanja morebitnih pomembnih prispevkov Čajanova k razrešitvi tega vprašanja niso veliko prispevale niti znanstvene discipline, kot so agrarna ekonomija, razvojna ekonomija, podeželska sociologija in kmečke študije, niti institucije, kot sta Organizacija ZN za prehrano in kmetijstvo (FAO) ter Svetovna banka (Shanin, 1986; 2009). Nekateri so našli specifične rešitve, kot je na primer razglas smrti kmetstva, vendar se niso izkazale za zelo koristne.

Ta knjiga ne cilja na izčrpno rekonstrukcijo zgodovinskih polemik in ne hli ni, da jih razrešuje *ex post*. Naš cilj je spojiti jedro čajanovskega pristopa in ga navezati na trenutna vprašanja v središču mnogih novih podeželskih gibanj.

Ključen uvid čajanovskega pristopa je: četudi kapitalistični kontekst, v katerem kmet deluje, kmečko proizvodno enoto pogojuje in nanjo vpliva, ji ne vlada neposredno, ampak s pomočjo niza ravnovesij. Ta ravnovesja povezujejo kmečko enoto, njeno delovanje in njen razvoj v širši kapitalistični kontekst, vendar na zapleten in nedvomno značilen način. Tovrstna ravnovesja so ureditvena načela, ki (pre)oblikujejo potek dela na poljih, vzrejo goveda, gradnjo namakalnih sistemov ter potek in materializacijo identitete in medsebojnih odnosov. Razpon in kompleksnost vpletenih ravnovesij, ki se vzpostavljajo vedno znova, porajata impresivno heterogenost kmečke agrikulture in ustvarjata stalno dvoumnost. Po eni strani je kmetstvo zatirano in nerazumljeno, po drugi strani je nepogrešljivo in ponosno. Kmet tako trpi in se upira: včasih v ločenih trenutkih in včasih sočasno. Podobna zmeda

in navidezna protislovja veljajo za kmetijstvo v celoti; včasih doživi obdobja dekmetizacije, drugič pa ponovne kmetizacije. To izhaja iz kompleksnih vzajemnih delovanj različnih ravnovesij, iz načina njihovega vzdrževanja in tega, kako jih različni akterji (kmetje, njihove družine, skupnosti, interesne skupine, trgovci, banke, državni aparati, agroindustrije itd.) preoblikujejo.

Čajanov izpostavlja dve ravnovesji (med delom in porabo ter med garaštvom in uporabnostjo), ki se na kmetijah izenačujeta na način, edinstven za določeno kmetijo ter vezan na potrebe in obete kmečke družine, ki tam živi in dela. Ta ravnovesja sestavljajo neprimerljive entitete (na primer delo in poraba), ki so nujno medsebojno povezane. Ravnovesja posledično tvorijo »vzajemne odnose« (Čajanov, 1966: 102, poševni tisk dodan). Izhajajoč iz tega pristopa bom razpravljal o širšem naboru ravnovesij – nekaterih v današnjem kmetstvu in drugih, splošnejših, v smislu, da kmečko agrikulturo povezujejo z dinamikami, potekajočimi v širšem okolju. Na ta način nadgrajujem pristop Čajanova. Z drugimi besedami: želim preseči mnoge časovne in prostorske omejitve, prisotne v delu Čajanova (ki se jih je avtor dobro zavedal),⁵ in identificirati ravnovesja, ki delujejo kot glavna ureditvena načela današnje kmečke agrikulture. Prav tako bom poskusil zabeležiti, kako lahko kmečka agrikultura prispeva k odzivanju na nekatere pomembnejše izzive, s katerimi se človeštvo sooča; tovrstni odzivi se močno zanašajo na ustrezno usklajevanje različnih ravnovesij, vsaj če je različnim kmečkim skupinam prebivalstva dan dovoljšen »prostor« (Halamska, 2004), oziroma si ga osvojijo.

Bogata tradicija kmečkih študij, ki se je po svetu razvila v 20. stoletju, je zabeležila mnogo ravnovesij. Pokazal bom, da umetnost kmetovanja,⁶ kot se je Čajanov izrazil v *Socialni agronomiji* (1924: 6), temelji na veččem usklajevanju in prepletanju vzajemno delujočih ravnovesij. S pomočjo tovrstnega usklajevanja se kmetije spremenijo v »dobro delujoče celote«, kot je Dirk Roep (2000) trdil o delovanju nizozemskih kmetij ob prelomu tisočletja.⁷ Poskusil bom pokazati, da so izravnave, ki jih presojava, vse prej kot mirujoče. So dinamične: želje kmečkega prebivalstva po emancipaciji prevajajo v nenehen agrarni in podeželski razvoj – razen če ta razvoj zavrejo drugi

5 Thorner (1966: xxi) k temu pripominja, da »je Čajanov sam priznal, da je njegova teorija delovala bolje za redko kot pa gosto poseljene države. Prav tako je delovala bolje v državah, v katerih je bila agrarna struktura v pretresu [...], kot pa v državah z rigidnejšo agrarno strukturo. Za kraje, kjer si kmetje zemlje niso mogli zlahka kupiti ali si je vzeti, bi morali njegovo teorijo močno spremeniti.« Bilo je še več drugih omejitev.

6 *The Art of Farming* je najstarejši agronomski priročnik na Zahodu in je zelo dobro napisan. Leta 1977 je bil ponatisnjen. Njegov avtor je španski agronom Columella.

7 Zanimivo je izpostaviti, da je skoraj sto let prej Čajanov uporabil isto primerjavo kmetije kot »stroja« (1966: 44). Pri pisanju svoje knjige se Roep tega ni zavedal. Vendar je kot član kmečke družine iz vsakdanjih izkušenj dobro poznal ta vidik kmetovanja.

odnosi in okoliščine. Na koncu bom ponazoril, da usklajevanje in prepletenost različnih ravnovesij kmetij ne loči od njihovega politično-ekonomskega okolja. Namesto tega jih vanj hkrati vpne in od njega oddalji. Vsako ravnovesje je celota sprva neprimerljivih entitet, ki pa morajo biti kljub temu združene in poravnane. Obstaja torej potreba po doseganju najboljše možne izravnave. To nakazuje kompromise in pogosto ustvarja trenja. Upravljanje ravnovesja in (če je potrebno) poskusi njegovega prevrednotenja pogosto privedejo do družbenih bojov ali njihovega podžiganja. To še posebej velja, ko upoštevamo raznolike oblike družbenega boja.

Različna ravnovesja skupaj tvorijo zapleten sistem misli, ki

se zanaša na dve osnovni načeli: dualizem in relativizem. Dualizem je način dojemanja nasprotij, ki so ločljiva, vendar se sočasno dopolnjujejo. Vsa andska območja se, na primer, delijo v visoka in nizka, s prstmi, ki so v osnovi hladne ali tople. Vendar pa z uporabo načela relativizma ta nasprotja izgubijo svoje absolutne razmejitve. V vlogi izhodišča za kmetovo nanašanje in dojemanje visok teren tako postane nizek – kar je za zunanjega opazovalca jasen znak logične neskladnosti, je za kmeta gladek prehod za stapljanje nasprotujočih si vrednot. Referenčna točka je sredina (Salas in Tilmann, 1990: 9–10).

Umetnost kmetovanja je v veliki meri odvisna od dobre presoje za oceno različnih ravnovesij. »Lahko zatrdimo, da umetnost kmetovanja temelji na najprimernejši rabi mnogih partikularnosti, ki izhajajo iz njihovih kmetij« (Čajanov, 1924: 6). Te partikularnosti so razumljene in upravljane kot del ravnovesja: skupaj se pretakajo v izravnavo, ki partikularnosti, kot so razpoložljiva zemlja, število goveda, število ljudi, ki lahko pri delovnem procesu pomagajo, prihranki in naložbe itd., poveže v eno, dobro delujočo celoto. Ravnovesje je regulatorna naprava (nekako kot termostat), ki neprestano beleži pomembne informacije (na primer temperaturo v sobi) in jih prevaja v ustrezne odzive (na primer povečanje, zmanjšanje, zamik ali popolna prekinitev ogrevanja). Pri tem je bistveno, da se pri razpravljanju o teh ravnovesjih Čajanov v prvi vrsti ozira na značilnosti (in splošne interese, obete in izkušnje) kmečkih družin. Ko govorimo o ravnovesju dela in porabe, ne govorimo o abstraktni, marveč specifični (oziroma konkretni) potrebi po porabi posamezne družine. Enako velja za delo: govorimo o količini in kakovosti dela, ki ga je pripravljena in zmožna opraviti partikularna kmečka družina (ki živi v partikularnih razmerah). In navsezadnje je družina določna konstelacija, ki jo označujejo specifične značilnosti, kot je razmerje med porabniki/

delavci (ki bo pojasnjeno pozneje). Vendar kmet ali kmetica sama uravnava in prireja različna ravnovesja.

Tako lahko analogijo termostata razširimo, da orišemo specifičnost čajanovskih ravnovesij. Prvič, medtem ko termostat sprejema in se odziva na objektivne podatke (na primer temperatura v stopinjah Celzija), ki niso odprti za pogajanje in kakršnokoli subjektivno vrednotenje, čajanovska ravnovesja ključno upoštevajo, kako partikularne lastnosti zaznavajo vpleteni akterji (torej kako temperaturo v sobi doživljajo tisti, ki so v njej). To je veliko bolj zapleteno kot delo z zgolj objektivnimi podatki. Drugič, medtem ko je termostat popolnoma avtomatizirana naprava, ki lahko deluje brez stalne prisotnosti ali posredovanja kateregakoli akterja, čajanovski tip ravnovesja kritično upravlja akter (ali skupina akterjev) – tj. obrtnik, ki razume kmetovanje. Tretjič, termostat vgrajenemu algoritmu sledi na linearen, nedvoumen in brezkompromisen način. Termostat ni zmožen ustvariti raznolikosti. Osemnajst stopinj Celzija je popolnoma enako v ponedeljek zjutraj kot v sredo zvečer. Vendar pri presojanju čajanovskih ravnovesij vpleteni pogosto upravljajo s pravili, ki so del kulturnega repertoarja njihovih skupnosti ali strokovne skupine. Tovrstna pravila vedno kažejo na aktivno interpretacijo in ustrezno uporabo v partikularnih situacijah. Niso uporabljena v mehanskem razmerju ena proti ena. V kmetovanju ni preproste matematike. To je eden od razlogov, da se pojavlja raznolikost, pojasnjuje pa tudi, zakaj se kmetje pogosto prepirajo.

Če povzamemo, čajanovska ravnovesja torej kritično upoštevajo specifične situacije posamezne kmečke družine in kmetije. Kot taka so odvisna od akterjev in niso avtomatizirane naprave. Upravljanje ravnovesja (torej njegova uporaba v posamezni situaciji za ustvarjanje rešitev) vključuje akterje, ki so sposobni razbrati pravila in situacije ter sprejeti ustrezne odločitve. Pri tem se pojavi ključno vprašanje spola, ki v prvotnih delih Čajanova ni omenjeno, vendar je bilo od osemdesetih let naprej na tem področju opravljenega veliko prelomnega dela (glej Rooij, 1994; Agarwal, 1997). Dodaten sklop notranjih družinskih odnosov, ki bodo v prihodnosti kmetovanja vse bolj odločilni, se nanaša na medgeneracijsko obnovo in zlasti na možnosti mladih v kmetijstvu. Na teh področjih ostaja še veliko dela (Bela, 2011; Savarese, 2012).

Večina ravnovesij, o katerih razpravljamo v tej kratki knjigi, zadeva odnose (posredne ali ne) med kmečko enoto in širšim okoljem. Slednje ima na kmečke enote pogosto škodljiv vpliv. Zato je urejanje relevantnih ravnovesij občutljivo, saj najboljše možne izravnave ne iščejo zgolj kmečke družine. Zunanji dejavniki (kot so agroindustrije, banke, trgovska podjetja, trgovske verige, tehniki in ekspanzionisti) prav tako poskušajo prevrednotiti in

dejavno posegati v različna ravnovesja, da bi bolje ustrezala njihovim računnicam, četudi na škodo neposrednih proizvajalcev. Številna ravnovesja, o katerih bomo razpravljali, so tako posledice ali upodobitve antagonizmov. So bojišče, na katerem se zastopniki različnih sklopov interesov srečujejo, spopadajo, usklajujejo in/ali pogajajo. Ocenjevanje točne izravnave za vsako posamezno od mnogih medsebojno povezanih kompromisov (ali ravnovesij v čajanovskem besedišču) je tako vpeto v širše boje. Razprava o različnih ravnovesjih prav tako razjasnjuje, da boj kmetstva ni omejen na ceste, zasedanje osrednjih trgov glavnih mest in podtikanje ognja v McDonaldsih, temveč poteka, tudi ko kmetje poskušajo izboljšati polje ali zgraditi skupnostni namakalni sistem.

Čajanovska ravnovesja sestavljajo in upravljajo kmetovanje. Znotraj partikularnih časovno in krajevno zamejenih kontekstov (pre)oblikujejo postavitev in rodovitnost polj, število in vrsto goveda, donose pridelkov in živali itd. Skratka, »organizacijski načrt kmetije« (1966: 118) in njegov razvoj skozi čas upravljajo različna ravnovesja. Če se umetnost kmetovanja izraža skozi prelepa polja, ustrezno uležan gnoj, obilne žetve žita in telice z zdravimi potomci, jedro te umetnosti tvorijo usvajanje, izpopolnitev in ustvarjalno mešanje različnih ravnovesij.⁸ So orodja, ki jih umetnik uporablja za ustvarjanje svoje mojstrovine.

Vendar to ne poteka zgolj na kmetijah. Kmečke družine uporabljajo različna ravnovesja, da svoje interese, obete in želje prevedejo v scenarij, ki med drugim opredeljuje, kako naj se kmetija razvija v prihodnosti, deluje na tržnicah ter vaških sestankih itn.

Kmetje pogosto izberejo izravnave, ki organizacijo, delovanje in razvoj kmetije oddaljijo od tržnih neposrednosti in tako proizvodno enoto, kmečko družino in skupnost, ki ji pripadajo, zaščitijo (čeprav samo delno) pred številnimi grožnjami na teh trgih. Ravnovesja, ki se prevajajo v specifične izravnave, je tako mogoče razumeti kot obliko polanyijevske »protitržne naprave«: kmetom in kmečki agrikulturi pomaga zanihati stran od trgov, kadarkoli in kjerkoli je to potrebno. Država tako ni edina, ki posreduje, da popravi kakršnakoli večja neravnovesja med gospodarstvom, ekologijo in družbo. Partikularen del civilne družbe (torej kmetstvo) je tisti, ki »poseže« v razvoj kmetijstva in ga umakne z zgolj ekonomsko določene poti. Aktiven nadzor kmetstva nad različnimi ravnovesji v kmetijstvo vnaša konstelacijo, ki je produktivnejša, priskrbi več zaposlovanja ter mnogim ponuja več

8 Usvajanje različnih ravnovesij je ključen element kulturnih repertoarjev kmečkih družb. Mnoge izravnave so zgoščene (»institucionalizirane«) v izkustvena pravila, pregovore, lokalne norme, vrednote in sklope znanja, ki določajo, kako je »dobro kmetovanje« organizirano. To izjemno pomaga znižati transakcijske stroške (Saccomandi, 1998; Ventura, 2001; Milone, 2004).

samostojnosti in prostora za samoupravljanje, kot ga lahko ponudijo kapitalsko-delovna razmerja in/ali kmetovanje pod izključnim nadzorom trgov.

Politična relevantnost kmečkih teorij

Zgodovinskih razprav o kmetstvu in kmečki agrikulturi ni mogoče zemariti kot nepomembno in zastarelo prepiranje. Odsevajo in navezujejo se na različne poti za ustvarjanje in razvoj specifičnih družbeno-materialnih resničnosti. Osnovne dileme obstajajo še v današnjem svetu, morda še celo bolj kot kadarkoli prej (glej na primer delo Mazoyerja in Roudarta (2006), ki trdita, da ekonomske krize današnjega kapitalizma ni mogoče razrešiti brez ustreznega odziva na neznansko revščino, na katero je obsojen velik del podeželskega prebivalstva). Enako velja tudi za temelje dela Čajanova. Pred tridesetimi leti je Paul Durrenberger vprašal: »Zakaj bi se njegovemu delu posvečali več kot 50 let po nastanku?« (1984: 1). Njegov odgovor na to vprašanje se še vedno zdi sprejemljiv: »Najpreprostejši odgovor je, da je Čajanov razvil analizo ekonomije kmetij in gospodinjskih produkcijskih enot, ki je pomembna kjerkoli in kadarkoli tovrstne oblike najdemo« (ibid.).

Mislím, da je ponoven premislek o »umetnosti kmetovanja« več kot sto let potem, ko so prve razprave razdelile takratno radikalno levico, pomemben zaradi vsaj petih razlogov.

Prvi razlog je epistemološki. Kot v inteligentnem uvodu v Čajanova izpostavlja Mottura (1988: 7), v odnosu do kmetstva tako zdaj kot v preteklosti obstajata dve stališči. Prvo je nekritična vera (na primer populistično stališče v preteklosti in »držanje s kmeti« danes), drugo pa odkrit odpor. Med njima ni kritičnega stališča, kaj šele kritične teorije. Kot sem poskušal zagovarjati v *The New Peasantries* (2008), je kmečka agrikolturna praksa brez teorije. Hegemonska misel goji do kmetstva in kmetovanja aroganten odnos in je nevedna. Moderni svet se na kmečko resničnost ozira bodisi z zaupanjem bodisi z odporom, kar kmete spremeni v neprijetne ali celo nerodne pojave. Čajanov je v tej panorami redka izjema. Ponuja obljubo, da bi lahko razvili razumevanje kmetstva ali morda celo zgradili kritično teorijo. Odnos Čajanova z ruskim kmetstvom lahko opišemo z več ključnimi besedami. Prva in vodilna je radovednost. Empirična radovednost: kaj te ljudi spodbuja? Kakšni so njihovi medsebojni odnosi? Kaj lahko prispevajo družbi?⁹ Veliko pove

9 Leta 1966, ko je bilo delo Čajanova prvič objavljeno v angleščini, so bila vprašanja prav ista – le da niso bila vezana na agrikulturo, temveč na pretrese v jugovzhodni Aziji, kjer je kmečka vojska (Viet Cong) začejala uspešen boj proti najmočnejši vojski na svetu (ki jo je na koncu porazila).

to, da Čajanov poskuša odgovore najti pri kmetstvu – kmečka agrikultura in kmetje niso določeni od zunaj in pod vladavino »splošnih zakonov«. Zato je empirično poizvedovanje o dinamikah kmetstva nujno za izdelavo ustrezne teorije. To nastopi skupaj z drugimi ključnimi elementi: akademsko natančnostjo, vključenostjo v procese in upanjem.

Radovednost, usmerjena v dobro utemeljeno empirično raziskovanje, je v naslednjih desetletjih poganjala skoraj neizprosno ponovno izumljanje čajanovskega stališča. Mnogi raziskovalci in intelektualci, tesno povezani s kmetstvom, so šele pozneje odkrili vrednost in moč izvirnega dela Čajanova in tako prispevali k temu, kar zdaj imenujemo čajanovski pristop.

Drugi razlog za ponoven razmislek je, da se današnji svet sooča z neznanjskim, četudi zelo raznolikim procesom reemetizacije. To je izrazito vidno na primeru »vračanja« na manjše družinske kmetije na Kitajskem, v Vietnamu in drugih državah jugovzhodne Azije – v tem valu vračanja se je na Kitajskem ponovno vzpostavilo 250 milijonov kmetij, ki so državo spremenile v »akademski zlati rudnik« za kmečke študije (Deng, 2009: 13). Drug izjemen proces se je zgodil v Braziliji, kjer so se v eksodusu na podeželje (z začetkom v času vojaške diktature v 70. letih) iz večinoma (a ne izključno) nevarnih favel preselili stotisoči revnih. Zasedli so velike površine zemljišč, ki so bila po dolgotrajnem in težkem boju spremenjena v številne nove kmečke enote. Po zadnjih dveh popisih prebivalstva (1995–1996 in 2006) se je število manjših posestev povečalo za približno 400.000 (kar pomeni 10-odstotni prirast celotnega števila kmetij (MDA, 2009)). Novoustvarjene kmetije skupaj obsegajo površino 32 milijonov hektarjev, »kar je toliko kot šesteta skupna površina agrikulturnih področij Švice, Portugalske, Belgije, Danske in Nizozemske« (Cassel, 2007). Druge izraze reemetizacije najdemo v Evropi.

Tretji razlog za ponoven razmislek je porast novih, ponosnih in močnih mednarodnih gibanj, ki so pogosto omenjena kot »transnacionalna agrarna gibanja« (ang. *transnational agrarian movements*) oziroma TAM (Borras idr., 2008), kot je Via Campesina, kar dobesedno pomeni »kmečka pot«. Njihova rast sovпада (in je bila brez dvoma spodbujena) z naraščajočo pozornostjo, ki jo kmečkemu vprašanju namenjajo uveljavljene nevladne organizacije in organizacije, ki delujejo v okviru Združenih narodov. Sylvia Pérez-Vitoria je svojo knjigo iz leta 2005 nasloвила *Les paysans son de retour (Kmetje so se vrnil)*. In zares so se vrnil tako v praksi kot v politiki.

Četrty razlog je naraščanje zavedanja, da kmečka agrikultura vsebuje pomembne odzive na mnoga nova pomanjkanja (hrane, vode, energije, produktivne zaposlitve itd.), ki ogrožajo prihodnost našega planeta. Kmečko poljedelstvo lahko morda igra vlogo pri blaženju podnebnih sprememb, saj imajo po navedbah Via Campesine kmečke agrikulture hladilni učinek

namesto segrevalnega. Enako velja pri razmisleku o ekonomskih in finančnih krizah, ki pomembno prispevajo k nestabilnosti trgov: kmečko poljedelstvo v teh okoliščinah še posebej pride do izraza, saj ponuja zelo odporno obliko proizvodnje hrane.

Peti in zadnji razlog za ponoven premislek je, da zadnja desetletja beležimo premik kritične teorije onkrat številnih kategorij, ki so zaznamovale genezo in vrhunec industrijskega kapitalizma. Nekoč klasičen proletariat se je razpršil v več »razredov dela« (Bernstein, 2010a); klasična tovarna ni več glavno prizorišče konfrontacije med delom in kapitalom. Nasprotovanja med njima se zdaj pojavljajo na mnogih, širše razpršenih krajih ter zavzemajo nove in pogosto zanimive oblike (Hardt in Negri, 2004). Politična teorija, ki cilja na resen opis teh sprememb (na primer Harvey, 2010; Halloway, 2002; 2010), je razvila nove pristope, ki na stara vprašanja dajejo sveže odgovore in včasih ponudijo nepričakovane vidike.

Ti novonastajajoči pristopi poudarjajo izvorno delo Čajanova (četudi poredno) in hkrati omogočajo njegovo nadaljnje izpopolnjevanje. Z združenjem Čajanova in poznejših del, ki temeljijo na njegovih izhodiščih, lahko s temi novimi političnimi pristopi izboljšamo naše razumevanje številnih podeželskih bojev, ki danes potekajo po vsem svetu, ki ga nova podeželska gibanja poskušajo spremeniti.

Na tem mestu bom bežno omenil tri pojme, h katerim se bom vrnil v zadnjem poglavju [knjige]. Prvi je multituda. Kmetje v današnjem svetu so multituda. Obvladajo umetnost izmikavanja vladovanju (Scott, 2009; glej tudi Mendras, 1987); so zelo heterogeni; urejanje njihovega dela navdihujejo procesi, zelo oddaljeni od tržne logike: narava, družba in kulturni repertoarji vsi pomenijo enako pomembna ureditvena načela (o čemer bom razpravljaval v nadaljevanju [knjige]). Kmetje se upirajo deljenju proizvodnega procesa v ločene naloge ter naslavljajo težnjo po eksternalizaciji mnogih od teh del. Ustvarjajo skupno (gmajne) – ki je drugi pomemben pojem.¹⁰ Gmajne – kot so zasedena zemlja v Braziliji, skupne zbiralnice semen širom Latinške Amerike in Afrike, namakalni sistemi na Kitajskem, nova urbano-ruralna razmerja v Evropi ter na novo vzpostavljeni ugnezdeni trgi¹¹ povsod po svetu – se kažejo kot zelo produktivne in pomenijo prepričljivo alternativo

10 Gmajne so viri v skupnem lastništvu in v skupni rabi (ali po poimenovanju Elinor Ostrom (1990) »skupni bazeni virov«), ki se uporabljajo za ustvarjanje vrednosti.

11 Ugnezdeni trg je avtorjev koncept, s katerim označuje lokalizirane prostore menjave, kjer je poudarek na medosebnih odnosih, kakovosti produktov, razvoju lokalnega območja in varovanju okolja. Takšni trgi postavljajo v ospredje vrednote, ki so drugačne od vrednot globaliziranih trgov. Za analizo koncepta glej na primer besedilo Sergia Schneiderja, Natálie Salvate in Abela Cassola *Nested Markets, Food Networks, and New Pathways for Rural Development in Brazil* iz leta 2016 (v reviji *Agriculture* 6 (4)). Članek je dostopen na DOI: 10.3390/agriculture6040061 (op. ur.).

korporativnemu kapitalu. Tretji pojem so majhni vmesni, prazni prostori (ang. *interstices*), tj. kraji, kjer se nasprotovanja udejanjijo. To so špranje v svetovnem sistemu, strukturne luknje, ki se pojavljajo kot posledica množičnih procesov izključevanja. So praznine, ki jih državni aparati ne morejo upravljati s svojimi institucionalnimi napravami. Nekateri od teh prostorov se kar pojavijo, drugi pa so dejavno ustvarjeni iz pogosto kaotičnih in nasprotnojuočih si stvarnosti, v katerih se vsi premikamo.

Kmečke družine delujejo na preseku več takšnih razpok. Prva je povezana z dejstvom, da njihovo delo ni mezдно. Kapitalu ni neposredno podrejeno, čeprav ta poskuša ustvariti in izvajati zapletene in pogosto globoko prodirajoče mehanizme za nadzor kmečkega dela. Številni kmetje s pomočjo dejavnega in veččega prilagajanja mnogih ravnovesij, na katerih slonijo današnje kmetije, delovanje in razvoj svojih kmetij oddaljijo od tržne logike; s tem ustvarjajo vmesne prostore, v katerih in skozi katere se vedno tesneje povezujejo z ustvarjalci in upravljavci drugih tako nastalih vmesnih prostorov, pri čemer pogosto nastanejo nova družbena gibanja. Splošneje so ti vmesni, prazni prostori razpoke območja nenehnega boja in zibelke upora, ki včasih vzniknejo kot ustvarjališča trdnih alternativ kapitalističnim ureditvam. So kraji multitudine, v katerih se ustvarjajo in poustvarjajo singularnosti. K tem vprašanjem se bom vrnil v zadnjem poglavju [te knjige].

Kmečko poljedelstvo in kapitalizem

Čajanov (1966: 222) je jasno pokazal, da kmetije »obstajajo znotraj gospodarstva, v katerem prevladujejo kapitalistični odnosi; v proizvodnjo blaga so pritegnjene kot proizvajalci na drobno ter prodajajo in kupujejo po cenah blagovnega kapitalizma, njihov obratni kapital pa lahko temelji na bančnih posojilih«. »S pomočjo teh povezav vsak podvig malega kmeta postane organski del svetovnega gospodarstva. Kmet izkusi učinke splošnega svetovnega gospodarskega življenja, njegovo organizacijo močno usmerjajo kapitalistične svetovne ekonomske zahteve in tako skupaj z milijoni drugih vpliva na celoten sistem svetovne ekonomije« (ibid.: 258).

Na kratko, kmetije so torej del kapitalističnega sistema. Vendar je prav tako res, da: a) so njegov podrejen del (za primer glej ibid.: 257); b) same po sebi niso kapitalistične enote proizvodnje; in c) njihovo delovanje se značilno razlikuje od upravljanja kapitalističnih kmetijskih podjetij.

Kmetije nimajo strukture kapitalističnega podjetja ter ne temeljijo na odnosu med delom in kapitalom. Delo na kmetiji ni mezдно delo, kapital pa

ni kapital v marksističnem smislu (tj. ni kapital, ki mora proizvesti dodano vrednost z namenom ponovnih investicij, ki ciljajo na proizvodnjo še več dodane vrednosti). »Kapital« na kmetijah je v razpoložljivih orodjih, zgradbah, živalih in prihrankih. Vendar ta »kapital« zagotovo ni »vrednost, ki proizvaja dodano vrednost«, kot je menil Kautsky (1974: 65). Zgradbe, oprema itd. so instrumenti (ali sredstva) za spodbujanje in izboljšanje delovnega procesa. Odsotnost delovno-kapitalskega odnosa je ravno tista lastnost, ki kmetije razločuje od drugih enot agrikulturne proizvodnje. To je prav tako odločilen temeljni dejavnik pri čajanovskem pristopu.

Specifični notranji stroj kmetije pomeni, da jo pogosto upravljajo odločilno drugače kot kapitalistična kmetijska podjetja – in prav ta razlika je zelo pomembna. Kot piše Čajanov (1966: 89): »Manjše kmetije proizvajajo takrat, ko se kapitalistične kmetije ustavijo.« Thorner (1966: xviii) pravi, da »bi v primeru bankrota kapitalističnih kmetij kmečke družine lahko delale dlje, prodajale po nižjih cenah, pridobile ničelni presežek in še vedno leto za letom nadaljevale s kmetovanjem. Zato je Čajanov sklepal, da je konkurenčna moč kmečkih družin nasproti obsežnim kapitalističnim kmetijam veliko večja, kot je prikazano v delih Marxa, Kautskyja, Lenina in njihovih naslednikov.« Mariátegui (1928) dodaja: »Povsod okoli nas vidimo, da velikih lastnikov zemlje ne zanima fizična produktivnost zemljišča, temveč samo njegova dobičkonosnost.«

Kmečka agrikultura je del kapitalizma, vendar njen nelagoden del. Ustvarja vmesne prostore in trenja. Je zibelka upora in ustvarja alternative, ki delujejo kot trajna kritika dominantnih vzorcev. Počne, česar kapitalistične kmetije ne bi mogle. Kmečka agrikultura je »anaerobna« (Paz, 2006): preživi lahko tudi brez kisika dobička, ki ga korporativna agrikultura močno potrebuje. Kot del kapitalizma pa so kmetije tudi nemirne. S pomočjo ravnovesij več glavnih protislovij kmečka agrikultura prodira tako v kmečko družino kot tudi kmetstvo v celoti.

Vse to nakazuje, da združitev politično-ekonomske analize (tj. raziskovanja konteksta in načina njegovega delovanja na kmetije) in čajanovskih pristopov (ki nam omogočajo razumeti, kako se to dogaja v specifičnih situacijah in kakšni odzivi se razvijejo) ni samo možna (kot prepričljivo zagovarja Little (1989)), pač pa je pogosto celo nujna. Cilj ni dlakocepljenje o razlikah in domnevnih nezdržljivostih med njima, temveč njuna združitev in snovanje močnega teoretičnega orodja.

Ta knjiga zavrača prevladujoči pogled na kmetstvo kot pojav, nujno vezan na preteklost in periferijo. Prav tako ne prevzema stališča, da je modernizacija agrikulture na zahodu izničila kmečke načine kmetovanja. Kmečke družbe so zagotovo izginile, pojavil pa se je nov način kmetovanja, temelječ na pod-

jetniškem modelu (ki vsebuje popolno preureditev mnogih glavnih ravnovesij). Vendar se je kmečki način kmetovanja nadaljeval in prilagodil novim okoliščinam ter se od zgodnjih 90. let revitaliziral, okreпил in razširil; na kratko, doživel je renesanso. Številni kmetovalci (izraz uporabljam kot splošni pojem, ki zajema mnoge različne tipe) po vsem svetu nadaljujejo ali ponovno začenejajo proizvajati kot kmetje. To počnejo na različne načine, ki ustrezajo potrebam, težavam in možnostim, s katerimi se soočajo v zgodnjem 21. stoletju.

Kmetje iz, na primer, Latinske Amerike in severozahodne Evrope predstavljajo dve zelo različni entiteti. Poskus njihove uvrstitve v isto analitično kategorijo »kmet« upravičeno poraja vprašanje: »Kaj imajo sploh skupnega?« Bernstein (2010a: 112) se tega vprašanja loti tako, da išče »skupne družbene odnose s kapitalom«. Njegov argument, da kmete združujejo določeni skupni pogoji obstoja v razmerju do korporativnega kapitala, kar pomeni, da imajo tudi skupne interese in izhodišče za kolektivno ukrepanje, po mojem mnenju daje trdno podlago za uvrščanje kmetov v enovito entiteto (glej tudi Bernstein, 2010b: 308).

Zakaj je Čajanov genij?

Življenjepisa Čajanova ne bom podajal, saj so to drugi storili že veliko bolje, kot bi si upal pričakovati od sebe (Kerblay, 1966; Sprotto, 1988; Sevilla Guzmán, 1990; Danilov, 1991; Abramovay, 1998; Shanin, 2009; Wanderley, 2009). Želim pa poudariti, da njegova genialnost ni bila božansko navdihnjena: bil je, kot vsi (in morda še posebej geniji med nami), proizvod razmer, v katerih je živel. Prvi takšen dejavnik je specifično zgodovinsko ozadje, vključujoč neskončno in izjemno raznoliko rusko podeželje, ekonomsko depresijo sredi 19. stoletja, ko so si mnogi *miri* (kmečke skupnosti) in radikalna politična gibanja (znana predvsem pod krovnim izrazom *narodniki*) zamislila rusko prihodnost, zgrajeno na temeljih kmetstva in skupaj z njim (Sevilla Guzmán in González de Molina (2005) ponujata jedrnat pregled teh gibanj in njihovih programov). Čajanov je to ozadje zelo dobro poznal. Prav tako je bil s kmečkim življenjem seznanjen zaradi mnogih vsakodnevnih srečanj z njim, kot je razvidno iz številnih fragmentov *Socialne agronomije*, dela, dostopnega samo v nemščini in zaradi tega komajda znanega drugje. Poznal pa je še drug način spoznavanja kmečke agrikulture in njenih dinamik, ki je bil v tistem času razmeroma edinstven.

Drugič, Čajanov je imel dostop do edinstvene zbirke podatkov: zbirke *zemstev*. Auhagen, pisec predgovora k prvemu nemškemu prevodu *Teorije*

kmečke agrikulture, je pripomnil (1923: 1): »Ne poznam nobene druge države s tako bogato agrikulturno podatkovno zbirko, kot jo ima Rusija.« In Čajanov je (ugibam, da ponosno) pripomnil (ibid.: 7), da je sam Karl Marx o zbirki izrazil občudovanje in se zanjo zanimal. Bogati podatki so omogočali raziskovanje in analizo empiričnih vzorcev, ki so odsevali delovanje različnih ravnovesij. Skupaj z dobro razvitimi metodami statistične analize je dostopnost tega bogatega gradiva ustvarila edinstveno priložnost.

Tretjič, Čajanov je imel to prednost, da je delal in živel v tranzicijskem obdobju, ki se je začelo z boljševiško revolucijo leta 1917, čeprav se je prav ta prednost izkazala za smrtonosno. Bil je aretiran, pretrpel zrežiran sodni postopek in umrl v gulagu. A še preden so takšni tragični dogodki postali sistemska značilnost sovjetske družbe, je bila porevolucijska Rusija živahen vrelec zamisli, vključno z obsežnimi razpravami o možnosti daljnosežnih sprememb na podeželju. Čajanov, ki je bil v te razprave vključen na več ravneh, je bil eden tistih, ki so poosebljali optimizem teh gibanj.

Te tri sestavine so skupaj ustvarile edinstveno mešanico okoliščin in za tisti čas popolnoma nove smeri razmišljanja:

1. Teorijo kmečke agrikulture, ki je vključevala prve poskuse razgrinjanja dinamik posamične kmetije in kmečke agrikulture kot celote. Ta teorija je bila na mikroravni združena s širšo razpravo (na makroravni), v kateri je »izolirana država« (ali »otok«) nastopala kot metafora z močnim nakazovanjem na pomen skrbnega uravnavanja notranjega (ali nacionalnega) trga, še posebej pri mednarodnem trgovanju. Čajanov je prav tako razvil utopične predstave o tem, kako bi se lahko kmečka agrikultura razvila v bogati družbi v prihodnosti. To je počel anonimno pod psevdonimom Ivan Kremnev v romanu iz leta 1920, ki opisuje potovanje »Brata Alekseja« (Čajanov, 1976).
2. Zаметke tega, kar je Čajanov poimenoval »socialna agronomija«, v kateri več avtorjev prepoznava začetek podeželskega razvoja in razvojnih študij. Prav tako zarisuje agronomijo, ki prepoznava ključnost medsebojnega delovanja in preobražanja ljudi in žive narave (v nasprotju s pojmovanjem agrikulture kot izključne domene »zakonov narave«).
3. Teorijo vertikalnega sodelovanja (za razliko od »horizontalnega sodelovanja«, vsiljenega s »kolektivizacijo«, ki je sledila pozneje), ki je zgodnji primer tranzicijske teorije (Kerblay, 1985).

Zadnja izmed teh smeri razmišljanja, vertikalno sodelovanje, si zasluži celovitejšo razlago. Nanaša se na grajenje močnih zadrug okoli kmetij v proizvodni verigi. Na eni strani bi bile zadruge, ki bi za kmetije proizvajale vnose (na primer gnojila, stroje, posojila), na drugi pa zadruge, ki bi različ-

ne pridelke s kmetij predelovale in komercializirale. Tovrstne »zadruga bi manjšim obratom nudile vse prednosti večjih« (Čajanov, 1988: 155). V letih pred revolucijo leta 1917 je zadružno gibanje na ruskem podeželju pridobivalo na pomenu. Grajenje obsežnih zadružnih mrež je bilo temelj veliko širšega političnega projekta: tranzicije Rusije, projekta, del katerega je bila tudi radikalna agrarna reforma. Ta tranzicijski projekt naj bi vodili trije jasni cilji: 1) čim večja rast agrikulturne proizvodnje, ki bi prispevala k skupni rasti državnega gospodarstva;¹² 2) stremljenje k povečanju produktivnosti agrikulturnega dela; in 3) enakomernejša porazdelitev dohodkov v državi. S stališča Čajanova bi morala biti ta tranzicija zgrajena okoli kmetstva¹³ in bi jo moralo poganjati kmetstvo samo: »Pred nami so bili milijoni kmetov z lastnimi navadami in zamislimi o kmetovanju. Teh oseb ne more nihče nadzorovati. Njihovo početje je odvisno od njihove lastne pripravljenosti in njihovih lastnih pojmovanj« (ibid.). V tem in drugih vidikih se Čajanov približuje na kmetstvu temelječim političnim projektom, ki jih je Karl Marx predlagal v pismu z dne 8. marca 1881. V pismu Marx izpostavlja, da univerzalna teorija zgodovinskega razvoja ne obstaja. Ruske kmečke komune, je trdil, imajo možnost neposrednega prehoda v komunizem (za podobno misel glej tudi Hardt in Negri, 2004: 123, opomba 43).

To je bila precejšnja sprememba njegovega predhodnega razmišljanja, saj je v *Osemnajstem brumairu* (1963: 124) trdil:

Če med malimi kmeti obstajajo le lokalne povezave [...] in identiteta njihovih interesov ne poraja nobene skupnosti, nobene državne vezi in nobene politične organizacije med njimi, ne tvorijo razreda. Posledično ne morejo uveljaviti svojih razrednih interesov v lastnem imenu [...] Ne morejo se zastopati sami, morajo biti zastopani.

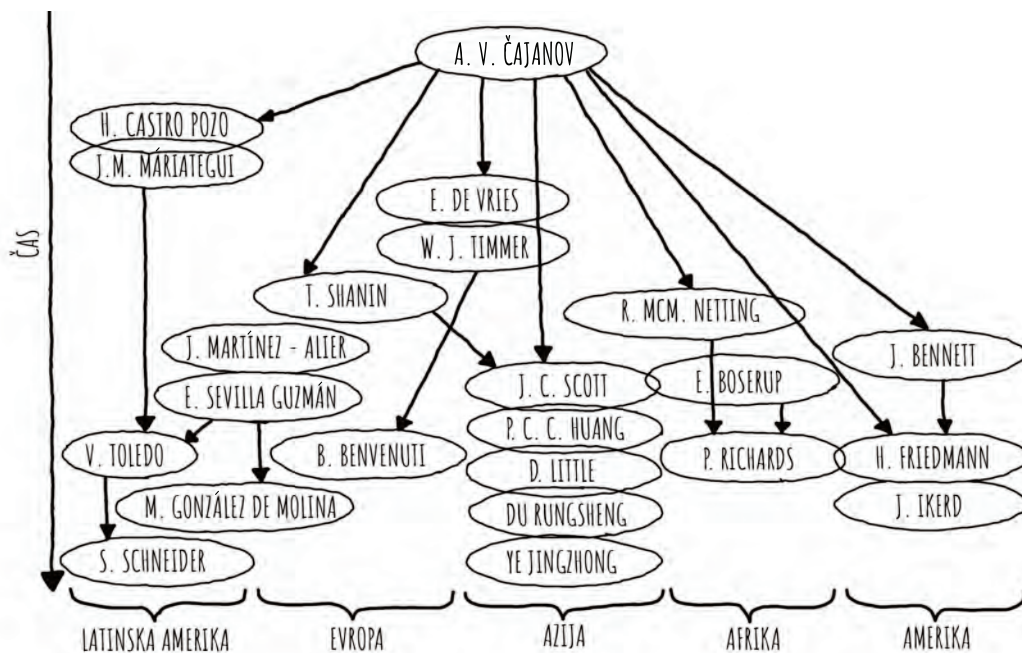
Sledeč temu izhodišču lahko postavimo tezo, da kmetje sami sebe v razred konstituirajo takrat, ko se začnejo sporazumevati (česar je zdaj v izobilju) in ko si delijo skupni politični projekt za preobrazbo podeželja. Ta razred je zmožen vplivati na tranzicije svojega časa – kar se trenutno dogaja v novih transnacionalnih kmečkih gibanjih in zaradi njih (kot je Via Campesina) ter v njihovih radikalnih programih za spremembe.

12 »Celotna prihodnost naše države [...] je odvisna od hitrega in energičnega napredka v naši agrikulturi in še posebej od tega, ali bo zmožna pridelati dva klasa pšenice povsod, kjer trenutno raste zgoj eden« (Čajanov, 1988: 154).

13 »Vsakdo se strinja, da bodo kmetije osnova za ustvarjanje nove agrikulture v Rusiji« (Čajanov, 1988: 137).

Rodovniški dokaz

Številni znanstveniki so svoja dela izrecno gradili na delu Aleksandra Vasiljeviča Čajanova. Še več pa jih je, ne da bi bili seznanjeni z njegovim delom, čajanovski pristop »poizumilo«; razlog je preprosto v tem, da temeljite empirične raziskave pogosto razkrivajo pojmovne okvirje, presenetljivo podobne teoretičnim stališčem Čajanova. V sliki 1 sem poskusil zbrati najbolj znane učenjake, ki so se močno opirali na delo Čajanova, četudi pogosto kritično. Ta rodovnik je vse prej kot popoln, vendar prikazuje vztrajen vpliv tega avtorja. Prilagam ga predvsem kot pripomoček za mlade znanstvenike in družbene aktiviste, ki so šele začeli odkrivati kmečke študije. Geografske oznake se ne nanašajo na kraj rojstva ali bivanja, ampak na kraje, kjer so ti učenjaki najintenzivneje izvajali empirično terensko delo. V tej knjigi skoraj vse citiram ali se nanje nanašam. Nekateri izmed njih (kot so Martínez-Alier, Sevilla Guzmán, Vries in Netting) so raziskovali na več celinah. Časovno obdobje se v grobem razteza od leta 1900 do danes.

Slika 1: Grafični prikaz čajanovske tradicije.

Prevod: Zoran Fijavž

Literatura

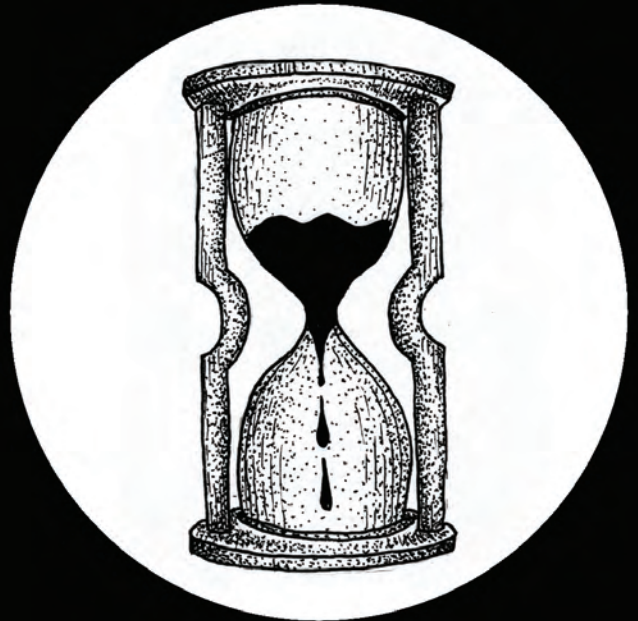
- Abramovay, Ricardo (1998): O admiravel mundo novo de Alexander Chayanov. *Estudos Avançados* 12(32). Dostopno na DOI: 10.1590/S0103-40141998000100006.
- Agarwal, Bina (1997): Bargaining and Gender Relations Within and Beyond the Household. *Feminist Economics* 3(1). Dostopno na DOI: 10.1080/135457097338799.
- Auhagen, Otto (1923): Vorwort. V *Die Lehre von der bäuerlichen Wirtschaft, Versuch einer Theorie der Familienwirtschaft im Landbau*, A. Tschajanow (avtor). Berlin: Verlagsbuchhandlung Paul Parey.
- Bernstein, Henry (2009): V. I. Lenin and A. V. Chayanov: Looking Back, Looking Forward. *Journal of Peasant Studies* 36(1): 55–81.
- Bernstein, Henry (2010a): *Class Dynamics of Agrarian Change*. Halifax: Fernwood Publishing.
- Bernstein, Henry (2010b): Introduction: Some Questions Concerning the Productive Forces. *Journal of Peasant Studies* 10(3): 300–314.
- Borras, Saturnino M., Marc Edelman in Cristóbal Kay (2008): Transnational Agrarian Movements: Origins and Politics, Campaigns and Impact. *Journal of Agrarian Change* 8(2/3): 169–204.
- Cassel, Guilherme (2007): A atualidade da Reforma Agraria. *Jornal Folha de Sao Paulo*, 4. marec.
- Chayanov [Čajanov], Alexander (1923): *Die Lehre von der bäuerlichen Wirtschaft Versuch einer Theorie der Familienwirtschaft im Landbau*. Berlin: Vedagsbuchhandlung Paul Parey.
- Chayanov [Čajanov], Alexander (1924): *Die Sozial Agronomie, ihre Grundgedanken und ihre Arbeitsmethoden*. Berlin: Verlagsbuchhandlung Paul Parey.
- Chayanov [Čajanov], Alexander (1966): *The Theory of Peasant Economy*. Homewood, Illinois: The American Economic Association.
- Chayanov [Čajanov], Alexander (1976): The Journey of My Brother Alexis to the Land of Peasant Utopia. *Journal of Peasant Studies* 4: 63–108.
- Chayanov [Čajanov], Alexander (1988): *L'economia di lavoro, scritti scelti, a cura di Fiorenzo Sperotto*. Milan: Franco Angeli/INSOR.
- Danilov, Viktor (1991): Alexander Chayanov as a Theoretician of the Co-operative Movement (uvodnik). V *The Theory of Peasant Co-operatives*, A. Chayanov (avtor). Columbus: Ohio State University Press.
- Deng, Zhenglai (2009): Academic Inquiries into the "Chinese Success Story". V *China's Economy, Rural Reform and Agricultural Development*, Z. Deng (ur.), 1–19. Singapore: World Scientific Publishing Co.

- Durrenberger, E. Paul (1984): *Chayanov, Peasants, and Economic Anthropology*. Orlando: Harcourt Brace.
- Gramsci, Antonio (1975): *Letters from Prison*. London: Jonathan Cape.
- Halamska, Maria (2004): A Different End of the Peasants. *Polish Sociological Review* 3(147): 245–268.
- Hardt, Michael in Antonio Negri (2004): *Multitude: War and Democracy in the Age of Empire*. New York: Penguin Press.
- Harvey, David (2010): *The Enigma of Capital and the Crises of Capitalism*. London: Profile Books.
- Holloway, John (2010): *Crack Capitalism*. London: Pluto Press.
- IFAD (International Fund for Agricultural Development) (2010): *Rural Poverty Report 2011: New Realities, New Challenges, New Opportunities for Tomorrow's Generation*. Rome: IFAD.
- Jackson, Tim (2009): *Prosperity Without Growth? The Transition to a Sustainable Economy*. London: Sustainable Development Commission.
- Kautsky, Karl (1974): *La cuestión agraria*. Buenos Aires: Siglo Veintiuno, Argentina Editores.
- Kay, Cristóbal (2009): Development Strategies and Rural Development: Exploring Synergies, Eradicating Poverty. *Journal of Peasant Studies* 36(1): 103–137.
- Kerblay, Basile (1966): A. V. Chayanov: Life, Career, Works. V *The Theory of Peasant Economy*, A. Chayanov (avtor), xxv–lxxv. Homewood, Illinois: The American Economic Association.
- Kerblay, Basile (1985): *Du Mir aux Agrovilles*. Paris: Institut du Monde Sovietique et de l'Europe Centrale et orientale.
- Little, Daniel (1989): *Understanding Peasant China: Case Studies in the Philosophy of Science*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Mariátegui, José Carlos (1928): *7 Ensayos de interpretación de la realidad Peruana*. Lima: Arnauta.
- Martínez-Alier, Joan (1991): The Ecological Interpretation of Socio-Economic History: Andean Examples. *Capitalism Nature Socialism* 2(2): 101–119.
- Marx, Karl (1963): *The Eighteenth Brumaire of Louis Bonaparte*. New York: International Publishers.
- MDA (Ministério do Desenvolvimento Agrário) (2009): *O Censo Agropecuário 2006 e a agricultura Familiar no Brasil*. Brazil: MDA.
- Mazoyer, Marcel in Laurence Roudart (2006): *A History of World Agriculture*. London: Routledge.
- Mendras, Henri (1987): *La Fin des Paysans, suivi d'une reflexion sur la fin des pasans: Vingt Ans Après*. Paris: Actes Sud.

- Milone, Pierluigi (2004): *Agricoltura in transizione: la forza dei piccoli passi. Un'analisi neo-istituzionale delle innovazioni contadine*. Doktorska disertacija. Univerza v Wageningnu, Nizozemska.
- Mottura, Giovanni (1988): A. V. Čajanov: proposte per una possibile linea di lettura di alcuni lavori (predgovor). V *L'economia di lavoro, scritti scelti*, A. V. Čajanov (avtor). Milano: Franco Angeli/INso.
- Ostrom, Elinor (1990): *Governing the Commons: The Evolution of Institutions for Collective Action*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Paz, Raúl (2006): El campesinado en el agro argentino: ¿Repensando el debate teórico o un intento de reconceptualización? *Revista Europea de Estudios Latinoamericanos y del Caribe* 81: 65–85.
- Pérez-Vitoria, Sylvia (2005): *Les paysans sont de retour, essai*. Arles, France: Actes Sud.
- Ploeg, Jan Douwe van der (2008): *The New Peasantries: Struggles for Autonomy and Sustainability in an Era of Empire and Globalization*. London: Routledge.
- Roep, Dirk (2000): *Vernieuwend werken; sporen van vermogen en onvermogen (een socio-materiele studie over vernieuwing in de landbouw uitgewerkt voor de westelijke veenweidegebieden)*. Doktorska disertacija. Univerza v Wageningnu, Nizozemska.
- Rooij, Sabine J. G. de (1994): Work of the Second Order. V *Rural Gender Studies in Europe*, L. van der Plas in M. Fonte (ur.), 69–79. Assen: Royal van Gorcum.
- Saccomandi, Vito in Bruno Benvenuti (1998): *Agricultural Market Economics: A Neo-Institutional Analysis of Exchange, Circulation and Distribution of Agricultural Products*. Assen: Royal van Gorcum.
- Salas, Maria in Hermann Tilmann (1990): Andean Agriculture – A Development Path for Peru? *ILEA Newsletter*, marec.
- Savarese, Elisabetta (2012): *Young People's Perception of Rural Areas: A European Survey Carried Out in Eight Member States*. Rome: Rete Rurale, Ministero delle Politiche Agricole, Alimentari e Forestali.
- Scott, James C. (2009): *The Art of Not Being Governed: An Anarchist History of Upland Southeast Asia*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Sevilla Guzmán, Eduardo (1990): Redescubriendo a Chayanov: hacia un neopopulismo ecológico. *Agricultura y Sociedad* 55: 201–237.
- Sevilla Guzmán, Eduardo in Manuel González de Molina (2005): *Sobre a evolução do conceito de campesinato*. Brasília: Via Campesina do Brasil in Expressão Popular.
- Shanin, Teodor (1986): Chayanov's Message: Illuminations, Miscomprehensions, and the Contemporary "Development Theory" (uvodnik). V *The Theory of Peasant Economy*, A. V. Chayanov (avtor), 1–24. Madison: University of Wisconsin Press.

- Shanin, Teodor (2009): Chayanov's Treble Death and Tenuous Resurrection: An Essay About Understanding, About Roots of Plausibility and About Rural Russia. *Journal of Peasant Studies* 36(1): 83–101. Dostopno na DOI: 10.1080/03066150902820420.
- Sperotto, Fiorenzo (1988): Aproximación a la vida y a la obra de Chayanov. *Agricultura y Sociedad* 48: 173–208.
- Thorner, Daniel (1966): Chayanov's Concept of Peasant Economy. V *The Theory of Peasant Economy*, A. V. Chayanov (avtor), xi–xxiii. Homewood, Illinois: The American Economic Association.
- Ventura, Flaminia (2001): *Organizzarsi per Sopravvivere: Un analisi neo-istituzionale dello sviluppo endogeno nell'agricoltura Umbra*. Doktorska disertacija. Univerza v Wageningnu, Nizozemska.
- Vries, Egbert de (1948): *De Aarde Betaalt: de rijkdommen der aarde en hun betekenis voor de wereldhuishouding en politiek*. Haag: Uitgeverij Albani.
- Wanderley, Maria de Nazareth Baudel (2009): *O mundo rural como um espaço de vida; reflexões sobre a propriedade da terra, agricultura familiar e ruralidade*. Porto Alegre: UFRGS Editora.
- Wolf, Eric R. (1969): *Peasant Wars of the Twentieth Century*. New York: Harper and Row.
- Ye Jingzhong, Rao Jing in Wu Huifang (2010): Crossing the River by Feeling the Stones: Rural Development in China. *Rivista di Economia Agraria* 65(2): 261–294.

VODA

Ženske so reko varovale podnevi, moški ponoči: okoljska pravičnost na področju hidroenergije

Abstract

The Women Protected the River during the Day and the Men Protected It during the Night: Environmental Justice in the Area of Hydropower

In many parts of the world, "environmentally friendly hydropower" does not represent a solution but instead contributes to environmental devastation and increasing social inequality. Since natural environments are not detached from social contexts, an intersectional approach that takes into account class differences, gender inequalities, ethnic boundaries, age, disability, and other diversities that generate social inequalities is needed. Internationally, women are part of environmental justice movements and struggle against corporate exploitation that has damaging effects on local ecosystems and communities. One of the most important local protests led by women in the region of the Southeast Europe are the "brave women of Kruščica" from Bosnia and Herzegovina, where the local population prevented international investors and corporations from building hydropower plants in the region. In addition to Bosnia and Herzegovina, women are also playing a crucial role in environmental activism in Slovenia. Nevertheless, the experiences of women across the world show that environmental activism is not free from patriarchal inequalities and the desire to make women conform to established patriarchal templates.

Keywords: environmental justice, hydropower plants, women's environmental protests, Southeast Europe, "the brave women of Kruščica".

Sonja Bezjak, PhD, is a sociologist and an Assistant Professor at the Faculty of Social Work's Chair of Social Justice and Social Inclusion. She is an environmental activist participating in the movement for the river Mura and a director at the Museum of Madness, Trate (sonja.bezjak@fsd.uni-lj.si).

Darja Zaviršek, PhD, is a sociologist and a Full Professor at the Faculty of Social Work. She heads the Chair of Social Justice and Social Inclusion, where she conducts action

research in the areas of handicap, gender, and ethnicity. She is also the President of the East-European Regional Association at IASSW (darja.zavirsek@fsd.uni-lj.si).

Povzetek

»Okolju prijazna hidroenergija« v številnih delih sveta ni del rešitve, temveč del problema okoljskega opustošenja, ki krepi družbene neenakosti, saj naravno okolje ni ločeno od socialnih kontekstov in ga moramo intersekcijsko razumeti v prepletenosti z razrednimi razlikami, spolnimi neenakostmi, etničnimi mejami, starostjo, hendikepom in drugimi človeškimi posebnostmi, ki generirajo družbene neenakosti. Ženske so po vsem svetu vključene v gibanja za okoljsko pravičnost in se borijo proti korporativnemu izkoriščanju, ki ima uničujoče učinke na lokalne ekosisteme in lokalno prebivalstvo. Tega se vse bolj zavedajo tudi ljudje, živeči na področjih, kjer mreže lokalnih in globalnih investitorjev načrtujejo gradnje hidroelektrarn, jezove ter vsakovrstne regulacije rek. Eden odmevnejših okoljskih protestov v regiji Jugovzhodne Evrope prihaja iz Bosne in Hercegovine; »pogumne ženske Kruščice« so uspešno zaustavile interese lokalnih in mednarodnih investitorjev in korporacij za gradnjo hidroelektrarn v lokalnem okolju. Refleksija pomembne vloge žensk v okoljskih protestih v Sloveniji in drugod po svetu obenem razkriva, da okoljski aktivizem ni brez ostalin patriarhalnih neenakosti in podrejanja ter ukalupljanja žensk v že znane patriarhalne šablone.

Ključne besede: okoljska pravičnost; hidroenergija; ženski okoljski protesti; Jugovzhodna Evropa; pogumne ženske Kruščice

Sonja Bežjak je sociologinja in asistentka za področje socialnega dela na Fakulteti za socialno delo, Katedra za socialno pravičnost in vključevanje na področju hendikepa, spola in etničnosti. Je okoljska aktivistka v gibanju za Muro in direktorica Muzeja Norosti na Tratah (sonja.bezjak@fsd.uni-lj.si).

Darja Zaviršek je sociologinja in redna profesorica na Fakulteti za socialno delo ter predstojnica Katedre za socialno pravičnost in vključevanje na področju hendikepa, spola in etničnosti. Ukvarja se z akcijskim raziskovanjem omenjenih področij. Je predsednica Vzhodnoevropske mreže šol za socialno delo v okviru IASSW (darja.zavirsek@fsd.uni-lj.si).

*Conflicts over dams are more than conflicts over water. They are conflicts over the human development and life itself.
Svetovna komisija za jezove, 2000: 3*

*»Biti ženska, ki se zavzema proti gradnji elektrarn v korist lokalnega prebivalstva in Slovenije kot celote, je težko. V energetiki so pretežno moški. Najprej nisem obstajala; moški so zavijali z očmi, ko sem začela govoriti, jemali so mi mikrofone in me niso pustili do besede. To je moški svet.«
Andreja Slameršek, 2020¹*

1 Osebni intervju z Andrejo Slameršek sta avtorici članka opravili 21. aprila 2020.

Uvod

Pitna voda ni nujna le za človeško biološko preživetje, temveč z njo ohranjamo higienske standarde vse bolj naseljenega planeta (ob izbruhu virusa Covid-19 je umivanje rok postalo najpomembnejši preventivni ukrep). Ženske, ki so najbolj povezane z vsakodnevnimi preživetvenimi tehnikami človeškega sobivanja, so v mnogih družbah preskrbovalke skupnosti s čisto vodo. Skrbijo za njeno redistribucijo ter jo pogosteje kot moški uporabljajo pri kuhanju in vsakodnevni skrbi za druge (Coles in Wallace, 2005; Water for All, 2020). A ženske redkeje povezujemo z vodo, ko gre za odločanje o čisti energiji prihodnosti in o energetskih virih nasploh. Zato se v članku ob kritiki hidroenergije osredotočamo na primere ženskega okoljskega aktivizma, kot je na primer delovanje »pogumnih žensk Kruščice«, okoljski aktivizem v Sloveniji in izkušnje žensk po drugih delih sveta.

Nekatere študije poudarjajo, da ženske v okoljski aktivizem pogosto vstopijo zaradi osebnih izkušenj v zvezi z družbenimi problemi in zdravstvenimi izzivi ter problemi, ki jih doživljajo njihovi družinski člani (Allen, Lyons in Stephens, 2019). Marta Gregorčič (2017) posebej poudarja pozicionalnost tistih žensk, ki na svojih hrbtih občutijo družbene neenakosti, osrediščene v patriarhatu in manjšinskih statusih. Prav ti so jih naredili občutljive za razpoznavanje okoljskih neenakosti, ki ne uničujejo le družin in skupnosti, temveč človeštvo. Zato ni naključje, da je ugledna slovenska aktivistka dejala: »Bitka na Muri ni bila le za Muro, temveč je prispevala k splošnemu dobremu, saj so se ozavestili ljudje po vsej Sloveniji« (Andreja Slameršek, 2020). Leta 2019 je v Katmanduju potekal prvi mednarodni kongres žensk, ki se borijo za reke, in sicer 8. marca, na simbolno najpomembnejši dan, ki obeležuje zgodovino ženskega aktivizma. Med zmagami, ki so jih ženske praznovale, so bile med drugimi ohranitev preostanka tekočih rek na Kitajskem brez jezov, zmanjševanje opustošenja rek v Vietnamu z razvojem čistejših energij in zaustavitev gradnje največje hidroelektrarne na svetu v Demokratični republiki Kongo (DTE Staff, 2019). Čeprav je globalna solidarnost na področju ženskega zavzemanja za čisto vodo in proti uničujoči korporativni hidroenergiji izjemnega pomena, so nekateri boji žensk avtentični, lokalni in vraščeni v lokalne tradicije.

V članku bomo pokazali, da »okolju prijazna hidroenergija« v številnih delih sveta ni del rešitve, temveč del problema okoljskega opustošenja že tako preobremenjenega ekosistema, ki povečuje družbene neenakosti. Koncept okoljske pravičnosti (*environmental justice*) poudarja, da je treba v razmislek o okoljskih tematikah med drugim vnesti kategorijo enake porazdelitve ekoloških tveganj in bremen ter enak dostop do naravnih virov in neokrnjenega okolja.

Okoljska pravičnost je potemtakem del prizadevanj za človekove pravice. Naravno okolje ni ločeno od socialnih kontekstov, zato ga moramo intersekcijsko razumeti v prepletenosti z razrednimi razlikami, spolnimi neenakostmi, etničnimi mejami, starostjo, hendikepom in drugimi človeškimi posebnostmi, ki generirajo neenakosti. Tega se vse bolj zavedajo tudi ljudje, živeči na področjih, kjer mreže lokalnih in globalnih investorjev načrtujejo gradnje hidroelektrarn in z njimi jezove ter vsakovrstne regulacije rek, ki so in bodo zarezale v življenja lokalnega prebivalstva. V okoljskih protestih v Jugovzhodni Evropi in pri nas se manifestira zaskrbljenost lokalnega prebivalstva in ljudi nasploh. Tisti, ki nimajo enakih možnosti dostopa do vse bolj omejenih vodnih virov, so prisiljeni spreminjati lokalno produkcijo, postajajo okoljski begunci, ne morejo profitirati od zelenega turizma in sodelovati pri ekološki pridelavi hrane, s tem pa okoljske neenakosti večgeneracijsko zaznamujejo življenja ljudi. Ženske so ob tem še posebno ogrožene in zato ni čudno, da so pri številnih protestih prav one močno dejavne (Estévez-Saá in Lorenzo-Modia, 2018).

Hidroelektrarne in jezovi: nosilci gospodarskega razvoja in okoljski uničevalci obenem

Delež porabe vode se med regijami in državami razlikuje. Razmerja med zalogami vode, obnovljivimi vodnimi viri² in višino porabe vode v prihodnosti bodo povečevala globalne neenakosti.³ Poleg regijskih razlik postaja, globalno gledano, pitna voda vse redkejša naravna dobrina, in sicer zaradi naraščanja števila prebivalstva, vse intenzivnejše porabe vode v kmetijstvu, industriji in gospodinjstvih ter dvigovanja temperature zraka. Po oceni Svetovne banke bi bilo, če bi se temperatura zraka povišala za 2 stopinji Celzija, od 100 do 400 milijonov ljudi izpostavljenih tveganju lakote, ena do dve milijardi ljudi pa bi lahko ostali brez ustrezne vode (Report of the Special Rapporteur on Extreme Poverty and Human Rights, 2019).⁴

2 Naravni obnovitveni procesi tekočih voda so na ravni države opredeljeni kot uspešnost ohranjanja stanja (notranjih, državnih) rek in podtalnice, ki se polnijo s padavinami (Ritchie in Roser, 2020).

3 Države OECD porabijo 20–25 % svetovne vode; države BRICS okoli 45 %; države ROW pa skupaj od 30–33 % (Ritchie in Roser, 2020).

4 Ko upoštevamo razlike v naravnih posebnostih regij, je pomembna komponenta sposobnost obnavljanja vodnega vira. Južna Amerika ima v povprečju na prebivalca 30.428 m³ obnovljivih vodnih virov na letni ravni; Vzhodna Evropa jih ima 21.833 m³; Severna Amerika 12.537 m³, v Zahodni in Srednji Evropi je povprečno na prebivalca 4.006 m³ obnovljivih vodnih virov na letni ravni, v severni Afriki pa samo 256 m³ (Ritchie in Roser, 2020).

Hydroenergija je v številnih delih sveta in tudi v Sloveniji pomemben del vzdržnih⁵ razvojnih strategij,⁶ saj naj bi »na okolju prijazen način prispevala k ekonomski rasti, zmanjšanju revščine, nadzorovanju poplav, zagotavljanju vode in nizkstroškovni proizvodnji energije« (Dogmus in Nielsen, 2019: 278; Jakomin, 2019). V delih sveta, kjer imajo velike težave z onesnaženostjo zaradi termoelektrarn, pomeni hidroenergija velik premik naprej, zato njene negativne učinke pogosto pozabljamo. Zaprtje termoelektrarn je vplivalo na zmanjšano onesnaženost zraka z žveplovim dioksidom in trdnimi delci, tako da so merilci emisij toplogrednih plinov kazali obetavno prihodnost.⁷ A vse več raziskav dokazuje, da je to samo del resnice (Siciliano idr., 2018: 199).

V številnih postsocialističnih državah, kjer »premog predstavlja 97 odstotkov proizvodnje električne energije na Kosovu, okoli 70 odstotkov v Srbiji ter Bosni in Hercegovini, več kot polovico v Severni Makedoniji, približno polovico v Črni gori in okoli 28 odstotkov v Ukrajini« (Kopač, 2019), se zdi, da je hidroenergija edini odgovor na perečo krizo onesnaženosti zraka in edini način energetskega razvoja. Zaradi premoga, ki ga uporabljajo elektrarne v Jugovzhodni Evropi, več tisoč ljudi v okolici in sosednjih državah umre prezgodaj (ibid.). Nekatera glavna mesta, kot sta Priština in Skopje, veljajo za najbolj onesnažena mesta na svetu, Sarajevo pa je leta 2020 pristalo na prvem mestu po onesnaženosti zraka v svetovnem merilu (Fazlič, 2020).

Iz gornjega opisa se zdi razumljivo, da zagovorniki hidroenergije tej pripisujejo pozitivne učinke, kot so izboljšanje kakovosti zraka, zmanjšanje porabe fosilnih goriv, upravljanje s poplavami, namakanje, zagotavljanje vode urbanim središčem, urejanje notranjega prometa, tehnološki napredek in ustvarjanje delovnih mest, torej zmanjševanje revščine (Ansar idr., 2014; Polimeni idr., 2014; Siciliano idr., 2018). Še do nedavnega, v 20. stoletju, so veliki jezovi simbolizirali gospodarski razvoj, zato je danes po svetu več kot

5 Pojem *sustainable* večinoma prevajamo kot trajnosten, vendar v tem članku uporabljamo pojem vzdržen, saj v ospredje postavlja vprašanje vzdržnosti oziroma nevzdržnosti delovanja sistema.

6 Za Slovenijo glej: Energetski koncept Slovenije (2015), dostopen na: <https://www.gov.si/zbirke/projekti-in-programi/energetski-koncept-slovenije/>; Akcijski načrt za obnovljive vire energije (2010), dostopen na: <https://www.energetika-portal.si/dokumenti/strateski-razvojni-dokumenti/akcijski-naclrt-za-obnovljivo-energijo/>; in Nacionalni energetski podnebni načrt (2018), dostopen na: <https://www.gov.si/zbirke/projekti-in-programi/nacionalni-energetski-in-podnebni-naclrt/> (vse 17. marec 2020).

7 Avstrija je aprila 2020 kot osma članica EU zaprla svojo zadnjo termoelektrarno pri Gradcu. Podobno načrtujejo tudi druge zahodne države – za razliko od postsocialističnih držav EU, ki so brez tovrstnih načrtov. Slovenija na primer predvideva zgolj zmanjšanje uporabe premoga za 30 % do takrat, ko nameravajo druge zahodne države termoelektrarne zapreti (ba, 2020).

50.000 velikih jezov⁸ (Richter idr., 2010: 15). V petdesetih letih 20. stoletja je bilo po svetu 5.000 velikih jezov, od tega tri četrtine v Severni Ameriki, Zahodni Evropi in na drugih industrializiranih območjih. Največ jezov, 5.000, so v teh delih sveta zgradili med letoma 1970 in 1975 (Svetovna komisija za jezove, 2000: 9). Ker so na območju držav OECD številne vitalne reke že pozidane, se je gradnja preselila na globalni jug, v na novo industrializirajoče se države v tropskem in subtropskem pasu ter v postsocialistične države (Richter idr., 2010; Scudder, 2017; Dogmus in Nielsen, 2019).⁹ Pogosto opravičilo za graditev velikih jezov v revnih afriških in azijskih državah je, da pomagajo zmanjšati revščino in omogočajo boljši dostop do električne energije, še posebej revnemu prebivalstvu v oddaljenih ruralnih okoljih (Siciliano idr., 2018: 204). Ključno vlogo pri glorifikaciji jezov in s tem hidroenergije imajo akterji globalne politične ekonomije, mednarodne finančne ustanove, Skupina Svetovne banke, Evropska investicijska banka, Svetovna trgovinska organizacija, vlade držav, številna strokovna združenja (na primer Mednarodno hidrološko združenje in Mednarodna komisija za velike jezove) ter vodilni makroekonomisti (Scudder, 2017: 429; Dogmus in Nielsen, 2019: 279). Tudi v slovenskem javnem govoru mnogi politiki, energetiki, ekonomisti in lobisti govorijo in pišejo o vodi in rekah kot neizkoriščnem potencialu obnovljivih virov energije ter energetske jezove umeščajo v kategorijo t. i. zelene energije (Damjan in Babič, 2020).¹⁰

Globalne neenakosti: okoljski in socialni učinki hidroenergetskih projektov

Takšne poglede želimo dopolniti z izsledki raziskav, ki poudarjajo povsem nasprotno vidike. Svetovna komisija za jezove je leta 2000 objavila poročilo, v katerem ugotavlja, da jezovi, ki spreminjajo reke in preusmerjajo njihov tok, vplivajo na človeška življenja, saj odločajo o tem, kdo bo imel dostop

8 Veliki jezovi so tisti, katerih zid presega 15 metrov (ICOLD, International Commission on Large Dams).

9 Poročila o Južni Ameriki pravijo, da tam načrtujejo ali že gradijo najmanj 2.200 velikih jezov, med njimi naj bi jih bilo le v Braziliji 1.700. Kritični glasovi ob tem poudarjajo velikanske posledice za okolje in družbeno življenje, vključno z novimi socialnimi problemi, ki bodo ob tem nastali (Richter idr., 2010: 16).

10 Na ministrstvu za infrastrukturo je 12. julija 2017 potekala javna razgrnitev okoljskega poročila za akcijski načrt za obnovljive vire 2010–2020 (AN OVE) in dokumenta AN OVE. Predstavnica ministrstva je v predstavitvi večkrat izpostavila nujnost maksimalnega izkoriščanja slovenskih rek za pridobivanje hidroenergije (glej Bežjak idr., 2017).

do vode in kako se bo spreminjalo življenje skupnosti (Svetovna komisija za jezove, 2000). Med škodljivimi učinki so najpogosteje omenjeni naslednji:

a.) Visoki stroški gradnje jezov

Jezove gradijo kot nacionalne »megaprojekte«, ki so za posamezne države predragi, gradijo jih predolgo, povezani so s korupcijskimi tveganji in imajo zato manj pozitivnih učinkov, kot bi pričakovali (Ansar idr., 2014; Svetovna komisija za jezove, 2000). Reprezentativni vzorec 245 velikih jezov, ki so jih med letoma 1934 in 2007 zgradili na petih celinah in v 65 državah, je pokazal, da so pri večini prekoračili načrtovane stroške, ki so bili v povprečju dvakrat višji, kot so bili ocenjeni (Ansar idr., 2014). Nacionalni »megaprojekti« so v različnih obdobjih nastajanja in izvedbe pogosto premalo transparentni. V Svetovnem poročilu o korupciji (2008: 86) Haas hidroenergijo uvršča v sektor z visokim tveganjem za korupcijo zaradi velikih proračunov in priložnosti, da se neprimerne prakse prikrije v velikih administrativnih sistemih. Tudi Scudder (2017: 435) poudarja enako, ko zapiše: »Od obsežne korupcije na vrhu, ki vključuje državne voditelje in gradbena podjetja, do lokalnih uradnikov, ki so odgovorni za povrnitev škode in za razvojne projekte, namenjene prizadetim ljudem.« Korupcijska tveganja sta v svoji študiji omenila tudi Dogmus in Nielsen, »še posebej v državah, kjer je v lokalnih upravah in politiki splošno pomanjkanje transparentnosti, kot na primer v Bosni in Hercegovini« (2019: 283). Zagovorniki hidroenergetskih projektov potemtakem zmanjšujejo pomen stroškov ter povzdigujejo ekonomski in družbeni pomen velikih jezov, da bi dosegli svoje cilje (Ansar idr., 2014: 7).

b.) Velika obremenitev za biodiverzitetu

Sprememba rečnega toka zaradi izgradnje velikega jezua pomeni uničenje vodnih habitatov in življenjskega kroga rib, rečnih vrst, ribolova, gojenja poljščin in paše, odvisne od poplavnih ekosistemov. Ekološke spremembe poplavnih ravnin, ki vplivajo na vegetacijo, gozdove in živali, vplivajo tudi na ljudi, skupnosti ter na naravni, finančni, fizični, človeški in družbeni kapital določene regije (Polimeni idr., 2014: 82). Od okoli 472 milijonov ljudi, ki živijo manj kot deset kilometrov stran od okoli 7.000 velikih jezov, jih kar 91 milijonov živi ob najbolj poškodovanih rekah (Richter idr., 2010: 31). Leta 2008 je ob 260 mednarodnih rekah živelo več kot 40 % svetovnega prebivalstva. Del prebivalstva je neposredno odvisen od prosto tekoče reke in njenega naravnega rečnega režima; večinoma gre za ljudi iz ruralnih okolij, ki vodo iz reke uporabljajo za pitje, kuhanje, umivanje, pranje, ribolov in transport. Reke so za skupnosti tudi vir preskrbe z lesom za gradnjo in kurjavo ter vir zelišč in hrane. Ljudje so razvili kmetijstvo, temelječe na poplavnem režimu rek, ki je odvisno od nihanja vodne gladine, poplav in suš na območju prosto tekoče reke.¹¹ Reke in njihova poplavna območja služijo tudi kot pašniki

¹¹ »V nekaterih kulturah bodo riž posadili tik pred poplavljanjem, želi ga bodo iz kanujev ali

za živino obrečnih skupnosti in transhumano pašo (Kotkasaari, 2008; Polimeni idr., 2014). Danes sta od biodiverzitete odvisna kulturna diverzitetata in zeleni turizem, ki je praviloma povezan z rečnimi viri.

Čeprav se države pri gradnjah velikih projektov v svojih dokumentih ukvarjajo s presojo vplivov na okolje, se ti osredotočajo predvsem na naravno okolje in manj na to, kaj bodo spremembe prinesle ljudem. Še več, tudi presoje vplivov na okolje, ki so potrebne pred pričetkom gradnje in s katerimi se pri nas ukvarja Ministrstvo za okolje in prostor,¹² pogosto niso vrednostno nevtralne, temveč odvisne od osebne naravnosti ocenjevalcev in odločevalcev, financerjev, družbene in politične atmosfere ter od mednarodnih dejavnikov in pritiskov. Številne raziskovalke in raziskovalci poudarjajo, da se škodljive vplive na okolje in ljudi praviloma minimalizira in da bi potrebovali zares neodvisne ocenjevalce (Siciliano idr., 2018; Fearnside, 2014).

Nobena skrivnost ni, da so tudi v Sloveniji¹³ jezovi hidroelektrarn uničili biodiverzitetu celotnih regij in otežili dostop do pitne vode lokalnemu prebivalstvu:

V Sloveniji je Dravsko polje zaradi hidroelektrarn katastrofalno uničeno. Pojavljajo se suše, podtalnica je že ob gradnji HE Zlatoličje upadla za devet metrov. Samočistilni procesi v vodi so se prekinili, koncentrirajo se strupi, zato se povečuje uporaba kemikalij za čiščenje vode, zaradi česar je potrebno več zahtevne tehnologije. Na Dravskem polju odsvetujejo uporabo vode iz pipe za dojenčke do šestega meseca starosti, saj je v njej zanje smrtna doza nitratov. Zaradi upada podtalnice morajo iskati vodo v nižjih plasteh; vodo iz različnih plasti mešajo, da pridejo do znižanja koncentracije nitratov. Tudi mulj je toksičen in problem je, kam ga odlagati. Veliki vodni valovi mulj razlivajo na kmetijske površine, ki zaradi strupov postanejo neprimerne za pridelavo hrane. Kmetijski zavod Ptuj je na to večkrat opozoril. Za lokalno prebivalstvo pomeni to katastrofo. Ptujsko jezero zaudarja, poroča okoliško prebivalstvo, saj se v njem nabira toksični mulj. Namesto da bi Dravske elektrarne mulj očistile, menijo, da naj za to poskrbi lokalna skupnost (Andreja Slameršek, 2020).¹⁴

pa bodo počakali, da se poplavna voda umakne« (Richter idr., 2010: 23).

12 Prim.: Ministrstvo za okolje in prostor, Direktorat za okolje, Sektor za strateško presojo vplivov na okolje (2020). *Celovita presoja vplivov na okolje*. Dostopno na: <https://www.gov.si/teme/celovita-presoja-vplivov-na-okolje/> (19. marec 2020).

13 V Sloveniji za prvo veliko hidroelektrarno šteje elektrarna Fala na Dravi, ki je začela obratovati leta 1918.

14 Več o problematiki glej Zemljarič, 2019; Klipšteter, 2017; Uredništvo, 2019.

c.) Neupoštevanje vpliva gradnje jezov na ljudi v večgeneracijski perspektivi

Ko ocenjujemo koristne učinke hidroenergije, pogosto spregledamo skupno denarno vrednost prihodkov, ki so jih ljudje razvili v odvisnosti od rečnega sistema. Če te izračune izpustimo iz ocen projekta, dobimo izkripljeno sliko distribucije koristi in skupno čisto vrednost projekta. Koristi, ki naj bi jih ljudem prinesla hidroenergija v primeru jezua Sélingué na reki Niger v Maliju, so bile ocenjene na 10,7 milijona evrov letno. Ker je jezo vrednost ribolova zmanjšal za ocenjenih 4,2 milijona evrov letno, so zaradi jezua največ pridobili prebivalci z urbanih področij, manj pa obrečni prebivalci, ki so izgubili zasluzke od ribolova (Richter idr., 2010: 24). Pri oceni koristi pogosto spregledamo, da se veliko ljudi še vedno prehranjuje z naravno proizvodnjo rečnih ekosistemov. Če tega vira prehranjevanja ni več, postanejo skupnosti bolj odvisne od trga hrane, kar njihovo življenje podraži (Siciliano idr., 2018: 205). Izguba rečnih ribjih vrst, ki je posledica zajezev rek, pomeni izgubo ribolova kot vira preživetja, kar ne prizadene le skupnosti neposredno ob zajezeni reki, temveč tudi skupnosti, ki so od hidroelektrarn oddaljene na stotine kilometrov (Richter, 2010: 23).

Svetovna komisija za jezove (2000) ocenjuje, da so do časa, ko je bilo napisano poročilo, zaradi gradenj hidroenergetskih objektov preselili že okoli 80 milijonov ljudi. Posledice preselitev se kažejo v razlastninjenju ljudi ter izgubi preživetvene in prehranske varnosti; povečata se brezposelnost in socialna anomija, saj ljudje izgubijo čustvene, kulturne in duhovne samoumevne stike med seboj in z okolji, v katerih so večgeneracijsko živeli. Zaradi preselitev nastajajo gosti poseljeni megalopolisi in njihovi revni deli (*favele*, *shanty towns*, barakarska naselja), okrepi pa se tudi boj za dostop do rodovitne zemlje (Brown idr., 2009: 303–304; Scudder, 2008). Ljudje so se prisiljeni prilagoditi novim okoliščinam, najti morajo nove vire preživetja, v nekaterih primerih pa se morajo odseliti na nove kmetije z manj rodovitne zemlje, na višjo nadmorsko višino ipd. (Polimeni idr., 2008: 66). Največje stroške izgradnje velikih jezov torej nosi revnejše prebivalstvo, ki je ranljivejše (na primer staroselci) ter brez vzvodov družbene moči in zastopanosti.

Odločevalci bi morali upoštevati družbeni vpliv izgradnje jezov, ki obsega posledice preselitev in vpliv na kakovost življenja vseh ljudi v porečju, vključno s čezmejnimi vplivi in stroški, ki jih bodo plačevale tudi prihodnje generacije. Projekti, ki naj bi prispevali k zmanjševanju revščine ali izboljšanju ekonomskih priložnosti ljudi, koristijo predvsem korporacijam.

d.) Premajhna ali nična pravica lokalnega prebivalstva do soodločanja

Ponekod se je uveljavil koncept okoljskega rasizma (*environmental racism*), ki se nanaša na okoljske politike, prakse in uredbe, zaradi katerih so določene etnične skupine deležne več okoljskih bremen (na primer bolj

onesnažen zrak in voda, več problemov z odpadki), imajo malo možnosti sodelovanja pri odločanju ali pa so iz odločanja o okoljskih bremenih povsem izključene (Bullard, 2001). Treba je torej upoštevati tako vplive na okolje kot na ljudi in predvsem glas lokalnega prebivalstva, ki je neposredno odvisno od nezajezjenih vodnih virov. Glas žensk, ki običajno utrpijo največ negativnih vplivov zaradi izgradnje jezov in nosijo največji delež bremena v skupnosti, je pri tem izjemnega pomena. Zato nekateri predlagajo, naj se poveča ocena socio-ekonomskih vplivov, kot so: družbena kohezija (sprememba v družbenem omrežju), kulturna sprememba (območja kulturnega pomena), nekmetske ekonomske dejavnosti (ki dobivajo manj vladnih transferjev), zdravje, preselitev (stroški preselitve, povezani s spremembo ravni vodne gladine), vrednost lokalno uporabljene in/ali prodane hidroenergije, spremembe v vrednosti nepremičnin in transportne zmožnosti, ki jih imajo ljudje (Brown idr., 2009: 306).¹⁵

e.) Uničenje kulturne in zgodovinske dediščine

Hydroenergija je ponekod vzrok za uničenje kulturne in zgodovinske dediščine. Takšna primera sta v zadnjem času poplavitve 10.000 let starega zgodovinskega mesta Hasankeyf ob jezu Illisu na turški reki Tigris in uničenje slapov Sete Quedas na reki Teles Pires v brazilski Amazoniji, ki so imeli za domorodske etnične skupine Munduruku, Apiaka in Kayabi velik spiritualni pomen. Tudi skupna ocena civilnodružbenih organizacij ob svetovnem kongresu hidroenergije leta 2019 v Parizu je bila, da jezovi ne prispevajo k pariškemu podnebnemu dogovoru in vzdržnim razvojnim ciljem Organizacije združenih narodov. V poročilu so zapisali:

Veliki hidroenergetski projekti – kakor tudi kaskade manjših jezov – so pogosto povzročili uničujoče posledice za ranljive skupnosti, vključno s staroselci. Hidroenergetski jezovi, skupaj z akumulacijami in daljnovidni, so povzročili preselitev od 40 do 80 milijonov ljudi. Družbeni in okoljski vplivi sežejo veliko dlje od teh neposrednih posledic. Z visokimi betonskimi zidovi hidroenergetski jezovi močno vplivajo na sladkovodne ekosisteme, prekinejo naravni tok vode in sedimentov, ovirajo migracije rib, slabšajo kakovost vode ter odstranijo edinstvene habitate in od njih odvisno biotsko raznovrstnost – vse to pa posledično vpliva na pravico lokalnih skupnosti, ki temelji na zdravi, prostote-

¹⁵ Raziskovalci tudi poudarjajo, da bi bilo treba izračunati stroške celotnega življenjskega kroga jezov: fazo njegovega načrtovanja, izgradnjo, fazo delovanja in njegov vpliv na ljudi ter na koncu fazo odstranitve jezov.

koči reki. Nedavno so ocenili, da so hidroprojekti ogrozili preživetje do okoli 472 milijonov ljudi, ki živijo vzdolž zajezenih rek (Civilnodružbene organizacije, 2019).

Upoštevanje dimenzije spola na področju okoljske pravičnosti

Ženske so običajno odgovorne za prinašanje vode in obdelovanje zemlje, zato so prve deležne negativnih posledic, če pride do onesnaženja vode in zemlje oziroma do izgube dostopa do vodnega vira in zemljišč. Obenem imajo malo ali nič besede, ko gre za upravljanje, kar še posebej velja za ruralne ženske, ki so redkeje pripuščene k političnemu odločanju o okoljskih vprašanjih (Polimeni idr., 2008; Baruah, 2017). Primeri iz Afrike, Indije in Kitajske kažejo, da imajo preselitve zaradi izgradnje jezu negativne posledice za ženske. Po preselitvi se zmanjšata podpora v skupnosti in socialna kohezivnost, na ženske se zgrne tudi večje breme pomanjkanja hrane, ki jo morajo poiskati; zato se med njimi poveča delež obolelih in izčrpanih. Po preselitvah so bile ženske ranljivejše za spolne zlorabe in druge oblike nasilja, saj so morale vire preživetja iskati na trgu delovne sile daleč od doma.

Eden od dobro raziskanih uničujočih primerov kolonialno genocidne preselitve staroselcev je bila skupnost Gwembe Tonga v današnji Zambiji in Zimbabveju, kjer so med letoma 1956 in 1962 zaradi izgradnje jezu Kariba preselili najmanj 57.000 ljudi, kar je bila celotna populacija, živeča ob reki Zambezi (International Rivers, 2020). Pred selitvijo so ljudje živeli v egalitarnih skupnostih, v katerih je bila raven enakosti med ženskami in moškimi velika, ženske pa so bile tudi lastnice zemlje. Britanska kolonialna oblast je po preselitvi pravico odločanja v skupnosti dodelila le moškim, položaj žensk pa se je dramatično poslabšal. Čeprav so moški iz Gwembe Tonga imeli več moči kot ženske, so v odnosu do kolonialne in lokalne dominantnejše oblasti ohranili strukturno podrejenost in preselitve niso mogli preprečiti. Občutki podrejenosti in ponižanja v odnosu do odločevalcev na eni strani in občutki večvrednosti do žensk na drugi so vplivali na stopnjevanje moškega nasilja nad ženskami. Ženske, ki so prav tako doživele travmatični dogodek preselitve skupnosti v novo okolje z manj rodovitno zemljo in izgubo znanih družbenih struktur, so zato poleg kolonialnega nasilja doživljale tudi nasilje moških iz lastne skupnosti in razlastninjenje, saj so izgubile zemljo in pravico do lastnine (Polimeni idr., 2008).

A podobne zgodbe je mogoče najti tudi v drugih delih sveta. Zato Svet za človekove pravice pri Združenih narodih poudarja, da mora okoljska pravičnost upoštevati tudi dimenzijo spola, saj so ženske in deklince neporocionalno bolj prizadete zaradi negativnih vplivov podnebnih sprememb; poslabša se njihov dostop do hrane, pitne vode in sanitarij, zdravstvenih storitev, izobrazbe in usposabljanja, ustreznega prebivališča in dostojnega dela (Svet za človekove pravice pri OZN, 2018). Svet za človekove pravice tudi poudarja, da je treba v podnebne politike vnesti dimenzijo spola, ki obsega analize učinkov ekoloških posegov na ženske, pravico žensk do sodelovanja in nadzora nad naravnimi viri ter viri, ki jih prinašata čista energija in tehnologija. Še več, treba je zbirati zgodbe in pričevanja tistih, ki so že udeležene v okoljskih »zoperstavljanjih«, kot to imenuje Marta Gregorčič (2017: 242), saj nasprotovanja »zeleni« hidroenergiji zahtevajo izjemen angažma in človeška tveganja, včasih za ceno lastnih življenj aktivistk in aktivistov. Ti so v zadnjih desetletjih vsaj ponekod zaustavili dobičkonosne projekte mednarodnih korporacij.

A aktivizem ni rožnato polje, kjer bi se ženske in moški bojevali za enake cilje, ne da bi nanje delovale tisočletja stare in zakoreninjene patriarhalne hierarhije. Aktivistke se morajo hkrati pogosto boriti za okoljsko pravičnost in enakost na področju spolov; v njihovih zgodbah se prepletajo glasovi večkratnih hegemonij:

Velikokrat se izkaže, da smo tudi na področju okoljskega aktivizma ženske zaželele samo kot »tajnice« in »pripravljavke dokumentov«, pod katere se podpišejo moški. Mnogi moški ne priznavajo, da smo v okoljskih bojih enaki, ženske in moški. Pogosto si prisvojijo uspehe akcij, ali pa vodijo politiko aktivizma tako, da imajo največ od nje posamezniki, ki z njo želijo priti na določene politične položaje, in ne ekološki boji in ljudje. To izčrpava tudi ekološki aktivizem pri nas, tudi aktivizem za Muro. Pogosto ženske v gibanju slišimo celo, da smo »kurbe«, »nepotešene«, »zmešane babe«, »preveč čustvenek«. Nekajkrat se je šele pozneje izkazalo, da so moški aktivisti zavirali potek aktivnosti, pogosto pod krinko »previdnosti«, »iskanja pravega trenutka«, in izkoriščali medijsko vidnost, da so kandidirali za določen položaj v stranki, ne da bi to tudi razkrili. Potem smo ženske brez soglasja »zaviralcev« potegnile voz naprej, vztrajno smo zahtevale sestanke, da smo prišle do najvišjih odločevalcev in premaknile stvari. Ženska zaveznitva so v takšnih pogojih lahko ključnega pomena (Andreja Slameršek, 2020).

Moški potemtakem tudi pri skupnih zoperstavljanjih okoljskim plenilcem ženske pogosto omalovažujejo, reducirajo na seksualizirana telesa in patologizirajo z uporabo medicinskih diagnoz, njihovo delo pa si prisvojijo. Nekateri moški uporabljajo aktivizem za svoje politične cilje, kar nasprotuje idejam ekofeminizma; ta poudarja, da zavzemanje za skupno dobro ne more biti uspešno, če je nasprotovanje hierarhijam in neenakostim selektivno ter reflektira zgolj določene hierarhije, druge pa selektivno izpušča. Kljub skupnim okoljskim ciljem želijo nekateri moški ohraniti samoumevno gospostvo patriarhata in ne uvidijo povezave med različnimi politikami zatiranja, kot so seksizem, rasizem in korporativno plenjenje: »Nekaterim moškim sploh ni bilo všeč, da sem se pojavljala v medijih, čeprav se za to sploh nisem zavzemala. Hoteli so imeti medijski prostor zase. Nekateri so šli celo tako daleč, da so pri zagovornikih gradenj jezov in elektrarn blatili članice gibanja« (Andreja Slameršek, 2020). Zato so ženska zaveznitva, globalna solidarnost in ženska reflektirana pozicionalnost ključnega pomena.

Tudi ženske, ne samo moški, o katerih vemo največ, se pogosto izpostavljajo z golimi življenji. Plačani morilci, ki sta jih najela honduraška vlada in zasebna korporacija, ki je gradila jez na reki Gualcarque, so ubili številne okoljske protestnike, ki so nasprotovali gradnji jezov, leta 2016 tudi svetovno znano aktivistko, dobitnico Goldmanove okoljske nagrade leta 2015, pripadnico staroselske skupnosti Lenki, Berto Cáceres (Gregorčič, 2017). V brazilski regiji Altamira so vladni plačanci ubili okoljsko aktivistko Dilmo Ferreira Silva, ki se je borila proti uničenju, ki ga je povzročil ogromen hidroenergetski projekt Belo Monte in se je zaradi njega povečalo urbano nasilje in poslabšali socialni kazalci blaginje (Civilnodružbene organizacije, 2019).

Ženske se tudi v okoljskih zoperstavljanjih zavedajo, da so v očeh mnogih reducirane na spol in telo. Takšne so tudi izkušnje Medhe Patkar, indijske socialne delavke in aktivistke za reke, ki je od sredine osemdesetih let 20. stoletja organizirala množične pohode in miroljubne proteste proti izgradnji jezov Sardar Sarovar, zaradi katerega so že preselili tisoče staroselcev ter potopili obsežna kmetijska in gozdna območja.¹⁶ Na vprašanje, ali ji je to, da je ženska, pri okoljskih zoperstavljanjih pomagalo ali jo je oviralo, je odgovorila:

Mislím, da mi je pomagalo. Najprej sodelujete v glavnem z moškimi v patriarhalni družbi. Ko to dosežete, imate boljši dostop in tudi veliko bolj vam zaupajo. Vse je odvisno od tega, kako se predstavite. Pokazati morate, da se spoznate na problem, česar se od žensk običajno ne pričakuje. Potem imate odprta vrata v kuhinjo in lahko govorite z

¹⁶ Tudi Medha Patkar je za svoje delo prejela Goldmanovo okoljsko nagrado, in sicer že leta 1992.

ženskami in otroki – sočasno pridobite zaupanje ljudi, saj se ukvarjate z rečmi, ki niso razumljene kot ženska domena. Ne smeš biti zelo občutljiva ali moškim privlačna v kakšnem drugem smislu – posebej ne v seksualnem. Pokazati moraš, da se znaš boriti, izpeljati stvari, da lahko delaš dneve in noči – na to moraš biti pripravljena. Ni dovolj, da se znaš pretvarjati. Tako moraš res delati (Leslie, 2005: 37).

Ženskam potemtakem v gibanju ne zaupajo »kar tako«, morajo se šele dokazati. Mnoge se tega zavedajo in s trdim delom dokazujejo svojo »enakost«. Delo žensk v sferi politike se zdi ponekod še vedno odklon od norme, ki je neplačano delo v nevidni sferi zasebnega. Od žensk se zato ne pričakuje vidnosti, pogovorov z novinarji, sodelovanja v medijskih kampanjah in na zborovanjih ter enakovrednega sodelovanja s tistimi, ki imajo v družbi privilegirani položaj in vire informacij. Te vrste dela bi si nekateri moški, tudi v okoljskem aktivizmu, želeli zadržati zase kot svoj samoumevni privilegij.

Medha Patkar razkriva tudi druge ostaline patriarhata. Ženske, socializirane v občutljivost, nežnost, empatičnost, ekstrovertirano izkazovanje čustev in komunikativnost, morajo v »moškem svetu« takšno priučeno obnašanje in vrednote potlačiti, če hočejo, da jih obravnavajo kot »enake«. Stereotipna predstava moškosti je norma obnašanja v sferi javnega za vse spole. »Ne smeš biti zelo občutljiva,« je dejala Medha Patkar, še več, aktivistka mora postati spolno nevtralna in spolno nevidna, če hoče postati »enaka«, saj sicer nanjo preži nenehna nevarnost, da ostane za vedno ujeta v »drugi spol« in skozi prizmo moškosti kot norme nikoli prepoznana kot »enakovredna«.

Ženske so stražile čez dan, moški ponoči:¹⁷ okoljski protesti v Jugovzhodni Evropi

Razmišljanje Marte Gregorčič (2017), ki je pokazala, da je na globalnem jugu voda del novodobnega korporativnega plenjenja, je mogoče razširiti na postsocialistične države. Na področju nekdanje Jugoslavije in drugod po jugovzhodni Evropi, v Sloveniji, na Hrvaškem, Bosni in Hercegovini, Srbiji, Makedoniji, Bolgariji, Kosovu in Albaniji, je načrtovanih 2.796 malih in velikih hidroelektrarn, številne na zaščitениh območjih velikih neokrnjenih rek (Sikorova in Gallop, 2015; Schwarz, 2017). Med njimi naj bi jih kar 1031 (37

¹⁷ Po izjavi Mehmeda Bilala, najstarejšega protestnika v Kruščici, so ženske reko varovale do 6. ure zvečer, moški pa ponoči (Šeremet, 2018).

%) zgradili na zaščitenih območjih, kot so narodni parki, območja Natura 2000,¹⁸ biosferni rezervati in območja svetovne dediščine (Schwarz, 2017). Če te podatke umestimo v kontekst zgoraj povedanega, lahko ugotovimo, da bodo ti veliki energetske projekti imeli številne negativne učinke na življenje ljudi in vprašljive ekonomske prednosti ter da je treba iz perspektive okoljske pravičnosti opozoriti na nevarnosti, ki jih prinašajo (Šeremet, 2018).

Kot smo že omenili, se za velike hidroenergetske investicije, značilne po svoji netransparentnosti, zanimajo velika državna in manjša zasebna podjetja ter banke, ki za gradnjo dobijo mednarodno podporo, najpogosteje Evropske banke za rekonstrukcijo in razvoj (EBRD) in Evropske investicijske banke, pa tudi Skupine Svetovne banke. Evropska investicijska banka je v državah Jugovzhodne Evrope omogočila najvišji znesek neposrednega financiranja, 437 milijonov evrov, za pet elektrarn, ki so že zgrajene (Sikorova in Gallop, 2015: 14). Med ostalimi investitorji prednjačijo predvsem avstrijska, nemška, italijanska in norveška energetska podjetja ter kreditne agencije. Austria Energy Eastern Europe Hydro Power GmbH je na primer vključena v sofinanciranje 27 projektov, od tega jih je enajst na okoljsko zaščitenih območjih (ibid.: 10). EBRD je vključena v 51 projektov zelene energije z 241 milijoni evrov, med njimi je 21 projektov na okoljsko zaščitenih območjih (ibid.: 5). A zdi se, da je bilo v teh projektih veliko netransparentnosti, saj isto poročilo pravi:

Tako je na primer dokument o pritožbenih mehanizmih Evropske banke za rekonstrukcijo in razvoj (EBRD) leta 2013 sklenil, da je EBRD neustrezno ocenila projekt elektrarne Boškov most v makedonskem nacionalnem parku Mavrovo, projekt elektrarne Ombla, ki spada v območje Natura 2000, na Hrvaškem in projekt elektrarne Paravani v Gruziji. V vseh treh primerih je EBRD kršila lastno politiko s tem, da je neustrezno ocenila vpliv projektov na biodiverzitetu, preden se je zanje odločila, in ni implementirala postopkov, ki bi zagotovili smiselno participacijo javnosti pri odločitvi o prihodnosti projektov (Sikorova in Gallop, 2015: 19).

Nič čudnega torej ni, da so številni hidroenergetske projekti, kljub temu, da so v primerjavi s premogovno termoenergijo »zeleni«, trčili na odpor lokalnih skupnosti (v Albaniji, Makedoniji, Sloveniji, Srbiji in BiH), ki niso bile povabljeni k sodelovanju pri pomembnih odločitvah in ki si prizadevajo za

18 Več o omrežju izbranih varstvenih območij Natura 2000 glej Toman, 2013.

ohranitev prostotekočih rek kot vira zelenega okolja, vzdržnega zelenega turizma in drugih elementov biodiverzitete, povezane s človeškimi dejavnostmi. Iz leta 2014 so znani protesti lokalnega prebivalstva proti gradnji elektrarne v nacionalnem parku Mavrovo, ki sta jo nameravali financirati Svetovna banka in EBRD, pri čemer še vedno vztrajata, in protesti proti elektrarni Ternove v Albaniji (N. N., 2014; Sikorova in Gallop, 2015).

V Bosni in Hercegovini so med okoljskimi protestniki najbolj znane »hrabre žene Kruščice« (pogumne ženske Kruščice), ki so s svojimi telesi branile reko na slabo razvitem področju osrednje Bosne. V občini Vitez so različni investitorji načrtovali dve mali hidroelektrarni na reki Kruščici; ti naj bi bili le neznaten del velikega hidroenergetskega projekta države, ki naj bi obsegal 278 hidroelektrarn; nekatere že delujejo, druge načrtujejo. Zaskrbljujoče je, da so od tega že danes 103 elektrarne na okoljsko zavarovanih območjih in področjih z odlično kakovostjo rečne vode (Sikorova in Gallop, 2015: 26). Korporativni plenilci se selijo v postsocialistične države.

Poleti 2017 so mediji začeli poročati o protestih lokalnega prebivalstva, ki je tedaj že tri mesece na lokalnem mostu brez prestanka varovalo reko Kruščico pred prihodom tovornjakov in gradbenih strojev (Hayat Media BiH, 2017a; E. M., 2017). Ljudje so se utaborili ob reki, da so lahko dan in noč gradbincem preprečevali začetek gradnje. Ko so avgusta 2017 območje Kruščice zavzeli oboroženi policisti, je prišlo do nasilnega spopada. Domačinke in domačini, ki se jim je pridružilo prebivalstvo iz krajev Vitez, Zenica in Banja Luka, so poudarjali, da bi gradnja dveh malih hidroelektrarn uničila naravno okolje in biodiverzitetu ter ljudem onemogočila dostop do izvira pitne vode, ki ga je tedaj uporabljalo okoli 150.000 ljudi v Zenici, vasi Kruščica in kraju Vitez. Okrnila bi tudi izletništvo in turistični potencial kraja (Hayat Media BiH, 2017b). Lokalni prebivalci so začeli opozarjati na uničujoč trend gradnje stotin elektrarn po številnih rekah v državi. Poudarjali so, da bodo z gradnjo hidroelektrarn imeli dobiček le posamezniki, večini ljudi pa bosta ostala uničeno okolje in onesnažena pitna voda, onemogočen bo tudi zeleni turizem. Šećo Muslimović, starejši domačin, je dejal: »Če nam vzamejo vodo, nam vzamejo pravico do življenja!« Hata Hurem, ena od čuvark vode, pa: »Hočejo nam vzeti našo vodo – ne le našo, temveč vodo vseh nas!« Amela Zukan, ena najvidnejših »pogumnih žensk Kruščice«, je zatrdila, da ne bodo nikoli dovolili izgradnje elektrarn, in poudarila, da bi gradnja uničila izvir zdrave pitne vode, kar bi vplivalo na izbruhe bolezni in poslabšanje zdravja ogromnega števila ljudi, a prineslo dobiček posameznikom.

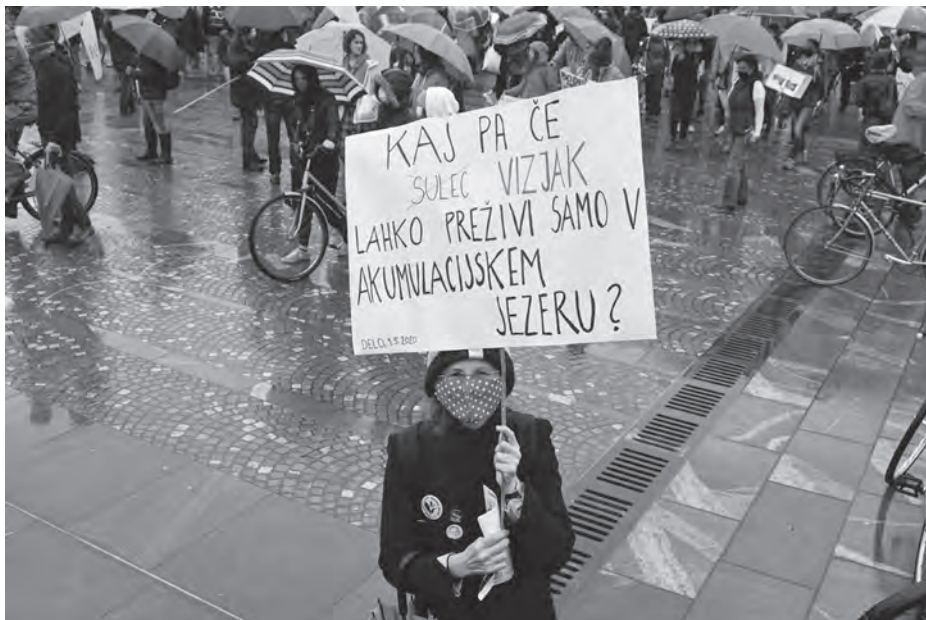
Ime »hrabre žene Kruščice« so ženske dobile po nasilnem policijskem napadu avgusta 2018, v katerem so ubranile prehod čez most, ki so ga domačinke in domačini brez prekinitve blokirali okoli tristo dni in ki od tedaj

nosi ime Most hrabrih žena Kruščice (Most pogumnih žensk Kruščice). Avgusta 2018 je policija protestnice in protestnike nasilno umaknila z vaškega mostu, a upor se je nadaljeval (posnetek policijske intervencije je dostopen na spletnem družbenem omrežju facebook, glej »Brutalno postopanje specialne policije nad ženama«, 2018). Čeprav so posameznicam in posameznikom grozile tako regionalne oblasti kot investitorji, se niso umaknili. Številne organizacije so poudarjale izjemen pogum, ki so ga pokazale domačinke in s katerim so si izbojevale tudi politično zaupanje, saj so prvič po letu 1995 postale izvoljene članice mestnega sveta.

Investitorji, ki naj bi po nekaterih informacijah od uradnih oblasti dobili dovoljenje za gradnjo, po drugih pa ne, so, nasprotno, trdili, da bi hidroenergija regiji prinesla okoli pet milijonov evrov dobička letno, a domačini so vedeli, da teh dobičkov ne bodo dobile skupnosti, temveč se bodo z njimi okoristili le posamezniki. Posledica pogumnega protesta predvsem žensk, ki jih je formalnoppravno, organizacijsko in tehnično podprl okoljski Centar za živотно sredino Bosne in Hercegovine iz Banja Luke (ena najmočnejših okoljskih organizacij v državi), je bila odločitev okrožnega sodišča Novi Travnik, da razveljavi koncesijske pogodbe in dovoljenje za gradnjo hidroelektrarn (Friends of the Earth Europe, 2018; Save the Blue Heart of Europe, 2018). Upor ljudi iz Kruščice je le del skupnih prizadevanj okoljskih organizacij, strokovnjakinj in strokovnjakov, da bi evropske institucije implementirale celostno razumevanje vplivov hidroenergetskih projektov na okolje in ljudi. Za to je že tudi skrajni čas, saj za kar 60 % rek na območju Evropske unije velja, da imajo slab ekološki status (Chamberlain, 2018: 6). Novembra 2018 je tako Evropski parlament tudi zaradi posledic protestov izdal resoluciji,¹⁹ s katerima je banke pozval k spoštovanju okoljskih standardov in s tem implementiral korake k okoljski pravičnosti. Domačinkam in domačinom Kruščice je uspelo ustanoviti nevladno organizacijo, ki se zavzema za to, da bi območje pridobilo status zaščitenega območja, in ki se je povezala v Koalicijo za zaščito rek Bosne in Hercegovine. »Pogumne ženske Kruščice« so leta 2019 prejele nagrado nemške organizacije *EuroNatur*.

Marta Gregorčič poudarja, da se prav v tovrstnih skupnih zoperstavljanjih kopiči novo znanje v skupnosti in o skupnosti ter skupno dobro, ki izrisuje tisto, čemur pravi »epistemologija Juga« ali »epistemologija zatiranih« (Gregorčič, 2017: 252). Lokalno prebivalstvo in nevladne organizacije v skupnih prizadevanjih za okoljsko pravičnost pridobivajo izkušnje, »vpisane v telo«, o tem, da globalni investitorji v spregi z lokalnimi dobičkarji niso »napaka«

19 *European Parliament resolution of 29 November 2018 on the 2018 Commission Report on Albania (2018/2147(INI))* in *European Parliament resolution of 29 November 2018 on the 2018 Commission Report on Montenegro (2018/2144(INI))*.

Slika 1: Okoljski protest proti sprejetju amandmaja k Zakonu o ohranjanju narave; 12. maj 2020, Ljubljana, pred parlamentom. Foto: Božidar Flajšman.

ali »slučaj«, temveč organizirana in sistematična veriga delovanja globalnega kapitalizma, ki je »harmonična« in »usklajena«. Pomen lokalne vednosti, ki je obenem del skupnega dobrega, oblikuje novo ozaveščenost in novo samozavest.

Okoljski protestniki so v BiH, Srbiji in Sloveniji do sedaj uspešno zaustavili številne hidroenergetske projekte na vitalnih rekah (Nacionalni park Sutjeska, gradnja hidroprojekta na Neretvi, v kanjonu Ljuta, na reki Vrbas; okoljski boj za reko Muro). Okoljske organizacije, aktivne na Balkanu, namreč svarijo, da bodo jezovi, če pride do njihove izgradnje, škodovali nekaterim najbolj neokrnjenim evropskim sladkovodnim sistemom ter povzročili hude in nepovratne posledice za sladkovodno biodiverzitetu v regiji. Zato se mora epistemologija zatiranih po eni strani opirati na lokalna znanja in izkušnje ter se obenem vpeti v globalna gibanja; postati mora vidna prek »gostih opisov« pričevanj, da bi tako vplivala na novo ozaveščenost lokalnega prebivalstva in »zelene« globalne zavesti:

V času jugoslovanskega socializma so nastali vsi nacionalni parki, ki jih imamo po Balkanu in v Sloveniji, po letu 1989 pa nobeden. Pri nas se od 80. let, ko je Jugoslavija že začela razpadati, borimo, da bi bilo območje Mure razglašeno za krajinski park, a nam ne uspe, saj so ka-

pitalistični interesi preveliki. Imamo tudi dolgo tradicijo nevladnih organizacij na tem področju, kar je jugoslovanska dediščina. V Sloveniji je varstvo naravne dediščine staro 150 let, ponosni smo lahko na našo znano botaničarko Angelo Piskernik; iz društva, v katerem je delovala, je izšel Prirodoslovni muzej Slovenije; razglasili so Triglavski narodni park; vse to je del slovenske kulturne tradicije, ki je zelo dolga. V primerjavi z nekaterimi zahodnimi državami, ki so že povsem opustošene, je pri nas ogromna biodiverziteteta, od živali, žuželk, semenskih mešanic, pitne vode. Nekoč me je francoska novinarka vprašala, kako to, da imamo stranko upokojencev, nimamo pa zelene stranke. Odgovorila sem ji, da v Sloveniji še vedno živimo v preobilju, zato ljudje pustošenja po naravi in okoljskih problemov še ne zaznavajo dovolj. Zelena stranka ni dovolj, vsi moramo postati Zeleni! (Andreja Slameršek, 2020).

Lokalna okoljska zoperstavljanja so potemtakem vitalnega pomena za okoljsko pravičnost, saj so finančni interesi številnih deležnikov pogosto močnejši od etičnih praks. Takšen primer je prav Evropska banka za rekonstrukcijo in razvoj, ki, kot smo pokazali, financira številne projekte v Jugovzhodni Evropi in zaradi lastnih interesov pozablja na okoljsko pravičnost. V enem od raziskovalnih poročil beremo:

Še slabše, namesto da bi se Evropska banka za rekonstrukcijo in razvoj učila na svojih napakah, je svoj lasten dokument »Okoljska in socialna politika« poskusila popraviti tako, da bi lahko v prihodnje hitreje sprejeli premalo dodelane projekte in tiste brez ustrezne dokumentacije. Zgolj zahvaljujoč usklajeni akciji nevladnih organizacij in podpori nekaterih bančnih deležnikov, ki so zaustavili takšen razvoj, te spremembe niso bile sprejete, ko je svet direktorjev leta 2014 potrdil nov dokument »Okoljske in socialne politike« (Sikorova in Gallop, 2015: 16).

Sklep

V prihodnje bo treba upravičenost gradnje hidroelektrarn zaradi naraščajočih potreb po električni energiji preverjati upoštevajoč kriterije globalnega pomanjkanja vode, degradacije okolja in preživetvenih možnosti, izgube

biotske in kulturne raznolikosti, socialne pravičnosti, naraščanja vrzeli med bogatimi in revnimi ter učinkovite rabe energije. Hidroelektrarne sicer ne porabljajo vode, a jo zadržijo v akumulacijskem jezeru za potrebe pridobivanja električne energije in z nasipi preprečijo »uhajanje« vode iz struge, kar prekine vodni stik z rečnim zaledjem in spreminja značaj reke iz tekoče v stoječo. Da bi zmanjšali porabo električne energije, se moramo odpovedati zastarelim industrijskim panogam, ki porabijo veliko vode in električne energije, ter jih nadomestiti s tistimi, ki sledijo učinkoviti rabi energije. Velike energetske projekte je treba zamenjati z manjšimi, preglednejšimi in ljudem ter okolju prijaznejšimi projekti.

Vsi ti okoljski in človeški problemi zahtevajo meddisciplinarne in transdisciplinarne analize. V Sloveniji je sodelovanje strok na področju hidroenergije omejeno na naravoslovce, tehnike in inženirje, včasih se jim pridružijo tudi krajinarji, biologi in ekologi. Seznam strokovnjakov in strokovnjakinj je sicer dolg, a ni popoln, saj na njem ni sociologov in sociologinj, socialnih delavk, antropologov, antropologinj in ekonomistov. Včasih so v skupinah ekspertov predvsem ljudje, ki so očitni zagovorniki hidroenergije, kot na primer pristojni za izdajanje okoljevarstvenih dovoljenj za hidroelektrarne, ki imajo malo znanja o kompleksnih družbenih učinkih gradnje jezov in o tem, kako bodo jezovi vplivali na kulturno dediščino, kulturno krajino, zdravje ljudi, zeleni turizem ter na sodobne, ekološko vzdržne rešitve pridelave hrane. Poleg presoje vplivov na okolje nujno potrebujemo tudi presojo vplivov na družbo, na kar opozarjajo številni strokovnjaki in strokovnjakinje, ki nasprotujejo gradnji hidroelektrarn na reki Muri v Sloveniji:

Največja napaka je, da so okoljske odločitve praviloma politične in ne strokovne in da smo ljudje le številke. Naš kapital je ohranjena biodiverziteteta in kvalitetna stroka na tem področju in ne investitorji, ki želijo graditi jezove, flaširati vodo itd. Če ne bomo poslušali stroke, bomo ostali brez pitne vode in brez hrane. In če ne bo vode in hrane, bo klanje, bo vojna (Andreja Slameršek, 2020).

Kritični glasovi, ki nasprotujejo samoumevni gradnji velikih jezov in hidroelektrarn, odločevalcem v ekonomsko slabše razvitih državah svetujejo, da ekološko ozaveščene in politično neodvisne skupine strokovnjakov in strokovnjakinj najprej analizirajo primerjave med prednostmi in škodljivimi učinki tovrstnih gradenj ter da bolj kot megaprojekte podpirajo agilne energetske alternative, ki jih je mogoče uresničiti v kratkem času. Tudi na področju hidroenergije je treba slišati raznovrstne glasove, še posebej glasove

žensk, katerih življenje lahko ob nedomišljenih in koruptivnih odločitvah postanejo še težja in bolj osiromašena, s tem pa bi se poslabšalo življenje celotnih skupnosti v večgeneracijski perspektivi.

Literatura

- Allen, Elizabeth, Hannah Lyons in Jennie C. Stephens (2019): Women's Leadership in Renewable Transformation, Energy Justice and Energy Democracy: Redistributing Power. *Energy Research & Social Science* 57(101233). Dostopno na DOI: 10.1016/j.erss.2019.101233.
- Ansar, Atif, Bent Flyvbjerg, Alexander Budzier in Daniel Lunn (2014): Should We Build More Large Dams? The Actual Costs of Hydropower Megaproject Development. *Energy Policy* 69: 43–56. Dostopno na DOI: 10.1016/j.enpol.2013.10.069.
- BA (2020): Avstrija rekla zbogom zadnji termoelektrarni na premog. *Dnevnik*, 20. april. Dostopno na: <https://www.dnevnik.si/1042927548> (3. maj 2020).
- Baruah, Bipasha (2017): Renewable Inequity? Women's Employment in Clean Energy in Industrialized, Emerging and Developing Economies. *Natural Resources Forum* 41: 18–29. Dostopno na DOI: 10.1111/1477-8947.12105.
- Bezjak, Sonja, Andreja Slameršak, Nataša Bavec, Darko Lorenčič, Tadej Tornar in Jernej Tornar (2017): Vzvišenost in aroganca uradnikov ter samoumevna podrejenost in ponižnost državljanov. *Dnevnik, Odprta stran*. Dostopno na: <https://www.dnevnik.si/1042783299> (1. maj 2020).
- Brown, Philip H., Desiree Tullos, Bryan Tilt, Darrin Magee in Aaron T. Wolf (2009): Modelling The Costs and Benefits of Dam Construction from a Multidisciplinary Perspective. *Journal of Environmental Management* 90: 303–311.
- Brutalno postopanje specialne policije nad ženama (2018): *Objava na Facebooku*. Dostopno na: <https://www.facebook.com/recinemhe/videos/116211965708919/> (1. maj 2020).
- Bullard, Robert D. (2001): Environmental Justice in the 21st Century: Race Still Matters. *Phylon* 49(3–4): 72–94.
- Chamberlain, Luke (2018): *Eco-Master Plan for Balkan Rivers*. Dunaj in Radolfzell: Riverwatch in EuroNatur.
- Civilnodružbene organizacije (2019): *The False Promises of Hydropower: How Dams Fail to Deliver the Paris Climate Agreement and the UN Sustainable Development Goals. A Joint Statement by Civil Society Organizations on Occasion of the 2019 World Hydropower Congress in Paris, France*. Dostopno na: <https://www.internationalrivers.org/blogs/260/a-joint-statement-by-civil-society-organizations-on-occasion-of-the-2019-world-hydropower> (16. marec 2020).

- Coles, Anne in Tina Wallace (2005): *Gender, Water and Development*. Berg: Oxford, New York.
- Damjan, Jože in Drago Babič (2020): Kakšen naj bo prehod k nizkoogljični proizvodnji energije? *Delo, Sobotna priloga*, 1. februar, 12–13. Dostopno: <https://www.delo.si/sobotna-priloga/kaksen-naj-bo-prehod-k-nizkoogljični-proizvodnji-energije-272647.html> (1. maj 2020).
- Dogmus, Özge Can in Nielsen Jonas Ø. (2019): Is the Hydropower Boom Actually Taking Place? A Case Study of a South East European Country, Bosnia and Herzegovina. *Renewable and Sustainable Energy Reviews* 110: 278–289. Dostopno na DOI: <https://doi.org/10.1016/j.rser.2019.04.077>.
- DTE Staff (2019): Women Water Activists Gather in Kathmandu to Exchange Notes. *Down to Earth*, 8. marec. Dostopno na: <https://www.downtoearth.org.in/news/world/women-water-activists-gather-in-kathmandu-to-exchange-notes-63506> (3. maj 2020).
- Environmental and Social Policy (2014): *European Bank for Reconstruction and Development*. Dostopno na: <https://www.ebrd.com/news/publications/policies/environmental-and-social-policy-esp.html> (3. maj 2020).
- E. M. (2017): Mještani Kruščice ne odustaju: Nastavljamo borbu za naše pravo, ne želimo hidrocentralu. *KLIX*, 26. avgust. Dostopno na: <https://www.klix.ba/vijesti/bih/mjestani-kruscice-ne-odustaju-nastavljamo-borbu-za-nase-pravo-ne-zelimo-hidrocentralu/170825096> (3. maj 2020).
- Estévez-Saá, Margarita in María Jesús Lorenzo-Modia (2018): The Ethics and Aesthetics of Eco-caring: Contemporary Debates on Ecofeminism(s). *Women's Studies* 47(2): 123–146. Dostopno na DOI: 10.1080/00497878.2018.1425509.
- Fazlić, Daniel (2020): Sarajevo je najbolje onesnaženo mesto na svetu. *24UR*, 13. januar. Dostopno na: <https://www.24ur.com/novice/tujina/sarajevo-je-najbolje-onesnazeno-mesto-na-svetu.html> (3. maj 2020).
- Fearnside Philip M. (2014): Impacts of Brazil's Madeira River Dams: Unlearned Lessons for Hydroelectric Development in Amazonia. *Environmental Science & Policy* 38: 164–172. Dostopno na DOI: <https://doi.org/10.1016/j.envsci.2013.11.004>.
- Friends of the Earth Europe (2018): Kruščica's "Brave Women" Celebrate Stopping Hydro Dams. *Friends of the Earth Europe*, 19. december. Dostopno: <http://www.foeeurope.org/kruscica-women-stop-hydro-dams-191218> (3. maj 2020).
- Gregorčič, Marta (2017): Ženska, ki stoji za mitom. Izris sodobnih zoperstavljanj globalnemu korporativnemu plenjenju. *Časopis za kritiko znanosti* 269: 239–268.
- Haas, Lawrence (2008): Water for Energy: Corruption in the Hydropower Sector. V *Global Corruption Report 2008. Corruption in the Water Sector*, D. Zinnbauer in R. Dobson (ur.), 85–95. Cambridge University Press.

- Hayat Media BiH (2017a): Mještani Kruščice ponovo blokirali lokalni put. *Hayat TV BiH*, 15. september. Dostopno: <https://www.youtube.com/watch?v=kZRQna2jYg> (3. maj 2020).
- Hayat Media BIH (2017b): Mještani Kruščice protive se gradnji mini hidrocentrala. *Aljazeera Balkans*, 30. oktober. Dostopno: <http://balkans.aljazeera.net/video/mjestani-kruscice-protive-se-gradnji-mini-hidrocentrala> (3. maj 2020).
- ICOLD (International Commission on Large Dams). *Dictionary*. Dostopno na: <https://www.icold-cigb.org/GB/Dictionary/dictionary.asp> (3. maj 2020).
- International Rivers (2020): *Legacy of Dams on the Zambezi: Group Works to Right Wrongs at Kariba Dam*. Basilwizi Trust. Dostopno na: <https://www.internationalrivers.org/resources/legacy-of-dams-on-the-zambezi-group-works-to-right-wrongs-at-kariba-dam-1995> (21. marec 2020).
- Jakomin, Miro (2019): HE prinašajo tudi pozitivne vplive na okolje. *Naš stik. Revija slovenskega elektrogospodarstva*, 29. april. Dostopno na: <http://www.nas-stik.si/1/Novice/Clanki/tabid/208/ID/6605/HE-prinasajo-tudi-pozitivne-vplive-na-okolje.aspx> (3. maj 2020).
- Klipšteter, Tomaž (2017): Namesto turističnega bisera največja smrdljiva mlaka v državi. *Dnevnik*, 12. avgust. Dostopno na: <https://www.dnevnik.si/1042781498> (1. maj 2020).
- Kopač, Janez (2019): Premog ubija prebivalstvo Zahodnega Balkana. *Delo*, 21. marec 2019. Dostopno na: <https://www.delo.si/mnenja/gostujoce-pero/premog-ubija-prebivalstvo-zahodnega-balkana-162745.html> (16. marec 2020).
- Kotkasaari, Timo (2008): Transboundary Cooperation Between Finland and Its Neighbouring Countries. V *Management of Transboundary Rivers and Lakes. Water Resources Development and Management*, O. Varis, A. K. Biswas in C. Tortajada (ur.), 123–141. Berlin, Heidelberg: Springer. Dostopno na DOI: https://doi-org.nukweb.nuk.uni-lj.si/10.1007/978-3-540-74928-8_5.
- Leslie, Jacques (2005): *Deep Water: The Epic Struggle over Dams, Displaced People, and the Environment*. First Edition. New York: Farrar, Straus and Giroux.
- N. N. (2014): Gradnja HE jabolko spora med Makedonijo in Albanijo. *Finance*, 11. februar. Dostopno na: <https://izvozniki.finance.si/biznisplus/8830845/Gradnja-HE-jabolko-spora-med-Makedonijo-in-Albanijo> (3. maj 2020).
- Polimeni, John. M., Ray Chandrasekara in Raluca I. Iorgulescu (2008): Megadams and the Health Effects on Women. *Global Studies Journal* 1(1): 61–68.
- Polimeni, John M., Raluca I. Iorgulescu in Ray Chandrasekara (2014): Trans-Border Public Health Vulnerability and Hydroelectric Projects: The Case of Yali Falls Dam. *Ecological Economics* 98: 81–89.

- Richter, Brian. D., Sandra Postel, Carmen Revenga, Thayer Scudder, Bernhard Lehner, Allegra Churchill in Morgan Chow (2010): Lost in Development's Shadow: The Downstream Human Consequences of Dams. *Water Alternatives* 3(2): 14–42.
- Report of the Special Rapporteur on Extreme Poverty and Human Rights. A/HRC/41/39*, 25. junij 2019.
- Ritchie, Hannah in Max Roser (2020): Water Use and Stress. *OurWorldInData.org*. Dostopno na: <https://ourworldindata.org/water-use-stress> (3. maj 2020).
- Save the Blue Heart of Europe (2018): Brave Women of Kruščica Win Court Case against Dam Construction. *Save the Blue Heart of Europe*, 15. junij. Dostopno na: <https://balkanrivers.net/en/news/brave-women-kruscica-win-court-case-against-dam-construction> (1. maj 2020).
- Schwarz, Ulrich (2017): *Hydropower Projects on Balkan Rivers*. Data Update 2017. Riverwatch and Euronatur. Fluvius Vienna. Dostopno na: <http://balkanrivers.net/sites/default/files/Hydropower%20development%20in%20the%20Balkans%202017.pdf> (16. marec 2020).
- Scudder, Thayer (2017): The Good Megadam: Does it Exist, All Things Considered? V *The Oxford Handbook of Megaproject Management*, B. Flyvbjerg (ur.). Oxford: University Press.
- Siciliano, Giuseppina, Frauke Urban, Maytan-Mullins in Giles Mohan (2018): Large Dams, Energy Justice and the Divergence Between International, National and Local Developmental Needs and Priorities in The Global South. *Energy Research & Social Science* 41: 99–209. Dostopno na DOI: <https://doi.org/10.1016/j.erss.2018.03.029>.
- Sikorova, Klara in Pippa Gallop (2015): *Financing for Hydropower in Protected Areas in Southeast Europe*. CEE Bankwatch Network. Dostopno na: <https://bankwatch.org/publications/financing-hydropower-protected-areas-southeast-europe> (16. marec 2020).
- Svet za človekove pravice pri OZN (2018): *Promotion and Protection of All Human Rights, Civil, Political, Economic, Social and Cultural Rights, Including the Right to Development. Human Rights and Climate Change*. UN General Assembly. Dostopno na: <https://undocs.org/A/HRC/38/L.5> (1. maj 2020).
- Svetovna komisija za jezove (2000): *Dams and Development. A New Framework for Decision Making*. Poročilo. Earthscan, London and Sterling. Dostopno na: https://www.internationalrivers.org/sites/default/files/attached-files/world_commission_on_dams_final_report.pdf (16. marec 2020).
- Šeremet, Zoran (2018): The Bridge of the Brave Women of Kruščica – Land of absurdity. *Nature for People*, 30. april. Dostopno na: <https://natureforpeople.org/articles/the-bridge-of-the-brave-women-of-kruscica-land-of-absurdity/> (16. marec 2020).
- Toman, Mihael J. (2013): Natura 2000 – omrežje izbranih varstvenih območij. *Proteus* 76/1: 6–14.

- Uredništvo (2019): Alarm za pitno vodo iz podtalnic na Dravskem polju. *Maribor24si*. Dostopno na: <https://maribor24.si/lokalno/alarm-za-pitno-vodo-iz-podtalnic-na-dravskem-polju> (1. maj 2020).
- Watter for All (2020): *Mission 2017: Global Water Security*. Dostopno na: <http://12.000.scripts.mit.edu/mission2017/> (16. marec. 2020).
- Zemljarič, Mojca (2019): Podtalnica polna strupov: prebivalci lahko ostanejo brez pitne vode. *Štajerski tednik*, 17. oktober. Dostopno na: <https://novice.svet24.si/clanek/novice/slovenija/5da707a40b381/podtalnica-polna-strupov-lahko-ostanejo-brez-pitne-vode> (1. maj 2020).

Šibitev okoljskega boja v Sloveniji – oris dveh primerov

Abstract

The Weakening Environmental Struggle in Slovenia – a Sketch of Two Cases

In order to illuminate the environmental struggle in Slovenia, the article focuses on two concrete cases – the fight against new hydro plants on the Mura and Sava rivers, as well as the fight against waste incineration in Anhovo, a place already tainted by asbestos. Both cases confirm that the protection of nature and the environment are primarily conducted by non-governmental organizations. The author outlines several methods for attempting permanent interventions in nature that are being employed by private and public capital in conjunction with state institutions. Following the dictates of governing politics, the protection of the environment and nature is increasingly seen as an administrative obstacle and not as a constitutionally protected category.

Keywords: energy, waste incineration, local community, media, sponsorships

Monika Weiss holds a Bachelor's Degree in Journalism. She is becoming increasingly involved in environmental activism (monikaweiss2002@gmail.com).

Povzetek

Prispevek na dveh primerih – na primeru boja proti novim hidroelektrarnam na rekah Muri in Savi ter boja proti sežiganju odpadkov v z azbestom zaznamovanem Anhovem – osvetljuje konkreten okoljski boj pri nas. Odprta primera potrjujeta, da je varovanje narave in okolja primarno domena nevladnih organizacij. V prispevku nanizam več metod, ki se jih pri poskusih novih nepovratnih in trajnih posegov v naravo poslužuje kapital – zasebni in državni –, in to ob sodelovanju državnih institucij, ki varstvo okolja in narave po diktatu vladajoče politike vse bolj razumejo in obravnavajo kot administrativno oviro, ne pa ustavno varovano kategorijo.

Ključne besede: energetika, sežig odpadkov, lokalna skupnost, mediji, sponzorstva

Monika Weiss je diplomirana novinarka in vse bolj okoljska aktivistka (monikaweiss2002@gmail.com).

Okoljska boja, ki ju opisujem – boj proti novim hidroelektrarnam na rekah Muri in Savi ter boj proti sežiganju odpadkov v Anhovem –, že več let vodita številčno majhni, a vztrajni in učinkoviti skupini. V primeru Anhovega je to lokalno naravovarstveno in okoljevarstveno društvo EKO Anhovo in dolina Soče, v primeru varovanja prostotekočih rek in življenja v njih pa Društvo za preučevanje rib Slovenije (DPRS).

V nadaljevanju na podlagi omenjenih dveh primerov opisujem metode, s katerimi zadnja leta investitorji omejujejo okoljski boj ter šibijo upor zoper svoje investicijske projekte, praviloma v spregi z vladajočo politiko in pasivnimi državnimi institucijami. Gre za različne metode: od osebnih diskreditacij nevladnikov, omejevanja dostopa do dokumentov in načrtnega izčrpanja v formalnih postopkih, kupovanja miru z donacijami in sponzorstvi ter s finančnim podrejanjem medijev, do večanja sistemskih omejitev za okoljski boj.

Obračun z borci za proste reke: od osebnih diskreditacij do sistemskih omejitev

Bitka za ohranitev prostotekočih rek ter življenja v rekah in ob njih pri nas v zadnjih letih ponovno¹ poteka zlasti za reki Muro in Savo,² na katerih želi država graditi dodatne hidroelektrarne. Februarja 2020 je Republika Slovenija poslala Evropski komisiji v presojo strateški dokument Celoviti nacionalni in podnebni načrt (NEPN), ki so ga morale pripraviti vse države EU, in v njem napovedala, da bo Slovenija v velikih hidroelektrarnah leta 2040 proizvedla 1,8-krat toliko električne energije kot leta 2017; 6575 GWh namesto 3777 GWh (Vlada RS, 2020: 145). Čeprav NEPN ne navaja lokacij novih hidroelektrarn – navaja le, da je večja proizvodnja predvidena »na obstoječih in drugih dovoljenih lokacijah v skladu z zakonodajo« (Vlada RS, 2020: 145) –, pa lokacije predvidenih novih zajezev določajo veljavne vladne uredbe in strategije koncesionarjev: na Muri je predvidenih osem hidroelektrarn,³

1 V 80. letih 20. stoletja je bil uspešen boj lokalnega prebivalstva proti hidroelektrarnam na Muri, načrtovanih je bilo dvanajst hidroelektrarn. Leta 1985 je bil kot del protesta v Murski Soboti izveden koncert Mura Fuck Off, boj pa je oživel po letu 2007, ko je vlada Janeza Janše (2004–2008) v uredbi ponovno predvidela graditev osmih hidroelektrarn na Muri.

2 Povodje Mure je eno najbolj ohranjenih v Evropi in eno najbogatejših po raznovrstnosti ribje favne. Območje Natura 2000 Mura je razglašeno za varovanje in ohranjanje ugodnega stanja za 66 vrst in devet habitatnih tipov, območje varuje kar trinajst vrst rib, katerih ohranjanje je v interesu EU. Območje Spodnje Save je pripoznano kot mednarodno pomembno območje za ptice (IBA), za trinajst kvalifikacijskih vrst, hkrati je območje Natura 2000 Spodnja Sava pomemben ribji habitat, zlasti za vrsto zvezdogled.

3 Uredba o koncesiji za rabo vode za proizvodnjo električne energije na delu vodnega telesa

na Srednji Savi deset,⁴ edini že v teku pa je postopek za izgradnjo zadnje velike hidroelektrarne na Spodnji Savi, HE Mokrice.

Vrsta naravovarstvenih pobud, v Sloveniji je najaktivnejše omenjeno društvo DPRS in v primeru Mure širša koalicija Rešimo Muro!, se bori za ohranitev prostotekočih rek in opozarja na okoljsko spornost hidroelektrarn. Pobude se v zadnjih letih krepijo na Balkanu,⁵ kjer energetske-gradbena industrija v neokrnjeni naravi prepoznava velik potencial za gradnjo hidroelektrarn. Leta 2018 je bilo na območju med Slovenijo in Grčijo v pripravi ali gradnji kar okoli tri tisoč hidroelektrarn (Jovanović, 2019), tem projektom pa dodaten zagon dajejo finančni aranžmaji mednarodnih razvojnih bank.⁶

Hidroelektrarne so namreč veliki infrastrukturni projekti, za njihovo gradnjo si prizadeva vrsta interesnih sfer, od gradbeništva do dobaviteljev opreme. Kot primer: vrednost naložbe v zadnje veliko hidroelektrarno pri nas, v septembra 2017 odprto Hidroelektrarno (HE) Brežice na Savi, je preseгла 270 milijonov evrov. Ta hidroelektrarna zagotavlja zgolj en odstotek letne porabe električne energije v RS (povprečna letna proizvodnja HE je 161 GWh), z vidika korenitosti posega v naravo pa so zgovorne naslednje primerjave: površina akumulacijskega bazena HE Brežice je 317 hektarjev, kar je dvakratnik Blejskega jezera, in če bi material, izkopan ob gradnji, nalagali na nogometno igrišče dimenzij 100 x 65 metrov, bi nastal 515 metrov visok stolp (Zore, 2014). Skupno območje državnega prostorskega načrta za HE Brežice obsega okrog 1060 hektarjev ter je zajelo pretežno prvovrstna kmetijska zemljišča in gozdove.

Kljub korenitosti posega v naravo in številnim trajnim negativnim posledicam (zadnje raziskave potrjujejo visoke emisije toplogrednih plinov)⁷ spada

reke Mure od Sladkega Vrha do Veržeja (Uradni list RS, št. 120/05) predvideva izgradnjo osmih hidroelektrarn: Sladki Vrh, Cmurek, Konjišče, Apače, Radgona, Radenci, Hrastje in Veržej. Postopki so se za zdaj začeli (in zastali) le za HE Hrastje-Mota.

4 HSE je leta 2011 napovedala verigo desetih hidroelektrarn: Tacen, Gameljne, Šentjakob, Zalog, Jevnica, Kresnice, Ponoviče, Renke, Trbovlje in Suhadol (HSE, 2011). Za zdaj projekti stojijo.

5 Recimo Balkan River Defence. Njihova spletna stran je dostopna na naslovu: <https://balkanriverdefence.org/>.

6 Okoljska organizacija Bankwatch je marca 2018 izdala poročilo *Financing for Hydropower in Protected Areas of Southeast Europe: Update*, v katerem razkriva, da gradnjo hidroelektrarn po Jugovzhodni Evropi finančno spodbujajo mednarodne razvojne banke (Evropska banka za obnovo in razvoj, Evropska investicijska banka, Skupina Svetovne banke), ki so od leta 2005 za te projekte neposredno in prek poslovnih bank namenile vsaj 727 milijonov evrov v obliki posojil in garancij. Med skupno 104 identificiranimi projekti jih je 37 na zavarovanih območjih, kot so nacionalni parki in območja Natura 2000, ali mednarodno priznanih območjih z visoko vrednostjo biotske raznovrstnosti. Več informacij o tem je dostopnih na povezavi: <https://bankwatch.org/>.

7 Raziskava, ki jo je leta 2016 povzel časnik Guardian, je potrdila, da so hidroelektrarne po svetu pomemben vir emisij toplogrednih plinov, skupno so odgovorne za toliko emisij metana

elektrika, proizvedena v hidroelektrarnah, statistično med čiste in obnovljive vire. Izredno pomembna opozorila glede hidroelektrarn vsebuje Okoljsko poročilo za NEPN iz februarja 2020, ki je okoljske vplive načrtovanih hidroelektrarn – in posledično celotnega NEPN – ocenilo kot negativne.⁸

Društvo DPRS, ki ima status društva v javnem interesu ohranjanja narave, je spomladi 2019 doseglo dve pomembni zmagi proti zaježitvam rek: vlada je maja ustavila⁹ projekt izgradnje HE Hrastje-Mota na Muri, kar je bil po treh letih prizadevanj v kampanji Rešimo Muro! velik uspeh, še pred tem pa je aprila 2019 upravno sodišče zaradi procesnih in vsebinskih napak odpravilo okoljevarstveno soglasje za gradnjo HE Mokrice.¹⁰

Odprava soglasja, ki ga je izdala Agencija RS za okolje (ARSO), je zamrznila začetek gradnje HE Mokrice, saj se je moral postopek pri ARSO začeti na novo. To je povzročilo precejšnje nezadovoljstvo pri državnih investitorjih, zlasti družbi Hidroelektrarne na Spodnji Savi (HESS), ki vodi projekt izgradn-

kot država Kanada (Weiser, 2016).

8 Končno okoljsko poročilo za NEPN s prilogami z dne 19. februarja 2020 je presojalo okoljske vplive dveh scenarijev, ki vključujeta tri (HE Mokrice, HE Suhadol, HE Trbovlje) oziroma pet (še HE Renke in HE Ponoviče) dodatnih velikih hidroelektrarn na Savi do leta 2030. Scenarija zaradi zavez vlade koalicije strank LMŠ, SD, SMC, SAB in DESUS nista vključevala hidroelektrarn na Muri. Za oba scenarija je okoljska presoja potrdila oceno D, ki pomeni »bistven vpliv« (slabša je le ocena E, ki pomeni uničujoč vpliv), zaradi česar so pripravljavci okoljskega poročila državi predlagali izločitev ukrepa iz NEPN, torej opustitev gradnje hidroelektrarn, in zmanjšanje končne rabe elektrike kot alternativo. Okoljska presoja je namreč potrdila vrsto negativnih vplivov novih hidroelektrarn na Savi: 1) pomemben negativen vpliv na stanje površinskih voda, predvsem na ekološko stanje vodotokov zaradi spreminjanja hidromorfoloških značilnosti voda, sprememb v dinamiki plavin, fizikalno-kemijskih razmer, strukture, funkcije in povezljivosti habitatov vodi v spremembe združb in populacij vodnih organizmov; 2) lahko se poveča ranljivost podzemnih voda za onesnaženje v primeru dviga gladine podzemnih voda, vpliva lahko na količinsko stanje in smer toka podzemnih voda; 3) drastične spremembe v hidrologiji in morfologiji prizadetega vodotoka in s tem spremembe rečnega ekosistema; prekinjena vzdolžna in prečna prehodnost vodotoka, moten transport sedimenta in hranil, zamuljenje akumulacije in rečnih strug, zmanjšana heterogenost mikrohabitatov, spremembe struge dolvodno ter sprememba vodnega režima in vrednosti fizikalno-kemijskih parametrov vode; 4) negativen vpliv na biotsko raznovrstnost; posledica je lokalno izginjanje vrst in ogrožanje obstoja vrst na nacionalni ravni; velik negativen vpliv na genetsko, vrstno in ekosistemsko pestrost; 5) oteževanje ali onemogočanje drugih vrst rabe voda (pitna voda, plovba, ribolov reofilnih rib); 6) HE predstavlja nov vir tveganja za nesreče (Elektroinštitut Milan Vidmar, Zavita in Stritih, 2020). Zaradi neugodnega okoljskega poročila je vlada iz končne verzije NEPN, NEPN 5.0, ki jo je 27. februarja 2020 poslala Evropski komisiji, izbrisala predvidene konkretne lokacije novih hidroelektrarn in napovedala njihovo izgradnjo »na obstoječih in drugih dovoljenih lokacijah v skladu z zakonodajo« (Vlada RS, 2020: 145). S tem je prikazala okoljsko sprejemljivost, na kar so se z javnim protestom odzvali v Društvu za preučevanje rib Slovenije (DPRS), Muzeju norosti Trate, Zvezi društev Moja Mura in Eko krogu, ki so imeli status stranskega udeleženca v postopku celovite presoje vplivov NEPN na okolje.

9 Vlada RS je na 33. redni seji 30. maja 2019 sprejela sklep, da se postopek priprave državnega prostorskega načrta (DPN) za območje HE Hrastje-Mota na Muri ustavi. Sklep je dosegljiv na spletni strani kampanje Rešimo Muro! (glej Vlada RS, 2019).

10 Razsodba upravnega sodišča je bila 24. aprila 2019 objavljena na spletni strani DPRS (glej DPRS, 2019a).

je HE Mokrice in že upravlja štiri velike hidroelektrarne na Savi (Brežice, Boštanj, Arto-Blanca in Krško). Vodilni HESS so po odločitvi upravnega sodišča v medijih začeli napadati DPRS, zlasti predsednico, naravovarstvenico Andrejo Slameršek. Reprezentativen primer je bil intervju z direktorjem HESS Bogdanom Barbičem v lokalnem časopisu Posavski obzornik, ki je bil objavljen mesec dni po razsodbi sodišča v rubriki Gospodarstvo, z naslovom *Hidroelektrarne so odgovor za podnebne spremembe*. Za intervju se je pozneje izkazalo, da gre za plačan oglas družbe HESS, ki v več točkah krši Slovenski oglaševalski kodeks – tudi zaradi omalovažujočega načina prikaza DPRS (SOZ, 2019). Če povzamem: direktor HESS si je sam postavljaj vprašanja, na katera je nato sam odgovarjal. Izpostavljam del »intervjuja«:

Vprašanje: Kako gledate na odločitev sodišča oz. kaj menite, kdo so ti ljudje (DPRS, op. s.) v strokovnem smislu, kakšni so njihovi motivi za tovrstno delovanje? Odgovor (izsek): Vsi pa se moramo vprašati, tudi bralci, kakšna je morala teh ljudi v DPRS, ki ovirajo nedokončan projekt. Lahko je gledati poplavljenе hiše po televiziji, zaskrbljujoče je to, da jih v svojem delovanju ni zmotilo niti to, da je sto družin iz Litostroja ostalo brez prihodkov (HESS v Posavski obzornik, 2019; DPRS, 2019c).

Direktor HESS je tako v samointervjuju DPRS naprtil odgovornost za poplave ob Savi ter domnevno stisko delavcev in družin podizvajalcev pri projektu, ki je v resnici na sodišču padel zato, ker ga odgovorni v HESS in ARSO niso izpeljali po predpisih. Trditev, da so hidroelektrarne nujne za zagotovitev protipoplavne zaščite, nikakor ne drži,¹¹ čeprav jo energetiki nenehno navajajo – to prepričanje utrjujejo tudi v lokalnih skupnostih, ki so posledično bolj naklonjene gradnji hidroelektrarn. V zvezi z delovnimi mesti gre izpostaviti še, da je delovanje hidroelektrarn po izgradnji povsem avtomatizirano. Sam HESS o HE Mokrice na spletni strani navaja: »Predvideno je [...] obratovanje brez posadke ter daljinsko vodenje iz centra vodenja.«

Diskreditacij DPRS in Slamerškove je bilo več, vodilni HESS je širil teorije o financerjih iz drugih energetskih lobijev: »[N]e gre za neko društvo ljubiteljev narave, gre pač za dobro organizirano, pravno podprto zadevo s ciljem, da se izgradnja obnovljivih virov preusmeri na neka druga področja« (DPRS, 2019c).

Metode interesnih skupin, ki si prizadevajo za izgradnjo hidroelektrarn, je Slamerškova januarja 2019 opisala v članku *Nevarni boj za naše reke* v reviji Zarja. Izsek:

11 Tudi okoljsko poročilo za NEPN navaja: »Poplavno varnost se lahko zagotovi tudi neodvisno od gradnje HE, na sonaraven način, ki izboljšuje ekološko stanje površinskih in podzemnih voda« (Elektroinštitut Milan Vidmar, Zavita in Stritih, 2020: 230–231). Primeri sonaravne protipoplavne zaščite so na primer v Avstriji.

Prostovoljci, ki bitki za Muro posvečajo svoj prosti čas, o vseh nevarnostih in grožnjah niti ne želijo govoriti, saj se bojijo. Tudi sogovornica prizna: »Če bi imela družino, tega ne bi počela. Je prenevarno.« Ve, kaj govori, saj so energetiki poklicali na pogovor tudi njene starše, češ, naj hčerko že enkrat umirijo. Društvo in odvetnik društva pa sta tudi že prejela nekaj pisem anonimnežev, v katerih ne manjka groženj in umazanih besed (Šelek, 2019).

Kljub vsemu je komuniciranje vodilnih HESS v primeru HE Mokrice doseglo namen. Ustavitev začetka gradnje HE Mokrice so nekateri mediji, tudi nacionalna RTV Slovenija v Odmevih z voditeljico Rosvito Pesek (Pesek, 2019), prikazali izključno v luči domnevne prevelike moči nevladnih organizacij v upravnih in drugih postopkih, namesto da bi osvetlili delovanje ARSO, ki je izdala protizakonito okoljevarstveno soglasje za HE Mokrice, in raziskali morebitne pritiske energetike na ARSO.

Populistični protinevladniški retoriki se je pridružil tudi takratni predsednik vlade Marjan Šarec iz LMŠ in junija 2019 v državnem zboru v odgovoru na poslansko vprašanje o zaustavitvi gradnje HE Mokrice nakazal prevetritev nevladnih organizacij:

Mislím, da bo Ministrstvo za okolje in prostor moralo pristopiti k pripravni zakonodaji, ki bo prevetrila, katere so tiste organizacije v javnem interesu – poudarjam, v javnem interesu. Ni vsaka nevladna organizacija organizacija v javnem interesu. Na tak način, če se bo ob vsaki gradnji začelo vsako stvar ustavljati, bomo morali na koncu sprejeti sklep, da se vrnemo v votline (Šarec, 2019).

Retoriko je nekaj mesecev pozneje ustavilo okoljsko ministrstvo Simona Zajca iz SMC. To je v odgovoru na novo pobudo takrat opozicijske SDS za spremembo zakonodaje, ki naj bi nevladnim organizacijam dajala preveliko moč pri ustavljanju projektov tipa HE Mokrice, med drugim zapisalo: »Veljavna zakonodaja s področja urejanja prostora in graditve objektov je bila [...] pripravljena ob upoštevanju evropskih in nacionalnih standardov glede vključevanja javnosti in varovanja človekovih pravic« (MOP, 2019).

Popolni obrat je sledil s padcem vlade Marjana Šarca in z nastopom vlade Janeza Janše 13. marca 2020. Okoljski minister v novi koaliciji SDS, SMC, NSI in DESUS je postal Ivan Vizjak iz SDS, ki je bil do prevzema ministirovanja zaposlen ravno v družbi HESS in odgovoren za projekt HE Mokrice. Zato ne preseneča, da so v SDS med prvimi potezami v razmerah epidemije korona-

virusa predlagali in ob pasivnosti koalicijskih partnerjev uzakonili omejitve delovanja nevladnih organizacij v postopkih pridobivanja gradbenih dovoljenj.¹² Po novem mora imeti društvo, ki deluje v javnem interesu ohranjanja narave ali varstva okolja in kulturne dediščine, za vključitev v postopek vsaj 50 aktivnih članov, za vsakega člana pa mora predložiti dokaze o plačilu članarine za tekoče in zadnji dve leti na bančni račun društva ter dokaze o udeležbi na zboru društva. V praksi te zahteve pomenijo, da nevladne organizacije naslednji dve leti tako rekoč ne bodo vključene v postopke, v katerih se bo odločalo o posegih v okolje, kot so hidroelektrarne. Vlada je ob tem preslišala številna opozorila o spornosti novih zahtev, denimo z vidika Aarhuške konvencije,¹³ in tudi opozorila Komisije za preprečevanje korupcije (KPK):

Menimo, da je možnost uporabe pravnega sredstva nevladnih organizacij v postopkih izdaje gradbenih dovoljenj eden ključnih mehanizmov zmanjševanja korupcijskih tveganj in zagotavljanja večje transparentnosti postopkov ter dodatno varovalo za dosledno izvajanje javnega interesa na področju varstva okolja. Sprejeti ukrep vlade, ki zaradi okoliščin delovanja nevladnih organizacij v Sloveniji dejansko onemogoča sodelovanje le-teh v postopkih izdaje gradbenih dovoljenj najmanj za nadaljnji dve leti, [...] kaže na načrtne spremembe pravnih okvirov, ki nesorazmerno posegajo v obstoječe varovalke varstva javnega interesa na področju varovanja okolja (KPK, 2020).

Nasprotno; vlada je napovedala nove omejitve za nevladne organizacije prek sprememb Zakona o ohranjanju narave in Zakona o varovanju okolja. Gre za velike systemske omejitve okoljskega boja, o katerih se bo izreklo tudi Ustavno sodišče RS, saj so nevladne organizacije¹⁴ 5. maja vložile pobudo za presojo ustavnosti in predlog za začasno zadržanje izvajanja spornega dela protikoronskega zakona. V času pisanja tega članka odločitve še ni bilo.

12 Gre za 42. člen Zakona o spremembah in dopolnitvah Zakona o interventnih ukrepih za zaježitev epidemije COVID-19 in omilitev njenih posledic za državljane in gospodarstvo (ZIUZEOP-A), ki velja od 1. maja 2020 (Uradni list, 2020).

13 Konvencija o dostopu do informacij, udeležbi javnosti pri odločanju in dostopu do pravnega varstva v okoljskih zadevah (Aarhuška konvencija) je mednarodna pogodba, ki v Sloveniji velja od 27. oktobra 2004.

14 Pobudo na ustavno sodišče so vložili Focus, društvo za sonaraven razvoj, Društvo za preučevanje rib Slovenije in Lutra – inštitut za ohranjanje naravne dediščine.

Diskreditacije in pritiski pravnice v Anhovem

Z diskreditacijami se srečuje tudi Eko Anhovo in dolina Soče, maloštevilčno, a izjemno odločno lokalno naravovarstveno in okoljevarstveno društvo, ki se bori proti sežigu odpadkov v tovarni Salonit. Izpustom, ki nastajajo pri (so) sežigu odpadkov in vsebujejo številne nevarne snovi, so namreč izpostavljeni isti ljudje, ki že nosijo hude zdravstvene posledice industrije azbesta.¹⁵

V naselju Anhovo, 18 kilometrov oddaljenem od Nove Gorice, že skoraj sto let (od leta 1921) stoji tovarna Salonit, ki je več desetletij – vse do zakonske prepovedi leta 1996 – izdelovala azbest-cementne izdelke. Zadnja leta ima Salonit, ki je v italijansko-avstrijski lasti, status sosežigalnice in večino energije za proizvodnjo cementa pridobiva s sežigom odpadkov, povečini uvoženih iz Italije. Spomladi 2019 je podjetje pri Agenciji RS za okolje začelo postopek za povečanje količine odpadkov za sosežig iz 109 na 135 tisoč ton letno (ob oddaji članka ta postopek še ni bil zaključen). Uporaba odpadkov za energente je dobičkonosen posel, saj podjetje za sežig odpadkov dobi plačilo, hkrati pa se mu znižajo stroški drugih energentov. Salonit sosežig izvaja kljub temu, da so se prebivalci občine Kanal ob Soči, v katero sodi Anhovo, leta 2001 na posvetovalnem referendumu o sosežigu odpadkov v Salonitu z veliko večino (78 odstotkov) izrekli proti.

Do pomembnega premika v anhovskem boju je prišlo septembra 2019, ko je Salonit prek odvetnice Nine Zidar Klemenčič zahteval umik študije *Sežiganje odpadkov v cementarnah: primer Salonit Anhovo* s spleta. Študijo je objavilo zasavsko ekološko društvo Eko krog¹⁶ in v njej opozorilo na nedopustno zakonodajo, ki cementarnam, ki sosežigajo odpadke, dopušča višje emisijske mejne vrednosti kot sežigalnicam odpadkov. Posledično so ljudje ob sosežigalnicah bolj izpostavljeni škodljivim snovem v izpustih (Eko krog, 2019).

Eko krog študije ni umaknil s spleta, sta pa sosežig in stanje v Anhovem postala zelo vidni temi v medijih in javnosti. Še več, razkrilo se je, da je Salonit oziroma zanj odvetnica že dlje časa pritiskal na člane Eko Anhovo ter se tako rekoč na vsako njihovo javno izrekanje o okolju v Anhovem odzval z opomini in zahtevki »zaradi posega v osebnotne pravice« Salonita ter z napovedmi visokih stroškov, če izjav ne prekličejo, se ne opravičijo ali jih

15 Po podatkih Onkološkega inštituta (OI, 2020) je v obdobju 2012–2016 za rakom mezoteliom, ki ga povzroča azbest, v občini Kanal ob Soči, kjer je Anhovo, zbolelo 30 ljudi, kar predstavlja 15 % vseh novih primerov mezotelioma v Sloveniji v tem obdobju – čeprav v občini živi le okoli 0,3 % prebivalcev Slovenije.

16 Eko krog je društvo, ki je po več letih boja leta 2015 uspelo zaustaviti proizvodnjo cementarne Lafarge Trbovlje. Eko krog oziroma eden od njegovih ustanoviteljev Uroš Macerl je aprila 2017 za svoja prizadevanja prejel mednarodno Goldmanovo okoljsko priznanje za Evropo, eno najpomembnejših svetovnih priznanj na področju varstva okolja in narave. Več informacij o društvu je dostopnih na njegovi spletni strani: <https://ekokrog.org/o-drustvu-3/>.

ponovijo. Avtorica članka sem dopise odvetnice zbrala in jih konec leta 2019 predala Komisiji za etična vprašanja Odvetniške zbornice (v času pisanja članka o primeru še ni odločeno). Praksa spominja na t. i. metodo SLAPP (*strategic lawsuit against public participation*), pri kateri tožnikov cilj ni zmagati na sodišču, temveč doseči, da tožena stranka podleže strahu oziroma ustrahovanju pred visokimi pravnimi stroški ali se izčrpa in opusti kritiko.¹⁷

Kakšne izjave je prepovedovala odvetnica, je razvidno iz primera iz leta 2017. Na izjavo članice Eko Anhovo, da gre pri njihovih prizadevanjih v zvezi s čistim okoljem »za boj z mlino na veter«, je odvetnica odgovorila (izsek):

Izjava namiguje na to, da naj bi bila naša stranka neizprosno velika korporacija, ki na plečih prebivalcev kuje svoje dobičke, kar je v celoti neresnično. V konkretnem primeru nikakor ne gre za nikakršen boj z mlino na veter, pač pa za zakonito delovanje naše stranke, s katero se vaše društvo očitno ne strinja.

V dopisu odvetnica zanika izjave še drugega člana Eko Anhovo, v zaključku pa med drugim navede: »Glede na način in težo kršitev so predpostavke za odškodninsko odgovornost v konkretnem primeru nesporno podane« (Dopis, 2017). Takšnih pritiskov k utišanju je bilo v Anhovem v zadnjih letih veliko, deležni so jih bili tudi lokalni zdravniki – zlasti zdravnica Nevenka Mlinar –, ki so opozarjali na podatke svojih ambulant. Salonit je skušal celo doseči, da se pred izjavami usklajujejo, čemur so se zdravniki uprli.

Mlinarjeva je konec leta 2019 sprožila pobudo, ki jo je v dveh mesecih podpisalo kar 593 zdravnikov po vsej Sloveniji in jo je podprla tudi Zdravniška zbornica Slovenije, z dvema ključnima zahtevama odločevalcem na ravni države: da se izenači mejne vrednosti za onesnaževalce za sosežigalnice in sežigalnice ter da je treba pri uvajanju dejavnosti v okolje izhajati iz zdravja ljudi in specifik območij ter dosledno upoštevati previdnostno načelo. Svetniki občine Kanal ob Soči so pod pritiskom lokalnega prebivalstva, ki je pogosto razdvojeno,¹⁸ podali zahtevo za revizijo vseh okoljevarstvenih dovoljenj, izdanih Salonitu.

17 Podoben – in ne osamljen – primer pritiskov na DPRS so ovadbe in prijave inšpekcijskim službam, ki so sledile, ko je DPRS aprila 2018 v spodnjem toku reke Krke, na območju občine Brežice, izvajalo raziskavo ogrožene ribe platnice. DPRS ima za take raziskave posebno dovoljenje Agencije RS za okolje, prijavitelji pa so mu očitali glisiranje in protizakonito lovljenje rib. Postopki, ki so sledili, so za društvo kadrovsko in finančno izčrpavajoči, za energetiko pa le dodaten poskus onemogočanja in »nagajanja«. Glej DPRS, 2019d.

18 Salonit je ključni zaposlovalec v občini (konec leta 2018 je imel v povprečju 212 zaposlenih) in izjemno vpliven akter v lokalnem okolju, o čemer več pišem v nadaljevanju.

Kaj bo z zahtevami naredila nova vlada, ki je nastopila marca 2020, ob nastajanju članka ni jasno, zelo verjetno bodo ostale neuresničene.¹⁹ Kljub temu je ravno po zaslugi anhovskega boja sosežig postal vidna okoljska tema, pojavila se je nova močna civilna iniciativa Šaleško EKO gibanje, ki nasprotuje (so)sežigu odpadkov v TEŠ6, zato bo vsaka vlada prisiljena krepiti dialog o sežigu odpadkov.

Družbena odgovornost podjetij kot šibitev upora in kupovanje miru

Da so finančni vložki v lokalno okolje ključni za doseganje poslovnih ciljev, je podjetjem povsem jasno – panogam, kot je energetika, ki letno operira s skoraj sedmimi milijardami evrov,²⁰ pa je to tudi lahko. Recept? Subvencije in donacije, ki jih javnosti predstavijo kot del družbeno odgovornega ravnanja, čeprav te finančne »drobtinice« vzpostavljajo trajno odvisnost lokalne skupnosti od podjetja, skupnost pa, zlasti v kontekstu poslovnih projektov podjetja, šibijo v uporabo in postavljajo v položaj talca.

Družba HESS, ki upravlja hidroelektrarne na Spodnji Savi, v letnem poročilu 2018 v poglavju Odgovornost do širše družbene skupnosti navaja: »Z donacijami in sponzorstvi pomagamo ohranjati kulturno in tehnično dediščino, obogatiti športno, izobraževalno, glasbeno ter kulturno dogajanje v celotnem Posavju. Na ta način dosegamo svojevrstno povezanost z lokalnim okoljem in dosegamo vzajemne koristi« (HESS, 2018: 63). Široka paleta donacij in sponzorstev energetskih družb je javno dostopna, saj morajo te podatke kot družbe v neposredni ali posredni državni lasti

19 Člani od marca 2020 vladne stranke SDS so v bran Salonitu stopili že 19. februarja 2020, ko je v državnem zboru na temo problematike sežiganja odpadkov v Anhovem potekala skupna seja odborov za zdravstvo ter za infrastrukturo, okolje in prostor. Kljub pozivom zdravnikov, od pulmologov do pediatrov, ter opozorilom na študije v tujini, ki že kažejo negativne vplive sosežigalnic na zdravje okoliških ljudi – zlasti ljudi z že razvitimi boleznimi dihal, ki jih je v Anhovem večina –, je denimo Zvonko Černač iz SDS dejal: »[I]n po moji oceni, laični oceni, je verjetnost danes, za nastanek raka v okolju Soška dolina ali kjerkoli drugje v Sloveniji, enaka, nič drugačna« (Černač, 2020). Ob tem gre omeniti, da je predsednik uprave Salonita Julijan Fortunat sodeloval v drugi vladi Janeza Janše; februarja 2012 je prevzel vodenje Direktorata za energijo na Ministrstvu za infrastrukturo in prostor.

20 Podjetja v panogi »oskrba z električno energijo, plinom in paro«, v katero sodijo tudi proizvajalci elektrike, so po podatkih Agencije RS za javnopravne evidence in storitve leta 2018 (za 2019 še ni podatkov) skupaj izkazala 6,88 milijarde evrov prihodkov in 6,77 milijarde evrov odhodkov. Panoga ima najvišjo povprečno plačo v RS; februarja 2020 je povprečna bruto plača v RS po podatkih Statističnega urada RS znašala 1799,66 evra, v omenjeni panogi pa 2537,35 evra.

objavljati.²¹ Veliko razpršitev donacij in sponzorstev uporabljajo vse energetske družbe – razlikujejo se le zneski in prejemniki.

Podjetje HESS je samo leta 2019 razdelilo 117 donacij v skupni vrednosti 73 tisoč evrov in 46 sponzorstev v skupni vrednosti 67 tisoč evrov. Zneska z vidika odhodkov HESS (leta 2018 so bili 15,3 milijona evrov) nista visoka, sta pa za večino prejemnikov življenjskega pomena. Donacije (kar dve tretjini jih znaša od 100 do 350 evrov) vsako leto nameni številnim lokalnim društvom, klubom in zvezam – od pevskih, športnih, upokojenskih, turističnih, planinskih, lovskih in gasilskih do strokovnih; donira tudi šolam, vrtcem in drugim institucijam, subvencije pa namenja predvsem športnim klubom.

Med prejemniki so pri vseh energetskih družbah tudi taki, katerih dejavnost in interesi so – ali pa bi morali biti – v koliziji z interesi in projekti energetskih podjetij. Problematična so zlasti razna formalno okoljevarstvena društva in mediji (o teh več v nadaljevanju), čeprav gre za nizke posamične zneske donacij in sponzorstev (do 5000 evrov). Pri HESS gre omeniti donacije DEZ – Dolenjskemu ekološkemu zavodu²² – ter sponzorstvo Slovenskega društva za zaščito voda in Ribiški zvezi Slovenije.²³ Pri družbi Dravske elektrarne Maribor, ki je del druge velike državne energetske skupine HSE ter je zgolj v letih 2018 in 2019 razdelila skoraj pol milijona evrov donacij in sponzorstev, gre izpostaviti donacije lastnemu sindikatu, lokalnim ribiškim družinam (RD Radlje ob Dravi in RD Paloma Mura Slatki Vrh) in Zvezi ekoloških gibanj Slovenije.²⁴

Da ni nič zastonj ali kako sponzorji in donatorji »uporabljajo« finančno odvisna društva, kažejo naslednji primeri. V regionalnem posavskem mediju Posavski obzornik je bil maja 2019 objavljen promocijski članek HESS z naslovom *Ribiške steze – pridobitev za ribe in ribiče*, v katerem so v zagovor

21 Podlaga za objavo je 11. odstavek 10.a člena Zakona o dostopu do informacij javnega značaja (Uradni list RS, št. 51/06 – uradno prečiščeno besedilo, 117/06 – ZDavP-2, 23/14, 50/14, 19/15 – odl. US, 102/15 in 7/18), ki pravi: »Poslovni subjekt pod prevladujočim vplivom oseb javnega prava posreduje v svetovni splet, preko objave na svojih spletnih straneh, informacije javnega značaja iz prvega odstavka 6.a člena tega zakona, ki se nanašajo na donatorske, sponzorske, svetovalne in druge avtorske ali druge intelektualne storitve, v roku petih dni od sklenitve posla.«

22 Kot zanimivost: Dolenjski ekološki zavod (DEZ), katerega ustanovitelj je bivši kandidat SDS za župana Trebnjega, na uvodni spletni strani www.dez.si promovira projekte HESS, denimo z novico *Hidroelektrarne na Spodnji Savi, HESS, primeri dobre ekološke in okoljske prakse*, ki vsebuje povezave na spletno stran HESS (DEZ, 2020). Leta 2019 je DEZ dobil 1000 evrov donacije od HESS, leta 2020 do 13. maja pa 1.500 evrov. Med donatorji DEZ je tudi Gen energija.

23 Energetska družba HESS je leta 2019 Slovenskemu društvu za zaščito voda namenila sponzorstvo v višini 1000 evrov, Ribiški zvezi Slovenije pa 2000 evrov.

24 Leta 2019 je DEM Sindikatu DEM namenila donacijo 5.000 evrov, RD Radlje ob Dravi in RD Mura Paloma pa donaciji 5.000 evrov oziroma 2.500 evrov. Zvezi ekoloških gibanj Slovenije je leta 2018 donirala 500 evrov.

umetno ustvarjenim obvodom za prehod rib ob hidroelektrarnah govorili vodilni treh lokalnih ribiških družin, RD Sevnica, Brestanica – Krško in Brežice.²⁵ Podatki baze Erar, ki razkriva porabo javnega denarja v RS (baza je dostopna na povezavi: <https://erar.si/>), kažejo, da je družba HESS omenjenim trem ribiškim družinam od novembra 2014 do maja 2020 nakazala dobrih 92 tisoč evrov.

Jedrna družba Skupine Gen, Gen Energija, je v letih 2018 in 2019 več kot 30.400 evrov sponzorstev namenila lobistično-interesni organizaciji Gospodarska zbornica Slovenije (GZS). Zato ne preseneča sporočilo GZS iz marca 2020, v katerem hvali svoje lobistične uspehe pri pripravi ključnega strateškega dokumenta države na energetske-podnebnem področju NEPN. Pod prvo točko so v GZS izpostavili:

Dosegli smo: vključitev izrabe vodnih virov že v prvem desetletju do leta 2030, saj se je v NEPN ponovno odprla možnost izgradnje hidroelektrarn na Srednji Savi, konkretno HE Trbovlje in HE Suhadol in dokončanje HE Mokrice kot zadnje HE na Spodnji Savi na meji s Hrvaško (GZS, 2020).

Tudi anhovski Salonit v korporativnem glasilu zaposlene, občane in občinsko vodstvo redno opominja na svojo vlogo in njihovo finančno odvisnost (glej sliko 1). Z vidika okoliščin je bil množični protest lokalnega prebivalstva proti sežiganju odpadkov februarja 2020 velik korak naprej.

25 V DPRS so opozorili na zavajanje s tovrstnimi oglasi: »Naklonjenost ribiških družin ob Savi nad posegi v prostotekočo reko in naravo, je milorečeno nenavadna. In sicer zaradi mnogih primerov, ki potrjujejo negativne učinke HE in jezov na ribe in ki so jih izkusile in jih doživljajo sestrške ribiške družine iz občin ob reki Dravi, ki je prepredena s HE. Zgovoren primer je zveza ribiških družin Maribor, ki je pred nekaj leti prek odškodninske tožbe zahtevala od družbe Dravske elektrarne Maribor (DEM), ki upravlja HE na Dravi, 327 tisoč evrov odškodnine zaradi množičnega pogina rib aprila 2013 pri jezcu v Melju.« V DPRS so še navedli, da je popolnoma zavajajoče trditi, da ribja steza deluje brez izvajanja monitoringa rib. Glej DPRS, 2019e.

Neposredni finančni prispevek občini in dejavnostim: 1 milijon EUR letno

Peter Korenjsak – Salonit Anhovo

Salonit Anhovo že skoraj 100 let proizvaja cement v Občini Kanal ob Soči. Ob tem je močno povezan s prebivalci in tudi s skupnostjo. Skozi zgodovino so se podjetje in z njim tudi prebivalci soočili z vzponi in padci. V tako dolgi zgodovini se z njimi sooči tako vsak posameznik kot tudi podjetje ali skupnost.

Pomembno je, da se iz zgodovinskih dogodkov naučimo, kako biti boljši danes in kako biti še boljši v prihodnje. Z jasno strategijo in z njenim izpolnjevanjem je to tudi mogoče. Uprava Salonita Anhovo je skupaj s sedanji lastniki izbrala za temelj trajnostni razvoj, ki temelji na treh stebrih. Podjetje mora biti najprej **gospodarsko uspešno**, da lahko zagotavlja zaposlenim plače, da lahko izpolnjuje svoje zakonodajne obveznosti ter da lahko investira. V našem primeru sledi **okoljska odgovornost**. Poleg polnega spoštovanja zakonodaje stalno investiramo v najboljše razpoložljive tehnologije in prav vse mentve jasno kažejo trend bistvenega zmanjševanja vplivov na okolje. Eden izmed treh stebrov je **družbena odgovornost** – ta se začne pri zaposlenih, kjer sta pomembna zdravje in varnost na delovnem mestu; nadaljuje se pri poslovnih partnerjih in skupnosti, iz katere prihajajo zaposleni in v kateri deluje podjetje. Centemama ustvari tudi šest posrednih delovnih mest na eno zaposlitev.

Družbena odgovornost je tesno prepletena s gospodarsko in okoljsko odgovornostjo. Sma del skupnosti, v kateri imamo dejavnost. Zato je pomembno, da svoje neorte predstavljamo

in da transparentno objavljamo okoljske podatke. Tudi pri objavi okoljskih podatkov postavljamo standarde. Sma med redkimi industrijskimi podjetji, ki imajo tako pregledno objavljene podatke. Poleg tega izvajamo vrsto meritev in raziskav, ki niso zakonsko predpisane, ter s tem ustvarjamo eno najboljše baz podatkov.

Prispevek v občinski proračun: nekaj manj kot 600.000 EUR

Del gospodarske in družbene odgovornosti pa je tudi izpolnjevanje zakonskih obvez do občine. V občinski proračun letno prispevamo nekaj manj kot 600.000 EUR. V ta znesek so vključeni dohodnina zaposlenih, koncesijske dajatve ter nadomestila za uporabo stavbnega zemljišča.

Letno okrog 400.000 EUR prispevkov za skupnost

Poleg neposrednih prispevkov občini skrbimo tudi za brezplačno distribucijo vode za prebivalce občine Kanal ob Soči iz vodarne Močila. Z neposrednimi prispevki skrbimo tudi za sponzorstva in donacije. Tako podpiramo vrsto dejavnosti in društev, v katerih so aktivni tudi naši sodelavci. Med njimi so številna športna in kulturna društva, društva upokoencev, društva bolnikov in mnoge druge. Tako prispevamo tudi h kakovosti in raznolikosti divjari.

Izbrali smo le nekaj takih, s katerimi sodelujemo praktično na letni ravni. Med športnimi društvi podpiramo Odbojarski klub Salonit Anhovo, Športni twirling klub Deskle, Odbojarski klub Neptun Kanal, Balinarski klub Deskle, Košarkarski klub Tolmin. Med kulturnimi Prosvetno društvo Soča Kanal, Gledališčno društvo Kontrada Kanal, Kulturno društvo Folklorne skupina Kai nad Kanalom in KD Svoboda Deskle. Vsako leto podpiramo tudi Turistično društvo Kanal pri Skokih z mosta. Podpiramo tudi širivnosti Društva upokoencev Kanal in Društva obolelih zaradi azbesta. Pomembni so tudi naši prispevki šolam in vrtcem v občini.

Odzivom se tudi na vrsto prošelj krajevni skupnosti ali občine pri pomoči z našimi proizvodi. Veliko je cest, podpornih zolov in drugih objektov, ki so bili zgrajeni s pomočjo naših izdelkov in prispevkov. Na letni ravni zato s seštevkam še vseh ostalih podpornih aktivnosti presežemo 1 milijon EUR za lokalno skupnost.

Slika 1: Salonitovo glasilo (posnetek s spletne strani www.salonit.si).

Financiranje lobistov in medijev

Energetika si z donacijami in sponzorstvi ne kupuje miru zgolj v lokalnem okolju, enak vzvod z enakim ciljem, to je vzpostavljanje in izkoriščanje finančne odvisnosti, uporablja za medije, lokalne in nacionalne. Ta sprega energetike – ali katerekoli panoge, ki ima veliko denarja in velike interese – je posebej problematična z vidika širših posledic za družbo. Navajam nekaj primerov.

Tabela 1: Sponzorstva, donacije ter plačila za intelektualne in sorodne storitve,²⁶ ki so jih izbrane energetske družbe namenile medijem od leta 2018 do 13. maja 2020:

Dravske elektrarne Maribor		
Radio tednik Ptuj	Sponzorska pogodba, november 2018	2.000 EUR
	Sponzorska pogodba, avgust 2019	1.000 EUR
	Sponzorska pogodba, november 2019	3.000 EUR
Radio City, Maribor	Donacija, januar 2018	1.000 EUR
GEN energija		
Televizija Novo mesto	Sponzorska pogodba, december 2018	3.500 EUR
	Sponzorska pogodba, januar 2019	2.000 EUR
	Sponzorska pogodba, december 2019	3.000 EUR
Dolenjski list, Novo mesto	Sponzorska pogodba, april 2020	1.500 EUR
Montel Energetika.Net, Lukovica	Sponzorska pogodba, september 2018	1.100 EUR
	Sponzorska pogodba, februar 2019	2.200 EUR
	Sponzorska pogodba, november 2019	1.100 EUR
Dnevnik, Ljubljana	Sponzorska pogodba, avgust 2018	1.600 EUR
	Sponzorska pogodba, marec 2018	1.200 EUR
	Sponzorska pogodba, marec 2019	7.000 EUR

²⁶ Glej opombo 8. V tabeli so zajeti podatki, objavljeni na spletnih straneh družb.

Časnik Finance, Ljubljana	Sponzorska pogodba, april 2018	5.600 EUR
	Sponzorska pogodba, marec 2019	13.050 EUR
	Sponzorska pogodba, april 2019	4.000 EUR
	Sponzorska pogodba, november 2019	5.000 EUR
	Sponzorska pogodba, april 2020	7.500 EUR
Alpe Adria Zeleni val, Grosuplje	Sponzorska pogodba, april 2018	3.000 EUR
DELO, Ljubljana	Sponzorska pogodba, januar 2018	2.000 EUR
Hidroelektrarne na Spodnji Savi (HESS)		
Televizija Novo mesto	Sponzorska pogodba, december 2019	3.000 EUR
Časnik Finance, Ljubljana	Druga intelektualna storitev, februar 2018	668 EUR
	Druga intelektualna storitev, marec 2019	668 EUR
	Druga intelektualna storitev, marec 2019	330 EUR
	Druga intelektualna storitev, januar 2020	704 EUR
Montel Energetika.Net, Lukovica	Druga intelektualna storitev, marec 2019	480 EUR
FIT Media	Druga intelektualna storitev, marec 2019	140 EUR
ELES		
DELO, Ljubljana	Donatorska pogodba, maj 2019	1.000 EUR
	Sponzorska pogodba, december 2018	3.000 EUR
Časnik Finance, Ljubljana	Sponzorski pogodbi, januar 2020	25.700 EUR
	Sponzorska pogodba, april 2019	8.000 EUR
	Pogodba o podporništvu, marec 2019	17.700 EUR
	Pogodba o sodelovanju, junij 2018	2.500 EUR
	Pogodba o podporništvu projekta »okolje in energija«, marec 2018	17.000 EUR
	Sponzorska pogodba, januar 2018	8.000 EUR

Tabela zajema ozek segment finančne naveze med energetiko in mediji. S sponzorstvi skupnih dogodkov energetika utrjuje odnose z uredniki in novinarji, za medije, ki jim zadnja leta padajo prihodki, pa so sponzorska sredstva vse pomembnejša. Celotna nakazila med energetiko in mediji

(tudi oglaševanje, naročnine) sicer razkriva baza Erar, v nadaljevanju navajam le nekaj primerov.

Primer ena. Časnik Finance, specializiran za poslovne novice, je v dobrih petih letih od izbranih energetske podjetij prejel več kot 397 tisoč evrov. Časnik organizira na primer letno konferenco Dnevi energetikov, ki jo sponzorira energetika in osvetljuje načrte energetike, na njej pa vsebinsko sodeluje urednik Financ, ki dnevno pripravlja vsebine, povezane z okoljem in energijo.

Tabela 2: Nakazila energetske podjetij (izbor) časniku Finance, oktober 2014 – 13. maj 2020:

ELES, sistemski operater	158.332 EUR
GEN energija	94.071 EUR
E3, energetika, ekologija, ekonomija	34.220 EUR
Holding Slovenske elektrarne	28.670 EUR
Energetika Ljubljana	27.989 EUR
BORZEN, organizator trga z el. energijo	18.389 EUR
SODO, sistemski operater	13.566 EUR
Savske elektrarne Ljubljana	8.572 EUR
Dravske elektrarne Maribor	7.126 EUR
Hidroelektrarne na Spodnji Savi	6.644 EUR

Primer dva. Že omenjeni Posavski obzornik brezplačno prejme več kot 26.500 gospodinjstev v občinah Brežice, Kostanjevica na Krki, Krško, Sevnica, Radeče in Bistrica ob Sotli. Izdajatelj časopisa in upravitelj e-portala je zasebni Zavod Neviodunum, ki so mu družbe Skupine Gen (HESS, GEN energija, Termoelektrarna Brestanica) od oktobra 2014 do 13. maja 2020 nakazale več kot 226 tisoč evrov. Sorodno, do energetike praviloma nekritično poročanje goji regionalni Vaš kanal, katerega producent Televizija Novo mesto je od januarja 2015 do 13. maja 2020 prejela 44 tisoč evrov nakazil GEN energije in HESS.

Primer tri. Energetika (si) vzdržuje medije tipa Energetika.net, katerega izdajatelj je podjetje Montel Energetika.net. Po podatkih Erarja je podjetje od leta 2010 do 13. maja 2020 prejelo več kot 690 tisoč evrov nakazil subjektov javnega prava, večinoma energetske družb.

Primer štiri. Poseben primer je največji tiskani časnik Delo. Podatki baze Erar kažejo, da državna energetika pri Delu nikakor ni prevladujoč finančer, je pa dejstvo, da je njegov lastnik, skupina Kolektor Stojana Petriča, pomemben igralec v gradbeno-energetski branži, ki proizvaja opremo za hidroelektrarne in jih gradi (na primer HE Brežice). V zadnjih mesecih je v Delu opazna pojavnost člankov, ki podpirajo izgradnjo hidroelektrarn, nji-

hovi avtorji pa prihajajo iz energetske branže. Zgolj v prvem tednu marca 2020 sta bila objavljena dva obsežna mnenjska članka avtorjev iz energetike, ki podpirata izgradnjo hidroelektrarn (*Akumulacije blažijo posledice podnebni sprememb*, 5. marec 2020, avtor Andrej Širca iz družbe IBE; *Zakaj negativen odnos do hidroelektrarn v predlogu nacionalnega načrta?*, 7. marec 2020, avtor Mitja Dušak iz družbe Savske elektrarne). Na Delu so prikaza nasprotnih dejstev, ki ju je poslal DPRS, kot že nekajkrat prej zavrnili,²⁷ nato pa so na vztrajanje le objavili nekoliko predelan »odgovor« predsednice DPRS na Dušakov članek pod naslovom *Zvezdogled, sulec in lipan ne morejo živeti v akumulacijskem jezeru* (18. april 2020). Da je uredniška politika Dela pri vprašanju hidroelektrarn usklajena s poslovnimi interesi lastnika, bi bilo tvegano napisati. Kot zanimivost: HESS je oba omenjena članka iz Dela povzel na vstopni strani svoje spletne strani, kar je zgovorno samo po sebi.

Najmanjše piarovsko-lobističnih podjetij in skupni projekti z državnimi institucijami

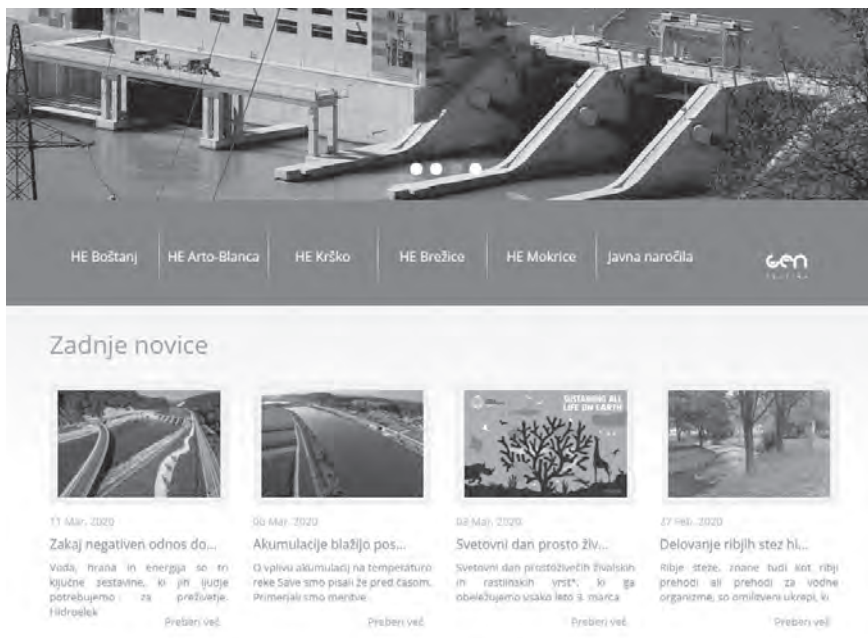
Energetika za uveljavljanje svojih investicijskih ciljev angažira tudi številna podjetja, ki skrbijo za piar, izstopa zlasti Stratkom. Po podatkih baze Erar je to podjetje, ki je v solasti lobista Francija Zavrla in Dejana Verčiča²⁸ ter opravlja ali je opravljal storitve »strateškega komuniciranja« za štiri državne energetske družbe (glej tabelo 3). Holding Slovenske elektrarne je zadnjo pogodbo s Stratkomom podpisal novembra 2019 in do oktobra 2020 predvideva izplačilo 33.600 evrov.

Tabela 3: Realizirana nakazila Stratkomu

Holding Slovenske elektrarne	68.856 EUR (november 2018 – februar 2020)
ELES	62.220 EUR (september 2018 – januar 2020)
Dravske elektrarne Maribor	53.924 EUR (december 2018 – januar 2020)
Hidroelektrarne na Spodnji Savi (HESS)	18.300 EUR (januar 2019 – junij 2019)

²⁷ Delo denimo ni želelo objaviti odziva DPRS na uredniški komentar v Delu 2. 6. 2019 z naslovom *Ali lahko varujemo okolje in smo obenem energetske samooskrbni?* V komentarju je takratni odgovorni urednik Dela pisal o odpravi okoljevarstvenega soglasja za izgradnjo HE Mokrice in dogajanje, ki je bilo posledica razsodbe upravnega sodišča, poimenoval »zgodbica iz knjige Bajk in povesti o Slovencih«, navedel pa je tudi več netočnosti. DPRS je v odgovoru opozorilo, da bi bilo higienično, da urednik razkrije morebitni interes, ki ga ima pri konkretnem poslu lastnik Dela Kolektor. Celotno besedilo DPRS je dostopno na DPRS, 2019b.

²⁸ Je profesor na ljubljanski Fakulteti za družbene vede, na Katedri za tržno komuniciranje in odnose z javnostmi.

Slika 2: Posnetek uvodne strani družbe HESS, kjer povzema članka iz Dela, 15. marec 2020.

Najem Stratkoma je dokaz, tudi simboličen, moči državne energetike, da si lahko privoščijo najem Stratkoma – poleg kitajskega tehnološkega velikana Huawei, ki ga je spomladi 2019 angažiral za uresničitev svojih interesov v Sloveniji (mediji izpostavljajo zlasti 5G).

Omeniti gre še eno problematično, a pri nas pogosto prakso, in sicer različna sodelovanja državnih institucij z investitorji v energetske objekte. Primer »sodelovanja« je knjiga *Spodnja Sava – vzor načrtovanja in urejanja*, ki jo je konec leta 2019 izdala investicijska družba Infra, ki skrbi za gradnjo savskih elektrarn. Predgovor h knjigi je napisal direktor Zavoda RS za varstvo narave Hrvoje Teo Oršanič. Knjiga je nastala v času, ko je na ARSO odprt postopek pridobivanja okoljevarstvenega soglasja za HE Mokrice, v katerega sta vpeta tako zavod kot Infra, seveda z različnim poslanstvom. Zavod se je tudi povsem nekritično odzval na zakonodajo, uveljavljeno maja 2020,²⁹ ki je omejila okoljevarstvene in naravovarstvene organizacije ter posledično ošibila varstvo narave, češ da ne posega neposredno na področje dela zavoda (Kutin Lednik, 2020). V sporočilu za javnost z dne 14. maja 2020 z naslovom *Narava nas vse kliče na pomoč* pa so v zavodu uvodoma

²⁹ Glej opombo 12.

zapisali, da »(n)arava ne pozna nobenih meja in ni last naravovarstvenikov – ne poklicnih, ne ljubiteljskih« (Zavod RS za varstvo narave, 2020).

Sklepna misel

Narava nas vse kliče na pomoč.

Literatura:

- Černač, Zvonko (2020): *Zapis seje Odbora za zdravstvo in Odbora za infrastrukturo, okolje in prostor*, 20. februar. Dostopno na: <https://www.dz-rs.si/wps/portal/Home/deloDZ/seje/evidenca> M andat=VIII&type=magdt&uid=205CC5B27C831E7EC125851B0043202C (5. maj 2020).
- DEZ (2020): *Hidroelektrarne na Spodnji Savi, HESS, primeri dobre ekološke in okoljske prakse*, Dolenjski ekološki zavod (DEZ). Dostopno na: www.dez.si (13. maj 2020).
- Dopisi (2017): *Uradni dopisi, ki so jih v zadnjih letih prejeli člani društva Eko Anhovo od odvetniške pisarne, ki jo je najel Salonit*. Osebni arhiv avtorice članka.
- DPRS (2019a): Za medije: sodba v imenu ljudstva za HE Mokrtice. *DPRS*, 24. april. Dostopno na: <http://www.dprs.si/sl/158-izjava-za-m-sodba-v-imenu-ljudstva-za-he-mokrice.html> (22. maj 2020).
- DPRS (2019b): Odziv DPRS na članek v Delu. *DPRS*, 3. junij. Dostopno na: <http://www.dprs.si/sl/162-odziv-dprs-na-clanek-v-delu.html> (22. maj 2020).
- DPRS (2019c): Odgovor na članek – Posavski obzornik. *DPRS*, 14. junij. Dostopno na: <http://www.dprs.si/sl/175-odgovor-na-clanek-posavski-obzornik.html> (5. maj 2020).
- DPRS (2019d): Inšpekcije: raziskava rib je glisiranje in ribolov. *DPRS*, 25. julij. Dostopno na: <http://www.dprs.si/sl/181-inspekcije-ko-monitoring-rib-postane-glisiranje-i.html> (22. maj 2020).
- DPRS (2019e): Ribiške družine svarijo pred gradnjo HE Sava. *DPRS*, 6. november. Dostopno na: <http://www.dprs.si/sl/178-ribiske-druzine-svarijo-pred-gradnjo-he.html> (22. maj 2020).
- Eko krog (2019): *Sežiganje odpadkov v cementarnah; primer Salonit Anhovo*. Dostopno na: <https://ekokrog.org/wp-content/uploads/2019/07/Salonit-Anhovo-Primer-FNL.pdf> (5. maj 2020).
- Elektroinštitut Milan Vidmar, Zavita in Stritih (2020): *Okoljsko poročilo po javni razgrnitvi: Tehnična podpora za celovito presojo vplivov na okolje za Celoviti*

nacionalni energetska in podnebni načrt Republike Slovenije, 19. februar. Dostopno na: https://www.energetika-portal.si/fileadmin/dokumenti/publikacije/nepn/cpvo/op_nepn_final_feb-2020.pdf (5. maj 2020).

GZS (2020): *GZS uspela s ključnimi predlogi dopolnitev NEPN-a*. Sporočilo za javnost, 2. marec. Dostopno na: <https://www.gzs.si/mediji/Novice/ArticleId/74408/gzs-uspela-s-kljucnimi-predlogi-dopolnitev-nepn-a> (5. maj 2020).

HESS (2018): *Letno poročilo družbe HESS, d.o.o. in Skupine HESS za leto 2018*. Dostopno na: <http://www.he-ss.si/pdf/letna-porocila/letno-porocilo-hess-2018.pdf> (5. maj 2020).

HESS (2019): *Hidroelektrarne so odgovor na podnebne spremembe. Posavski obzornik*, 16. maj.

HSE (2011): *Podpisana družbena pogodba o gradnji HE na Srednji Savi*. Sporočilo za javnost, 25. november. Dostopno na: <https://www.hse.si/sl/podpisana-druzbena-pogodba-o-gradnji-he-na-srednji-savi/> (13. maj 2020).

Jovanović, Svetlana (2019): *NGOs Call for Designation of No-Go Zones for Construction of Hydropower Plants*. *Balkangreenenergynews.com*, 27. marec. Dostopno na: <https://balkangreenenergynews.com/ngos-call-for-designation-of-no-go-zones-for-construction-of-hydropower-plants/> (13. maj 2020).

Koalicijska pogodba (2020): *Koalicijska pogodba o sodelovanju v vladi 2020–2022*, februar 2020. Dostopno na: <https://www.docdroid.net/gW0xYGD/scan-koal-pog-mladina.pdf> (5. maj 2020).

KPK (2020): *Rahljanje postopkov pridobivanja gradbenih dovoljenj in zaostritev pogojev sodelovanja nevladnih organizacij povečuje nastanek tveganj za korupcijo in kršitve integritete*, 4. maj. Dostopno na: <https://www.kpk-rs.si/2020/05/04/rahljanje-postopkov-pridobivanja-gradbenih-dovoljenj-in-zaostritev-pogojev-sodelovanja-nevladnih-organizacij-v-teh-postopkih-povecuje-nastanek-tveganj-za-korupcijo-in-krsitve-integritete/> (13. maj 2020).

Kutin Lednik, Andreja (2020): *Gradbeno-rušilni okoljski načrti*. *Večer*, 11. maj. Dostopno na: <https://www.vecer.com/gradbeno-rusilni-okoljski-nacrti-10168338> (15. maj 2020).

MOP (2019): *Odločitev 46. redne seje Vlade RS s področja Ministrstva za okolje in prostor (MOP)*, 3. oktober. Dostopno na: <https://www.gov.si/novice/2019-10-03-odlocitve-46-redne-seje-vlade-rs-s-podrocja-mop/> (5. maj 2020).

OI, Onkološki inštitut (2020): *Pojavljanje raka v občini Kanal ob Soči*, 13. februar. Dostopno na: <https://www.onko-i.si/onkoloski-institut/medijsko-sredisce/novice/novica/pojavljanje-raka-v-obcini-kanal-ob-soci> (5. maj 2020).

Pesek, Rosvita (2019): *Gradnja zadnje hidroelektrarne na Savi*. *Odmevi RTV Slo*, video, 4. maj. Dostopno na: https://4d.rtvlo.si/arhiv/odmevi/174612042?fbclid=IwAR1jv1Xn2gY5TWq2GCxAW404GctBo6y4_Qo03nNjJh-So21DysdnIMPG-B4 (5. maj 2020).

SOZ (2019): *Razsodba Oglasnevalskega razsodišča št. 341. Slovenska oglaševalska*

- zbornica (SOZ)*, 17. marec. Dostopno na: http://www.soz.si/oglasevalsko_razsodisce/arhiv-razsodb/razsodba_oglasevalskega_razsodisca_st_341_11_7_27_8_2019 (5. maj 2020).
- Šarec, Marjan (2019): *Seja Državnega zbora*, 17. junij, čistopis. Dostopno na: <https://www.dz-rs.si/wps/portal/Home/deloDZ/seje/evidenca?mandat=VIII&type=sz&uid=E22ECAC0EF4454FCC125842D003D8114> (5. maj 2020).
- Šelek, Marija (2019): Nevarni boj za naše reke. *Zarja*, 29. januar. Dostopno na: <https://revijazarja.si/clanek/odklenjeno/5c4f1f55b95d4/nevarni-boj-za-nase-reke> (5. maj 2020).
- Uradni list (2020): *Zakon o spremembah in dopolnitvah Zakona o interventnih ukrepih za zajezitev epidemije COVID-19 in omilitev njenih posledic za državljane in gospodarstvo (ZIUZEOP-A)*, 30. april. Dostopno na: <https://www.uradni-list.si/glasilo-uradni-list-rs/vsebina/2020-01-0901/zakon-o-spremembah-in-dopolnitvah-zakona-o-interventnih-ukrepih-za-zajezitev-epidemije-covid-19-in-omilitev-njenih-posledic-za-drzavljane-in-gospodarstvo-ziuzeop-a> (13. maj 2020).
- Vlada RS (2019): *33. redna seja Vlade RS, Ustavitev priprave DPN za območje HE Hrastje-Mota na Muri*, 30. maj. Dostopno na: <http://www.moja-mura.si/wp-content/uploads/2020/05/sevl33.pdf> (13. maj 2020).
- Vlada RS (2020): *NEPN 5.0: Celoviti nacionalni energetski in podnebni načrt Republike Slovenije (NEPN) – (verzija 5.0)*, 28. februar. Dostopno na: https://www.energetika-portal.si/fileadmin/dokumenti/publikacije/nepn/dokumenti/nepn_5.0_final_feb-2020.pdf (5. maj 2020).
- Weiser, Matt (2016): The Hydropower Paradox: is this Energy as Clean as it Seems? *Guardian*, 6. november. Dostopno na: <https://www.theguardian.com/sustainable-business/2016/nov/06/hydropower-hydroelectricity-methane-clean-climate-change-study> (13. maj 2020).
- Zavod RS za varstvo narave (2020): Narava nas vse kliče na pomoč. *Zavod RS za varstvo narave*, 14. maj. Dostopno na: <https://zrsvn-varstvonarave.si/narava-nas-vse-klice-na-pomoc/#> (15. maj 2020).
- Zore, Janoš (2014): Bazen bo dvakrat večji od Blejskega jezera. *Delo*, 25. april. Dostopno na: <https://www.delo.si/novice/slovenija/bazen-bo-dvakrat-vecji-od-blejskega-jezera.html> (5. maj 2020).

»In tako me je življenje neslo na reke, čeprav sem si vedno želela biti le kmetica.«

Intervju z Andrejo Slameršek

Abstract

“And so Life Brought Me to the Rivers, Even Though I Always Wanted to Just Be a Farmer.” An Interview with Andreja Slameršek

Andreja Slameršek is one of the most prominent names when it comes to current environmental struggles in Slovenia. For years, she has been using her experience, skills and knowledge to resist the devastation of rivers and the natural habitats that surround them. In the interview, she speaks about the degraded environment she grew up in, the importance of local engagement, her working experience in institutions, the cooperation of politics and capital and its impact on environment degradation, and the importance of legal struggle.

Keywords: hydroenergy, river Drava, river Mura, river Sava, investment, institution, activism, legal struggle

Povzetek

Andreja Slameršek je eno najpomembnejših imen aktualnih okoljskih bojev v Sloveniji. S svojimi izkušnjami in znanjem se že vrsto let uspešno zoperstavlja uničevanju vodotokov in naravnih habitatov, ki jih ti ustvarjajo. V intervjuju smo se pogovarjali o okoljsko degradiranem okolju, iz katerega izhaja, o pomembnosti lokalnega delovanja, o njenih delovnih izkušnjah v institucijah, o vlogi, ki jo pri degradaciji okolja igra sprema med kapitalom in politiko, ter o pomembnosti pravnega boja.

Ključne besede: hidroenergija, Drava, Mura, Sava, investicija, institucija, aktivizem, pravni boj

Aprila 2016 je koalicija več kot 40 nevladnih organizacij pod vodstvom Zveze Moja Mura in Svetovne organizacije za varstvo okolja začela s kampanjo Rešimo Muro,¹ v kateri je Vlado RS pozvala, naj ne dovoli gradnje osmih hidroelektrarn na tej reki. Kampanjo so začeli z mednarodno regato, ki so se je udeležili avstrijski, hrvaški in slovenski kajakaši in kanuisti. Koalicija je dejavna vse od takrat: opozarja, da je Mura eden od najbolj neokrnjenih evropskih naravnih habitatov (spada v območje Natura 2000), da je dom številnih živalskih in rastlinskih vrst, ki bi jih regulacija in prekinitev naravnega toka reke izrazilo prizadela, ter da je njena ohranitev ključna tudi za lokalno prebivalstvo, ki mu omogoča razvoj trajnostnega turizma in visoko kakovost življenja. S svojimi analizami dokazujejo, da je hidroenergetski potencial reke močno precenjen, da bi bili kakršnikoli posegi izrazilo nesorazmerni glede na koristi in da tudi v primeru Mure velja, da hidroenergija zaradi vpliva, ki ga ima na naravo izgradnja jezov in ostala infrastruktura, potrebna za delovanje hidroelektrarn, v resnici ni trajnostni energetski vir. Eno najpomembnejših imen kampanje je gotovo Andreja Slameršek, za katero pa to ni edini okoljski boj. V zadnjem obdobju je aktivna predvsem v boju proti gradnji HE Mokrice na spodnji Savi, kjer je povezava med kapitalskimi in političnimi interesi še posebej izrazita, nasprotnike gradnje, ki bi močno prizadela okolje, pa poskušajo investitorji v sodelovanju s političnimi odločevalci utišati, diskreditirati in izčrpati.

Najprej me zanima, kako si se priključila okoljskim gibanjem. Se je začelo z Muro ali s čim drugim?

Mislím, da to izhaja že iz otroštva. Prihajam z Dravskega polja, iz bližine Hajdine, ki je zelo degradirano območje. V Kidričevem smo imeli tovarno aluminija, še vedno jo imamo, ampak takrat je bilo resnično slabo, v zraku je bilo nenehno polno prahu. V bližini je veriga hidroelektrarn, zato je podtalnica padala in še vedno pada. Ko sem bila otrok, so nam zato vodo vozili gasilci, v hišo smo si jo nosili s kanistri, da smo imeli kaj piti. Povsod okoli nas je intenzivno kmetijstvo, z gnojenjem, škropljenjem in porabo vode. Prihajam s tako degradiranega območja, a sem bila vedno navezana na naravo, zato sem se tudi izobraževala v tej smeri – sem profesorica biologije in kemije, diplomirala sem na temo ekologije živali. Že prej, v osnovni šoli, sem bila Mavrični bojevnik² in to imam po mojem mnenju malo v sebi.

1 Njihova spletna stran je dostopna na povezavi: <http://www.amazon-of-europe.com/si/>. Novice v zvezi s poskusi gradnje HE na Muri in drugje redno objavljajo tudi na spletni strani Društva za preučevanje rib Slovenije (DPRS), najdete jih na povezavi: <http://www.dprs.si/sl> (op. ur.).

2 Mavrični bojevnik je zavod za pomoč mladim z motnjo pozornosti s hiperaktivnostjo

Resneje se je začelo, ko sem se včlanila v DOPPS (Društvo za opazovanje in proučevanje ptic Slovenije, op. ur.) – želela sem si namreč, da bi med hojo po naravi prepoznala zvoke posameznih vrst živali in njihove številne dejavnosti. Pozneje sem se zaposlila na Zavodu za varstvo narave, kjer sem delala šest let. V tem času sem se vpisala na podiplomski študij na programu Varstvo naravne dediščine, ki pa ga nisem končala, saj sem se raje odločila za udejstvovanje na terenu, v aktualnih okoljskih bojih.

Narava mi je res blizu. Najbolj me je strašilo, ko sem na terenu različnim ljudem in društvom pomagala popisovati vrste in videla, kako se njihovo stanje iz leta v leto slabša. Postane ti jasno, da populacije kar izginjajo. Izginjajo. Pri tem je najhuje, da ni mehanizmov – vsaj jaz se še ob vsem svojem angažmaju nisem srečala z njimi –, s katerimi bi to preprečili. Izjema je bila Volovja reber, a tam smo bili priča močnemu uporju lokalnega prebivalstva in stroke. To, da danes naravo varujem sede za računalnikom, je zame prisila. Raje bi hodila popisovat vrste, opazovala bi njihovo obnašanje, položaj znotraj ekosistema in podobno.

Na Muro sem prišla v času, ko sem delala na Zavodu za varstvo narave. V osrednji enoti v Ljubljani sem se zapletla v hude spore, saj je zavod namesto v interesu narave delal v prid kapitalu – sploh nismo izvajali zakonodaje, za kar smo bili pristojni. Tega sem imela dovolj, in ko so na Območni enoti Maribor potrebovali pomoč, sem se javila in odšla tja. Takrat sem začela s strokovnimi podlagami pripravljati biosferno območje Mure v Sloveniji. Učit sem se šla tradicionalnih ročnih del, recimo pletenja košar. Na eni od teh delavnic mi je udeleženka povedala za revijo Modrijan, v kateri so elektrarne prikrito oglaševale. Povedala mi je, da ima tri otroke, da iz šole pridejo vsak s svojim izvodom, da jim je všeč videz revije in tako naprej. Naslednji dan sem v službi vprašala kolege, ali vedo za to. So rekli, da vedo. »In kako bomo reagirali?!« je bilo moje vprašanje.

Na Holdingu Slovenske elektrarne in pri Dravskih elektrarnah so v 80. letih ugotovili, da je treba ljudi prepričati, da so hidroelektrarne dobre – obstaja celo interno poročilo o tem. Tudi takrat so se bile bitke za Savo in Muro in smo zmagali ljudje. Najsilovitejši upor je bil na Muri. In tako so energetiki sklenili, da je treba komunicirati z lokalnim prebivalstvom, ker bodo tako projekte lažje izpeljali. To je torej že 40 let stara ideja, ki so jo taktično prilagodili modernim časom in začeli izdajati revijo Modrijan. To je bil resen projekt, revija je bila namenjena otrokom od četrtega do dvanajstega leta, vsebina pa je bila prikrito oglaševanje. Besedilo je bilo pisano z malimi tiskanimi črkami, kar pomeni, da so otrokom revijo brali dedki, babice, starši – skratka, strateško so poskrbeli, da je sporočilo slišala celotna populacija.

(ADHD), v svoje dejavnosti, ki v veliki meri potekajo v naravi, pa vključujejo tudi druge otroke.

Učiteljice in vzgojiteljice so revijo razgrabile, ker so jo delili brezplačno, in jo uporabljale kot učni pripomoček. V okviru tega projekta so izvajali tudi natečaje: vrtčevski otroci so na natečaju risali hidroelektrarne in za najboljšo risbico dobili 1500 €, druga nagrada je bila 1300 € in tretja 1000 €. Kupovali so jim lego kocke in podobno. Takrat sem v okviru zavoda pregledala vse revije in spisala pritožbo, katere pravna podlaga je bila prepoved prikritega oglaševanja v šolah. Na to pritožbo se je odzval Zavod za šolstvo: sklicali so komisijo, ki je potrdila, da gre za prikrito oglaševanje, a ker v Sloveniji nimamo zakona, ki bi to prakso v šolah prepovedoval, so zgolj v skladu z lastnimi zakonskimi pooblastili šolam in vrtcem poslali okrožnico, v kateri so jih opozorili, da gre pri reviji Modrijan za prikrito oglaševanje ter da naj jo pri pouku uporabljajo previdno.

Potem sem nadaljevala s pisanjem strokovnih podlag in počasi smo ustanovili Društvo za ribe. Začeli smo z bojem proti HE Mokrice. Takrat je v Slovenijo prišla mednarodna organizacija Riverwatch, ki nam je ponudila sredstva za boje za balkanske reke prek mehanizma Euronatur. Spraševali so, ali imamo koga, ki bi se zaposlil kot vodja kampanj. Službo je prevzela kolegica, med mojim predsedovanjem Društvu za ribe pa smo prvič sprožili postopek proti HE Mokrice. Pozneje smo se pridružili tudi kampanji na Muri, kamor me je povabilo lokalno prebivalstvo, s katerim smo se poznali iz DOPPS. Kolegom sem rekla, da se mora v njihovem imenu izpostaviti lokallec, nekdo, ki živi ob Muri, ne jaz, ki živim ob Dravi. To je bistveno bolj učinkovito, saj pozna ljudi in oni njega. Tudi različne ekipe lokalcev je težko usklajevati, če si zunanji, in prav to se je zgodilo med kampanjo za Muro, ki sem se ji pridružila predvsem zaradi obljube prijateljem. Podobno so tudi na spodnji Savi najprej želeli, da bi kampanjo vodila jaz, ker me je Riverwatchu predlagal DOPPS. Takrat sem to zavrnila, saj sem vedela, da vodenje takšne kampanje pomeni delati 24 ur na dan, brez praznikov in vikendov. Ko si notri, si notri in to vključuje tudi pravno bitko. Eno je aktivistični boj, v katerem ozaveščamo in gradimo kritično maso, glavno pa je, da delujemo na pravni ravni.

In tako me je življenje neslo na reke, čeprav sem si vedno želela biti le kmetica – med študijem so me hecali, da bom diplomirana pastirica. Ampak to moje čudno življenje je šlo svojo pot.

Kako vidiš današnjo degradacijo okolja tudi skozi zgodovinsko prizmo? Na primer Kras in dalmatinske otoke so posekali že Benečani. Že v 15. stoletju so nastali zapisi o prekomerni sečnji jeloviških in pokljuških gozdov ter o zasajanju iglavcev za višji prirast lesa za kurjenje plavžev. Izkoriščeno je tudi Ljubljansko barje, skratka, zares

naravnih habitatov v Sloveniji ni veliko. Na perifernih območjih, ki so ponavadi ekonomsko manj razvita, investicije v tovarne, turistično ponudbo na akumulacijskih jezerih in podobno interpretirajo kot razvoj.

Vse skupaj je precej smešno, zgodbe se ponavljajo, poznamo jih iz lastnih izkušenj. Omenil si Kras: tam so posekali drevesa, pa je burja odnesla zemljo in so jih šli spet zasajat. Tudi v Vipavski dolini so posekali mejice, pa je ravno tako začelo odnašati zemljo, tako da so jih ponovno postavili. Od doma imam v glavi vsa tista škropiva, zaradi intenzivnih posegov v naravo imam vse življenje občutek, da živim v manjvrednem okolju. Iz otroštva se spomnim, da so tam regljale žabe in peli ptiči, nenadoma pa tega ni več. In tako sem se začela boriti za pitno vodo, kar se je zgodilo pri nas. Ljudje težko kaj naredijo, saj pristojni podatke skrivajo, pri čemer so zelo aktivne tudi lokalne oblasti. Prebivalci na periferiji ne vedo, kaj se dogaja z njimi in okoljem, v katerem živijo, ponavadi pa jih sploh ne zanima, kaj se dogaja po svetu, tako da bi lažje razumeli lastno situacijo. Ne razumejo, kaj se zgodi, ko pride kapital.

To je problem manipulacije – če bi tem ljudem povedali po resnici, ne bi podpirali takšnih projektov. Zavajata investitor in državna oblast, zavaja občina, ki ob tem skriva informacije, saj se je ravno tako prodala. In občine se prodajo za mali denar. Tako pridobijo podporo projektu. Pri tem pomembno vlogo igrajo mediji, ki se ravno tako prodajo za oglaševalski denar ali pa so v lasti novih gradbenih baronov. Mediji postanejo največje zlo, ko začnejo pisariti in blatiti tiste, ki se projektom upirajo. S tem začnejo ustrahovati lokalno prebivalstvo, ljudje so prestrašeni in se začnejo brigati le zase – saj vsakogar, ki se izpostavi, blatijo, napadejo njega in njegovo družino. Zato se ljudje na lokalni ravni ne upajo več izpostavljati – ker nočejo imeti težav. Agresija kapitala, ki vdira v lokalno okolje, ljudi zaustavi. Tudi če jih nekaj projektom nasprotuje in tudi če imajo podporo večine, lahko investitorji aktivirajo lokalno oblast, društva in posameznike, s katerimi skupino, ki se bori, enostavno povežijo. To se je zgodilo pri TEŠ 6, kjer so delu lokalne skupnosti plačali – pazi to – barvo za fasado. Potem pa se nihče ni izpostavil, češ, saj smo nekaj dobili. Kaj ste dobili? Barvo, da ste si hiše prebarvali!? Tako sistematično kupujejo kritično maso, načrti za pridobivanje lokalne skupnosti na svojo stran pa so izdelani vnaprej. Najprej se lotijo lokalnih šerifov, ki običajno že sicer držijo v šahu del prebivalstva. Ti dobijo nalogo konsolidacije javnega mnenja. Če se jim zalomi, bodo to sanirali z mediji, darili in drugimi pritiski. A zmago investitorjem najpogosteje prinesejo prav mediji in njihovo poročanje.

Če opišem še primer HE Mokrice: tam se prebivalstvo boji spregovoriti.

Ena posameznica pa se je le uprla in opozarjala, da so tam zasuta smetišča in deponije, ki se bodo dvignile ter onesnažile vodo in zemljo. Obiskala je kup lokalnih in državnih institucij, bila je na HSE. In med temi obiski je izvedela za DPRS. Od tovarišice sem dobila na roko napisano pismo in začeli sva načrtovati, kaj narediti. Uspelo nama je objaviti članek v reviji Zarja, pod katerega je bila podpisana, in naslednji dan je dobila od direktorja spodnjesavskih elektrarn klic, da se bo njej in njeni družini to maščevalo. Pripravili smo prijavo na policijo, a se ljudje v takih trenutkih pogosto umaknejo in ne začnejo tovrstnih postopkov. Na glas je treba opozarjati na to, da še tistih nekaj kritičnih glasov iz lokalnih skupnosti utišajo z grožnjami.

Pri hidroelektrarnah gre za državne investicije, ki jih vodijo državna podjetja, katerih predstavniki skupaj s predstavniki lokalnih oblasti ustrahujejo nepokorne. Kakšen je tvoj odnos do oblasti in kako razumeš tiste okoljevarstvenike, ki rešitev vidijo prav v državi in njenih intervencijah?

Država ne deluje v našo korist – vlada nam mafija, ki ji ni v interesu človek, kaj šele zdravo življenjsko okolje ali živalske vrste! Investitor gleda na ljudi skozi očala kapitala. 4. februarja je na okrogli mizi Eko gibanja v Šoštanjju direktor HSE izjavil: »Prišel sem v sovražno okolje!« Pa je prišel med ljudi, ki tam živijo. Prišel je v okolje, ki ga bo z odvzemom naravnega vira ali degradacijo osiromašil, on je njihov sovražnik. Ti ljudje se do lokalnega prebivalstva obnašajo brutalno, brez vsakršnega spoštovanja. Na Zavodu za varstvo narave, kjer sem delala, smo dajali mnenja, soglasja in podobno – in tu se začnejo napake. Ko pridejo velekapitalisti, ni stvar razprave, ali je njihova pobuda dobra za ljudi in okolje. Samoumevno je, da bomo pobudi pritrčili, vprašanje je le, kako to upravičiti. Ni pomembno, kaj pravi zakon in kakšno je stanje na terenu. In če ni zunanega pritiska, se to brez težav izpelje, običajno zelo šlampasto, brez raziskav in soglasij, ki bi jih po zakonu morali imeti. Tako že državne institucije delujejo po načelu dajanja prednosti interesom investitorjev. Tudi če posamezni uradniki želijo narediti kaj dobrega, tega ne morejo; morda lahko svoje delo dobro opravijo enkrat, dvakrat, tretjič jih že odrežejo. Investitorji se na agencijah in zavodih o izvedbi projektov dogovarjajo še preden sploh oddajo vlogo. Najslabša so ministrstva, ko se premikamo nižje po hierarhiji, pa je vedno bolje, saj je vpliv kapitala manj opazen. Pri projektu HE Mokrice je bilo tako, da je v prvi fazi odločalo Ministrstvo za okolje in prostor, v drugi fazi pa Agencija RS za okolje. Pri tem je ministrstvo agenciji posredovalo navodila, kako naj vodi postopek, čeprav naj bi bila agencija neodvisna. Tako napadajo neodvisnost in strokov-

nost hierarhično nižjih institucij. Na območnih enotah Zavoda za varstvo narave smo delali še pošteno, ko pa so zadeve prišle na osrednjo enoto Ljubljana, se je začela vmešavati politika, zadeve so se rezale, vse je padalo, ne glede na strokovnost argumentov. Investicije so pač morale iti skozi. Pri tem gre praviloma vedno za iste ljudi, tako pri investitorjih kot pri njihovih nameščencih v uradnih strukturah od ministrstva navzdol. Ti so večni, sedijo na najpomembnejših položajih in preživijo ne glede na sestavo vlade.

Druga stvar pa so lokalne politike. Te praviloma zaznamujejo politike strank, ki jim pripadajo občinarji. Tu je običajno, da gredo investitorji do županov na zasebne sestanke, na katerih jim povedo, kaj vse bodo občine dobile v zameno za izvedbo projekta: telovadnice, obnovljena cestišča, kolesarske poti, novozgrajeni vrtec. Tako kupijo župane, ki poskrbijo, da informacije ne pridejo do ljudi. Do pravočasnega odziva javnosti lahko pride le tedaj, ko kdo dogajanje podrobno spremlja in nanj opozori, ker se sicer projekti preprosto nadaljujejo, pritožbeni roki pa so bistveno prekratki.

Tak primer je bil energetska zakon, takrat sem še delala na zavodu. Bilo je sredi poletja, v službi nas je bilo le nekaj, večina je bila na dopustih. Poklical nas je soški kajakaš, ki je rekel: »Poglejte zadnji člen zakona.« Nihče od nas ni opazil, da v tem členu, ki edini v zakonu ni bil poimenovan in je bil dodan naknadno, piše, da se z novim zakonom preključuje Zakon o zaščiti Soče, ki prepoveduje gradnjo hidroelektrarn. Seveda smo reagirali, a potrebujemo lokalne stražarje, ker pogosto šele tako izvemo za posamezne načrte. Ne moremo pomagati lokalnemu prebivalstvu, če ne vemo, kaj se v okolju dogaja. Ko ljudje zaznajo problem, morajo o njem glasno spregovoriti, potem ga lahko začnemo reševati skupaj. Napadi so nenehni, potekajo prek državnih strategij in zakonodaje; v vse te dokumente vnašajo manjše spremembe, ki pozneje otežujejo in onemogočajo delovanje. Država in investitorji v strateških dokumentih sami sebi ustvarjajo podlage za projekte, za načrtovanje katerih sploh ne vemo, ter hkrati zapirajo vrata za kakršnokoli nasprotovanje.

Pa še en primer: Dve dekleti sta se leta 2018 odločili v knjižnici Brežice organizirati dogodek proti HE Mokrice. Prosili sta me, da pridem predstaviti protiargumente javnemu, uveljavljenemu govoru: v lokalnih medijih namreč ni bilo niti enega argumenta, kaj šele članka, ki bi govoril proti elektrarni, tudi regionalni novinarji nacionalne televizije niso imeli nobenega. Prvotni naslov okroglega mize je bil »Bitka za Spodnjo Savo: Stop HE Mokrice«. Ena od organizatork je naredila lep plakat, knjižnica je najavila dogodek na spletni strani in takoj zatem se je začelo: Spodnjesavske elektrarne so poklicale direktorico knjižnice in zahtevale spremembo naslova dogodka. Dekleti me pokličeta, da moramo spremeniti naslov, na kar seveda prista-

nem, pomembno je bilo, da ga izvedemo. Potem so naš dogodek v knjižnici definirali kot tržno dejavnost in rekli, da nam bodo najem prostora računali po tržni ceni. Tovarišica, ki je naredila plakat, ima v svojem lokalnem okolju še zdaj težave zaradi tega dogodka. Na dogodek je prišel Vizjak ter organizatoriki žalil in poniževal, da sta mladi, naivni, da ne razumeta in podobno, s seboj pa je pripeljal svojih pet agresivnih navijačev, ki so mu ves čas kimali in ploskali. Ti ljudje pogosto sedijo tudi v občinskih svetih, kjer prav tako ustrahujejo prebivalce. Tako je v okolici Brežic; takšna je klima pod lokalnimi šerifi. Držijo skupaj in to se ne bo spremenilo.

Medije sem že omenila, pa jih bom še enkrat, ker sem do njih res kritična. Okoljevarstveniki se soočamo s popolno medijsko blokado, pa ne po lastni krivdi. Lokalci bi morali imeti pravico do mnenja, pravico biti slišani – a jih mediji samo odrežejo. Niti ene stvari o HE Mokrice ne moremo spraviti v medije, ene resnice o tem, kaj se dogaja. Ne pridemo ne na nacionalno televizijo ne na Delo ne na Večer – slednji se je zelo izkazal pri Muri, pri HE Mokrice pa se je končalo. Pri Muri smo imeli srečo s starejšimi novinarji, ki so se še spomnili bitke iz 80. let. O načrtih za Spodnjo Savo, sploh o HE Mokrice, mediji niso objavili ničesar. Govorijo in pišejo, kar jim narekuje kapital.

Si bila vpletena v kak boj, kjer je bila lokalna oblast vašemu početju naklonjena in se je bila pripravljena zoperstaviti državnim načrtom?

Da, tako je bilo na Muri, idejo tamkajšnjega biosfernega območja je hitro podprl župan Velike Polane, ki pa ga je do te naklonjenosti pripeljala poslovna logika – ocenil je, da bo z ekonomskega vidika neokrnjena narava prinesla več pozitivnih vplivov na lokalno okolje kot hidroelektrarna. Tako je za razglasitev biosfernega območja Mura zbral podpise županov šestnajstih občin. Nekateri župani so ta projekt v celoti podprli, pripravljene bi bili tudi na ustanovitev krajinskega parka, drugi pa se bolj nagibajo k hidroelektrarni. So pa vedno tudi takšni, ki imajo radi denar, radi sedijo na dveh stolčkih in imajo priprta vrata. In ti so zelo problematični.

Na Muri so energetiki pristopili strateško in z manipulacijo. Vedeli so, da morajo na svojo stran pritegniti kmete, ki kmetujejo intenzivno. Postavili so velike panoje za Dravske elektrarne, skupaj z Zavodom za kmetijstvo ter nekaterimi občinami, v vsaki javni zgradbi so promovirali hidroelektrarne na Muri. Kmete so zastraševali z omejitvami, ki bi jih prinesla biosferno območje in morebitni krajinski park, kupovali so jim termoflise in kapice ter vložili skoraj pol milijona evrov v promocijo, mi pa smo delali z budgetom med 5000 in 10.000 evri. Poslušujejo se različnih taktik. Spravili so se na

otroke, na različne sektorje družbe, na svojo stran poskušajo dobiti nevladne organizacije, ki bi jih podprle na morebitnih soočenjih. Nasprotnike prikazujejo kot nore, zmešane aktiviste, ki ničesar ne razumejo in znajo zgolj nasprotovati.

Že dobljene bitke se ob menjavi vlade pogosto začnejo znova. Določen predlog pade, določena vlada se odloči, da hidroelektrarne na Savi umakne s seznama investicij, naslednja te projekte spet odpre.

Cerarjeva vlada je padla na Muri, a takoj ko je nastopila nova vlada s Šarcem na čelu, se je začelo znova; lobiranja, sestanki, trkanja na vrata. In vsaka garnitura poskuša izpeljati isto staro zgodbo, saj nanjo pritiska kapital. Ta svojih projektov ne ustavi, ampak čaka na ugoden trenutek, da jih bo spravil skozi. Od realizacije teh načrtov ne bo nikoli odstopil. Tudi projekti, ki so trenutno na mizi, so enaki kot v 80. letih. To niso nove zgodbe z novimi tehnologijami, ker tega ni. To so srednjeveški projekti, in ker imajo denar, čakajo, da se bomo z našimi omejenimi viri do konca izčrpali. Mi si moramo zagotoviti denar za preživetje, ob tem pa biti pozorni še na vsako najmanjšo spremembo. Državne institucije in investitorji nas načrtno tako obremenjujejo, da ne bi mogli opraviti vsega v postavljenih rokih. Nekoč sem z zlomljenima rokama (obema hkrati!) delala cele dneve, da sem pripravila neko dokumentacijo. Če zamudiš, gre več let dela v nič. Šestnajst mesecev nisem imela prostega dneva, nisem si upala iti stran od računalnika. Nekoč sem šla za en teden na dopust, ker nisem mogla več, izklopila sem vse in ravno takrat smo dobili pošto, na katero bi morali odgovoriti v treh dneh; ker me ni bilo doma, pošte nisem dvignila in je vse padlo v vodo. To je bila takšna lekcija, da od takrat naprej nisem več brez telefona, ker če zamudiš, se enostavno vse konča. Pritožbe po roku niso več mogoče. Tako poteka to izčrpavanje. Jaz sem šla že čisto k vragu, podobno tudi vsi soborci, in investitorji vedo, da tako majhne ekipe ne morejo zdržati večno, oni pa imajo cele štabe, pa še država dela zanje.

Kako je torej videti tvoje aktivistično življenje?

Ključno je, da se ob zaznanih krivicah aktiviraš, se odločiš, da boš naredil vse, ne glede na ceno, tudi za ceno lastnega zdravja. Ko sem bila pred kratkim na zdravniškem pregledu, mi je začela sestra postavljati vprašanja iz nekakšne tabele NIJZ. Spraševala me je, ali kadim, kako se prehranjujem in ali pijem alkohol. Pa sem ji začela razlagati o okolju, iz katerega prihajam; da niso vprašanje samo cigarete, alkohol in prehrana, ampak tudi to, da je moje življenjsko okolje degradirano in onesnaženo. Ženska me je samo

gledala, saj za to, kar sem ji govorila, ni imela rubrike v svoji tabelici. NIJZ se vplivi okolja očitno ne zdijo tako pomembni, da bi jih beležil. Zanj pa je problem, da si med bojem za pitno vodo prižgeš cigareto. Ves čas me ubija onesnaženost, onesnaženost ubija mojo družino. Moj rod živi ob Dravi. In jaz gledam, kako ljudje umirajo, in jim ne morem pomagati. Hkrati pa mi očitajo, da se borim za vso Slovenijo, njih pa sem pustila na cedilu. To je deloma res, saj sem se v določene boje podala tudi zaradi lastnega preživetja.

Vedno sem želela biti le kmetica, ampak za to nikoli ni bilo časa. Potem pa še nisem dobila statusa, čeprav izpolnjujem pogoje. Dovolj imam tega in se ne bojim nikogar. Nihče me ne bo ustrahoval. Klicali so tudi domov, mojo družino, in takrat se mi je zmešalo. Pa smo se dobili in pogovorili, dejala sem, da ne mislim popuščati. Svojo družino sem zastavila za svoje delo – svojo družino. Zaščitili smo tri nečake, ki so še mali pokavci. To nam je bilo najpomembnejše. Takrat sem povedala, da imam dovolj in da ne bo več kompromisov; da lahko delajo, kar hočejo – jaz ne bom več tiho. Imam srečo, da sem delala v sistemu, zato vem, kako deluje, in marsikaj sem doživela na lastni koži. Pri meni ne gre le za domneve, jaz preprosto vem, kako stvari delujejo. In tega je bilo dovolj. Fertik!

In vsaj zakonodajo imamo, imamo tudi zgodovino okoljskih bojev, čutimo potrebo po ohranjanju narave. Evropska unija nam je dala Aarhuško konvencijo, ki je orodje v rokah ljudi za delovanje v lastno dobro in v dobro okolja. Problem je, da ljudje tega orodja ne poznajo in ne znajo uporabljati. Namen države je, da ti vse pobere. In ko sem takrat medicinski sestri razlagala, kaj se mi dogaja, mi je začela govoriti, da je treba sebe spremeniti. Odvrnila sem ji, da ne živim več zato, da mi je vseeno, če jutri zbolim za rakom. Nimam otrok, ni se mi izpolnila življenjska želja, da bi postala kmetica, in pač imam dovolj. Odločila sem se, da bom to, kar počnem, počela za vsako ceno. Zaradi udejstvovanja v bojih si nisem ustvarila družine, zaradi udejstvovanja nisem dobila statusa kmetice, zaradi udejstvovanja sem povsod imela samo probleme. Ampak meni je počil film, tega ne morem več prenašati, zato je konec kompromisov.

Že ko sem bila na Zavodu za varstvo narave, so me trepljali po ramenih: »Hej, Andreja, vsa čast!« Jaz pa sem odgovarjala: »Kaj mi to govoriš v pisarni, pojdi do šefa in mu povej!« Z direktorjem sem imela nenehne bitke. »Ste nori, kako naj jo zadržim, saj vsak dopis spiše tako, da imam same težave,« je govoril. Potem mi je dodelil delo na obvoznici v Škofljici in druge primere, za katere ni želel, da bi bili odobreni. Pri projektih, ki pa so morali biti realizirani, so mi bila vrata zaprta, sodelavcem pa je bilo prepovedano, da bi mi dali kakršnekoli informacije. Taka lopovščina je to.

Bi nam zaupala kaj o svojih izkušnjah z delovanjem pravne države, inšpekcij?

Jah, preganjajo nas inšpektorji, bodemo se z odvetniškimi pisarnami. V nekaterih primerih gre za preprečevanje dostopa do podatkov javnega značaja: zahtevamo dostop do študij, ki jih zaradi nasprotovanja določenih ljudi in skupin, vlaganja začasnih odredb in podobnega zavlačevanja dobimo šele po več letih.

Leta 2018 smo na terenu vzorčili ribe, za kar imamo dovoljenje ARSO. Zdaj nas zaradi tega preganjajo; sodnik, ki nam je sodil, je osebni prijatelj odvetnika iz pisarne, ki nam je preprečevala dostop do podatkov. Tako povezani so. Med vzorčenjem je prišla policija, ki je po ogledu dovoljenja rekla, da je vse v redu. Štirinajst dni pozneje so me kontaktirali kriminalisti, da je proti meni vložena kazenska ovadba in da mi grozi od 60.000 do 250.000 € kazni, ker naj bi med vzorčenjem glisirali in storili še druge prekrške. Po zaslišanju, na katerem sem pojasnila, da smo zgolj vzorčili, je bil pregon opuščen. Kljub temu je okoljska inšpekcija nadaljevala z obtožbami glisiranja, hkrati pa se je oglasila še inšpekcija za kmetijstvo, da smo izvajali krivolov. In ko vidiš, da se imata inšpekciji za okolje in kmetijstvo čas ukvarjati z dokazovanjem našega domnevnega glisiranja, ti postane jasno, zakaj se ne ukvarjajo z resnim onesnaževanjem in uničevanjem okolja. In tako se vsi lokalni oblastniki, od občine in občinskih ustanov do sodnikov in inšpektorjev, povežejo proti tebi. Edini, ki so v tem primeru delo opravili korektno, so bili policisti. Na koncu je sodnik, ki je razsojal o tem, ali smo glisirali ali le vzorčili, v svojih obrazložitvah pisal o protipoplavni zaščiti Mokric. Sploh ni razsojal o našem primeru, obsojeni smo bili vnaprej, ker naj bi ogrožali protipoplavno zaščito.

Problem je, da za pravne boje ni ljudi. Potrebujemo jih, da bi počeli isto kot jaz: strokovne vsebine povezovali z zakonodajo, prebiral tisočstranske strokovne podlage, analize, mnenja, meritve in dovoljenja za projekte, se prebili skozi vse spletne povezave, ki so v teh spisih, ter ugotovili, ali je dokumentacija ustrezna in skladna z zakonodajo. Jaz v enem tednu preberem po štiri, pet fasciklov, spišem pripombe in potem to pisanje pošljem v pregled strokovnjakom, ki nas podpirajo. Potem vse to povežemo z zakonodajnimi akti in navežemo na projekte. Zato naše pripombe in analize tako dobro stojijo, ko pride do odločanja na različnih stopnjah. Za vsem napisanim stoji citat, izjava. Moja sreča je tudi, da razumem, kar mi strokovnjaki povejo. V javni upravi imamo problem, ker ljudje ne razumejo strokovnih vsebin, jih ne znajo umeščati v zakonodajo. Potrebujemo ljudi, ki bi brali to obsežno dokumentacijo, jo povezovali z zakonodajo in pisali pripombe. Toda to je

naporno delo, lažje je narediti transparent, iti veslat ali kaj drugega. Marsikoga sem že poskusila vpeljati v to delo, da bi ga lahko izvajali samostojno, ampak za vse je to žrtvovanje, trpljenje in muka – kar dejansko tudi je. To je neskončen ping pong, po vsaki stopnji pripomb in pritožb dobimo še več dokumentacije, ki jo je treba še natančneje pregledati – vsakič znova je treba prebrati vse, biti pozoren na majhne razlike med izvornim in novim dokumentom. Zasuvajo nas s temi gradivi in postavljajo nerealno kratke roke. In zato potrebujemo več ljudi. Ljudje pogosto ne poznajo teh postopkov, zato se dogaja, da imamo lokalno aktivacijo in mobilizacijo, a hkrati zamudimo postopkovne roke za pritožbe. Tak primer je bila Magna.

Pa je delovanje prek pravnih mehanizmov res tako pomembno?

Ja. Poglej Mokrice. Tam ni pobude, ker so vsi preveč prestrašeni. S številnimi lokalci sem ves čas na zvezi, s svojim delovanjem jim krijemo hrbet, da se jim ni treba izpostavljanjati. In tam je bitka izključno pravna. Če ne bi imeli tega, ne bi imeli nič. Če nimaš niti civilne iniciative niti pravnega boja, izgubiš. In če bi se pri Mladih za podnebno pravičnost borili tudi pravno, bi bili učinki večji, kot so zdaj. Tudi Lafarge se je ustavil zaradi pravnih postopkov. V Anhovem jim je dolga leta manjkalo prav to. Aktivizem je opozarjanje, to, da ljudje na lokalni ravni od lokalnih veljakov zahtevajo upoštevanje volje ljudi, način merjenja moči z lokalnimi elitami. Aktivizem je nujen, ker razširi informacije in mobilizira tudi onkraj lokalne realnosti, toda institucije se bojijo samo pravnih postopkov; država lahko spreminja zakonodajo, a se hkrati boji nasprotovanja prav na tej ravni. Srečo imamo tudi, da so v investicije pogosto vložena evropska sredstva, zato so države zavezane k spoštovanju določenih postopkov, poveča se število dejavnikov, ki vplivajo na izvedbo investicije. Številni dokumenti EU so napisani dobro, v prid naravi in okolju, na primer habitatna direktiva, ptičja direktiva, vodna direktiva. Britanci so začeli prvič groziti z odhodom iz EU ravno zaradi habitatne in ptičje direktive. Na srečo smo se združile nevladne organizacije iz vse Evrope in organizirale kampanjo, zaradi katere sta ti direktivi preživel tako imenovani *fitness check*, ki ga je naročil Juncker, takrat predsednik Evropske komisije. Zaradi pritiskov investorjev so Britanci pod vprašaj postavljali tudi vodno direktivo, saj naj bi bili pogoji za pitno vodo prestrogi. In dejansko so države, ki so največje uničevalke okolja, dosegle ošibitev vodne direktive. V mednarodnem pogledu imamo Aarhusko konvencijo, ki zahteva vključevanje javnosti in civilne družbe v najzgodnejših fazah postopka, informiranje in dostop do vseh okoljskih podatkov. Podpisnici sta tako Slovenija kot

EU. Slovenija jo je v določenih delih tudi dokaj dobro implementirala, zato smo mi lahko stranka v postopkih. V drugih državah ni tako.

Zaključiva nekoliko bolj sproščeno. Kakšno nalogo bi dala šolskim otrokom, da bi spoznali, kaj je okolje in zakaj je pomembno, da ga ohranjamo?

Otroci razumejo, kaj je okolje, in imajo zelo razvit čut zanj. Šola, sistem jim ob pomoči staršev ta čut uniči, odtuji jih od narave. So starši, ki otrokom kupijo vso plastiko tega sveta, ko pa otrok zunaj stopi v lužo, vpijejo nanj. Pod mojim balkonom je vrtec in včasih opazujem otroke. Tako so odbiti, obožujem jih, njihovo iskrenost. Ko jim govoriš o okolju, marsikaj razumejo bolje od odraslih. Da imajo povsem drugačen stik z naravo, vidiš že pri njihovem odnosu do živali. Kateri otrok gre kar mimo njih? Nobeden, vsi se ustavijo in se čudijo: »Živalica!«

Mislím, da bi morala biti del kurikuluma okoljska vzgoja. Imeti bi morali poseben predmet. Otroke bi morali čim bolj pogosto peljati ven, v naravo. Ko sem delala kot učiteljica na srednji ekonomski šoli, sem videla, da je dijakinjam in dijakom težko poslušati o celicah in podobnem, zato smo, ko je bilo le mogoče, šli ven. Opazovali smo drevesa in živali. Najprej se je zdelo, kot da v okolju, kjer živijo, ne prepoznavajo ničesar živega. Kmalu pa se je to spremenilo. Ob vsakem ptiču, ki je letel mimo učilnice, je kdo zakričal: »O, gospa profesor, glejte!« Pa smo poiskali, katere vrste je ta ptič, in imeli kratko razpravo o njem. Nisem jih oštevala, češ, »kaj gledaš skozi okno«. In dejansko so ti mestni otroci, ki niti nimajo toliko stika z naravo, v zelo kratkem času razvili odnos do živega, kar me je presenetilo; sploh ker so to že starejši otroci, najstniki.

Kaj bi počela v idealnem svetu, kjer okoljski boji ne bi bili potrebni?

Sama bi si pridelovala hrano, utrgala bi si jabolko z drevesa, bila bi neodvisna. V potoku bi tekla pitna voda, brez cevi, črpalk, klora. Uporabljala bi čim manj elektrike in tehnologije. Štela bi rožice, gledala ptičke, metuljčke. To bi delala. Samo to.

»Če se borim za vodo, ki je sočasno lahko pitna voda, reka, pojem, ideja, to ni aktivizem, ampak moja osnovna pravica.«

Intervju z Rokom Rozmanom

Abstract

“Struggling for a Water Source that Serves as Drinking Water, a River, a Concept, and an Idea is Not Activism. It Is My Basic Right.” An Interview with Rok Rozman

Rok Rozman is one of the most prominent environmental activists of the new generation. His actions are strongly embedded in the local environment, but also flow across the Balkan's borders, just like the rivers he is protecting. In the interview, he speaks about his roots, connection with nature, sports career, and the direct actions he organized in order to protect free-flowing rivers. He also shares a few interesting facts about birds and fish.

Keywords: Balkan River Defence, Balkan, rivers, hydroelectric power plants and dams, kayak, local population

Povzetek

Rok Rozman je eden vidnejših predstavnikov nove generacije okoljskih aktivistov. Njegovo delovanje zaznamuje močna usidranost v lokalno okolje, ki pa sega onkraj

domačega kraja in se tako kot reke, na katerih deluje, preliva čez meje Balkana. V intervjuju smo se pogovarjali o njegovi formaciji, povezavi z naravo, športni karieri in direktnih akcijah za ohranitev prostotekočih rek, zaupal pa nam je tudi nekaj zanimivosti o ptičih in ribah.

Ključne besede: *Balkan River Defence*, Balkan, reke, hidroelektrarne in jezovi, kajak, lokalno prebivalstvo.

Rok Rozman je v zadnjih letih postal eden vidnejših domačih okoljskih aktivistov, ki deluje na področju varovanja rek. Je začetnik pobude *Balkan River Defence* (BRD), ki se bori za ohranitev prostotekočih rek na Balkanu ter opozarja na škodljive učinke gradnje hidroelektrarn in jezov. Njihova metoda je zelo neposredna: že več let organizirajo turnejo BRD, kjer se za več tednov s kajaki odpravijo na balkanske reke in skupaj z lokalnim prebivalstvom opozarjajo na pomembnost ohranjanja rek takšnih, kakršne so, tako za floro in favno kot za ljudi, ki živijo ob njih in z njimi.¹ Povezovanje in osvetljevanje lokalnih balkanskih bojev proti hidroelektrarnam in jezovom ter inovativna, a tudi uspešna metoda boja v okoljski aktivizem prinašata svežino in novo estetiko.

»1, 2, 3, smo za Savo Bohinjko, ribe pobirajo roj majevk ...« Tako se začne preverjanje delovanja diktafona, ko smo z Rozmanom za intervju sedli na prodnato savsko plažo med Ribnim in Radovljico. Iz njegovih dosedanjih intervjujev zlahka razberemo, da ima intervjuvanec, nekdanji profesionalni športnik, po izobrazbi pa biolog, precej unikaten pogled na naravo in človekovo mesto v njej. Leta ribarjenja, proučevanja ptic, veslanja, kajakaštva, pohodništva in življenja v naravi človeka izoblikujejo v karseda močno nasprotje običajnega potrošniškega življa, ki prevladuje v podalpskem rajju. Tako začne naštevati ob petju ptic: »Slišimo čebelarje, taščico, vrbje kovačke, ostržke.« Potem pa z nasmehom doda: »Malo sem iz vaje, premalo sem v gmajni, gotovo bi se dalo še kaj dekodirati.« In ker toka misli tako kot rek ne ustavljamo niti ne preveč usmerjamo, so ta začetna opažanja služila za uvod v intervju.

Že pred študijem biologije si se precej ukvarjal s ptiči, kako to?

To s ptiči se je verjetno začelo, ko sem bil star tri, štiri leta. Tako kot vsakega otroka so tudi mene zanimale živali. Mislim, da vsakega otroka zanima narava, to je nekaj univerzalnega. Otrok je povezan z okoljem, v katerem živi; živi v pravi realnosti, nima še vcepljenih percepcij. Vsaj včasih je bilo tako, se mi zdi. Ptiči pa so tisti, ki jih najbolj vidiš. Drugače bi gledal srne, a kaj ko ne pritečejo prav pogosto mimo. Za tistimi ptiči sem skakal in pri

¹ Več o pobudi si lahko preberete na njihovi spletni strani <https://balkanriverdefence.org/> (op. ur.).

sedmih celo naredil kletko, ki sem jo predelal v past in okoli hiše lovil ptiče. Z maminim lakom za nohte – ker mi obročkov ni uspelo dobiti – sem jih barval po nogah v različne barvne kombinacije in spremljal, kaj ti ptiči počnejo. Še danes se spomnim, da sem v tretjem razredu osnovne šole ujel par zelencev in jima polakiral nogice. Na srečo je lak po približno pol leta izginil. Ta ptiča sem prinesel v šolo v Mošnje in vsem povedal, kakšne vrste ptiči so to. Potem sem ju tam spustil in še isti večer, v Černivcu, ista ptiča spet ujel. Zdelo se mi je neverjetno, da sem vedel, kako se ti ptiči gibljejo. Oče mi je rekel, da se z menoj ne zmore ukvarjati, ker je to preveč (*smeh*), in da me bodo vpisali v DOPPS (Društvo za opazovanje in proučevanje ptic Slovenije, op. ur.), ki je veljal za resno zadevo. Tam sem se znašel v družbi enako »ubrisanih«, ki smo te ptiče šteli. Saj v resnici jih nihče ne šteje, ampak daje ti razlog, da si zunaj, da spoznavaš okolje, v katerem živiš, in te pritegne. Potem je to šlo naprej. Vmes sem ubral stranpot v šport in si vbil v glavo skrajne in fiksne ideje, a na srečo sem bil vedno nekoliko distanciran od njih. Tudi če sedaj uvidim, da so kakšne moje ideje skrajne, se skušam od njih odmakniti in pogledati malo z distance; včasih samega sebe malo ustavim. No, spoznal sem, da šport ni to, kar si želim, in se odločil, da grem študirat biologijo. Diplomiral sem in se celo vpisal na magisterij, ki pa ga še danes nisem končal. Že od leta 2015, ko smo naredili prvo turnejo *Balkan River Defence*, sem na 62. strani zaključnega dela. Mogoče ga bom kdaj dokončal.

Koliko je ptičev pevcev v Sloveniji?

Vrst ali posameznikov? (*smeh*) Mnogo. Ne znam ti povedati. V statistiki nisem bil nikoli dober. Vrste je precej. Mislim, da je gnezdilcev več kot dvesto. Od tega je pa večina ptic pevk.

Tega se spomnim še, ko smo veslali ... Nekje smo sedeli in si kar govoril. Ne vem sicer, koliko se je ljudi dotaknilo, ampak mislim, da so te kar poslušali.

Najboljše je bilo takrat, ko sva bila z Vitom² v dvojcu. Jaz sem njega naučil vse o ptičih, on pa mene vse o letalih. Še danes lahko, ko v zraku vidim sled aviona, povem, za kateri avion gre. Vito pa ve za vse race. Kar je bilo na Bledu ptičev, jih on še vedno pozna. (*smeh*)

Preden preideva na šport, ki bi se ga tudi rad na hitro dotaknil, me zanima še nekaj. V naravo si hodil z DOPPS. Kaj pa sam ali s svojo družčino – ste počeli kaj podobnega?

2 Vito G., nekdanji soveslač, danes pilot (op. ur.).

Ne. Jaz sem v naravo vedno hodil sam. Nimam ne bratov ne sester, zrased sem v idilični vasici, ki je imela to pomanjkljivost, da ni bilo klape otrok. V vasi sta živela dva fanta, ki pa sta čas preživljala pretežno v hiši. Soseda Zala je bila pa čisto divja in z njo sva igrala hokej in nogomet, vendar ni plezala po drevesih. A to zame ni bil problem, sem čas pač preživljal sam. Še danes grem v hribe ali pa na reko najraje sam. Rad grem tudi s klapo, a najraje sam. Potem pa sem le našel enega kolega, Jana, s katerim sva bila čisto nora na naravo in živali, predvsem ptiče. Oče je imel kamero, kar je bila v tistih časih redkost. Dovolil nama jo je uporabljati, midva pa sva snemala dokumentarce. Iskala sva gnezda in snemala, kako ptiči nosijo hrano mladičem. Pri meni je bila torej v središču vedno narava, vse ostalo so bili bolj dodatki.

Kako se je ta tvoja dejavnost vključevala v šolski proces? Glede na to, da so Mladi za podnebno pravičnost gibanje, ki izhaja iz šole, je pomembno prevpraševati, kakšno je sploh mesto narave v šolskem procesu. Kot si rekel prej, je vsak otrok zelo povezan z naravo, vendar se zdi, kot da nas šola skozi nekakšen civilizacijski proces odmika od nje?

Mene je v šoli najbolj motilo, da me je odmikala od narave in časa, ki ga lahko v naravi preživljam. Jaz bi šel z veseljem v šolo v naravo, ampak v vsej osnovni šoli se je to zgodilo le dvakrat, pri predmetu gospodinjstvo. Takrat sem našel mladiča krokarja, ki ga nisem mogel vrniti v gnezdo; zato sem ga odnesel domov in ga naučil govoriti. Globoko sem bil razočaran in se me je dotaknilo že kot otroka, ko pa zdaj gledam nazaj, se mi zdi, da to ni le problem posameznika, ampak celotne družbe. Otroke dajemo v ustanovo, ki jim poreže vse stranske korenine. Rad dam ta primer: rože in drevesa vedno poženejo eno glavno in številne stranske korenine. V evoluciji se ne zgodi nič po naključju. Če se bodo razmere spremenile, boš šel v drugo smer in se boš vedno znašel. Šola pa z usmerjanjem poreže te stranske koreninice; ustvarja družbo, ki je zelo apatična in v kateri si kaznovan, če si poseben. Jaz sem bil v šoli vedno čudak, ker so me zanimali ptiči. Imel sem prednost, da sem bil športnik, kar je zbujalo občudovanje, sicer bi me imeli za totalnega čudaka. In tudi zato, ker se počuti odmaknjeno od narave, se ta družba na okoljske teme ne odzove tako, kot bi se lahko. Naravo dojemamo kot objekt – za izkoriščanje, okoriščanje, proučevanje ali za karkoli že, ne razumemo pa je v smislu, da smo del nje in ona del nas. Toda to je jasno vsakemu otroku. Zelo rad se ob reki podružim z otroki, ki razumejo, da so bratje ali sestre s tisto ribo, vodo ali drevesom. Potem nam pa to izbijejo iz

glave, češ, nehaj sanjati, narava je to, mi smo pa nekaj drugega. Mislim, da je to srž problema.

Kako pa dojemaš svojo profesionalno športno kariero? Najprej si bil hokejist, potem veslač s čudovitimi uspehi. Kako dojemaš odmik veslanja kot športa od naravnega gibanja?

Ujel sem se v lastno zanko, kar je bilo težko priznati. Najteže si je priznati, da si butelj; je pa to tudi zelo osvobajajoče, to je bilo eno mojih največjih življenjskih odkritij. Po poškodbi hrbta zaradi veslanja sem imel veliko časa za sedenje in razmišljanje in spoznal sem, da sem naredil napako. Rekel sem si: »Ali boš zdaj jezen nase in bo samo še slabše ali pa si boš priznal, da si storil napako, šel v drugo smer in se nehal obremenjevati s tem.« Kaj mislim, ko rečem, da sem se ujel v zanko? Hokej sem začel igrati pri treh ali štirih letih. Starši so me usmerili v šport, ki je poezija gibanja, otroka pa tudi toliko utruji, da gre po prihodu s treninga spat in ne teži. Vedno sem neverjetno užival v gibanju; gibanje možganov in telesa je zelo koristno, če je v ravnovesju. Razvite družbe zelo poudarjajo intelekt. To je super, toda če se ne razvijamo tudi telesno, se to gotovo nekje pozna. Lahko smo nesrečni ali pa razvijemo komplekse. Zato menim, da je oboje zelo pomembno. No, zaradi športa sem začutil močno željo po uspehu. V koncept uspeha danes ne verjamem več, zame je postal umotvor. Takrat sem vedel, da ga v hokeju ne morem doseči, ter se sprl s hokejisti in trenerjem. Danes smo na srečo še večji prijatelji kot takrat. No, potem sem se odločil za veslanje, ker sem vedel, da imam zaradi svoje trme in ker sem garač možnost, da nekaj res dosežem. To se je res zgodilo, vendar sem hkrati popolnoma uničil motoriko telesa. Počutil sem se izjemno prazno, podvomil sem v besede tistih, ki govorijo o blaženih stanjih po doseženih uspehih. Morda lažejo, morda ne vedo, kaj blaženo stanje je. Sklenil sem, da to ni zame, da bom energijo vlagal v kaj manj sebičnega, a morda bolj konstruktivnega. Bil sem pač mlad in nor.

Na poti do tebe sem na radijski postaji poslušal prispevek o Čopu in Žveglju, pa me je nasmejalo. Sem si mislil: »Zdaj grem z Rozmanom delat intervju, pa po poti poslušam o veslanju.«

Glej, saj je bilo zanimivo biti v športu. Šport ni samo trening in tekma, je še vse vmes. Šport je tudi politika: v ozadju se sprejemajo odločitve, veliko se naučiš. So tudi pritiski, je stres. Časa ne morem zavrteti nazaj. Je že prav, da sem bil tudi športnik. Ko danes pridem v zelo stresno situacijo, se me ne dotakne tako zelo, preprosto si rečem, da smo preživeli že kaj hujšega.

Utrdi te, to je dejstvo. Šport kot gibanje je prekrasna dejavnost. Problem je vrhunski šport, predvsem pri otrocih. V Sloveniji smo zelo nagnjeni k uspešnosti, vsi otroci morajo biti svetovni prvaki. Trenerji se ne vprašajo, ali si otrok želi biti svetovni prvak ali želi morda nogomet igrati samo pol ure, potem pa se igrati s kamenčki, ali pa namesto dvajsetih preveslati samo dva kilometra. Treniral sem z nekaterimi, ki so si samo želeli veslati po jezeru, potem pa so nehali trenirati, ker so jih trenerji tako gnali, da se zaradi žuljev na zadnjici niso mogli več usesti. Razuma nam manjka.

Kako si potem prišel do kajaka, do rek in jezer? Je bilo to tisto, kar te je dvignilo?

Reke in kajak ... To se je začelo že zelo zgodaj. Oče je ribič in spomnim se, kako sva hodila loviti v Dobro Polje, kjer je še danes precej divji del Save. Bil sem premajhen za ribiško palico in sem samo gledal tisto reko, tiste muhe, kače, žabe, ribe. Mešalo se mi je. Zdelo se mi je, da nisem nikjer bolj doma kot tam. Gledal sem brzice in razmišljal, kako bi skočil vanje ali se po njih spustil s kajakom. To je bila želja, ki je rasla in rasla. Potem pa sem pri sedemnajstih privarčeval za kajak. To je predmet, ki je kot en velik kos plastike gotovo malo sporen, vendar je tudi orodje, ki ti omogoča neverjetna doživetja in odpre nove dimenzije, tako da se zdi vredno. (Danes delajo tudi kajake, ki so bolj okolju prijazni.) Od takrat sem veslal v kajaku – najprej na skrivaj, ko sem nehal trenirati veslanje, pa kolikor sem le lahko. Takrat me je pritegnilo reševanje rek. Toda to se ne zgodi čez noč. Najbolj se spomnim trenutka pri štirih, petih letih, ko sem videl bager, s katerim so na reki nekaj počeli. Ni mi bilo jasno, kaj, vendar sem vedel, da ni prav. To je potem preraslo do stopnje, kjer smo danes.

Danes bi moral biti na peti turneji BRD. S konceptom se je lahko širša javnost seznanila z večkrat nagrajenim dokumentarnim filmom »Nepoškodovane«.³ Film med drugim prikazuje, kako si na Tasmaniji obiskal Slovenko, ki je bila zelo pomembna za avstralsko gibanje za ohranitev rek. Zdi se, da je bilo to srečanje zelo pomembno za tvoj aktivizem, za povezovanje balkanskih rek. Zakaj prav Balkan?

Razlogov je več. Najobjektivnejši je: če si v Evropi želiš reševati divje reke, jih lahko rešuješ samo še na Balkanu, drugje jih ni več. Drugič, Balkanski polotok je neverjetno stičišče kultur in različnih ekosistemov. Precej sem potoval po svetu, ampak toliko bogastva kot tukaj nisem videl nikjer. Govorim o ljudeh, zgodovini, biodiverziteti. Balkan je za Evropo to, kar je Patago-

3 V izvirniku *The Undamaged*. Glej <https://balkanriverdefence.org/the-undamaged/> (op. ur.).

nija za Ameriko: »nerazviti« jug, kjer so pastirji in modrost. Vedno pravim, da je »razviti« del Evrope izgubil stik z zdravo pametjo; na Balkanu ga še imamo. Zdaj še. Ali ga bomo tudi mi izgubili ali pa bomo končno rekli, da to niso nerazviti, ampak zelo bogati deli sveta. Pogosto je iskanje navdiha pri severnoameriških staroselcih. Super! Nič narobe! A tudi mi imamo svoje staroselce! Pojdite na kakšno planino v Makedonijo ali Črno Goro ali v zakotno slovensko dolino. Kolikor je tukaj znanja o sonaravnem življenju, ga ni v nobeni knjigi zadnjih stoletij. Končno bi lahko presegli miselnost, da »Slovenija ni Balkan, nehajte nas že poniževati«. Nekaj ljudi se našim akcijam ni pridružilo, ker se jim reče *Balkan Rivers Tour*. Priznam, izbira imena je bila tudi provokacija. Želel sem izzvati nacionalistične umotvore in preseči avtomatsko asociiranje Balkana z golj z Jugoslavijo.

Očitno je, da pri komuniciranju vsebin precej pozornosti namenjate grafikam, ki prikazujejo pastirje, ljudi v narodnih nošah s kajaki v rokah. Prej sva že govorila o ameriških in avstralskih staroselcih, ki so pogosto eksotizirani in upodabljeni na političnih plakatih, redkeje pa vidimo lokalne staroselce, prikazane kot del progresivnih političnih kampanj. Kakšni razmisleki se skrivajo za tem likovnim angažmajem?

Bistvo naših likovnih podob je, da pojasnjujejo tisto, kar nam je morebiti povsem očitno, a načina, na katerega to razumemo, ne razumejo drugi. Anglosaksonski način prezentacije mi ni blizu, a se ga občasno zavestno poslužujemo, da bi dosegli čim močnejšo sporočilnost. Ljudje so tudi sicer izpostavljeni tem prevladujočim načinom vizualne komunikacije, posledično jim je koncept blizu. Doseči sporočilnost pa je hkrati najlažje in najtežje v grafiki. Imam se za zelo srečnega, da sem imel priložnost spoznati nekaj oblikovalcev, s katerimi sem dolgo modroval. Na koncu smo dali od sebe nekaj, kar deluje. Aktivizem ... Saj ne vem, ali je to aktivizem. To je klikanje, pošiljanje elektronske pošte in razpravljanje. Aktivizem je, ko se privežeš na buldožer. Verjetno bomo prav kmalu morali storiti tudi to. Mislim, da mora aktivizem vsebovati tri ključne elemente. Prvi je umetnost, drugi strast, ki ni povezana s samookoriščanjem, tretji pa modrost. Osebnost dajem umetnosti velik pomen. Super je bilo delati z Daliborjem, ki je narisal tega čobana.⁴ Krasne stvari, ki jih delamo zdaj z Majo, so precej bolj provokativne, ker so tudi časi malo drugačni v primerjavi z letom 2015.

Meni se zdijo globoke. Tisti Valvazorjev ovinek, kjer je bila še cela razlaga grafike, pa ribe, ki gledajo iz vode ... To so nore stvari.

4 Eden od simbolov BRD (op. ur.).

Za tem je ogromno razmišljanja in dela. Pogosto kdo iz ekipe opozori, da s tem izgubljam preveč časa. Jaz pa pravim, da s tem najprej sami spoznavamo, kaj počnemo, in kažemo spoštovanje do ljudi, ki podpirajo boje za naravo. Res je sicer, da imajo naše grafike toliko plasti, da jih večina ne dojame v celoti. Mogoče pa majhen odstotek jih. In nič ni narobe, če jih mi interpretiramo, saj grem tudi jaz kdaj v galerijo in za določeno sliko koga vprašam, kako jo razume, in potem tudi sam opazim, česar prej nisem. Slika usmeri razmišljanje, hkrati pa dopušča svobodo, da si jo sam razložiš.

Odprl si temo aktivizma in ga tudi opisal. Kako vidiš spekter organizacij in posameznikov, ki se ukvarjajo z varovanjem okolja, sobivanjem z naravo in podobno? Kaj je vloga nevladnih organizacij, pravnih služb in aktivističnih skupin? Sploh v odnosu do tega, da je prišlo do aktivnejšega povezovanja. Tudi dogodek, ki smo ga imeli decembra na Fakulteti za družbene vede, mi je bil najbolj všeč prav zato, ker sem videl, da vam je bilo lepo, da se srečate z drugimi sodelujočimi.

Mislim, da je to konglomerat; tvorba, ki zelo dobro prenaša potrese in zelo dobro reagira na motnje. Je pa vmesno vezivo krhko, in če se posuši, razpade. V našem primeru je to vezivo strast. To, da so se te skupine ohranile v našem sistemu, je lepo. Se pa dogaja, vsaj pri večjih organizacijah, da se podredijo kapitalu – da postanejo njihove podpornice največje banke ali velike finančne institucije. In zdaj ti veliki narekujejo diskurz, manjši pa so kar naenkrat ožigosani za skrajneže. Pogosto se zgodi, da te večje organizacije sicer nastopijo proti posameznim projektom, ampak ... No, bom povedal po domače: če banka podpira določeno veliko organizacijo, ki ima na primer tristo zaposlenih, hkrati pa ta ista banka vlaga v jezove, tej podpirani organizaciji verjetno ne bo v interesu, da bi preprečila gradnjo vseh jezov. Gradnja enega bo preprečila, toliko, da bo lahko rekla, da nekaj počne, gradnja ostalih pa bo dopustila. In tu, se mi zdi, je ključna vloga aktivizma. Ta se ne sme truditi biti všečen ali mainstreamovski. Aktivizem naj ostane na periferiji, ideološko in v smislu percepcije. Predvsem pa mora ostati svoboden, kar je izjemno težko. Naša organizacija je imela priložnost postati velika. Lahko bi končno bolj normalno živeli, a sem večkrat rekel ne. Zato smo v ekipi zgolj jaz, moje dekle in dva prijatelja. Biti manjši je tudi prednost, saj se lahko hitreje odzoveš, manj je usklajevanja, delovanje pa je lahko bolj poglobljeno. Predvsem pa lahko več tvegaš, ker nisi od nikogar odvisen. Od Republike Slovenije do zdaj nismo dobili niti centa in tudi v prihodnosti je ne nameravamo prositi za denar. Tako lahko mirne vesti počnemo, kar

počnemo. Je pa res, da dobivamo donacije od nekaterih podjetij, kar mi tudi ni všeč, vendar trenutno drugače ne gre. Skromno nas podpirajo podjetja, ki so bila prej moji kajakaški sponzorji, ker vedo, da brez divjih rek tudi njih čaka konec. Če ni divjih rek, pač ne moreš izdelovati in prodajati kajakov za veslanje po divjih rekah. V ozadju je torej določen interes, tega ne skrivamo, vendar zaenkrat boljšega načina ne najdemo. Me pa veseli, da so nas začeli podpirati posamezniki – donirajo nam po pet evrov ali kaj podobnega.

Vrniva se k aktivizmu. Zdi se mi, da smo kar nenadoma vsi nekakšni aktivisti. Jaz se nimam za aktivista. Če se borim za vodo, ki je sočasno lahko pitna voda, reka, pojem, ideja, to ni aktivizem, ampak moja osnovna pravica. Zame bi bil aktivizem, če bi se boril za neko abstraktno idejo, na primer da bi lahko šel po lestvi na Luno. Če pa boj za naravo, nekaj, kar je bilo starejšim civilizacijam tako samoumevno, da sploh niso imele izraza za to, pomenujemo aktivizem, to pomeni, da smo se kot družba preveč oddaljili od narave. Nekoč so vedeli in razumeli, da ne moreš kar zasvinjati reke ali požagati gmajne, ker je to ne strel v koleno, pač pa v glavo. Prav bi bilo, da se začnemo namesto o tem, kako naravo izkoristiti zase, pogovarjati o tem, da so posamezni deli narave enakovredni in pomembni. Mar ne bi bilo lepo, če bi imela reka pravico biti reka in če bi gora imela pravico biti gora? V Avstriji pa se pogovarjajo, kako bi goro premaknili, da bi lahko z enega smučišča na drugo potegnili žičnico. Daleč je šlo. Delati moramo začeti korake nazaj.

Izpostavil si normalnost boja za neokrnjeno okolje, v katerem živiš. Kako se to kaže na določenih balkanskih področjih, pa tudi drugje? V zadnjem času so precej pozornosti pritegnile Pogumne ženske Kruščice, na Kosovu so skupaj za reke stopili Albanci in Srbi. Kakšen je tvoj odnos z lokalnimi skupinami? Kako izbirate traso za svoje turneje?

Ideja turnej se je rodila prav s povezovanjem lokalcev na neki konferenci za reke v Beogradu, ki so jo organizirale večje nevladne organizacije. Kapo dol, da so odprle to temo, vendar so se obnašale, kot da imajo one vednost, mi pa smo neizobraženo ljudstvo, ki mora biti veselo, da dobiva navodila, kako ravnati. Meni je tam dvignilo pokrov. Ne, ne bom več hodil na konference. Ne, ne bom več poslušal vaših anglosaških pogledov na situacijo, ker vi ste tisti, ki ste sami sebi že vse uničili. Pa se nočem kregati, ampak bodimo odkriti. Skočil sem v zrak in rekel, da bo turneja tista, ki bo pokazala, da se za te reke borijo lokalci, ki iz tega ne delajo drame oziroma nekakšnih analiz, saj je zanje samoumevno, da tistim, ki pridejo brez tehtnega razloga nekaj uničit, rečejo ne. Balkancem so vzeli vse, tudi dostojanstvo. In na koncu jim bodo pokradli še reke. Včasih se ponoči zbudim in jočem,

ker vem, kaj jim počnejo. Zato pravim, da je naravovarstvo, vsaj takšno, kot se ga gremo mi, družboslovna dejavnost. Dati glas lokalcem je zame ena najpomembnejših stvari: če lokalci ne stopijo v bran reki, lahko drugi delamo salte, pa ne bo nič. Lokalci imajo to osnovno pravico do boja in oni imajo strast, ki je nalezljiva. Ko prideš v Kruščico in se usedeš z ženskami na *kahvo*, ti ni treba nič brati, razmišljati ali študirati – ker ti je takoj jasno. One to vodo pijejo. Lokalnost zgodbe pokaže, da je ta boj nekaj čisto normalnega. Je pa lepo videti, ko se začnejo z lokalci povezovati in jim pomagati še drugi ljudje, organizacije, kdorkoli že, ki ni od tam. To je prava solidarnost.

Povedal si nekaj zelo pomembnega: ljudje želijo brati, videti analize in statistične podatke, češ da bodo tako vedeli, kaj se dogaja. Danes imamo begunce zaprte po vsej Evropi in Severni Afriki na isti način, kot so bili zaprti v nemških in italijanskih taboriščih. Vsi vemo za to, vendar to nikogar ne gane. Tudi pri gibanju MZPP je zelo zanimivo, da je mnogo ljudi, ki bi radi pred aktivacijo vedeli več. Kaj je ta več? Ali ni dovolj, da na primer v muzeju na blejskem gradu vidiš, da so že v 16. stoletju opozarjali na prekomerno izsekavanje gozdov za plavže?

Neka odštekana kanadska deskarka na snegu, precej znana ambasador-ka *Protect Our Winters*,⁵ s katero sem imel nekajkrat priložnost spiti pivo, je pred časom izjavila, da ne potrebuje znanstvenikov, da bi razumela, kaj se dogaja; da je dvesto dni na leto v hribih ter da vidi in čuti. Naj bo to izhodišče. Seveda moramo paziti, da nas kdo ne izkoristi za uresničevanje lastne agende. Skepsa je vedno dobra, a branje moramo dopolniti s tem, da si vzamemo čas, se usedemo sami s seboj in si pustimo čutiti. To si dovolijo otroci. Otrok te prebere, ne da bi bral. Zapre oči. Zdi se mi, da malo preveč izgubljamostik s tem, da to razumemo že kot ezoteriko. A v resnici to ni nič posebej globokega.

Številni polagajo upe v državo kot institucijo, ki bo regulirala okoljske in druge zadeve. V slovenščini smo dobili prevod knjige »Zelena država«,⁶ v kateri je skrb za okolje predstavljena kot središče, okoli katerega naj se država konstituirá. Toda vaše izkušnje s terena po različnih državah in Sloveniji kažejo, da se država, ki naj bi krmarila

5 *Protect Our Winters* (POW) je mednarodna nevladna organizacija, ki se bori proti podnebnim spremembam. Njeno domačo spletno stran najdete na naslovu <https://protectourwinters.org/pow-international/> (op. ur.).

6 Glej Eckersley, Robin (2019): *Zelena država: Premišljanje demokracije in suverenosti*. Ljubljana: Inštitut ČKZ (op. ur.).

med interesi lokalnih skupnosti, občin, korporacij itd., s policijo pogosto jasno postavlja na stran investorjev. Kako vidiš funkcijo države v okoljskih bojih? Nam zaupaš svoje izkušnje?

Imam manjše težave s konceptom države. Država je umetna tvorba, ki je združila plemena. Hočeš nočeš, ljudje smo sesalci in delujemo po načelih populacijske dinamike sesalcev. Biologi dobro vemo, da osnovna enota v živem svetu ni vrsta, ampak populacija. V človeški družbi je to pleme. To, da so nas na silo strpali v države, je povzročilo težave: nenadoma so precej različni na silo enaki. Hkrati pa so države zelo nesuverene. Sodobna država je tvorba, ki ima zastavo in predsednika, v ozadju pa korporacije, ki narekujejo dejanja in obnašanje. Demokratična ideja, da bo država zagovarjala naše pravice, je sicer lepa. Izhodišče je krasno, toda realnost je drugačna. Verjamem, da obstajajo funkcionarji z dobrimi nameni, vendar imajo težave, ker doživljajo različne pritiske in se morajo vedno prilagoditi večini, ki pa nima nujno prav. To, da ljudje čakamo in polagamo upe v državo, se nam ne obrestuje, kar ni samo moje mnenje, temveč dejstvo. Malo smo se tudi razvadili, se polenili. Najlažje je reči, da imamo vzvode ali institucije, ki bodo branile naše pravice. V resnici jih moramo braniti sami. Če bi rad nekaj naredil, ti tega nihče ne brani, vendar to pomeni, da zvečer ne boš pred televizijo jedel čipsa, ampak boš nekaj počel. Nekdo je nekoč rekel, da je največja poguba za dušo, če čustev ne pretvoriš v akcijo. To je lahko na ravni posameznika zelo boleče. Verjamem, da veliko ljudi čuti, da je nekaj narobe ali da se nekje kratijo pravice: če ob tem nič ne narediš, postaneš zagrenjen in tega se zelo težko rešiš. Šole so nas pri projektnih nalogah naučile, da se je treba veliko pripravljati, veliko prebrati in preštudirati vse možne scenarije. Tako se ukvarjamo s preteklostjo in prihodnostjo, ne posvečamo pa se sedanjosti. Jaz se večkrat obrnem v naravo. Žival in drevo ne razmišljata veliko, ampak ukrepata. Saj včasih brcneta mimo, a napake so nekaj naravnega – priznaš jih in poskušaš popraviti, greš v drugo smer. Želim samo reči, da naj bo aktivna družba res aktivna; naj ji ne bo nerodno biti tudi zmotljiva.

Vodomec nese ribo! Lej ga! Čisto plav je, spodaj oranžen. To je ptič, ki na veji čaka, potem se pa hitro zažene v vodo. Malokrat imaš priložnost videti vodomca z ribo v kljunu!

Kaj pa so ribe, ki skačejo ven?

To so pa na žalost šarenke, ameriške postrvi, ki jih na veliko vlagajo iz ribogojnic.

Zakaj pa vlagajo prav to vrsto?

Predvsem zaradi biznisa. Tono šarenk v ribogojnici vzgojiš z lahkoto, tona potočnih postrvi pa zelo težko. Šarenka je riba s povsem drugačno biologijo, živi v jatah, je genetsko plastična, ker ni nikoli živela v izoliranih populacijah. Potočne postrvi so veliko bolj težavne. Na Bledu sem bil v ribogojnici – kakšna zgodba o zdravi pameti proti kopici znanja! Globoko spoštujem vse z univerze, ki se ukvarjajo z genetiko postrvi in so se povezali z ribogojnico. Osredotočili so se na genetske markerje, res so se poglobili. Toda napaka je bila narejena prej: v naše reke so vlagali atlantsko linijo potočne postrvi, ki se je pomešala z domorodno – in tako ne vemo več, katera je prava. In ko so ti raziskovalci končno našli pravi genotip, so začeli to ribo vlagati v vodo – in so vse umrle. Nič jasno. In potem reče Toni iz ribogojnice, ki ima sicer končano srednjo lesarsko šolo, a se z ribami, no, pogovarja, in ker je vaščan, so mu nekatere stvari pač jasne: »Poslušajte, fantje, a veste, kaj sem razmišljal ... Tele vaše ribe ... Ko pridejo iz iker, jih vsakič nekaj umre ... Ste pomislili, da so že mogoče pravi fenotip vašega genotipa, ampak enostavno niso narejene zato, da preživijo v betonu, ampak v reki!« In so se raziskovalci popraskali po glavi, se malo ustrašili, da bodo izpadli bebci, a kljub temu poskusili: ikre so začeli vlagati neposredno v reko, narava pa je naredila selekcijo. Fenotip, ki je bil pravi, je preživel. Rešitve v naravi so enostavne. In zato grem rad za šank s kakim domačinom. Saj ustrelil kakšnega kozla, da me glava boli, ampak pove pa tudi kaj pametnega. Kakorkoli, kar gledava, so šarenke, potočne se ne bi sredi dneva takole nastavljale!

Vprašal bi te še o vaših direktnih akcijah, pritiskih korporacij, pregledovanju elektronskih sporočil in položaju v lokalnih skupnostih. Imeli ste tudi izkušnje s policijo.

Vse to je pričakovano. Pogosto kdo skoči v zrak, ker nam grozijo. Seveda nam. Druga plat te medalje pa so nagrade. Nedavno sem dobil sporočilo od mednarodne organizacije, ki podeljuje nagrade za različna področja, da sem bil izbran za finalista za področje okolja. Ko smo se slišali, sem z njimi govoril iskreno. Pač nisem politično korekten in se ne pustim ukalupiti. In potem te nagrade nismo dobili. Kakorkoli, nagrada je bila 50.000 evrov. V tistem pogovoru so me vprašali, kaj bi naredil z denarjem. Rekel sem, da bi 30.000 evrov razdelil na Balkan, tistim, ki držijo vaške straže. Vprašali so me, kaj bi potem oni s tem denarjem naredili. Pa sem rekel, da mi je vseeno; tudi če bi si kupili tisoč litrov vina. Razumeš? To je nagrada, ki bi jo morali dobiti oni. Jaz imam srečo, da lahko včasih kaj povem za medije, oni ne. Prejemanje nagrad mi ni nikoli pomenilo vrhunca. Precej bolje se počutim,

ko prejmem grožnjo. Če je nekdo tako jezen ali se počuti tako ogroženega, da mi je pripravljen groziti, to pomeni, da smo pritisnili na pravi gumb. Res pa je, da ni najpreprosteje živeti tako, da moraš, preden se odpelješ, preveriti, ali je vse v redu z gumami in zavorami. Ni prijetno. In tudi mojim staršem ni prijetno, ker vedo, da bevskam, in ne vedo, kaj bo. Ni lepo živeti z grožnjami. Dobro se je zavedati, da komunikacija med nami danes ni več zasebna. Maile so nam že brali, to vemo, ker nam je vehementno povedala policija. V zvezi s tem smo se obrnili na urad Varuha za človekove pravice, kjer so nam rekli, da moramo zadevo prijaviti policiji, na policiji pa so nam povedali, da je bilo to branje stvar njihove specialne enote in da se zato nimamo pravice pritožiti. Tudi zdaj v tem aktualnem konglomeratu sem nekaj časa razmišljal, kako se bomo pogovarjali. Se bomo vsakič vsi odpravili v Ljubljano in se tam ob reki pogovarjali brez telefonov v žepih ali bomo naredili facebook skupino, ki jo je najlažje brati, pa naj berejo, saj ničesar ne skrivamo. Se pač upiramo. Je pa še vedno prav, da si kdaj kaj povemo brez mailov, Skypa in še česa. Grožnje so zame igra moči: podla igra moči, ki pa me nekako pomirja, saj so z grožnjami karte na mizi, najmočnejši pa običajno niso tudi možganski veleposestniki. Sem pa že utrujen od tega nenehnega boja. To povem iskreno.

Nekoč si mi rekel, da nisi hidroenergetik, vendar je dejstvo, da gradnja hidroelektrarn ni več stvar pridobivanja električne energije, ampak trgovanja z njo. Kaj si misliš o tem premiku? Ali torej ne gre več samo za proizvodnjo energije, ki bi nam omogočala življenjski standard, ampak to postaja samo še eno blago, s katerim ustvarjajo dobiček? Zdi se mi, da konceptualna razlika vendarle je.

To ni takšna novost, z elektriko na borzah poslujejo že zelo dolgo. V Sloveniji imamo tudi zastopnike za prodajo energije, na primer Gen-i. To je tako, kot da ima kmet krompir, posrednik pa vpliv na ceno tega krompirja na trgu. Posrednik prek določenih mehanizmov doseže, da ta cena pade. Kmet je v brezizhodnem položaju, posrednik ga »reši« z odkupom ton krompirja; tako poskrbi, da ponudba pade, s tem pa raste povpraševanje, kar mu omogoči, da ta isti krompir proda dražje, kot ga je odkupil. To se dogaja in se nam ne zdi prav, ker je ta krompir stvar vseh.

Saj nimamo samo hidroelektrarn; imamo tudi vetrne elektrarne, sončne elektrarne, termoelektrarno in jedrsko elektrarno. Najpomembneje bi se bilo vprašati, koliko elektrike lahko Slovenija proizvede v enem povprečnem dnevu in koliko je zares potrebujemo. In potem bi morali potegniti črto, določiti standard in mejo, do katere gremo. Ker viri so omejeni, tako pač je

na tem planetu. Ne glede na naše želje rast ne more biti neskončna. Vem, da je tistih, ki neskončno rast podpirajo, precej, toda tistih, ki razumejo, da tako ne gre, je morda še več. Biti skrajnejš in reči, da ne bomo postavili nobene elektrarne več, tudi ni v redu. Seveda bomo še kakšno postavili. Rešitve so lahko na dosegu roke. Nisem strokovnjak za energetiko in infrastrukturo, to so drugi. Jaz bom opozarjal, ko kaj ne bo prav; vendar bom tudi korekten in se strinjal z dobro pobudo. Pogosto se ne zavedamo, da pri elektriki ni problem povprečna dnevna poraba, ampak njeni vrhunji. Če če sploščimo te vrhunje, smo naredili veliko. In pri tem lahko uporabimo pametna omrežja, izkoristimo tehnologijo. Uporabimo jo za kaj pametnejšega, kot je sledenje ljudem. Vem za banalen lokalni primer, ki ga poznam iz pripovedi znanca iz Anglije. Eden vrhuncev porabe je bil v času, ko ljudje pijejo popoldanski čaj – ker je kopica ljudi sočasno pristavila čajnik. To je za tisti kratek čas povzročilo nenormalno veliko porabo, in ker ni bilo na razpolago zadosti toka, je prihajalo do prekinitev. Toda če to kuhanje čaja malo razporedimo, tega problema ni. Včasih je zelo preprosto. Samo razmišljati je treba.

Za konec bi te prosil še za kratek komentar aktualnega političnega dogajanja. Kako se bodo stvari obračale zdaj, po nastopu nove vlade? Tudi če ne verjamemo v enostavne bipolarne delitve, je precej očitno, da prihaja do zaostrovanja.

Želim si, da to zaostrovanje ne bi šlo predaleč, ker v tem ni zmagovalca. Sit sem ideološke delitve na leve in desne, ki nas razdira. Deli in vladaj po najbolj telebanskih konceptih. Ljudje, stroka, nevladniki in še kdo bomo morali nekako poskrbeti, da to ne postane boj med dvema političnima opcijama – če nismo že prepozni. Mislim pa, da razmere še nikoli niso bile tako kritične. Položaj z obeh polov predstavlja zelo radikalno in ni videti želje po reševanju problemov, temveč gre samo za obtoževanje. Tudi ko bo šlo to mimo, bo treba živeti. Razmislimo raje o koraku naprej. Kar se tiče 42. člena,⁷ je stvar jasna. Če ne pade na ustavni presoji,⁸ smo ga naj*****. Vsi. Ker vsi potrebujemo vsaj delno funkcionalno okolje. To ne bo vplivalo samo na vnos hranil in vode, temveč tudi na mentalno zdravje ljudi. Smo družba, ki gre rada v naravo; če nam bodo to vzeli in bodo naravo nado-

⁷ Gre za 42. člen t. i. protikoronskega zakona (oziroma ZIUZEOP-A, tj. Zakona o spremembah in dopolnitvah Zakona o interventnih ukrepih za zaježitev epidemije Covida-19 in omilitve njenih posledic za državljanke in gospodarstvo), ki močno znižuje okoljske standarde pri izdajanju gradbenih dovoljenj ter investitorjem omogoča gradnjo okoljsko spornih in škodljivih megaobjektov, kot so hidroelektrarne in jezovi. Hkrati močno omejuje delovanje okoljskih nevladnih organizacij, ki delujejo v javnem interesu (op. ur.).

⁸ To se je pozneje tudi zgodilo (op. ur.).

mestila gradbišča, nas bo to še bolj potrlo. Čeprav je položaj skrb vzbujajoč, ostajam optimist in mislim, da bo prevladal razum. Bo pa še veliko dela.

O vodonosnikih, vodotokih in sistemski umeščeni v mednarodno pravo

Abstract

On Aquifers, Watercourses and Their Systemic Position in International Law

The article has two main goals - firstly, the author presents the fundamental international legal principles regulating the use of transboundary aquifers. These principles are a mutatis mutandis reflection of the principles regulating non-navigational uses of international watercourses. Secondly, the author takes the use of the waters of the Euphrates and Tigris rivers as an example to highlight the different ways for achieving adherence to the principles mentioned above, tackling the issue not just from the point of view of the law regarding transboundary aquifers and international watercourses, but the entire system of international law. The author argues that cooperation between states is crucial for the effective implementation of the principles regarding the use of transboundary aquifers and international watercourses. Cooperation in itself is an obligation of states under customary international law. Where cooperation is lacking, states, individuals and non-governmental organisations may utilize mechanisms within international environmental treaties and international human rights law. Regarding the latter, the article presents the recent developments in the practice of the Inter-American Court of Human Rights, which could have important consequences in Europe if it is to be followed by the European Court of Human Rights.

Keywords: transboundary aquifer, international watercourse, public international law, international environmental law, human rights.

Domen Turšič holds a Master's Degree in Law. He is a Teaching Assistant at the Chair of International Law at the Faculty of Law, University of Ljubljana (domen.tursic@pf.uni-lj.si).

Povzetek

Prispevek ima dva namena. Prvi namen je predstaviti temeljna mednarodnopravna načela, ki urejajo uporabo čezmejnih vodonosnikov, saj je zavedanje o pomembnosti vodonosnikov v splošni javnosti na izrazito prenizki ravni. Ta načela so *mutatis mutandis* odsev načel o neplovni uporabi mednarodnih vodotokov. Drugi namen pa je na problematičnem primeru uporabe voda Evfrata in Tigrisa nakazati nekatere pristope, s pomočjo katerih je mogoče (poskusiti) zagotavljati spoštovanje načel in pravil o uporabi čezmejnih vodonosnikov in mednarodnih vodotokov. Ti pristopi praktične problematike ne obravnavajo samo z vidika mednarodnega prava uporabe vodonosnikov ali vodotokov, temveč jo umestijo v sistem mednarodnega prava – celoten splet načel in pravil v mednarodnih pogodbah in običajnem mednarodnem pravu. Stališče prispevka je, da je za zagotavljanje spoštovanja načel o uporabi čezmejnih in mednarodnih vodonosnikov nujno potrebno sodelovanje med državami. To sodelovanje je samo po sebi obveznost držav po mednarodnem običajnem pravu. Kjer sodelovanja ni, lahko države in celo posamezniki ter nevladne organizacije izkoristijo mehanizme, ki obstajajo na primer v mednarodnih okoljskih pogodbah in mednarodnem pravu človekovih pravic. Še posebej v povezavi s slednjim prispevek predstavi razvoj prakse Medameriškega sodišča za človekove pravice, ki bi lahko imela pomembne posledice tudi v evropskem prostoru, če jo prevzame Evropsko sodišče za človekove pravice.

Ključne besede: čezmejni vodonosnik, mednarodni vodotok, mednarodno javno pravo, mednarodno okoljsko pravo, človekove pravice

Domen Turšič je magister prava, asistent na Katedri za mednarodno pravo na Pravni fakulteti Univerze v Ljubljani (domen.tursic@pf.uni-lj.si).

Uvod

Prispevek ima dva odkrita namena. Prvi namen je predstaviti temeljna mednarodnopravna načela, ki urejajo uporabo čezmejnih vodonosnikov, saj je zavedanje o pomembnosti vodonosnikov v splošni javnosti na izrazito prenizki ravni. Ta načela so *mutatis mutandis* odsev načel o neplovni uporabi mednarodnih vodotokov. Drugi namen pa je na problematičnem primeru uporabe voda Evfrata in Tigrisa nakazati nekatere pristope, s pomočjo katerih je mogoče (poskusiti) zagotavljati spoštovanje načel in pravil glede uporabe čezmejnih vodonosnikov in mednarodnih vodotokov. Evfrat in Tigris sta vodotoka in seveda nista vodonosnika, vendar lahko predstavljene pristope na enak način uporabimo pri čezmejnih vodonosnikih, hkrati pa sta Evfrat in Tigris *par excellence* in odmeven primer, kjer sodelovanja med državami v smislu mednarodnega prava uporabe vodonosnikov ali vodotokov ni, zaradi česar je treba poseči po drugih pristopih. Pristopi, ki bodo predstavljeni v drugem delu, strogo gledano niso del mednarodnega prava vodotokov ali vodonosnikov. Te pristope običajno umeščamo v druge med-

narodnopravne veje, kot sta mednarodno okoljsko pravo v ožjem smislu in mednarodno pravo človekovih pravic. Ravno v tem pa se skriva tretji, ne *prima facie* očiten namen tega prispevka, ki pa ga je pri branju kljub temu dobro imeti v mislih. To je nujnost pogleda na mednarodno pravo kot na sistem, celoto pravnih pravil in načel, ki v različnih mednarodnopravnih panogah (na primer mednarodno pravo človekovih pravic, pravo varstva ogroženih rastlinskih in živalskih vrst, pravo morja) ne obstajajo ločeno, temveč imajo medsebojno pomembne vplive. Takšen pogled na problematiko vodonosnikov in vodotokov omogoči boljši, sistemsko koherenten pogled na pravno ureditev dejanske problematike.

Opredelitev vodonosnika

Številne monografije in članki o vodonosnikih se začnejo z istim podatkom in ta prispevek ne bo izjema. To je podatek, ki sam po sebi izpričuje pomembnost vodonosnikov – 97 % lahko dostopne pitne vode na svetu je v vodonosnikih (Eckstein in Eckstein, 2003: 210).

Kaj vodonosnik sploh je? Geografski terminološki slovar pojem vodonosnik definira kot »z vodo prepojen prepusten sloj tal, pomemben kot vir za oskrbo z vodo«. Ko je Komisija za mednarodno pravo OZN (v nadaljevanju KMP) dokončala Osnutek členov o ureditvi prava čezmejnih vodonosnikov (v nadaljevanju Osnutek členov), je v točki a) 2. člena vodonosnik definirala kot »prepustno vodonosečo geološko formacijo, ki leži nad manj prepustno plastjo, ter vodo, ki je v nasičenem območju formacije«. Definicija, ki se je navezala na predhodne mednarodne dokumente o tej tematiki, vsebuje dva ključna elementa, ki ju lahko razberemo tudi iz Geografskega terminološkega slovarja – voda in geološka formacija, ki to vodo vsebuje.

Vodonosnikov je več vrst. Podrobna opredelitev vseh možnih oblik vodonosnikov presega prostorske omejitve tega prispevka, vendar pa je zaradi pomembnih mednarodnopravnih posledic treba opozoriti na nekatere osnovne delitve. Prva takšna delitev je delitev na polnilne in nepolnilne vodonosnike (ang. *recharging* in *non-recharging aquifers*). KMP je prve definirala kot takšne, ki v sto letih (50 let v preteklosti in 50 let v prihodnosti) prejmejo nezanemarljivo količino vodne polnitve (KMP, 2008: 37). Obratno so torej nepolnilni vodonosniki tisti, ki v takšnem obdobju prejmejo zanemarljivo količino vodne polnitve. Naslednja pomembna delitev je delitev med zaprtimi in nezaprtimi vodonosniki na eni strani, ki so oboji del vodnega kroga, ter fosilnimi vodonosniki na drugi strani, ki so povsem izločeni iz vodnega kroga (za podrobnejšo opredelitev glej Burkeljc, 2018: 16).

Spodaj predstavljena pravila in načela se nanašajo na čezmejne vodonosnike, tj. vodonosnike, ki ležijo na ozemlju dveh ali več držav (točka c) 2. člena Osnutka členov).

Uporabo nekaterih vodonosnikov lahko označimo kot deloma pravno urejeno z mednarodnimi pogodbami, ki urejajo pravo mednarodnih vodotokov. Konvencija OZN o neplovnih uporabah mednarodnih vodotokov iz leta 1997, ki je bila pripravljena na podlagi dela KMP, v točki a) 2. člena vodotok opredeljuje kot »sistem površinskih in podzemnih voda, ki zaradi svoje fizične povezanosti pomeni celoto in ima v normalnih razmerah skupni izliv«. Vodonosniki, ki so fizično povezani s površinskimi vodami, so torej prav tako objekt urejanja Konvencije iz leta 1997 kot na primer reke. Težava pa se pojavi tam, kjer vodonosnik nima takšnega fizičnega stika. Tako največji afriški vodonosnik, Nubijski sistem vodonosnikov, ki se razprostira na 2.200.000 km² in ima več kot 372.000 km³ vode (Mirghani, 2012: 2–5), ne spada med pravno regulirane objekte Konvencije iz leta 1997.

Širše kot Konvencija iz leta 1997 objekte urejanja opredeli Konvencija o varstvu in uporabi čezmejnih vodotokov in mednarodnih jezer iz leta 1992 (v nadaljevanju konvencija UNECE), ki je bila sprejeta v okviru Ekonomske komisije OZN za Evropo, od leta 2013 pa lahko k tej konvenciji pristopijo vse države sveta (Tanzi, 2019: 44). Iz prve točke 1. člena je razvidno, da konvencija UNECE naslavlja čezmejne vode, kar zajema tako površinske kot podzemne vode. Takšna opredelitev zajema tudi vodonosnike, kot je Nubijski vodonosnik, ki nimajo fizičnega stika s površinskimi vodami (žal pa nobena od držav, na ozemlju katerih leži Nubijski vodonosnik, ni pogodbenica konvencije UNECE).

Pregled temeljnih načel uporabe čezmejnih vodonosnikov

Mednarodnopravna ureditev čezmejnih vodonosnikov se zgleduje po siceršnjem pravnem okviru urejanja neplovnih uporabah mednarodnih vodotokov. Tako lahko v Osnutku členov KMP o pravu čezmejnih vodonosnikov opazimo nekatera pojmovno enaka načela in pravila kot v Konvenciji iz leta 1997: načelo pravične in razumne uporabe (4. člen), načelo prepovedi povzročanja znatne škode (6. člen), obveznost izvesti presojo vplivov na okolje (15. člen) in obveznost sodelovanja (7. člen). V nadaljevanju bo opravljen pregled teh pravil in načel v kontekstu čezmejnih vodonosnikov, pri čemer pa velja opozoriti, da Osnutek členov KMP kot dokument sam po sebi ni zavezujoč. Imajo pa načela, ki so obravnavana spodaj, zavezujočo moč zaradi svoje običajnopravne narave.

Pomembnejša razlika med (čezmejnimi) vodonosniki in mednarodnimi vodotoki, vsaj v očeh držav (KMP, 2008: 38), je drugi element definicije vodonosnika – *geološka formacija*. Razlika se kaže predvsem v dodanem 3. členu Osnutka členov, ki nima neposrednega para v sicer izjemno podobni Konvenciji iz leta 1997. Osnutek členov namreč izrecno poudari suverenost držav nad vodonosniki, ko v prvi povedi 3. člena zatrdi, da ima vsaka država »suverenost nad delom čezmejnega vodonosnika ali vodonosniškega sistema, ki leži na njenem ozemlju«. Takšna izrecna izjava o suverenosti, ki ne bi bila kvalificirana in bi jo razumeli zgolj z vidika pravic in ne tudi obveznosti držav, bi lahko bila težavna, saj voda v vodonosnikih ni statična in se seveda premika tudi preko državnih meja. Tako bi na primer neomejeno črpanje vodonosnika nujno prizadelo tudi vse druge države, v katerih je vodonosnik.

Nasproti takšni absolutni koncepciji suverenosti nad vodonosniki, ki bi se osredotočala samo na pravice držav do uporabe, stojita vsaj dva argumenta. Prvič, koncept suverenosti nad naravnimi viri ne obsega samo pravic, temveč *tudi obveznosti*. To je jasno razvidno iz 2. načela Deklaracije iz Ria o okolju in razvoju iz leta 1992, ki vsebuje načelo suverenosti nad naravnimi viri. To najprej govori o pravici izkoriščanja naravnih virov, vendar doda, da je izkoriščanje naravnih virov *omejeno z načelom preprečevanja škode drugim državam in območjem onkraj državne jurisdikcije* (za več o 2. členu Deklaracije iz Ria glej Viñuales, 2015). Suverenost nad vodonosniki je torej omejena s splošno prepovedjo povzročanja škode drugim državam.

Drugo pomembno omejitev suverenosti nad vodonosniki lahko najdemo že v 3. členu Osnutka členov. Ta od držav zahteva, da suverenost nad vodonosniki izvajajo v skladu z mednarodnim pravom ter v skladu s pravili in načeli v Osnutku členov. *V skladu s pravili in načeli v Osnutku členov* vsebuje omejitve, kot so spoštovanje načela pravične in razumne uporabe, prepoved povzročanja znatne škode in obveznost sodelovanja (Eckstein, 2011: 561). *V skladu z mednarodnim pravom* pa vključuje tudi druga relevantna pravila in načela mednarodnega prava, ki jih morajo države upoštevati. Kot primer takšnega načela lahko z vedno večjo gotovostjo navedemo previdnostno načelo, ki ni vsebovano v Osnutku členov, je pa vedno bolj priznано kot običajnopravno načelo (glej na primer Svetovalno mnenje ITLOS z dne 1. 2. 2011, para. 131). Tako lahko v členu, ki *prima facie* izraža konservativno držo obveznosti držav do čezmejnih vodonosnikov, vidimo tudi bolj progresivno gledanje na problematiko, ki priznava, da je ta poleg obveznosti, ki se izrecno nanašajo na vodonosnike, urejena tudi s pravili in načeli mednarodnega prava, ki jih lahko najdemo v splošnem mednarodnem pravu. V konkretnem primeru previdnostnega načela ta obveznost izhaja iz tesno

povezane veje mednarodnega okoljskega prava, vendar si lahko predstavljamo pomemben vpliv tudi drugih, manj očitnih mednarodnopravnih panog, kot je mednarodno pravo človekovih pravic.

Načelo pravične in razumne uporabe

Načelo pravične in razumne uporabe vsebuje dva različna, a tesno povezana standarda, ki ju je pri uporabi izjemno težko ločiti: pravično uporabo in razumno uporabo (KMP, 2008: 41). KMP je v 4. členu Osnutka členov navedla štiri vodila, ki naj jim države sledijo z namenom zagotoviti pravično in razumno uporabo čezmejnih vodonosnikov.

Prvo tovrstno vodilo zahteva uporabo vodonosnika na način, ki vodonosniškim državam zagotavlja pravičen in razumen delež koristi (točka a) 4. člena). Samo po sebi to vodilo ne daje pretirano koristnih usmeritev o tem, kaj pomeni pravična in razumna uporaba. Več luči na to tematiko posveti 5. člen, v katerem je navedenih nekaj kriterijev, na primer število prebivalstva v vodonosniških državah, ki je odvisno od vodonosnika; trenutne in prihodnje socialne, ekonomske in druge potrebe vodonosniških držav; naravne značilnosti vodonosnika; vloga vodonosnika v ekosistemu; dejanski ali možni učinki uporabe vodonosnika v eni vodonosniški državi na druge. Drugi odstavek 5. člena nadalje razloži, da je teža vsakega dejavnika odvisna od konkretnih okoliščin vsakega vodonosnika in da je treba pri ugotavljanju, kaj je pravična in razumna uporaba, vse relevantne okoliščine obravnavati skupaj. Tako nam drugi odstavek 5. člena v resnici sporoča ugotovitev KMP (do katere je KMP prišla še v času dela v povezavi z mednarodnimi vodotoki), da je nemogoče vnaprej na splošen in abstrakten način določiti formulo, ki bi za vsak čezmejni vodonosnik določala, katera uporaba je pravična in razumna. Je pa KMP izpostavila okoliščino, ki ji je treba ob takšnem tehtanju nameniti še posebno pozornost: to so življenjske potrebe ljudi (drugi odstavek 5. člena). Kot primer naslavljanja takšnih potreb je KMP navedla pridobivanje zadostne količine pitne vode in vode za proizvodnjo hrane z namenom preprečiti stradanje (KMP, 2008: 46). Velja pa tudi dodati, da KMP v zvezi z življenjskimi potrebami ljudi ni šla dlje od zahteve po posebni pozornosti. KMP se torej ni odločila za *absolutno* prednost takšnih potreb pred ostalimi okoliščinami. Je pa posebna pozornost, namenjena tej okoliščini, odličen prikaz povezanosti med različnimi mednarodnopravnimi panogami, saj lahko na okoliščino življenjskih potreb ljudi gledamo skozi prizmo pravice do vode (glej na primer ICESCR Splošni komentar št. 15), s čimer dobimo močno povezavo med mednarodnim pravom čezmejnih vodonosnikov in mednarodnim pravom človekovih pravic.

Drugo pomembno vodilo za zagotavljanje poštene in (predvsem) razumne uporabe, potreba po maksimizaciji dolgoročne koristi od uporabe vodonosnikov, izhaja iz mnenja KMP, da je voda v vodonosnikih »bolj ali manj neobnovljiva, razen če je v vodonosnikih, ki se umetno polnijo« (KMP, 2008: 42). To je povezano s tretjim vodilom, ki od vodonosniških držav zahteva, da bodisi same ali skupaj z drugimi vodonosniškimi državami vzpostavijo celovit načrt uporabe, ki naj upošteva trenutne in prihodnje potrebe vodonosniških držav in alternativne vodne vire (točka c) 4. člena).

Zadnje, četrto vodilo se nanaša na uporabo polnilnih vodonosnikov, vključno s tistimi, ki so polnjeni umetno. Njihova uporaba ne sme biti takšna, da bi preprečila nadaljnje delovanje vodonosnika (točka d) 4. člena). To vodilo se ne nanaša na nepolnilne vodonosnike, saj vsaka uporaba takšnega vodonosnika, ko mu odvzamejo vodo, ki nato ni nadomeščena, vanj poseže.

Načelo preprečevanja znatne škode, ekosistemski pristop in sodelovanje

Šesti člen Osnutka členov od vodonosniških držav zahteva, da ob uporabi čezmejnega vodonosnika sprejmejo vse ustrezne ukrepe z namenom preprečiti povzročanje znatne škode drugim vodonosniškim državam ali državam, v katerih je cona izliva (prvi odstavek 6. člena).

To je specifičen izraz splošnega mednarodnopravnega načela preprečevanja škode v kontekstu čezmejnih vodonosnikov (KMP, 2008: 47). Načelo preprečevanja škode je obveznost prizadevanja in ne obveznost rezultata (Meddržavno sodišče v Haagu (v nadaljevanju ICJ), Argentina proti Urugvaju, 2010, para. 101). To pomeni, da država, ki je povzročila škodo, ni nujno tudi mednarodnopravno odgovorna, če dokaže, da je ukrenila vse, kar je bilo v njeni moči, da bi škodo preprečila.

V pravu mednarodnih vodotokov in čezmejnih vodonosnikov se v teoriji še vedno krešejo stališča o tem, katero načelo ima prednost – načelo pravične in razumne uporabe ali načelo preprečevanja znatne škode. Ali lahko država čezmejni vodonosnik uporablja na pravičen in razumen način, če to povzroča znatno škodo drugi državi? Burkeljc se ob analizi mednarodnih dokumentov postavi na stališče, da obveznost prepovedi povzročanja znatne škode ni absolutna ter je vezana na presojo pravične in razumne uporabe, ki ostaja vodilno načelo (Burkeljc, 2018: 52). Dupuy in Viñuales na drugi strani poudarjata, da je rešitev morebitnega konflikta mogoče iskati na dveh ravneh. Najprej na ravni kvalitete škode – obveznost preprečevanja škode pride v poštev samo, če je škoda znatna. Vsa škoda, ki ne doseže te kvalitete, pa je obravnavana v okviru pravične in razumne uporabe. Na

drugi ravni je rešitev mogoče iskati v dejstvu, da je obveznost preprečevanja škode kršena samo, če država ne sprejme vseh ustreznih ukrepov za preprečitev škode (Dupuy in Viñuales, 2018: 132). Tako v primeru, ko nastane znatna škoda, vendar je država ukrenila vse, kar je bilo v njeni moči, da bi jo preprečila, in si nadalje prizadeva za njeno zmanjšanje, ne moremo govoriti o kršitvi obveznosti preprečevanja škode in tako posledično o konfliktu med pravično in razumno uporabo ter obveznostjo preprečevanja škode. Če pa država ne sprejme vseh ustreznih ukrepov za preprečitev škode drugi državi, težko utemeljimo, da gre za pravično in razumno uporabo.

Vpliv mednarodnega okoljskega prava na pravo čezmejnih vodonosnikov (in mednarodnih vodotokov) se kaže tudi v vključitvi obveznosti zaščite in ohranjanja ekosistema v Osnutek členov (10. člen). Ta od vodonosniških držav zahteva, da sprejmejo vse ustrezne ukrepe za zaščito in ohranjanje ekosistema čezmejnih vodonosnikov ali ekosistema, ki je odvisen od vodonosnikov. Ta obveznost dobi zanimive obrise, če nanjo gledamo v kontekstu umeščenosti v sistem mednarodnega prava kot celote. Že KMP v komentarju Osnutka členov opaža podobnost s 192. členom Konvencije OZN o mednarodnem pomorskem pravu (KMP, 2008: 55). Ta je bil predmet razlage v mednarodni arbitraži med Filipini in Kitajsko, kjer je tribunal odločil, da za kršitev 192. člena ni treba predhodno ugotoviti, da je bilo prizadeto okolje katere druge države ali območja izven državne jurisdikcije. Obveznosti varstva morskega okolja so lahko kršene tudi, če so morebitni vplivi omejeni samo na morsko okolje, ki je v celoti znotraj ene same države oziroma na območju, kjer ima ena sama država suverene pravice (torej ne pride do čezmejne škode) (Stalno arbitražno sodišče, Filipini proti Kitajski, 2016, para. 940). To je izjemno pomembna ugotovitev za prizadevanja za zaščito okolja, saj s tem fokus iz zaščite okolja *druge države* preide na *okolje per se*. V luči te razlage tudi 10. člen Osnutka členov ekosistem vodonosnikov ščiti neodvisno od tega, ali obstajajo morebitni negativni vplivi na ekosistem druge vodonosniške države. Vodonosniški ekosistem *per se* je zaščiten. 10. člen vsebuje tudi kvalifikacijo: zaščiteni so le ekosistemi čezmejnih vodonosnikov. Tako se ob negativnih vplivih na ekosistem vodonosnika, ki leži samo v eni državi, to določilo ne uporabi. Po drugi strani pa se 10. člen uporabi, kadar je vodonosnik čezmejen, negativni vplivi pa ne.

Dodatni dokaz vpliva mednarodnega okoljskega prava na mednarodno pravo vodonosnikov sta obveznost izvedbe presoje vplivov na okolje (v nadaljevanju PVO) in obveznost sodelovanja. V zadevi med Argentino in Urugvajem je ICJ potrdilo običajnopravno naravo obeh obveznosti. Kadar obstaja realna možnost, da bo imela konkretna aktivnost ene države znaten negativen vpliv na drugo državo, mora država, ki namerava izvajati

aktivnost, izvesti PVO. Če PVO potrdi nevarnost negativnih vplivov, mora država o tem obvestiti drugo državo ter se z njo posvetovati in pogajati o predlagani aktivnosti (ICJ, Argentina proti Urugvaju, 2010, para. 104). 15. člen Osnutka členov to splošno ureditev prenaša na problematiko čezmejnih vodonosnikov.

KMP se je pri pisanju Osnutka členov očitno zavedala ključnega pomena sodelovanja med državami za zares učinkovito zaščito čezmejnih vodonosnikov. To zavedanje je še posebej razvidno iz 9. člena, ki države poziva k sklenitvi bilateralnih ali multilateralnih sporazumov o uporabi čezmejnih vodonosnikov. To je po avtorjevem mnenju edini zares učinkovit način za spoštovanje zgoraj predstavljenih pravil in načel. Sodelovanje je v kontekstu okolja še toliko pomembnejše, saj je okoljska škoda pogosto nepopravljiva (ICJ, Gabčikovo-Nagymaros, 1997, para. 140), zato je treba vselej stremeti k vnaprejšnjemu spoštovanju pravil in ne zgolj k reparacijam kršitev.

Obstaja več kot dva tisoč mednarodnih sporazumov, ki urejajo mednarodne vodotoke (McCaffrey, 2019: 68). Burchi pa izpostavlja, da obstajajo specifični mednarodni sporazumi le o šestih vodonosnikih (Burchi, 2018: 16). Res je sicer, da se obveznosti držav glede nekaterih povodij in jezer raztegnejo tudi na vodonosnike, vključene v sistem povodja, vendar je vprašanje vodonosnikov v takšnih primerih pogosto zgolj sekundarno nasproti glavnemu objektu regulacije (Burchi, 2018: 18).

Pristopi k zagotavljanju spoštovanja in uveljavljanju kršitev

Pomanjkanje mednarodnega sodelovanja kljub precej širšemu vzorcu mednarodnih sporazumov o mednarodnih vodotokih ni zgolj težava vodonosnikov, temveč tudi nekaterih najpomembnejših vodotokov. Dober primer tega sta reki Evfrat in Tigris. Leta 1987 so Turčija, Sirija in Irak sicer sklenile mednarodni sporazum, ki določa, da Turčija ne sme poseči v pretok vsaj petsto kubičnih metrov vode na sekundo (Dohrmann in Hatem, 2014: 568), vendar takšen sporazum, tudi če bi bil spoštovan, ne zagotavlja ravnania, skladnega z vsemi zgoraj omenjenimi pravili in načeli.

Turčija je leta 1988 v okviru Jugovzhodnega anatolskega projekta (Güneydoğu Anadolu Projesi, v nadaljevanju GAP) zgradila prvi jez na Evfratu (FAO, 2009: 5). Leta 2020 naj bi začel obratovati tudi ogromen jez Ilisu na reki Tigris, ki bi (bo) imel katastrofalne posledice za celoten ekosistem v regiji (Hockenos, 2019).

Turčija ni pogodbenica niti Konvencije iz leta 1997 niti konvencije UNECE iz leta 1992, ki bi jo tudi na mednarodnopogodbeni ravni zavezali k spoštovanju načel pravične in razumne uporabe, preprečevanja škode in sodelovanja. Ob morebitnih zahtevkih proti Turčiji bi se lahko druge države Evfrata in Tigrisa sicer zanesle na to, da so omenjena načela del mednarodnega običajnega prava in tako tudi ob odsotnosti izrecne mednarodnopogodbene ureditve zavezujejo Turčijo, vendar tako ne rešimo pereče težave, da nam običajno mednarodno pravo poleg vsebinskih pravil samo po sebi ne daje tudi institucionalnega mehanizma za uveljavljanje takšnih zahtevkov. Zato bodo v nadaljevanju nakazane možnosti različnih pristopov k tej problematiki z vidika drugih mednarodnopравниh vej, ki vsebujejo tudi uporaben institucionalni okvir.

V nadaljevanju se bo prispevek osredotočil na dva glavna sklopa možnih mehanizmov: mehanizme v okviru mednarodnega okoljskega prava in mehanizme v okviru mednarodnega prava človekovih pravic. Na tem mestu pa velja dodati opozorilo – prispevek ne zatrjuje, da je s pomočjo teh mehanizmov *vselej* mogoče doseči spoštovanje mednarodnih obveznosti. Želi le prikazati mednarodnopravne možnosti, prek katerih je mogoče pritiskati na državo, ki ne izpolnjuje svojih obveznosti.

Mednarodno okoljsko pravo

Mednarodno okoljsko pravo je izrazito preventivno naravnano. V ospredju je cilj zagotoviti spoštovanje pravil in ne vprašanje reparacij ob kršitvah. Tako ni presenetljivo, da so se v okviru mednarodnih pogodb o okoljskih problematikah razvili posebni mehanizmi za zagotavljanje izvrševanja pravil, t. i. *non-compliance procedures*. Posebnost teh mehanizmov je v tem, da njihov cilj ni ugotoviti odgovornost države in iz tega izpeljati mednarodnopravne posledice, temveč primarno državam pomagati, da ponovno ravnajo skladno s svojimi obveznostmi (kadar je nespoštovanje pravil rezultat nezmožnosti države izvrševati svoje obveznosti), sekundarno pa države, ki so zmožne spoštovati pravila, spodbujati k izvrševanju obveznosti (Fitzmaurice in Redgwell, 2000: 39).

Na primeru Evfrata in Tigrisa lahko ugotovimo precej povezav med obveznostmi iz mednarodnih okoljskih pogodb in spoštovanjem mednarodnih pravil o uporabi mednarodnih vodotokov. Dober primer je Ramsarska konvencija o zaščiti mednarodnih mokrišč iz leta 1971, *katere pogodbenica je tudi Turčija*. Leta 2002 so vse države pogodbenice konvencije, razen Turčije, na srečanju pogodbenic sprejele resolucijo Navodila za dodelitev in upravljanje z vodami za ohranjanje ekoloških funkcij mokrišč, v kateri poudarjajo potrebo po transparentnem sodelovanju med državami mednarod-

nega vodotoka in pravični dodelitvi voda. Skoraj vse države pogodbenice torej priznavajo inherentno povezanost uporabe mednarodnih vodotokov z uresničevanjem obveznosti zaščite mokrišč.

Mehanizmi Ramsarske konvencije omogočajo, da katerakoli pogodbenica, sekretariat konvencije ali nevladne organizacije sprožijo proces spremljanja in poročanja, na podlagi katerega lahko srečanje pogodbenic izda priporočila. Pri GAP bi tako lahko katerakoli izmed teh entitet sprožila takšen postopek zaradi slabšanja stanja mednarodno zaščitenih mokrišč (na primer mokrišča Hammar v Iraku), pri čemer bi takšna priporočila z veliko verjetnostjo ugotovila, da je slabšanje stanja mokrišč vzročno povezano s turškimi jezovi (Al Gburi idr., 2017). Ramsarska konvencija nima kompromisne klavzule, ki bi podeljevala pristojnost kateremu izmed mednarodnih sodišč ali tribunalov za ugotavljanje mednarodne odgovornosti držav. So pa kršitve Ramsarske konvencije dodatna podlaga za mednarodne obveznosti Turčije (torej ne le kršitve prava mednarodnih vodotokov, temveč tudi kršitve Ramsarske konvencije), srečanja pogodbenic pa dodatna priložnost za zatrjevanje mednarodnih obveznosti Turčije.

Drug primer je Konvencija o biološki raznovrstnosti iz leta 1992 (v nadaljevanju KBR), ki ima za enega izmed ciljev v 1. členu ohranjanje biološke raznovrstnosti. Na srečanju pogodbenic leta 2000 so pogodbenice podprle ekosistemski pristop, ki od držav za doseganje ciljev konvencije zahteva integrirano upravljanje tudi z vodnimi viri, ki bo podpiralo ohranjanje in pravično ter razumno uporabo genetskega materiala. Sekretariat konvencije je leta 2008 izdal študijo, v kateri je ugotovil, da je razumna in pravična uporaba in dodelitev vode ključnega pomena za ohranjanje ekoloških funkcij sladkovodnih ekosistemov (McIntyre, 2019: 132). Od leta 2016 v zvezi z implementacijo KBR deluje posebno telo. Dodatna možnost za zahteve proti Turčiji je torej tudi obravnavanje vpliva GAP na biološko raznolikost v okviru tega implementacijskega telesa.

Zanimiv je tudi primer UNESCOVE konvencije o zaščiti svetovne naravne in kulturne dediščine iz leta 1972. Jez Ilisu bo verjetno imel negativen vpliv na 10.000 let staro mesto Hasankeyf v Turčiji in ogrozil mokrišča v Iraku. Čeprav niti Hasankeyf niti mokrišča niso vpisana na UNESCOV seznam naravne in kulturne dediščine (nominirati jih morajo države, na ozemlju katerih ležijo), to še ne pomeni, da jih konvencija ne ščiti. Vpis na seznam namreč ni pogoj za uporabnost konvencije in njenih obveznosti glede zaščite svetovne dediščine, temveč predvsem ponuja več možnosti za pridobivanje mednarodne pomoči (Sancin in Turšič, 2017). Pri Hasankeyfu in mokriščih je že prišlo do pritiskov civilne družbe na Odbor za svetovno dediščino, naj ukrepa, vendar ti pritiski še niso obrodili sadov (RiverWatch, 2012).

Mednarodno pravo človekovih pravic

Zanimiv pristop je tudi gledanje na problematiko z vidika mednarodnega prava človekovih pravic. Evropsko sodišče za človekove pravice (v nadaljevanju ESČP) je že odločilo, da je pritožba v zadevi Ahunbay in ostali proti Turčiji, ki se je nanašala na uničenje mesta Hasankeyf, nedopustna, saj v Evropi še ni konsenza o splošni pravici do dostopa do kulturne dediščine (ECHR 072, 2019: 2). Več uspeha obeta povezava splošnih mednarodno-pravnih okoljskih načel s pravom človekovih pravic.

Splošna težava zaščite okolja v kontekstu mednarodnega prava človekovih pravic je, da to ne ščiti okolja kot takega, temveč človekove pravice, ki bi lahko bile prizadete zaradi vplivov na okolje (ESČP, Kyrtatos proti Grčiji, 2003, para. 52). Nujno je torej treba vzpostaviti neposredno povezavo med okoljem in posamezniki, katerih pravice naj bi bile kršene (v kontekstu EKČP na primer pravica do spoštovanja zasebnega in družinskega življenja) (Dupuy in Viñuales, 2018: 387).

Predpostavimo, da je vpliv GAP na življenje nekaterih posameznikov ob Evfratu in Tigrisu negativen, na primer zaradi pomanjkanja vode za samooskrbno pridelovanje hrane. V tem primeru bi lahko govorili o zadostni povezanosti med vplivom na okolje ter konkretnimi človekovimi pravicami. Toda če so ti posamezniki izven turškega ozemlja, naletimo na novo težavo – ali je lahko Turčija odgovorna za morebitne kršitve človekovih pravic posameznikov v Siriji ali Iraku?

Za takšno odgovornost bi morali vzpostaviti ekstrateritorialno uporabo EKČP za dejanja, storjena na ozemlju Turčije, ki pa imajo učinke na ozemlju druge države, ki ni pogodbenica EKČP. Praksa ESČP kaže na to, da se lahko ekstrateritorialna uporaba EKČP dovoli zgolj izjemoma, če učinki izven ozemlja države dejansko dosežejo zadostno raven, da lahko govorimo o tem, da so posamezniki pod pristojnostjo te države (ESČP, Mohammed Ben El Mahi in ostali proti Danski, 2006). V zadevi Andreou proti Turčiji je turški vojak z območja »Turške republike severni Ciper« streljal na množico, ki je bila v bližini grško-ciprske kontrolne točke. ESČP je odločilo, da je bila pritožnica pod turško jurisdikcijo za potrebe EKČP, čeprav je bila na ozemlju, nad katerim Turčija ni imela nadzora. V tej zadevi je šlo za to, da je bil strel turškega vojaka neposreden in takojšen vzrok smrti pritožnice (ESČP, 2009, para. 25). Bi lahko o takšnem neposrednem in takojšnjem vzroku govorili tudi v primeru pomanjkanja vode v drugih državah zaradi graditve jezov v Turčiji?

Za zgled bi lahko ESČP v takšnem primeru vzelo Medameriško sodišče za človekove pravice (v nadaljevanju IACHR), ki je v svetovalnem mnenju o

človekovih pravicah in okolju leta 2018 splošno mednarodnopravno načelo preprečevanja okoljske škode povezalo z vprašanjem ekstrateritorialne uporabe Ameriške konvencije o človekovih pravicah. IACHR je odločilo, da ima država, iz katere prihaja izvor okoljske škode, pristojnost nad posamezniki v drugi državi, v kateri se kažejo učinki te okoljske škode. Posledično se lahko konvencija uporabi (IACHR, Advisory Opinion OC-23/17, 2017). Če bi takšno argumentacijo sprejelo tudi ESČP, bi lahko bila Turčija odgovorna za kršitev človekovih pravic v drugih državah zaradi negativnih posledic za okolje, ki jih povzročajo jezovi GAP. Zaradi močnega političnega pritiska, ki ga lahko sprožijo ugotovljene kršitve človekovih pravic, pa bi takšna sodba ESČP (ob vseh ostalih pristopih) dodala pomembno težo prizadevanjem za pravično in razumno uporabo voda Evfrata in Tigrisa.

Sklep

Vodonosniki so kljub svoji pomembnosti premalo izpostavljeni. Predstavljeni mednarodnopravni okvir uporabe čezmejnih vodonosnikov (in mednarodnih vodotokov) za uspešno implementacijo nujno potrebuje sodelovanje držav, najbolje v obliki bilateralnih in multilateralnih sporazumov. Odsotnost sodelovanja pa sama po sebi pomeni kršitev običajnopravne obveznosti sodelovanja.

Zaradi težav pri doseganju spoštovanja običajnopravnih načel pravične in razumne uporabe ter preprečevanja škode, kadar države, ki si delijo čezmejni vodonosnik ali mednarodni vodotok, ne sodelujejo, se je prispevek v drugem delu osredotočil na prikaz nekaterih dodatnih pristopov za zagotavljanje spoštovanja obveznosti s pomočjo drugih vej mednarodnega prava na primeru GAP. Države, tiste neposredno prizadete in ostale, posamezniki in celo nevladne organizacije se lahko poslužijo nekaterih mehanizmov v mednarodnih okoljskih pogodbah in mednarodnem pravu človekovih pravic. Iz teh pristopov je tudi razvidna povezanost mednarodnih pravil v enoten sistem, ki ga je treba razlagati kot celoto.

Literatura

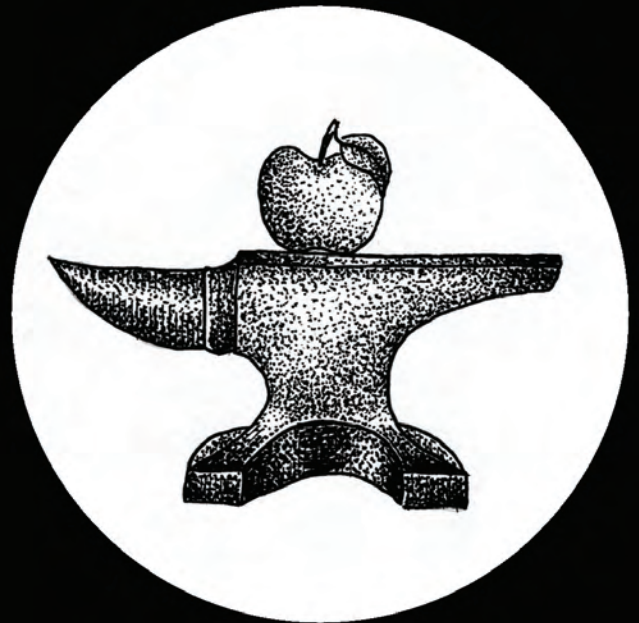
Al-Gburi, Hind, Balsam Al-Tawash in Hadi Al-Lafta (2017): Environmental Assessment of Al-Hammar Marsh, Southern Iraq. *Heliyon* (3): e00256.

- Burchi, Stefano (2018): Legal Frameworks for the Governance of International Transboundary Aquifers: Pre- and Post-ISARM Experience. *Journal of Hydrology: Regional Studies* (20): 15–20.
- Burkeljč, Matic (2018): *Načelo pravične in razumne uporabe v mednarodnem pravu čezmejnih vodonosnikov*. Magistrsko delo. Ljubljana: Pravna fakulteta Univerze v Ljubljani.
- Dohrmann, Mark in Robert Hatem (2014): The Impact of Hydro-Politics on the Relations of Turkey, Iraq, and Syria. *Middle East Journal* (68): 567–583.
- Dupuy, Pierre-Marie in Jorge Viñuales (2018): *International Environmental Law*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Eckstein, Gabriel in Yoram Eckstein (2003): A Hydrogeological Approach to Transboundary Ground Water Resources and International Law. *American University International Law Review* (19): 201–258.
- Eckstein, Gabriel (2011): Commentary on the U.N. International Law Commission's Draft Articles on the Law of Transboundary Aquifers. *Colorado Journal of International Environmental Law and Policy* (36): 537–610.
- Evropsko sodišče za človekove pravice (2003): *Kyrtatos v. Greece, Judgement, Application Number 41666/98*.
- Evropsko sodišče za človekove pravice (2006): *Ben El Mahi and others v. Denmark, Decision, Application number 5853/06*.
- Evropsko sodišče za človekove pravice (2009): *Andreou v. Turkey, Decision, Application number 45653/99*.
- Evropsko sodišče za človekove pravice (2019): *An Application Concerning the Potential Impact of Construction of the Ilisu Dam on the Hasankeyf Archaeological Site: Inadmissible* (Press Release).
- Fitzmaurice, Malgosia in Catherine Redgewell, (2000): Environmental Non-Compliance Procedures and International Law. *Netherlands Yearbook of International Law* (31): 35–65.
- Geografski terminološki slovar*. Dostopno na: <https://isjfr.zrc-sazu.si/sl/terminologisce/slovarji/geografski>.
- Hockenos, Paul (2019): *Turkey's Dam-Building Spree Continues, At Steep Ecological Cost*. Dostopno na: <https://e360.yale.edu/features/turkeys-dam-building-spree-continues-at-steep-ecological-cost> (15. marec 2020).
- Ilisu Dam: UNESCO Petition Launched*. Dostopno na: <https://riverwatch.eu/de/general/news/ilisu-dam-unesco-petition-launched> (15. marec 2020).
- Komisija za mednarodno pravo (2008): *Draft Articles on the Law of Transboundary Aquifers, Official Records of the General Assembly, Sixty-third Session, Supplement No. 10 (A/63/10)*. Dostopno na: https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/draft_articles/8_5_2008.pdf (15. marec 2020).

- Konvencija o mokriščih, ki so mednarodnega pomena, zlasti kot habitati vodnih ptic (The Convention on Wetlands of International Importance Especially as Waterfowl Habitat)* (1971). Dostopno na: https://www.ramsar.org/sites/default/files/documents/library/scan_certified_e.pdf (15. marec 2020).
- Konvencija o biološki raznovrstnosti (Convention on Biological Diversity)* (1992). Dostopno na: <https://www.cbd.int/doc/legal/cbd-en.pdf> (15. marec 2020).
- Konvencija o zaščiti svetovne kulturne in naravne dediščine (Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage)* (1972). Dostopno na: <https://whc.unesco.org/archive/convention-en.pdf> (15. marec 2020).
- Konvencija ozn o mednarodnem pomorskem pravu (UN Convention on the Law of the Sea)* (1982). Dostopno na: https://www.un.org/depts/los/convention_agreements/texts/unclos/unclos_e.pdf (15. marec 2020).
- Komisija za mednarodno pravo (2008): Draft Articles on the Law of Transboundary Aquifers, with Commentaries. *Yearbook of the International Law Commission, vol. II, Part Two*. Dostopno na: https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/commentaries/8_5_2008.pdf (15. marec 2020).
- McCaffrey, Stephen (2019): *The Law of International Watercourses*. Oxford: Oxford University Press.
- McIntyre, Owen (2019): Environmental Protection and the Ecosystem Approach. V *Research Handbook on International Water Law*, S. McCaffrey, C. Leeb in R. Denoon (ur.), 126–146. Cheltenham: Edward Elgar Publishing.
- Medameriško sodišče za človekove pravice (2017): *Advisory Opinion OC-23/17*.
- Mirghani, Muna (2012): *Groundwater Need Assessment: Nubian Sandstone Basin*. Dostopno na: https://splash.lboro.ac.uk/downloads/groundwater/5_NSAS_final_report.pdf (15. marec 2020).
- Meddržavno sodišče v Haagu (1997): *Gabčíkovo-Nagymaros Project (Hungary/Slovakia), Judgment, I.C.J. Reports 1997, p.7*
- Meddržavno sodišče v Haagu (2010): *Pulp Mills on the River Uruguay (Argentina v. Uruguay), Judgment, I.C.J. Reports 2010, p.14*.
- Mednarodno sodišče za mednarodno pomorsko pravo (2011): *Responsibilities and Obligations of States with Respect to Activities in the Area, Advisory Opinion, 1 February 2011, ITLOS Reports 2011, p.10*.
- Organizacija združenih narodov (1992): *Deklaracija o okolju in razvoju (deklaracija iz Ria)*.
- Organizacija združenih narodov, Odbor za prehrano in kmetijstvo (2009): *Transboundary River Basin Overview – Euphrates-Tigris*. Dostopno na: <http://www.fao.org/3/ca2132en/CA2132EN.pdf> (15. marec 2020).
- Odbor OZN za ekonomske socialne in kulturne pravice (2003): *General Comment No. 15: The Right to Water (Articles 11 and 12 of the Covenant), E/C.12/2002/11*. Dostopno na: https://www2.ohchr.org/english/issues/water/docs/CESCR_GC_15.pdf (15. marec 2020).

- Sancin, Vasilka in Domen Turšič (2017): Mednarodnopravne zahteve za vpis svetovne kulturne in naravne dediščine na Unescov seznam. *Pravna praksa* (2017/48).
- Stalno arbitražno sodišče (2016): *South China Sea Arbitration (Philippines v. China), Award, 12 July 2016*.
- Tanzi, Atila (2019): The Global Water Treaties and Their Relationship. V *Research Handbook on International Water Law*, S. McCaffrey, C. Leb in R. Denoon (ur.), 44–58. Cheltenham: Edward Elgar Publishing.
- Viñuales, Jorge (2012): *The Rio Declaration on Environment and Development (a commentary)*. Oxford: Oxford University Press.

DELO

Kaj pomeni podnebna pravičnost in kako jo doseči?

Abstract

Climate Justice: What Does It Mean and How to Achieve It?

The article is divided into three parts. In the first part, climate justice is defined as an anti-systemic struggle for a just and dignified life for all on an ecologically diverse and preserved planet. This means building a movement based on solidarity, inclusiveness and comradeship that is aware of the intertwinement of the climate crisis with the other problems facing the world and their common origin in the existing system. In the second part, the author substantiates the definition above by explaining why capitalism is inherently environmentally destructive. The concept of the four core climate inequalities is also discussed, namely the inequality in the causation of climate crisis, the inequality in the effects of climate change and the ability to cope with them, the inequality in bearing the expenditures and benefits of transitioning to a low-carbon society and last but not least, the inequality in the treatment of nature. These four inequalities are broken down further into global, national and gender categories. Finally, they are applied to the Slovenian context. Stemming from the critique of capitalism and the four climate inequalities, the third part of the article emphasizes that the struggle for climate justice is an international, anti-systemic, anti-colonial, workers', feminist, migrant, anti-speciesist and conservationist struggle. In turn, these struggles are also climate struggles. The article also addresses the question of the relationship towards the state. The bourgeois state has many clear limitations, but it cannot be ignored in the wake of climate breakdown. A "movement-party", where a party merely represents an extended arm of the movement in parliament, is proposed as a sensible way forward. In more concrete terms, the demands of the Slovenian movement Youth for Climate Justice, as well as their connections with various movements during the September 2019 protests, are presented as a relatively suitable and tangible step towards putting climate justice into practice. However, protests are not enough – the movement must support the struggles of other organizations and slowly but steadily build a „parallel“, solidarity-based, worker- and nature-friendly economy. In addition, the movement cannot develop and exist without educated members – movements stand or fall on education. Finally, a possible (additional) way of realizing climate justice in practice is demonstrated through community-based renewable energy projects.

Keywords: climate justice, capitalism as an unsustainable system, four core inequalities of the climate breakdown, movement-party, the practice of climate justice movements

Izidor Ostan Ožbolt holds a Bachelor's degree in sociology and philosophy, and is currently a master's student of economics at the School of Economics and Business, University of Ljubljana (izidorostanozbolt@gmail.com).

Povzetek

Članek je razdeljen na tri dele. V prvem podnebno pravičnost definiramo kot protisistemski boj za dostojno življenje na ekološko pestrem in ohranjenem planetu za vse. To pomeni gradnjo širokega, vključujočega in solidarnega gibanja – stranke, ki se zaveda prepletenosti podnebne krize z drugimi problemi sodobnega sveta ter njihovega skupnega izvora v obstoječem sistemu. V drugem delu v želji po boljšem razumevanju zgornje definicije predstavimo kapitalizem kot inherentno okolju destruktiven sistem ter štiri osnovne podnebne neenakosti – pri povzročanju podnebne krize, pri posledicah podnebnih sprememb in zmožnostih spopadanja z njimi, pri nošenju stroškov in koristi prehoda v nizkoogljično družbo ter pri obravnavanju narave. Te štiri neenakosti še dodatno razčlenimo glede na globalno in državno raven ter glede na spol. Nato jih apliciramo na Slovenijo. V tretjem delu na podlagi povedanega poudarimo, da je boj za podnebno pravičnost internacionalni, antisistemski, antikolonialni, delavski, feministični, migrantski, antispecistični in naravovarstveni. In obratno, ti boji so podnebni boji. Odpira se tudi vprašanje odnosa do države. Kljub jasnim omejitvam meščanske države zaradi urgentnosti podnebnega zloma vidimo smiselno pot naprej v gibanju – stranki, kjer je stranka zgolj podaljšana roka gibanja v parlamentu. V nadaljevanju povedano konkretiziramo. Razmeroma kakovosten in oprijemljiv korak ponazarjajo zahteve gibanja Mladi za podnebno pravičnost in njihovo povezovanje z raznolikimi akterji v času septembrskega protesta 2019. Protesti pa niso dovolj – gibanje mora solidarnostno podpirati boje drugih organizacij ter počasi, a vztrajno graditi »vzporedno«, solidarnostno, delavcu in naravi prijazno ekonomijo. Ob tem je za razvoj in obstoj gibanja ključno praktično in teoretsko izobraževanje članov. Za konec kot možen (dodaten) boj za udejanjanje podnebne pravičnosti v praksi predstavimo skupnostne elektrarne na obnovljive vire energije.

Ključne besede: podnebna pravičnost, kapitalizem kot netrajnostni sistem, štiri osnovne neenakosti podnebnega zloma, gibanje – stranka, praksa gibanj za podnebno pravičnost

Izidor Ostan Ožbolt, diplomirani sociolog in filozof, študent magistrskega študija ekonomije na Ekonomski fakulteti Univerze v Ljubljani (izidorostanozbolt@gmail.com).

Uvod

V zadnjih letih smo s porastom podnebnih protestov, vedno večjo občutljivostjo prebivalstva za okoljske teme ter vzpostavljanjem podnebne krize kot ene osrednjih tem javnih razprav priča dvema trendoma. Prvič, uporaba termina podnebna pravičnost je v porastu. Ker se koncept dobro sliši in ni jasno določen, je za politike, podjetja in interesne skupine sila uporaben. Za njim se zlahka skrijejo različni pogledi in ideologije, ki z resnim reševanjem podnebne krize in načelom pravičnosti nimajo veliko skupnega. Drugič, priča smo vedno večjemu podnebnemu udejstvovanju prebivalstva in pojavljanju raznolikih podnebnih gibanj. Posamezniki in gibanja različno razumejo podnebno krizo, njeno prepletenost z drugimi sodobnimi problemi, kot so revščina, prekarnost, migracije, postopno siromašenje socialne države, uničevanje narave, nedostopnost stanovanj, industrijska živinoreja in patriarhat, ter se poslužujejo raznolikih praks in akcij za udejanjanje svojih idej. Posledično lahko naletimo na mnogo spontanih in nereflektiranih pogledov in predlogov, ki težave obravnavajo dokaj partikularno, površinsko in brez systemskega konteksta, ne naslavljajo drugih sodobnih kriz in s podnebnim zlomom povezanih neenakosti ali pa so brezbržni do uničevanja narave pri gradnji »zelenih« projektov. Takšna gibanja in njihovi predlogi posledično ne dobijo širše podpore, kar je predpogoj za sprejetje zadostnih podnebnih ukrepov, ter tako podnebne krize ne rešujejo pravočasno in celovito. V najboljšem primeru nas vodijo v smer zelenega kapitalizma – globalnega sistema z nekaterimi zelenimi, trajnostnimi in z bodečo žico obdanimi oazami večinsko belega prebivalstva ter s preostalo večino Zemljanov, živečih v peklju socialnih in okoljskih kriz, onkraj bodeče žice.

V luči povedanega bomo v pričujočem članku sprva definirali in razložili koncept podnebne pravičnosti. Pri tem si bomo pomagali s predstavitevijo inherentne okoljske destruktivnosti obstoječega sistema in štirih osnovnih neenakosti podnebne krize. Nato bomo osvetlili, zakaj je podnebni boj v svojem bistvu internacionalni, delavski, feministični, migrantski, naravovarstveni, antispecistični¹ in antikolonialni. Za konec bomo še orisali vsebinski in praktični okvir gibanj za podnebno pravičnost. Želimo in upamo, da bo pričujoče besedilo v oporo podnebnim aktivistom.

¹ Termin specizem je leta 1970 zasnoval Richard D. Ryder: »Besedo specizem uporabljam za opis močno razširjene diskriminacije, ki jo ljudje prakticiramo do drugih vrst. Specizem je razizem in oba spregledujeta ali podcenjujeta podobnosti med tistim, ki diskriminira, in diskriminiranim« (Radaljic, 2020).

Podnebna pravičnost

Podnebne pravičnosti ne dojemamo kot stanja, temveč kot proces. Na kratko in najsplošneje podnebno pravičnost razumemo kot protisistemski boj za dostojno življenje na ekološko pestrem in ohranjenem planetu za vse. To pomeni gradnjo širokega, vključujočega in solidarnega gibanja – stranke,² ki se zaveda prepletenosti podnebne krize z drugimi problemi sodobnega sveta ter njihovega skupnega izvora v obstoječem sistemu, utemeljenem na rasti, dobičku in izkoriščanju. Gibanje za podnebno pravičnost torej podnebni zlom rešuje z odpravljanjem obstoječih in preprečevanjem novih oblik izkoriščanja in neenakosti, vzpostavljanjem neposredne demokracije na vseh ravneh družbe, varovanjem, spoštljivim sobivanjem in omogočanjem proste poti naravi za bujen razcvet ter ne nazadnje z bojem proti obstoječemu sistemu, patriarhatu, revščini, kršenju delavskih pravic, industrijski živinoreji, (neo)kolonializmu in militarizaciji mej. Le s takšnim pristopom lahko vzpostavimo dovolj močno in široko gibanje, ki bo sposobno izboriti pravočasno reševanje podnebne in drugih kriz sveta.

Za boljše razumevanje zgoraj povedanega in dojetanje širine podnebne pravičnosti nasploh bomo v nadaljevanju predstavili obstoječi družbeno-ekonomski sistem ter štiri osnovne neenakosti podnebnega zloma – pri povzročanju podnebne krize, pri posledicah podnebnih sprememb in zmožnostih spopadanja z njimi, pri nošenju stroškov in koristi prehoda v nizkoogljično družbo ter pri obravnavanju narave. Te štiri neenakosti bomo še dodatno razčlenili glede na globalno in državno raven ter glede na spol. Nato jih bomo aplicirali na Slovenijo.

Kapitalizem in štiri osnovne neenakosti podnebne krize

Kapitalizem – uničujoč do okolja v svojem bistvu

Kapitalizem je tržni sistem, ki temelji na proizvodnji za dobiček. Podjetja so strukturno prisiljena zasledovati čim večjo maksimizacijo dobička, saj jim zgolj takšno ravnanje omogoča preživetje na konkurenčnem trgu. Podjetja dobiček primarno namenjajo za širjenje proizvodnje, iskanje dodatnih trgov, razvoj novih izdelkov in strojev, lobiranje, trženje in podobno – na krat-

² Gibanje, katerega podaljšana roka je stranka v parlamentu.

ko, ta sredstva vlagajo v nadaljnjo rast. Če podjetje nima dobička in ga ne investira, ga konkurenca izrine s trga in propade. Že tu opazimo osnovno kontradikcijo obstoječega sistema – zapovedana (neskončna) rast na omejenem planetu pač ni mogoča. Še več, lastniki in menedžerji teh podjetij so ne glede na lastne afinitete ali ljubezen do čistega okolja strukturno prisiljeni v nenehno iskanje možnosti za nižanje ali neupoštevanje okoljskih (in delavskih) standardov, saj imajo njihova podjetja tako višji dobiček in lažje preživijo na trgu.

Imperativ neskončne rasti in s tem povezanega nenehnega tehnološkega napredka vodi do vedno višje produktivnosti, tj. vedno večjega števila enot proizvedenega blaga na časovno enoto. To med drugim pomeni naraščajoči okoljski odtis, saj k njemu prispeva vsako proizvedeno tržno blago. Nekateri zagovorniki sistema trdijo, da bo prav tehnološki napredek rešil okoljsko krizo, saj bo odtis znižal. Res je, da se s tehnološkim napredkom in tržno prisilo po čim manjši porabi naravnih virov načeloma znižuje tudi okoljski odtis na posamezen proizvod; a kaj, ko ta dejanja niso neodvisna od širšega sistema, temveč jih ta določa. Na takšen način neporabljenih in privarčevanih finančnih sredstev podjetje ne pusti nedotaknjenih, ampak jih nameni za nadaljnjo rast. Zato kljub zmanjšanju porabe določenega vira (na primer premoga) na proizvod pride, gledano v celoti, do absolutnega povečanja ali razmeroma majhnega zmanjšanja porabe vira. Ta družbeni, okoljsko destruktivni fenomen imenujemo Jevonsov paradoks, in sicer po Stanleyju Jevonsu, enem od očetov moderne ekonomije, ki je prvi pisal o tej sistemski težnji. Jevonsov paradoks predstavlja samo »bistvo modernosti« (York, 2010: 18; glej tudi Foster, Clark in York, 2010: 169–207; Polimeni, Mayumi, Giampietro in Alcott, 2008). Tako ne smemo biti presenečeni nad tem, da se nenehno povečevanje učinkovitosti rabe energije ne prelije v zniževanje absolutne porabe energije in zmanjševanje količine toplogrednih plinov, temveč se – ravno obratno – kaže v absolutnem povečevanju porabe energije in naraščanju emisij toplogrednih plinov (WRI, 2019).³ Še več, zaradi potrebe po neskončni rasti obnovljivi viri energije pokrivajo tudi nove potrebe po energiji in ne služijo »le« zamenjavi umazanih energentov. Tako Svetovna agencija za energijo (IEA) predvideva, da bodo obnovljivi viri energije po ambicioznem scenariju trajnostne rasti leta 2040, ko bi morala biti naša družba že dodobra razogljivena, zagotavljali zgolj 37 odstotkov končne porabe energije (IEA, 2019). To jasno kaže na nezadostnost zgolj tehnološkega reševanja podnebne krize ter opozarja na potrebo po širših in globljih spremembah trenutnega, na dobičku, konkurenci in rasti utemeljenega sistema.

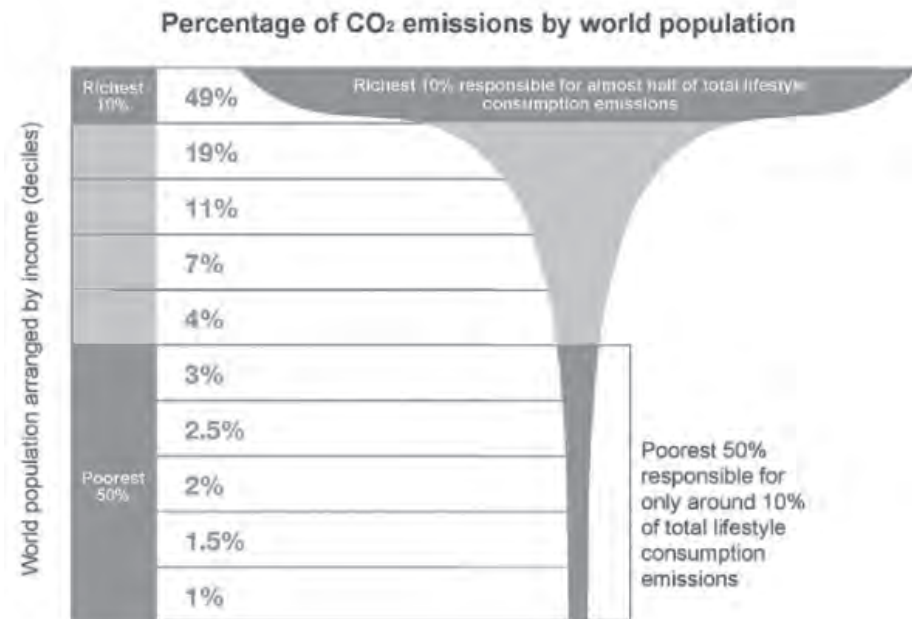
3 Spomnimo, za preprečitev najhujših posledic podnebnega zloma bi morale emisije padati za več kot 7 odstotkov na leto, ne pa rasti (UNEP, 2019).

Štiri osnovne neenakosti podnebne krize

1. Neenakost pri povzročanju podnebnega zloma: Za podnebno krizo nismo krivi vsi enako

Center proti periferiji globalnega sistema in najbogatejši proti najrevnejšim prebivalcem sveta: razmerje med državami po svetu ni harmonično in enakopravno, temveč smo soočeni z odnosi strukturne odvisnosti in asimetrije (Wallerstein, 2006: 33–56) – svet se deli na periferne države (Afrika, Latinška Amerika, večina predelov Azije) z delovnointenzivnimi produkcijskimi procesi, prepuščenimi prostemu trgu (tekstilna industrija, proizvodnja elektronskih polizdelkov, pridobivanje surovin itn.), in centralne države (Evropa, vključujoč Slovenijo, ZDA, Avstralija, predeli Azije) s kapitalskointenzivnimi, monopolnimi produkcijskimi procesi, ki jih obvladuje peščica podjetij (biotehnološki sektor, IT-sektor, raziskave in razvoj (R&D) itn.). Poceni surovine in polizdelki potujejo za nizko ceno iz periferije v center globalnega sistema, kjer jih sestavijo, kaj dodajo, oblikujejo in nato mnogo dražje prodajo. Večina dobička oziroma presežne vrednosti tako ostane v centru. Omenjeni izkoriščevalski odnos ter z njim povezan neenak, a odvisen razvoj sta z nami že vse od začetkov kapitalizma. Odsevata tudi v emisijah ogljikovega dioksida (CO₂), najpomembnejšega plina za pojav antropogenih podnebnih sprememb.

Kumulativne zgodovinske emisije, tj. seštevek vseh emisij določene države ali regije od leta 1751 naprej, razkrijejo, da so evropske države in Združene države Amerike odgovorne za skoraj 60 odstotkov vseh svetovnih emisij, Kitajska za 13 odstotkov, Indija za 3 odstotke, države Afrike in Južne Amerike pa so skupaj prispevale zgolj 9 odstotkov globalnih emisij CO₂ (Ritchie, 2019). Slovenija je torej kot evropska država gledano na prebivalca neporocionalno bolj odgovorna za podnebno krizo kot periferne države. Ker pa se razlike v trenutnih emisijah med državami zmanjšujejo in ker lahko osredinjanje na države zakrije notranje neenakosti med prebivalci ene same države, moramo pozornost nameniti predvsem naraščajočim razlikam med emisijami najbogatejših in najrevnejših prebivalcev sveta (Chancel in Piketty, 2015). Tako najbogatejša desetina Zemljanov s svojo ekscesno porotrošnjo ter lastništvom vil, jaht in letal izpusti v zrak okoli polovico vseh toplogrednih plinov, medtem ko je revnejša polovica sveta (3,5 milijarde ljudi) odgovorna zgolj za desetino emisij. Razlike so še večje pri najbogatejšem odstotku prebivalstva. Njihov ogljični odtis je do 175-krat večji kot ogljični odtis najrevnejših prebivalcev sveta (Oxfam, 2015). Globalna podnebna elita živi na vseh celinah, največ v centralnih državah. Podatkov, kam se v to sliko umeščamo prebivalci Slovenije, nimamo.

Slika 1: Izpusti emisij CO₂ po decilih. Vir: Oxfam, 2015.

Najbogatejši prebivalci sveta pa podnebnege zloma ne povzročajo le s svojimi letali, dvorci in jahtami, temveč še bolj z upravljanjem in lastništvom (velikih) korporacij.⁴ Tako je za 71 odstotkov vseh globalnih emisij toplogrednih plinov v zadnjih desetletjih odgovornih vsega sto zasebnih in državnih podjetij (CDP, 2017).

Bogatejši proti revnejšim prebivalcem določene države: neenakosti v emisijah ne obstajajo zgolj med državami in njihovim prebivalstvom, temveč so jasno vidne tudi znotraj samih držav – med najbogatejšimi in revnejšimi prebivalci ene države. Tako na primer ogljični odtis najbogatejšega odstotka Američanov znaša 318 ton CO₂ na leto, preostanka najbogatejše desetine 59 ton CO₂ na leto, najrevnejše desetine pa zgolj štiri tone CO₂ na leto. Najbogatejši Američani torej izpustijo do 80-krat več emisij CO₂ kot najrevnejši (Chancel in Piketty, 2015; Kenner, 2016). Podatkov, kam se v to sliko umeščamo prebivalci Slovenije, nimamo.

⁴ Lastniki in upravljalci kapitala nimajo povsem prostih rok pri odločanju o vodenju podjetij, saj jih logika dobička in konkurenčni boj na globalnem trgu silita v rast, maksimizacijo dobička ter iskanje proizvodnih lokacij z najmanj okoljskimi in delavskimi pravicami. Zato zgolj personificirana kritika določenih posameznikov, čeprav do določene mere upravičena in smiselna, ne seže dovolj daleč in zamegli sistemske silnice v ozadju.

2. Neenakost pri posledicah podnebnega zloma in zmožnostih spopadanja z njimi

Center proti periferiji globalnega sistema: neenak odnos med centralnimi in perifernimi državami globalnega sistema, ki centralnim državam omogoča akumulacijo bogastva na račun izkoriščanja drugih, se kaže tudi v neenakih posledicah podnebnega zloma in zmožnostih spopadanja z njimi. Očitno je, da ima na primer Slovenija mnogo več sredstev, kapacitet in možnosti za celovito spoprijemanje s sušo kot ranljive, nestabilne in pogosto preza-dolžene države globalne periferije. Prav slabše zmožnosti za prilagajanje na prihajajoče posledice podnebnih sprememb so eden glavnih dejavnikov, da stroške podnebnih sprememb (zaradi naravnih katastrof uničena infrastruktura, zmanjšani kmetijski donosi, lakota, širjenje bolezni, pomanjkanje vode, nižja produktivnost dela itn.) nosi predvsem globalna periferija. Tako so industrializirane centralne države leta 2010 nosile manj kot petino vseh stroškov, povezanih s posledicami podnebnih sprememb, leta 2030 pa naj bi ta odstotek padel celo na manj kot desetino (DARA, 2012: 16).

V veliki meri torej podnebne spremembe prizadenejo periferne države. Tam podnebni zlom skupaj z od zunaj zapovedanimi neoliberalnimi politikami, servilnostjo perifernih voditeljev centralnim silam, posledicami sodobnih imperialnih intervencij zahodnih sil in drugimi dejavniki pomeni pogubno konvergenco (Parenti, 2015a). Ta se med drugim kaže v uporih, vojnah, verskih konfliktih in migracijah. Klasičen primer prepleta podnebne krize, neoliberalnih politik in posledic imperialnih vojn zahoda na Bližnjem vzhodu je sirski konflikt in z njim povezane migracije (Ostan Ožbolt, 2016).

Bogatejši proti revnejšim prebivalcem določene države: znotraj bogatejših centralnih in revnejših perifernih držav obstajajo velike razlike med prebivalci – od finančne preskrbljenosti, razreda in socialnega statusa do podedovanega bogastva, kulturnega kapitala in barve kože. Vse to vpliva na neenake zmožnosti spopadanja s posledicami podnebne krize. Ta razkorak smo v vsej razsežnosti videli pri požarih v Kaliforniji leta 2018, ko sta Kanye West in Kim Kardashian za zavarovanje svojega petdesetmilijonskega posestva najela zasebne gasilce, medtem ko so bili preostali prebivalci prepuščeni ognjenim zubljem, izgubi strehe nad glavo ter premalo številčnim in slabo opremljenim javnim gasilskim službam. Njihova podhranjenost ni bila napaka, temveč posledica dolgoletne politike rezov, varčevanja in postopne privatizacije javnih storitev (Madrigal, 2018).

Čeprav v Sloveniji razmere (še) niso tako skrajne, so razlike in s tem zmožnosti spopadanja s podnebnim zlomom jasno vidne. Slovenija ima star in nizkokakovostni stanovanjski fond (MZIP, 2012: 33–36). Tako je leta 2018 več kot petina Slovencev živela v dotrajanih stanovanjih slabše kakovosti

(SURS, 2019). Ob tem pod pragom tveganja revščine trenutno živi skoraj 250.000 ljudi (SURS, 2020), ki se bodo mnogo težje spopadli z vročinskimi valovi, poplavami, neurji, dvigi cen hrane in rezi v socialno državo (kot posledice naraščajočih državnih stroškov vedno pogostejših naravnih katastrof).

Moški proti ženskam: v današnji patriarhalni družbi so ženske tako strukturno⁵ kot kulturno-zgodovinsko⁶ še vedno podrejene moškim. Ta neenakost je vseprisotna tako v centralnih kot perifernih državah globalnega sistema ter se kaže tudi na področju podnebne krize.

Na periferiji so ženske večinoma odgovorne za iskanje vode in biomase za gorivo. Zaradi vedno daljših in intenzivnejših suš hodijo več in dlje po vodo in biomaso, kar pripelje do izostankov iz šole, dodatnega fizičnega in psihičnega stresa ter povečane možnosti spolnih napadov. Vedno pogostejše in intenzivnejše naravne katastrofe zaradi le moškim posredovanih informacij (moški največkrat posedujejo telefon), neznanja plavanja in plezanja, skrbi za otroke in ostarele ter nedostopnosti prevoznih sredstev (ta so večinoma v lasti moškega člana družine) povzročijo večjo smrtnost med ženskami kot moškimi. Na periferiji so ženske pogosto odgovorne za pridelavo hrane, tj. panogo, ki postaja zaradi podnebne krize vedno bolj otežena, izčrpavajoča in nevarna. Še več, zaradi podnebnih sprememb prihaja do uničenih pridelkov ali smrti živine, kar zaradi pomanjkanja in lakote prve v družini občutijo prav ženske (WHO, 2014).

Razlike so vidne tudi v centralnih državah. Tako je na primer močan vročinski val leta 2003 v Franciji povzročil 70-odstotni porast umrljivosti med ženskami in 40-odstotni med moškimi (Pirard idr., 2005). To lahko med drugim razložimo z večjo družbeno-ekonomsko ranljivostjo in zapostavljenostjo žensk v družbi – evropske ženske na uro zaslužijo manj kot moški, so pogosteje zaposlene za krajši delovni čas, opravijo več neplačanega gospodinjskega in skrbstvenega dela, pogosteje živijo v revščini in so pogosteje socialno izključene (Eurostat, 2020a; 2020b). To je tudi slovenska realnost. Še več, na slovensko obravnavanje podnebnih sprememb kot krize, ki naj bi vse spole prizadela enako, kaže slovenska delegacija na ključni Pariški podnebni konferenci leta 2015, ki jo je kljub spodbudam resolucije Evropskega parlamenta Ženske in podnebne spremembe (EP, 2012) k uvedbi vsaj 40-odstotnih kvot na vseh ravneh podnebne diplomacije sestavljala le tretjina žensk (MOP, 2015), še posebej pa letos sprejeti *Program porabe sredstev* Sklada za podnebne spremembe v obdobju 2020–2023, ki spola sploh ne omenja (MOP, 2020).

5 Za lastnika in menedžerja podjetja pomeni možnost zanositve po osnovni ekonomski računici oviro za neprekinjen proizvodni proces in izgubo investicij, ki jih je kot dober gospodar vložil v izobraževanje zaposlene.

6 Škodljivi stereotipi o vlogah, čustvih in obnašanjih, značilnih za določen spol.

3. Neenakost pri nošenju stroškov in koristi reševanja podnebne krize

Reševanje podnebne krize zahteva tudi določena sredstva. Postavlja se vprašanje, kje dobiti ta sredstva in kako jih razdeliti. Kot bomo videli v nadaljevanju, so opazni trendi prelaganja stroškov reševanja podnebne krize na pleča revnejših prebivalcev držav in globalne periferije kot take, medtem ko imajo koristi predvsem globalni center, (beli) moški in bogatejši prebivalci držav.

Center proti periferiji globalnega sistema: centralne države, njihovi somišljeniki v perifernih državah in multinacionalna podjetja vidijo v zeleni preobrazbi tehnološki prehod na okolju prijaznejše proizvode ob ohranitvi družbenih razmerij moči. Tako so se prakse pridobivanja in proizvodnje naravnih surovin in polproizvodov še posebej na periferiji večinoma ohranile, zamenjal se je predvsem medij (namesto izkopavanja surovin za motor na notranje izgorevanje zdaj kopljejo surovine za baterije za električne avtomobile). Pridobivanje kobalta v Afriki ali litija v Južni Ameriki, dveh izjemno pomembnih elementov za prehod v bolj zeleno družbo, spremljajo prav enake prakse uničenja in izkoriščanja ljudi in narave, kot smo jih videli že pri bolj umazanih tehnologijah (Amnesty International, 2016). Da centralnim državam ne bi bilo treba radikalneje spremeniti stanja stvari doma, velike vsote denarja investirajo v ohranjanje »čiste«, »nedotaknjene« narave na periferiji. To lahko za tamkajšnje prebivalce pomeni izgone, uničenje, izgubo lokalnih kultur in nedostopnost do na novo zavarovanih območij (Rainforest Foundation UK, 2014). In ne nazadnje, sredstva Zelenega podnebnega sklada (GCF), ki so ga vzpostavili Združeni narodi, da bi dosegli zeleni preboj perifernih držav, v katerega naj bi zaradi svoje zgodovinske vloge pri povzročanju podnebne krize prispevale predvsem centralne države, kljub inovativnemu računovodstvu niso na ravni načrtovanih, kaj šele zadostnih sredstev za pravočasen zeleni prehod (Yeo, 2019; Oxfam, 2019; Farand, 2020). Ob tem ima sklad z dajanjem prednosti velikim mednarodnim igralcem in pogostim zasledovanjem ozke ekonomske računice nemalokrat vprašljive socialne in okoljske posledice za periferne države (Tabuchi, 2017; Heinrich Böll Stiftung, 2019; Mattar, Kansuk in Jafry, 2019). Tudi Slovenija posredno ali neposredno sodeluje pri vsaj nekaterih zgoraj omenjenih praksah. Ob tem pa spada med države, ki glede na svoje zgodovinske izpuste in ekonomsko razvitost ne prispevajo pravičnega deleža mednarodnih financ (CAN Europe, 2019).

Bogatejši proti revnejšim prebivalcem določene države: nezadostne, destruktivne in antisocialne politike reševanja podnebne krize se kažejo tudi znotraj posameznih držav. V oči bijoč je francoski primer gibanja rumenih jopičev, ki je nastalo kot odziv na vsesplošne protidelavske in antisocialne ukrepe

predsednika Emmanuela Macrona, iskrico upora pa je sprožil nepravilčen podnebni ukrep višanja davka na gorivo brez resnejših omilitvenih ukrepov (Combes, 2018; Aronoff, 2018). Predlagani davek na gorivo je bil regresiven, saj bi vsak posameznik ne glede na svoje premoženjsko stanje plačal enak znesek davka na liter goriva (višina davka na liter ne bi – kot pri nekaterih drugih davkih – variirala glede na posameznikov finančni položaj). Še več, močnejše bi prizadel revnejše sloje francoske družbe, saj so revnejši prebivalci s podeželja in obronkov mest zaradi neobstoječega javnega prevoza hočeš nočeš prisiljeni uporabljati avtomobil za prevoz na delo. To ne velja toliko za bogatejše prebivalce Francije, ki živijo v mestih, bližje delovnim mestom, kvalitetnemu javnemu prevozu in kolesarskim stezam. In ne nazadnje, kljub navidezni podnebni smiselnosti bi predlagani ukrep pripeljal zgolj do majhnega znižanja emisij toplogrednih plinov. Cenovna elastičnost goriva je namreč nizka, in sicer -0,34 (tj. dvig cene goriva za 10 odstotkov porabo goriva zniža zgolj za 3,4 odstotka) (Brons idr., 2008). Sprememba cen ima torej kratkoročno in srednjeročno majhen učinek na porabo goriva in s tem povezane emisije toplogrednih plinov. Že tako opeharjeno delavstvo se je predlaganemu ukrepu uprlo. Zraslo je gibanje rumenih jopičev, ki je ustavilo predlagani ukrep. Takšne in podobne politike torej niso zgolj nepravilčne in škodljive za delovne ljudi, temveč so zaradi njihovih legitimnih protestov tudi neizvedljive. Kot še kaže primer rumenih jopičev, zahteve gibanja niso bile usmerjene proti podnebni politiki kot taki, temveč proti ukrepu, ki bi podnebno krizo reševali na plečih revnejših slojev prebivalstva. Kot eno ključnih točk so poudarjali prav celovit, pravičen in pospešen prehod v nizkoogljično družbo. V določenih vidikih so bile njihove zahteve podnebno naprednejše kot parcialni ukrepi predsednika Macrona (Atkin, 2018; Bouyé in Dagnet, 2018).

Tudi v Sloveniji poznamo podobne protidelavske podnebne ukrepe. Tako na primer gospodinjstva ne glede na višino dohodkov plačujejo enake prispevke za obnovljive vire energije in njeno učinkovito rabo. Tako zbrana sredstva se med drugim namenjajo za višje fiksne odkupne cene električne energije iz sončnih elektrarn ter raznolike subvencije Ekosklada, slovenskega okoljskega javnega sklada. Ti ukrepi so zaradi visokih začetnih stroškov, določenih birokratskih ovir in neprilagojenosti na realnost deprivilegiranih gospodinjstev revnejšim prebivalcem Slovenije težje dostopni ali celo nedostopni (Strniša, 2019).⁷

7 »Direktorica Ekosklada Mojca Vendramin pa opozarja na paradoks: prispevke za učinkovito rabo energije, od koder denar dobi Ekosklad, na položnicah za energente plačujemo vsi, na ta račun se zbere letno okoli 40 milijonov evrov. A najrevnejša desetina od tega nima nič. 'Oni plačajo štiri milijone na leto, ta gospodinjstva, v neki sklad, iz katerega mi potem delimo subvencijo tistim bogatejšim oziroma tistim, ki so sposobni, da izvedejo energetska sanacija. Oni je pa niti ne morejo.'« (ibid.).

Moški proti ženskam: v zelenem sektorju je zaradi strukture delovnih mest (več administrativnega dela itn.) zaposlenih več žensk kot v sektorju fosilnih goriv. Kljub temu se stari, patriarhalni vzorci ter zapostavljanje žensk na delovnem mestu kažejo tudi v bolj trajnostnih panogah – ustaljene spolne razlike so še posebej pereče na boljše plačanih inženirskih, raziskovalnih in vodstvenih položajih (IRENA, 2019). Zato je še toliko bolj nedopustno, da že omenjeni *Program porabe sredstev* Sklada za podnebne spremembe v obdobju 2020–2023 spola sploh ne omenja (MOP, 2020).

4. Neenakost pri obravnavanju narave: kako obstoječe reševanje podnebnih sprememb uničuje naravo?

Trenutno prevladujoč pogled na naravo, močno pogojen in prepleten z obstoječim, na neskončni rasti ter izkoriščanju ljudi in narave utemeljenem sistemu, v naravi vidi predvsem brezplačno zalogo naravnih virov in prostor za odmetavanje odpadkov vseh vrst. Živi in neživi svet pojmuje in s tem razume kot – če uporabimo sodobni novorek, ki je vseprisoten v dokumentih državnih in naddržavnih institucij in organizacij – »naravni kapital«, ki človeku nudi različne »ekološke storitve«. S tem bobrom, netopirjem, platanam, lilijam in drugim čudovitim členom našega planeta odvzema čarobnost, lepoto in lastno vrednost, jih naredi zamenljive kot vsak drug potrošniški artikel ter jih meri zgolj skozi denar in uporabnost za človeka. Takšen zavojevski, mačistični in patriarhalni pogled⁸ ni prispeval zgolj k preteklim, netrajnostnim procesom, temveč je močno prisoten tudi v danes prevladujočih, okolju prijaznejših praksah. To je razvidno na primer iz umeščanja obnovljivih virov energije (OVE) na lokacije, kjer so donosi najvišji, ne glede na posledice za živalski in rastlinski svet. Že sedaj umeščeni projekti OVE imajo določen negativen vpliv na naravo, prihajajoči projekti pa bi lahko prizadeli nadaljnjih 30 odstotkov zavarovanih območij in 60 odstotkov divjih, neokrnjenih predelov sveta (Rehbein idr., 2020).

Podobne težnje in želje zelenega kapitala poznamo tudi v Sloveniji. Ena najškodljivejših je namera v zeleno preoblečenih energetskih podjetjih za gradnjo velikih hidroelektrarn na reki Muri. Ta je še zadnja večja prostotekoča ravninska reka v Sloveniji, ki je zaradi izjemno bogatega rastlinskega in živalskega sveta ter sobivanja lokalnega okolja z reko v smeri trajnostnega razvoja pod zaščito UNESCO (Al. Ma., 2018). Hidroelektrarne bi brstečo naravo v veliki meri uničile, lokalnim prebivalcem zapustile bore malo, omogočile pa velik zaslužek energetskim podjetjem. Da želje zelenega kapitala niso bile realizirane, se lahko zahvalimo večdesetletnemu fascinantnemu boju predanih bork in borcev za Muro.

⁸ Kot nas uči ekofeminizem, imata nadvlada moških nad ženskami in nadvlada ljudi nad naravo mnogo skupnih izvirnih točk v obstoječem, na prilaščanju, koloniziranju in izkoriščanju utemeljenem sistemu. Posledično ju moramo razreševati skupaj in sočasno.

Dejansko pa za reševanje podnebnega zloma ni treba uničevati narave. Ravno obratno, narava je ena naših največjih zaveznic – zadržuje vodo v času vedno hujših poplav, hladi okolico ob vedno močnejših vročinskih valovih, v biomasi in oceanih skladišči okoli polovico vseh človeških toplogrednih plinov (NOAA, 2012) ter nam nudi čisto pitno vodo in zdravo hrano. Naravne podnebne rešitve (ohranjanje, širjenje, sonaravno upravljanje in skrb za barja, gozdove, mejice, travnike in druge ekosisteme, naravni načini regulacije strug in poplav, ponovna naselitev ekološko zelo pomembnih vrst, na primer bobra, itn.) so ne nazadnje tudi ekonomsko upravičene (Griscom idr., 2017), a večini večjih korporacij ne omogočajo lahkega in zajetnejšega zaslužka. Ob tej uporabnosti narave za človeka pa ne smemo pozabiti na to, da narava na planetu ni zaradi nas. Je nezamenljiva, pravičljiva v svojih posebnostih in ima vrednost na sebi. Naš skupni planet si delimo z raznolikimi, majhnimi in velikimi živalmi, rastlinami, glivami in bakterijami. Tako kot imamo mi pravico do bivanja na modrozelenem planetu, imajo enako pravico tudi kapibare, lososi, jesenski gobani, rosike in lokvanji.

Pri obravnavi narave se ne moremo izogniti vprašanju živinoreje in odnosa do živali nasploh. Tradicionalna živinoreja je v centru globalnega sistema v večini primerov etično sporna, industrijska pa nesprejemljiva in bi morala biti prepovedana. Ob tem predvsem industrijska pridelava mesa in mlečnih izdelkov ter z njo povezana paša in gojenje krme povzročajo ogromno okoljsko škodo – odgovorne so za veliko večino kmetijskih emisij toplogrednih plinov (FAO, 2016), skoraj 80 odstotkov vseh poljedelskih površin je namenjenih paši in pridelavi krme (Ritchie, 2017), živinoreja pa je glavni dejavnik sekanja in uničevanja pragozdov po svetu (Global Forest Atlas, n. d.).

Namesto sklepa: kako naprej?

Gibanje – stranka v boju za podnebno pravičnost

Iz povedanega lahko jasneje vidimo širino podnebnega boja in njegovo povezanost z drugimi boji. Boj za podnebno pravičnost je internacionalni, antisistemski, antikolonialni, delavski, feministični, migrantski, antispeacistični in naravovarstveni. In obratno, ti boji so podnebni boji.⁹ Čeprav se

⁹ Drugače povedano, ker podnebna kriza določa omenjena področja in se z njimi prepleta, morajo ti boji nasloviti tudi podnebne spremembe. Brez tega bodo izpustili pomembno področje vpliva, ne bo jim uspelo nasloviti priložnosti in nevarnosti, ki jim jih podnebni zlom prinaša, poleg tega pa bodo ostali brez zaveznika – gibanja za podnebno pravičnost – v lastnih

mogoče na prvi pogled zdi, da ta razširitev še otežuje in podaljšuje podnebni boj, je v resnici ravno obratno. Podnebna pravičnost je edina možna in smiselna pot. Prvič, neceloviti, nesistemiški in nepravilni podnebni predlogi so nezadostni, saj v veliki meri ostanejo nerealizirani,¹⁰ v primeru njihove izpeljave pa znižanje emisij toplogrednih plinov ni zadostno.¹¹ Takšni partikularni ukrepi nam ponujajo le nekoliko ozelenjeno verzijo trenutnega kapitalizma. Drugič, podnebna kriza je prepletena z drugimi izkoriščanji in neenakostmi sodobnega sveta, zato brez sočasnega odpravljanja teh eksploatacijskih praks ni mogoče v celoti odpraviti podnebne krize. Povedano drugače, v sistemu, ki si podreja ženske, v naravi vidi zgolj naravni kapital in ekološke storitve ter delavca reducira na produkcijski dejavnik, si rešitve podnebne krize onkraj zelenega kapitalizma pač ne moremo predstavljati. Tretjič, samo po sebi je škodljivo razumevanje podnebne krize kot edine sodobne krize ali krize nad drugimi – kot da revščina, patriarhat, prekarnost, migracije, postopno uničevanje socialne države, industrijska živinoreja in nedostopnost stanovanj ne obstajajo ali pa so s podnebno krizo postali kaj manj pereči. In četrtič, ker je treba za pravočasno rešitev podnebne zloma kratkoročno reformirati, dolgoročno pa zavreči obstoječi sistem, brez boja proti interesom kapitala in vladajočega razreda ne bo šlo. Za ta boj potrebujemo široko, vključujoče, solidarno in množično gibanje. Šele to se bo sposobno zoperstaviti in zmagati v boju proti nasprotujočim interesom kapitala in vladajočega razreda. Zato se mora podnebno gibanje povezovati z delavskimi, naravovarstvenimi, migrantskimi, feminističnimi, antispecističnimi in antikolonialnimi organizacijami z vsega sveta ter graditi na solidarnosti utemeljeno skupno fronto.

Z gradnjo gibanja se odpira tudi vprašanje odnosa do parlamentarnih strank in države. Meščanska država ni nadzgodovinska in večna tvorba ter ni edini možen način organiziranja in delovanja določene skupnosti (poglejmo na primer Rožavo).¹² S pomočjo svojega ustroja varuje svetost zasebne lastnine, ohranja obstoječa produkcijska razmerja in (če ne gre drugače, s silo) preprečuje kakršnekoli obsežnejše sistemske spremembe. Ob tem

bojih. Tako kot velja za podnebna gibanja, velja tudi za druge akterje – povezani lahko dosežejo mnogo več kot sami.

10 Spomnimo se le rumenih jopičev iz Francije ali aktivistov za Muro.

11 Spomnimo se Jevonsovega paradoksa, obstoječega, na rasti utemeljenega sistema, majhnih pozitivnih podnebnih učinkov, ki bi jih imel dvig davka na gorivo v Franciji, ali pa zgolj dejstva, da emisije toplogrednih plinov še kar naraščajo, za preprečitev najhujšega pa bi morale padati za več kot 7 odstotkov na leto.

12 Pri Inštitutu ČKZ je aprila 2019 izšla knjiga *Revolucija v Rožavi*, ki podrobno predstavi kurdski način organiziranja družbe. Ta je utemeljen na demokratičnem samoupravljanju, avtonomiji žensk, ekologiji in samoobrambi.

meščanska država ni popolnoma avtonomna in neodvisna pri snovanju svojih politik, temveč je relativno avtonomna – financiranje zdravstva, šolstva, zelenih spodbud, socialnih transferjev, javnih institucij in drugih dejavnosti je odvisno od pobranih davkov in dajatev. Te neposredno ali posredno prek zaposlenih plačuje kapital. Tako trčimo ob izjemno omejitvev – država mora biti pri snovanju za naše preživetje ključnih podnebnih politik previdna, pazljiva in v veliki meri omejena na ukrepe, ki jih sprejemajo druge centralne države. Sicer gre lahko kapital ob preveliki zaostitvi v stavko ali odide iz države, ljudstvo pa pusti v bedi (Krašovec, 2015). Ta ovira je dolgoročno premostljiva zgolj z gradnjo mednarodnega gibanja, povezovanjem progresivnih držav, organizacij in drugih akterjev ter vzpostavljanjem alternativnih, vzporednih entitet in institucij. Šele takšna fronta se bo lahko zoperstavila grožnjam kapitala. Ob zavedanju in naslavljanju teh omejitev pa nam urgentnost podnebne krize ter ključna neposredna in posredna (na primer prek Evropske unije) vloga države pri reguliranju emisij toplogrednih plinov kratkoročno ne omogočata zgolj zunajparlamentarnega pritiska ali delovanja izven okvirjev obstoječe države. Od nas zahtevata tudi previdno in preiščeno delo v samem parlamentu (Parenti, 2015b; 2015c; 2016; Aschoff, 2015: 42–75). Zato vidimo v gibanju – stranki, kjer je gibanje osrednji agens, stranka pa parlamentarni podaljšek gibanja, smiselno smer delovanja. Tako lahko gibanje – stranka na ravni bloka, lokalnih skupnosti, občin, države ali nadnacionalnih entitet izvaja »radikalne reforme« (Parenti, 2013).

Udejanjanje podnebne pravičnosti v praksi

Poskusimo povedano nekoliko konkretizirati, preiti od visokoletečih besed k položaju na terenu ter podati nekaj okvirnih vsebinskih in praktičnih nastavkov za podnebna gibanja – stranke.

Vsebinsko gledano se nam zdi deset zahtev gibanja Mladi za podnebno pravičnost, ki so jih predstavili na drugem večjem protestu 27. septembra 2019, razmeroma dober primer celovitih, progresivnih, a sočasno izvedljivih zahtev. Te so doživele dokaj dober odziv med širšo javnostjo, pritegnile nekatere podnebno ne najbolj zainteresirane organizacije ter podnebni boj približale tudi posameznikom, ki so ga do tedaj razumeli kot dokaj elitističen in odtujen od realnosti. Deset zahtev (Mladi za podnebno pravičnost, 2019), ki jih lahko bralka ali bralec v daljši verziji, z obrazložitvijo in predlogi (pod)ukrepov k vsaki od njih, prebere na povezavi <https://rb.gy/joedv> oziroma s sledenjem spodnji QR kodi, je:

1. Vlada naj podnebne spremembe rešuje kot krizo globalnih razsežnosti.
2. Zahtevamo takojšnje ukrepe za ozelenitev proračuna ter pospešen prehod v pravično, brezogljicho, sodelujoče in krožno gospodarstvo.
3. Zahtevamo vsaj 40-odstotno znižanje emisij v prometu do leta 2040 glede na leto 2005, s prednostnim spodbujanjem javnega potniškega prometa, hoje in kolesarjenja.
4. Zahtevamo vsaj 1500 kakovostnih javnih najemnih stanovanj na leto, ki bodo cenovno dostopna, visoko energetska učinkovita, čim bolj samozadostna ter z dostopom do kakovostnega javnega potniškega prometa in kolesarskega omrežja, ter druge ukrepe za pridobitev dostopnih, kakovostnih in energetska učinkovitih stanovanj za vse.
5. V skladu s Pariškim podnebnim sporazumom moramo v Evropski uniji uporabo premoga opustiti najkasneje do leta 2030. Zato zahtevamo, da se delovni skupini Vlade za prestrukturiranje premogovnih regij podeli mandat za pripravo pravičnega in nadzorovanega načrta za zaprtje Termoelektrarne Šoštanj in Premogovnika Velenje ter oblikovanje načrta za prehod v zeleno in socialno prihodnost regije. Omenjena objekta je treba na pravičen, socialno sprejemljiv in postopen način zapreti najpozneje do leta 2030.
6. Zahtevamo uvedbo štiridnevnega delovnega tedna ob istem plačilu, sprva poskusno, po letu 2025 pa obvezno, ter sočasno spodbujanje nematerialističnega preživljanja prostega časa.
7. Zahtevamo državno zajamčena zelena delovna mesta na področju skrbi za posameznika, skupnosti in okolje.
8. Zahtevamo vključitev celostne, družboslovne, humanistične in naravoslovne obravnave okoljskih tematik v učne načrte na vseh ravneh izobraževanja ter v prihajajočo Belo knjigo o vzgoji in izobraževanju.
9. Zahtevamo ukrepe za prehod v sonaravno kmetijstvo ter pospešen prehod na večinoma rastlinsko, ekološko, čim bolj lokalno in polnovredno prehrano.
10. Zahtevamo ustavitev trenutnega in nadaljnega slabljenja Zakona o ohranjanju narave ter njegovo dosledno in strokovno izvajanje, s ciljem preprečitve v človeški zgodovini še nevidenega upadanja populacij, izumiranja vrst in izgube biodiverzite.¹³

¹³ V zahtevah in njihovi obrazložitvi feministični in migrantski boj nista niti omenjena, antikolonialni in globalni vidik pa sta zgolj minimalno pokrita. To so pomanjkljivosti zahtev, kar kliče po popravkih.

Zahteve so bile v času septembrskega protesta eden osrednjih pogojev in gradnikov povezovanja različnih gibanj v boju za podnebno pravičnost. Tako so v boju bolj ali manj aktivno sodelovale tri sindikalne centrale (Zveza svobodnih sindikatov Slovenije,¹⁴ Konfederacija sindikatov Slovenije Pergam, konfederacija Sindikatov javnega sektorja Slovenije) in njihove članice (Sindikat Mladi plus,¹⁵ Sindikat poklicnih gasilcev Slovenije,¹⁶ Sindikat delavcev v zdravstveni negi Slovenije itn.), najrazličnejše okoljevarstvene in naravovarstvene organizacije (Društvo za preučevanje rib Slovenije, Focus, društvo za sonaraven razvoj, Umanotera, Greenpeace Slovenija itn.), stanovajska iniciativa Kje bomo pa jutri spali?, Zveza društev upokoencev Slovenije, Zveza prijateljev mladine Slovenije in drugi. Razen vzpostavitve Delovne skupine za prestrukturiranje premogovnih regij in njenega vsebinskega, posvetovalnega telesa¹⁷ vlada ni sprejela drugih ukrepov, tovrsten manko formalnega izplena protesta pa je bil pričakovan.

Protesti so pomembna manifestacija moči gibanja in izjemna izkušnja za aktiviste, omogočajo ideološki boj za prevlado razumevanja podnebnih sprememb kot vprašanja podnebne pravičnosti v javnem prostoru, nudijo prostor za širjenje progresivnih, radikalno-reformnih predlogov v javnosti in senzibilizirajo širše množice za podnebne teme. Protesti omogočajo tudi lažje izbojevanje določenih zahtev, a ta proces bo trajal dolgo, vsaj v začetnih fazah pa poteka bolj nevidno in na nižjih institucionalnih ravneh – še pomembnejše kot vzpostavitev Delovne skupine za prestrukturiranje premogovnih regij in posvetovalnega telesa je pripovedovanje zaposlenih na pristojnih ministrstvih, da je od protestov naprej lažje snovati, predlagati in potrjevati podnebnju prijazne ukrepe. In ne nazadnje, protesti omogočajo tkanje vezi z drugimi organizacijami. V primeru Mladih za podnebno pravičnost se je ob drugem protestu začela vzpostavljati širša fronta, ki bo – upamo – s časom tako vsebinsko kot operativno še rasla, poglobila vezi in

14 Zveza svobodnih sindikatov Slovenije je tik pred protestom sprejela daljše stališče do podnebne krize, ki je dostopno na povezavi: https://www.zsss.si/wp-content/uploads/2019/09/ZSSS_Sindikati-in-podnebnne-spremembe.pdf (12. junij 2020).

15 Sindikat Mladi plus je eden najaktivnejših sindikatov na področju boja proti podnebnim spremembam v Sloveniji. Že več let se posveča okoljskim tematikam ter prepletu okoljskih in delavskih vsebin.

16 Gibanje Mladi za podnebno pravičnost je za sindikat gasilcev spisalo dokument o prepletenosti gasilstva in podnebne krize. Besedilo najdete v tej številki ČKZ.

17 Po prvem marčevskem protestu je takratna vlada kot odziv na zahteve gibanja Mladi za podnebno pravičnost ustanovila Delovno skupino Vlade RS za prestrukturiranje premogovnih regij in strokovno, posvetovalno telo Ministrstva za infrastrukturo. V njej je zbrana široka množica akterjev – od sindikatov in okoljevarstvenikov do predstavnikov občin in energetskih podjetij. Čeprav posvetovalno telo pomeni korak naprej in možno točko boja, pa ostaja priložnost za večji izplen zaradi manka aktivnosti in sodelovanja progresivnih elementov znotraj same skupine neizkoriščena.

sodelovanje ter se v večji meri posvetila tudi patriarhatu, nasilnim izgonom migrantov nazaj na Hrvaško, industrijski živinoreji, bojem na periferiji globalnega sistema in drugim podnebnim temam. Z nadaljnjim delom, povezovanjem in organiziranjem tudi za delavca in naravo prijazne pridobitve ne bodo izostale.

Kljub svojemu pomenu pa za dolgoročno delovanje gibanja protesti niso dovolj. So izčrpavajoč dogodek z mnogimi pripravami, ki lahko zamegli in omeji kontinuirano, postopno in dolgoročno strateško delovanje gibanja in članstva. Osnova vsakega takšnega delovanja so namreč akterji gibanja ter osnovna načela participacije. Glede na okoliščine gibanja MZPP bi radi poudarili predvsem sledeče: samoizobraževanje je temelj, na katerem vsak aktivizem uspe ali pade. To seveda ne pomeni, da morajo vsi udeleženci proučevati Nacionalni energetski in podnebni načrt, navzkrižno prevpraševati Pariški podnebni sporazum ali objaviti izčrpen komentar k Evropskemu zelenemu dogovoru. Samoizobraževanje pomeni predvsem vedoželjno spremljanje s podnebno krizo povezanega dogajanja doma in po svetu, prepoznavanje, spoštovanje in učenje od obstoječih praks okoljskih in drugih bojev v bližnji in daljni okolici, skupno refleksijo lastnih praks, (samo)kritično premišljevanje delovanja in vložka ter ne nazadnje vzpostavljanje novih aktivističnih okolij (v šoli, lokalni skupnosti itn.), kjer se v praksi udejanjajo ideje boja. Le pri članstvu, ki se aktivno samoizobražuje, se lahko razvijejo egalitarni, demokratični mehanizmi soodločanja ter strategije delovanja, ki bodo koherentne in obenem prilagodljive na razvoj političnih razmer.

Ves čas je treba tudi prevpraševati razloge za udejstvovanje v različnih gibanjih – v mladostniškem obdobju se je pač »kul« upirati, sodelovati pri družbenih spremembah, si pripeti značko upora ali spoznati ljudi za lažje oblikovanje kariere v prihodnosti. Toliko boljše, če ti aktivizem omogoči še nastop ali dva v medijih. Takšen poriv je v začetni fazi razumljiv, mora pa biti z zgoraj omenjenim lastnim in skupnostnim izobraževanjem, pogovori in tovariško refleksijo naslovljen, postavljen na kritično tnalno in nato opuščen. Izobraževanje, pogovori in skupnostna refleksija posamezniku nudijo širše razumevanje nezmožnosti individualnega reševanja sistemskih vprašanj, resen premislek o upravičenosti vsakokratnega prihoda v državni zbor ter nujnost tovariškega poglobljanja vezi z drugimi gibanji in delovnimi ljudmi. S pogledom onkraj aktivizma kot zgolj družbeno zaželene aktivnosti ali kariernega koraka je posameznik resnično interpeliran v gibanje, dojame razsežnosti boja, brez večjih zadržkov nameni del svojega časa aktivizmu ter prispeva h grajenju solidarnega in tovariškega gibanja, ki je sposobno interese delovnih ljudi postaviti pred partikularne interese posameznika.

V luči povedanega mora podnebno gibanje vzajemno solidarnostno podpirati boje drugih organizacij (pisma podpore, pomoč pri organizaciji in udeležbi na dogodkih, akcijah in protestih drugih pobud itn.)¹⁸ ter počasi, a vztrajno neposredno ali posredno graditi vzporedno, solidarnostno, delavcu in naravi prijazno ekonomijo. Te prakse obsegajo vse od skupnostnih vrtov, v zadruško povezanih ekoloških kmetij, skupnostnih elektrarn na obnovljive vire energije in šolskih projektov postavljanja sončnih celic na streho šol do etičnih bank, izmenjevalnic, delavsko vodenih podjetij ter združne in državno podprte stanovanjske gradnje. Za omogočanje in sledeč pospešen razcvet teh dejavnosti pa bo morala odigrati svojo vlogo tudi država – z davčno, zakonodajno in drugo politiko bo morala spodbujati zgoraj navedene aktivnosti in vsaj srednjeročno voditi večje projekte, ki bodo ogrodje vedno bolj decentraliziranega sistema (na primer železniške proge, daljnovodi, državna neprofitna stanovanja ter ob širšem družbenem ter na družboslovju in naravoslovju utemeljenem znanstvenem strinjanju tudi jedrske elektrarne).

Povsem za konec na primeru skupnostnih elektrarn OVE prikažimo možen (dodaten) podnebni boj za udejanjanje podnebne pravičnosti v praksi.

Trenutni kapitalsko in hierarhično vodeni projekti obnovljivih virov energije so pogosto škodljivi za naravo, enakost spolov ter spoštovanje delavskih pravic doma in v tujini, skupnosti pa imajo od njih bore malo. To je eden glavnih razlogov za nestrinjanje in zaviranje takšnih projektov na lokalni ravni. Pri zelenem širjenju obnovljivih virov energije, varovanju narave, zagotavljanju enakosti spolov in spoštovanju delavskih pravic nam lahko pomagajo prav načela podnebne pravičnosti.

Hierarhično vodene projekte domačega ali tujega kapitala je treba zamenjati s projekti, ki jih bodo vodile na teren umeščene lokalne skupnosti (»zadruge«). Te lahko s takšnimi projekti postanejo večinsko samooskrbne, znižajo se njihovi stroški porabe energije, denar, pridobljen s prodajo presežne električne energije, pa namesto na računih tujega ali domačega kapitala konča v rokah lokalnih skupnosti. Tako zbrana sredstva lahko na primer porabijo za obnovo vrtca ali finančno pomoč starejšim občanom. S takšno zastavitvijo imajo lokalne skupnosti veliko večji interes za izgradnjo sončnih, vetrnih ali malih hidroelektrarn. Država mora z zakonodajnimi, davčnimi in drugimi spremembami takšne objekte prioritizirati in spodbujati.

Kje pridobiti sredstva? Slovenska gospodinjstva imajo na bankah shranjenih več kot 19 milijard evrov (Jerman, 2019). Da bi preprečili stanje, v kate-

¹⁸ Dober primer tega je pismo podpore in pomoč pri stavkovnih dejavnostih (deljenje letakov, agitacija, moralna podpora stavkajočim na avtobusnih postajah itn.) delovnega odbora za okoljevarstvo študentskega društva Iskra stavkajočim avtobusarjem. Pismo podpore je objavljeno v tej številki ČKZ.

rem so revni izključeni iz energetske skupnosti, je potrebna aktivna državna politika – sredstva naj nepovratno prispeva državni sklad (Ekosklad), ki naj nudi tudi povratna sredstva ali poročstvo za najem kredita za postopno odplačevanje vstopne investicije (zaradi znižanih stroškov električne energije lahko uporabniki razliko namenijo temu odplačevanju). Država lahko uvede tudi fiskalne in zakonodajne olajšave (na primer nižje omrežnine) za zadruge, ki imajo med svojim članstvom določen del revnejšega prebivalstva.

V zelenem sektorju je zaradi strukture delovnih mest (več administrativnega dela) zaposlenih več žensk kot v sektorju fosilnih goriv. Kljub temu so ustaljene spolne razlike tudi na bolje plačanih inženirskih, raziskovalnih in vodstvenih položajih jasno vidne (IRENA, 2019). Zato kratkoročno potrebujemo dodatne ukrepe t. i. pozitivne diskriminacije žensk: obvezne ženske kvote na vseh ravneh zaposlitev, ukrepe spodbujanja zaposlovanja žensk na bolje plačanih delovnih mestih, namensko izobraževanje za zelene poklice, spodbujanje družini prijaznih ukrepov v podjetjih itn.

Čeprav zeleni sektor v primerjavi s sektorjem fosilnih goriv proizvede več delovnih mest na investirano enoto (UNIDO in GGGI, 2015), je sindikalno organiziranje zaradi mladosti industrije in pogostega dela v manjših skupinah na terenu oteženo in v povojih. Ob tem nekatere zadruge poznajo prakse izkoriščanja neformalnega dela in vprašljivega obravnavanja delavcev (znotraj zadruge vlada solidarnost, navzven pa se zadruga obnaša enako kot vsako običajno podjetje). Zato je treba z zakonodajnimi spremembami, povečanimi aktivnostmi pristojnega inšpektorata¹⁹ in terenskim delom podnebnih aktivistov doseči spoštovanje delovnopravne zakonodaje in dostojno plačilo za vse delavce. Spodbujati je treba tudi podpisovanje sporazumov med lokalnimi skupnostmi in energetskimi sindikati za zagotavljanje sindikalizirane in pravično plačane delovne sile. Na globalni ravni je treba iskati in pomagati vzpostavljati prakse in delavska združenja za pravično pridobivanje surovin in proizvodnjo OVE, v vmesnem času pa kupovati od podjetij, ki spoštujejo delovnopravno in okoljsko zakonodajo ter imajo vzpostavljen čim boljši nadzor nad celotno oskrbovalno verigo.²⁰

In ne nazadnje, z namenom preprečevanja uničevanja narave je treba v sodelovanju s strokovno javnostjo pripraviti izključitvena območja, tj. na-

19 Inšpektorat RS za delo je institucija, ki nadzoruje odnos med delom in kapitalom, prek svojih pristojnosti in nalog pa odraža stanje sil v družbi ter dolgoročno preprečuje popolno osvoboditev dela izpod spon kapitala. Kljub temu lahko široko in progresivno gibanje – stranka inšpektorat kratkoročno uporabi kot eno od sredstev zagotavljanja boljših pogojev dela in spoštovanja delavskih pravic. Delovanje inšpektorata, ki bi bilo bolj usmerjeno v delavske pravice, pa ne sme biti končni cilj aktivistov ali nadomestek za resno terensko delo.

20 V Sloveniji imamo na primer podjetje Bisol, proizvajalca fotonapetostnih modulov in druge solarne opreme, ki je po nam znanih podatkih zgleden delodajalec, z njegovim nadzorom celotne oskrbovalne verige pa nismo seznanjeni.

ravovarstveno zaščitena območja, kjer uvajanje obnovljivih virov energije ni mogoče. Tak konstruktiven pristop je ubralo Društvo za opazovanje in proučevanje ptic Slovenije (DOPPS) s Karto občutljivih območij za ptice za umeščanje vetrnih elektrarn v Slovenijo (2012). Na njej so območja tehničnega potenciala vetrnih elektrarn prekrili z za ptice občutljivimi območji. Ugotovili so, da močno občutljiva območja pokrivajo le sedem odstotkov vetrnega potenciala, zmerno občutljiva nadaljnjo četrtino, velika večina območij z vetrnim potencialom (18.600 hektarjev) pa ne spada v nobeno od kategorij občutljivosti (Bordjan, Jančar in Mihelič, 2012: 3). Potencial obnovljivih virov energije izven zavarovanih območij torej obstaja, nujno pa je spoštljivo vključevanje različnih deležnikov v procese odločanja ter iskanje delavcu in naravi prijaznih rešitev.

Do omenjenih premikov pri zagotavljanju podnebno pravičnih skupnostnih elektrarn na OVE ne bo prišlo brez širšega pritiska v in izven parlamenta in občinskih dvoran ter povezovanja in polnomočenja lokalnih skupnosti. To velja tudi za druga področja uresničevanja podnebne pravičnosti. Aktivistke in aktivisti lahko torej z resnim delom na terenu že danes udeležujejo podnebno pravičnost v praksi ter skupaj z drugimi organizacijami, lokalnimi skupnostmi in delovnimi ljudmi postopno izbojujejo delavcem in naravi prijaznejši sistem.

Literatura

- Al. Ma. (2018): Unesco razglasil Biosferno območje Mura. *MMCRTV*, 26. julij. Dostopno na: <https://www.rtv slo.si/okolje/narava/unesco-razglasil-biosferno-obmocje-mura/461687> (25. junij 2020).
- Amnesty International (2016): *Electric Cars: Running on Child Labour?* Dostopno na: <https://www.amnesty.org/en/latest/news/2016/09/electric-cars-running-on-child-labour/> (24. junij 2020).
- Aronoff, Kate (2018): Macron's Climate Tax Is a Disaster. *Jacobin*, 12. november. Dostopno na: <https://jacobinmag.com/2018/12/yellow-vests-movement-climate-macron-cop24?fbclid=IwAR02Fg8PXJb7DOH-M1RNjdVLSmRSnYlkfoa8zHS7SZFQDLobp7BMGcdYLc> (25. junij 2020).
- Aschoff, Nicole (2015): *The New Prophets of Capital*. London, New York: Verso.
- Atkin, Emily (2018): France's Yellow Vest Protesters Want to Fight Climate Change. *The New Republic*, 10. december. Dostopno na: <https://newrepublic.com/article/152585/frances-yellow-vest-protesters-want-fight-climate-change> (25. junij 2020).

- Bordjan, Dejan, Tomaž Jančar in Tomaž Mihelič (2012): *Karta občutljivih območij za ptice za umeščanja vetrnih elektrarn v Sloveniji*. Dostopno na: https://www.ptice.si/2014/wp-content/uploads/2014/03/201210_bordjan_jancar_karta_obcutljivih_obmocij_za_ptice_za_ve.pdf (27. junij 2020).
- Bouye, Mathilde in Yamide Dagnet (2018): The Yellow Vests Movement Isn't Anti-Climate Action; It's Pro-Social Justice. *World Resources Institute*, 7. december. Dostopno na: <https://www.wri.org/blog/2018/12/yellow-vests-movement-isn-t-anti-climate-action-it-s-pro-social-justice> (25. junij 2020).
- Brons, Martijn, Peter Nijkamp, Eric Pels in Piet Rietveld (2008): A Meta-Analysis of the Price Elasticity of Gasoline Demand. A SUR approach. *Energy Economics* 30(5): 2105–2122.
- Chancel, Lucas in Thomas Piketty (2015): *Carbon and Inequality: From Kyoto to Paris: Trends in the Global Inequality of Carbon Emissions (1998–2013) & Prospects for an Equitable Adaptation Fund*. Paris: Paris School of Economics.
- Climate Action Network Europe (2019): *Big European Donors Help Refill Green Climate Fund, but a Number of European Countries Still Fail to Step Up*. Dostopno na: <http://www.caneurope.org/publications/press-releases/1835-big-european-donors-help-refill-green-climate-fund-but-a-number-of-european-countries-still-fail-to-step-up> (24. junij 2020).
- Combes, Maxime (2018): Yellow Vests: Macron's Fuel Tax Was No Solution to Climate Chaos. *RS21*, 4. December. Dostopno na: https://www.rs21.org.uk/2018/12/04/the-yellow-vests-why-macrons-fuel-tax-was-no-solution-to-climate-chaos/?fbclid=IwAR2YgdOnO3__OrPFxTD9jUMwqZDjYtG_XzxxPcddpuy-RpnHmV2NZs7Xs_k (25. junij 2020).
- DARA in Climate Vulnerable Forum (2012): *Climate Vulnerability Monitor, 2nd Edition. A Guide to the Cold Calculus of a Hot Planet*. Madrid: Fundación DARA Internacional.
- Eurostat (2020a): *Gender Statistics*. Dostopno na: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Gender_statistics#Labour_market (21. junij 2020).
- Eurostat (2020b): *Living Conditions in Europe – Poverty and Social Exclusion*. Dostopno na: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Living_conditions_in_Europe_-_poverty_and_social_exclusion#Poverty_and_social_exclusion (21. junij 2020).
- Evropski parlament (2012): *Women and Climate Change: European Parliament Resolution of 20 April 2012 on Women and Climate Change (2011/2197(INI))*. Dostopno na: <https://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//NONSGML+TA+P7-TA-2012-0145+0+DOC+PDF+V0//EN> (21. junij 2020).
- Farand, Chloe (2020): Green Climate Fund Replenishment Fails to Fill Hole Left by Trump's US. *Climate Home News*, 25. oktober. Dostopno na: <https://www.climatechangenews.com/2019/10/25/green-climate-fund-replenishment-fails-fill-hole-left-trumps-us/> (24. junij 2020).

- Food and Agriculture Organization of the United Nations – FAO (2016): *Greenhouse Gas Emissions from Agriculture, Forestry and Other Land Use*. Dostopno na: <http://www.fao.org/3/a-i6340e.pdf> (25. junij 2020).
- Foster, John Bellamy, Brett Clark in Richard York (2010): *The Ecological Rift: Capitalisms War on the Earth*. New York: Monthly Review Press.
- Global Forest Atlas (n. d.): *Industrial Agriculture*. Dostopno na: <https://globalforestatlas.yale.edu/land-use/industrial-agriculture> (25. junij 2020)
- Griffin, Paul (2017): *The Carbon Majors Database: CDP Carbon Majors Report 2017*. London: CDP in Climate Accountability Institute.
- Griscom, Bronson W. in drugi (2017): Natural climate solutions. *PNAS* 114(44): 11645–11650.
- Heinrich Boll Stiftung (2019): *Green Climate Fund Squandering Scarce Climate Funds by Financing REDD+*. Dostopno na: <https://us.boell.org/en/2019/08/26/green-climate-fund-squandering-scarce-climate-funds-financing-redd> (24. junij 2020).
- International Energy Agency (2019): *World Energy Outlook 2019*. Dostopno na: <https://www.iea.org/reports/world-energy-outlook-2019/renewables> (23. junij 2020).
- International Renewable Energy Agency (2019): *Renewable Energy: A Gender Perspective*. Dostopno na: https://www.irena.org/-/media/Files/IRENA/Agency/Publication/2019/Jan/IRENA_Gender_perspective_2019.pdf (25. junij 2020).
- Jerman, Matej Tadej (2019): Slovenci imamo prihranke še vedno raje na banki kot v skladih. *Delo*, 18. maj. Dostopno na: <https://www.delo.si/gospodarstvo/novice/vecina-prihrankov-gospodinjstev-pred-resno-preizkusnjo-184770.html> (27. junij 2020).
- Kenner, Dario (2016): *Reducing Inequality and Carbon Footprints within Countries*. Cambridge: Global Sustainability Institute working paper.
- Krašovec, Primož (2015): Je problem res v tem, da so na oblasti slabi, skorumpirani ljudje? *Torek ob petih*. Dostopno na: <http://torekobpetih.si/komentar/je-problem-res-v-tem-da-so-na-oblasti-slabi-skorumpirani-ljudje/> (26. junij 2020).
- Levin, Kelly in Katie Lebling (2019): CO2 Emissions Climb to an All-Time High (Again) in 2019: 6 Takeaways from the Latest Climate Data. *World Resources Institute*, 3. december. Dostopno na: <https://www.wri.org/blog/2019/12/co2-emissions-climb-all-time-high-again-2019-6-takeaways-latest-climate-data> (25. junij 2020).
- Madrigal, Alexis C. (2018): Kim Kardashian's Private Firefighters Expose America's Fault Lines. *The Atlantic*, 14. november. Dostopno na: <https://www.theatlantic.com/technology/archive/2018/11/kim-kardashian-kanye-west-history-private-firefighting/575887/> (15. junij 2020).

- Mattar, Sennan, Stephen Kansuk in Tahseen Jafry (2019): Global Climate Finance is Still Not Reaching Those Who Need It Most. *The Conversation*, 9. maj. Dostopno na: <https://theconversation.com/global-climate-finance-is-still-not-reaching-those-who-need-it-most-115268> (24. junij 2020).
- Ministrstvo za infrastrukturo in prostor (2012): *Stanovanjska problematika v Republiki Sloveniji: Spremljajoče gradivo k osnutku Nacionalnega stanovanjskega programa 2013 – 2022*. Dostopno na: https://www.stat.si/doc/sosvet/Sosvet_25/Sos25_s1900-2013.pdf (21. junij 2020).
- Ministrstvo za okolje in prostor (2015): *Izhodišča za udeležbo delegacije Republike Slovenije na Podnebni konferenci ZN o spremembi podnebja UNFCCC (COP21/ CMP11), 30. november–11. december 2015, Pariz, Francija*. Ljubljana: Ministrstvo za okolje in prostor.
- Ministrstvo za okolje in prostor (2020): *Odlok o Programu porabe sredstev Sklada za podnebne spremembe v obdobju 2020–2023*. Ljubljana: Ministrstvo za okolje in prostor.
- Mladi za podnebno pravičnost (2019): *Za podnebno pravičnost*. Dostopno na: <https://www.zapodnebnopravicnost.si/> (26. junij 2020).
- NOAA (2012): *NOAA, Partners: Earth's Oceans and Ecosystems Still Absorbing about Half the Greenhouse Gases Emitted by People*. Dostopno na: <https://research.noaa.gov/article/ArtMID/587/ArticleID/1412/NOAA-partners-Earth%E2%80%99s-oceans-and-ecosystems-still-absorbing-about-half-the-greenhouse-gases-emitted-by-people> (25. junij 2020).
- Ostan Ožbolt, Izidor (2016): *Poguben spoj politično-ekonomskih in okoljskih dejavnikov ter vojne za fosilna goriva*. Dostopno na: <https://studentska-iskra.org/poguben-spoj-politico-ekonomskih-in-okoljskih-dejavnikov-ter-vojne-za-fosilna-goriva/> (20. junij 2020).
- OXFAM (2015): *Extreme Carbon Inequality*. Dostopno na: https://oi-files-d8-prod.s3.eu-west-2.amazonaws.com/s3fs-public/file_attachments/mb-extreme-carbon-inequality-021215-en.pdf (20. junij 2020).
- OXFAM (2019): *Oxfam Briefing: Green Climate Fund Pledging Conference*. Dostopno na: <https://oi-files-d8-prod.s3.eu-west-2.amazonaws.com/s3fs-public/2019-10/Background%20brief%20-%20Green%20Climate%20Fund.pdf> (24. junij 2020).
- Parenti, Christian (2013): A Radical Approach to Climate Change. *Dissent*, poletje. Dostopno na: <https://www.dissentmagazine.org/article/a-radical-approach-to-the-climate-crisis> (26. junij 2020).
- Parenti, Christian (2015a): The Catastrophic Convergence: Militarism Neoliberalism and Climate Change. V *The Secure in The Dispossessed: How the Military and Corporations Are Shaping a Climate Changed World*, N. Buxton in B. Hayes (ur.), 23–39. London: Pluto Press.

- Parenti, Christian (2015b): Why the State Matters. *Jacobin*, 30. oktober. Dostopno na: <https://jacobinmag.com/2015/10/developmentalism-neoliberalism-climate-change-hamilton> (26. junij 2020).
- Parenti, Christian (2015c): Shadow Socialism in the Age of Environmental Crisis. *Green Social Thought* 66: 26–29. Dostopno na: <http://greensocialthought.org/archive/wp-content/uploads/2015/03/gst66-26-29-Christian-Parenti.pdf> (26. junij 2020).
- Parenti, Christian (2016): Environment-Making in the Capitalocene Political Ecology of the State. V *Anthropocene or Capitalocene? Nature, History, and the Crisis of Capitalism*, J. W. Moore (ur.), 166–185. Oakland: PM Press.
- Pirard, Philippe in drugi (2005): Summary of the Mortality Impact Assessment of the 2003 Heat Wave in France. *Euro Surveill* 10(7).
- Polimeni, John M., Kozo Mayumi, Mario Giampietro in Blake Alcott (2008): *The Jevons Paradox and the Myth of Resource Efficiency Improvements*. London in Sterling: Earthscan.
- Radaljic, Anja (2020): Kaj je specizem? *Animot*, 8. maj. Dostopno na: <https://www.animot-vegan.com/kaj-je-specizem/> (26. junij 2020).
- Rainforest Foundation UK (2014): *Protected Areas in the Congo Basin: Failing Both People and Biodiversity*. Dostopno na: <https://www.rainforestfoundationuk.org/media.ashx/37804-rfuk-world-park-online.pdf> (24. junij 2020).
- Rehbein, Jose Andres, James E. M. Watson, Joe Lane in Laura Sonter (2020): Renewable Energy Development Threatens Many Globally Important Biodiversity Areas. *Global Change Biology* 00: 1–12.
- Ritchie, Hannah (2017): How Much of the World's Land Would We Need in Order to Feed the Global Population with the Average Diet of a Given Country? *Our World in Data*, 3. oktober. Dostopno na: <https://ourworldindata.org/agricultural-land-by-global-diets> (25. junij 2020).
- Ritchie, Hannah (2019): Who Has Contributed Most to Global CO2 Emissions? *Our World in Data*, 1. oktober. Dostopno na: <https://ourworldindata.org/contributed-most-global-co2> (20. junij 2020).
- Strniša, Erna (2019): Zaradi vse višjih cen energije vse več energetske revščine. *MMCRTV*, 5. oktober. Dostopno na: <https://www.rtvsllo.si/okolje/novice/zaradi-vse-visjih-cen-energije-vse-vec-energetske-revschine/501449> (25. junij 2020).
- SURS (2019): *Stanovanjske razmere, glede na dohodek gospodinjstva, Slovenija, letno*. Dostopno na: https://pxweb.stat.si/SiStatDb/pxweb/sl/10_Dem_soc/10_Dem_soc__08_zivljenjska_raven__11_silc_stanovan_pogoji__05_08677_stanovan_razmere/0867705S.px/ (21. junij 2020).
- SURS (2020): *Dohodek, revščina in socialna izključenost*. Dostopno na: <https://www.stat.si/StatWeb/Field/Index/10/39> (21. junij 2020).

- Tabuchi, Hiroko (2017): U.N. Climate Projects, Aimed at the Poorest, Raise Red Flags. *New York Times*, 16. november. Dostopno na: <https://www.nytimes.com/2017/11/16/climate/green-climate-fund.html> (24. junij 2020).
- United Nations Environmental Programme (2019): *Emissions Gap Report 2019*. Dostopno na: <https://wedocs.unep.org/bitstream/handle/20.500.11822/30797/EGR2019.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (25. junij 2020).
- United Nations Industrial Development Organization in Global Green Growth Institute (2015): *GLOBAL GREEN GROWTH: Clean Energy Industrial Investments and Expanding Job Opportunities*. Dostopno na: https://www.unido.org/sites/default/files/2015-05/GLOBAL_GREEN_GROWTH_REPORT_vol1_final_0.pdf (27. junij 2020).
- Wallerstein, Immanuel (2006): *Uvod v analizo svetovnih-sistemov*. Ljubljana: Založba / *cf.
- WHO (2014): *Gender, Climate Change and Health*. Dostopno na: <https://www.who.int/globalchange/GenderClimateChangeHealthfinal.pdf> (22. junij 2020).
- Yeo, Sophie (2019): Where Climate Cash Is Flowing and Why It's Not Enough. *Nature*, 17. september. Dostopno na: <https://www.nature.com/articles/d41586-019-02712-3> (24. junij 2020).
- York, Richard (2010): The Paradox at the Hearth of Modernity: The Carbon Efficiency of the Global Economy. *International Journal of Sociology* (40)2: 6–22.

Zakaj kot okoljevarstveniki v celoti podpiramo stavko avtobusarjev skupine Arriva?

V preteklih dneh smo lahko zasledili številna pisma podpore in druge načine izražanja solidarnosti s stavkajočimi avtobusarji in avtobusarkami skupine Arriva. Izrazi podpore so prihajali s strani različnih sindikatov in drugih progresivnih, delavsko usmerjenih skupin. Podpore okoljevarstvenikov ni bilo mogoče zaslediti. Kljub našim prizadevanjem se to ni zgodilo. Nismo razočarani, skupnega odziva objektivno gledano niti nismo pričakovali. Manko podpore okoljevarstvenikov razumemo kot rezultat preteklega, bolj ali manj sovražnega in nasprotujočega delovanja delavskih in okoljskih organizacij. Za rešitev teh težav in vzpostavitev prijateljskega sodelovanja med delavskimi in okoljskimi organizacijami bomo morali postoriti še marsikaj. Z namenom prispevati k temu projektu bomo v nadaljevanju predstavili en splošni, tri kratkoročne in en dolgoročni argument, zaradi katerih bi morale vse progresivne okoljevarstvene organizacije izraziti solidarnost in podporo stavkajočim delavcem in delavkam skupine Arriva. Stavka ima mnogo več opraviti z okoljskim vprašanjem, kot se na prvi pogled zdi.

Stavkajoči avtobusarji in avtobusarke opozarjajo na delavcem sovražne delodajalce. Takšni delodajalci okoljske standarde skoraj po pravilu razumejo podobno kot delavske pravice – v obojih vidijo zgolj prepreko za akumulacijo še višjih dobičkov. Le delodajalci, ki jih v kot stisne močno delavsko in okoljsko gibanje, so pripravljene ponuditi konkretnejše delavske ali okoljske »koncesije«. Boja za delavske in okoljske pravice sta torej povezana in se medsebojno oplajata.

Stavkajoči avtobusarji in avtobusarke opozarjajo na škodljive posledice kršitev delovnopravne zakonodaje, preobremenitev, vedno novih nalog, izenačenja časa prihodov in odhodov avtobusov, neupoštevanja prometnih zamaškov v čas trajanja vožnje, neplačevanja odmorov, vožnje po enajst

ur na dan, nizkih mezd, napadov na sindikalne zastopnike in drugih protidelavskih ukrepov. Poudarjajo, da takšni postopki med zaposlenimi povzročajo stres, frustracijo in utrujenost, kar posledično zmanjšuje varnost v prometu. Varnost v prometu ni zgolj okoljevarstvena, temveč splošna zahteva družbe. Pogoj njenega zagotavljanja so visoki delavski standardi, saj lahko le zadovoljni, spočiti in nepreobremenjeni delavci opravljajo prevoze na varen način.

Zgoraj omenjeni protidelavski ukrepi, predvsem tisti, ki krajšajo razpoložljiv čas za izvedbo ene vožnje (na primer neupoštevanje prometnih zamaškov v čas trajanja vožnje), delavce silijo v hitrejšo vožnjo in posledično večjo uporabo zavor. Izpusti na kilometer iz prevoznih sredstev (CO₂, NO_x, PM2.5, PM10 ipd.) naraščajo s povečevanjem hitrosti, uporaba zavor pa je tudi eden glavnih povzročiteljev onesnaženega zraka v prometu. Tako lahko zagotovitev visokih delavskih standardov vpliva na omejitev hitrosti in spodbuja enakomerno, varčno vožnjo. Prav ta ukrepa pomenita dve pomembni okoljevarstveni zahtevi na področju trajnostne mobilnosti.

Stavkajoči opozarjajo na star in dotrajan vozni park ter vprašljivo tehnično opremljenost avtobusov. Predlagajo njegovo posodobitev. Nov vozni park ne olajša zgolj vožnje voznikom in omogoči prijetnejšo pot potnikom, temveč tudi ključno prispeva k zmanjšanju mnogih zdravju in okolju škodljivih emisij. Eden najhitrejših in najučinkovitejših ukrepov za znižanje okoljskega odtisa na področju transporta je prav njegova posodobitev.

Zelo pomembni okoljevarstveni zahtevi na področju trajnostne mobilnosti sta razširitev javnega prevoza tudi tja, kjer so proge nerentabilne in iz ozko ekonomskega pogleda nesmiselne,¹ ter pocenitev prevozov z namenom privabljanja novih uporabnikov. Ta ukrepa ne moreta biti v celoti realizirana v okviru profitno naravnane podjetja. Podjetja znotraj skupine Arriva v želji po čim višjih dobičkih na plečih izkoriščanih delavcev in zastarelega voznega parka kujejo večmilijonske dobičke (4,4 milijona leta 2016). Ti se ne stekajo k delavcem, v lokalno okolje, zniževanje cen vozovnic, posodobitev voznega parka ali za zagotovitev trajnostnega razvoja, temveč so v veliki meri namenjeni nemškim lastnikom in slovenskemu menedžerskemu razredu. Prostora za delavcem in okolju prijazne ukrepe ni. Za resnično trajnostno in okolju prijazno avtobusno podjetje, ki bi izvedlo zgoraj omenjene ukrepe, je treba ukiniti sistem obstoječih koncesij, vzpostaviti avtobusno neprofitno podjetje v javni lasti in ga organizirati na demokratičen način, tako da ga bodo vodili delavci in okoliški prebivalci. Zgolj njim sta v interesu dolgoročen in stabilen razvoj podjetja ter kvalitetna, vsem dostopna ter okolju in

1 Ta ukrep mora biti povezan s prostorsko politiko, ki spodbuja zgoščevanje poselitve.

prebivalcem prijazna avtobusna storitev. In prav tu lahko ponovno vidimo vlogo progresivnega Sindikata voznikov avtobusov Slovenije – s svojim trenutnim bojem vzpostavlja razmere za nadaljnje, še progresivnejše delavsko-okoljske boje. Ti morajo na dolgi rok presegati omejitve okolju sovražnega kapitalizma.

Sindikalni boj znotraj skupine Arriva ima na kratek in daljši rok tudi pomembne okoljske implikacije. Varen, dostopen, množičen, nizkoogljičen in okolju prijazen avtobusni prevoz bo lahko dosežen le skupaj z delavci in delavskimi organizacijami. Zato je izkaz podpore in solidarnosti našim avtobusarjem in avtobusarkam v boju za delavcem in okolju prijaznejši svet najmanj, kar lahko kot okoljevarstveniki v teh razmerah storimo.

Študentsko društvo Iskra,
12. september 2017

Pismo Sindikatu poklicnega gasilstva Slovenije in povabilo na protest Skupaj za podnebno pravičnost

Okoljska katastrofa in njen vpliv na gasilstvo

Okoljska kriza se danes širom sveta kaže v najrazličnejših oblikah – segrevanje ozračja, skrajni vremenski pojavi, otoki plastike sredi oceanov, izumiranje živalskih vrst, vedno večji in pogostejši gozdni požari itd. Že vsaj trideset let znanost stoji za trditvijo, da je velik del podnebnih sprememb antropogen, torej rezultat človeških dejavnikov. A ne glede na to smo ravno v zadnjih tridesetih letih v zrak spustili več emisij ogljikovega dioksida kot v prejšnjih dvesto letih, ob tem pa pridelali največ plastike, izsekali največje površine gozdov, ogromno živih bitij pa pripeljali na rob (če ne že čez rob) izumrtja.

Samo zavedanje o človekovem uničujočem vplivu na okolje očitno prav nič ne spreminja osnovne paradigme gospodarstva – paradigme razvoja in neprestane gospodarske rasti. Opozorila, da neomejene rasti na planetu z omejenimi viri ni, niti za trenutek ne zaustavljajo pohlepa vladajoče elite, ki za svoje dobičke izžema planet in njegovo prebivalstvo. To verjetno počnejo tudi z zavedanjem, da podnebne spremembe ne bodo vseh prizadele v enaki meri, temveč se bodo najbolj znesle prav nad delavci, revnimi ter prebivalci držav globalnega juga. Bogati lahko vedno zamenjajo kraj bivanja, niso odvisni od svojega dela, v primeru obsežnih požarov pa si lahko – kot sta storila Kim Kardashian in Kanye West – privoščijo zasebne gasilce, ki bodo sredi goreče Kalifornije pred ognjem branili njuno tako ali tako dobro zavarovano luksuzno vilo. Na drugi strani pa delavce v času okoljske krize

čakajo prevalitev stroškov spopadanja z okoljsko krizo na delavstvo, nižanje plač, odpovedi, beg iz poplavljenih in drugače opustošenih mest ter vojne za vodo in druge osnovne življenjske potrebščine.

A znotraj delavstva bodo nekateri nosili še večje breme okoljske krize. V gibanju *Mladi za podnebno pravičnost* smo s tem namenom po marčevskem Šolskem štrajku pričeli iskati stik s predstavniki tistih poklicev in branž, ki jih bo podnebna kriza kar najbolj prizadela. To so delavci v rudarstvu, energetiki in nekaterih drugih »umazanih« industrijah, ki se bodo morali zaradi vpliva na okolje slej ko prej prezaposeliti, zato se morajo v najkrajšem možnem času kar najbolje organizirati ter skupaj z drugimi progresivnimi silami v družbi narekovati proces pravične tranzicije stran od izpustov toplogrednih plinov, v kateri ne bodo odpadli kot kolateralna škoda.

Tem sledijo kmetje, čebelarji, gozdarji ter drugi, ki so odvisni od narave in njenih ciklov ter podnebne spremembe vsak dan občutijo kot pridelovalci hrane. Način deljenja evropskih subvencij jih ne spodbuja v sonaravne kmetijske prakse, hkrati pa jih pozebe, vročinski valovi, toča in suše malodane silijo v opustitev proizvodnje.

Tretja ciljna skupina pa so poklici, ki bodo v boju proti posledicam podnebnih sprememb na prvi bojni črti – to so predvsem delavke in delavci v zdravstvu ter gasilstvu. Osnovne naloge vsake gasilske enote namreč obsegajo posredovanja ob poplavah in požarih, dostavo vode v času suše, gašenje smetišč, ki jih je ceneje zažgati kot prazniti, ter pomoč pri množičnih migracijah in drugih katastrofalnih dogodkih, ta dogajanja pa postajajo iz dneva v dan pogostejša in intenzivnejša. Delo gasilcev bo postalo težje, nevarnejše, z več posredovanji ter več travmatičnimi izkušnjami, Slovenija pa svojo gasilsko službo v prvi vrsti še vedno gradi na prostovoljnih gasilskih društvih ter se požižga na pozive k povečanju števila poklicnih gasilcev. To je le še eden od primerov, ki kaže na namerno ignoriranje resnosti klimatskih sprememb ter na pričakovanja, da se bo za dobiček peščice z naravo na prvi bojni črti večina spopadala za minimalno plačo ali pa kar brez plačila.

Učinki okoljske krize ne bodo enoznačni, temveč nas bodo udarili na več ravneh. Lahko jih razdelimo na tri sklope.

Primarni učinki so posledica neposredne izpostavljenosti vedno višjim temperaturam ali fizičnim nevarnostim skrajnih vremenskih dogodkov. Vključujejo fizične poškodbe v primerih poplav, orkanov ipd. ter vročinski stres in z njim povezana stanja. Za posledicami slednjega bodo trpeli predvsem prebivalci mest, ki se segrevajo še hitreje od globalnega povprečja, starejši, revnejši brez klimatskih naprav ter tisti zaposleni, ki delo opravljajo na odprtem: kmetje, gradbinci, komunalni delavci, raznašalci hrane, poštarji in ne nazadnje gasilci.

Sekundarni učinki so rezultat uničenih ekosistemov in odnosov med vrstami. Vključujejo podhranjenost in lakoto v primerih slabih letin in poslabšanega stanja klavne živine ter izpostavljenost novim okužbam in boleznim ob spremembah, povezanih s prenašalci bolezni. Pri posledicah v tem sklopu bo trpelo vse človeštvo, a raziskave kažejo, da so na posledice uničevanja ekosistemov najmanj odporne staroselske družbe, ki jim že manjše spremembe v habitatu podrejo ustaljene načine pridobivanja in konzerviranja hrane.

Terciarni učinki so posledica razpada družbenih, političnih in gospodarskih sistemov. Vključujejo širok spekter fizičnih in psihičnih vplivov, izhajajočih iz negotovosti ob izgubi in spremembi delovnih mest, prisiljeni selitvi ali izpostavljenosti konfliktom (ki vedno pogosteje potekajo zaradi pomanjkanja hrane, vode, zemlje itd.). V svetu se tako povečuje število okoljskih migrantov, ki bežijo pred poplavami, sušami, cunamiji ter naraščajočo gladino morja, prav ta pa bo v prihodnjih desetletjih ob trenutni hitrosti taljenja zalog ledu v beg pognala na stotine milijonov prebivalcev obalnih mest širom sveta.

Ob tem obstajajo še učinki, ki niso neposreden rezultat okoljske krize, a so še kako povezani s fizičnimi in kemičnimi procesi naše, na fosilna goriva gnane ekonomije. Ti učinki so ogroženost zaradi vse hujše onesnaženosti zraka, vedno pogostejši potresi zaradi pridobivanja fosilnih goriv z metodo frackinga, onesnaženje pitne vode zaradi razlitij nafte, uničenje in preselitev celotnih vasi zaradi širjenja premogovnikov, izginjanje koralnega grebena in delovnih mest, vezanih na te čudovite ekosisteme, zaradi zakisljevanja oceanov, psihološke travme zaradi doživetja še nevidenih naravnih katastrof ter večja izpostavljenost UV-sevanju zaradi tanjšanja ozonske plasti.

Ob vsem naštetem vas torej vabimo, da se petkovega protesta udeležite kot naši Sozemljani, pa tudi kot predstavniki gasilske skupnosti, ki bo pri prilagajanju na podnebne spremembe nosila nesorazmeren delež odgovornosti. Še posebej nas bo veselilo, če se boste shoda udeležili kot delegacija, morda z zastavami oziroma transparenti, ki bodo predstavili tudi vašo perspektivo. Ob tem vas pozivamo, da nam pomagate pri opozarjanju na nujnost ukrepanja in proaktivnega delovanja znotraj vseh generacij in zaposlitvenih profilov. Brez normaliziranega delovanja v smeri prilagajanja na okoljsko katastrofo tudi v delavskih kolektivih bomo ostali prepuščeni nezdravnosti vlade in njenemu nadaljnjemu spodbujanju uničevanja planeta.

September 2019

Pogovori iz karantene

V času izrednih razmer zaradi koronavirusa smo pri *Mladih za podnebno pravičnost* spontano in iz prepoznavanja potrebe po novih vsebinah organizirali serijo desetih pogovorov z več kot dvajsetimi aktivisti, strokovnjaki in praktiki iz Slovenije in tujine. Spodaj navajamo seznam s kratkim opisom in literaturo, na katero se lahko bralstvo obrne. Želimo si, da bi kompendij služil kot pripomoček za skupinsko samoizobraževanje na področjih, ki so v Sloveniji izjemno zapostavljena, v zametkih ali še neobstoječa.

1. Vincent Liegey in Gal Krizmanič: *To ni odrast, ki jo imamo v mislih!* (10. april 2020)

Na pogovoru o pomenih in strategijah udejanjanja odrasti ter o avtoritarnih poskusih krojenja in izrabe izrednega stanja v evropskih državah se nam je pridružil Vincent Liegey, soavtor knjige *Projekt odrasti*, predstavnik francoskega gibanja za odrast, inženir in interdisciplinarni raziskovalec ter koordinator socialne zadruge *Cargomania* v Budimpešti. Diskusiji se je pridružil tudi Gal Krizmanič, sovoditelj oddaje *Ponudba in prevpraševanje* ter aktualni urednik redakcije za aktualno politiko na Radiu Študent.

Literatura:

Liegey, Vincent (2015): *Projekt Od-Rasti*. Ljubljana: Sanje.
Liegey, Vincent in Anitra Nelson (2020): *Exploring Degrowth – A Critical Guide*. London: Pluto Press.

2. Saskia Sassen, Klemen Ploštajner in Maša Hawlina: *Sooblikovanje ekološkega mesta* (17. april 2020)

Na pogovoru o stanovanjskem vprašanju, finančnem plenjenju in možnih načinih skupn(ostn)ega preustvarjanja mesta se nam je pridružila Saskia Sassen, profesorica sociologije na Univerzi Columbia, avtorica pojma globalno mesto ter številnih knjig na področjih globalizacije, migracij in mrežnih tehnologij v mestih. Pogovoru sta se pridružila tudi članica Zadrugatorja Maša Hawlina ter Klemen Ploštajner, mladi raziskovalec na Fakulteti za družbene vede (UL).

Literatura:

Hawlina, Maša (2020): Prerastimo lastništvo. V *Besednjak za novo dobo: Zbirka esejev*, A. Pistotnik (ur.). Ljubljana: Enabanda.

Ploštajner, Klemen (2019): Thoughts on Housing. V *Let's Talk: Debt Meets Degrowth*, A. Pistotnik (ur.), 26 – 29. Ljubljana: Enabanda. Dostopno na: <http://enabanda.si/wordpress/wp-content/uploads/2016/06/Enabanda-ekonomija-dolga-poročilo-o-dogodku-165x235mm-SPLET.pdf>.

Sassen, Saskia (2009): Cities Are at the Center of Our Environmental Future. *S. A. P. I. EN. S. 2. 3*. Dostopno na: <http://www.saskiasassen.com/PDFs/publications/Cities-are-at-the-center-of-our-environmental-future.pdf>

Sassen, Saskia (2011): Open-Source Urbanism. *Domus*, 29. junij. Dostopno na: <https://www.domusweb.it/en/open-ed/2011/06/29/open-source-urbanism.html>.

3. Vandana Shiva in Ariel Salleh: *Refleksije o ekofeminizmih* (20. april 2020)

Vandana Shiva in Ariel Salleh, raziskovalki, avtorici, okoljski aktivistki in ekofeministki, sta se nam pridružili na pogovoru o raznolikih koreninah ekofeministične *praxis* ter o ekoloških in ekofeminističnih perspektivah v kontekstu epidemije COVID-19. Poleg aktivizma je ekofeminizem oblika sociologije znanja, ki vključuje kritiko znanosti, modernističnih razvojnih modelov ter celo ekološke ekonomije in Marxa.

Literatura:

Salleh, Ariel (1997): *Ecofeminism as Politics. Nature, Marx and the Postmodern*. London: Zed Books.

Shiva, Vandana (2020): *Enost proti 1 %*. Ljubljana: Sanje.

Glej tudi prispevek Ariel Salleh v tej številki ČKZ.

4. Dan Chodorkoff, Brian Tokar in Gideon Kossoff: *Socialna ekologija in sooblikovanje pravične tranzicije* (24. april 2020)

Na pogovoru o socialni ekologiji, družbenih gibanjih, kritičnih utopijah in podnebni pravičnosti so se nam pridružili Dan Chodorkoff, Brian Tokar in Gideon Kossoff, ki veljajo za osrednje figure in soustanovitelje discipline socialne ekologije. Dan Chodorkoff je leta 1974 skupaj z Murrayem Bookchinom ustanovil Inštitut za socialno ekologijo v Vermontu, v zadnjem času pa se posveča predvsem pisanju fikcije. Brian Tokar je aktivni član sveta Inštituta in 350Vermont ter poučuje okoljske vede na Univerzi v Vermontu. Gideon Kossoff, ki je z inštitutom sodeloval v poznih 80. letih, koordinira in poučuje na šoli oblikovanja na Univerzi Carnegie Mellon, kjer se ukvarja s področjema kozmopolitskega lokalizma in dizajna tranzicij.

Literatura:

Chodorkoff, Dan (2019): *Social Ecology: An Ecological Humanism*. V *Intertwining of Diverse Minds in(to) Political Ecology*, A. A. Lukšič in T. Tkalec (ur.), 7–17. Ljubljana: IČKZ. Dostopno na: <https://drive.google.com/file/d/1k9NI5MnlG8hq9oIDG91gE-Ep34P715nfe/view>.

Kossoff, Gideon (2019): *Cosmopolitan Localism: The Planetary Networking of Everyday Life in Place*. *Cuaderno* 73: 51 – 66. Dostopno na: https://fido.palermo.edu/servicios_dyc/publicacionesdc/archivos/702_libro.pdf?fbclid=IwAR2B-cgmcxG_8Q8PYyEvvxAjl2YbQr1hnFMnOL5na41KdR8l6x-58glqDWPJk.

Tokar, Brian (2018): *On Social Ecology and the Movement for Climate Justice*. V *Climate Justice and the Economy*, S. Gaar-smand Jacobsen (ur.). London: Routledge. Dostopno na DOI: 10.4324/9781315306193-9.

5. Primož Turnšek in Melanie Vuga: *Pogovori o permakulturi* (28. april 2020)

Bistvo permakulture je celostno načrtovanje, katerega cilj je vzpostavljati sisteme, ki zadovoljujejo potrebe ljudi in hkrati bogatijo okolje, v katero so umeščeni. Poleg sistema načrtovanja, ki predstavlja osnovo, se je ideja permakulture razvila v eno največjih in decentraliziranih družbenih gibanj na svetu. Melanie Vuga in Primož Turnšek, MZPP-jevca in člana Društva za permakulturo Slovenije, sta nam predstavila, kaj permakultura je in kaj se na tem področju dogaja v Sloveniji.

Literatura:

Mollison, Bill (1988): *Permaculture: A Designers' Manual*. Sisters Creek: Tagari Publications.

Seznam gradiv o permakulturi je dostopen na povezavi: <https://bit.ly/2KARDZj>.

6. Zoran Kus: *Podnebna kriza in evropski podnebni zakon* (1. maj 2020)

O vzporednicah med Covid-19 in podnebno krizo ter kritično o evropskem podnebnem zakonu in zelenem dogovoru smo se pogovarjali z Zoranom Kusom, strokovnjakom na področju podnebne in okoljske krize.

Literatura:

Meyer-Ohlendorf, Nils (2020): *A European Climate Law – Draft*. Berlin: Ecologic Institute.

Constrain, spletna stran projekta. Dostopno na: <https://constrain-eu.org>.

7. Christoph Görg in Ulrich Brand: *Priložnost za veliko družbeno-ekološko preobrazbo* (8. maj 2020)

Na pogovoru o koronakrizi in njeni relevantnosti za politično in socialno ekologijo ter o možnostih velike transformacije v smeri postkapitalizma in »zelene države« sta se nam pridružila socialna in politična ekologa (ter prijatelja in pogosta soavtorja) Christoph Görg in Ulrich Brand. Ulrich Brand je profesor mednarodne politike na Univerzi na Dunaju. Christoph Görg je profesor socialne ekologije na Oddelku za ekonomijo in družbene vede ter trenutni vodja Inštituta za socialno ekologijo Univerze za naravne vire in življenjske vede (BOKU) na Dunaju. Oba sta strokovnjaka in avtorja mnogih del na področjih krize globalnega okoljskega vladovanja, družbeno-ekoloških transformacij, kritične teorije države in odrasti.

Literatura:

Brand, Ulrich in Markus Wissen (2021, v pripravi): *The Imperial Mode of Living: Everyday Life and the Ecological Crisis of Capitalism. On the Exploitation of Human Beings and Nature in Global Capitalism*. New York: Verso.

Görg, Christoph in drugi (2017): Challenges for Social-Ecological Transformations: Contributions from Social and Political Ecology. *Sustainability* 9(7). Dostopno na: <https://www.mdpi.com/2071-1050/9/7/1045/htm>.

Ulrich Brand, Christoph Görg in Markus Wissen (2020): Overcoming Neoliberal Globalization: Social-Ecological Transformation from a Polanyian Perspective and Beyond. *Globalizations* 17(1): 161–176. Dostopno na DOI: 10.1080/14747731.2019.1644708.

8. Terry Irwin in Idil Gaziulusoy: *Sooblikovanje prehodov v pravične prihodnosti* (15. maj 2020)

O sooblikovanju sistemskih tranzicij ter vizij in scenarijev poti do pravičnih prihodnosti smo se pogovarjali z vodilnima strokovnjakinjama na teh področjih Terry Irwin in Idil Gaziulusoy. Terry Irwin je direktorica Inštituta za oblikovanje na Univerzi Carnegie Mellon, kjer je bila med letoma 2009 in 2019 tudi dekanja. Raziskovalno se ukvarja z dizajnom tranzicij, novim področjem raziskovanja in prakse, ki se zavzema za družbene prehode v trajnostne prihodnosti. Idil Gaziulusoy je profesorica trajnostnega oblikovanja na oddelku za oblikovanje na Univerzi v Aaltu in pionirka na nastajajočem področju dizajna za trajnostne tranzicije.

Literatura:

Ceschin, Fabrizio in Idil Gaziulusoy (2019): *Design for Sustainability: A Multi-level Framework from Products to Socio-technical Systems*. London: Routledge. Dostopno na DOI: 10.4324/9780429456510.

Irwin, Terry in dr. (2015): *Transition Design 2015*. Pittsburgh: Carnegie Mellon University. Dostopno na: https://design.cmu.edu/sites/default/files/Transition_Design_Monograph_final.pdf.

9. Aljoša Slameršak: *Klimatski modeli in scenariji energetske tranzicije* (22. maj 2020)

O klimatskih modelih in fizikalnem razumevanju podnebnih sprememb ter o različnih diskurzih in scenarijih energetske tranzicije smo se pogovarjali z Aljošo Slameršakom, doktorskim raziskovalcem na Avtonomni univerzi v Barceloni, klimatologom in okoljskim ekonomistom. Govora je bilo tudi o odrasti, komentirali pa smo tudi nedavni film Michaela Moora *Planet Of The Humans*.

Literatura:

Slameršak, Aljoša (2018): Odrast, za dostojno življenje v okviru planetarnih omejitev. *Časopis za kritiko znanosti* 273: 17–26. Dostopno na: <http://www.dlib.si/stream/URN:NBN:SI:DOC-X5NZOLHJ/5fabe952-6235-46bc-8258-f79a89991787/PDF>.

10. Mark C. J. Stoddart, Catherine Mei Ling Wong in Tuomas Ylä-Anttila: *Civilna družba, mediji in percepcije tveganj v okoljski politiki* (29. maj 2020)

O povezavah med okoljsko politiko, medijskimi diskurzi, omrežji snovalcev politik in družbenimi gibanji smo se pogovarjali z okoljskimi sociologi Markom C. J. Stoddartom, Catherine Mei Ling Wong in Tuomasom Ylä-Anttilo. Govora je bilo tudi o javnih percepcijah in komunikaciji tveganj na področjih energetske infrastrukturne in okoljske politike. Mark C. J. Stoddart raziskuje povezave med kanadsko podnebno politiko, družbenimi gibanji in medijskimi diskurzi. Catherine Mei Ling Wong je okoljska sociologinja, specializirana na področju javnih percepcij in komunikacije tveganj, povezanih z energetsko in okoljsko politiko. Tuomas Ylä-Anttila raziskuje oblikovanje podnebnih politik s primerjalne perspektive, s poudarkom na vlogah omrežij oblikovalcev politik in medijev.

Literatura:

Stoddart, Mark CJ in Paula Graham (2018): Offshore Oil, Environmental Movements and the Oil-Tourism Interface. V *Intertwining of Diverse Minds in(to) Political Ecology*, A. A. Lukšič in T. Tkalec (ur.), 35–66. Ljubljana: IČKZ. Dostopno na: <https://drive.google.com/file/d/1k9NI5Mnlg8hq9oIDG91gEEp34P7l-5nfe/view>.

Wagner, Paul M., Tuomas Ylä-Anttila in dr. (2020): Information exchange networks at the climate science-policy interface. *Governance* 2020: 1–18. Dostopno na DOI: 10.1111/gove.12484.

Wong, Catherine Mei Ling (2012): The Developmental State in Ecological Modernization and the Politics of Environmental Framings. *Nature and Culture* 7(1): 95 – 119. Dostopno na DOI: 10.3167/nc.2012.070106.

Ekologija v času vojne¹

Ob posledicah za zdravje in življenje ljudi ter vplivu orožja na živi planet bi si lahko mislili, da se v času vojne ni pomembno ukvarjati z ekologijo. Toda borke in borci za svobodo Avtonomne uprave severovzhodne Sirije dokazujejo, da je ekološki odziv v vojni veliko pomembnejši, kot se sprva zdi. Potopimo se v tretji steber rožavske revolucije in raziščimo, kako je povezan z bojem za svobodo.

Običajno razumevanje ekologije, kot nam jo podaja kapitalistična modernost z reklamami, vladnimi oglaševalskimi kampanjami in liberalno kulturo, je skrb za okolje na individualen, neposreden način, na primer z ugašanjem luči pred spanjem ali metanjem smeti v koš, da jih pozneje (morda) reciklirajo.

Tak način razmišljanja predpostavlja, da so cilji okoljevarstva (zdravo življenjsko okolje povsod na planetu) dosegljivi s preprostimi koraki, ki jih lahko in mora narediti vsak posameznik.

Kaj pa če rečemo, da je zdrav, živ planet mogoče doseči le z organizacijo naše družbe v demokratično samoupravljanje, prek vsestranske avtonomije žensk, z organizacijo naše samoobrambe ter s pripravljenostjo, da ob grožnjah fašistov uporabimo mitraljeze (ki imajo na okolje močan vpliv)?

Ta miselnost pravi, da se moramo v skrbi za naš planet kolektivno organizirati in, ko gre za obrambo ter izboljšanje našega družbenega in ekološkega okolja, dati prednost dolgoročnemu razmišljanju pred kratkoročnim. Z moško dominacijo nad ženskami in naravo se moramo spopadati tako, da obravnavamo obe problematiki hkrati, kar je radikalen ekofeministični pristop k življenju in družbi, s pomočjo katerega se moški in ženske ponovno naučijo bivati skupaj, izven tradicionalnih ali modernih vzorcev gospodarja in hlapca.

Tovrstne ideje sestavljajo paradigmo Avtonomne uprave severovzhodne Sirije. Kljub temu, da se pogosto poudarja vidik samoobrambe, ki je za žensko osvobodilno gibanje in ekološke boje razmeroma nov, je pri gradnji ekološke družbe dejansko najpomembnejša raznolikost in globina naših

¹ Izvorno besedilo *Ecology in Times of War* je dostopno na spletni strani *Internationalist Commune*: <https://internationalistcommune.com/ecology-in-times-of-war/>.

družbenih interakcij s celotnim ekosistemom institucij in pristopov k življenju v družbi sami.

V paradigmi revolucije v Rožavi je dobrobit okolja postavljena v dve različni, a prepleteni realnosti: v normalnih pogojih odbori za okoljske zadeve aktivno zaganjajo in izvajajo ekološke dejavnosti, ob napadu pa je na prvem mestu samoobramba demokratične družbe, saj želimo čim prej ustaviti kapitalistično uničenje in ubraniti premiso ekološke družbe (tj. družbe, ki ima semena ekologije v svojem bistvu). Družba ima tako obrambni mehanizem, podoben tistemu, ki ga imajo živali in rastline: usmerjanje vseh moči v umik in napad, kadar so ogrožene, v mirnem času pa nadaljevanje normalnega poteka življenja, kar vključuje tudi pripravo obrambe.

Umetnost ekološke vojne: poznaj svojega sovražnika

Danes vojne vodijo imperialistične sile, ki zastopajo interese patriarhalnih posameznikov ter kapitalističnih podjetij, ki se po definiciji držijo protiokoljskega mota »rast ali smrt«, h kateremu jih veže mehanizem trga. Kot je dejal socialni ekolog Murray Bookchin: »Sodobna bolezen družbe ne temelji samo v nazoru, ki jo prežema; sodobna bolezen družbe temelji predvsem v *strukturi* in *zakonu življenja v sistemu* samem, v njegovi nujnosti, ki je ne podjetniki ne korporacije ne morejo ignorirati, ne da bi se soočili z destrukcijo: rast, več rasti in še več rasti.« Posamezniki, ki želijo dominirati (»biti uspešni«), se morajo postaviti na trg, kjer prične vse, kar proizvedejo, od trenutka, ko je proizvedeno, izgubljati vrednost. Obenem so v boju s konkurenco, ki jih želi ves čas izriniti z vrha, prisiljeni v še več rasti. Vsi elementi tako materialnega kot družbenega sveta so v takšnem procesu prej ali slej spremenjeni v razmerja gospodarja in hlapca, subjekta do objekta, obstoj postane dobrina in namesto življenja med svobodnimi in enakimi se znajdemo v razmerjih stalnega zatiranja.

Zgodovina nam, zlasti če smo pozorni na pomembnost simbolizma in mitologijo, kaže, da je prav patriarhalna miselnost ustvarila zaprta okolja (čustvena, psihološka in fizična), v katerih se vzdržuje dominacija, ki je rodila prve mestne države in služila kot osnova za kapitalistično civilizacijo, kot jo poznamo danes. Družbena prevlada se je kmalu začela izražati s fizično in ekonomsko prevlado ter mesto za mestom, kraljestvo za kraljestvom, vodila k modernemu kapitalizmu in suženjstvu, ki vzdržuje in utrjuje patriarhalno dominacijo na svetovni ravni.

Potek te *njegove-zgodbe (his-story)*, ki diskreditira *njeno-zgodbo (her-story)*,² ne vodi nikamor, razen v smrt, ker neskončno ideološko in materialno vzdrževano poblagovljenje ne pozna etičnih ali fizičnih ovir. To nam kažejo goreča Amazonija, organizirana pedofilija, nenehno ponavljajoče se uničujoče nesreče v industriji in otroške poroke. Znotraj paradigme, ki jo oblikujejo moški, ni mogoče ustaviti takšnega večno trajajočega, samopoganjajočega se tekmovanja za prevlado, kjer so danes glavni tekmovalci nacionalne države in multinacionalke.

Če poznamo zgodovinski razvoj, nas ne preseneča, da je Pentagon eden največjih institucionalnih porabnikov nafte in skladno s tem največji proizvajalec toplogrednih plinov (TGP) na svetu. Prav tako ne preseneča, da je sto podjetij odgovornih za 71 odstotkov vseh globalnih izpustov. Njihovo zatiranje narave je logičen rezultat njihove politične in ekonomske nadvlade. Ali, če stvar formuliramo obratno, uničevanje narave je najdonosnejši posel v kapitalizmu, takoj za izkoriščanjem žensk, ki je osnova vse industrije. Ne bodimo naivno zavedeni v prepričanje, da bi lahko bilo drugače, da bi se druge države, druga podjetja ali drugi posamezniki znotraj te paradigme lahko obnašali drugače ali da lahko to storijo v prihodnosti. Če proti izvorni dominaciji ne nastopimo radikalno, potem v njej sodelujemo in bomo s časom postali novi zatiralci ali bomo umrli, medtem ko se to trudimo postati. Če se ne spustimo v boj proti nadvladi dominantne, moške mentalitete in fizične moči, jo spodbujamo tako, da ji dajemo čas za nabiranje novih moči.

Ekologija in um: samorefleksivno ogledalo

Eden od vidikov, v katerem se okoljevarstvo lahko poveže z vojno, je miselnost, ki se razvije v boju. Če uporabimo koncept mentalne ekologije Félix Guattarija, lahko človeški um razumemo kot fleksibilno entiteto, ki je v interakciji z lastnim okoljem, nanj projecira ideje in čustva ter reagira na tista, ki jih iz njega sprejema. Interakcije med umom in okoljem ju sooblikujejo. Po eni strani se je um pojavil kot stvaritev narave in je del nje, kot žival. Po drugi strani se je v človeškem umu razvilo razmišljanje o naravi, na podlagi katerega ukrepamo, na primer tako, da posekamo drevo, če se ne sklada z načrtom, ki smo ga imeli v mislih.

Drugo razumevanje mentalne ekologije je, da se naše trenutne ideje in čustva porajajo kot zapuščina vseh drugih idej in čustev, ki so jih posamezniki prenašali v preteklosti. To našo zavest spreminja v živo filozofijo, podedovano s pomočjo vseh interakcij vesolja, ki so nas privedle do tega trenutka.

² Gre za besedno igro, povezano z angleškim izrazom za zgodovino, *history (his-story)*, ki ni *herstory (her-story)* (op. ur.).

In za osmislitev nepojasnljive količine informacij in možnosti, ki nam jih to spoznanje ponuja, lahko sledimo zgodovini idej, ki nas delajo takšne, kot smo, to je zgodovini mitologije, filozofije, ideologij – torej družbenih ureditev, katerih odsevi so. Če obnovimo izvore naših misli, jih s tem ponovno osmislimo. Na primer, etimologija besede *berxwedan* (upor v kurmandžiju) nam pove, da je upor »postaviti se pred to, s čimer se soočamo«, saj *ber* = postaviti, *xwe* = sebe, *dan* = pred. Ali *jijan*, ki v kurmandžiju pomeni življenje in izvira iz korena *jin* = ženska. V samoizobraževanju o naši zgodovini, nas samih, lahko najdemo orodja, kot so pesmi in risbe, ki krepijo naše nazore proti prevladujoči moški nadvladi in našo miselno samoobrambo, ki bo rodila odpornejšo in bolj ekološko družbo, v kateri se konflikti rešujejo s spravo namesto z uničenjem.

V vojnem kontekstu je um postavljen v skrajne pogoje, kjer se v vsakem trenutku sooča s smrtjo in potrebuje nekaj, česar se lahko oprime, da lahko nadaljuje in ne začne bežati pred nevarnostjo. To odpira pot transcendentnim izkušnjam »svete vojne«, in ko se gremo na fronto skupaj borit proti fašistom, lahko gotovo občutimo močne občutke tovarišstva. A to odpira pot tudi omejenemu razumevanju realnosti, ki se v kritičnem trenutku zvede na preprosto »mi proti njim«. Ta ekologija misli, ki se skrči na dva dejavnika, se nato prenese na celotno družbo, usrediščeno okoli vojne. V patriarhalni družbi ali, drugače povedano, v kontekstu vojne proti ženskam, bo miselnost, ki ji dominirajo moški, vsa razmerja, vse življenjske situacije prej ali slej zvedla na to temeljno misel: dominirati moram nad »tem« ali »onim«, da lahko permanentno uveljavljam svojo moškost, svojo prevlado nad ženskami.

Tu se začne vojna: v mišljenju, ki ga imamo, ko se soočamo s trenutnim razvojem kapitalistične modernosti. Ali smo, posebno moški, pripravljeni spremeniti svoje vedenje, da bi dosegli zastavljene cilje (spomnimo, želimo zdravo življenjsko okolje celotnega planeta)? Ali smo pripravljeni dopustiti, da drugi ljudje komentirajo naše individualne prakse znotraj skupnostnih, demokratičnih krogov, smo pripravljeni sprejemati kritiko in podajati miselno samokritiko? Smo pripravljeni dovoliti ženskam, da vodijo pot k lastni emancipaciji, izven naših fantazij in fizičnega stika, da delujemo skupaj za našo skupno osvoboditev? Smo pripravljeni skleniti mir z drugimi moškimi in prerasti obstoječe neiskrene ter tekmovalne moške odnose in bratstva? Smo se pripravljeni boriti proti vojni miselnosti v sebi?

Biološka revolucija

Francoska ekofeministka in revolucionarna lezbična aktivistka Françoise d'Eaubonne je predlagala razumevanje revolucije kot mutacije v družbenem »genetskem« kodu. Če se v dani družbi pojavi nov element, ki zmoti njen homogen potek dogajanja, lahko rečemo, da je to podobno zamenjavi gena v družbenem DNK z mutacijo. Kot v biologiji se lahko te mutacije pojavijo ob rojstvu novih posameznikov znotraj vrste in nova generacija izzove starejšo; mladi delujejo kot konstantna revolucionarna sila, ki pa je lahko v primeru družb tudi preprosto evlucijska.

Podobno kot pri novem genu v biološki entiteti, se lahko ob vzpostavitvi nove skupine ali nove organizacije znotraj družbe pojavi nova struktura pravil. A ta nov gen ni nujno prevladujoč, lahko je le prisoten, kot na primer zelene oči ali anarhisti. In tudi ko dominira, ostaja del iste biološke entitete, ki se je transformirala – ne moremo trditi, da je nova vrsta nastala iz ničesar. Če zadevo prestavimo v politični svet, je lahko to pomembna lekcija za levico, da prepozna, da nase ne sme gledati, kot da je ločena od družbe, saj je vedno bila njen del. Morda bi ji pri sprožanju splošnega gibanja v smeri sprememb koristilo revolucionarno videnje sebe kot družbe v celoti, zaradi katerega bi lahko začela ciljati na splošne spremembe v kapitalistični, patriarhalni družbi; zdaj pa deluje le v levih krogih, kjer se trudi iz ničesar ustvariti zgolj popolne, horizontalno organizirane balončke.

Pogledati na ljudi in družbo z družbeno-biološke perspektive vodi k brisanju mej med njimi in drugimi vrstami ter naravo samo. V tem smislu je zanimivo opomniti na statistiko, da je v državljanski vojni v Siriji umrlo veliko več nečloveških kot človeških živali. Če je nemogoče primerjati pomembnost različnih življenj, še bolj, ko so drugih vrst, lahko rečemo najmanj to, da je vojna proti Kurdom, Arabcem, Asircem, Jezidom, Armencem in Turkmenom v regiji ravno tako vojna proti kozam, ovcam, kravam, piščancem in psom te regije, tako kot proti rastlinam, ko turški ali džihadistični plačanci požigajo pšenična polja in oljčna drevesa v Rožavi. Napaden je celoten ekosistem.

In kaj bi, v biološkem smislu, bila revolucija? Revolucija ne more biti samo mutacija enega gena, medtem ko večina genske verige ostaja ista. To bi bil reformizem. Revolucija je sprememba celotnega genetskega zapisa naše družbe, kar z drugimi besedami pomeni spremembo civilizacije kot celote.

S svojim holističnim pristopom in vsesprejemajočim konceptom je demokratični konfederalizem predlog novega genetskega zapisa za organsko družbo, ki vključuje močan imunski sistem v svojem DNK in žensko avtonomijo, ki dinamično gibanje čvrsti v močno dvojno vijačnico. Kljub temu, da je avtonomija žensk pomemben vidik te revolucije, je pomembno poudariti,

da ženska perspektiva ni omejena nanjo. Če nadaljujemo z biološko metaforo, lahko rečemo, da so bistvo novega genetskega zapisa zelo pomembni in osnovni geni, ki so staremu genetskemu zapisu preprečevali dokončno skvarjenje, to so družbene vrednote skrbi, reprodukcije in obrambe, ki so jih v glavnem varovale ženske. Zato nov predlog ne vključuje samo avtonomije žensk, temveč ženske postavlja v središče družbe kot njeno hrbtnico, da utrdi in pokaže vlogo, ki so jo ženske dejansko odigrale pri ohranjanju družbe pri življenju do sedaj.

Odmik od ekologije ob soočanju z vojno: patriarhalni pristop

»V času vojne ni ekologije.« Taka reakcija je del miselnosti, katere rezultat je tudi misel »v času vojne ni demokracije«. Ta misel, ki se je skozi zgodovino pojavila celo v socialističnem taboru, je, da bi utrdila fronto proti fašističnim ali imperialističnim napadom, legitimirala hierarhično avtoriteto in organiziranje demokratične družbe preložila na pozneje. To je, kot vemo, v socialističnih revolucijah omogočilo tiransko uzurpacijo z državno miselnostjo, kar se je nedavno zgodilo na primer v Nikaragvi.

Pogosta situacija v večini vojn zadnjih pet tisoč let pa je ravno tako misel »v času vojne ni feminizma«, izražena s sistematičnim posiljevanjem in pobijanjem žensk v zgodovini vojn vse do danes. Toda naših opažanj ne smemo končati tu; nujno je razumeti, od kod v naši družbi izvira vojna, torej razumeti, da je temeljna začetna točka vseh vojn dejansko vojna proti ženskam.

Kot analizirajo bell hooks, Abdullah Öcalan in druge feministične piske, je del maskuline kulture uveljavljati vojno kot absolut, ki mu je vse ostalo podrejeno. Nedavno je Bese Hozat vojno opisala kot »najstrašnejši izum moškega uma«. Pravi: »Vojne so izum dominantnega moškega. Vladajoči moški je utrdil in vzdrževal svojo moč z vojnami. Država je utelešenje moči, ki ji dominira moški, vojna pa hrana, ki to telo vzdržuje. Medtem ko je ta hrana glavni vir življenja za dominantnega moškega, je za ženske, družbo in naravo smrtonosen strup.« Tako je za nas popolnoma naravno braniti možnost demokratične, spolno egalitarne in ekološke družbe, ne z vojno, temveč s samoobrambo proti vojni, ki jo vodijo proti nam. To je edina legitimna vojna. Naše razumevanje vojne ne sme biti omejeno na spopade na fizičnih bojnih linijah, temveč lahko na vojno gledamo kot na vojno v nas samih, da lastna radikalna prepričanja dosežemo vsak dan, da gremo med

ljudi in se aktiviramo skupaj z njimi, kot na primer, da se organiziramo v naši sosedski skupnosti. Vojna, ki jo z nami bije kapitalistična modernost, je prav toliko psihološka in emocionalna kot fizična. Ohranjajmo visoko moralo in glasno potrdimo: ja, naš boj je okoljski, ker je to vojna ekološkega ljudstva, to je vojna revolucionarnega ljudstva.

Prevod: Katrin Žnidarčič

Borba za južnoameričke snove

Sunce se još nije bilo uspjelo uspeti preko horizonta, dok je bus u kojem sam se vozio ispustio hidraulični zvuk kočnica u malenom selu Villa Ojo de Agua, na jugu argentinske provincije Santiago del Estero. Nisu prošle više od dvije minute (koliko je i trajalo iskrcavanje jedne osobe iz autobusa) i već sam se sa svojim turističkim bekpekom osvrtao na majušnoj stanici, ne bih li pronašao nekoga za priupitati, na svom krnjem španjolskom, kako stići do UNICAM-a,¹ jednog od punktova seljačkog društvenog pokreta MOCA-SE,² nastalog prije trideset godina.

Na tom se prostoru razmjenjuju znanja i iskustva starosjedilaca, seljaka, gradskih i seoskih radnika, s ciljem stvaranja alata za daljnju transformaciju njihovih životnih sredina, a posljedično i društva. Blizu sam, blizu sam, uporno sam govorio sebi u bradu. Žena koja je otvarala obližnji seoski kafić uputila me desetak kilometara južnije. Ta mi informacija nije bila od prevelike pomoći s obzirom da signala na mobitelu nije bilo, a i pomalo sam sumnjao u vlastitu mogućnost razumijevanja te informacije na španjolskom. Znao sam samo da se UNICAM nalazi na magistralnoj cesti broj 9 – 924. kilometar. Nije prošlo više od pola sata i upitao sam za upute jednog momka koji je nervozno, grizući nokat u refulima, zujao kolodvorom kao da čeka telegram s ratišta. Bio je iznenađen mojim pitanjem, a i samom poja-

1 UNICAM – SURI (*Universidad Campesina – Sistemas Rurales Indocampesinos*) rođen je na jugu provincije kao punkt-platforma koja objedinjuje političku školu agroekologije, zadrugu koja se bavi uzgojem stoke i povrća, vrtić, radio te centar za rehabilitaciju.

2 MOCASE je seljački društveni pokret lociran u provinciji Santiago del Estero, koji je nastao u kolovozu 1990. godine kao odgovor na monokulturnu proizvodnju, marginalizaciju, stigmatizaciju i eksploataciju ruralnog stanovništva. Njihova borba teži ka prehrambenom suverenitetu i sveobuhvatnoj agrarnoj reformi kao horizontima šire društvene transformacije bez eksploatatora i eksploatiranih. Također, dio je Nacionalnog pokreta starosjedilačkih seljaka (*Movimiento Nacional Campesino Indígena* – MNCI) i Latinoameričke koordinacije ruralnih organizacija (*Coordinadora Latinoamericana de Organizaciones del Campo – Via Campesina* – CLOC- VC). Pokret unutar provincije funkcionira pomoću brojnih punktova zbog lakše organizacije i širenja informacija. Jedan od tih punktova UNICAM – SURI posjetio sam tokom prosinca 2019. godine.

vom moje bradate glave. Nakon kratke konverzacije uspjeli smo se dogovoriti da će me prebaciti do odredišta za pogođenu cifru. Imao sam sreće. U ruralnim predjelima Argentine, najčešći oblik prijevoznog sredstva za one koji nemaju svoje jesu »remisi« ilitiga pitaj nekog tko ima auto da te odbaci negdje za neku paru.

Jutarnje sunce poput slabašnog reflektora prskalo je svoje zrake po mom licu dok sam se pozdravljao s novopečenim poznanikom koji me doveo do UNICAM-a. Daleko od svega meni poznatog, našao sam se pred velikom prizemnicom bez prozora i nekolicinom otvorenih vrata. Ljudi u njoj naslagani jedni do drugih i dalje spavaju. Nisam želio nikoga buditi, sjeo sam ispred, pušio smotani duhan i igrao se s psima. Nestrpljivo sam čekao svog ranoranioca koji će me upoznati sa situacijom. Više od tri desetljeća, ruralno stanovništvo se unutar pokreta MOCASE na ovim prostorima samoorganizira kao odgovor na korporativnu poljoprivrednu proizvodnju, koja inzistira na monokulturi, uništavanju bioraznolikosti i nametanju kapitalističkih politika preko leđa loše plaćenih i do krvi eksploatiranih seljaka. Iz prostorije izlazi mladić donkihotovske bradice s maslinastom šiltericom na kojoj je prišivena crvena zvijezda. Iznenađen mojom pojavom, pita me tko sam. Objašnjavam mu da sam se prije dva mjeseca čuo s čovjekom iz koordinacije koji mi je priopćio kako mogu doći, a poslije toga ni od koga nisam dobio povratni mail. Kasnije sam shvatio da se na tom području internetski signal dobiva na kapaljku – točnije, oko osam navečer, ako imaš određenog mobilnog operatera, ukoliko se popneš na jedan humak, možeš poslati poruku. Njegov smiješak me je smirio u mom paničnom pokušaju da na lošem španjolskom pokušam u potankosti objasniti situaciju. Rekao mi je, kao da smo jučer telefonski razgovarali: *Si, si, Croato, te esperabamos*. Uveo me je u prostoriju gdje su mnogi već trljali krmeljive oči od sna i pokazao mi na jedan krevet gdje mogu odložiti svoje stvari. Pozdravio sam se s njim, jer, kako sam shvatio, imao je nekih obaveza van UNICAM-a, te otišao do kamina dvjestotinjak metara udaljenog od spavaonice.

Kraj kamina koji je bio okružen plastičnim stolicama polako su se počeli okupljati žitelji UNICAM-a ispijajući tek spravljeni *mate*, ispitujući me o svakakvim stvarima. Poveznica s Hrvatskom – naravno, nogomet! Nakon jutarnjeg rituala otišao sam u obilazak s čovjekom iz koordinacije koji mi je detaljnije objašnjavao funkciju UNICAM-a, aktivnosti koje se ovdje obavljaju i pravila ponašanja koja svi trebaju poštivati. Kako svi žitelji trebaju jednako doprinositi funkcioniranju organizacije, morao sam odabrati područje unutar kojeg ću raditi tijekom svog boravka. Pored stočarstva, kuhinje, uzgoja povrća i vrtića, odabrao sam građevinu. Sanirali smo i dograđivali zajedničke kupaonice blatom i bocama, materijalima koji će pružiti

savršenu izolaciju u toplim i sparnim, ljetnim argentinskim mjesecima. Večeri su bile žive, obojene i zvonke. Otvorenim prostorom gdje su se ljudi družili nakon zajedničke večere, odzvanjao je zvuk virtuozna argentinske folklorne glazbe *chacarere*, gubeći svoj intenzitet po nepreglednim poljima. Igrale su se karte nalik na briškulu, a neuhvatljiv žamor glasova postepeno bi gubio na snazi kako se ponoć bližila. Sutra se sunce ponovno uspinje iznad horizonta i svakoga ponaosob očekuju nove obveze u kampu. Posljednjih dana bivanja u UNICAM-u, održavao se kongres MOCASE-a i svi su bili zauzeti pripremama za smještaj 350 delegata pokreta iz cijele provincije. Srećom, uspio sam dobiti meni jako drag intervju s Mirtom, srednjovječnom ženom starosjedilačkih korijena iz koordinacije. U nastavku ću podijeliti intervju s vama. Sjeli smo nadomak vrtića gdje su djeca delegata uživala blagodatima bezbrižnosti i krenuli s razgovorom.

Što je UNICAM i kako je stvoren?

UNICAM je stvoren zbog sna naših djedova i baka. Nekoć seljaci nisu imali pristup edukaciji te smo zbog toga stvorili školu agroekologije. Počeli smo ostvarivati taj san »Sveučilišta seljaka«. Ljudi sa sela oduvijek su bili marginalizirani. Predložili smo da stvorimo mjesto za edukaciju kojoj bi imali ne samo pristup, već i mogućnost stvaranja sustava obrazovanja kakvog želimo. Daleko smo bili od centara za obrazovanje i bili smo diskriminirani. Villa Ojo de Agua bila je središnje mjesto zbog svoje geografske pristupačnosti svim seljacima. Seljaci iz različitih provincija poput Córdobe i Santa Fea mogli su dolaziti do ovdje. Kako bismo ostvarili nacionalni društveni pokret, morali smo naći mjesto dostupno svima. Provincija Santiago del Estero i UNICAM na njenom jugu bio je centar najbliži svim provincijama.

UNICAM radi kao univerzitet, rehabilitacijski centar, škola, vrtić, kooperativa – mnogo je aktivnosti koje podrazumijeva. Koje su to točno aktivnosti i možete li ih pobliže objasniti?

Univerzitet uključuje mnoge aktivnosti, a sve su objedinjene univerzitetom. Prošle godine započeli smo s programom kojim pomažemo ljudima s ovisničkim problemima. Oni ovdje žive i rade te svakodnevno obavljaju različite poslove. Razvrstani su u radne grupe, uče raditi kroz praksu i također pohađaju školu agroekologije. Mladići i djevojke rade u zajednici, na farmama, pri uzgoju životinja, na radiju te na građevini i sl. Postoje grupe za proizvodnju kruha, kuhanje, gradnju, stočnu i povrtnu proizvodnju, pa sve te grupe tvore univerzitet kao cjelinu. Na taj način stvara se čitavi projekt univerzitet. Svoj rad danas ostavljaju u nasljeđe novoj generaciji sutra.

Politika univerziteta ne kreira se od strane ljudi koji ne žive ovdje, već direktno od žitelja UNICAM-a.

Na koji način u pokretu percipirate pojam demokracije?

Kada smo saznali za naša prava koja nam pripadaju kao seljacima, krenuli smo graditi svoju demokraciju. Naučili smo kako ustati i boriti se za prava koja nam pripadaju i koja su nam drugi pokušali oduzeti. Univerzitet je medij gdje učimo o njima. Tko god želi ugroziti naša prava, mi se znanjem o njima možemo braniti. Naučili smo braniti demokraciju kao ljudi sa svojim vlastitim identitetom i kulturom. Naučili smo to kroz međusobnu interakciju, participaciju u drugim borbama, u drugim načinima proizvodnje, drugim fakultetskim iskustvima ... Ta iskustva naučila su nas kako braniti našu demokraciju koju smo izgradili kao politički subjekti i ljudska bića.

Zemlju ovdje percipirate na jedan posve drugačiji način nego u mnogim zemljama tzv. globalnog sjevera, gdje se na zemlju gleda kao na vlasništvo. Kako vi unutar pokreta shvaćate zemlju koju obrađujete i od koje živite?

Za nas je zemlja naša majka i branimo je svojim životima i dušama. Tu živimo, tu smo odgojeni i tu su se naši preci rodili. Ona pripada nama jer mi radimo na njoj i brinemo se za nju. Unazad trideset godina nismo znali za prava koja nam pripadaju kao ljudima koji žive od zemlje. Poduzeća su došla izvana i izbacivala nas sa zemlje. Mi smo se zbog toga morali premjestiti u *ville miserie* (specifičan naziv za *barrio* bez ikakvih komunalnih usluga) u velikim gradovima. Oni koji nisu završili u velikim gradovima, stvarali su improvizirana sela uz ceste (rute). Međutim, znanje je doprlo do nas, došlo je naše vrijeme da se organiziramo i prepoznamo što nam pripada. Tada je započela borba za zemlju. Počeli smo govoriti: »Zemlja pripada nama, živjeli smo ovdje, radili, rodili se, štitimo je, proizvodimo, brinemo se o njoj i za nas zemlja ima značenje naše majke.« Zemlja, voda i šume su za nas sve naša majka i to nam nitko ne može oduzeti.

U brojnim seljačkim pokretima velik se akcent stavlja na prava žena. Kako se vi borite s patrijarhatom?

Od samih početaka smo razgovarali o jednakosti spolova. Radili smo mnogo na jednakosti između žena i muškaraca. Taj koncept jednakosti bio je jedini koncept kojeg smo bile svjesne u to vrijeme. Onda smo kao žene počele participirati u drugim pokretima iz Brazila, Čilea, Paragvaja, gdje se

mnogo govorilo o feminizmu. Tada smo postale svjesne da smo mi žene borbe (*mujeres de lucha*) i starosjedilačke feministkinje (*campesinas populares*). To smo iz razloga što stojimo na barikadama i mašinama protiv policije, kapitala i svega što pokušava oduzeti naša prava. Zbog toga smo feministkinje. Od tih vremena naš je pokret dobio feminističku perspektivu. Počeli smo pričati o feminizmu unutar naše organizacije. Kada smo to shvatile, počele smo stajati iza svojih prava, braneći ih, participirajući u prostorima gdje su muškarci donosili odluke i shvatile da smo feministkinje. Do tog trenutka nismo to zvale feminizmom.

Način proizvodnje u pokretu u konfrontaciji je s kapitalističkom logikom proizvodnje. Kako proizvodite unutar pokreta?

Borba za drugačiji oblik proizvodnje započela je 2000-ih protiv transgenetika. Borba je to protiv načina na koji sistem proizvodi i mi smo u našim zajednicama razvili strategije. Pomaknuli smo mjesta na kojima proizvodimo daleko od područja proizvodnje velikih kompanija. Kada vidimo avione koji bacaju kemikalije (pesticide), o tome različitim kanalima informiramo zajednice. Borimo se protiv monokultura, jer ne samo da afektiraju proizvodnju starosjedilačke populacije seljaka (*campesinos indígenas*), već utječu i na naše zdravlje. Kada govorimo o problemima koje takvi načini proizvodnje donose, govorimo i o zdravlju, edukaciji, generalno o svemu. Otrov agrotoksina utječe na sve, ne samo na seljake koji su organizirani nego i na sve žitelje sela (*puebla*), bogate, siromašne, sve. Zato unutar pokreta puno radimo na edukaciji kroz fanzine, radijske programe, pričamo o tim problemima i njihovim posljedicama. Na taj način ljudi se osvještavaju. Zbog dominantnog načina proizvodnje poljoprivrednih kultura, rak, dijabetes, kožne i druge bolesti raširenije su unutar populacije. Prvo kreću sa sojom pa pšenicom, cijele godine bacaju otrove. Mi kao starosjedilačke seljačke zajednice imamo svoj način proizvodnje. Sa svojom agrikulturom imamo svoj suverenitet hrane. Problem je što zbog kemikalija nemamo dostatne količine za prehraniti sve. Zemlja koju obrađujemo okružena je velikim kompanijama. Oni nas ne slušaju, a naša djeca umiru otrovana. Nismo protiv tehnološkog razvoja, no često taj tehnološki i ekonomski razvoj uništava Zemlju. Ova trenutna situacija je izvan kontrole. Razaraju Zemlju i to također pridonosi klimatskim promjenama. Oni su izbrisali starosjedilačke šume zbog čega dijelom i jesmo u eri klimatskih promjena. Mi smo kroz studije i analize sa sveučilištima dokazali da ne pričamo gluposti. Takve probleme važno je istaći i mi to radimo kroz razne medije kako bi društvo postalo svjesnije. Nismo protiv zabrane proizvodnje primjerice soje, ali želimo da to bude kontrolirano i u skladu s prirodom.

Što su MOCASE brigade?

Ovdje u MOCASE zovemo ih brigade jer se pokret ne bazira samo na jednom mjestu. Imamo ljude koji izlaze iz zajednice i koji šire glas pokreta. Također imamo ljude iz različitih predjela koji nas posjećuju i upoznavaju – zato imamo i školu agroekologije. Jednom mjesečno ljudi iz različitih seljačkih (*campesino*) zajednica i gradova dolaze u tu školu na period od jednog tjedna. Tijekom tog tjedna svi dijelimo iskustva i znanja u školi. U školi agroekologije radimo različite stvari, od temelja matematike i opismenjavanja do filozofije. To je interna razmjena znanja i iskustava između različitih zajednica, koje tijekom tih sedam dana uče razne stvari. Imamo i praksu odlaska u druge zajednice s ciljem podučavanja.

Jeste li povezani kroz Via Campesinu sa drugim seljačkim pokretima u Aziji, Africi, Europi?

Mi smo dio internacionalnog pokreta seljaka *Via Campesina* i to je ono što nas povezuje s drugim seljacima. Druga poveznica seljaka na razini Latinske Amerike je Latinoamerička koordinacija *Via Campesina* (CLOC-VC). Povezani smo skoro sa svima na planetu Zemlji. Diskutiramo što radimo ovdje, dijelimo ciljeve borbe, ideje kako komunicirati sa svijetom (van domene poljoprivrede) ... Radimo prezentacije o klimatskim promjenama, problemima koje donose agrotoksini, pravima žena, pravima seljaka i o svemu tome diskutiramo na skupštinama (*asamblea*). Također, sve te stvari prezentiramo tamo gdje to treba biti prezentirano, UN-u i ostalim međunarodnim organizacijama. Na taj način MOCASE funkcionira unutar *Via Campesine*.

Borite se za pravedniji i egalitarniji svijet. Kako taj svijet izgleda?

Mislimo da je drukčiji svijet moguć. Kada smo ujedinjeni – sve je moguće, zajedništvo stvara snagu (*la unión ase la fuerza*). Mi smo rođeni da gledamo prema dalekom horizontu kojeg će neka druga generacija jasnije vidjeti. Slažući betonske blokove jedan na drugi, horizont se širi. Tim putem hodamo – polako, ali sigurno. Danas više nego ikada bude se ljudi svih zemalja, bore se za svoja prava i paze na svoja prirodno stečena bogatstva. To je naša obveza, čuvati našu zemlju i neće biti granica i limita naše borbe. Limiti su konstrukt, izum, koje samo ljudi mogu promijeniti. Samo je jedna borba na cijelom svijetu i samo je jedan neprijatelj na svijetu. A to je veliki kapitalizam, agrobiznis i patrijarhat.

Foto:
Vedran Štimac.

Transdisciplinarna preiskava bioremediacijskih praks pri reševanju problema kontaminiranih območij v Sloveniji¹

V slovenskem prostoru ob omembi gliv in gob najprej pomislimo na hrano. Vsekakor je hrana eden od načinov uporabe gliv, vendar pa nam ti organizmi ponujajo tudi številne možnosti rabe v zdravstvu (preventiva in kurativa), kmetijstvu (pridobivanje insekticidov in gnojil), pri protipoplavnih ukrepih (absorpcijska polja), dekontaminaciji onesnaženih voda in zemljin, predelavi in razgradnji različnih odpadkov in izdelavi trajnostnih materialov, če naštejemo zgolj nekaj izmed njih. Imajo tudi pomembno vlogo pri vzdrževanju ekosistemov (kroženje snovi s pomočjo razgradnje kompleksnih molekul, povečevanje rasti kopenskih rastlin z mikorizo) in s tem povezano vlogo pri uravnavanju podnebja.

Pri projektu »Transdisciplinarna preiskava bioremediacijskih praks pri reševanju problema kontaminiranih območij v Sloveniji« se je raziskovalna skupina² v izhodišču osredinila³ na preiskavo možnih načinov reševanja

1 Projekt se izvaja v okviru programa PKP (Po kreativni poti do znanja). Program sofinancirata Evropska unija iz Evropskega socialnega sklada ter Ministrstvo za izobraževanje, znanost in šport.

2 Člani transdisciplinarne raziskovalne skupine po področjih raziskovanja so: Jakob Jugovic in Tim Gregorič (geografija), Ajda Cafun in Lana Vogrinec (biokemija), Iva Špilak (ekologija in biodiverziteteta), Lan Štokelj – Wu (agronomija), Deja Kofol (industrijsko oblikovanje), Dora Matejak (mednarodni odnosi) in Aleks Abdagić (politologija). Pedagoška mentorja projekta sta dr. Nina Gunde – Cimerman (BF) in dr. Andrej A. Lukšič (FDV). Delovni mentor projekta je Janez Gorenšek (Inštitut za aplikativno mikologijo in biotehnologijo).

3 Začetni fokus je bil usmerjen v vprašanje dekontaminacije zemlje s težkimi kovinami, vendar je skupina v procesu raziskave odprla vprašanja onesnaženosti s fitofarmaceutskimi

problematike kontaminiranih območij s težkimi kovinami, s poudarkom na neinvazivnih trajnostnih metodah dekontaminacije. Širše jih lahko umestimo v koncept bioremediacijskih praks, kjer gre za procese sonaravnega, na organizmih temelječega čiščenja in ponovnega oživljanja kontaminiranih medijev – vodnih teles, zemlje in podtalnih materialov. Prakse obsegajo fitoremediacijo (uporaba rastlin), mikoremediacijo (uporaba gliv), kompostiranje, bioaugmentacijo, rizofiltracijo in biostimulacijo.

Preiskava obsega tri področne študije, ki se medsebojno povezujejo in sintetizirajo v skupno večdimenzionalno transdisciplinarno študijo. V geografskem delu študija obsega raziskavo prostorske razporejenosti in povezanosti kontaminiranih območij z različnimi toksičnimi snovmi, pregled in analizo dosedanjih zbranih baz podatkov ter identifikacijo ključnih problemskih območij in vzporedno analizo osnovnih naravno- in družbenogeografskih elementov območij. Poseben poudarek je usmerjen na rabo tal in pedološko pokritost. Na podlagi zbranega gradiva in podatkov so glede na potrebe bio- in mikoremediacijskih postopkov združena in klasificirana problemska območja in občine oziroma višje administrativne enote. Biotehnoška študija obsega pregled dosedanjih ukrepov za soočanje s problemom kontaminacije na identificiranih območjih, identifikacijo in pregled ključnih metod na področju bioremediacije, s poudarkom na fito- in mikoremediaciji, proučitev slovenskih in tujih praks bioremediacije ter pripravo pregledne študije proučitve slovenskih in tujih praks bioremediacije. Politično-ekološki del študije prinaša študij politično-ekoloških konceptov za vključevanje skupnosti v proces oblikovanja, načrtovanja in implementacije normativnih in regulativnih okvirov za trajnostno rabo prostora (ekološka modernizacija, deliberacija in ekološka demokracija) ter izvedbo in analizo intervjujev s civilnodružbenimi in občinskimi akterji. Poseben poudarek je bil namenjen raziskovalnim pristopom in metodologiji, ki temelji na akcijskem raziskovanju, za katero je značilna praktična uporabnost znanj v specifični akcijski situaciji, vključenost raziskovanja v akcijo (raziskovanje se povezuje z načrtovanjem in akcijo v iterativnih ciklih), tesna zveza med praktično akcijo, raziskovanjem in usposabljanjem ter sodelovanje članov akcijske skupine pri načrtovanju in organiziranju raziskave, ki lahko vključuje izmenjavo perspektive akterjev in perspektive opazovalca. Akcijsko raziskovanje je torej način organizacije raziskovanja in praktičnega delovanja, način organizacije inoviranja in razvoja, ustvarjanja novih spoznanj in spreminjanja praktičnega delovanja.

sredstvi, uporabe gliv pri dekontaminaciji vodnih teles ter uporabe v kmetijstvu (razgradnja odpadkov kmetijske in živilske proizvodnje ter pridelava gliv in gob).

Izhodišče raziskave so s težkimi kovinami kontaminirana in zaradi težke industrije degradirana območja v Sloveniji. V sklopu preiskave so bila kot takšna identificirana območja v občinah Bled (svinec), Celje (kadmij, cink in svinec), Črna na Koroškem (svinec, cink in kadmij), Duplek in Hrastnik (kadmij in baker), Idrija (živo srebro), Jesenice (svinec, arzen, kadmij in cink), Kranjska Gora (svinec in arzen), Ljubljana–Barje (svinec), Slovenska Bistrica (arzen in baker), Šmartno na Pohorju (arzen), Štore (svinec, kadmij in cink), Trbovlje (kadmij, svinec in arzen), Vojnik (arzen, kadmij, svinec in cink) ter Zagorje (kadmij). Izmed njih je skupina segmentirala⁴ šest tarčnih občin: Celje, Črna na Koroškem, Idrija, Jesenice, Slovensko Bistrico in Štore.

V biotehnološkem delu študije se je podskupina ukvarjala z raziskovanjem področja bioremediacije, s poudarkom na miko- in fitoremediaciji. Pri tem je pregledala širok nabor dostopne literature, ki obsega tako konceptualne okvire kot študije praks na terenu (*in situ*). Teh je na področju zelo malo, povečini je raziskovanje mikoremediacije omejeno na manjše laboratorijske poskuse. Za izvedbo in uspešnost mikoremediacije določenega področja je namreč potrebno natančno poznavanje okoljskih parametrov, kot so temperatura, pH, prezračevnost s kisikom in združbe mikroorganizmov v tleh, ki pa lahko med področji močno variirajo. Univerzalnega »recepta« torej ne poznamo. Skupina je raziskovanje razširila tudi na raziskovanje alternativnih načinov uporabe gliv, s pomočjo katerih bi lahko ob radikalnem predrugačenju načina proizvodnje, porabe in upravljanja z življenjskimi viri v prihodnosti udeležali temeljna načela krožnega gospodarstva – ničelne emisije, zaprti snovni tokovi, lokalna pridelava in poraba. Gre za prakse, kot je gojenje visokovrednih prehranskih produktov na odpadkih iz kmetijstva, prehranske, pivovarske in lesnopredelovalne industrije ter na nadaljnji uporabi predelanih odpadkov v različne namene, na primer za gnojenje kmetijskih površin in izdelavo pohištva, embalaže ter gradbenih materialov. Pri visokotehnoloških praksah pa gre med drugim za izolacijo mnogoterih, glivam lastnih snovi, ki bi lahko nadomeščale naftne derivate v raznih proizvodnih dejavnostih, med drugim v tekstilni industriji in gradbeništvu, ter snovi, ki so vir zdravilnih učinkovin.

Sočasno je politično-ekološka podskupina pregledala in raziskala delovanje civilnodružbenih akterjev in lokalnih oblasti. Namen tega dela je bila pridobitev uvida v senzibilnost lokalnih prebivalcev za problem onesnaženja, odnos lokalnih oblasti do problema ter razumevanje prostorov srečanja

⁴ Segmentacija je rezultat premisleka celotne projektne skupine, pri čemer so bili ključni pogoji kritične in opozorilne vrednosti onesnaženja, aktivnost civilnih pobud ter lokalnih in državnih akterjev (število ter dosedanje delovanje) in odmevnost ter slihnost problematike onesnaženja (problem manjših krajev v perifernih regijah).

in razkorakov med prebivalstvom in oblastjo. Pregled in raziskavo so poglobili trije⁵ intervjuji z lokalnimi oblastmi v Celju, Črni na Koroškem in na Jesenicah. Drugi ključni del politično-ekološkega dela študije je konceptualni okvir, ki ga je skupina mislila s pomočjo koncepta ekološke modernizacije. Razlikujemo med šibko, močno in reflektivno ekološko modernizacijo; pri preiskavi je bila v ospredju slednja, ki ponuja ustrezno strategijo za preobrazbo industrijske družbe v radikalno drugačno alternativo kapitalistične družbe, ki jo je z ekološkega vidika lažje zagovarjati. Znotraj koncepta so se pojavile ideje o povsem novem naboru med seboj povezanih demokratičnih institucij, v katerem strokovnjaki izgubijo svoje privilegije, od znanosti pa se pričakuje, da se bo prenovila, in sicer tako, da bodo raziskave v temelju upoštevale vprašanja javnosti in bile naslovljene nanjo ter tako državljanke opolnomočile, da bodo sami sposobni oblikovati sodbe o tehničnih rešitvah.

Namen projekta je odpreti v slovenskem okolju do sedaj neprepoznano, neuveljavljeno in neregulirano področje raziskovanja in prakse dekontaminacije z metodo mikoremediacije. Dekontaminacija in revitalizacija degradiranih območij lahko s političnega zornega kota potekata na različne načine. Cilj projekta je omenjena procesa zasnovati na način, ki bo povezal stroko in ljudi ter opolnomočil skupnost, živečo na kontaminiranih in degradiranih območjih, da si bo lahko izboljšala kakovost pogojev bivanja. Skupnost je dojeta kot družbeno-ekološka – vključuje človeško in nečloveško naravo z jasno usmeritvijo v oblikovanje sonaravnih pogojev bivanja za vse vključene entitete.

5 Število in izvedbo intervjujev omeujeta normativni in finančni okvir projekta. Med rezultati projekta bodo tudi priporočila za nadaljevanje raziskave, katere del predvideva izvedbo večjega števila intervjujev.

Zero Waste Žalec – samoorganizacija lokalne skupnosti v kontekstu podnebne krize

Abstract

Zero Waste Žalec - Self-Organizing a Local Community in the Context of Climate Crisis

The author presents the beginnings and inner workings of the Zero Waste Žalec grassroots movement, which began in Žalec in 2018. The small collective is inspired by Bookchin's idea of Free nature. The collective works primarily in the sphere of information dissemination, and leads by example of good practices. The movement is nested within its locality and takes the needs and desires of the local population into account.

Keywords: *Zero Waste Žalec, waste, utopia, consciousness raising, community work*

Andrej Fideršek is a co-founder and active member of the Zero Waste Žalec collective. Fideršek is also an activist who is seeking paths towards a utopian society through the theory and praxis of social ecology (andrej.fid@gmail.com).

Povzetek

Avtor predstavi izhodišča in delovanje lokalne pobude *Zero Waste Žalec*, ki je v omenjenem mestu nastala leta 2018. Majhen kolektiv, ki ga vodi zasledovanje Bookchinove ideje proste narave, deluje predvsem na ravni ozaveščanja in dajanja zgleda skozi primere dobre prakse. Ključna dimenzija njegovega delovanja je ugnednost v prostor ter razumevanje potreb in želja lokalnega prebivalstva.

Ključne besede: *Zero Waste Žalec, odpadki, utopija, ozaveščanje, skupnostno delovanje*

Andrej Fideršek je soustanovitelj in aktiven član kolektiva Zero Waste Žalec ter aktivist, ki skozi prakso in teorijo socialne ekologije išče poti do utopične družbe (andrej.fid@gmail.com).

Uvod

Namen pričujočega zapisa je predstavitev ideje in delovanja žalske pobude *Zero Waste Žalec* (ZWŽ), ki je nastala leta 2018, pri čemer nas je vodila ideja o vzpostavitvi temeljev solidarnostne ekonomije v lokalni skupnosti, ki bi imela potencial za doseganje »proste narave«, kot jo je pojmoval teoretik Murray Bookchin, ki je postal znan predvsem kot začetnik socialne ekologije.

V teoriji socialne ekologije obstaja prva narava, ki je opisana kot kumulativna evolucija vse bolj raznovrstnih in kompleksnih življenjskih oblik v živahni interakciji z anorganskim svetom. To je narava brez človeka, prepuščena evoluciji, v okviru katere se razvija malodane brezmejna raznovrstnost življenja. Morda je neizogibno, da ta prva narava sčasoma razvije zavest – svojo drugo naravo, kar v naši evolucijski iteraciji pomeni človeka. Ta je del prve narave, pa vendarle se od nje razlikuje: zavestno lahko manipulira in upravlja z razpoložljivo energijo in snovmi ter razvija kompleksne družbene ekosisteme. Kultura, znanost, filozofija, industrija in drugi človeški koncepti so le del izraza narave; so njena temporalna, prostorska, energetska in materialna iterativna oblika. Ta druga narava se sooča s številnimi težavami, najsi bo to mačehovski odnos do prve narave ali odnosi znotraj nje same, ki se med drugim kažejo kot rasizem, patriarhat, razredni boj in medgeneracijski razkol. Bookchinov koncept proste narave se ukvarja z vprašanjem možnosti pomiritve med prvo in drugo naravo z zmanjšanjem trpljenja ter vzpostavljanjem recipročnih in simbiotskih potencialnosti – gre torej za utoپیčno idejo zavestne in etične narave, za ideal, proti kateremu lahko začnemo korakati le z aktivacijo in vztrajnim angažmajem. Prosti naravi se lahko približamo le skozi prakso.

S tem izhodiščem v mislih v Žalcu deluje kolektiv, ki poskuša z delovanjem na širšem ekološkem področju pripomoči k iskanju poti do te idealne proste narave, do sistema, ki ga še ni. To je kolektiv *Zero waste Žalec*. V naslednjih vrsticah opisujem našo pot.

Obotavljajoči začetki in razcvet delovanja

Osamljenemu človeku se zdi družbena sprememba nemogoča; z vsakim dodatnim somišljenikom postaja cilj oprijemljivejši. Morda so tudi zato gonilo svetovnih sprememb vedno majhne skupine odločnih ljudi. Naš kolektiv sicer deluje na lokalni ravni, pa vendar menimo, da smo pomemben dejavnik pri doseganju izboljšav v našem okolju.

Zgodba *Zero waste Žalec* se je začela leta 2015, ko sem na občino vložil pobudo za sprejetje zaveze *zero waste*. Pri tem so mi pomagali *Ekologi brez meja*, krovna slovenska organizacija, ki občinam pomaga, da se včlanijo v vseevropsko omrežje *zero waste*. Njihova podpora je ključna, saj imajo že ustaljene programe, smernice in potrebno znanje. Zaveza je neobvezujoča, pomembno je le letno poročanje ter vodenje evidence stanja in napredka. Po treh letih in številnih elektronskih sporočilih, klicih ter sestankih so za isto mizo končno sedli omenjena organizacija in občinski funkcionarji. Po sprejetju občinske zaveze leta 2018 sva se sestala z Barbaro Nemec, lastnico spletne trgovine brez odpadkov Moja cula in soustanoviteljico ZWŽ, da bi naredila načrt za vzpostavitev dejavnosti, ki bi pomagale širiti idejo in prakso; odločila sva se, da za začetek organizirava predstavitveni dogodek, ki sva ga poimenovala »Osnove *zero waste*«. Udeležilo se ga je približno dvajset ljudi, kar je za majhen kraj, kot je Žalec, veliko. Potem so se začela naša prizadevanja, da bi vsaj na lokalni ravni dosegli družbo brez odpadkov, počasi, a vztrajno krepiti. V tem trenutku je v našem horizontalno organiziranem kolektivu sedem zelo aktivnih posameznikov.

V prvem letu delovanja smo se osredinili izključno na informiranje in osveščanje lokalnega prebivalstva o problematiki odpadkov. Izobraževanje je bila najbolj smiselna usmeritev, saj že od samega začetka delujemo brez kakršnihkoli finančnih sredstev, razen lastnih. Uporabljamo družbeno omrežja, kot sta Facebook in Instagram, za dokaj uspešnega za gradnjo prepoznavnosti se je izkazal ključnik #memedeljek, ki ga uporabljamo na Facebooku, kjer vsak ponedeljek objavimo meme na temo koncepta *zero waste* in sorodnih oblik okoljevarstva. Imamo tudi spletno stran (ki ji ne bi škodilo pogostejše posodabljanje, za katero nam včasih preprosto zmanjka časa). Največ naših dogodkov poteka v Hiši sadežev družbe Žalec, ki jo vodi Slovenska filantropija; z njo smo razvili plodno sodelovanje: brezplačno nam omogoča uporabo prostora in opreme za predavanja in delavnice ter nas promovira v svojem mesečnem novičniku. Prvo leto smo vsak mesec pripravili vsaj eno predavanje na temo frakcij odpadkov, pri čemer je udeležba precej nihala, od dveh do dvajsetih oseb; kljub včasih res slabemu obisku smo vztrajali. Začetki so namreč vedno najtežji, še posebej v kontekstu grajenja utopije znotraj dominantnega sistema množične potrošnje. Kljub neuspehom se nismo vdali, prebrodili smo začetno obdobje in našo *grassroots* pobudo razširili.

Poleg prirejanja predavanj smo vneto pisali različne predloge, ki smo jih pošiljali na občino. Eno od ključnih orodij doseganja sprememb je po našem mnenju imeti stik z lokalno upravo, še najbolje s tistimi zaposlenimi, ki imajo posluš za ideje, kot je naša. Uspelo nam je navezati stik z eno takšno

osebo, kar pa očitno ni dovolj, saj večina občinarjev kljub retoriki ni preveč naklonjena spremembam na področju okoljevarstva, kot mlad, majhen in neformalen kolektiv pa nimamo vzvodov, s katerimi bi lahko kogarkoli prisilili, da nas upošteva. Naše izkušnje kažejo, da je občina, katere oddelek za okolje in prostor je sicer podhranjen, pripravljena storiti določene geste, ki jo postavljajo na zemljevid okoljsko ozaveščenih krajev (na primer sprejeti neobvezujočo zavezo *zero waste*, govoriti o pomembnosti ločenega zbiranja odpadkov), dokler te ne zahtevajo konkretnega delovanja ali je mogoče odgovornost zanje preložiti na ramena občanov. Tako je bila večina naših predlogov, ki bi zahtevali občinski angažma, zavržena. Med drugim smo predlagali: naj Javno komunalno podjetje v kontekstu zelenega reza nudi pomoč pri izdelavi sekancev, najem delavcev in opreme za potrebe posameznih gospodinjstev ter ustvarja lasten kompost; naj občina prek uradnih fizičnih in spletnih medijev občane obvešča o stanju voda, količinah odpadkov in kakovosti zraka; naj presežke hrane iz izobraževalnih institucij namenijo brezdomcem in ranljivim starejšim občanom; naj se subvencionira in spodbuja namestitve zbiralnikov za deževnico; naj javne površine manj kosijo in namesto tega bolj odstranjujejo invazivne rastline; naj se subvencionira nakup menstrualnih skodelic; naj postavijo ulične zbiralnike za odpadno jedilno olje; naj v vrtcih uvedejo uporabo pralnih plen; naj občinske prireditve organizirajo tako, da ne bodo proizvedle odpadkov; naj vzpostavijo knjižnico reči.

Čeprav razen nakupa kompostnikov za urbana področja z visoko stopnjo naseljenosti naši predlogi niso bili realizirani, pišemo in snujemo dalje. Trenutno poskušamo z že spisanim predlogom občino spodbuditi k vzpostavitvi odbora za prehransko samooskrbo, ki bi skrbel za koordinacijo lokalnih pridelovalcev, omogočal večjo dostopnost lokalno pridelane hrane in skrbel, da bi se v dobavni verigi ustvarilo čim manj odpadkov, saj menimo, da bodo takšna telesa zaradi podnebne krize slej ali prej postala nujna. Leta 2019 smo sami organizirali piknik brez odpadkov in prikaz postavitve visoke grede iz palet. Zaradi pozitivnega odziva smo organizirali še nekaj praktičnih delavnic, na primer delavnico izdelovanja sveč iz odpadnega jedilnega olja, delavnico izdelovanja domačih detergentov, delavnico izdelovanja vrečk iz starih majic in delavnico uporabe odpadnih materialov za izdelovanje božičnih okraskov. Vzpostavili smo izmenjevalnico pustnih mask in oblačil, ki pa žal ni bila uspešna, saj jo je obiskalo veliko manj ljudi, kot smo pričakovali; oblačila, ki so nam ostala, smo oddali v lokalno komisijsko trgovino, ostalo smo donirali Karitasu. Je pa dobil dogodek medijsko pozornost: o nas so pisali v lokalnem časniku in govorili na lokalnem radiu, kar nam je pomagalo pri gradnji legitimnosti in prepoznavnosti. Povezovati

smo se začeli z drugimi lokalnimi deležniki, kot so UPI Ljudska univerza, Razvojna agencija Savinja ter Inštitut za hmeljarstvo in pivovarstvo: z UPI smo organizirali dva dobro obiskana dogodka o podnebnih spremembah in trajnostni prehranski politiki; z Razvojno agencijo Savinja smo sodelovali pri prijavi projekta, katerega namen je bil vzpostavitev družabnega prostora, ki ne bi bil potrošniško zaznamovan, njegovo upravljanje bi temeljilo na načelih neposredne demokracije, usmerjen pa bi bil v izobraževanje mladih (prijava žal ni bila uspešna); z Inštitutom za hmeljarstvo in pivovarstvo (in občino) pa smo organizirali predavanje na temo prireditev brez odpadkov in ogled regijskega centra za ravnanje z odpadki. Do razglasitve epidemije smo sodelovali še na veganskih druženjih v Celju, izvedli delavnico za otroke v počitniškem varstvu ter delavnico na Sumo festivalu (ki v nasprotju z imenom ni festival sumo borcev, temveč nekajdnevno taborjenje z različnimi delavnicami za mlade), s pomočjo zavoda Gardenspot distribuirali letake o zmanjšanju količine odpadkov, vzpostavili portal za promocijo lokalnih poslovnih subjektov, ki delujejo po načelih *zero waste*, ter sodelovali pri čistilnih akcijah. Kljub trenutni javnozdravstveni situaciji smo še vedno aktivni na terenu, saj na podeželski tržnici enkrat na mesec organiziramo zelemenjavo.

Na pandemijo smo se odzvali predvsem z informiranjem in osveščanjem prek spleta. Trenutno smo tudi sredi mednarodnega projekta, katerega del je raziskava o turizmu *zero waste* – Žalec je pilotni primer v jadranski regiji. Ta projekt nam je omogočil dostop do programa Erasmus+, kjer se osredinjamo na izobraževanje o odrasti, permakulturi in socialni ekologiji.

Po skoraj dveh letih neformalnega delovanja se nam je ponudila priložnost formalizacije. Predsednica Turističnega društva Žalec, ki je s 125 leti eno najstarejših turističnih društev v državi, je zaznala potencial naših samoorganiziranih akcij in nas povabila k sodelovanju. Po spletu naključij in po zaslugi lastne angažiranosti smo prevzeli funkcije v predsedstvu, upravnem odboru in nadzornem svetu društva. To nam omogoča vzpostavitev formalnejših vezi z občinsko upravo, več finančne neodvisnosti in še tesnejše sodelovanje z lokalnimi deležniki.

Idejna osnova in praksa delovanja

Naš kolektiv, ki temelji na želji in potenciranju lastnih latentnih prizadevanj za utopični svet, deluje nehierarhično in na prostovoljnih temeljih. Približno dvakrat na mesec imamo moderiran sestanek. Obravnavamo točke

dnevnega reda, ki jih lahko predlaga vsak, in se odločimo, katere projekte bomo izpeljali in kako. Oblikuje se okvirni plan, odločimo se, kdo bo prevzel posamezne naloge. Imamo tudi splošno delitev vlog – nekdo skrbi za družbena omrežja, kdo drug za korespondenco med deležniki, spet tretji za organizacijo in promocijo itd. Naredimo seznam pripomočkov, gradiv in kontaktnih oseb ter ustvarimo dogodek, za komunikacijo in usklajevanje pa uporabljamo spletna orodja. Sčasoma smo namreč ugotovili, da je lahko prevelika količina sestankov kontraproduktivna, saj se ujamemo v krog brezmejnega teoretiziranja, niansiranja in predlogov, čeprav je veliko plodnejše, če se kar podamo na teren. Tako hitreje dosežemo konsenz o cilju, načrt pa se izkristalizira med samo dejavnostjo. Naš *modus operandi* je torej nekakšna organizirana spontanost, kar je mogoče zaradi majhnosti in posledične fleksibilnosti kolektiva. Ima pa majhnost tudi slabe strani, predvsem hitro občutimo odsotnost koga izmed nas in delovanje v okrnjeni zasedbi. Takrat se naše aktivnosti prilagodijo in začnemo delovati kot džez bend: improviziramo, si prisluhnemo in si vzamemo čas za razmislek. Tako se melodija kolektivno razvija naprej, četudi se včasih sliši samo osamljen saksofon, spet drugič kakofonija zvokov. Ohranjanje delovanja tudi v teh trenutkih je ključno za napredovanje.

V primeru povečanja števila aktivnih članov in kompleksnejšega delovanja razmišljamo o uporabi zadružne aplikacije, kot je Loomio, ki jo za koordinacijo uporablja tudi krovno telo francoskega gibanja *zero waste*, vsekakor pa bomo poskusili svoje delovanje še naprej utemeljevati na načelu avtonomije posameznika in zadostnem doseganju skupnega konsenza pri procesu soodločanja.

Vsi člani našega malega kolektiva smo z lastnimi projekti tudi osebno angažirani na področju zmanjševanja odpadkov in okoljevarstvene solidarnosti: od posredovanja pri prodaji izdelkov za življenjski slog brez odpadkov in učenja ponovne rabe v vzgojnoizobraževalnih zavodih, prek urejanja drevesnic in čistilnih akcij do obnavljanja starih elektronskih naprav in ponovne predelave sekundarnih materialov, predvsem v kontekstu pridelave hrane (skupnostni vrtovi in akvaponika). O življenjskem slogu z manj odpadki se trudimo ozaveščati tudi svoje bližnje.

Ideja o ustanovitvi kolektiva ZWŽ ni nastala kot reakcija na specifičen ekološki problem ali okolju škodljiv projekt; odpadki so splošen in globalni problem. Seveda podpiramo in se pridružujemo različnim okoljskim bojem, od nasprotovanja sosežigu v Termoelektrarni Šoštanj do aktivne kritike nedavnih protiokoljskih zakonov trenutne vlade. Svoja stališča in opredelitve do aktualnih naravovarstvenih tematik poskušamo karseda jasno artikulirati. Toda v nasprotju z nekaterimi drugimi okoljsko in ekološko usmer-

jenimi društvi je naš cilj bolj usmerjen v vzpostavitev alternativnih, solidar-
nostnih in krožnih oblik ekonomije, vendar za tranzicijo vanje v lokalnem
okolju manjka ključna infrastruktura. Ta je rigidna, neprimerna za prepre-
čevanje nastajanja odpadkov in v rokah velikih podjetij; za vzpostavitev al-
ternativnega ekonomskega modela, ki bi bil tudi trajnosten, regenerativen
in usmerjen v kakovostna delovna mesta za lokalno prebivalstvo, pa bi
morala biti infrastruktura skupnostna in decentralizirana, onkraj paradig-
me zelene rasti, ki jo vodijo kapitalska razmerja. Tako si prizadevamo za
projekte, kot so vzpostavitev pralnice plenjic, kozarcev in druge embalaže
ter vzpostavitev skupnostnega distribucijskega centra za prehrano, v kate-
rem bi uporabljali trajnostno in povratno embalažo. Želimo si tudi knjižnice
reči, majhnih reciklažnih obratov za plastiko, predelovalnic sekundarnega
materiala, omrežja urbanih in ruralnih vrtov itd. Tovrstni ekonomski cikli
so vidnega simboličnega pomena in pomenijo ogroditve za zagon krožnega
gospodarstva na lokalni ravni. Idealno bi bilo, če bi to potekalo v združni
obliki in v zasledovanju cilja dobrega življenja.

Delujemo na podlagi dveh predpostavk: prvič, denarja za svoje dejavnosti
ne bomo dobili – in tudi če bi ga, bi ga gotovo ne bilo toliko, kot bi ga real-
no potrebovali za izvedbo naših zamisli; drugič, splošna populacija ne kaže
velikega interesa za okoljevarstvo. Vzrokov za to je več. Opažamo, da se
posamezniki pogosto ne zavedajo in ne razumejo, kako s svojimi osebnimi
odločitvami vplivajo na okolje in uničujejo življenjski prostor za zanamce.
Toda še pomembnejša je sistemska usmeritev naše družbe, ki je utemel-
jena na potrošniških navadah in kapitalistični, enosmerni ekonomiji, naša
življenja pa so podrejena delovnim procesom, zaradi katerih smo utrjeni
in ki nam jemljejo čas, v katerem bi se lahko aktivno udeleževali v dejav-
nostih in oblikovanju lokalne skupnosti. Ti predpostavki smo vzeli v zakup
pri našem delovanju, zato smo si kljub velikim sanjam zastavili razmeroma
nizke, a dosegljive cilje. Odpadki so kot rdeča nit družbe in narave, nekakš-
na metabolična razpoka v geokemičnem homeostatičnem zemeljskem sis-
temu. Ne glede na politično pripadnost se lahko verjetno vsi strinjamo, da
je odpadkov preprosto preveč. Skladno s tem se poskušamo distancirati od
prevladujoče polarizacije na desnico in levo; bliže nam je dihotomija med
utopijo in distopijo. Na eni strani je svet odrasti, socialne ekologije in krož-
nega gospodarstva, na drugi svet neskončne gospodarske rasti, razkroja
ekosistemov in družbenih vezi ter enosmerne ekonomije z različnimi oden-
ki »zelenega pranja« (*greenwashing*) in neupoštevanja človekovih pravic.

Pri dnevnem delovanju se ves čas gibljemo med idealizmom in pragma-
tičnostjo. Številne ideje, ki jih imamo na sestankih, so zaradi naših ome-
jitev neizvedljive, zato se raje odločamo za manjše projekte. Pomemben

del delovanja je nagovarjanje lokalnih poslovnih subjektov, naj svoje poslovanje organizirajo tako, da bodo spodbujali življenje brez odpadkov. Nekaj pozivov je že padlo na plodna tla: lokalna trgovina je uredila rinfuzo ter dozirnike za prehranske in higienske izdelke, manjši hostel v okolici pa se zanima za tranzicijo v poslovanje *zero waste*. Svoje sosede in ostale člane skupnosti spodbujamo in jim pomagamo s promoviranjem dobrih praks, kot je uporaba sekundarnega materiala za gojenje hrane. Delujemo v prid opolnomočenja in anticipacije v kontekstu prihodnjih izzivov lokalne skupnosti, brez bega iz realnosti v izolirane svetove, ter pri tem upoštevamo okoljske, družbene in časovne danosti.

Potenciali, možnosti in omejitve delovanja

In kako lahko kot posamezniki pripomoremo k prvim korakom za prehod v družbo brez odpadkov? Odgovornim v svojih občinah lahko predlagamo pridružitve omrežju občin *zero waste*, ki ga vodijo Ekologi brez meja, ali mreži Skupnostno upravljanje z življenjskimi viri, ki jo vodi društvo Umanotera. Ti mreži ponujata programsko osnovo, platformo in legitimnost za nadaljnje delovanje v smeri vzpostavljanja družbe brez odpadkov. Povežite se s somišljeniki, prijatelji in neznanci ter skupaj ustvarite afinitetno skupino z jasnim ciljem. Da bi ga dosegli, ni nujna formalna, kompleksna struktura, pomembno pa je, da imate močno voljo in delujete kontinuirano. Obveščanje splošne javnosti lahko posameznike spodbudi k aktivnemu skupnostnemu grajenju zaželenih prihodnosti – in ko se to zgodi, je zadovoljstvo res veliko. V ZWŽ smo na poti grajenja solidarnosti z naravo in družbo spoznali številne čudovite ljudi in sklenili mnoga prijateljstva.

Smiselno je povezovanje z relevantnimi lokalnimi deležniki, ustanovami, ki lahko priskrbijo prostor za izvajanje aktivnosti in imajo aktivno članstvo, prek katerega lahko prenašajo znanje in gradijo na prepoznavnosti ideje. Transdisciplinarni, povezovalni, globalni pristop, ki ne zasleduje dobička, potencira solidarnostna prizadevanja, blagodejno vpliva na razreševanje osebnih konfliktov, omogoča refleksijo in odpira pot iskanju skupnega ime-novalca z deležniki. Zagon nam daje tudi učenje na napakah.

Zaradi prostovoljnosti in nesistemskega pristopa pa ima takšen model tudi omejitve. Neučinkovit je predvsem pri doseganju večjih, sistemskih sprememb, ko je za spreminjanje življenjskega sloga in navad potrebna tudi intervencija državnega aparata. Vzemimo primer plastičnih vrečk za enkratno uporabo: veliko učinkovitejša kot informiranje in ozaveščanje

posameznikov, naj spremenijo svoje navade, je prepoved uporabe in proizvodnje plastičnih vrečk za poslovne subjekte – kar pa lahko stori zgolj tisti z zakonodajno močjo.

Za konec

Od začetka se zavedamo omejitev, pa tudi prednosti, ki jih prinašata majhnost in neformalnost našega kolektiva. Trudimo se, da bi čim širši krog prebivalstva ozavestili o škodljivosti odpadkov in dosegli miselni preskok, zaradi katerega bi bili pripravljene spremeniti življenjski slog. Pri tem izhajamo iz zavračanja dualizma med človekom in naravo; človek je sestavni del narave, zato je neetično, da jo uničuje. Z malimi vsakodnevnimi dejanji lahko kot teritorialno umeščen lokalni kolektiv, ki je le eden od številnih takšnih kolektivov po vsem svetu, pripomoremo h gradnji utopije.

Če želimo ohraniti vsaj trenutni bivanjski standard, bomo morali močno poseči v mehanizme, na katerih temeljijo naša življenja. ZWŽ je poskus, kako ljudem približati to dejstvo in jim pokazati, da štejejo že majhne spremembe. S pomočjo koncepta brez odpadkov ali krožnega gospodarstva želimo ljudem približati mirno tranzicijo v ekološko benigno, sočloveku in nečloveškemu življenjem prijazen ekonomski sistem, podkrepjen z učinkovitim prenosom dobrih praks in znanj. V primeru neuspeha podobnih tranzicijskih pobud se zaradi ekosistemskih pritiskov, še povečane neenakosti in stopnjevanja distopičnih oblik sobivanja nasilna revolucija zdi malodane neizogibna.

Odpiralci Pandorine skrinjice ali poskus pisanja zgodovine okoljskih gibanj v Sloveniji

Abstract

Opening Pandora's Box: An Attempt at Writing a History of Slovenian Environmental Movements

The author outlines a history of environmental movements in the last decade of Yugoslavia through a narrative influenced by personal experiences. In the 1980s, several initiatives took stances against industrialization, warned about pollution and opened the question of energy production and provision (with a special emphasis on nuclear power). Environmental movements also played an important role in the processes of democratization and the development of political culture.

Keywords: power industry, nuclear power, industry, politics, Association of Socialist Youth of Slovenia (Zveza socialistične mladine Slovenije – ZSMS)

Andrej Klemenc is a former editor at the Journal for the Critique of Science, Imagination, and New Anthropology. For decades, he has been involved in environmental struggles, and has worked as a project manager in the fields of sustainable energetics and mobility (andrej.drklima@gmail.com).

Povzetek

Avtor prispevka skozi osebno pripoved piše zgodovino dela okoljskih gibanj v zadnjem desetletju Jugoslavije. V 80. letih so se pojavile predvsem mladinske pobude, ki so nasprotovale industrializaciji, opozarjale na onesaženje ter odprle vprašanje proizvodnje in preskrbe z električno energijo, s posebnim poudarkom na jedrski energiji. Okoljska gibanja so igrala pomembno vlogo tudi v procesih demokratizacije in pri razvoju politične kulture.

Ključne besede: energetika, jedrska energija, industrija, politika, ZSMS

Andrej Klemenc je nekdanji urednik Časopisa za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo, dolgoletni okoljski aktivist ter vodja projektov na področjih trajnostne energetike in trajnostne mobilnosti (andrej.drklima@gmail.com).

Formacija

Rojen sem leta 1963 v Celju. Prvo desetletje svojega življenja sem preživel v tem industrijskem mestecu. Spomnim se, da je bil zaradi izpustov strupenih onesnaževal zraka iz celjske cinkarne v mestu zrak večkrat tako onesnažen, da ni bilo mogoče sušiti perila. Reka Voglajna je bila industrijska odplaka, vegetacija na obronkih hriba, na katerem stoji Celjski grad, pa vidno prizadeta zaradi kislega dežja. Čeprav je bila mama otroška zdravnica, zaposlena v celjski bolnišnici, se spomnim le, da se je v družinskem krogu govorilo o slabem zraku in njegovi škodljivosti za otroke, ne spomnim pa se, da bi v krogu družinskih prijateljev ali v šoli govorili o tem kot o okoljskem problemu. Onesnaženje je bilo dojet kot naravno stanje industrijske družbe; vsak, ki bi širjenje tega modela razvoja postavil pod vprašaj, bi bil verjetno dojet kot razredni sovražnik. V družbi je bil takrat dovoljen le, če se izrazim skladno s klasifikacijo diskurzov Johna Dryzeka, »prometejski diskurz«.

Za razliko od moje generacije, za katero je bil govor o razrednem sovražniku le diskurzivna praksa vzgojno-izobraževalnega procesa, sta generaciji mojih starih staršev in staršev še kako dobro pomnili realne učinke in posledice tega diskurza za tiste, ki so bili dejansko prepoznani kot razredni sovražniki. Moj ded po materini strani, ki je spadal v krog krščanskih socialistov in je imel za sabo tudi kratko medvojno partizansko avanturo, je na primer po drugi svetovni vojni izrekel pomisleke proti temu, da bi porušili stavbo nemškega Kulturbunda; predlagal je, naj ji raje odvzamejo simbole nemškutarstva in nacizma ter jo namenijo za ljudsko »kulturo in prosveto«. To se je pozneje tudi zgodilo, a ga je zaradi nasprotovanja uradni liniji nekaj časa zasliševala in nadlegovala UDBA, da bi mu tako dali vedeti, da je treba predloge »ljudske oblasti« sprejeti brez pomislekov. Huje se je godilo mojemu očetu; njegov oče, podpornik OF, je padel kot talec, a je bil moj oče kot najstnik po vojni na montiranem procesu kronska priča proti svoji materi, z bratom dvojčkom pa sta morala vsak dan pouka stopiti pred razred, kjer ju je učiteljica imenovala za »sinova izdajalcev slovenskega naroda«, čeprav sta sočasno po ustreljenem očetu prejemale borčevsko pokojnino. S tem sem bil seznanjen le bežno, vse dokler ni bila stara mama nekaj let po osamosvojitvi Slovenije dovolj gotova, da se rdeči teror ne bo vrnil, in mi je zaupala podrobnosti.

Čeprav je bilo povojno dogajanje vir nerazrešenih družinskih travm, je imel molk o njem tudi dobre posledice. Če namreč tega terorja ne bi dojemal le kot neotipljive groze iz pripovedke, si kot študent in »ekolog« oziroma »ekološki aktivist«, kakor so me imenovali mediji, verjetno ne bi drznil tako brezskrbno in optimistično lotiti organiziranja okoljskih protestov, čeprav je

bilo mogoče slutiti, da splošna skrb za okolje takrat ni bila več v nasprotju z uradno politično linijo. Po drugi strani pa sem se šele potem, ko sem sredi 90. let izvedel vse grozljive podrobnosti družinske zgodovine, začel resno zavedati pomena človekovih pravic, civilnih svoboščin in pravne države kot pogoja možnosti uspešnih prizadevanj in bojov za okolje. Zato soglašam z Robin Eckersley, da je liberalna država predpogoj tako socialne kot okoljske države.

Sredi mojega osnovnošolskega izobraževanja smo se preselili v Radomlje, idilično podeželsko vas med Domžalami in Kamnikom, ki se je v tistem obdobju zečela spreminjati v podeželsko spalno naselje (kar k sreči nikoli ni dokončno postala). Čeprav sem torej prva leta življenja preživel v močno onesnaženem Celju, kjer smo se igrali na še bolj onesnaženih igriščih, je moj intimni naravovarstveni spomin vezan na to poznejše obdobje. Na obrobju naselja je bila ob Kamniški Bistrici gozdna zaplata in nekako sredi nje je izstopal mogočen iglavec. To je bil prostor mojega (pred)pubertetniškega bega in iskanja, prostor, kjer sem našel mir. Potem pa so gozd zaradi širjenja lokalne papirnice v veliki meri posekali in padel je tudi tisti mogočni iglavec. Reagiralo sem s patetičnim spisom o uničenju gozda, ki ga je učiteljica slovenščine pripoznala za dovolj kakovostnega, da je bil objavljen v šolskem glasilu. Morda je bila ta literarna izpoved osamljenega, vase dvomečega, precej zafrustriranega in nesrečno zaljubljenega, sicer kulturno in družbeno-politično zelo aktivnega pionirja moj prvi »okoljevarstveni angažma«.

Za koncept varstva okolja sem prvič slišal v gimnaziji, ki sem jo obiskoval v Kamniku. Kot predsednik gimnazijske mladinske organizacije sem imel dolžnost svoje sošolce motivirati, da so ob dnevu Zemlje¹ pobirali smeti ob bregovih v betonsko korito ujete Kamniške Bistrice, ki je – razen ob močnem dežju, ko je narasla – zaudarjala po odplakah iz klavnice in industrijskih obratov, posebej usnjenih. To je bilo konec 70. let, ko je Slovenija kot prva med jugoslovanskimi republikami že imela svoj »sekretariat za varstvo okolja«, v povojih pa je bila tudi prva okoljevarstvena zakonodaja. Pozneje sem dojel, da je bila to posledica že leta 1972 organizirane Stockholmske konference, ki velja za prvi globalni okoljski vrh. A vendarle: Slovenija si je prizadevala, da bi vsaj simbolno sledila tistemu delu sveta, ki se je začel spraševati o posledicah industrializacije.

¹ Takrat sta bila dan Zemlje (22. april, razglašen leta 1970) in svetovni dan varstva okolja (5. junij, razglašen leta 1974) tako rekoč sinonima in v pogovornem jeziku smo govorili o »dnevu okolja« oziroma »dnevu varstva okolja«. Dejstvo, da so bile v šolah čistilne akcije na dan Zemlje, govorilo pa se je o dnevu varstva okolja, gre morebiti pripisati temu, da je prvi izum takrat še zelo sumljive ameriške demokracije (in za generacijo utemeljiteljev socialistične oblasti prav tako sumljive generacije otrok cvetja), drugi pa je – sicer z dvoletno zamudo – izhajal iz Stockholmske konference. 5. junij ni bil najprimernejši datum za šolske čistilne akcije tudi zaradi bližajočega se zaključka šolskega leta in že bujnega rastlinja. Tako se je dan Zemlje preoblekel v »dan okolja«.

Čeprav sem bil kot predsednik gimnazijske mladinske organizacije in član uredništva lokalnega mladinskega glasila obveščen o namerah oziroma gradnji sistema za čiščenje industrijskih in komunalnih odplak občin Domžale in Kamnik, nam nihče ni niti z besedo omenil problema uničenja rečnega in obrečnega prostora ter življenja v reki, ob kateri smo pobirali papirno in plastično embalažo, niti se v šoli ni govorilo o čistilnih napravah ali sistemih za čiščenje vode. Tudi o problemu odpadne embalaže in odlaganja odpadkov ni bilo besede. Pravzaprav okoljevarstveni diskurz, kakršenkoli že, sploh ni obstajal. Imeli smo le »akcije«, s katerimi smo potrjevali pravilno usmerjenost režima. Mi, mularija, ki nas je že prevzel »punk rock«, smo pač oddelali svoje. Toda punk nam je tudi omogočil javno in telesno manifestacijo svojega nezadovoljstva s sicer varnim in predvidljivim svetom, ki pa ga je zaznamovala paternalistična mikro- in makrofizika oblasti.² Verjetno brez tega ne bi bilo niti poznejših »okoljskih bojev«, ki so od začetka 80. let začeli javno postavljati pod vprašaj paradigmo širjenja težke industrije z vidika uničevanja narave, okolja in krajine.

Vsaka osebna zgodovina ima tudi diskontinuitete in prelome. Zame je bilo služenje vojaškega roka v JLA pomembno zaradi dvojega. Prvič, takrat sem se zavedel, da sem kulturno in politično nekaj drugega od uradne podobe jugoslovanstva, čeprav se identificiram kot Jugoslovan; da me s pripadniki drugih narodov družijo predvsem glasba: Pankrti, Lublanski psi, Lačni Franc, Prljavo kazališče, Azra, Film, Parafi, VIS Idoli, Ekatarina Velika, Šarlo Akrobata in druge skupine z urbane, partikularno obarvane novovalovske scene, ki je enoten prostor kulturne izmenjave ustvarjala prav skozi razlike. In drugič, zavedel sem se, da imam ne glede na razlike v kulturnih idiomih in okusih z ostalimi pripadniki slovenske narodnosti na ravni dožemanja vojaške mikrofizike oblasti in reakcij na vojaški drill več skupnega, kot sem si bil pripravljen priznati. Med izvajanjem popoldanske »političke nastave« sem nekajkrat omenil »pluralizem samoupravnih interesov« ter »pravico delovnih ljudi in občanov do konkretne kritike in drugačnih predlogov rešitev, kot jih predlagajo funkcionarji«; seveda sem se zaradi tega soočal z mrkimi pogledi in zoprnimi vprašanji oficirskih izvajalcev ideološko-politične vzgoje. Iz vojske sem pri dobrih devetnajstih letih prišel s spoznanjem, da je Jugoslavija socialno in kulturno veliko bolj raznovrstna, kot so nam jo predstavljali v šoli, in da obstajajo zelo različna, celo nasprotujoča si tolmačenja o tem, kaj je »socialistično samoupravljanje«. Začel sem s študijem na Fakulteti za družbene vede oziroma takratni Fakulteti za sociologijo, politične vede in novinarstvo ter se kmalu tudi preselil v Ljubljano, kjer sem se počasi vključil v študentsko družbeno-politično življenje. Zaradi filozofskega eseja

2 Ali kot so v komadu *Lepi in prazni* peli Pankrti: »Sami starci, hočete kopije vas!«

o okolju, k pisanju katerega me je spodbudil profesor dr. Leo Šešerko, sem pristal v uredništvu ČKZ.³

Kmalu sem kot »mlad perspektiven kader« postal član »delovne skupine za ekološko in mirovno gibanje« pri Republiški konferenci Zveze socialistične mladine Slovenije (ZSMS). Ta si je takrat začela izposojati parole, videz in diskurzivne elemente zahodnonemških levičarskih okoljskih in mirovnih gibanj, ki so leta 1979 politično kulminirala v stranko zelenih, s katero se je v Zvezni republiki Nemčiji simbolno in dejansko končalo obdobje povojnega dvovladja dveh velikih povojnih strank, zavezanih paradigmi na gospodarski rasti temelječe socialne države. Z zelenimi se je v zahodnoevropskem političnem prostoru prvič politično legitimiral diskurz rizične družbe, ki se je v političnih praksah prepletal z diskurzoma meja rasti in ekološke modernizacije, pozneje pa z diskurzom trajnostnega razvoja.

80. leta: upor industrializaciji in premišljanje energetske politike

ZSMS se je tako v začetku 80. let uprla širjenju težke industrije v Sloveniji, konkretnije, širjenju proizvodnje jekla v slovenskih železarnah ter proizvodnje glinice in aluminija v Kidričevem. Izobražena mladina je bila vse bližje zahodnim življenjskim slogom in ambicijam, tako da v tovrstnem razvoju ni videla perspektive. V infrastrukturnih in gospodarskih investicijah je prepoznava nadvlado »birokratske frakcije kapitala« nad »tehnokratsko«, ki je obetala učinkovitejšo alokacijo kapitala in s tem povečanje dodane vrednosti ob enakih ali zmanjšanih vložkih dela, energije in materiala v produkcijo.⁴ V ozadju nadvlade birokracije pa je bila partija, ki je prek svoje transmissijske mreže Socialistične zveze delovnega ljudstva (SZDL) obvladovala vsa ključna kadrovska vozlišča gospodarskih, družbeno-političnih in kulturnih omrežij.

3 Pozneje sem spoznal, da je bila moja vključitev v uredništvo povezana tudi s takratnimi sektaškimi obračuni o »teoretski pravovernosti«, zaradi katerih so uredništvo zapustili nekateri dotedanji uredniki.

4 To je tudi ključno sporočilo knjige *Delo in kapital v SFRJ* I. Bavčarja, S. Kirna in B. Korsike, ki so bili teoretski utemeljitelji oziroma ideologi politične države ZSMS v prvi polovici 80. let prejšnjega stoletja. Delo je sicer ostalo zamejeno v okvire politične ekonomije in reducirano na ekonomsko funkcijo, pred partijskim očitkom, da je apologija tehnokracije, pa so se avtorji branili s sofizmom »smo za tehnokracijo, čeprav seveda samo negativno« (ker bo ta z zaostrovanjem nasprotij blagovne produkcije prej privedla do njenega preseganja oziroma heglovske ukinitve).

Usmerjanje nacionalne akumulacije kapitala v težko industrijo je bilo ob znanih republiških monopolih nad dobavo električne energije v jugoslovanskem elektroenergetskem sistemu mogoče samo ob znatnem povečanju proizvodnje električne energije v Sloveniji. Tako se je pokazalo, da je jedrska elektrarna v Krškem, ki je prav takrat začela s poskusnim obratovanjem in je bila promovirana kot znanilec tehnološke modernizacije celotnega gospodarstva, dejansko v funkciji regresivnega širjenja težke industrije. Kot kompenzacijo za nemoč strukturne integracije države, ki po smrti Josipa Broza Tita ni imela več mehanizmov za sprejemanje ključnih političnih in gospodarskih odločitev, je zvezna administracija v Beogradu sredi 80. let poskušala oblikovati skupne izobraževalne programe in politike razvoja tistih visokih tehnologij, katerih visoke stroške razvoja bi bilo mogoče legitimirati hkrati nasproti in v sozvočju z velikim finančnim apetitom vojske. Jugoslovanski jedrski program – izgradnja dvajsetih jedrskih elektrarn do leta 2020 – naj bi bil eno od tehnoloških orodij za rešitev gordijskih vozlov nedorečenih in nasprotij polnih jugoslovanskih energetske, tehnoloških in vojaških politik, Jugoslavija pa bi, tudi s podporo Evropske gospodarske skupnosti (predhodnice EU), postala izvoznica električne energije v zahodno Evropo.

Toda pogoja možnosti za razvoj jedrskega programa sta bila centralizirano odločanje in najemanje poceni kreditov. Na obeh ravneh so nastopile težave. Tako rekoč čez noč je Mednarodni denarni sklad spremenil svojo politiko, tako da ni bilo le nemogoče dobiti novih poceni posojil, temveč so že obstoječa postala neznosno breme.⁵ Po drugi strani pa slovensko in hrvaško politično vodstvo nista pristali na to, da bi vajeti energetske politike, ki je temeljila na oskrbi z električno energijo iz velikih centraliziranih objektov, prevzela zvezna vlada, na katero bi lahko imele odločilen vpliv republike, ki so bile zavezane nadaljevanju klasične industrializacije ter dozvetnejše za sodelovanje s Sovjetsko zvezo na jedrskem področju.

Iz nasprotovanja težki industrializaciji Slovenije, ki ga je vse bolj javno artikuliralo takratno vodstvo ZSMS, fascinacije nad novimi oblikami

⁵ Mednarodni denarni sklad je leta 1984, potem ko so ZDA čez noč dvignile vrednost dolarja, zaostрил svojo politiko do kreditomalk in od njih zahteval strogo spoštovanje kreditnih obveznosti, kar je posledično pomenilo omejitve nadaljnega zadolževanja in javne porabe. Ker je razvoj SFRJ v veliki meri temeljil prav na poceni kreditih ter možnosti njihovega nenehnega reprogramiranja, je večini ekonomistov SFRJ postalo jasno, da je s tem ogrožen razvojni model države oziroma da je konec Jugoslavije, v kateri so nasprotja med razvitimi in nerazvitimi ter posledice politično neučinkovite alokacije kapitala blažili z najemanjem kreditov na mednarodnih finančnih trgih. Študentski časopis Tribuna, kjer sem bil takrat član uredništva, je natisnil osmrtnico Jugoslaviji. Objava je povzročila precej hude krvi v politiki in zahtev po obračunu z uredništvom. Obrambi je na sodišču uspelo dokazati, da ni šlo za blatenje časti in imena države, saj Jugoslavija z besedo ni bila nikjer omenjena niti niso bili uporabljeni njeni simboli (grb in zastava), temveč zgolj zemljepisni prikaz države. Takratni odgovorni urednik Iztok Hasan Vilić je pod bremenom pogojne kazni preventivno odstopil in člani uredništva so za v. d. odgovornega urednika izbrali mene.

političnega udejstvovanja nemških zelenih, ki so prinašale tudi nove politične vsebine in koncepte, ter seznanjanja s tehničnimi vidiki energetskih naprav in sistemov ter njihovim zgodovinskim razvojem je raslo moje zanimanje za energetske politike. Stike z mano kot predstavnikom sicer zgolj na teoretsko-diskurzivni ravni obstoječega novega družbenega gibanja, ki problematizira uporabo jedrske energije tudi v miroljubne namene, so vzpostavili predstavniki koroške protijedrske iniciative AntiAtomKärnten s sedežem v Celovcu ter zeleni iz Furlanije-Juljske krajine. Tako smo v Ljubljani pod tiho politično zaščito ZSMS še pred katastrofo v Černobilu organizirali demonstracije proti jedrski energiji, ki se jih, razen organizatorjev, ni udeležil skoraj nihče, so jih pa kljub temu opazili in omenili osrednji mediji. Slovenski politični vrh je s tem, da demonstracij ni preprečil in da so o njih poročali osrednji mediji, v Beograd poslal sporočilo, da Slovenija ostaja zavezana svoji odprtosti do zahoda in da zavrača jugoslovanski jedrski program, domači in svetovni javnosti pa dal znak, da ne bo preganjal civilnih pobud, ki bodo tudi z zbiranjem in protesti na javnih mestih problematizirale rešitve oblasti, dokler ne bodo pod vprašaj postavljale samega sistema.

S tem se je odprla prva od Pandorinih skrinjic, ki so se zaprle po drugi svetovni vojni. V njej ni bilo nobenih pretresljivih okostnjakov žrtev iz preteklosti, temveč precej abstraktni strahovi ekološkega preživetja sedanjih in prihodnjih generacij. Čeprav je število okoljskih protestov postopoma naraščalo in je na demonstracijah ob prvi obletnici černobilske katastrofe mimo sedeža skupščine že korakala pisana mala četica demonstrantov z mednarodno udeležbo, pa z izjemo velenjskega protijedrskega mitinga težko govorimo o množičnih protestih. Ljudje, ki jih je industrijsko onesnaževanje neposredno najbolj pestilo, mu niso upali javno nasprotovati ali celo protestirati – deloma zato, ker so se bali za svoja delovna mesta oziroma delovna mesta sorodnikov in znancev, deloma pa zato, ker so vedeli, da si bodo lokalni veljaki dobro zapomnili morebitne protestnike, ki utegnejo v svojih lokalnih okoljih utrpeli resne posledice.

Začele so se tudi prve javne tribune na temo okoljskih posledic in razvojnih zablod energetske politike, ki je z gradnjo vedno večjih elektrarn zgolj poskušala slediti nenasitni lakoti gospodarstva po vse več energije, pri čemer so bili njeni največji potrošniki nagrajeni z nižjo ceno, vsi stroški razvoja infrastrukture in gradnje elektroenergetskih objektov pa so bili podružbljeni. Konec leta 1985 je uredništvo ČKZ sprejelo sklep, da organizira okroglo mizo o jedrski energiji, v zvezi s katero smo pri Tribuni že pred tem poskrbeli za prevod več kritičnih člankov z nemškega govornega področja, v nadaljevanjih pa smo objavili tudi prevod večjega dela, takratne uspešnice

Holgarja Strohma *Miroljubno v katastrofo*,⁶ ki je v ospredje postavila povezavo med jedrsko energijo in nadaljevanjem industrijske paradigme razvoja z vsemi posledicami onesnaženja okolja. Na okrogli mizi smo poleg nekaterih vidnih strokovnjakov iz Slovenije in Hrvaške, ki so javno nasprotovali jugoslovanskemu jedrskemu programu, povabili tudi takrat javno najbolj izpostavljenega nemškega kritika jedrske energije, nekdanjega vodjo razvoja nemškega jedrskega programa Klaus Traubeja, ter nekaj protijedrsko usmerjenih družboslovcev iz Združenega kraljestva. Dva meseca pozneje, v trenutku, ko sem pisal uvod v avtorizirano besedilo z okrogle mize, ki je izšlo kot redna izdaja ČKZ, se je zgodila katastrofa v Černobilu. Protijedrsko razpoloženje je tudi kot znamenje naraščajočega dvoma v socializem, tako v tujini kot doma, dobilo krila.

Zvezek ČKZ *Jedrske elektrarne – da ali ne?* sicer ni postal prodajna uspešnica. Tematika se je preselila v osrednje medije, ZSMS je prevzela pobudo za Zakon o moratoriju na gradnjo jedrskih elektrarn v SFRJ in postalo je jasno, da v Jugoslaviji ni več sile, ki bi lahko mimo odprte javne razprave uzakonila gradnjo jedrskih elektrarn in zagotavljanje sredstev zanje. Jugoslovanski jedrski program je bil mrtev že nekaj let pred tem, ko se je s pohodom Slobodana Miloševića na oblast začela smrtna agonija SFRJ. Toda ob tem so se v Ljubljani, Zagrebu in Beogradu začeli pojavljati zametki družbenih ekoloških gibanj, ki so obetali, da lahko ustvarijo drugačno skupno areno javne politike, v kateri bo prostor tako za tematizacijo okoljskih tveganj kot za uveljavitev liberalnih postulatov politike kot pogoja možnosti kakršnegakoli kritičnega političnega diskurza.⁷

6 Da je knjiga aktualna še danes, dokazuje po njej leta 2012 posneti dokumentarni film, ki si ga lahko ogledate na povezavi: https://www.youtube.com/watch?v=jC38B3oc_SQ.

7 V Zagrebu je nastalo društvo Zelena akcija, v Srbiji pa je bila kritika prisotna v beograjski reviji NIN. Srbski promotor uporabe energije sončnega sevanja in jedrski strokovnjak B. Lalović, ki je bil v veliko oporo piscu kritičnih člankov D. Jovanoviću, je nasprotovanje jedrski energiji plačal z življenjem. Če je v Sloveniji takratno politično vodstvo protijedrsko razpoloženje v javnosti znalo tiho in modro podpreti ter instrumentalizirati v svojih prizadevanjih za ohranitev politične avtonomije Slovenije, je bilo v Srbiji hitro uporabljeno za nacionalno obarvani populizem. Beograjska televizija je v oddaji na temo jugoslovanske energetske politike v elitnem terminu gledalce pozvala, naj med oddajo izključijo vse nepotrebne porabnike energije, oddajo pa zaključila z ugotovitvijo, da so »gledalci dokazali, da je mogoče varčevati z energijo in da se z varčevanjem z energijo in uporabo srbskega premoga na Kosovu lahko rešijo problemi z oskrbo z električno energijo na državni ravni«. Takrat so na Kosovu že več let potekala avtoritarna posredovanja represivnih organov nad albanskimi protestniki, ki so zahtevali večjo avtonomijo za to pokrajino; tako poudarek o »srbskem premogu na Kosovu« ni bil naključje. (»Šta će nama nuklearne elektrarne kad imamo srpski ugalj na Kosovu.«) V SFRJ ni bila mogoča razprava o katerikoli politiki, ki ne bi bila obremenjena z nacionalističnim diskurzom. N. Popov, eden od starost sociologije na območju nekdanje Jugoslavije, je menil, da ima od vseh »novih družbenih gibanj« (ekološko, mirovno, feministično) zaradi kulturne pogojenosti prostora samo ekološko potencial, da preseže nacionalizem in se razvije v celotni državi. Konec 80. let je N. Zakošek na Svobodni univerzi v Berlinu kot podiplomski študent zasnoval dispozicijo doktorske disertacije, ki je temeljila na tej podmeni in v kateri je želel

Dve generaciji, dve izhodišči

Sočasno s svojim angažmajem nasprotovanja jugoslovanskemu jedrskemu programu sem se kot član izvršnega odbora Zveze društev za varstvo okolja Slovenije (ZDVOS) seznanil tako z vplivi energetike na okolje (kmalu je poleg tveganj, povezanih z jedrsko energijo, v ospredje stopila problematika kislega dežja) kot tudi z vplivi industrijskega kmetijstva in kemične industrije ter dobival vse širšo sliko o stanju okolja v Sloveniji. Omenjena organizacija je bila ustanovljena v drugi polovici 70. let in je temeljila na lokalnih društvih, ki so delovala v večini takratnih občin (v tistem času je bilo v Sloveniji 60 občin, ki so bile opredeljene kot temelj lokalne samouprave ter so imele poleg političnih tudi upravne in razvojno-gospodarske funkcije). Krovno organizacijo je obvladovala mreža starejših članov, pripadnikov partizanske generacije, ki so izhajali iz povojne politične in kulturne elite ali so bili tako ali drugače povezani z njo. Večina je imela za sabo partizansko izkušnjo in kljub bolečim razočaranjem nad revolucionarnim povojnim terorjem, pri katerem so imeli nekateri celo aktivno vlogo, neomajno vero v socializem oziroma »samoupravni socializem«. Iskreno so verjeli, da so pereči problemi industrijskega onesnaženja posledica po eni strani še ne dovolj razvitega gospodarstva oziroma »materialne baze«, po drugi strani pa slabe obveščenosti ključnih gospodarstvenikov in politikov o okoljskih posledicah ter dolgoročni škodi za ljudi in naravo. Prepričani so bili, da bodo s svojim znanjem in ugledom pri pristojnih dosegli vsaj zmanjšanje, če že ne odpravo okoljske škode. Z vsem srcem so se zavzemali za varstvo narave oziroma preprečevanje agresivnih infrastrukturnih in gospodarskih posegov, ki bi trajno spremenili značilne krajine, naravne vrednote in spomenike. Okolje in narava sta bila po njihovem mnenju ogrožena zaradi pohlepa človeka kot takega ter zaradi o okoljskih posledicah pomanjkljivo izobraženih in/ali informiranih odločevalcev. Zanje je bil svet manihejsko razdeljen na kapitalizem, v katerem zaradi gonje po dobičku za okolje in naravo ni nobenega upanja, ter na socializem, ki bo zlasti v jugoslovanski samoupravni inačici nekoč postal tako zrel, da bo odpravil uničevanje okolja ter ohranil krajino in bistvene naravne vrednote. Rešitev so videli predvsem v strožji in bolj striktno izvajani zakonodaji s področja varstva okolja ter v preprečevanju razvoja potrošniške družbe.

analizirati potencial protijedrskih gibanj v SFRJ za vzpostavitev arene energetske politike, ki je ne bi obvladovala republiška partijska vodstva in največja energetska podjetja, temveč bi v njej prevladovali nastajajoči akterji ekološke modernizacije energetske politike. Zaradi krvavega razpada SFRJ koraki naprej od dispozicije niso bili več mogoči oziroma smiselni.

Med ZDVOS in ZSMS je bil očiten generacijski razkol, če uporabim v zgodovino pisju tako modno besedo. Šlo je za razliko med generacijo partizanov in generacijo njihovih vnukov, torej za zelo različne življenjske svetove. Prva generacija je na partizanski boj in povojno revolucionarno obdobje sicer gledala z razočaranjem in nostalgijo, vendar je bil to zanjo izvorni mit, druga pa je hotela usodni zaznamovanosti s tem mitom pobegniti – ne z neposrednim nasprotovanjem, temveč prej z njegovo razgradnjo skozi parodijo in negacijo. Starci, »ki so hoteli ustvariti kopije samih sebe« (glej opombo št. 2), so kljub temu, da so njihova omrežja še obvladovala ključna mesta odločanja, predvsem na neformalni ravni, izgubili energijo in zanos, pa tudi avtoriteto in nasilje boga očeta, ki je ustvaril svet. Izgubili so iluzijo, da so subjekt, ki izreka zgodovino. To niso bili vase in v svoj prav absolutno prepričani gospodarji. Bili so babice in dedki, do katerih smo čutili spoštovanje, ne pa strahospoštovanja. In vedeli smo, da gre svet drugo pot, njihova pa se hitro izteka. Zaradi tega razkola v razmerju do izvirnega mita ni moglo priti do pragmatičnega sodelovanja. Oni so bili boj za socializem s človeškim obrazom, samoupravni socializem, nedotakljivost slovenskega jezika in kulture, neomadeževanost očetovskih figur naroda in seveda večni boj proti Drugim. Za nas pa so bili to – laibachovsko rečeno – »Sami tuji boji! Mi pa hočemo biti svoji!«.

A šlo je še za nekaj več kot zgolj za generacijski razkol: za različno razumevanje naše vloge. Za aktivne v ZSMS je bila pomembna sama možnost boja, možnost udeleženosti v politiki kot igri moči. Njegov aktivizem se je napajal s konkretnimi okoljskimi problemi ter hkrati preizkušal meje dopuščanja svobode izražanja in delovanja znotraj samoupravnega socializma v Sloveniji. V ZDVOS so po drugi strani dajali večji poudarek na sodelovanju v politiki na osnovi ekspertize, dostopa do informacij in zmožnosti za njihovo interpretacijo, temelječo na naravoslovni vednosti. Večina članov se je bala, da bi si s preveliko povezanostjo z aktivizmom, ki izhaja iz konkretnih okoljskih problemov, pri povzročanju katerih sodelujejo konkretni odločevalci, nakopala težave – ne le zaradi nasprotovanja politično vplivnim posameznikom, temveč zaradi možnosti obtožbe, da delujejo proti končnemu cilju zgodovinskega razvoja, se pravi proti komunizmu kot razrešitvi (vseh protislovij) razredne družbe. Okoljsko ozaveščeni strokovnjaki so sicer v strokovnih krogih opozarjali na okoljske probleme ter informacije posredovali novinarjem in aktivistom, vendar so, z izjemami,⁸ hoteli ostati anonimni oziroma se niso hoteli izpostavljati in »se ukvarjati s politiko«, tudi če je šlo za varstvo okolja.

8 Ena od takšnih izjem je bil lani preminuli dr. Mihael Gabriel Tomšič, ki je že sredi 80. let javno in argumentirano nasprotoval enostavnemu enačenju energetske politike z gradnjo elektrarn, zagotavljanju subvencij za pridobivanje premoga ter prizadevanjem za zanesljivo oskrbo z nafto in njenimi derivati. Kot strokovnjak za jedrsko varnost je že pred nesrečo v Černobilu aprila 1986 javno nasprotoval gradnji druge slovensko-hrvaške jedrske elektrarne in jugoslovanskemu jedrskemu programu ter se zavzemal za učinkovito rabo obnovljivih virov energije. Na podlagi svojega strokovnega znanja je razvil načelno in radikalno kritiko zgrešene energetske in razvojne politike.

V tistem času »ekologija« v praktičnem smislu ni bila zares interdisciplinarno vedenje o okolju, ki si angažirano prizadeva, da bi zmanjšalo negativne vplive antropogenih sistemov na ekosistem. Prej je šlo za napaberkovano znanje, na katerem sta temeljila opozarjanje na anomalije industrijskega in prostorskega razvoja ter teoretiziranje o grešni naravi človeka in/ali strukturnih protislovljivih kapitalizma kot izvora okoljske krize. Verjetno najboljši primer te mentalitete in držbe je leta 1982 izdana knjiga Mire Ružič⁹ *Biti ali ne biti*. V njej so navedeni številni primeri kršenja splošnih okoljskih pravnih norm oziroma uničevanja okolja, ki jih avtorica povezuje z nespoštovanjem političnega načela, da je najvišji kriterij razvoja dobrobit delovnega ljudstva. Delo je v tem smislu zelo informativno, a ne vsebuje poskusa, da bi pojmovno opredelilo strukturne in sistemske vzroke anomalij.¹⁰ In prav to je bila temeljna anomalija sistema – da se ni smelo neposredno podvomiti v osnovne postulate družbeno-političnega sistema.

Mediji in javnost

Pregled osrednje medijske produkcije bi verjetno res pokazal, da so proti koncu desetletja, zlasti po katastrofi v Černobilu, okoljski problemi in izzivi postali pomemben del slovenske medijske krajine. Pri Delu je za to poskrbel takratni urednik Sobotne priloge Janko Lorenci, pri Dnevniku Alenka Vilfan, na RTV Ljubljana pa novinarka Andreja Lešnik in urednik Lado Ambrožič (televizija) ter Marjan Jerman (radio), če omenim le nekatere. Moja teza je, da ni šlo le (ali predvsem) za okoljske vsebine in reševanje okoljskih problemov, temveč prek konteksta, v katerem so bile te vsebine predstavljene, vsaj za delegitimacijo takratnih oblastniških struktur, če že ne za prikrito delegitimacijo samega sistema. To je bilo mogoče tudi zato, ker je bila v prevladujoči družboslovni teoretski produkciji, pa tudi pri medijsko najbolj izpostavljenih ekologih, ekologija obravnavana kot kritika kapitalizma.¹¹

9 M. Ružič je bila naravovarstveno angažirana arhitektka in urbanistka, pa tudi soproga oziroma vdova Borisa Kraigherja.

10 Bolj strokovno koncipirana, a manj strastno angažirana so knjižna dela drugih slovenskih avtorjev iz 70. in z začetka 80. let, ki so sledila prvim prevodom okoljskih uspešnic z zahoda (na primer *Ravnotežje v naravi* L. J. Milna in M. Milne, *Nema pomlad* R. Carson ali poročilo *Meje rasti* D. H. Meadows in sodelavcev). Velja omeniti vsaj knjigi dr. Avguština Laha *Slovenija sedemdesetih let ter Makrosistemi in okolje* ter deli Marjana Tepine *Razsežnosti našega okolja* in Kazimirja Tarmana *Ekologija*.

11 Leta 1985 je izšel obširen zbornik *Pasti razvoja – Ekološke študije*, ki ga je uredil filozof in teoretik znanosti dr. Andrej Kirn. V njem so obravnavani zgodovinski izvori ekološke krize sodobne družbe, razmerja med politiko, ekologijo in ekonomijo, teoretske naravoslovno-tehnične razsežnosti ekologije ter družbeno-etična razsežnost strokovne ekološke zavesti.

Takratni okoljski diskurz pa je bil tudi nacionalno-identitetni diskurz. Z njegovo pomočjo smo se identificirali z zahodnimi družbami, v katerih je varstvo okolja legitimen razlog za politični angažma. Toda to je imelo marsikdaj v podtonu tudi šovinistični prizvok razločevanja med Slovenci, ki naj bi bili domnevno nagnjeni k redu in čistoči, ter Balkanci, ki naj bi bili nasprotje tega. Ta momenta sta pozneje sovpadla pri Jožetu Pučniku, enem od resničnih disidentov in borcev za samostojno in demokratično Slovenijo, ki pa je, kar je simptomatično, videl v razvojnem modelu Slovenije, ki ne temelji na energetske in polucijske intenzivnih tehnologijah, način, kako preprečiti prevelik vpliv Neslovencev na razvoj Slovenije. Od tu do ekološkega »etničnega čiščenja« in »izbrisa« pa je samo korak, ki ga resnici na ljubo, vsaj tako verjamem, Pučnik ni nikoli naredil. Me je pa ob osamosvajanju Slovenije toliko negativneje presenetilo, ko so mi nekateri nekdanji tovariši iz neformalnih mladinskih ekoloških skupin razlagali, da se bomo s samostojnostjo rešili tako umazane industrije kot tudi »južnjakov«. Sicer pa diskurz čistoče vedno potrebuje arbitrarno instanco, ki razsoja, kaj je in kaj ni »čisto«, ter »nečisto« sankcionira. Tudi okoljski diskurzi lahko zdrsnejo v fašistično govorico; navsezadnje je bil eden glavnih protagonistov izbrisa Igor Bavčar, nekdanji ZSMS-jevec.

Po katastrofi v Černobilu je šla Slovenija še korak dlje v odpiranju javnosti in prestrukturiranju, seveda v smeri razvoja »pravega samoupravljanja«. To je bilo mogoče tudi zaradi vedno večje legitimnosti doktrine »pluralizma samoupravnih interesov«. To je preprosto povedano pomenilo, da določenega interesa ni bilo mogoče kar diskreditirati, če je bil v nasprotju z drugim interesom, tudi če so tega artikulirale gospodarsko-politične elite. Opozicija je bila razumljena kot mehanizem za odvzemanje moči birokraciji in tehnokraciji, ki sta bili razglašeni za največji zavori pri razvoju samoupravnega socializma. Seveda pa ni bilo mesta za opozicijo, ki bi poskušala vsa ta nasprotovanja združevati in konceptualizirati v smislu politike, ki bi temeljila na abstraktni politični volji državljana. To mesto je bilo še vedno mesto razrednega sovražnika. In da socializmu sovražne sile ne bi prevzele pobude, je bilo treba vse številčnejše okoljevarstvene in ekološke pobude neko usmeriti k doseganju sprejemljivih ciljev, ne da bi to vodilo do zahtev po političnih spremembah, kot so jih na oblast v tistem času začeli naslavlјati intelektualci iz kroga Nove revije.

Istega leta je izšlo tudi veliko poljudnejše delo Huberta Požarnika *Alternative, poti in stranpoti napredka*, ki je postalo prava uspešnica.

Konferenca *Ekologija, energija, varčevanje*

Težave z energetskeintenzivnimi industrijami in njihovimi apetiti po ekspanziji, ki jim je potuho dajalo slovensko elektrogospodarstvo, naraščajoči pritiski zvezne vlade, da z jugoslovanskim jedrskim programom republikam odvzame velik del samostojnosti, vse glasnejši protesti proti onesnaženju zraka ter strahovi zaradi tveganj, ki jih prinaša jedrska energija in so podlago našli v černobilski katastrofi, so pripeljali do odločitve takratnega republiškega političnega vodstva, da v začetku leta 1987 prek SZDL kot »najširše fronte delovnih ljudi in občanov« skliče problemsko konferenco *Ekologija, energija, varčevanje*.¹² Na njej naj bi identificirali območja in vrste onesnaženosti ter določili sanacijske ukrepe in ukrepe za zmanjšanje onesnaženja, vključno z ekološko sanacijo termoelektrarn. Opredelili naj bi tudi mehanizme in spodbude za učinkovito ravnanje z energijo ter vsaj neformalno razpravljali o tem, ali je gradnja novih jedrskih elektrarn za Slovenijo še sprejemljiva.

ZSMS je kot delegate na konferenco poslala ekologe iz svojih vrst ter javno uveljavljene okoljevarstvenike. Ob tem ni organizirala takrat formalno obveznega posvetovanja svojih delegatov z njihovo »bazo«, ampak jim je dala odprti mandat, da zastopajo osebna stališča, brez vnaprej določenih tem za razpravo in smernic, kako se odločati. Na konferenci smo tako poleg predstavnikov lokalnih in delovnih okolij sodelovali tudi tisti, ki smo se – ne da bi bili izvoljeni – imeli za avtentične predstavnike ljudstva, ki je izpostavljeno okoljskim tveganjem. Nastopili smo ostro, neobremenjeni z iskanjem kompromisnih rešitev, h katerim so stremeli delegati, ki so sledili namigom »vplivnih tovarišev«. Tako sem na pripombo takratnega direktorja Inštituta Jožefa Štefana, da si v primeru jedrske energije nimamo kaj pomagati z neodvisnimi strokovnjaki, saj v jedrski energetiki že dolgo velja, da si strokovnjak le, če si »član notranjega kroga«, z vso vehemenco in aroganco odgovoril: »Hvala, s tem ste nam dali najboljši argument proti jedrski energiji!« Ne da bi se zavedali teoretskih ozadij ter političnih in praktičnih implikacij, smo mladinci predlagali uvedbo trga za energetska dovoljenja, s katerimi bi industrijo prisilili k varčevanju z energijo. Za nas ni bila pomembna izvedljivost, pomembno je bilo predlagati alternativo.

Nihče si ni predstavljal, kaj se bo iz te problemske konference izcimilo. Dogodek je bil predvsem še eden v vrsti ritualov, ki se je končal s splošnimi sklepi, za katere ni jasno, kdo, kdaj in s čigavimi sredstvi jih bo izvedel.¹³ Eden od

12 Založba Delavska enotnost je gradivo za konferenco izdala v zbirki Aktualna tema (zvezek št. 41).

13 Tako je bilo predvsem na republiški ravni, medtem ko so bili na lokalnih ravneh sprejeti operativnejši sklepi. V Ljubljani so se na veliko negodovanje zasavskih premogovnikov in

teh sklepov je bil, da je treba zagotoviti ekološko sanacijo Termoelektrarne Šoštanj z namestitvijo naprav za razžvepljevanje dimnih plinov na največja in najnovejša bloka. Zahtevi po ekološki modernizaciji TEŠ ni neposredno ugovarjal nihče, zataknilo pa se je pri vprašanju, kdo naj bi jo plačal.

TEŠ, ki je imel in še ima pomembno sistemsko funkcijo tudi v regulaciji oziroma balansiranju med proizvodnjo in porabo električne energije, si zaradi že sicer visoke proizvodne cene energije ni mogel oziroma želel privoščiti še stroškov gradnje dragih naprav za razžvepljevanje. Zato je pritiskal na Elektrogospodarstvo Slovenije, da stroške solidarnostno prevali na druge, predvsem na Dravske elektrarne, ki električno energijo proizvajajo po najnižji ceni. Seveda pa so imela druga elektroenergetska podjetja svoje razvojne ambicije ter podporne mreže projektantov, dobaviteljev in izvajalcev, ki jih je bilo treba ohranjati pri življenju. Zato so se vsi upirali temu, da bi nosili stroške drugega, konkurenčnega omrežja, v nepreglednem pluralizmu omrežij pa tudi najvišji politični odločevalci niso imeli več moči, da bi presekali gordijski voz in sprejeli odločitve, katerih nespoštovanje bi le težko sankcionirali.¹⁴

Konec in obet novega začetka

Konferenca *Ekologija, energija, varčevanje* je bila hkrati vrhunec in labodji spev »ekologije v nedrjih samoupravnega socializma«. Na podlagi svojih izkušenj v teh procesih lahko pritrdim tezi Slavvoja Žižka, da največja grožnja vladavini partije niso bili disidenti, ki so ji nasprotovali, še manj pa tisti ciniki, ki so vanjo vstopali samo zaradi lastnih koristi ali zato, da bi se lahko udeležili njenega zadnjega sestanka.¹⁵ Največja grožnja smo bili tisti, ki smo samoupravno demokracijo jemali resno in se obnašali, kot da živimo v državi, v kateri partije ni več, v kateri nista pomembni vera in svetovni nazor, temveč prizadevanje za javno dobro. To pa je vselej nekaj abstraktnega in rezultat odprtega, demokratičnega političnega procesa.

A proti koncu 80. let je bila SFRJ ne le v gospodarskem razsulu, temveč tudi v politični agoniji. Romantično obdobje novih družbenih gibanj in pomlad

političnih struktur odločili, da bo del premoga za ljubljansko termoelektrarno-toplarno uvožen, saj bo zaradi veliko višje kakovosti pripomogel k boljšemu zraku.

14 Nekoliko pozneje sva z dr. Andrejem Lukšičem naredila analizo konflikta glede te ekološke sanacije in presenečena ugotovila, da je bil glavni protagonist ekološke modernizacije sam TEŠ, saj je njegovo vodstvo razumelo, da je to dolgoročno edini način za nadaljevanje obratovanja.

15 Znana šala iz poznega »komunizma« gre takole: Član partije vpraša drugega, zakaj ni prišel na zadnji partijski sestanek. Ta mu odgovori: »Uh, če bi vedel, da je bil res zadnji, bi pa res prišel!«

civilne družbe je zamenjal vse hujši spopad različnih konceptov vladanja. Grožnja, da vladanje prevzame »sedma jugoslovanska republika« – Jugoslovanska ljudska armada –, je bila vse resnejša. Tako je slovenska »ekoscena« konec 80. let padla v mrtvilo: jugoslovanski samoupravni eksperiment se je očitno bližal koncu, parlamentarna demokracija pa v kapitalizmu, ki je z Margaret Thatcher in Ronaldom Reaganom zaplul v viharne vode neoliberalizma, tudi ni kazala velikega potenciala za spremembe vrednot, modelov proizvodnje in potrošnje ter življenjskih stilov, za katere smo si prizadevali ekologi. Iz tega mrtvila so nas zbudili šele proces ustanavljanja političnih zvez, iz katerih so hitro, vsaj po imenu, nastale stranke, aretacija Janeza Janše in »proces proti četverici«. Takrat pa sem večino prostega časa in energije že posvečal ustanavljanju Zelenih Slovenije.

Odrast: Nove korenine za gospodarstvo

Ponovno osmisliti prihodnost po koronakrizi

Pandemija koronavirusa je vzela že številna življenja in negotovo ostaja, kako se bo razvijala v prihodnosti. Medtem ko se delavci in delavke v zdravstvu in temeljni družbeni preskrbi v prvih vrstah borijo proti širjenju virusa, skrbijo za bolne in zagotavljajo, da najnujnejše dejavnosti tečejo naprej, se je velik del gospodarstva ustavil. Mnoge zaradi trenutnega stanja prevevajo tesnoba, bolečina ter skrb za najbližje in skupnosti, del katerih smo, je pa to tudi čas, da skupaj ponovno osmislimo in sooblikujemo našo skupno prihodnost na planetu.

Družbena kriza, ki jo je sprožil koronavirus, je razgalila številne slabosti globaliziranega kapitalističnega gospodarstva, obsedenega z rastjo – negotovost, okrnjeni sistemi zdravstvenega varstva zaradi desetletij varčevalnih politik ter podcenjevanje nekaterih najpomembnejših poklicev in človeških dejavnosti. Temu sistemu, ukoreninjenemu v brezobzirnem izkoriščanju ljudi in narave, je spodletelo pri skrbi za ljudi in planet – namesto tega se bogastvo kopiči v rokah peščice, planet pa je opustošen. Milijoni otrok vsako leto umrejo zaradi vzrokov in bolezni, ki jih je mogoče preprečiti, 820 milijonov ljudi je podhranjenih (glej FAO, IFAD, UNICEF, WFP in WHO, 2019), uničujemo biotsko raznovrstnost in ekosisteme, količina toplogrednih plinov pa še naprej narašča, kar vodi v silovite antropogene podnebne spremembe, ki se izražajo v dvigu morske gladine, uničujočih nevihtah, sušah in požarih, ki požirajo celotne pokrajine. Kljub temu se politične in ekonomske elite po vsem svetu še naprej oklepajo neskončne gospodarske rasti kot ultimativnega cilja gospodarskih politik.

Od objave prvega poročila Rimskega kluba *Meje rasti* (1972), v katerem je skupina akademikov, znanstvenikov, politikov in članov civilne družbe

prišla do pretresljive ugotovitve, da bo v primeru nespremenjenih trendov gospodarske rasti prišlo do nenadzorovanega upada svetovnega prebivalstva in proizvodnih zmogljivosti, mineva že pol stoletja (glej Meadows idr., 1974). A namesto da bi začeli z odločnim udejanjanjem trajnostne ekološke in ekonomske stabilnosti v okviru planetarnih omejitev, politične in gospodarske elite še vedno snujejo strategije o zeleni, vključujoči in trajnostni rasti, a še vedno rasti. Tako je tudi Evropski zeleni dogovor prezrl opozorila okoljskih nevladnih organizacij in neodvisnih medvladnih forumov, med katerimi izpostavljamo Program Združenih narodov za okolje, Evropsko agencijo za okolje in Evropski urad za okolje, da empirični podatki in dokazi ne podpirajo mantre o razdružitvi gospodarske rasti od naraščanja količine toplogrednih plinov in rabe virov (glej European Environment Agency, 2019; UNEP, 2019a; European Environmental Bureau, 2019).

Še pred pol leta bi se zdela boleča ustavitev gospodarstva, ki smo ji priča v času pandemije Covid-19, nepredstavljiva. Omejitve za preprečevanje širjenja Covid-19, ki so jih sprejele države po vsem svetu, so povzročile močno zmanjšanje onesnaženosti zraka na Kitajskem, v Indiji, Evropi in ZDA, emisije toplogrednih plinov zaradi izgorevanja fosilnih goriv pa so dosegle rekordni 5-odstotni letni padec (Ambrose, 2020). Pa vendar, kljub izjemnemu padcu emisij, ki smo mu bili priča v preteklih mesecih, je zmanjšanje emisij zaradi Covid-19 še vedno manjše od tistega, za katerega znanstveniki in znanstvenice pravijo, da bi ga morali doseči vsako leto v tem desetletju, da bi se izognili katastrofalnim vplivom podnebnih sprememb na velik del sveta.¹⁶ Pandemija Covid-19 je tako razkrila tudi razsežnost naloge, s katero se morajo spopasti sodobne družbe, da bi dosegle cilje Pariškega podnebnega sporazuma.

Po krizi s koronavirusom imamo priložnost graditi na številnih skupnostnih praksah, ki so se okrepile v času pandemije ali se rojevale na novo: od novih cvetočih oblik sodelovanja in solidarnosti do širokega spoštovanja temeljnih družbenih storitev, kot so zdravstveno varstvo, skrbstveno delo, oskrba s prehrano in odvoz odpadkov. Pandemija je privedla tudi do vladnih ukrepov, kakršnih v sodobnem času ne pomnimo, ki so pokazali, kaj je mogoče, ko obstaja volja za ukrepanje: brezpogojna prerazporeditev proračunov, mobilizacija in prerazporeditev javnih sredstev, hitra širitev sistemov socialne varnosti ter stanovanja za brezdomce.

Hkrati se moramo zavedati naraščajočih nedemokratskih avtoritarnih teženj, kot so množični nadzor in invazivne tehnologije, zapiranje meja, omejevanje pravice do zbiranja ter izkoriščanje krize za utrjevanje kapitalizma

¹⁶ V letnem *Poročilu o vrzelih v emisijah (Emissions Gap Report)* iz leta 2019 Program ZN za okolje opozarja, da morajo svetovne emisije toplogrednih plinov med letoma 2020 in 2030 za doseganje cilja omejitve dviga temperature za 1,5 °C padati 7,6 % na leto, da bi dosegli cilj omejitve dviga temperature za 2 °C, pa 2,7 % na leto. Glej UNEP, 2019b.

katastrofe. Tako smo lahko v času pandemije uporabljali številne dobrobiti digitalne tehnologije, ki je mnogim olajšala delo, učenje in vsakodnevno življenje. Po drugi strani pa se že kažejo obrisi načrtov vlad in visokotehnoloških korporacij, ki nastajajo daleč od oči javnosti ter izkoriščajo tesnobo in negotovost, ki ju je pandemija Covid-19 ob nenehno ponavljajočih se krizah pri ljudeh še bolj poglobila. Ti načrti, ki jih je Naomi Klein označila kot »Screen New Deal« (Klein, 2020), utirajo prosto pot prihodnosti, ki jo bo poganjalo GIG gospodarstvo, tj. gospodarstvo, ki ga obvladuje platformni kapitalizem, ki ga utelešajo korporacije, kot so Amazon, Microsoft, Google, Facebook, Uber in Airbnb.

Takšnim težnjam se moramo odločno upreti, vendar se ne smemo ustaviti zgolj pri tem. Za začetek prehoda v radikalno drugačno družbo predlagamo, da namesto obupanih poskusov ponovnega zagona uničevalnega stroja rasti gradimo na lekcijah iz preteklosti ter obilici socialnih in solidarnostnih pobud, ki so v zadnjih mesecih vzniknile po vsem svetu. V nasprotju s finančno krizo leta 2008 moramo rešiti ljudi in planet, ne korporacij, in izstopiti iz te krize z ukrepi za zagotavljanje materialne zadostnosti na resnično trajnosten način, ne z varčevanjem, ki odpravlja javne storitve in pogloblja neenakosti.

Podpisniki in podpisnice te pobude ponujamo pet načel za ozdravitev našega gospodarstva in osnovo za ustvarjanje pravične družbe. Da bi pognali nove korenine za gospodarstvo, ki deluje za vse in v okviru planetarnih omejitev, moramo:

1) V središče naših gospodarskih sistemov postaviti dostojno življenje in radikalno premisliti, koliko in kakšno delo je potrebno za dobro življenje za vse.

Namesto gospodarske rasti in potratne proizvodnje moramo v središče svojih prizadevanj postaviti življenje in blaginjo. Zato zahtevamo, da vlade držav članic in institucije Evropske unije revidirajo Pakt za stabilnost in rast, ki državam v evroobmočju nalaga omejevanje javnofinančnih primanjkljajev in javnega dolga. Namesto tega naj sprejmejo Pakt za stabilnost in blaginjo, ki bo vse ravni oblasti in upravljanja zavezoval, da bodo zagotovile dostojno življenje vseh prebivalcev in prebivalk v okviru planetarnih omejitev.

Medtem ko je treba nekatere gospodarske panoge, kot so proizvodnja fosilnih goriv in orožja ter oglaševanje, ki spodbuja neodgovorno potrošnjo, čim hitreje postopoma odpraviti, moramo spodbujati druge, kot so učinkovita raba energije in drugih virov, obnovljiva energija, ogljično nevtralen prevoz in ekološko, ogljično-nevtralno kmetijstvo.

Več pozornosti moramo nameniti neplačanemu delu, zlasti skrbstvenemu delu, in ustrezno ovrednotiti poklice, ki so se med krizo izkazali za bistvene. Da bi zagotovili pravičen prehod, potrebujejo delavci in delavke iz uničujočih industrij dostop do usposabljanj za nove vrste dela, ki je varno in regenerativno. Na splošno moramo skrajšati delovni čas in uvesti sheme delitve dela ter omogočiti delo od doma ali na daljavo za tiste poklice in oblike dela, ki ne zahtevajo fizične prisotnosti zaposlenih na delovnem mestu.

2) Organizirati družbo okoli zagotavljanja temeljnih dobrin in storitev ter zmanjšanja okoljsko in družbeno neodgovorne potrošnje.

Medtem ko moramo zmanjšati potratno porabo energije in virov, moramo osnovne človekove potrebe, kot je pravica do hrane, čiste pitne vode, čiste energije, stanovanja, zdravja, izobraževanja in kulture, zagotoviti za vse prek univerzalnih temeljnih storitev oziroma shem avtonomnega dodatka, kot so brezplačen javni prevoz, javni vrtec, učbeniki in šolske potrebščine, dijaški in študentski domovi, domovi za starejše, skupnostne oblike dolgotrajne oskrbe, prost vstop v muzeje, galerije, gledališča, kinodvorane in druge kulturne ustanove, dostopne športne in rekreativne dejavnosti itd.

Da bi to dosegli, je treba uvesti novo davčno ureditev, ki bo s progresivno obdavčitvijo dohodka in bogastva, vključno z obdavčitvijo nepremičnega in finančnega premoženja, ter s koherentnimi ekološkimi davki in spodbudami odražala socialno in ekološko dimenzijo ustvarjenega bogastva. Poleg tega je treba demokratično določiti in uvesti minimalni in maksimalni dohodek. Presežno ustvarjeno bogastvo naj bo prerazdeljeno za zagotavljanje dostojnih pokojnin in kakovostnih javnih storitev, zlasti dolgotrajne oskrbe v skupnosti, in dostopa do javnih dobrin, zlasti primernih stanovanj za vse generacije. Aktivirati je treba javno in zasebno financiranje razvoja družbeno in okoljsko odgovornih tehnologij, ki uporabljajo energijo iz obnovljivih virov (vetrna, sončna in geotermalna).

3) Demokratizirati družbo in reformirati institucionalni okvir upravljanja s skupnim (the commons).

To pomeni vsem ljudem omogočiti, da sodelujejo pri odločitvah, ki vplivajo na njihovo življenje. V mislih imamo zlasti večjo participacijo marginaliziranih družbenih skupin ter vključevanje ekofeminističnih načel v politiko in gospodarski sistem. Mladi so z množičnim gibanjem za podnebno pravičnost postali ključni politični akterji sodobnega sveta. Da bi jim omogočili

polno udejanjanje njihovih pravic, jih je treba vključiti v posvete o oblikovanju lastne prihodnosti ter njihovi participaciji v vseh družbenih in političnih procesih.

Moč globalnih korporacij in finančnega sektorja je treba drastično zmanjšati z demokratičnim lastništvom in nadzorom. Sektorje, povezane s temeljnimi potrebami, kot so energija, hrana, stanovanje, zdravstvo, izobraževanje in kultura, je treba izvzeti iz tržne logike in dobičkarstva. Spodbujati je treba gospodarske dejavnosti, ki temeljijo na sodelovanju, na primer delavske zadruga in prakse neprofitne delitvene ekonomije. V tistih regijah, ki bodo še posebej prizadete zaradi prehoda v ogljično-nevtralnno gospodarstvo, kot sta Šaleška in Zasavska regija, moramo izvesti demokratične posvete, v katere bodo vključeni vsi deležniki in ljudje, ki živijo v teh regijah, da bi postavili temelje prihodnosti v svojih skupnostih.

Zaradi močno omajanega zaupanja v institucije predstavniške demokracije naj upravljanje s skupnim, tj. s kulturnimi in naravnimi viri (zrak, voda, zemlja), prevzamejo institucije, v katere bodo predstavniki in predstavnice ljudstva voljeni z žrebom. Te institucije morajo delovati odprto, pregledno ter izključno v interesu javnosti in varovanja okolja, njihove odločitve pa morajo biti zavezujoče za zakonodajne in izvršilne oblasti na vseh ravneh upravljanja.

4) Preoblikovati sistem vzgoje in izobraževanja, da bo podpiral družbeno, gospodarsko in ekološko preobrazbo sodobne družbe.

Obstoječi sistem vzgoje in izobraževanja, ki je v veliki meri zasnovan tako, da zadovoljuje potrebe trga, je treba korenito preobraziti, tako da bo otroke in mlade spodbujal h kritičnemu proučevanju obstoječih struktur in prepričan, ter k vsakodnevnemu udejanjanju načela zadostnosti. Pedagoški proces naj temelji tudi na izkustvenem učenju, pri čemer naj se v največji možni meri izvaja izven učilnic in v naravnem okolju. Med cilji vzgoje in izobraževanja mora biti doseganje temeljne okoljske pismenosti vseh skupin prebivalstva.

Kulturne dejavnosti, umetnost in ukvarjanje z obrtjo morajo biti polno integrirani v proces učenja na vseh ravneh izobraževanja in v vseh življenjskih obdobjih. Izkušnje, pridobljene s kontinuiranim kulturnim, umetniškim in obrtniškim udejstvom, bodo sprostile ustvarjalni potencial vsakega posameznika in posameznice ter jih spodbujale, da opustijo kulturo neodgovornega potrošništva. V skrbi za druge in okolje moramo negovati kulturo, ki bo spodbujala javno razkošje in lastno zadostnost (*public luxury – private sufficiency*).

5) Politične, družbene in gospodarske sisteme osnovati na načelu solidarnosti.

Prerazporeditev in pravičnost – transnacionalna, medsektorska, medgeneracijska in medrazredna – morata biti podlaga za solidarnost med sedanjimi in prihodnjimi generacijami, družbenimi skupinami znotraj držav ter med državami globalnega juga in globalnega severa. Zlasti globalni sever mora prekiniti s sedanjimi oblikami izkoriščanja in zagotoviti odškodnine za zgodovinske krivice. Hitro socialno-ekološko preobrazbo mora voditi načelo podnebne pravičnosti.

Dokler bomo imeli gospodarski sistem, ki je odvisen od rasti, bo recesija uničujoča. Svet namesto tega potrebuje odrast – načrtovano, vendar prilagodljivo, trajnostno in pravično zmanjšanje obsega gospodarstva, ki vodi v prihodnost, v kateri lahko živimo dostojno z manj. Trenutna kriza je za mnoge brutalna, najbolj je prizadela najranljivejše, daje pa nam tudi priložnost za kolektivni premislek. Lahko nam pomaga zavedati se, kaj je resnično pomembno, hkrati pa je razkrila nešteto potencialov, na katerih je treba graditi. Odrast kot gibanje in koncept te probleme premišlja že več kot desetletje ter ponuja dosleden in celovit okvir za ponovno osmišljanje družbe na podlagi drugih vrednot, kot so trajnostnost, solidarnost, pravičnost, sožitje, neposredna demokracija in uživanje v življenju.

Pridružite se nam v teh razpravah ter delite svoje ideje ob globalnem dnevu odrasti, ki ga obeležujemo 6. junija. Svoje ideje nam lahko posredujete na elektronski naslov odrast.slovenija@gmail.com.

Skupaj zgradimo premišljen in osvobajajoč izhod iz odvisnosti od rasti!

V solidarnosti
(po abecednem redu)

- Delavska svetovalnica
- DONAR d.o.o.
- DrMr
- Društvo EnaBanda
- Društvo Humanitas – Center za globalno učenje in sodelovanje
- Focus, društvo za sonaraven razvoj
- Gibanje za dostojno delo in socialno družbo
- Imago Urbee
- Institut za političku ekologiju, Zagreb

- Kulturno-politično društvo Komunist
- Mirovni inštitut
- Zadruga Buna
- Zavod Federacija
- Zero waste Žalec

Literatura

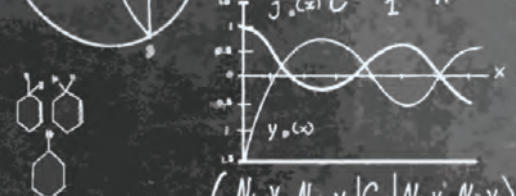
- Ambrose, Jillian (2020): Carbon Emissions from Fossil Fuels Could Fall by 2,5 BN Tonnes in 2020. *The Guardian*, 12. april. Dostopno na: <https://www.theguardian.com/environment/2020/apr/12/global-carbon-emissions-could-fall-by-record-25bn-tonnes-in-2020> (24. junij 2020).
- European Environment Agency (2019): The European Environment – State and Outlook 2020. Dostopno na: <https://www.eea.europa.eu/highlights/soer2020-europes-environment-state-and-outlook-report> (24. junij 2020).
- European Environmental Bureau (2019): Decoupling Debunked: Evidence and Arguments against Green Growth as a Sole Strategy for Sustainability. Dostopno na: <https://mk0eeborgicuyptuf7e.kinstacdn.com/wp-content/uploads/2019/07/Decoupling-Debunked.pdf> (24. junij 2020).
- FAO, IFAD, UNICEF, WFP in WHO (2019): The State of Food Security and Nutrition in the World. Safeguarding against Economic Slowdowns and Downturns. Rim: FAO. Dostopno na <http://www.fao.org/3/ca5162en/ca5162en.pdf> (24. junij 2020).
- Klein, Naomi (2020): Screen New Deal: Under Cover of Mass Death, Andrew Cuomo Calls in the Billionaires to Build a High-Tech Dystopia. *The Intercept*, 8. maj. Dostopno na: <https://theintercept.com/2020/05/08/andrew-cuomo-eric-schmidt-coronavirus-tech-shock-doctrine/> (24. junij 2020).
- Meadows, Donella H., Dennis Meadows, Jørgen Randers in William W. Behrens III. (1974): Meje rasti: poročilo za raziskavo Rimskega kluba o težavnem položaju človeštva. Ljubljana: Cankarjeva založba. V angleškem izvirniku dostopno na: <http://www.donellameadows.org/wp-content/userfiles/Limits-to-Growth-digital-scan-version.pdf> (24. junij 2020).
- UNEP (2019a): Lessons from a Decade of Emissions Gap Assessments. Dostopno na: <https://wedocs.unep.org/bitstream/handle/20.500.11822/30022/EGR10.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (24. junij 2020).
- UNEP (2019b): Emissions Gap Report 2019. Dostopno na: <https://wedocs.unep.org/bitstream/handle/20.500.11822/30797/EGR2019.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (24. junij 2020).

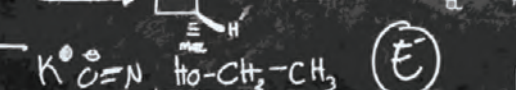
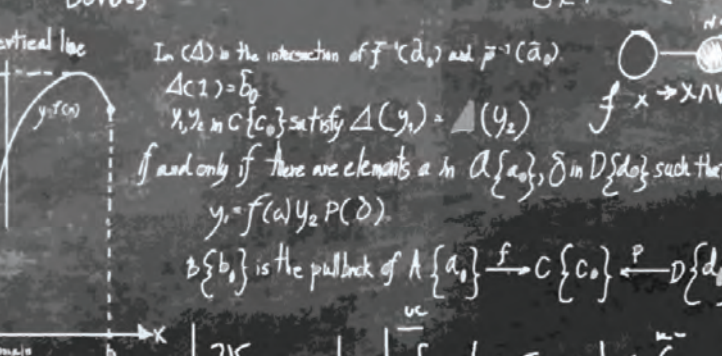
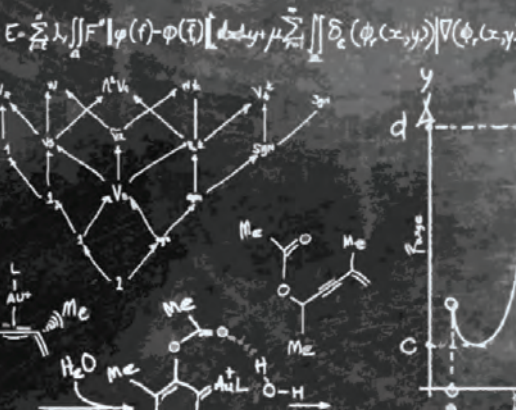
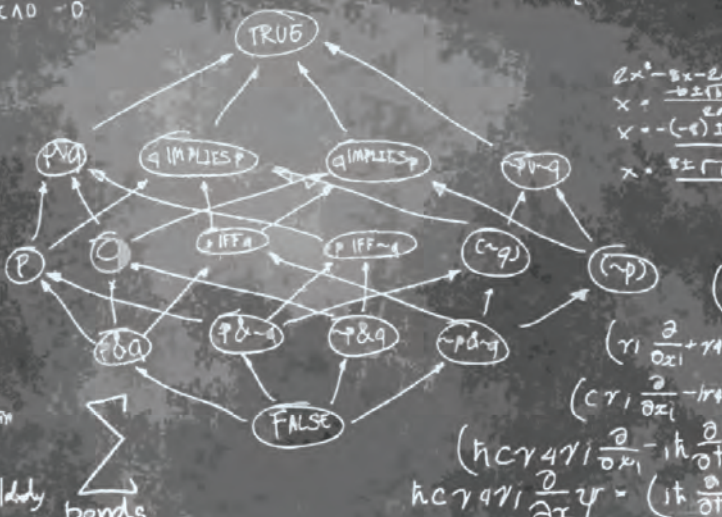

$x \vee (y \vee z) = (x \vee y) \vee z$
 $x \wedge (y \wedge z) = (x \wedge y) \wedge z$
 $x \vee y = y \vee x$
 $x \wedge y = y \wedge x$
 $x \wedge (y \vee z) = (x \wedge y) \vee (x \wedge z)$
 $x \vee (y \wedge z) = (x \vee y) \wedge (x \vee z)$
 $x \vee 0 = x$
 $x \wedge 1 = x$
 $x \vee 1 = 1$
 $x \wedge 0 = 0$

$\psi(x) = \alpha \cos x + \beta \sin x$
 $\psi'(x) = -\alpha \sin x + \beta \cos x$
 $\psi''(x) = -\alpha \cos x - \beta \sin x = -\psi(x)$
 $\psi(x) = A \sin(x + \phi)$
 $A = \sqrt{\alpha^2 + \beta^2}$
 $\tan \phi = \frac{\beta}{\alpha}$

$\int \frac{x^2 - 2x}{x^2 + 1} dx = 4 \left[(v_1 + v_2)^2 - (v_1 - v_2)(N_1 + N_2) \right]$
 $\int \frac{1}{x^2 + 1} dx = \arctan(x)$
 $\int \frac{x}{x^2 + 1} dx = \frac{1}{2} \ln|x^2 + 1|$
 $\int \frac{1}{x^2 - 1} dx = \frac{1}{2} \ln \left| \frac{x-1}{x+1} \right|$

$|\Psi_{\Sigma}^{\pm}(t)| = \left| \sum_{i=1}^n \text{set}_{i,k} \Gamma(x) \right| \leq \sum_{i=1}^n \epsilon$

UMP for surfaces S
 Castelnuovo's contraction thm (*)
 look for curves $C \subset S$ (K_S)
 find such C with $g(C) = 0, C^2 = -2$
 contract it $c_1 = -1 - K_S - C$
 minimal model \rightarrow either $K_S \cdot C \geq 0$ or S is uniruled
 \downarrow
 fiber of π
 $C^2 = 0$

(B)
 ČLANEK
 $C \cdot K_X \leq 0$
 $e \in \mathbb{P}$ and
 C is rational
 $C^2 \cdot (K_X) \leq \dim X + 1$

Tragedija in farsa družbenih teles v ideološki perspektivi informacijske tehnologije

Abstract

The Tragedy and Farce of Social Bodies in the Ideological Perspective of Information Technology

The article discusses a series of events pertaining to the global economic recession (2007–2014) and analyzes the role of current technologies, including social media platforms, in the new aestheticization of the origins of social groups involved in revolt. The author employs historical analysis in order to establish an argument for the inevitability of the repetition of world-historic facts, paralleling it with Marx's well known passage: "the first time as tragedy, the second time as farce". The article deploys Benjamin's introduction and usage of the term degeneration [Entartung] in his critical analysis of artistic and political practices. The second part of the article addresses the issue of culture industry and mass media and how they engendered "postdemocracy [that] erased true politics", as succinctly put by Rancière. However, postdemocracy did not foresee the collective power possessed by contemporary technologies of social media. These technologies played a crucial role both in the uprisings against the measures to save financial capitalism and elites, and the rise of Donald J. Trump to the presidency. The concluding remarks return to the article's outset by stating that the first (leftist) usage of social media and related technologies has tragically failed in its ambitions for radical emancipatory change. On the other hand, the second (right-wing) repetition was indeed successful in achieving its particular goals.

Keywords: economic crisis, social media, Rancière, Benjamin, ideology

Uroš Kranjc holds a PhD in Philosophy and is a Marie Skłodowska-Curie Fellow at the University of York, United Kingdom (uros.kranjc@york.ac.uk).

Povzetek

Članek obravnava niz dogodkov v obdobju globalne ekonomske recesije (2007–2014) ter analizira vlogo družbenih omrežij in obstoječe tehnologije pri novi estetizaciji vznikov družbenih teles upora. Posluhuje se historične analize in skuša

pokazati na neizbežno ponavljanje situacije svetovnozgodovinskih dejstev, sklicujoč se na Marxovo znano frazo, da se ponavljajo dvakrat, »prvič kot tragedija, drugič kot farsa«. Primerja prehod od predkrizne h krizni estetiki delovne organiziranosti predvojne weimarske in sodobne ordoliberalne Nemčije in širše, hkrati ob pogojih dane družbene tehnologije. Pri tem vleče vzporednice z Benjaminovo rabo pojma *degeneracije* [Entartung] pri njegovi kritični analizi umetniških in političnih praks. V drugem delu članka nas zanima, kako je na krilih kulturne industrije in množičnih medijev, prosto po Rancièru, »postdemokracija izbrisala pravo politiko«. Ni pa ji uspelo predvideti kolektivne moči vzpenjajoče se tehnologije družbenih omrežij, ki je odigrala ključno vlogo tako pri vzniku družbenih teles upora proti vsesplošnemu reševanju finančnega kapitalizma in elit kot tudi pri izvolitvi predsednika ZDA Donald J. Trumpa. Članek se s sklepom vrača v svoje izhodišče, ko ugotavlja, da je prva (leva) raba družbenih omrežij spodletela pri poskusu radikalne spremembe, a je zato druga (desna) in ponovljena raba taiste tehnologije požela zelene učinke za svoje partikularne cilje.

Ključne besede: ekonomska kriza, družbena omrežja, Rancière, Benjamin, ideologija

Uroš Kranjc je doktor filozofije in raziskovalec Marie Skłodowska-Curie na Univerzi v Yorku, Anglija (uros.kranjc@york.ac.uk)

Prvi osnutek pričujočega prispevka je nastal leta 2011, v času preraščanja globalne finančne krize leta 2008 v »veliko recesijo« in evropsko dolžniško krizo iz obdobja 2008–2012. Zajema popis različnih družbenih odzivov na politično-ekonomsko situacijo tistega časa, s poudarkom na (v)pojavitvah različnih družbenih organiziranj in njihovih izrekanj o spremembah ustaljenih režimov delovanja kapitalističnega produkcijskega sistema. Spremembe motri z vidika rabe sodobnih tehnologij pri organiziranju družbenega upora. Izvornemu besedilu je na večini mest pridana post-festum vsebina, ki na podlagi posledic teh dogodkov preiskuje dejansko transformacijo »delitve čutnega« v postkriznem času.

H globalni krizi in izginotju razrednega antagonizma (2008–2012)

Sekvenca zgodovinskih dogodkov, ki so nastopili po decembru 2007, ekonomskim zgodovinarjem predstavlja mnogoteri začetek: najprej »globalne finančne krize« (2007–2008), nato globalne »velike recesije« (2008–2012) in pozneje še »evropske dolžniške krize« (2010–2014). Neustrezno teoretično in praktično ravnanje s sistemskimi tveganji je skupaj s posledičnim pokom

nepremičninskih balonov povzročilo kolaps bančno-finančnega sistema v ZDA in Evropi. Sunkovit padec investicijske dejavnosti, zmanjšanje svetovnega agregatnega povpraševanja, akumulirani zunanji dolgovi evropskih držav (suvereni dolg) in negativna prihodnja pričakovanja so afirmativno obeležili standardne simptome globalnega prehoda v fazo recesije (Reinhart in Rogoff, 2009). Posledice te novonastale situacije kolapsiranja t. i. »krvožilnega« sistema kapitalističnega telesa so močno udarile po realnem življenju (Johnson in Kwak, 2010); ZDA so se v prvi fazi soočile s sunkovitim razpadom kreditnih in hipotekarnih trgov z drugorazrednimi hipotekarnimi posojili, množičnimi zasegi nepremičnin ter interventnimi monetarnimi in fiskalnimi ukrepi za zaježitev učinkov (t. i. kvantitativnim sproščanjem), kar je posledično povzročilo drugo fazo – veliko nestabilnost in neravnovesja v mednarodnem finančnem sistemu (več kot desetodstotna nihanja tečajev največjih valut, volatilni donosi na trgih kratkoročnih in dolgoročnih obveznic, špekulativna rast cen surovin itd.). Na drugi strani Atlantika je krizno gašenje ekonomskega pogorišča spremljalo razkritje številnih političnih in ekonomskih malverzacij, predvsem v posameznih državah članicah Evropske unije – spomnimo se samo skovanke PIIGS (Portugalska, Irska, Italija, Grčija, Španija). Opisane družbene razmere so vodile k oblikovanju in vzniku političnih protestnih teles na globalni ravni. »Arabska pomlad«, španski »Indignados«, grški splošni protivarčevalni protesti in ameriško transnacionalno gibanje »Occupy« so obudili *demos* – družbeno telo, ki je iz pasivne participacije in opazovanja prešlo v enakovredno oblikovanje družbene strukture, s tem ko se je vzpostavilo s prevpraševanjem in nesoglasjem glede lastnega mesta znotraj te strukture.

Povedano drugače, razmere zadnje recesije prinašajo sledečo paradoksalno situacijo: neposredno nasprotje in boj med različnimi razredi se lahko v hipnem koraku spreobrne v vsesplošno reševanje aristokracij, industrialcev, delavcev, kmetov, delovno neaktivnih, študentov itd. Reakcionarni odziv razreda (finančnih) elit je bil seveda simptomalen: odrešitev družbene *nujno potrebne* in *vsem skupnega* bančnega sistema naj bi bila edina garancija nadaljnjega blagostanja skupnosti. Poleg očitne perversnosti ta izjava implicira še nekaj več; predpostavlja namreč neobstoj razrednih pripadnosti in nas v duhu prevladujočega zahodnega (neo)liberalnega individualizma navidezno zvaja na partikularna določila tržnih udeležencev – potrošnikov, užitarjev – ter nas podobno kot v primeru okoljskih katastrof prišteva v isti razred – posameznika kot sam svoj *partikularni in identitetni razred* (mat. *enojec*). Rezultat? Vladajoče zahodne politike so zasnovale ekonomske rešitve za sanacijo bank, vstopile v njihove lastniške strukture, jim izdale obveznice za pridobitev svežega kapitala in na koncu enostavno ena-

komerno »socializirale« družbene izgube med množico individualiziranih »potrošnikov«. Vse ukrepe so sprejemale hitro, neomajno in za višji cilj: odpraviti kreditni krč in tlakovati pot iz recesije. S tem so vlade/države opravile ključno *navidezno premestitev*; postavile so se na stran vseh tistih protestirajočih, nevidnih, ki so udeleženi samo v posledicah ekonomske recesije. Vsi, od bankirjev, politikov, delavcev, podjetnikov do upokojencev in študentov, smo bili reducirani v isto skupno množico posameznih enojcev, ki solidarno rešuje sistemske napake. Zato je naloga vsake današnje emancipatorične politike in akcije vztrajanje pri strogi kolektivni *diferenciaciji* singularnih množic in delov družbenega telesa, torej strogi diferenciaciji, pogojeni z jasno izraženo deklaracijo antagonizma in nenehnega iskanja lokalizacije mest za njegovo udejanjanje.

Dialektika tragedije in farse vobče

Karl Marx nas je pred več kot 165 leti opozoril na zvito naravo svetovnozgodovinskih dejstev, ki se, kot je pred njim naznanil že Hegel, »pojavi-
jajo dvakrat«, »najprej kot tragedija in drugič kot farsa« (Marx, 1967: 445). Današnja svetovnozgodovinska dejstva je treba natančno proučiti ravno z vidika te formulacije. V pričujočem prispevku nas bo zanimala predvsem ponovitev tragedije v obliki farse. Najprej k samemu pojmu farse. Ta se sklicuje ravno na *negacijo negacije ponavljanja*¹ določene situacije, njegovo pojavljanje pa se odvija v obliki posledično-sukcesivnih vzpostavljanj komičnih, potenciranih, neverjetnih ali prikritih dejanj prvotne situacije. Tok teh dejanj skuša subjekta-gledalca spraviti do izgube in modifikacije smisla o njih, torej tolmačenja niza dogodkov s poustvarjanjem njihovega pomena v nazaj, ali še drugače, vodi k lokalizirani interpretaciji določenih razmer prvotne situacije. Primer takšnega dogodka je bil nastanek krize 2008 in njene posledice v odnosu do obdobja po letu 1929, kjer obe sekvenci razkrivata popolno ponovitev paralize (pre)mnogih ekonomistov in borznih »ekspertov« pri dojemanju dejanskega stanja, a z bistveno določujočo razliko, saj je sekvenca teh reakcij leta 2008 »zgolj« ponovitev tistih iz leta 1929. Tudi končna izida obeh obdobj se razlikujeta »le« v tem, da današnje posledice krize spremljamo v obliki absurdnih političnih praks in množičnih partikularnih vojnih žarišč (fiskalna pravila varčevanja, razgradnja socialne države, protekcionizem, vzpon populističnih svetovnih voditeljev, destabilizacija Južne Amerike, vojne na Bližnjem Vzhodu) in ne v obliki nove svetovne voj-

¹ Za obravnavo negacije ponavljanja pri Žižku in Deleuzu, na katero se tu sklicujemo, prim. Bankson, 2015: 16.

ne. Leta 2019 lahko celotno dogajanje etabliranega institucionalnega ustroja in realne vznike delov družbenih teles pojmuje kot najnovejšo farsično epizodo finančnega kapitalizma skupaj z zablodami politike v zahodnih (neo)liberalnih demokracijah. Marx je dialektiko revolucije in kontrarevolucije pravzaprav še bolj pomenljivo kot v *18. Brumairu Ludvika Bonaparta* izpostavil v *Razrednih bojih v Franciji*, kjer je poudaril, da je kopica porazov revolucionarne stranke šele predpostavka za oblikovanje in posredovanje njenega nasprotja – reakcionarne kontrarevolucije –, in šele iz tega protislovja izhaja pogoj njegovega odpravljanja (*aufhebung* tragikomičnega protislovja) ter nazadnje vzpostavitev pravega, izčiščenega revolucionarnega telesa (Marx, 1967: 33). Če tako imeni vladarja (»Ludvika Filipa«) in buržoazije (»francoska«) v šali nadomestimo z aktualnimi imenskimi označevalci iz obdobja 1925–1935 v Nemčiji ali iz našega časa, denimo Francije, ZDA ali Rusije, se Marxov uvod bere povsem skladno s temi razmerami:

Za časa Ludvika Filipa ni vladala francoska buržoazija, temveč samo *ena* od njenih *frakcij*: bankirji, borzni in železniški kralji, lastniki premogovnikov, železnih rudnikov in gozdov ter del zemljiških posestnikov, ki so bili z njimi tesno povezani, tj. vladala je tako imenovana *finančna aristokracija*. Ta je sedela na prestolu, ta je v zbornicah diktirala zakone, ta je delila državne službe od ministrstva do trafike (Ibid.: 34).

Naša teza je sledeča: Kapitalistično nezavedno z največjo resnostjo jemlje Marxove besede, da si je revolucija z nizi porazov šele ustvarila »mogočno kontrarevolucijo« in nasprotnika, s pomočjo katerih bo dozorela »resnična« revolucionarna stranka – *zato je kapitalistični odgovor razviden v nenehni in vedno bolj farsičnih reintegracijah vsakršnih revolucionarnih zastavkov v kontrarevolucionarno (reakcionarno) družbeno večino*. Historičnomaterialistična obravnava današnjih kapitalističnih teženj zato ne more slediti naraciji o koncu zgodovine, temveč ravno nasprotno, je narativ o njenem tragikomičnem ponavljanju, ki se odvija ob pogojih *obstoječega stanja družbene tehnologije*.

V nadaljevanju prispevka bomo zgornjo tezo preverjali s primerjalno analizo določenih (predvsem ekonomskih) atributov vzniklih političnih teles krize, nato pa si bomo v drugem delu prizadevali prikazati spremembe v načinu pojavljanja. Govorili bomo o estetskem režimu reprezentacije teh teles ob tehnoloških transformacijah, ali če rečemo z Marxom: spremembah produkcijskih sil. Pri tem se bomo sklicevali predvsem na analize estetizacije politike, kot jih lahko uzremo pri Walterju Benjaminu in Jacquesu Ran-

cièru, kar nam bo omogoèilo misliti kontekst konkretne uporabe sodobnih družbeno-komunikacijskih orodij v historični perspektivi tragedije in farse.

Marx je v preteklosti že pokazal, kako je buržoazni republiki uspelo opravi-
titi s proletariatom; njun neposredni antagonizem se je za proletariat odvil
takole:

Pomembnejši voditelji proletariata v skupščini in tisku, ki so po vrsti postali žrtve sodišè in [sedaj kot] vedno bolj dvomljive figure prihajajo na èelo. [Proletariat] deloma troši svoje sile v *doktrinalnih eksperimentih, menjalnih bankah in delavskih zvezah, torej v gibanju, s katerim se odpoveduje nalogi strmoglaviti stari svet z njegovimi lastnimi sredstvi, in skuša veliko bolj izvesti svojo osvoboditev za hrbtom družbe, po privatni poti, v okviru svojih omejenih eksistenènih zmožnosti, [zato] mora torej nujno podleèi* (Marx, 1967: 463).

Pomislimo na najslavnejše umetnine tistega boja, na primer na mojstrovini *Svoboda vodi ljudstvo* E. Delacroixa ali *Nesreèniki* V. Hugoja. Slikajo in izpri-
èujejo nam o pravem političnem boju, o sami konstituciji politike. Proletarci so se buržoazni mešanici aristokratov, malomeščanov, zemljiških gospodov in duhovščine neposredno zoperstavili kot *univerzalni razred* – nosilec boja za destitucijo razredne družbe.

Dialektika tragedije in farse je kot nujni gradnik èloveškega napredka nazorno izpostavljena tudi pri Walterju Benjaminu. Benjamin namreè precizno sledi sekvencam historičnih dogodkov, povezanih v neskonène kontingen-
ce bodoèih svetov, v delih na primer Baudelaira, Nietzscheja in Blanquija. Naš izpostavljeni problem *veènega (vekovitega) vraèanja* v umetniških, filozofskih ali političnih sekvencah je orisan v »Novi tezi C«:

Samo tedaj, ko razplet historičnih dogodkov gladko teèe skozi roke zgodovinarja, tako kot nit, lahko govorimo o napredku. Èe je to, nasprotno, zgolj razcefran sveženj, razprostirajoè se na tisoèe vlaken, ki visijo kot razpleteni lasje, potem nobeden od njih nima doloèe-
nega mesta, dokler niso vsi združeni skupaj in spleteni v prièesko.

Temeljno pojmovanje mita je svet kot kazen – kazen za tiste, ki si jo dejansko zaslužijo. Veèno (vekovito) ponavljanje je kozmièno projicirana kazen ostajanja v šoli po pouku: èloveštvo mora svoje besedilo prepisati v neštetih ponovitvah (Benjamin, 1991: 1234).

Ti dogodki se nam kažejo kot historični momenti spodletelih revolucij in emancipatoričnih praks, iz katerih kapitalistični red snuje svoje reakcionarne zmage. Zgodovina je polna takšnih »farsičnih« (nasilnih in reakcionarnih) preobratov: prva pariška komuna leta 1871 in njeno brutalno zatrtje s strani buržoaznih in kapitalističnih sil Francije in Prusije; Mao Cetungova vizija komunističnega gibanja iz leta 1966, ki se je iztekla v Deng Šjaopingov kapitalistični oziroma ekonomsko upravljani »socializem s kitajskimi značilnostmi« po letu 1976 in se danes velikopotezno nadaljuje s Ši Džinpingom; revolucionarno gibanje v Parizu maja 1968 je prineslo »renegadsko« uso do takratnih revolucionarnih (francoskih) študentov filozofije, sociologije in politologije, ki danes prostodušno zagovarjajo neoliberalne doktrine izkoriščanja delavcev, izvožene vojne in neokolonialni teror; in ne nazadnje vse od protislovnega učinka iskanja upanja v Baracku Obami do farsične karikature predsednika ZDA Donalda Trumpa; ali pa primer preobrazbe parade ponosa, ki je »danes na Zahodu kičasta, apolitična evropska podružnica kapitalistične ekonomije, ki bi morala zares vzeti svojo parodičnost in vnovič pridobiti kritični potencial iz leta 1969« (Greif in Gržinić, 2011: 9).

Predmet analize: od velike depresije 1929 in subjekta ideologije nacifašizma ...

Če so prejšnji zgodovinski primeri služili kot metodološki oris našega pristopa k predmetu, se sedaj od abstrakcije spustimo h konkretni vsebini. Najprej se bomo dotaknili iskanja ekonomskih analogij med krizama, nato pa izpostavili ključno pomanjkljivost takšnih analiz: kritično obravnavo vezi med ekonomskimi temelji in novonastalo estetiko družbenega telesa.

Primerjava med veliko depresijo iz 30. let prejšnjega stoletja in aktualno veliko recesijo je z vidika ekonomskega objekta krize pomembna, saj njuni jedri odpirata redko priložnost, da se dotaknemo samega bistva sodobnega kapitalizma – delovanja bančno-finančnega sistema. Obdobje med letoma 1925 in 1929, kot tudi tisto med letoma 2002 in 2007, je zaznamoval histerični optimizem (v prvem primeru gre za t. i. *The Roaring Twenties*, v drugem za *Economic Expansion Period*). Akumulirani prihranki so bili vloženi v najrazličnejše visoko špekulativne investicije, mnoge med njimi povsem absurdne in že vnaprej obsojene na propad. Obe zgodovinski desetletji sta tako pred zlomoma nenehno beležili nove rekordne stopnje človeškega napredka – merjenega v absolutnih vrednostih BDP –, ki pa so bile posledica razvoja revolucionarnih industrijskih tehnologij za množično uporabo. Pre-

oblikovanje proizvodnega načina (prehod od taylorizma k fordizmu oziroma novim oblikam organizacije proizvodnje) je pomenil tudi spremembo v kolektivni estetiki družbenega bivanja (nove ureditve prebivališč, družbenih prostorov itd.). Užitek opojne prosperitete obeh obdobj je prikril hitro spreminjajočo se ekonomsko-dolžniško strukturo narodnih gospodarstev, dejstvo, ki ga pozornejši ekonomisti opažajo tudi leta 2019. Čeprav je časovno razdobje med obema krizama 80 let, si med drugim delita s poceni krediti napihnjene nepremičninske balone in nebrzdano vero v učinkovitost inovativnega upravljanja s sistemskimi tveganji bančnih posojil.

Poleg čiste ekonomske genealogije dogajanj okoli krize moramo izpostaviti še konvergenco kulturnega in ideološkega diskurza obeh ekonomskih kriz. Primer tega je značilna podobnost pri odločitvah posameznikov, ki se v trenutku zedinijo in postanejo manična množica v dirki za čim hitrejšim prisostvovanjem pri borznih ali nepremičninskih poslih. Tako se je godilo v času pred zlomom leta 1929, leta 2008 in še kdaj. To je zanimivo predvsem z vidika historične analize kapitalizma, saj tudi obdobja pred 20. stoletjem zaznamujejo intervali poceni denarja oziroma nizkih obrestnih mer, pa ti vendarle nikoli niso vodili k tako množičnim in brezglavim špekulativnim naložbam. Razlog je seveda preprost: gre za izjemen vzpon srednjega razreda (številčno največje kohorte svetovne populacije), predvsem v ZDA in Evropi. Če naletimo na poljubni domači ali tuji poslovni časnik iz leta 1929 ali 2005, bomo v njem kaj hitro našli naslovnice, polne komentarjev in napovedi gospodarskih gibanj z naložbenimi priložnostmi; v arhivih televizijskih pogovornih oddaj si lahko ogledujemo plejado ekspertnih analitikov, ki nas seznanjajo z novimi progresivnimi in donosnimi panogami. Vsi, od kuharjev in zidarjev do medicinskih sester in tajnic, se ukvarjajo z naložbami v delnice (prim. Thomas in Morgan-Witts, 1980), tisti z nekoliko več adrenalinske žilice in željo po najhitrejših zaslužkih pa so bili v zadnji krizi večji celo ravnanja s popolnoma eksotičnimi vrednostnimi papirji – t. i. izvedenimi finančnimi instrumenti. In nič kaj drugače kot v današnjem aktualnem primeru se ni godilo v 20. letih 20. stoletja.² Ljudje smo v času prosperitete in ekspanzije najprej »aktivni« ekonomski užitarji akumulacije premoženja, šele nato politični, družbeni ali kulturni posamezniki (enojci) kot subjekti. V krizi pa vsi reševalci in reševanci hkrati. Začetna faza zloma je vedno doživeta kot šok, vendar le za peščico ljudi in institucij, tistih, ki so globalno neposredno vpeti v proces borznega trgovanja. Za razliko in v nasprotju z določenim delom finančnega sektorja se celoten realni sektor,

2 Klasična študija Johna K. Galbraitha *The Great Crash 1929* iz leta 1954 se bere povsem enako kot sodobna dela o popisu družbenega dogajanja in medijskem poročanju. Omenili bi lahko samo floridski nepremičninski balon iz leta 1925 in ga primerjali s slovenskim nepremičninskim balonom iz let 2003–2007.

tj. delavstvo, v tej fazi ne zaveda prihajajočih drastičnih korekcij indeksnih vrednosti in padcev vrednosti posameznih delnic na borznih kotacijah. Vsi, veliki borzni »poznavalci«, ekonomisti, podjetniki in gospodarstveniki, hitijo razlagati, da so korekcije v času rasti nekaj običajnega in da ni razloga za preplah, zgolj za previdnost. Za povprečnega (špekulativnega) vlagatelja v novo nepremičnino ali varčevalni portfelj delnic je čas po tistem trenutku vselej že izgubljen čas. Kakorkoli naj že posamezne teorije imenujejo takšne disfunkcije, splošno dejstvo ostaja, da se kapitalistični način tedaj sooči z lastno imanentno napako. Podrobnejša analiza dogodkov pa nas uči, da se ta napaka najjasneje razkriva ravno pri krizi bančnega in finančnega sistema, rečeno v Marxovem žargonu, v pojmovnih zablodah umevanja denarnega blaga znotraj totalnosti menjave. John M. Keynes je v *Splošni teoriji zaposlenosti, obresti in denarja* goreče poudarjal nujnost državne intervencije v delovanje ekonomskega sistema, da bi se lahko gospodarstva na ta način reševala pred popolnimi kolapsi gospodarskih aktivnosti. Če vzporednice med obema krizama vlečemo v tej luči (prim. Eigner in Umlauf, 2015), se velika depresija in velika recesija bistveno razlikujeta po stopnji globalne povezanosti med državami in različnimi finančnimi sistemi. Takratni sistem parcialnih monetarnih ureditev in bilateralnih pogodbenih menjav stežka primerjamo z današnjim mednarodnim denarnim sistemom, ki je celovito zaokrožen in integriran mehanizem uravnavanja valutnih vrednosti, povezan v sistem informacij nadzornih institucij o stanju posameznih gospodarstev. A negativni obrat se je zgodil tako prvič kot drugič.

S tem obratom se tudi naša analiza preveša v vzporedni diskurz preobrazbe političnega telesa. Čeprav se je vsaka država po svoje spopadala s svojstveno konstelacijo vzrokov in pripravljala prilagojene načrte za soočanje s težavami, so bili rezultati (ne)pričakovano skladni. Nemčija je vzorčen primer vrenja idej v času velike depresije 1929, kjer se združita: 1) vzpon prvih neoliberalnih vzgibov in konkretnih idejnih zastavkov za nastop *ordoliberalizma* ter 2) povsem odkrite fašistične in nacionalistične težnje v politiki. Z gotovostjo lahko trdimo, da so se ZDA soočile z največjim trpljenjem brezposelnih ljudskih množic, a se sočasno niso spoprijemale s povojno obnovo kot v takratni weimarski Nemčiji. Po stabilizaciji razmer nemške novembrske revolucije 1918–1919 in s pričetkom konsolidacije nacističnega gibanja (*Freikorps* in uničenje Spartakove zveze) je Nemčija proslavljala vsesplošni razcvet gospodarstva, novo umetnost in kulturo ter estetizacijo družbenega življenja (prim. Sohn-Rethel, 2012). Po pričetku velike depresije je sledil hiter preobrat. Uspešno rast so nadomestili hiperinflacija, drastično padanje industrijskih naročil, množice obubožanih kmetov in neposredna odvisnost od posojil ZDA (načrta obnove Dawes in Young). Naštete okoliščine so

temeljito botrovale in pripomogle k nadaljnemu ideološkemu reševanju politično-ekonomskih problemov, k spogledovanju nacionalsocializma z ekonomsko samozadostnostjo, katerega posledični umik s svetovnih trgov je s pričetkom krize pognal v tek ideološko zaprto estetizacijo politike in ekonomije – *estetiko delovnih odnosov* (prim. Rabinbach, 1976). Nacional-socialistična delavska stranka je v ta namen leta 1933 ustanovila Urad za lepoto dela (*Das Amt für Schönheit und Würde der Arbeit*), za rekonfiguracijo estetike pojavljanja produkcije in delavskih odnosov.³ Temeljni cilj urada je bil ustvariti ideološki mit o deproletariziranem nemškem delavcu, polnem delovnega elana v optimizirani visokotehnološki tovarni. Cilj je bil doseči dvoje: prvič, subvertirati komunistično tezo odtujenega in izčrpanega proletarca, in drugič, z novo ureditvijo estetike prostora tovarne doseči večjo produktivnost in večje zadovoljstvo delavca. Novonastala estetika družbene politike bi povrh vsega posredno služila še tako želeni povečani ekonomski rasti. Ideologija je tamkaj nastopila kot avtorefleksivna funkcija reprezentacije: njena estetika je vzpostavila nov režim organizacije dela v tovarni ter hkrati historični napredek tehnologije postavila za osrednji subjekt novega družbenega reda Tretjega rajha. Tako je rekonfiguracija tovarniške estetike, od novih lučnih elementov, delavskih omaric in telovadnic do urejenih travnikov in parkov ter različnih barvnih kontur, kantin in novooblikovanega pohištva, služila za zakrivanje osnovnega pomanjkanja v obdobju od 1929 do 1937. Na tem mestu vzporedno omenimo pronicljivo analiziranje pojma *Entartung* [degeneracija, izroditev], s katerim Walter Benjamin analizira nacistični odnos do umetniških praks ter, še pomembneje, njegovo hrbtno plat, siromašenje parlamentarizma (Benjamin, 2004: 244).

Nemški delavec je bil sicer žrtev velike depresije in versajske pogodbe, a je bil precejšen delež industrije takratne povojne Nemčije nedotaknjen. Urad za lepoto dela je cilj na to, da mu bo s pomočjo rekla »veselje pri delu« (*Freude durch Arbeit*) uspelo vzpostaviti delavca kot subjekt družbene solidarnosti in tvorca vzpona nemške tehnologije. Ideološka deproletarizacija je dosegla zaprtje estetike politike kolektivnega delavstva. Na to cilja Jacques Rancière s svojim pojmovanjem metapolitike kot prazne politične filozofije (Rancière, 2005: 105) – torej popolne izključitve prave politike. Naloga Urada je bila brezkončna reprodukcija utopične slike neodtujenega in srečnega delavca, ki s svojim delom tvori novo tehnologijo, disciplino in hierarhijo – tj. novo estetiko delovnega mesta. S tem izpolnjuje poslanstvo

3 Današnja uvedba resorja EU za »zaščito/spodbujanje našega evropskega načina življenja« v novonastajajoči koaliciji nove predsednice evropske komisije Ursule von der Leyen se bere kot cinična reminiscenca iskanja objekta protislovja – nemški delavec : Jud; evropski delavec : imigrant.

Urada: kolektivno izključitev razrednega boja. Nova organizacija dela⁴ je prikrila razmere časa ter dvojno povečala produktivnost delavstva: na račun tehnično-estetske inovacije v fordistični strukturi proizvodnje in z omenjeno sintagmo »veselje pri delu« (Rabinbach, 1976: 64). Družbena racionalizacija je skozi politično in administrativno formo izbrisala razredna razmerja, depolitizirala industrijsko delavstvo in postavila enega od ogelnih kamnov neoliberalnemu individualiziranemu subjektu, izhajajočemu iz predvojnega ordoliberalizma v kombinaciji s politikami nacističnega režima (Mastnak, 2019: 100–108).

... do povojnega vzpona individualnega konzumerizma, vladavine mnenja in politike konsenza

Historični dogodki revolucij v Rusiji in obnove držav po prvi svetovni vojni so prinesli pogoje za nerazsodna dvajseta leta 20. stoletja. V tem desetletju se je v celoti dovršil ekonomski cikel; leta 1907 – po prvi resni grožnji borznemu sistemu ter bančno-finančni krizi 20. stoletja – so ZDA pričele postopke za ustanovitev Zveznih rezerv (danes znanih kot centralna banka FED), nato je prišlo vojno stanje prve svetovne vojne, povojno obdobje, razcvet »rjovečih dvajsetih«, velika depresija in pričetek druge svetovne vojne. Depresija in poraz v Nemčiji sta vplivala na novo konfiguracijo estetike tako družbenih kot industrijskih razmerij. Ideologija je zakrila na eni strani emancipatorični moment nasprotij družbenih razredov, na drugi pa povsem naključno disfunkcionalnost samouravnavanja (*laissez-faire*) kapitalističnega sistema samega. V ZDA se je končna rešitev za slednjo imenovala *New Deal*, celoten preobrat ter nadaljnji iztek evropske in globalne zgodovine pa sta obče znana. Toda pokažimo, zakaj je morala ureditev po drugi svetovni vojni izključiti kakršnokoli zmožnost vnovičnega vzpona obškurnega subjekta na krilih ideologije. Politična razmišljanja od Friedricha A. von Hayeka do Milтона Friedmana so dajala navdih v tej smeri: večja svoboda participacije na trgu, manjša možnost vnovične vstaje kolektivnih fašističnih in komunističnih subjektov – individualni cilji naj določajo družbene cilje, kajti individualno se nikdar ne more izteči v obškurno družbeno telo. Obrat je bil zato povsem *ekonomski*: treba je bilo vzpostaviti politično

4 Danes se takšna učinkovita nova organizacija dela kaže v najrazličnejših oblikah samozaposlitev in malega dela – prekariata.

hegemonijo trga in njegovo vzpodbudo (*incentive*), (politični ali ekonomski) *dobiček*, da bi definirali družbeno in kulturno racionalnost politike same – v ZDA (in v zadnjih desetletjih čedalje bolj tudi v Evropi) t. i. *ekonomika družbene izbire*, v Nemčiji pa nastop *ordoliberalizma*.

Gospodarska obnova Zahoda je po 50. letih 20. stoletja vzpostavila nov družbeno-ekonomski režim čutnega, vezan na vzpon velikih korporacij in novoorganiziranega srednjega razreda, urbanizacijo in prihajajočo kulturno revolucijo. Politično polje je, kot pokaže Rancière, od arhipolitike prek parapolitike in metapolitike nasledila politika konsenza (Rancière, 2005: 79–138). Po ideološki epizodi fašizma in nacizma je bilo družbeno telo primorano razgraditi svoje tkivo na več posameznih preštevni enot, med katerimi nenehno poteka politika dialoga z logiko družbenih koristi in pravičnosti. Zablodo ideološkega maskiranja družbenih in produkcijskih odnosov je nadomestila znanstvena paradigma etike človečnosti. Organiziranost vojne proizvodne linije se je preselila v civilni svet, znanost je dokončno obstala kot funkcija tehnološkega razvoja potrošnih dobrin za srednji razred. S tem se je do zadnje potankosti razvila družbena znanost menedžiranja, za razliko od predvojnega vodenja in voditeljev so se sedaj pojavili administrativni upravitelji procesov, menedžment je kmalu postal *causa sui* družbene logike in estetike pojavnih oblik. Ekonomski obrat konsenzualne politike se je manifestiral v že omenjeni sodobni teoriji družbene izbire⁵ – tj. ekonomski obdelavi problema glasovanja, izbire ter maksimalne porazdelitve poslovne in družbene koristnosti. Osnovna premisa družbene etike izvira, kot je denimo pokazal William Whyte z delom *Človek organizacije*, ravno iz takšnih »tehnokracij«, kjer gre za paradoks kolektivne pripadnosti organizaciji (družbena etika) in potlačitev individualnosti (protestantska etika), ki nastopa predvsem kot predpostavka taiste kolektivnosti. Po njegovi tezi se posameznik žrtvuje za cilje organizacije, se pasivizira in zmanjša svoj ustvarjalni potencial. Korporacije so s pridom uporabile orodja in metode ideoloških fasad ter jih legalizirale v svojih trženjskih kampanjah. Rodila se je kulturna industrija, ustvarjalka potrošniške družbe spektakla, in sicer z dvojnimi namenom: slabečim korporacijam maksimirati stopnje prihodkov ter posameznika še naprej deproletarizirati s preigravanjem želje. Gospodarski razcvet je v naslednjem koraku privedel do uporabe menedžerskih in ekonomskih orodij s ciljem modeliranja družbenih odnosov. Razvoj ekonomske teorije je bil podvržen iskanju optimalnih porazdelitev virov in proizvodnih dejavnikov ter ravnotežja med dobrinami in potrebami. Tovrstnemu planiranju so sledili optimizacijska estetika nakupovalnih središč,

⁵ V delih, kot sta na primer *Družbena izbira in vrednote posameznikov* Kennetha J. Arrowa (1994) in *Human Capital* Garyja Beckerja (1964).

oblikovanje novega družbenega standarda in tehnološke opremljenosti od televizorja in hladilnika do avtomobila, delovno mesto, opremljeno z računalnikom itd. Preprosta identifikacija ideologije prostega trga optimalnih alokacij je bila samo še korak vstran, kot tudi njena farsična plat današnjega kopičenja blaga in odpadkov bliskovite menjave. A vendarle smo morali za ta »nevtralni«, objektivni in neosebni mehanizem »pravične« porazdelitve ravnotežja med potrebo in koristnostjo, ki omogoča svobodno izbiro in politični konsenz med različnimi stranmi, sprejeti farso današnjega konsumerističnega blagostanja. V času zadnje krize smo lahko samo še toliko bolj tragično opazovali, da se kljub konsenzualni povezanosti mednarodnih sistemov ter celovitemu naboru varovalnih mehanizmov in institucij (od Keynesa dalje) nikakor ne moremo izogniti ne ekonomskim ne političnim primanjkljajem kapitalističnega produkcijskega načina – z njimi smo soočeni vsakič, ko se ta sooči z lastno disfunkcijo.

Vloga novih družbenih tehnologij za rekonfiguracijo estetskega režima čutnega na primeru globalnih vstaj (tragedija in farsa: levi in desni odklon)

Estetiko povojne dobe sta Adorno in Horkheimer pronicljivo opisala v *Dialektiki razsvetljenstva*, z namenom prikaza delovanja množične prevare kulturne industrije. Zmožnosti novih tehnologij televizije in radia so odprle nove kanale širjenja ideologije, k čemur danes pridajamo še družbena omrežja. Naloga umetnosti je, da podaja revolucionarne forme, odpira prostore univerzalnosti, a vendar in v zadnji instanci za Adorna in Horkheimerja čutne distribucije ostajajo predmet ideoloških koncepcij kulturne industrije. V sintezi teh besed *Dialektike razsvetljenstva* se počasi nakazuje prihajajoči prehod: ideologijo, utemeljeno na rasi, razredu ali množtvu, bo nadomestil zakon ekonomskega interesa in dobička. Kulturna industrija današnjega dne se kaže kot nov obrat ideologije – na primer prostega trga, neoliberalnega ekonomskega načela za reguliranje vseh razsežnosti družbenega in političnega življenja –, v resnici pa je zakon dobička ideološko prezentacijo podredil v sebi lastno funkcijo. Sodobna logika dobička namreč poseduje to posebno lastnost, da ne absolutira samo končnega smotra (pomnimo primer Webrove »železne kletke«), temveč omogoča

transvzročno redefiniranje ciljev z zgodovinsko beatifikacijo najprodornejših protagonistov – individuuumov. Estetika družbenega prostora se prične z omenjenim načelom in konča pri trženju umetnosti, kjer je uporabna vrednost neuporabna, menjalna pa nazadnje predstavlja edino »pravo« mero vrednosti. Pri tem avtorja pronicljivo izpostavita posameznika-potrošnika, ki ni nikoli osamljen in mu kulturna industrija na ta način preprečuje uvideti možnost upora proti njeni logiki (Adorno in Horkheimer, 2006: 154). Kulturna industrija družbe ne utemljuje z novim ideološkim horizontom; vzpon korporacije in monopol kapitala sta na krilih množične kulturne potrošnje zgradila nedolžen in legitimen mehanizem družbene racionalnosti. Pri resničnostnih oddajah, tako za časa Adorna in Horkheimerja kot tudi njihovega preporoda v 21. stoletju, sta načeli naključne slave in večnega upanja potrošnika uporabljeni za popolno iluzijo novih form postvarelosti (reifikacije) ljudi, novih izvorov prihodkov in dobička. Ključni problem nastane, ko se dotična formula prevede v vsako dejanje individualnega in kolektivnega življenja, vključujoč emancipatorne in revolucionarne prakse, kolikor so stvar zgodovinsko poznane matrice. Družba kulturne industrije je *a priori* družba veselja in vključitve, vsi participirajo v blagostanju in ekonomskem razvoju – razen tistih, ki so onkraj meja čutnega in tako rekoč *neobstoječi*.

Rancière estetski režim umetnosti pojmuje kot tisto prekinitev vezi med umetnostjo in družbenimi odnosi, ki ponudi novo konfiguracijo prostora ter načine reprezentacije in percepcije. Gre za vzpostavitev *nesoglasja* med dvema oblikama: »sense« in »sense«.⁶ Estetika politike je nevez med distribucijo skupnega prostora in pojavno obliko političnih subjektov. Nasproti nesoglasni logiki umetnosti in politike stoji podaljšana roka kapitala/dobička, kulturna industrija. Delovanje nesoglasne logike Rancière opredeli kot preplet treh procesov kritične umetnosti: »Ta shema, zelo preprosta po svoji pojavi, je pravzaprav konjunkcija treh procesov: prvič, proizvodnja čutne forme ‚tujosti‘, drugič, razvoja zavedanja o razlogih te ‚tujosti‘ in tretjič, mobilizacije posameznikov na podlagi te zavednosti« (Rancière, 2010: 142).

Odgovor kulturne industrije je ponudba, ki jo je težko zavrnilo. Naključni »tují« formi ponudi možnost vpisa v zgodovino za določeno ceno – pristop pod njeno okrilje produkcije. Brez zadržka ji ponudi slavo in bogastvo za tisti majhen košček njene biti, ki je rezultat izsiljene izbire. Sodobni politični ekonomiji (neoklasiki) je torej (kvazi)uspelo nevtralizirati nova ideološka osnovanja na temelju rase, razreda ali množstva, hkrati pa je uvedla znanost

6 »Bistvo konsenza je torej postavljanje identitete med čutnost in režim pomena, med dejstvo in njegovo interpretacijo, med govor in njegov namen, med dejanski status in določitev njegovih pravic itd.« (prim. Rancière, 2010: 2). / »Na najbolj abstraktni ravni nesoglasje (disenz) pomeni razliko čutnosti in razuma: razliko znotraj istega, istost nasprotja« (prim. Rancière, 2011: 1).

dobička na krilih nenehnega tehnološkega napredka. Če je bil tehnološki borzni balon (Dot.com) s preloma tisočletja nekakšna preuranjena afirmacija vzpona novih tehnologij in problematike špekulativnih borznih vrednotenj, se je to nekaj let pozneje vrnilo z obrestmi – v obliki nepremičninske krize in bančnofinančne recesije. In prav taista (Dot.com) informacijska tehnologija igra pri spreminjanju sodobne človeške interakcije in družbene organiziranosti ključno vlogo. Vzpostavila je globalno tkivo enostavnih prijateljstev, poslovnih stikov in proizvodno-menjalnih operacij. Neomejen pretok informacij riše nov red čutnih zaznav, omogočil nam je novo percepcijo realnosti, mest in vlog, vendar trdno v okvirih zakona.

Kaj imata pri vsem tem neposredno skupnega gibanje »Occupy« in skupek vstaj »arabske pomladi«? Obema je skupen koordinacijski mehanizem družbenih omrežij za določevanje lokacij in časovnic organiziranih protestov. Leta 2011 so twitter, facebook in youtube uspešno nadomestili blokado uradnih komunikacijskih poti in pristransko poročanje provladnih medijev. Prenos slike in zvoka v živo prek aplikacije skype je omogočil neposredno spremljanje, brez komercialnih vložkov in ekspertnih komentarjev, tako dogodkov na egiptovskem Tahrirju kot v newyorškem parku Zuccotti. Ne glede na vzporednice med arabskimi vstajami, aktivnostmi španskih »Indignados« in gibanjem »Occupy« imajo prva in drugi dve različni »preddogodkovne« vzroke. Genealogijo arabskih vstaj je Alain Badiou v delu *Le réveil de l'histoire* pojasnil kot potencialno možnost nove politične resnice, izhajajoče iz dogodka. Politično neobstoječi se razkrijejo v svetu ter se lokalizirajo z intenzifikacijo eksistence. Trg Tahrir je zanje mesto političnega upora proti oblasti. Vsa tamkajšnja množična gibanja so pospremljena z vzkliki, kot so »Ven, Ben-Ali!« ali »Mubarak, odidi!« ali »Beži, Gadafi!« Naklonjenost ideji se manifestira z neposrednim nasprotovanjem nosilcu oblasti – z imenom in persono. Ničesar podobnega ni mogoče zaslediti pri gibanjih »Occupy« in »Indignados«. Njuna primarna sogovornika spora sta ekonomska neenakost in primež multinacionalnih korporacij, bank ter finančnih elit. Politično-ekonomska slika se obrača na glavo; če so države severne Afrike vzpostavile »pravo« demokracijo ob ekonomskih pogojih (brezposelnost, globalni balon surovin in prehrane) ter z množičnimi upori oporekale postavljenim oblastem, na drugi strani gibanje »Occupy« svoje nagovore usmerja proti globalnemu finančnemu sistemu, ki spodkopava demokratična načela. Vzpostavljeno nasprotno razmerje je tako za prve politična diktatura, za druge fiktivni ekonomski subjekt kapitalizma (korporacije in Wall Street). Rezultati obojih bojev so leta 2019 več kot na dlani – uvoz koruptivnih, zahodnih liberalnokapitalističnih praks v prenekatero državo Severne Afrike in zgodovinski dobički globalnih investicijskih bank.

Na kratko si oglejmo nekajdnevni zgoščeni interval historičnega sosledja dogodkov in izjav gibanja »Occupy« v dneh po 16. septembru 2011. Po vzoru španskih »Indignados« in arabskih vstaj proti vladajočim elitam v Egiptu, Tuniziji, Libiji, Jemnu itd., ki so potekale na mestnih trgih, se je newyorško okupacijsko gibanje odvijalo v obliki zasedbe na odprtem prostoru sredi mestne krajine: v parku Zuccotti, kjer so se zbrali protestniki, ki so izražali nestrinjanje z delovanjem ekonomskih institucij in Wall Streeta. Aktivisti so na družbenih omrežjih, kot so Twitter, Tumblr in Facebook,⁷ sproti koordinirali organizacijo množičnega prihoda ljudi 17. septembra 2011. Določena so bila mesta zbiranja – osrednji park Zuccotti –, ure prihodov, dnevne agende ter pravni nasveti ravnanj in odzivov v primeru policijskih intervencij.⁸ Organizacija Adbusters je neformalno prevzela pobudo ter pripravila vsebinsko ogrodje okupacije parkov in drugih javnih površin okoli Wall Streeta. Medtem so na Tumblr⁹ vsakodnevno prihajale individualne izjave tistih, ki so se prepoznali kot del množice tistih, ki tvorijo »99 %«, a so onkraj meje čutnega. V senci okupacijske geste in slogana »Mi smo 99 %« vseskozi stoji druga (določujoča) izjava: »Antibanks«.¹⁰ Ta verificira razmerja znotraj bistva gibanja z izjavo o 99 % ter hkrati vzpostavlja razliko med okupacijskim gibanjem in gibanji arabske pomladi, v kateri prevladujejo že omenjeni pozivi k sestopu elit (»Ven, Ben-Ali« ali »Mubarak, odidi«). Okupacija traja več dni in postane transnacionalna. Družbena omrežja vsak dan oznanjajo pričetke shodov in njihove zaključke – natanko od 8.30 do 15.30 po lokalnem času, urnik poslovanja borz na Wall Streetu. 15. oktobra se s koordiniranimi medmrežnimi akcijami odvije mednarodni protest Occupy, ki se nadaljuje vse v leto 2012.

Do avgusta 2012 je vloga družbenih omrežij od prvotne koordinacijske in obveščevalne prehodno zavzela tri druge smeri: prvič, omrežja so postala portal izmenjave statističnih kategorij, ekonomskih kazalcev ter drugih dejstev o strukturi bančno-finančnega sistema in kapitalizma nasploh; drugič, pojavili so se poskusi nostalgичnega vračanja k nastankom gibanja s pozivi k »part-redux« in novim protestom 17. septembra 2012; in tretjič, omrežja so pričela poročati o fragmentiranih gibanjih: o študentskih združenjih, praviških zbornicah in sindikalnih bazah, predstavljala so radijske postaje, po-

7 Zaradi priročne preglednosti kronoloških dogodkov se bomo osredotočili na objave v okviru Facebook strani »Occupy Wall St.« (@OccupyWallSt).

8 Priporočila, objavljena na Facebook strani »Occupy Wall St.«: »Če vas na ulici ustavi policija, jo vprašajte 'Ali sem prost?'; če odgovorijo pritrdilno, ne govorite nič in se odpravite naprej. Če odgovorijo nikalno, izjavite: 'Želim ostati tiho in izkoristiti pravico do odvetnika.'«

9 Glej stran <http://wearethe99percent.tumblr.com/>.

10 Glej stran <http://antibanks.takesquare.net/>.

javljale so se remontaže preteklih fotografij in videoposnetkov ... Na uradni spletni strani¹¹ uredniki objavljajo vsakršno dejanje upora proti obsojenim Pussy Riot, Bradleyju Manningu in Julianu Assangeu ter vabila na različne dogodke, na primer na 4. feministično generalno skupščino, na protest proti jedrski oborožitvi ZDA itd. Skoraj vsaka želja po protestu dobi prostor.

Walter Benjamin je film in fotografijo videl kot obliki umetnosti, v katerih množice najdejo singularno mesto. V podobnem smislu tudi prvotna uporaba omrežij za organizacijo obravnavanih protestov množicam podaja nove načine estetike življenja: jih organizira, statično in dinamično zajame njihove akcije ter prvič omogoči dvosmerno komunikacijo z možnostjo podajanja komentarjev in replik (Rancièrov koncept literarnosti [litt  rarit  ]); vse to z ozirom na izražanje političnega nesoglasja. Tehnologija je tu posredujo  i moment politike, vendar je po drugi strani tudi konstitutivni moment nastanka nove konfiguracije estetike mest in identitet. To je tisto, kar Rancière imenuje reprezentativni režim z umanjkanjem načela indifere  ce:

[Politika uporne forme] svojo političnost tu afirmira tako, da se odmakne od vsake forme posega v suhoparni svet in znotraj njega. Umetnosti ni treba postati forma življenja. Prav nasprotno, življenje je tisto, ki je dobilo v njej formo. [...] Umetnosti, ki stopa v politično, a tako da se kot umetnost samoukinja, se tako zoperstavlja umetnost, ki je politična pod pogojem, da si ne ma  e rok s politično intervencijo (Rancière, 2012: 68–69).

Izmenjave koordinacijskih sporočil na facebooku, twitterju in podobnih mestih za podajanje dejstev ter napovedi različnih protestov in dogodkov so spremenile tudi reprezentativno shemo same vezi, ki je strukturirala udeležence gibanj. Vmesno obdobje ter pozivanje na vnovično »prvo jubilejno« zbiranje in okupacijo povzročita preklic indifere  nega, a bistvenega stila družbenih omrežij za vznikanje političnega telesa. Ko se izgubi indifere  nost, se z njo izgubi tudi neposrednost politike, ostane le   e kopija kulturne industrije in funkcije oglaševanja. Iz tega izhaja dvoje: prvič, da nastanek političnega telesa na sebi nosi heterogenost čutnega, je delo, ki nič no  e, delo brez lastnega pogleda in sporočila, ki razveljavlja vsako popre  šnjo ureditev; in drugič, da estetika politične revolucije ne predhodi tehnološke, temveč nastaja z roko v roki znotraj pogojev historičnega diskurza.

Slavoj Žižek Benjaminov »pojem zgodovine« interpretira z vidika prevare odrešenja-skozi-revolucijo, kjer je naloga marksističnega zgodovinopisja

11 Glej stran <http://occupywallst.org/>.

prikazati »skrito potencialnost (emancipatorično utopično potencialnost), prevarano v dejanskem poteku časa revolucije in njenega končnega rezultata – vzpona utilitarističnega kapitalizma« (Žižek, 2010: 84). Benjaminovo načelo estetizacije politike je v zadnji krizi še za kanček bolj transponirano v načelo estetizacije ekonomije in dobička. Za Benjamina bi bilo veliko razočaranje spoznanje, da so vse nerazkrite potencialnosti emancipatoričnih praks izdane in izrabljene s strani desničarskih oziroma degenerativnih reakcionarnih deviacij – da so kontinuirani vzniki fašizmov proizvod spodletelih revolucij.

Zgoraj smo izpostavljali učinkovito rabo informacijske tehnologije za koordinacijski mehanizem vstaj in uporov, katerih neslutena razsežnost se je pojavila šele leta 2016 v obliki vplivanja na volilno kampanjo za predsednika ZDA. Facebook je bil uporabljen za lansiranje množice usmerjenih oglasov s ciljem mobilizacije (predvsem desno konservativnega) volilnega telesa ZDA, z jasnimi negativnimi pozivi: »Superheroj Bernie Sanders promovira gejevске pravice«, »Satan: Če jaz zmagam, [Hillary] Clinton zmaga, Jezus: Ne, če lahko jaz pomagam!«, »Jug [ZDA] združen«, »Osvajalci [južne meje] prepovedani«, »Dol s Hillary Clinton!« in *pozitivnimi* pozivi za Donalda Trumpa: »Mi, ljudstvo – vaš glas v Beli hiši«, »Naredimo Ameriko zopet veliko« itd., ki so kulminirali v vzniku označevalca »fake news«. Farsa je za nas kot drugo ponavljanje istega problema z vzvodi kulturne industrije in sodobne tehnologije, torej se intenca dejanja privzetja skupnega prostora z naključnimi političnimi telesi vselej sprevrže v degenerativno estetiko interesa/dobička, kar se zgodi skozi specifično obliko tehnologije; jezikovna sporočila, dramatična razmerja med slikovnim in besednim materialom ter stopnjevanje napetosti do prihajajočih datumov dogajanj so metodični načini 21. stoletja. Danes tehnologije spreminjajo način in izpovedno moč besed, pri čemer pa sama dialektika tragedije in farse še naprej ostaja nedotaknjena. Njihovo vsebinsko bistvo je v prvem, tragičnem poskusu vselej že spodletelo dejstvo, a se izkaže za dejavno in učinkovito v drugem, farsičnem, kolikor tedaj to dejstvo že služi zakonu.

Jetztzeit« tragedije in farse

Velika recesija in njene distorzije so prinesle različne pričakovane in nepričakovane učinke. Med pričakovane lahko štejemo etično-konsenzualno reševanje nastalih situacij prezadolženih prebivalcev in podjetij, razkritje sistemsko-strukturnih napak sektorja visokih financ, nove eksperimente

z ekonomskimi, monetarnimi in fiskalnimi politikami, ki jih za časa velike depresije 1929–1933 niso poznali, ter nadaljevanje političnih praks preteklega stoletja. Manipulacije z obrestnimi merami in valutnimi tečaji, skupaj z notoričnim reševanjem investicijskega delovanja gospodarstev zahoda, so se v globalnem svetu odrazile na različne načine. Nekateri ukrepi so imeli globlje posledice za splošno populacijo – špekulativni baloni na globalnih surovinskih in prehranskih trgih. Vse od Ricardove teorije komparativnih prednosti do končnega zgodovinskega vpisa označevalca globalizacije so nacionalne države počasi polzele v postopno popolno odvisnost od globalnih trgov. Arabske vstaje so eden od nepričakovanih rezultatov historičnih razmer, ki jih povzročajo neprecedenčne politično-ekonomske aktivnosti. Globalne družbe so bile šele s temi aktivnostmi soočene s prvim problemom,¹² prav tistim, na katerega se (je) naslavlja(lo) gibanje »Occupy«. Ta je vsaj dvojen: je, prvič, problem reprezentativnosti nesoglasja v dobi informacijske tehnologije in dominacije zakona koristi/dobička in, drugič, je problem fiktivnosti nasprotnika (Wall Street, korporacije in zaton demokracije) v tem nasprotju.

Sklenimo: zadnja kriza in sedanje vodenje vrhovne politike ZDA in Evrope je farsa v trojnem pomenu besede. Prvič: posmehuje se vsej zgodovinski modrosti znanosti, sploh ekonomski, ki si z napovedmi, čeprav pogosto neuspešno, prizadeva obvladati »bike in medvede«, s čimer bi izpolnila svoje poslanstvo – skrb za družbeno blagostanje z zagotavljanjem zaposlenosti, predvidljive inflacije in drugih družbenih parametrov. Drugič: z ekonomskim obratom je suspendirala ali vsaj kontinuirano odložila vse oblike političnih nesoglasij z zvajanjem na koordinacijo koristi partikularnih družbenih skupin, oziroma drugače rečeno, komercializirala je umetnost političnega. Tretjič: tehnologija je most med komercialnimi vrednostmi umetnosti za kulturno industrijo, na hrbtni strani pa sočasno nosi zmožnost vzpostavitve estetike drugačnega skupnega prostora, glasov in teles v njem. Vprašanje je torej, ali bo sleherna postkrizna »estetizacija ekonomije« šla po utrjeni poti estetizacije politike, ali bo torej tekla po reakcionarni poti še en krog konservativne etike; oziroma še drugače rečeno, ali je subjektu emancipatoričnih praks sploh še preostalo kaj možnosti, da dovrši idejo, preden reakcionarne sile vselej vnovič *degenerirajo* vsakršen potencial historično pojenih tehnologij. Določujoči trenutek za subjekt bo prišel, ko se bosta obe strani protislovja, tragedija in farsa, srečali, ko bosta torej *sočasno* nastopili

12 V sredo, 22. 8. 2012, so predstavniki novih egiptovskih oblasti in predsednica IMF Christine Lagarde dorekli načrt za finančno posojilo pri ekonomski stabilizaciji države. Načrt reform seveda bistveno ne odstopa od ustaljene agende deregulacije, prostih trgov, privatizacije državnih monopolov itd.

v »zdajšnjosti« [Jetztzeit] odpravljanja enega in drugega. To pa je že naloga konkretne politične dejavnosti.

Literatura

- Adorno, Theodor W. in Max Horkheimer (2006): *Dialektika razsvetljenstva: filozofski fragmenti*. Ljubljana: Studia Humanitatis.
- Badiou, Alain (2012): *Deleuze, hrumenje Biti; Drugi manifest za filozofijo*. Ljubljana: ZRC Založba, ZRC SAZU.
- Bankson, Samantha (2015): Difference, Repetition, and the N[on(e)-All]: The Parallaxic Mirror of Žižek and Deleuze. *International Journal of Žižek Studies* (9)2: 1–22.
- Benjamin, Walter (1991): *Gesammelte Schriften: 1,3*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Benjamin, Walter (2004): *Selected Writings: 1 (1913–1926)*. Cambridge, Mass: Belknap Press of Harvard Univ. Press.
- Eigner, Peter in Thomas S. Umlauf (2015): The Great Depression(s) of 1929–1933 and 2007–2009? Parallels, Differences and Policy Lessons. *Crisis History Working Paper* (2): 1–53. Hungarian Academy of Science MTA-ELTE.
- Greif, Tatjana in Marina Gržinić (2011): *Skozi razbito steklo: Izbor člankov in esejev*. Ljubljana: Škuc.
- Johnson, Simon in James Kwak (2010): *13 Bankers: The Wall Street Takeover and the Next Financial Meltdown*. New York: Pantheon Books.
- Marx, Karl (1967a): 18. Brumaire Ludvika Bonaparta. V *Marx in Engels Izbrana dela III*, B. Zihel (ur.), 455–596. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Marx, Karl (1967b): Razredni boji v Franciji. V *Marx in Engels Izbrana dela III*, B. Zihel (ur.), 5–162. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Mastnak, Tomaž (2019): *Črna internacionala: vojna, veliki biznis in vpeljava neoliberalizma*. 1. zvezek. Ljubljana: Založba / *cf.
- Rabinbach, Anson G. (1976): The Aesthetics of Production in the Third Reich. *Journal Of Contemporary History* (11): 43–74.
- Rancière, Jacques (2005): *Nerazumevanje: Politika in filozofija*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Rancière, Jacques (2010): *Dissensus: On Politics and Aesthetics*. London: Continuum.
- Rancière, Jacques (2011): The Thinking of Dissensus: Politics and Aesthetics. V *Reading Rancière*, P. Bowman in R. Stamp (ur.), 1–17. London: Continuum.
- Rancière, Jacques (2012): *Nelagodje v estetiki*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

- Reinhart, Carmen M. in Kenneth S. Rogoff (2009): *This Time is Different: Eight Centuries of Financial Folly*. Princeton: Princeton University Press.
- Sohn-Rethel, Alfred (2012): *Ekonomija in razredna struktura nemškega fašizma: Zapiski in analize*. Ljubljana: Sophia.
- Thomas, Gordon in Max Morgan-Witts (1980): *The Day the Bubble Burst: A Social History of the Wall Street Crash of 1929*. New York: Penguin Books.
- Žižek, Slavoj (2010): *Living in the End Times*. London: Verso.

SOLIDARNOSTNE EKONOMIJE

(let. XLVI, št. 271)

Številka odpira ključna vprašanja s področja solidarnostnih ekonomij, s posebnim poudarkom na združništvu. Poleg teoretskih in konceptualnih premislekov ter primerov dobre prakse, predvsem iz lokalnega okolja, prinaša tudi prvi prevod štirih temeljnih mednarodnih združniških dokumentov v slovenščino.

ZASEBNI ZAVOD: KULTURA

(let. XLVI, št. 272)

Številka se ukvarja s stanjem na področju neinstitucionalne kulturne produkcije. Avtorji, tudi sami ustvarjalci na tem področju, se posvečajo vprašanju kulturne politike, razmišljajo o konceptih, ki jo opredeljujejo ter kritično orisujejo stanje v posameznih umetnostih in razpravljajo o prekrarnosti.

INVENCije PROSTORA/ ARHITEKTURA IN SUBJEKTIVACIJA

(let. XLVI, št. 274)

Avtorji prvega bloka zimske številke se ukvajajo z novimi percepcijami in invencijami prostora, ki jih omogoča spoj umetnosti, znanosti in filozofije ter na katere močno vplivajo digitalne tehnologije. V drugem bloku pa pisci predstavljajo primere arhitekturnih praks, ki v središču postavljajo uporabnika in njegovo subjektivacijo ter arhitekturo razumejo kot dejavnik mogočih družbenih sprememb.

ODRAST / STANOVANJSKE POLITIKE

(let. XLVI, št. 273)

Blok o odrasti je prvi zaključen izbor znanstvenih in strokovnih besedil na to temo v Sloveniji. Avtorji razmišljajo o okoljskih omejitvah ter možnostih nove politične in ekonomske organizacije, predstavljamo pa tudi dva prevoda, ki sta pomembna za opredelitev samega koncepta. Drugi blok odpira perečo temo stanovanjske preskrbe, pri čemer je poudarek na političnosti vprašanja, kar uvaja novo branje problematike. Blok vsebuje tudi štiri manifeste, katerih avtorji so snovalci različnih evropskih stanovanjskih alternativ.

SAMOODLOČBA

(let. XLVII, št. 276)

Tematska številka o samoodločbi problematizira ujetost tega koncepta v kapitalistično in evropsko moderno, po drugi strani pa nakazuje potencial koncepta, če ga postavimo v altermoderno matriko.

NASILJE NAD LGBT-MLADINO IN ODRASLIMI

(let. XLVII, št. 275)

Avtorji in avtorice se v tematskem bloku posvečajo različnim vidikom in posledicam nasilja nad populacijo LGBT ter razmišljajo o mogočih taktikah boja proti njemu. V rubriki Članki predstavljamo prispevke o uveljavljanju intersekcionalne analize pri raziskovanju diskriminacije, o načinih spopadanja s stigmatom ter politološko analizo o alternativah predstavniški demokraciji.

VESOLJSKA DOBA 50 LET PO APOLLO

(let. XLVII, št. 277)

Tematska številka je nastala ob 50. obletnici prvih človekovih korakov na Luni. Avtorice in avtorji v besedilih, intervjujih in skozi vizualni esej razpravljajo o tem, kakšen je danes pomen tega dogodka. Objavljena je tudi zmagovalna kratka zgodba prvega literarnega natečaja ČKZ.

MEJNI REŽIMI

(let. XLVII, št. 278)

Migracije so tema, ki ji v ČKZ posvečamo posebno pozornost. V tokratni številki jih avtorji in avtorice obravnavajo z vidika mejnih režimov in njihovega spreminjanja – eden vodilnih konceptov je zato eksternalizacija meja. Številka prinaša tudi intervju z Andrejem Grubačičem in krajši tematski blok o stavbi akademskega kolegija.

SPREMLJAJTE NAS:

www.ckz.si

FB: www.facebook.com/CKZrevija

TW: www.twitter.com/CKZ_revija

**NAROČITE SE NA
ČASOPIS ZA
KRITIKO ZNANOSTI**

PRIDRUŽITE SE NAŠIM ZVESTIM BRALCEM IN SE NAROČITE NA ČASOPIS ZA KRITIKO ZNANOSTI. LETNA NAROČNINA JE 30 EVROV, ZA ŠTUDENTE IN BREZPOSELNE PA 20 EVROV. NAROČNINA VELJA OD DATUMA PLAČILA, ZA NASLEDNJE TRI ŠTEVILKE.

Vsak novi naročnik prejme darilo: eno od zadnjih osmih števil (našteti na prejšnji strani) po lastni izbiri.

Časopis za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo je uveljavljena družboslovna in humanistična znanstvena revija. Zavezani smo kritični misli in transdisciplinarnosti, osvobajajočim epistemologijam in odpiranju akademskega prostora. Govorimo o tistem, o čemer se ne govori. Brcamo proti toku in izumljamo nove sloge plavanja – že od leta 1973.

Svoje naročilo nam sporočite na elektronski naslov narocnine@ckz.si.

**NAPOVEDUJEMO:
RASNI KAPITALIZEM / BOJZ NEUMNOSTJO
IN NOVI FEMINIZMI
(let. XLVIII, št. 280)**

